

กามนิต : กลวิธีการนำเสนอกับแนวคิดทางพุทธศาสนา

นายเทวัญกานต์ มุ่งปิ่นกลาง

สถาบันวิทยบริการ
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2545

ISBN 974-17-1150-6

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

KAMANITA : LITERARY TECHNIQUES AND BUDDHIST CONCEPTS

Mr. Tawankarn Mungpanklang

สถาบันวิทยบริการ

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
for the Degree of Master of Arts in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2002

ISBN 974-17-1150-6

หัวข้อวิทยานิพนธ์ กามนิต : กลวิธีการนำเสนอเกี่ยวกับแนวคิดทางพุทธศาสนา
โดย นายเทวัญกานต์ มุ่งปั้นกลาง
สาขาวิชา ภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว. คัลยา ดิงศภัทย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อารดา กิระนันท์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิษ)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เทวัญกานต์ มุ่งปั้นกลาง : กามนิต: กลวิธีการนำเสนอกับแนวคิดทางพุทธศาสนา
(KAMANITA : LITERARY TECHNIQUES AND BUDDHIST CONCEPTS)
อ.ที่ปรึกษา : รศ. ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๓๒๑ หน้า ISBN ๙๗๔-๑๗-๑๑๕๐-๖

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องกามนิต และ
กลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่า มีแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏเด่นชัดอยู่ ๖ แนวคิด คือ แนวคิดเรื่อง
ความเป็นอนิจจังของชีวิต แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ แนวคิดเรื่องความเชื่อที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แนวคิด
เรื่องปฏิเสธสมุภบาท แนวคิดเรื่องอริยสัจ และแนวคิดเรื่องนิพพาน โดยมีแนวคิดหลักว่า ความรักนำไปสู่
นิพพานได้ แนวคิดหลักนี้ช่วยเรียงร้อยแนวคิดย่อยอันเป็นแนวคิดทางพุทธศาสนาให้ปรากฏสอดแทรก
อยู่ในเรื่องกามนิตได้อย่างกลมกลืน และในขณะเดียวกัน แนวคิดย่อยก็ช่วยรับรองสนับสนุนให้แนวคิด
หลักมีความสมจริง น่าเชื่อถือ เป็นเสมือนแนวคิดทางพุทธศาสนา

ทางด้านกลวิธีการนำเสนอ นั้น ผู้แต่งนำเสนอใน ๒ ลักษณะ คือ ใช้กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตาม
ขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา และกลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยาย

กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา คือ ผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดทาง
พุทธศาสนาตามรูปแบบที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยการเปิดเรื่อง ปิดเรื่องในลักษณะที่เป็นพระสูตร นำ
เอาพุทธประวัติตอนปลายมาเป็นโครงเรื่อง นำเอาข้อความจากพระไตรปิฎกมาประกอบเนื้อเรื่อง นำเอา
บุคคลประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นตัวละคร นำเอามิติเวลาทางพุทธศาสนาเป็นเวลา
ในเรื่อง รวมทั้งได้มีการใช้ภาษาความเปรียบ การยกอุทาหรณ์ การกล่าวซ้ำและการกล่าวเน้น และได้มีการ
นำเอาแนวคิดของศาสนาอื่นมาเปรียบเทียบกับแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วย สำหรับกลวิธีการนำเสนอแนว
คิดตามขนบของนวนิยายนั้น คือ ผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาตามรูปแบบของนวนิยายสมัย
ใหม่ โดยนำเสนอผ่านโครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก บทสนทนา รวมทั้งการดำเนินเรื่อง การเล่าเรื่อง ที่เชื่อมผลต่อกัน
และกัน นอกจากนี้ก็ยังมี การแบ่งภาคและการแบ่งบท ที่ช่วยเชื่อมโยงให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนา
อย่างชัดเจนด้วย

กลวิธีการนำเสนอทั้ง ๒ แบบนี้ ต่างก็คาบเกี่ยวและอิงอาศัยซึ่งกันและกัน นั่นคือ แบบแรกผู้แต่ง
นำเนื้อหาจากวรรณคดีพุทธศาสนา ช่วยเน้นเรื่องราวที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาอย่างชัดเจน ทำให้แนวคิด
ทางพุทธศาสนามีความถูกต้อง น่าเชื่อถือ แบบหลังผู้แต่งได้สร้างองค์ประกอบต่างๆ ขึ้นมาใหม่ตาม
ลักษณะของนวนิยาย โดยยังคงอิงอยู่กับเนื้อหาทางพุทธศาสนา และได้ปรับแต่งเพิ่มเติมเสริมจินตนาการ
ช่วยให้เรื่องกามนิตมีความตื่นเต้น เพลิดเพลินสนุกสนาน

เรื่องกามนิตเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาสมัยใหม่ เพราะเนื้อเรื่องที่ซาบซึ้งตรึงใจ ภาษาที่ไพเราะ
สละสลวย และกลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาที่มีความโดดเด่นในรูปแบบของนวนิยาย

ภาควิชา.....ภาษาไทย..... ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา.....ภาษาไทย..... ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา...๒๕๔๕.....

#4280130322 : MAJOR THAI LITERATURE

KEY WORD : KAMANITA / TECHNIQUES /BUDDHIST CONCEPTS
/REPRESENTATION

TAWANKARN MUNGPAKLANG : KAMANITA: LITERARY
TECHNIQUES AND BUDDHIST CONCEPTS. THESIS
ADVISOR: ASSOC. PROF. SUCHITRA CHONGSTITVATTANA,
Ph.D., 321 pp. ISBN 974-17-1150-6

The objective of this thesis is to study Buddhist concepts and literary techniques in **Kamanita**.

The study reveals that there are six Buddhist concepts in this novel: the concept of impermanence of life, of the Wheel of Existence, of the good-doer receives the good fortune, the bad-doer receives the bad fortune, of the Dependent Origination, of the Noble Truth, and of Nirvana.

The main theme of **Kamanita** is 'Love can lead to Nirvana'. This theme can link harmoniously the Buddhist concepts in **Kamanita** and at the same time these Buddhist concepts can make the main theme more realistic and believable.

The author uses two literary conventions in presenting the concepts of Buddhism: the convention of Buddhist literature and the convention of a novel.

The author presents Buddhist concepts by following the form in the Tripitaka: opening and ending the story in the convention of a Sutra, employing the last period of the life-story of the Buddha in writing the novel, quoting from the Tripitaka to support the story, using of real people in the time of Buddha as characters in the novel, taking the dimension of time in Buddhism as the time in the story. Moreover, there are the use of parables and demonstrative tales, repeating and emphasizing and comparing other religion with Buddhism as well.

The author presents Buddhist concepts by following the convention of a novel through plot, characters, setting, dialogue, the story development and the narration. Moreover, the dividing into two parts and chapters can display the Buddhist concepts clearly.

These two conventions of representation are related. The author takes the substance from Buddhist literature – emphasizing the story of Buddhism and making Buddhist concepts precise and believable. Moreover, the author creates a new dimension of the novel by relating it to the substance of Buddhism, and using imagination to make the story more exciting and enjoyable.

Kamanita is a modern Buddhist literature thanks to the exquisite story, beautiful language, and the outstanding technique of presenting Buddhist concepts in the form of a novel.

Department.....Thai.....

Student's signature.....

Field of Study.....Thai Literature.....

Advisor's signature.....

Academic Year2002.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี เนื่องจากความเมตตาจาก รศ.ดร.สุจิตรา จง-สถิตย์วัฒนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ให้คำปรึกษาและคำแนะนำอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง แก่การวิจัย ทั้งยังได้ช่วยตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จสมบูรณ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ เป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ผู้วิจัยขอกราบรำลึกถึงพระคุณของ ศ.ดร.ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง ผู้ให้โอวาทและความรู้ต่างๆ มากมาย ปลุกเร้าให้ผู้วิจัยรกรรณคดีไทยมากยิ่งขึ้น แม้ว่าวันนี้อาจารย์จะล่วงลับไปสู่สุคติแล้ว ศิษย์ ก็ยังคงรำลึกถึงพระคุณอันมากล้นประมาณมิได้ของอาจารย์อยู่เสมอ

ขอกราบขอบพระคุณ ผศ.อารดา กิระนันท์, ผศ.ดร.ประพจน์ อัสววิรุฬหการ และ อ.ดร.โกศลรุ่ง อามระดิษ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่กรุณาตรวจแก้ไข และให้คำแนะนำต่างๆ จนวิทยานิพนธ์มีความสมบูรณ์ ถูกต้องมากยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณ รศ.ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ผู้ให้ความเมตตาช่วยเหลือทุนการศึกษาแก่ ผู้วิจัย และสอบถามความก้าวหน้าของวิทยานิพนธ์อยู่เสมอ ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชา ภาษาไทย และขอน้อมรำลึกถึงพระคุณครูทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้แก่ผู้วิจัยมาตามลำดับ

ผู้วิจัยได้รับทุนการศึกษาบางส่วนจากทุนอุดหนุนการศึกษาของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงใคร่ขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ด้วย

ขอกราบขอบพระคุณหลวงพ่อบุญธรรม อาจารย์ หลวงพี่ ที่ได้ให้คำแนะนำและอบรมผู้วิจัยในขณะ ที่ได้บรรพชาอุปสมบทอยู่ในบวรพุทธศาสนา ทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้หลักธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างเต็มที่ และขอขอบพระคุณหลวงพี่ ว.วชิรเมธี ที่ช่วยให้คำแนะนำข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณ คุณพีระ บุญจริง ที่ให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน ทำให้ผู้วิจัยได้ใช้อุปกรณ์ คอมพิวเตอร์ ซึ่งเป็นประโยชน์มากต่อการทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณ คุณจารุณี ศรีโสภณางกูร ที่ให้ความอุปการะอาหารกลางวันแก่ผู้วิจัย และขอบคุณพี่ๆ ศูนย์สารนิเทศมนุษยศาสตร์ และสถาบันวิทยบริการที่ให้ความช่วยเหลือในการสืบค้น ข้อมูล พร้อมทั้งให้ยืมหนังสือและอุปกรณ์อื่นๆ เป็นกรณีพิเศษ

ขอขอบคุณพี่ๆ เพื่อนๆ น้องๆ รอบตัวผู้วิจัย ที่ให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ แม้จะไม่ได้ เอ่ยชื่อไว้ในที่นี้ แต่ผู้วิจัยก็ซาบซึ้งในความมีน้ำใจของทุกคนเสมอ

ขอขอบคุณ วาสนา นิ่มนวล ผู้เป็นกำลังใจ ทำให้ผู้วิจัยรู้สึกว่าการนี้สวยงาม มีสิ่งดีๆ มา มอบให้เสมอ เป็นผู้ที่คอยชักนำให้ผู้วิจัยอดทนสู้ฝ่าฟันอุปสรรค มุ่งไปในทางที่ถูกต้อง และให้ความ ช่วยเหลือด้านต่างๆ โดยไม่รู้สึกรำคาญเหนื่อย ทำให้ผู้วิจัยซาบซึ้งอย่างที่สุด

สุดท้ายผู้วิจัยขอกราบรำลึกถึงพระคุณของพ่อและแม่ ผู้ให้ชีวิต และมอบความรัก อบรม เลี้ยงดูผู้วิจัย รวมทั้งพี่ชาย พี่สาว และน้องๆ ในครอบครัวที่ทำให้กำลังใจ และช่วยเหลือทุนอุดหนุน การศึกษาแก่ผู้วิจัย จนสำเร็จการศึกษา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ.....	ช
อักษรย่อในคัมภีร์	ญ

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา	๑
๑.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๔
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๑๐
๑.๔ สมมุติฐานของการวิจัย	๑๐
๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย	๑๐
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๑๐

บทที่ ๒ แนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องกามนิต.....

๒.๑ แนวคิดหลัก : ความรักนำไปสู่นิพพาน.....	๑๒
๒.๒ แนวคิดย่อย.....	๒๑
๒.๒.๑ แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต.....	๒๒
- ความไม่เที่ยงของเหตุการณ์.....	๒๒
- ความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง.....	๒๕
๒.๒.๒ แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ.....	๒๕
- การวนเกิดเวียนตาย	๓๐
- การเกิดในนรก สวรรค์ และพรหมโลก	๓๑
๒.๒.๓ แนวคิดเรื่องความเชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว.....	๓๖
- ความเชื่อเรื่องกรรม และผลของการกระทำ	๓๖
- คนชั่วสามารถกลับตัวเป็นคนดีได้.....	๔๐
๒.๒.๔ แนวคิดเรื่องปฏิเสธสมุปบาท	๔๒
๒.๒.๕ แนวคิดเรื่องอริยสัจ	๔๘

๒.๒.๖ แนวคิดเรื่องนิพพาน ๕๕

บทที่ ๓ กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา..... ๖๔

๓.๑ การเปิดเรื่อง และการปิดเรื่อง ในลักษณะที่เป็นพระสูตร..... ๖๔

๓.๒ การนำเอาพุทธประวัติตอนปลายมาเป็นโครงเรื่อง..... ๖๘

๓.๓ การนำเอาข้อความจากพระไตรปิฎกมาประกอบเนื้อเรื่อง..... ๗๔

 ๓.๓.๑ ข้อความเหตุการณ์..... ๗๗

 ๓.๓.๒ ข้อความพระธรรมเทศนา ๘๐

๓.๔ การนำเอาบุคคลประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นตัวละคร ๘๗

 ๓.๔.๑ พระพุทธเจ้า ๘๘

 ๓.๔.๒ องคุลิมาล ๑๐๑

 ๓.๔.๓ พระอานนท์และพระสารีบุตร ๑๐๗

๓.๕ การนำเอามิติของเวลาทางพุทธศาสนาเป็นเวลาในเรื่อง ๑๑๓

๓.๖ การใช้ภาษาความเปรียบและการยกอุทาหรณ์ ๑๒๒

 ๓.๖.๑ ภาษาความเปรียบ ๑๒๓

 ๓.๖.๒ อุทาหรณ์ ๑๒๘

๓.๗ การกล่าวซ้ำและการกล่าวเน้น ๑๓๐

 ๓.๗.๑ การกล่าวซ้ำ..... ๑๓๑

 ๓.๗.๒ การกล่าวเน้น..... ๑๓๓

๓.๘ การนำเอาแนวคิดของศาสนาอื่นมาเปรียบเทียบ ๑๓๗

 ๓.๘.๑ พระพุทธกับพระกฤษณ์ ๑๓๘

 ๓.๘.๒ รหัสยลัทธิ..... ๑๔๑

 ๓.๘.๓ นิพพานกับการรวมตัวกับพรหมัน ๑๔๔

บทที่ ๔ กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยาย..... ๑๔๕

๔.๑ โครงเรื่อง..... ๑๔๕

๔.๒ ตัวละคร..... ๑๕๖

 ๔.๒.๑ กามนิต : ผู้นำไปแล้วโดยกาม ๑๕๖

 ๔.๒.๒ วาสูกัญี: ผู้ใช้ปัญญาจนสามารถหลุดพ้นจากความรัก ๑๖๕

 ๔.๒.๓ องคุลิมาล: ผู้เบียดเบียนผู้อื่นเพราะหลงผิด ภายหลังกลับตัวเป็นคนดีได้..... ๑๗๖

 ๔.๒.๔ วาขสรพ: ผู้นำทางมิจฉาทิฐิ
 และตัวอย่างผู้ได้รับผลแห่งการกระทำชั่วของตน ๑๘๔

๔.๓ ฦาก	๑๘๕
๔.๓.๑ ห้องโถงบ้านช่างหม้อ : สถานที่สงบเหมาะแก่การสนทนาธรรม	๑๘๕
๔.๓.๒ ลานอ โศกและหุบเขา : สถานที่เกิดสุขและทุกข์	๑๕๒
๔.๓.๓ พุ่มไม้พระภุชฌ : สถานที่พลัดพราก รำลึกถึงความรัก และได้ฟังพระพุทธเจ้าแสดงธรรม	๑๕๖
๔.๓.๔ นรกหอก: ดินแดนลงโทษผู้กระทำชั่ว	๒๐๐
๔.๓.๕ ภูมิสุขาวดี และต้นปาริชาติ: สวรรค์บรมสุขที่ไม่ได้ยั้งยืนอย่างทีคาดไว้	๒๐๒
๔.๓.๖ คงคาสวรรค์ : ที่ยึดเหนี่ยวของกามนิค และที่กำเนิดของความกังวลในสวรรค์	๒๑๔
๔.๓.๗ พรหมโลก : แดนที่เข้าใจว่าเที่ยงแท้ แต่สุดท้ายก็เสื่อมสลาย	๒๑๕
๔.๔ บทสนทนา	๒๒๕
๔.๕ กลวิธีการเล่าเรื่อง	๒๓๕
๔.๕.๑ ผู้แต่งเล่าในฐานะผู้รู้แจ้ง	๒๔๒
๔.๕.๒ ตัวละครเล่าเหตุการณ์ที่ตนประสบมาตามทัศนยะของตนเอง	๒๔๕
- กามนิค	๒๔๕
- วาสินุสิ	๒๕๕
- องคุดิมล	๒๖๐
๔.๖ กลวิธีการดำเนินเรื่อง	๒๖๒
๔.๖.๑ การดำเนินเรื่องย้อนเวลา	๒๖๒
๔.๖.๒ การดำเนินเรื่องรวบรัด	๒๗๒
๔.๖.๓ การดำเนินเรื่องให้มีลักษณะชวนติดตาม	๒๗๖
๔.๗ การแบ่งภาคและบท	๒๘๖
๔.๗.๑ การแบ่งภาค	๒๘๗
๔.๗.๒ การแบ่งบท	๒๙๘
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๓๐๕
รายการอ้างอิง	๓๑๓
บรรณานุกรม	๓๑๘
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	๓๒๑

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ

ขุ. จุ.	ขุททกนิกาย	จูฬนิกาย	วินย.	วินยปิฎก	
ขุ. ชา.	ขุททกนิกาย	ชาดก	สั. ส.	สัยัตตนิคาย	สคาถาวค
ขุ. ฐ.	ขุททกนิกาย	ธมมปท	สั. ข.	สัยัตตนิคาย	ขนธวารวค
ขุ. พุทฺธ.	ขุททกนิกาย	พุทธวิธี	สั. นิ.	สัยัตตนิคาย	นิทานวค
ขุ. ม.	ขุททกนิกาย	มหานิกาย	สั. ม.	สัยัตตนิคาย	มหาวารวค
ขุ. อิติ.	ขุททกนิกาย	อิติวค	สั. ส.	สัยัตตนิคาย	สคาถาวค
ขุ. อุ.	ขุททกนิกาย	อุทาน	สั. สฬ.	สัยัตตนิคาย	สฬายตนวค
ที. ม.	ทีฆนิกาย	มหาวค	อง. จก.	องคฺคตฺตนิคาย	จกนิปต
ที. สั.	ทีฆนิกาย	สัลลขณธวค	อง. พก.	องคฺคตฺตนิคาย	พกนิปต
ม. ม.	มชฺฉนิกาย	มชฺฉนปณณาสก	อง. ปณจก.	องคฺคตฺตนิคาย	ปณจกนิปต
ม. มุ.	มชฺฉนิกาย	มุลปณณาสก	อง. ติก.	องคฺคตฺตนิคาย	ติกนิปต
ม. อุ.	มชฺฉนิกาย	อุปริปณณาสก	อภิ. วิ.	อภิธมมปิฎก	วิภงค

คัมภีร์ = เล่ม/หน้า

จริยา. อ.	จริยาปิฎก	อฏฺฐกถา (ปรมตฺตทปนี)
ธ. อ.	ธมมปทฎฐกถา	
พุทฺธ. อ.	พุทฺธวิธี	อฏฺฐกถา (มธฺตฺตวิลาสินี)
สั. อ.	สัยัตตนิคาย	อฏฺฐกถา (สารถฺตปกาสินี)
สงฺคห.	อภิธมมตฺตสงฺคห	
สงฺคห. ฎีกา.	อภิธมมตฺตสงฺคห ฎีกา	(อภิธมมตฺตวิภาวินี)

คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้อักษรย่อคัมภีร์

กรณีการใช้ตัวอักษรย่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์นี้ สำหรับพระไตรปิฎก อักษรย่อที่เป็นตัวหนังสือบอกถึงชื่อคัมภีร์ ตัวเลขชุดแรกบอกเล่มของคัมภีร์ เลขชุดที่สองบอกข้อ เช่น

สั. ม. ๑๕/๔๓ หมายถึง สัยัตตนิคาย มหาวารวค เล่มที่ ๑๕ ข้อ ๔๓

อง. ติก. ๒๐/๑๘๒ หมายถึง องคฺคตฺตนิคาย ติกนิปต เล่มที่ ๒๐ ข้อ ๑๘๒

สำหรับคัมภีร์อรรถกถา อักษรย่อที่เป็นตัวหนังสือบอกถึงชื่อคัมภีร์ ตัวเลขชุดแรกบอกเล่มของคัมภีร์ เลขชุดที่สองบอกหน้า เช่น

พุทฺธ. อ. ๓๓/๑-๓๕ หมายถึง พุทฺธวิธี อฏฺฐกถา (มธฺตฺตวิลาสินี) เล่มที่ ๓๓ หน้า ๑-๓๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา

ศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ หากสังเกตศาสนาที่สำคัญของทุกชาติทุกภาษาก็จะพบว่า ทุกศาสนามีคัมภีร์หรือธรรมาจารย์ของศาสดา คัมภีร์เหล่านี้เป็นงานพื้นฐานที่พัฒนาไปสู่วรรณคดี เนื่องจากว่าเมื่อภควีมีความคิดฝักใฝ่เกี่ยวกับความเชื่อและความศรัทธาในศาสนา ก็อดไม่ได้ที่จะนำความรู้ ความคิด ความเชื่อ และความศรัทธานั้นแทรกลงไปในงานวรรณคดีของตน จะเห็นว่า งานวรรณคดีไทยก็มีหลายเรื่องที่มีแหล่งกำเนิดมาจากพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาหลักที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือ ตัวอย่างที่เห็นได้เด่นชัด ได้แก่ วรรณคดีชาดก อันสืบเนื่องมาจากนิบาตชาดกและปัญญาชาดก เช่น เวสสันดรชาดก เสือโคคำฉันท์ และสมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นต้น^๑ กล่าวได้ว่า วรรณคดีไทยหลายเรื่องมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาทั้งทางตรงและทางอ้อม เพราะศาสนาเป็นเรื่องของความเชื่อ เป็นเรื่องของจิตใจ ภควีได้รับแรงบันดาลใจมาจากคำสอนในศาสนา มีความเชื่อมั่นและศรัทธาในหลักคำสอนทางศาสนา จึงถ่ายทอดความนึกคิดของตนให้ผู้อื่นได้รับรู้ในรูปของงานวรรณศิลป์

“กามนิต” เป็นวรรณคดีที่สำคัญเล่มหนึ่งของไทย แปลมาจากวรรณกรรมที่ภควีซึ่งเป็นชาวต่างประเทศได้รับแรงบันดาลใจจากหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา ผู้เรื่องขึ้นในทำนองนวนิยาย โดยเน้นข้อคิดและหลักธรรมแทรกลงในเรื่องและตัวละคร ในเรื่องนี้มีทั้งการกระทำ การแสดงออกที่เป็นอารมณ์ของบุรุษ คือ รัก โลภ โกรธ หลง และประกอบด้วยเรื่องราวและคติธรรมทางศาสนาพราหมณ์ และฮินดู แต่หลักใหญ่คือเน้นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า^๒

ผู้แต่งเรื่อง “กามนิต” เป็นชาวเดนมาร์คชื่อ Karl Adolph Gjellerup โดยแต่งเป็นภาษาเยอรมัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ให้ชื่อว่า “Der Pilger Kamanita” และนาย John E. Logie แปลเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยให้ชื่อว่า “The Pilgrim Kamanita”^๓ และภควีนักปราชญ์สองท่านของไทยคือ เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป ได้แปลเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ การแปลของ

^๑ สนิท ตั้งทวี, *วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา* (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๘๕.

^๒ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, *อิทธิพลวรรณกรรมต่างประเทศในวรรณกรรมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๕), หน้า ๒๔.

^๓ เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป, *กามนิต* แปลจาก The Pilgrim Kamanita ของ John E. Logie, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๒๗).

ท่านทั้งสองคิดถึงขนาดที่ว่า ได้รับการยกย่องว่าไพเราะกว่าต้นฉบับ หากไม่ได้อ่านคำแถลงเรื่อง คนส่วนมากอาจไม่ทราบเลยก็ได้ว่าเป็นงานแปล^๔

หลังจากเสฐียรโกเศศและนาคะประทีปได้แปลกามนิตออกมา ก็ปรากฏว่าได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย เป็นหนังสือที่ประชาชนจำนวนมากนิยมชมชอบ มีสำนวนโวหารไพเราะเพราะพริ้งซาบซึ่งจับใจผู้อ่าน จัดเป็นวรรณกรรมที่ถึงขั้นวรรณคดีของชาติ ได้รับการยอมรับว่าเป็นหนังสือแปลยอดเยี่ยม เหมือนสามก๊กหรือราชาธิราช^๕ เป็นงานแปลที่มีค่าสูงควรค่าแก่การอ่านทุกกาลสมัย นับเป็นแบบฉบับที่ดีของงานแปล และเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่ได้รับการยกย่องมากที่สุดเรื่องหนึ่งของไทย^๖

ความไพเราะทางด้านสำนวนภาษา และการเรียบเรียงขึ้นใหม่ของเสฐียรโกเศศและนาคะประทีปผู้แปล รวมทั้งเนื้อเรื่องที่ซาบซึ่งกินใจ ทำให้เรื่องกามนิตได้รับการยอมรับให้เป็นวรรณคดีไทยเล่มหนึ่ง ดังที่เสาวภา เจริญขวัญกล่าวไว้ว่า

“(เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป) เมื่อผ่านประสบการณ์ด้านการแปลมากพอสมควรแล้ว อีกทั้งได้สั่งสมความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่างๆ มาเป็นลำดับ ทั้งที่เกี่ยวกับศาสนา ปรัชญา วรรณคดีและอื่นๆ จนบังเกิดอินทรีย์แก่กล้าสามารถที่จะเข้าใจสาระสำคัญของเรื่องกามนิตได้อย่างกระจ่างแจ้งทุกแง่มุม ดังนั้นเมื่อเรื่องกามนิตได้รับการถ่ายทอดมาเป็นพากย์ไทย จึงปรากฏเป็นวรรณกรรมที่ทรงคุณค่าและได้รับการยกย่องสูงสุด จนถึงขั้นเป็นวรรณคดีไทยชั้นเยี่ยมเรื่องหนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์...”^๗

ด้วยเหตุนี้ “กามนิต” จึงถือได้ว่าเป็นนวนิยายที่มีเนื้อหาลึกซึ้ง สอดแทรกไปด้วยศาสนา ปรัชญา และวรรณคดี และมีความดีเด่นทางด้านภาษา จนได้รับการยอมรับว่า ทรงคุณค่าทั้งในส่วนของเนื้อเรื่อง และการเรียงร้อยถ้อยคำด้วยภาษาที่งดงาม

นอกจากนี้แล้ว เรื่องกามนิตยังมีความดีเด่นทางด้านกลวิธีการนำเสนอ ทั้งในส่วนของ การสร้างเรื่องราวให้หวานซึ่งตรึงใจผู้อ่าน และการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาให้ปรากฏ สอดแทรกอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างกลมกลืน ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ความรักของกามนิต และวาสิฏฐีที่ปรากฏพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าสอดแทรกอยู่ในที่ต่างๆ ด้วยเสมอ ทั้งนี้

^๔ ศ.ศิริภักษ์, ใน เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี (กรุงเทพฯ : ศยาม, ๒๕๓๔). หน้าคำแถลงเรื่อง.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้าคำแถลงเรื่อง.

^๖ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, “เสฐียรโกเศศกับงานแปล : การแปล “กามนิต”,” *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย* ๖ (เมษายน, ๒๕๓๒): ๒๑.

^๗ เสาวภา เจริญขวัญ, “เสฐียรโกเศศกับงานแปลวรรณกรรมต่างประเทศ,” *วารสารภาษาและหนังสือ* “๑๐๐ ปีพระขอมุขานุราชชน ๑๐ ปี สยามภาษาและหนังสือ” ๒๑ (เมษายน ๑๑-มี.ค.๒๒) : ๑๑๕.

เพราะผู้แต่งมีความประสงค์ที่จะเผยแพร่แนวคิดทางพุทธศาสนาให้เป็นที่รู้จักแก่บุคคลทั่วไป ดังที่ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ได้กล่าวรับรองไว้ว่า

ผู้แต่งเรื่องกามนิต เป็นผู้รู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เพราะได้ศึกษา พระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง จนบังเกิดความเลื่อมใส มีความเห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็น ศาสนาที่มีแก่นธรรมอันประเสริฐ สมควรที่จะคลี่คลายขยายความจริงในเรื่องพุทธประวัติ และญาณทัศนะของพระพุทธองค์ให้เป็นที่แจ่มแจ้ง...^๘

ดังนั้น เรื่องกามนิต จึงน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งที่จะศึกษาแนวคิดทางพุทธศาสนาไปพร้อมๆ กับกลวิธีการนำเสนอ ทั้งนี้ก็เพื่อช่วยให้เข้าใจเรื่องกามนิต ได้ชัดเจน ละเอียดลึกซึ้งมากขึ้น

๑.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจพบว่า งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกามนิต มีทั้งที่เป็นวิทยานิพนธ์ และบทความที่ปรากฏอยู่ในวารสารต่างๆ โดยงานวิจัยเหล่านี้ มีทั้งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกามนิตโดยตรง นั่นคือ ได้วิเคราะห์เรื่องกามนิตทางด้านภาษา หรือเนื้อเรื่องบ้างในบางประเด็น และที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกามนิตทางอ้อม ก็คือ เป็นงานวิจัยเกี่ยวกับนวนิยายอิงพุทธศาสนา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. วิทยานิพนธ์

๑. การใช้ถ้อยคำกวีนิพนธ์ในเรื่องกามนิต ของใจปอง สัมลิม^๙ ผลการวิจัยสรุปว่า เรื่องกามนิตฉบับภาษาไทย มีลักษณะคำประพันธ์เป็นคำร้อยแก้ว กวีนิพนธ์ เพราะประกอบด้วย ลีลาจังหวะ สัมผัส และภาพพจน์ ทั้งยังได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีไทยดีเด่น เนื่องจากการใช้ ถ้อยคำแบบกวีนิพนธ์ ที่มีความไพเราะสละสลวย การใช้ภาษาเหมาะสมกับเนื้อหา และบรรยากาศ ของเรื่อง รวมทั้งสามารถสื่อสารความรู้ตื้นลึกทึบ อารมณ์สะท้อนใจ และประสบการณ์ของกวีไปสู่ ผู้อ่านได้อย่างลึกซึ้ง อันประกอบด้วยคำพ้องสัมผัส คำอ้อมค้อม คำฉายานาม ภาพพจน์ และการสร้าง หรือประดิษฐ์คำด้วยวิธีต่างๆ

๒. ลีลาแห่งกระบวนการความร้อยแก้วในหนังสือกามนิต ของ สุชาดา ลาวัลย์กุล^{๑๐} ผล การวิจัยสรุปว่า กามนิตเป็นวรรณคดีที่มีการสรรคำที่มีเสียงไพเราะ ความหมายชัดเจน ได้ทั้งรสคำ

^๘ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล, “กามนิต” สืบเนื่องมาแต่พระสูตรไหน (พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๔๘๖), หน้า ๒๘.

^๙ ใจปอง สัมลิม, “การใช้ถ้อยคำแบบกวีนิพนธ์ในเรื่องกามนิต” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๑๒.

^{๑๐} สุชาดา ลาวัลย์กุล, “ลีลากระบวนการความร้อยแก้วในหนังสือกามนิต” (ปริญญาานิพนธ์ เสนอต่อ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หลักสูตร ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, ๒๕๑๒).

และรสความ มาผูกประโยคหลายแบบ เช่น ประโยคขนาดสั้น ประโยคขนาดยาว ประโยคขนาดยาวแบบโวหาร และนำประโยคเหล่านั้นมาเรียบเรียงให้สัมพันธ์กับเรื่องราวที่ต้องการเสนอ เช่นในการพรรณนา ผู้ประพันธ์มักใช้ประโยคขนาดยาวแบบโวหาร ประเภทรวมเนื้อความ หรือจำแนกแล้วสรุปความ ทั้งนี้เพราะลักษณะของประโยคดังกล่าวสามารถให้รายละเอียดได้มาก และถ้อยคำที่สรรมาผูกประโยคก็มักแพรวพราวด้วยเสียงสัมผัสและความเปรียบเทียบ อีกทั้งแสดงความหมายชัดเจน จึงเหมาะจะใช้ในการเขียนเชิงพรรณนา ลักษณะเหล่านี้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันโดยตลอด ดังนั้นจึงทำให้กามนิตเป็นที่ประทับใจผู้อ่าน และเป็นวรรณคดีร้อยแก้วที่ขอดีเยี่ยมเรื่องหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ และผู้วิจัยยังได้เสนอแนะว่า ควรมีการศึกษาวรรณคดีเรื่องกามนิต ในลักษณะของนวนิยายอิงธรรมะ

๓. นวนิยายอิงพุทธศาสนาของไทย : วรรณกรรมคำสอนร่วมสมัย ของ วัฒนา มูลเมืองแสน^{๑๑} ได้ศึกษานวนิยายอิงพุทธศาสนาในฐานะวรรณกรรมคำสอนร่วมสมัยของนักเขียนนวนิยาย ๔ คนคือ สุชีพ ปุญญานุภาพ “ธรรมโฆษ” ทวี วรรณ และวศิน อินทสระ มีผลงานที่เป็นนวนิยายอิงพุทธศาสนา ๒๒ เรื่อง คือ *ใต้ร่มกาสาฬหพัศตร์* *ลุ่มน้ำนันทมา* *กองทัพธรรม* *เชิงผาหิมพานต์* *นันทะ-ปชาบดี* *อาทิตย์ขึ้นทางตะวันตก* *ลีลาวดี* *ธรรมชารา* *ตะวันออก-ตะวันตก* *แสงเทียน* *ภาพจำลองชีวิต* *ชีวิตนี้มีอะไร* *พระอานนท์พุทธอนุชา* *จอมจักรพรรดิอโศก* *พุทธจริยา* *ร่วมธรรม* *อันชนก* *ชนนี้รักเจ้า* *จากวราถึงนภาพร* *พ่อผมเป็นมหา* *แม่พริ้งผู้ใจบุญ* *หลวงพ่อบึงวัดโบสถ์* และ *วัดคอนบุญ* ได้ผลสรุปว่า หลักพุทธปรัชญามีอิทธิพลต่อนวนิยายอิงพุทธศาสนา นักเขียนใช้พุทธปรัชญาเป็นแนวทางในการดำเนินเรื่อง หลักธรรมที่เป็นพุทธปรัชญาเหล่านี้ ได้แก่ ความเป็นอนิจจังของชีวิต การแสวงหาวิธีการคลายความทุกข์ สัมมาทิฐิ กฎแห่งกรรม และความสันโดษ นอกจากนี้ นักเขียนยังแทรกการสอน จริยธรรมหรือหลักธรรมที่ควรประพฤติและควรละ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือส่วนที่ควรประพฤติ คือความกตัญญู ความเพียรเพื่อความสำเร็จ ความเมตตาและการให้อภัย ความเสียสละ และความเป็นกัลยาณมิตร ส่วนที่ควรระวังคือความรัก ส่วนที่ควรละได้แก่อบายมุข

๔. พุทธปรัชญาในนวนิยายแฮร์มัน เฮสเส ของ พรรณี บุตรบำรุง^{๑๒} ผลการวิจัยสรุปว่า แม้วนวนิยายทั้งสองเรื่องของเฮสเส คือ *สิทธารถะ* และ *สเตรปเปนวูลฟ์* จะมุ่งเสนอทางหลุดพ้นหรือนิพพานตามทัศนะของพุทธปรัชญา แต่ผู้แต่งมีความชำนาญในการใช้ความงามของภาษาเป็นเครื่องมือแสดงความลุ่มลึกทางปัญญาของเขา วิธีการนำเสนอแนวคิดของทั้งสองเรื่องมีลักษณะเด่น

^{๑๑} วัฒนา มูลเมืองแสน, “นวนิยายอิงพุทธศาสนา : วรรณกรรมคำสอนร่วมสมัย” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘).

^{๑๒} พรรณี บุตรบำรุง, “พุทธปรัชญาในนวนิยายแฮร์มัน เฮสเส” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒).

ทั้งในส่วนที่คล้ายคลึงกันคือทั้งสองเรื่องเป็นการแสดงตัวอย่างลักษณะของ “กัลยาณมิตร” ตามทัศนะของพุทธปรัชญา นั่นคือสร้างตัวละครที่มีความสัมพันธ์เป็นคู่กัน และในส่วนที่แตกต่างกัน คือ *สิทธารถะ* เป็นการนำเสนอตัวอย่างของการแสวงหาความดับทุกข์ของมนุษย์ด้วยตัวมนุษย์เองตามขั้นตอนของอริยสัจและอริยมรรค ส่วน *สเดปเปนวูลฟีนัน* เป็นการนำเสนอตัวอย่างการแสวงหาทางดับทุกข์ของมนุษย์ ด้วยภาพลักษณ์ที่ให้มนุษย์หลงวนอยู่ในห้วงสังสารวัฏ เพื่อชี้ให้เห็นกฎแห่งไตรลักษณ์

นอกจากนี้ยังพบว่าเสสเสได้ใช้กลวิธีการประพันธ์ที่แยบยล โดยการจัดวางโครงเรื่องนวนิยายทั้งสองเรื่องให้นำเสนอแนวคิดพุทธปรัชญาด้วยวิธีการที่ลุ่มลึก และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เรื่อง *สิทธารถะ* เสสเสมุ่งแสดงหลักอริยสัจอันเป็นหลักทางปัญญาที่ชี้้นำการแก้ปัญหาด้วยเหตุด้วยผลต่อเนื่องกัน ส่วน *สเดปเปนวูลฟีนัน* เป็นการนำเสนอแนวคิดเรื่องไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๒. บทความที่เกี่ยวข้อง

๑. บทความ “*กามนิตสืบเนื่องมาแต่พระสูตรไหน*” ของ ม.ร.ว.ศุมนชาติ สวัสดิ์กุล^{๑๑} ได้ศึกษาถึงการแปลและที่มาของกามนิตว่า การแปลเรื่องกามนิตของภาคภาษาอังกฤษส่วนใหญ่แปลได้ใกล้เคียงมาก แต่เมื่อเทียบกับพากย์ไทยแล้ว “กามนิต” ฉบับภาษาไทยแปลได้ดีกว่า มีรสไพเราะจับใจกว่า เพราะกวีโวหาร และความรู้ซึ่งในพุทธศาสนาของผู้แปล ส่วนเค้าโครงที่มาของเรื่องกามนิตนั้น ผู้แต่งได้ผูกขึ้นเองตามใจชอบ มีข้อความหลายตอนที่ได้มาจากพระสูตรต่างๆ ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา บางตอนได้เค้าความมาจากวรรณคดีสันสกฤต นอกจากนี้ยังมีส่วนที่ผู้แต่งเก็บข้อความ และถ้อยคำมาจากพระสูตรต่างๆ จากพระพุทธรวณะ และจากชาดกอีกด้วย

๒. บทความ “*เสฐียรโกเศศกับงานแปลวรรณกรรมต่างประเทศ*” ของ เสาวภา เจริญขวัญ^{๑๒} ได้ศึกษาเกี่ยวกับงานแปลของเสฐียรโกเศศว่า กามนิตเป็นงานแปลยอดเยี่ยม การที่กามนิตได้รับความนิยมอย่างสูง เนื่องมาจากเนื้อเรื่องมีความดีเด่นและที่สำคัญคือ ความสามารถในการแปลของผู้แปลที่แปลได้อย่างไพเราะจับใจผู้อ่าน ก่อให้เกิดอารมณ์ร่วมและซาบซึ้งในหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏอยู่ในเนื้อเรื่อง ทำให้กามนิตกลายเป็นวรรณกรรมอมตะ และคงอยู่ในความนิยมของผู้อ่านตลอดมา และด้วยความสามารถของผู้แปลในการใช้ภาษาไทยได้ดีเยี่ยม

^{๑๑} ม.ร.ว.ศุมนชาติ สวัสดิ์กุล, *กามนิตสืบเนื่องมาแต่พระสูตรไหน* (พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๔๘๖), หน้า ๑ – ๔๓.

^{๑๒} เสาวภา เจริญขวัญ, “เสฐียรโกเศศกับงานแปลวรรณกรรมต่างประเทศ,” *วารสารภาษาและหนังสือ* “๑๐๐ ปีพระขอมุขามหาราชชน ๑๐ ปี สยามภาษาและหนังสือ” ๒๑ (เมษายน ๑๑-มิ.ค.๓๒) : ๑๐๓ - ๑๒๓

ทั้งสำนวนโวหารก็ไพเราะสละสลวยเป็นไทยแท้ ทำให้ผู้อ่านไม่รู้สึกละเลยว่าเป็นเรื่องที่แปลมาจากภาษาอื่น

๓. บทความ “เสฐียร โกเศศกับงานแปล : การแปล “กามนิต”” ของ สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา^๕ ได้ศึกษาการแปล “กามนิต” ว่า เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป มีความจับใจในต้นฉบับ “กามนิต” จึงเป็นแรงบันดาลใจที่จะแปลกามนิตให้ดีที่สุด ผู้แปลได้ศึกษาความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังของสิ่งที่แปล เลือกใช้คำอย่างประณีตเหมาะสม เน้นการรักษาอารมณ์และเนื้อหาเดิมเป็นหลัก กลวิธีการแปลมีลักษณะใกล้เคียงกับต้นฉบับ นั่นคือ แปลไม่ผิดพลาด ไม่ตีความผิด ไม่แปลผิดคำผิดความ และแปลให้ได้สโลโก้เคียงหรือกระจ่างชัดเท่ากับรสที่ผู้แปลได้รับเมื่ออ่านต้นฉบับเดิม และผู้วิจัยยังได้เสนอเหตุผลที่กามนิตประสบความสำเร็จในฐานะที่เป็นวรรณคดีเล่มหนึ่งของไทย นั่นคือ เพราะคนไทยคุ้นเคยและซาบซึ้งกับความรักอันคู่คี่ ความทุกข์ระทมที่เกิดจากความพลัดพรากจากรักในวรรณคดีนิราศซึ่งตรงกับความรักใน “กามนิต” เพราะมีการพรรณนาถึงสวรรค์และโลกมนุษย์อย่างวิจิตรตระการตาซึ่งคุ้นเคยกันอยู่แล้วในวรรณคดีไทย และเพราะผู้ประพันธ์สามารถผูกเรื่องได้อย่างประณีตแบบคาย ทำให้เนื้อเรื่อง ตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละคร เป็นสื่อประสานกลมกลืนกันนำเสนอสารของเรื่องได้อย่างยอดเยี่ยม

๔. บทความ “หนังสือเรื่องกามนิต” ของ บุญถาวร หงสกุล^๖ ได้ศึกษาว่าหนังสือเรื่องกามนิต นอกจากจะมีโวหารไพเราะซาบซึ้ง และลีลาการประพันธ์ที่เหมาะสมกับเหตุการณ์แล้ว หากนำมาเปรียบเทียบกับพากย์อังกฤษ ก็จะยิ่งได้เห็นอัจฉริยะของผู้แปลทั้งสองที่สามารถถ่ายทอดออกมาเป็นสำนวนไทยได้แสนไพเราะและสนิทแนบเนียน หากไม่ทราบก่อนอาจเข้าใจผิดว่า ฉบับภาษาอังกฤษนั้นแปลไปจากพากย์ภาษาไทยก็ได้

๕. บทความ “วิเคราะห์เรื่องกามนิต” ของ นवलพจ เศวตเวช^๗ ได้ศึกษาที่การแปล และการแต่งเรื่องกามนิตฉบับภาษาไทย โดยได้เสนอว่า กามนิตแต่งเป็นร้อยแก้ว คำแต่ละคำจึงมีค่าประจวบคองแก้ว ผู้แปลนำคำเหล่านี้มาร้อยอย่างประณีตบรรจง ก่อให้เกิดความวิจิตร มีจังหวะลีลาของเสียงกระทบกระทั่งกันเป็นลำนานที่ไพเราะ และผู้วิจัยยังได้นำกามนิตสำนวนภาษาอังกฤษกับสำนวนภาษาไทยมาเปรียบเทียบให้เห็นความไพเราะของฉบับภาษาไทยอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นถึงความสามารถอันเยี่ยมยอดของผู้แปล และแสดงความมีค่าเป็นล้นพ้นของกามนิตฉบับภาษาไทย

^๕ สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, “เสฐียร โกเศศกับงานแปล : การแปล “กามนิต”,” *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย* ๖ (เมษายน ๒๕๓๒) : ๒๑ - ๒๕ .

^๖ บุญถาวร หงสกุล, “หนังสือเรื่องกามนิต,” *วารสารรามคำแหง* ๖ (มกราคม, ๒๕๒๒) : ๑๑๘ - ๑๒๕.

^๗ นवलพจ เศวตเวช, “วิเคราะห์เรื่องกามนิต” *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับ “๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชชน”* ๑๐ (มิถุนายน - พฤศจิกายน ๒๕๓๒) : ๕๕ - ๘๕.

นอกจากนี้ นवलผจงได้วิเคราะห์ตัวเนื้อเรื่องกามนิต โดยได้แบ่งการตีความออกเป็น ๔ ระดับ คือ ระดับอ่านเอาเรื่อง ระดับเปรียบเทียบ ระดับสอนศีลธรรมและจริยธรรม และระดับของจิตและวิญญาณ โดยได้เลือกมาวิเคราะห์เพียงระดับเดียว คือระดับสอนศีลธรรมและจริยธรรม โดยเน้นว่ากามนิตเป็นเรื่องที่มุ่งสอนธรรมะในพุทธศาสนา นิยายรักระหว่างกามนิตและวาสิฏฐีเป็นเพียงพาหะสำหรับนำผู้อ่านไปสู่จุดหมายปลายทางเท่านั้น จากนั้นก็ได้วิเคราะห์ไล่เรียงตามลำดับตอนของเรื่องกามนิต พร้อมทั้งอธิบายหลักธรรมพุทธศาสนาโดยสังเขป

๖. บทความ "กามนิต : วินิจในเชิงศาสนา" ของ เสาวภา ธานีรัตน์^{๑๘} ได้ศึกษากามนิตว่า เป็นวรรณคดีที่บูรณาการศาสนาหลายศาสนาเข้าด้วยกันทั้งศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และศาสนาพุทธทั้งฝ่ายมหายานและหินยานมุ่งเชิดชูปรัชญาพุทธศาสนา โดยแสดงให้เห็นถึงปรัชญาของศาสนาต่างๆ เพื่อให้ผู้อ่านใช้สติปัญญา ไตร่ตรองเปรียบเทียบพร้อมทั้งได้อธิบายถึงหลักปรัชญาศาสนาพราหมณ์และฮินดูและปรัชญาพุทธศาสนาในกามนิตพร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบอย่างย่อๆ

๗. บทความ "กามนิต : รักอันนำสู่นิพพาน" ของ สุกจิตรา จงสถิตย์วัฒนา^{๑๙} ได้ศึกษาว่า กามนิตเป็นวรรณคดีที่ต่างจากรวมคดียุทธศาสตร์เรื่องอื่นๆ ในข้อที่ว่าเป็นนวนิยายรักชายหญิงซึ่งชี้ให้เห็นมติดอันเป็นโลกุตตรแห่งความความรักอันมั่นคงว่าเป็น "หนทาง" หนึ่ง แห่งการพัฒนาจิตให้ก้าวข้ามพ้น "โลกียสุข" ไปสู่ "โลกุตตรสุข" คือนิพพาน โดยผู้แต่งได้เริ่มต้นจากการให้กามนิตและวาสิฏฐีได้สร้างพลังแห่งรักคือ บุปผเสถียรนิवासและสัจจะช่วยโอบอุ้มให้ทั้งสองไปพบกันอีกในแดนสุขาวดี และได้ค่อยๆ แปรเปลี่ยนความรักที่อ่อนหวานลึกซึ้งไปเป็นความเมตตาอ่อนโยนของกัลยาณมิตร จนกระทั่งช่วยเป็นแรงบันดาลใจผลักดันให้ทั้งสองเข้าสู่ความสุขนิรันดรคือนิพพาน

๘. บทความ "จดหมายจากคนเดินทาง : อ่านกามนิต คิดถึงสัจจะ ความรัก และการแสวงหา" ของ กฤษณะ ลีลา^{๒๐} ได้ศึกษาว่า กามนิต เป็นงานโฆษณาชวนเชื่อหลักธรรมของพระ-พุทธเจ้าโดยอาศัยความรักเป็นประเด็นในการดำเนินเรื่อง การแปลมีทั้งส่วนที่เพิ่มเติมเข้าไป และตัดออกซึ่งบางตอนก็เหมาะสม บางตอนก็สู้ต้นฉบับเดิมไม่ได้ แต่ก็ยังเป็นข้อบกพร่องเล็กน้อยเท่านั้นคุณค่าทางศาสนาที่พบในกามนิตคือ หลักอนัตตา โดยเปรียบเทียบและหักล้างลัทธิที่เห็นว่าเที่ยงของกามนิต และลัทธิที่เห็นว่าขาดสูญของวาสิศรพ ด้านความรักเรื่องกามนิตก็ไม่ต่างจากรวมคดียุทธ

^{๑๘} เสาวภา ธานีรัตน์, "กามนิต : วินิจในเชิงศาสนา" ในหนังสือ "๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชชน" ๑ (กรุงเทพฯ : ดวงกมล, ๒๕๒๑), หน้า ๗๑ - ๘๒.

^{๑๙} สุกจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, "กามนิต : รักอันนำสู่นิพพาน," วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๑๕ (ธันวาคม, ๒๕๔๑) : ๑๑๕ - ๑๒๖ .

^{๒๐} กฤษณะ ลีลา, "จดหมายจากคนเดินทาง : อ่านกามนิต คิดถึงสัจจะ ความรัก และการแสวงหา," ปาจารย์สาร ๗ (๓๐ กรกฎาคม - ตุลาคม ๒๕๒๒) : ๘๗ - ๙๖.

ศาสนาที่เราคุ้นเคยกัน คือยกย่องความรักที่ซื่อสัตย์ต่อกัน และเชื่อในเรื่องบุพเพสันนิวาส ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเกิดสัมมาทิฐิ ก็จะสามารถชักนำอีกฝ่ายหนึ่งให้ก้าวไปสู่อุดมคติสูงสุดของชีวิตได้ นอกจากนี้ยังเสนอประเด็นความฉลาด ๒ แบบ นั่นคือ กามนิตเก่งกาจเฉลียวฉลาดรอบด้าน แต่กลับไม่เข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้า แสดงว่าความฉลาดในทางใช้สมองกับความฉลาดในทางรู้เท่าทันตนเองนั้นเป็นคนละเรื่องกัน ท้ายสุดเรื่องกามนิตยังมีอิทธิพลต่อนวนิยายพุทธศาสนายุคต่อมาที่ใช้ฉากพุทธภูมิและดำเนินเรื่องสมัยใหม่หลายเรื่องด้วย

๕. รื่นฤทัย สัจพันธุ์ ได้เขียนถึง "กามนิต" ไว้ในหนังสือ *อิทธิพลวรรณกรรมต่างประเทศในวรรณกรรมไทย*^{๒๐} ว่า กามนิตเป็นหนังสือที่แต่งด้วยคติพุทธศาสนา มีรูปแบบแตกต่างไปจากคัมภีร์ศาสนาเล่มอื่นๆ ผู้เรื่องในทำนองนวนิยาย โครงเรื่องเป็นเรื่องความรักที่ประทับใจคนทุกยุคทุกสมัย เป็นเรื่องความรักของกามนิตและวาสิฏฐี ซึ่งทั้งสองต่างก็แสดงธรรมชาติของปุถุชนอย่างเต็มที่ ทั้งอารมณ์รัก โกรธ โลก หลง จุดสำคัญของเรื่องอยู่ที่ผู้เขียนแทรกหลักธรรมแห่งพุทธศาสนาเข้าไปในเรื่องและพฤติกรรมของตัวละครได้อย่างแนบเนียน และในกามนิตยังได้แสดงความเชื่อในลัทธิทางศาสนาฮินดูไว้ด้วย

๑๐. นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ ได้เขียนถึง "กามนิต" ในหนังสือ *วรรณคดีไทยเกี่ยวกับพุทธศาสนา*^{๒๑} ไว้ว่า เรื่องกามนิตเป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้นอย่างนวนิยาย ได้เน้นข้อคิดและหลักธรรมของพุทธศาสนาแทรกลงในเรื่องและตัวละคร ในเรื่องมีทั้งการกระทำ การแสดงออกที่เป็นอารมณ์ของปุถุชน คือ โลก โกรธ หลง รัก เกลียด อาฆาต ฯลฯ มีเรื่องราวและคติธรรมทางศาสนาอื่นๆ ด้วย แต่หลักใหญ่คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าที่จะทำให้ตัวเอกหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งมีทั้งคำสั่งสอนง่ายๆ อันเป็นเบื้องต้น และหลักธรรมขั้นสูงของพระพุทธองค์

๑๑. บทความ "มองกามนิต...อย่างพุทธ"^{๒๒} ของนิสิตอักษรศาสตร์ชั้นปีที่ ๑ ได้ศึกษาไว้ว่า ความรักของกามนิตและวาสิฏฐี เป็นรักที่ทำให้เกิดทุกข์ เมื่ออยู่ในโลกมนุษย์ แต่เมื่ออยู่บนแดนพุทธเกษตร ความทุกข์ก็เบาบางลง เพราะความรักที่เคยรุ่มร้อนกลับกลายเป็นความหวังดีที่ช่วยนำพาไปสู่ความหลุดพ้นนั่นคือเป็นความรักที่แท้จริงของกัลยาณมิตร และกลุ่มผู้วิจัยยังได้เปรียบเทียบแดนสุขาวดีกับสวรรค์ของไทย สรุปได้อย่างเล่าๆ ว่า แดนที่กามนิตไปอุบัตินั้นต้องอยู่ในกามภูมิชั้นใดชั้นหนึ่งของฉกามาพรของสวรรค์ไทยนั่นเอง

^{๒๐} รื่นฤทัย สัจพันธุ์, *อิทธิพลวรรณกรรมต่างประเทศในวรรณกรรมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๒๓-๓๐

^{๒๑} นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, *วรรณคดีไทยเกี่ยวกับพุทธศาสนา* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๕-๑๒๕.

^{๒๒} นิสิตอักษรศาสตร์ ชั้นปีที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๓๕, "มองกามนิต...อย่างพุทธ," *วารสารภาษาไทยและวรรณคดีไทย* ๑๐ (ธันวาคม, ๒๕๓๖) : ๑๐๓ - ๑๑๕.

นอกจากนี้กลุ่มผู้วิจัยยังได้ศึกษาพรหมโลก พบว่าแม้จะมีอายุยาวนานมากน้อยเพียงใดก็ตาม แต่ภาวะความมีเกิดมีตายก็ยังคอยอยู่ ต่างจากนิพพานซึ่งเป็นแดนบรมสุขนิรันดร์ ซึ่งกามนิตได้พิจารณาเข้าใจความเสื่อมโทรมของพรหมโลก และได้รับแรงบันดาลใจจากวาติกาปฏิบัติทำให้ได้บรรลุนิพพานไปในที่สุด

จากงานวิจัยที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า เรื่องกามนิตได้มีผู้วิจัยในส่วนของ การวิเคราะห์เนื้อเรื่อง และการใช้ภาษาไว้แล้ว แต่ยังไม่มีการศึกษาเรื่องกามนิตว่า มีกลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาอย่างไร ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกศึกษากลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในเรื่องกามนิต ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องกามนิตนี้ ได้อย่างละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต
๒. เพื่อศึกษากลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต

๑.๔ สมมุติฐานของการวิจัย

เรื่องกามนิต มีกลวิธีการนำเสนอหลักธรรมพุทธศาสนาอย่างแยบยล และราบรื่น มีลักษณะเด่นน่าสนใจ เพราะผู้แต่งผูกเรื่องเป็นนวนิยาย ดำเนินเรื่องอาศัยพุทธประวัติผสมผสานกับหลักธรรมพุทธศาสนา สอดแทรกคติพราหมณ์ ฮินดูและวรรณคดีอินเดีย มุ่งเสนอสารเกี่ยวกับอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา คือ นิพพาน

๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย

หนังสือเรื่อง “กามนิต” ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้มีสองฉบับคือ

๑. เรื่องกามนิต-วาติกา ฉบับภาษาไทย แปลโดยเสฐียร โกเศศและนาคะประทีป
๒. เรื่อง The Pilgrim Kamanita ฉบับภาษาอังกฤษ แปลโดย John E. Logie

เหตุที่ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ทั้งฉบับภาษาไทยและฉบับภาษาอังกฤษก็เพื่อนำมาเปรียบเทียบความแตกต่างที่เกิดขึ้นหลังจากที่เสฐียร โกเศศและนาคะประทีปได้แปลมาเป็นภาษาไทยแล้ว เช่น การสร้างเรื่องให้เป็นพระสูตร เป็นต้น

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินงานศึกษาวิจัย มีขั้นตอนดังนี้

๑. รวบรวมและศึกษาหนังสือ หรือบทความที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกามนิต
๒. รวบรวมและศึกษาหนังสือ หรือบทความเกี่ยวกับแนวคิดทางพุทธศาสนา

๓. วิเคราะห์แนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในกามนิต
๔. วิเคราะห์แนวคิดทางพุทธศาสนาและกลวิธีการนำเสนอ
๕. สรุป และเรียบเรียงผลการวิจัย

๑.๓ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้เข้าใจกลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต
๒. เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกลวิธีการนำเสนอ กับแนวคิดทางพุทธศาสนา
๓. เป็นแนวทางในการวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องอื่นๆ ต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๒

แนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องกามนิต

คำว่า แนวคิด (Theme) หรือที่บางคนใช้แทนเรื่อง^๑ หรือ สารัตถะ^๒ หมายถึง สาระหรือข้อคิดสำคัญของเรื่องและผู้แต่งต้องการนำเสนอ แนวคิดจะปรากฏขึ้นอย่างสม่ำเสมอในขณะที่เรื่องดำเนินไป ซึ่งอาจพิจารณาได้จากบทสนทนาของตัวละครและบทบรรยายของผู้แต่งเอง หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง ความคิดสำคัญหรือความหมายของเรื่องที่เกิดจากการเชื่อมโยงองค์ประกอบต่างๆ เข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นโครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก บทสนทนา ผู้แต่งที่มีความสามารถนั้นจะสร้างองค์ประกอบของเรื่องที่เกี่ยวข้องสอดคล้องกัน เพื่อนำไปสู่ความคิดสำคัญคือแนวคิดของเรื่องได้อย่างชัดเจน โดยตลอดตั้งแต่ต้นจนจบ และผู้อ่านก็สามารถเข้าใจสิ่งที่ผู้แต่งต้องการนำเสนอ ไม่ว่าจะผู้แต่งนั้นจะจงใจเสนอ หรือเสนอมาจากจิตใต้สำนึกก็ตาม^๓

แนวคิดทางพุทธศาสนา ก็เป็นแนวคิดอีกลักษณะหนึ่ง ปรากฏอยู่ในวรรณคดีอิงพุทธศาสนา หมายถึง สาระหรือข้อคิดสำคัญของเรื่องที่ตรงกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา นั่นคือผู้แต่งได้นำเอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นแก่นเรื่อง

กามนิต เป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้น โดยอาศัยเนื้อหาสาระหรือหลักธรรมของพุทธศาสนา มีเรื่องราวของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระภิกษุสงฆ์สาวก และผู้เกี่ยวข้อง โดยผู้แต่งได้ผูกเรื่องราวขึ้นใหม่ในรูปแบบนวนิยาย มีตัวละครเอกคือกามนิต และวาสิฏฐีเป็นผู้ดำเนินเรื่องหลัก ผ่านประสบการณ์ต่างๆ อันแสดงถึงความไม่แน่นอนของชีวิต ชวนให้ไตร่ตรองพิจารณาตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า จนกระทั่งได้บรรลุนิพพาน นับว่า กามนิต เป็นวรรณกรรมที่มุ่งนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

เนื้อเรื่องกามนิต ผู้แต่งได้ผูกร้อยให้เป็นนวนิยายที่ซาบซึ้งกินใจ ผู้อ่านสามารถอ่านได้สองระดับ นั่นคือ หากอ่านเพื่อรับเอาความบันเทิง กามนิตก็จัดเป็นนวนิยายรักที่อ่อนหวานโรแมนติก^๔ ชวนติดตามอ่านไปจนจบเรื่อง แต่หากต้องการอ่านเพื่อรับรสพระธรรมในพุทธศาสนา กามนิตก็จะมีหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าปรากฏแทรกอยู่ในที่ต่างๆ อย่างประสมกลมกลืนเป็นอย่างดี

^๑ สุวรรณภา เกรียงไกรเพ็ชร, พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพฯ: สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘), หน้า ๑๓๑.

^๒ กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๒), หน้า ๑๐๗.

^๓ สุวรรณภา เกรียงไกรเพ็ชร, พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๘.

^๔ ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง, วรรณคดีพุทธศาสนาพหุภาษา (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๔.

กับเนื้อเรื่อง เมื่ออ่านจบ ผู้อ่านจะได้รับรู้ถึงอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา คือ นิพพาน ซึ่งมักไม่ค่อยพบในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ

แนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องกามนิตนั้น เมื่อพิจารณาโดยละเอียด พบว่ามีแนวคิดทางพุทธศาสนาปรากฏแทรกอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ โดยมีแนวคิดหลักใหญ่เป็นแนวคิดสำคัญที่เรียงร้อยแนวคิดทางพุทธศาสนาอื่นๆ นั้น ให้ปรากฏอยู่ในเรื่องกามนิตได้อย่างกลมกลืน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดหลัก : ความรักนำไปสู่นิพพานได้

ในเรื่องกามนิต เราจะเห็นได้ว่าตัวละครเอกคือกามนิตและวาสิฏฐีมีความรักที่ซื่อสัตย์มั่นคงต่อกัน แม้จะมีเหตุการณ์อุปสรรคใดๆ มาขวางกั้น ทำให้ความรักของทั้งสองต้องมีอันพลัดพรากจากกัน แต่ทั้งสองก็ยังคงมั่นคง ยึดมั่นในความรัก ความซื่อสัตย์ต่อกันและกัน ไม่มีเสื่อมคลาย เมื่อสิ้นชีวิตลง ได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดีก็ทำให้ทั้งสองได้มาพบกันอีกครั้ง ความรักของทั้งสองก็ยังคงมั่นคงอยู่เช่นเดิม จนเป็นเหตุให้ได้นำพากันและกัน ไปสู่อุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา คือ นิพพาน^๕

ในตอนเริ่มแรกที่กามนิตและวาสิฏฐีได้พบกัน ความรักของทั้งสองยังคงมีลักษณะเป็นกิเลสความรักอยู่ นั่นคือ เป็นความรักที่ต้องการเป็นเจ้าของครอบครองแต่ผู้เดียวและต้องการให้บุคคลที่ตนรัก รักตอบสนองในความรักของตนด้วย ดังนั้นความรักของกามนิตและวาสิฏฐีจึงปรากฏผลออกมาเป็นความทุกข์ สมดังพระพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าได้ประทานให้วาสิฏฐีว่า “ที่ใดมีรัก ที่นั่นมีทุกข์” ดังมีรายละเอียดปรากฏตามลำดับเหตุการณ์ดังนี้

เริ่มจากเมื่อกามนิตได้พบวาสิฏฐีในขณะที่นางมาเล่นกลีบบุชาพระลัทธิมีเทวีแห่งเขาวิเศษ กามนิตมีความวิตกทุกข์ร้อน อยากทราบว่าสาวน้อยที่ตนประทับใจนั้นคือใคร เกรงว่าต่อไปตนเองจะไม่ได้พบนางอีก และจะไปสืบทราบที่อยู่ของนางได้ที่ไหน ความวิตกกังวลนี้ทำให้กามนิตถึงขั้นกินไม่ได้ นอนไม่หลับ

...คืนนั้นข้าพเจ้านอนไม่หลับเลย ที่ทนนอนหลับตาก็เพื่อให้เห็นภาพที่ต้องการเห็นเท่านั้น วันรุ่งขึ้นข้าพเจ้าไปสงบอารมณ์อยู่ที่มุมสวนของเจ้าบ้านที่ข้าพเจ้ามาพักอยู่... และตรงที่คืนทรายได้คืนมะม่วงอันรุ่มร้อน กระทำให้ร่างกายที่ผ่าวด้วยรุ่มรัก ค่อยระงับความร้อนไว้ได้บ้าง กับได้อาศัยพิณเจ็ดสายเป็นสหายสำหรับบอกเล่าความรักในใจ พอตะวันบ่าย... ข้าพเจ้าชวน โสมทนต์ให้นั่งรถไปเที่ยวอุทยานอีก... ข้าพเจ้าเดินดูหรรษเหตุหรืออยู่ในสวนจนตลอด ก็ไม่เป็นผลดังมุ่งหมาย...

^๕ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, “กามนิต : รักอันนำไปสู่นิพพาน,” วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๑๕ (ธันวาคม,

ข้าพเจ้าเสียใจเป็นที่สุด เลิกไปเที่ยวในอุทยาน หันไปเพียงทางแม่คงคา ใต้ไปยังท่า
น้ำหลายแห่ง ในที่สุด ลงเรือเที่ยวลอยละล่องไปตามกระแสธารอันศักดิ์สิทธิ์ จนแสงอาทิตย์
ในเวลาอัสดงลับหายไป...^๖

จิตใจของกามนิตร้อนรุ่ม กระทบกระวายเป็นจากเดิมที่มีความสุขอยู่กับการเที่ยวชมบ้านเมือง
หาความสนุกสำราญตามอำเภอใจ ก็กลายเป็นต้องเดินทางไปที่โน่นที่นี้เพื่อตามหาสาวน้อยผู้เคาะ
กลีคือวาสิฏฐีให้พบ ความทุกข์จากการเกิดขึ้นแห่งความรักของกามนิตรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ จน
ต้องระบายออกมาด้วยการวาดรูป

...เมื่อนอนไม่หลับตลอดคืน ตื่นขึ้นตั้งแต่เช้าก็อยู่แต่ในห้อง เพื่อพักผ่อนอารมณ์ซึ่ง
หมกมุ่นมัวหมอง... เพื่อให้หายรำคาญใจหันไปฟังพู่กันและสี เอามาวาดรูปนางในเวลาตบลูก
กลี พุดถึงอาหารข้าพเจ้าไม่สามารถจะกินได้ แม้แต่คำเดียว...^๗

ความรักของกามนิตรในช่วงแรกนี้เป็นไปตามอารมณ์ที่ต้องการอยากรู้จักวาสิฏฐี อยากได้คุย
ด้วย อยากเข้าไปนั่งชิดใกล้ พุทธศาสนาถือว่าความอยากเป็นไฟอย่างหนึ่ง นั่นคือ ไฟราคะ ได้แก่
ความต้องการ ความอยากได้ ในที่นี้กามนิตรหลงรักวาสิฏฐี พยายามไขว่คว้าเพื่อให้ได้พบกับวาสิฏฐี
จนเกิดความทุกข์ทรมาน คล้ายกับเป็นไฟเผาผลาญใจของกามนิตรอยู่ตลอดเวลา

ส่วนวาสิฏฐีนั้น มีความรักแรกพบในตัวกามนิตรเช่นกัน แต่เพราะความที่ตนเป็นหญิงจึงไม่
กล้าแสดงออกมาชัดเจนเหมือนกับกามนิตร เพียงแต่เมื่อได้พบหน้าสบตากามนิตรก็ทำให้มือที่โยนลูก
กลีทองรับลูกกลีพลาด เกือบทำให้นางต้องเสียใจเพราะการเล่นกลีบูชาพระลักษมีนี่ไปอีกนาน หาก
แต่ว่าเพราะกามนิตรโยนลูกกลีกลับขึ้นไปให้ได้ นางจึงสามารถเล่นต่อไปได้ ไม่มีใครสังเกตเห็น
อาการ "รักแรกพบ" ของวาสิฏฐีในครั้งนี้ได้ชัดเจนนัก

ความทุกข์ในความรักของวาสิฏฐีก็เกิดขึ้นในลักษณะที่คล้ายกับกามนิตร พบได้จากคำพูด
สารภาพที่นางบอกกับกามนิตรว่า

...นางก็มีความรักข้าพเจ้าแต่วันที่ได้พบกัน ถ้าหากเมทินีไม่นำรูปมาให้ดูทันที
ปานนี้นางคงสิ้นใจตายเพราะด้วยความรักเสียแล้ว^๘

จะเห็นได้ว่าการเริ่มต้นความรักของทั้งสอง ความทุกข์ก็เข้ามาแทรกซึมอยู่ด้วยทันที ซึ่ง
ความทุกข์เพราะความรักนี้ก็ได้เพิ่มความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในตอนแรกความรักของทั้งคู่มุ่งไปในทางที่ต้องการให้ความรักของตน
ได้รับการตอบสนอง แต่ต่อมาวาสิฏฐีก็เริ่มแสดงออกให้เห็นถึงแนวความรักของตนที่เป็นรักแห่ง
การเสียสละ มีความหวังดีต่อคู่รักดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของวาสิฏฐีว่า

^๖ เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิตร-วาสิฏฐี (กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕-๒๐.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

...ความรักของฉันจะเปรียบด้วยสีดอกไม้อะไรๆ ไม่ได้ เพราะฉันได้อีกกล่าวกันว่า
ความรักที่แท้จริงไม่ใช่สีแดง ย่อมมีสีดั่งสีศอพระศิวะ เมื่อทรงคัมภีร์ร้ายเพื่อรักษาโลกไว้ให้
พ้นภัย ความรักที่แท้จริงต้องสามารถต้านทานพิษแห่งชีวิตและต้องเต็มใจยอมล้มรสที่ขมขื่นที่สุด
เพื่อเสียสละ ให้ผู้ที่เรารักคงชีพอยู่ และเพราะด้วยความขมขื่นที่สุดนี้ ความรักยอมเต็มใจเลือกเอา
สินิล คือความขื่นขมไว้ดีกว่าจะเลือกเอาสินีอื่นคือ มุ่งแต่จะหาความบันเทิงสุขอย่างเดียว...^๙

ต่อมาภามนิตและวาสิฏฐีจำเป็นต้องพลัดพรากจากกันเนื่องจากความรักมีอุปสรรค คือ
สาตาเคียรส่งคนเข้ามาทำร้ายภามนิตและโสมทัตต์ในขณะที่ป่วยไปหาวาสิฏฐี ทำให้
ภามนิตได้รับบาดเจ็บสาหัส และวาสิฏฐี ก็ถูกบิณฑกักตัวไม่ให้ออกมาเที่ยวเล่นที่ลานอโศก ภายหลังจาก
ที่พระอาทิตย์ตกดินแล้วอีก ดังนั้นโอกาสที่ทั้งสองคนจะได้พบกัน ได้พูดจาแสดงความรักต่อกัน
และกัน จึงหาไม่ได้อีกต่อไป

ความทุกข์ของภามนิตในครั้งนี้เจ็บทั้งกายเจ็บทั้งใจ เจ็บกายคือบาดแผลที่เกิดขึ้นจากการถูกลอบทำร้าย
เจ็บใจคือแค้นผู้ที่ลอบทำร้ายตน และที่สำคัญที่สุดก็คือ คิดถึงวาสิฏฐีแต่ไม่สามารถไปพบ
ได้ อีกทั้งยังกลัวว่า วาสิฏฐีจะต้องทุกข์หนักเพราะได้รับข่าวร้ายของตนในครั้งนี้

...ข้าพเจ้าต้องนอนป่วยมีความเดือดร้อนถึงตรีภุม ไหนแผลที่ถูกอาวุธจะเป็นพิษ
รวดเร็ว มีไข้เข้าแทรกทับ ไหนจะคิดถึงคู่รักแทบใจจะขาด ข้ายังปรวิวิตกอย่างใหญ่เข้ามาดม
กลิ่นนางจะต้องเจ็บไข้ได้ทุกข์ถึงแก่ชีวิต เพราะรูปร่างแบบบางราวกับดอกไม้อันบอบบาง
ไหนจะทนฟังข่าวเรื่องข้าพเจ้าเจ็บหนักอยู่ได้...^{๑๐}

เหตุการณ์ในครั้งนี้ ทำให้ภามนิตและวาสิฏฐีต้องพลัดพรากจากกัน ทั้งสองไม่อาจพบกันได้
โดยสะดวกเหมือนเดิมอีกต่อไป ความทุกข์ของทั้งคู่จากเดิมเป็นเพียงความต้องการให้ได้พบรู้จัก
และได้แสดงความรักต่อกันและกัน เมื่อได้พบก็เกิดความสุขขึ้นมาชั่วคราว เมื่อต้องลาจาก
เพราะเวลาผ่านไปดึกคืน ก็ยังมีความหวังว่าตนจะได้กลับมาพบคู่รักอีกในเวลาไม่นาน แต่ในครั้งนี้
ภามนิตและวาสิฏฐีจำเป็นต้องพลัดพรากจากกัน โดยที่ไม่อาจแน่ใจได้ว่าจะได้กลับมาพบกันอีกหรือไม่
ความทุกข์ที่เกิดขึ้นต่อแต่นี้ไปก็คือ ทุกข์เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่ตนเองรัก

...นางแสดงปริเทวนาว่าไม่ควรเลยที่นางคือคิงหน่วงเหนี่ยวข้าพเจ้าไว้ มิให้ออกจาก
เมืองไป จนเป็นเหตุให้ข้าพเจ้า ณ บัดนี้ตกอยู่ในปากแห่งมฤตยูเสียแล้ว... นางกลั้นสะอื้นไว้
ในอกจนพูดไม่ออก ข้าพเจ้าได้แต่ทำเฉย จะเข้าไปประคองปลอบประโลมหรือเช็ดน้ำตาที่
ไหลออกมาพราวๆ ก็ไม่กล้า...^{๑๑}

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

และก่อนที่กามนิตและวาสิฏฐีจะพลัดพรากจากกันไป ด้วยปัญญาและความรักที่ซื่อตรง มั่นคงต่อกันทำให้วาสิฏฐีได้ขอให้กามนิตได้ปฏิญญาต่อกันว่า หากเมื่อนไม่ได้พบกันอีกในชาตินี้ ก็ขอให้ได้พบกันอีกบนสวรรค์สุขาวดี

วาสิฏฐี “สวรรค์อันมีความสว่างรุ่งเรืองหาเขตมิได้นั้น มีอยู่ทางทิศตะวันตก ถ้าผู้มีใจเด็ดเดี่ยวรู้สึกเบื่อหน่ายในสิ่งซึ่งเป็นวิสัยโลก แล้วตั้งจิตเป็นสมาธิ มุ่งแต่สถานอันเป็นบรมสุขก็จะได้ไปจุติอยู่ในดอกบัวบนแดนสวรรค์ ผู้ใดมุ่งแต่สวรรค์ ก็จะเป็นปัจจัยให้เกิดดอกไม้ทิพย์ขึ้นในน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ในทะเลแก้ว ความตริกนิกที่บริสุทธิ์ทุกครั้ง ความดีที่กระทำทุกเมื่อเป็นเหตุให้ดอกไม้ทิพย์เจริญยิ่งขึ้น ถ้าความคิดวาจาและการกระทำเป็นไปในทางชั่วก็จะเป็นเหมือนดังหนอนที่บ่อนไส้ให้ดอกไม้ทิพย์นั้นเหี่ยวแห้งไปโดยเร็ว”...

นางร้องว่า “ดูซี กามนิต นั่นคือแม่คงคาในสถานสวรรค์ ขอให้เราปฏิญญาต่อพระคงคาในสวรรค์ซึ่งมีน้ำขาวดั่งเงินยวง เป็นที่เลี้ยงดอกบัวในทะเลบนสวรรค์โน้น ให้เรามุ่งดวงจิตแน่วแน่ เตรียมการไปประสบสุขอยู่นิรันดรกาลบนนั้นเถิด”^{๑๒}

แม้ว่าจะได้ปฏิญญาต่อกันแล้ว แต่ความทุกข์ที่ต้องลาจากคนรัก โดยไม่อาจแน่ใจว่าจะได้กลับมาพบกันอีกหรือไม่ นั่น ก็เป็นความทุกข์ที่ท่วมท้นมากมายมหาศาล ดังที่วาสิฏฐีไม่อาจทนรับต่อภาวะความทุกข์นี้ได้จนถึงขั้นต้องเป็นลมสลบเมื่อต้องลาจากกามนิต

...ครั้นแล้ววาสิฏฐีดูเหมือนว่าหมดแรงกำลังที่จะเบ่งความรู้สึกในดวงจิต ทรวดตัวในอุ้งแขนข้าพเจ้า เมยหน้าแสนละห้อยเหยอขึ้นจุมพิตข้าพเจ้า เป็นการลาครั้งสุดท้าย แล้วก็ผละสิ้นสมปฤติ^{๑๓}

กามนิตและวาสิฏฐีต้องพลัดพรากจากกันในขณะที่ความรักของทั้งสองกำลังสูงงอมอย่างเต็มที่ กามนิตต้องเดินทางมุ่งหน้ากลับไปเมืองอุชเชนีบ้านเดิมของตน ส่วนวาสิฏฐีก็ได้แต่เฝ้ารอฟังข่าวการกลับมาของกามนิตอยู่อย่างใจจดใจจ่อ ผู้แต่งได้เน้นให้เห็นความทุกข์ของทั้งสองที่ต้องจากกันและกันไป เห็นได้จากอาการ โศกเศร้าของวาสิฏฐีและการฟืนทนมไม่แสดงความเสียใจออกมาของกามนิต แล้วนำเอาพระคำรัสของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสสรุปความจริงข้อนี้ออกมาว่า “...ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์”^{๑๔} แสดงไว้แก่กามนิต

ความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับกามนิตและวาสิฏฐีนี้ โดยรากลึกก็เพราะความรักที่ทั้งสองมีต่อกันและกัน นั่นคือต้องการยึดไว้ให้อยู่เป็นของของตน ไม่อยากให้มีเปลี่ยนแปลง และเพราะความห่วงใยที่มีให้ซึ่งกันและกัน วาสิฏฐีกลัวว่ากามนิตจะได้รับอันตรายจากภัยต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ในระหว่างการเดินทาง ส่วนกามนิตก็เป็นห่วงวาสิฏฐีว่าจะต้องเจ็บป่วย เพราะความทุกข์ทรมานที่เกิดขึ้นจากความโศกเศร้าเพราะคิดถึงตน

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕-๔๖.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

กามนิตเมื่อเดินทางออกจากกรุงโกสัมพี ระหว่างทางถูกโจรองคฺุลิมาลจับตัวได้ เมื่อนำค่าไถ่มาไถ่ตัวจึงได้กลับบ้านเมืองของตนคือกรุงอุชเชนี กว่าจะมีโอกาสได้กลับไปกรุงโกสัมพีอีกครั้งก็นานหลายปี การไปกรุงโกสัมพีครั้งนี้ กามนิตได้รับทุกข์ที่ยิ่งใหญ่กว่าทุกครั้งที่ผ่านมา เพราะพบว่าบุคคลที่ตนรักกำลังจะแต่งงานกับผู้อื่น นั่นคือวาสิฏฐีกำลังเข้าพิธีแต่งงานกับสาตาเคียร ผู้ซึ่งครั้งหนึ่งเคยส่งคนไปลอบทำร้ายตน กามนิตเดินทางไปพบงานแต่งงานนี้เข้าโดยบังเอิญ ทุกข์ครั้งนี้มีผลถึงขั้นทำให้กามนิตหน้ามืดลงไปทันที

...พอกระบวนแห่สุดท้ายผ่านเลยไปแล้วก็หน้ามืดทันที แต่เขาเข้าใจกันว่าเป็นลม เพราะร้อนจัดและเบียดเสียดกัน ข้าพเจ้าหมดกำลังวังชา ทอดกายให้เขาอุ้มเอาไปพักที่โรงแรมแห่งแรกที่ไปถึง นอนอยู่ที่มุมมืดแห่งหนึ่งในนั้นหันหน้าเข้าข้างฝาผนังแหว่งอยู่อย่างนั้นหลายวันหลายคืน น้ำตาไหลพรากๆ ไม่ยอมกินอาหารทั้งหมด...

...ข้าพเจ้าไม่สามารถจะทำอะไรได้ นอกจากจมดิ่งอยู่ในห้วงความเสียใจที่เสียของรักไป ไม่มีวันจะได้คืนแล้ว...^{๑๕}

ความผิดหวังครั้งนี้ทำให้กามนิตได้รับทุกข์อย่างท่วมท้น ถึงกับล้มป่วย ทั้งนี้เพราะกามนิตยึดคิดว่าวาสิฏฐีคือคนรักของตน วาสิฏฐีคงจะซื่อสัตย์ต่อความรักของตน วาสิฏฐีคือคนรักของตนผู้เดียว เป็นคนรักของคนอื่นไม่ได้ แต่เมื่อเหตุการณ์พลิกผัน ไม่เป็นไปตามที่กามนิตคิดไว้ล่วงหน้า ทำให้กามนิตต้องรับความทุกข์ทรมานอย่างกระชั้นชิด

อย่างไรก็ตาม ในตอนนี้ กามนิตก็ได้แสดงถึงความเสียสละเพื่อให้คู่รักของตนมีความสุข นั่นคือยอมเดินทางจากไปอย่างเงียบๆ ไม่ให้วาสิฏฐีรู้ว่าตนได้เดินทางกลับมาที่กรุงโกสัมพีอีก

...ไม่ต้องการจะให้ใครเห็นตัวที่ในกรุงเกรงจะมีใครจำได้ แต่ข้อสำคัญที่สุดคือต้องการจะปิดบังไม่ให้วาสิฏฐีทราบว่า ข้าพเจ้ากลับมากรุงโกสัมพีอีก...

...ข้าพเจ้าจะไม่เพิ่มความทุกข์ของนางให้ยิ่งขึ้น โดยให้รู้ไปถึงว่าตัวกลับมากรุงโกสัมพีแล้ว จะไม่ให้รู้เรื่องแม้แต่นิดเดียว ในที่สุด เมื่อนางเห็นเงยบหายไปนาน ก็คงคิดว่าข้าพเจ้าตายแล้ว ความทุกข์โศกก็จะค่อยจางไปที่ละน้อยเอง จนยอมปล่อยตัวให้เป็นไปตามยถากรรม แต่จะไม่ทำให้เกิดความเศร้าหมองถึงกับเสียทรวงทรงสวสางไปได้^{๑๖}

ถ้าหากกามนิตเปิดเผยตัวเองให้วาสิฏฐีรู้ ในขณะที่กระบวนแห่เจ้าสาวกำลังจะผ่านไป วาสิฏฐีอาจจะดีใจมาก และไม่ยอมแต่งงานกับสาตาเคียร ทำให้งานแต่งงานที่จัดอย่างใหญ่โตของสาตาเคียรต้องล่มสลายกลางคัน แม้ว่าความรักของกามนิตและวาสิฏฐีจะดำเนินไปด้วยดี เนื่องจากทั้งสองต่างก็รักมั่นคงซึ่งกันและกัน แต่อุปสรรคที่ยังคงมีอยู่ก็คือ สาตาเคียร เพราะฉะนั้นการเสียสละของกามนิตในการ ไม่ให้วาสิฏฐีรู้ว่าตนกลับมาในครั้งนี้จึงเป็นการตัดไฟแต่ต้นลม ยอมรับกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ให้วาสิฏฐีต้องเจ็บช้ำมากไปกว่านี้

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๑๗.

ความทุกข์ทรมานเพราะความรักในครั้งนี้ทำให้กามนิตได้เก็บมาคิดใคร่ครวญและพยายามที่จะสลัดความคิดถึงวาสิฏฐีให้ออกไปจากใจของตน โดยหันไปหาสิ่งยั่วยวนอื่นๆ จนกระทั่งพบว่าไม่เป็นสาระหาประโยชน์ไม่ได้ กามนิตจึงได้ตั้งใจจัดตั้งกองเกวียนเดินทางไปค้าขาย จนกระทั่งประสบความสำเร็จ ร่ำรวยเป็นเศรษฐี ได้แต่งงานมีภรรยา ๒ คน มีลูกสาว ๒ คน และลูกชาย ๑ คน

แม้ว่าชีวิตของกามนิตจะดำเนินไปเรื่อยๆ คล้ายว่าจะตัดขาดเรื่องวาสิฏฐีได้เด็ดขาด แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์อันน่าหวาดกลัวขึ้น นั่นคือ กามนิตได้พบองคุลิมาลในชุกนัขบวช เข้าใจผิดว่าองคุลิมาลจะยกพวกโจรมาปล้นบ้านของตน ทำให้กามนิตหาทางป้องกันต่างๆ นานา และในตอนนี้องค์ที่ทำให้กามนิตได้หวนคำนึงถึงความรักของตนที่มีต่อวาสิฏฐีอีกครั้งหนึ่ง นึกถึงคำสัตย์ปณิญาที่ให้ไว้กับวาสิฏฐี นึกถึงแม่คงคาในสวรรค์ และนึกถึงการกระทำที่ผ่านๆ มาทั้งหมดของตนเอง

ข้าพเจ้าออกอุทานโดยไม่ใส่ใจว่า “แม่คงคาในสวรรค์” และในบัดนั้นเอง รู้สึกเหมือนว่าความอัศจรรย์อันนอกคอกยเบาบางลงชั่วขณะหนึ่ง แล้วก็กลับเต็มตื่นต้นใจ จนน้ำตาไหลรินออกมาอุ่นๆ จริงอยู่เมื่อสองสามชั่วโมงแรกที่ล่วงมา ได้ระลึกถึงประวัติการของตนแต่หนหลัง ตอนไหนไม่รัญจวนใจเท่าคิดถึงวาสิฏฐี...^{๑๗}

การคิดใคร่ครวญถึงความรักของตนที่มีต่อวาสิฏฐีในครั้งนี้เอง ทำให้กามนิตได้คิดและตระหนักถึงคำสัตย์ปณิญาที่ให้ไว้กับวาสิฏฐีว่า หากไม่ได้พบกันในภพนี้ ก็ขอให้ไปพบกันอีกทีในสวรรค์สุขาวดี กามนิตคิดใคร่ครวญถึงความประพฤติปฏิบัติที่ได้เป็นมาตลอดของตนเองก็รู้สึกเศร้าใจ เพราะหากตนยังคงประพฤติตนอย่างที่เป็นอยู่นี้ ก็คงไม่มีทางที่จะได้ไปเกิดใหม่ที่สวรรค์สุขาวดี ได้พบวาสิฏฐีอีกครั้งแน่ๆ ดังนั้นกามนิตจึงเกิดความคิดใหม่ได้พิจารณาถึงความเป็นไปในชีวิตทั้งหมด แล้วก็ตัดสินใจออกเดินทางแสวงหาความหลุดพ้นโดยจุดมุ่งหมายสูงสุดของกามนิตในครั้งนี้คือ การได้ไปเกิดใหม่บนสวรรค์สุขาวดี เพื่อให้ได้พบกับวาสิฏฐี ได้ครองรักกันอย่างมีความสุขบนสวรรค์แห่งนี้

จะเห็นได้ว่าเพราะความรักที่กามนิตมีต่อวาสิฏฐีนี้เองที่ทำให้กามนิตได้ใคร่ครวญและออกแสวงหาสังขารม ผลแห่งความรักนี้เองที่ช่วยส่องทางให้กามนิตได้พลิกชีวิตตนเองไม่ให้หลงมัวเมาไปกับสิ่งมายาครอบๆ ตัว ถือได้ว่าความรักได้เป็นแรงบันดาลใจให้กามนิตได้พิจารณา เป็นแรงกระตุ้นให้กามนิตได้ใช้ปัญญาไตร่ตรองสิ่งต่างๆ จนหันมาประพฤติปฏิบัติในทางที่ถูกต้อง จนก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด คือ บรรลุนิพพานในชาติภพต่อมา

ส่วนวาสิฏฐีนั่น หลังจากที่ถูกพรากจากกามนิต ก็ได้แต่คอยหวังไขว่กามนิตจะมีอันตรายในระหว่างการเดินทาง ดังที่วาสิฏฐีได้เล่าให้กามนิตฟังบนสวรรค์สุขาวดีว่า

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

...ฉันครองตนอยู่ด้วยความดีศรีอนต่าแก่ญตลอดทั้งคืนวัน อย่างเดียวกับหญิงสาวๆ ที่ตกอยู่ในคราวไข่หนักแห่งการครุ่นคิดถึงคู่รักจนอัดแน่นในหัวใจ ซึ่งวิตกทุกข์ร้อนใน อันตรายอันจะมีแก่คู่รักต่างๆ นานา..

พยายามจะคุ โขกลางจากไข่มุ่ที่ร่ว่งหล่นและจากเงาและแสงสว่างที่เกิดขึ้นในเวลา นั้น ถ้าปรากฏเป็นอย่างที่ฉันคิดนึกไว้เองอย่างวิธีดูหมองเถื่อน ก็ทำให้สบายใจไปชั่วแ่่นหนึ่ง ครั้นแล้วก็กลับเป็นทุกข์มีความวิตกยิ่งขึ้น คิดเห็นเป็นลางร้ายต่างๆ นานา ตามแต่จิตที่คิด หวาดไป^{๑๔}

วาสิฏฐีต้องทุกข์ร้อน กระทบกระวายใจกังวลว่ากามนิตจะเป็นอันตราย เพราะวาสิฏฐีเอาใจ เข้าไปยึดมั่นติดอยู่กับกามนิตจนไม่สนใจเรื่องอื่นใดนอกจากข่าวคราวเกี่ยวกับกามนิตเท่านั้น เมื่อ สาดาเคียรทำอุบายให้เห็นว่ากามนิตตายเพราะเงื่อมมือของโจรองคฺุลิมาล วาสิฏฐีก็หมดอาลัยทุกสิ่ง ทุกอย่าง และด้วยความกตัญญูต่อบิดามารดา จึงยอมแต่งงานกับสาดาเคียร

แม้ว่าจะแต่งงานกับสาดาเคียรแล้ว วาสิฏฐีก็ยังคงหมกมุ่น ครุ่นคิด เสียใจอยู่แต่เรื่องกามนิต รอคอยเพียงแต่เวลาเพื่อ ไปพบกับกามนิตบนสวรรค์สุชาวดี จนกระทั่งเมื่อองคฺุลิมาลเข้ามาบอก ความจริงว่า กามนิตยังมีชีวิตอยู่ วาสิฏฐีตื่นตื่น ดีใจมาก แต่ก็ยังมีความทุกข์อันเกิดจากความ โกรธ แค้นสาดาเคียร และภายหลังองคฺุลิมาล ได้มาบอกข่าวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า วาสิฏฐีก็เริ่มคิดได้ว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าอาจจะสามารถปราบความทุกข์ที่เกิดจากความรักได้

พระองค์จะสามารถบันดาลให้ดวงใจของฉันซึ่งเจ็บปวดร้อนรุ่มอยู่เสมอให้สงบเย็น ได้หรือไม่หนอ? จะทรงกำจัดเมฆในราตรีกาล คือความกตุมกตลัดเหี้ยวแห่งใจ ซึ่งผ่านมายบดบัง ปะทะดวงจิตให้กระจายหายสูญไปเพราะแสงสว่างคือพระ โอวาทจะ ได้หรือไม่หนอ? หรือว่า บางทีการกำจัดอารมณ์ร้ายให้เหือดหายได้นี้ เป็นของยากกว่าการบารบโจร...^{๑๕}

เมื่อวาสิฏฐีได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าใจก็เริ่มสงบ อาการคิดถึงและใส่ใจอยู่แต่เรื่องกามนิต ก็เริ่มเบาบางลง จิตใจเริ่มมีสมาธิมากขึ้น อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่าวาสิฏฐีจะสามารถทำใจให้สงบได้ ก็ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้ฟังอยู่บ่อยๆ เท่านั้น แต่เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปที่อื่น จิต ใจที่หมกมุ่นอยู่กับความรักของตนกับกามนิตก็กลับมาอีก และมีอาการรุนแรงมากขึ้น

เมื่อวาสิฏฐีเข้าไปปรับพระพุทธวจนะเพื่อนำไปภาวนาก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปที่อื่น พระพุทธเจ้าจึงทรงประทานข้อความเกี่ยวกับความรักให้วาสิฏฐี เพราะพระองค์เข้าใจดีว่า ในส่วน ลึกของวาสิฏฐีนั้นความรักได้แทรกลึกจนยากที่จะลบให้หายไป

...เมื่อฉันเข้าไปถวายอภิวาทแทบเบื้องพระบาท พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรมาที่ฉัน รู้สึกว่าแววพระเนตรฉายซึ่ง อ่านเข้าไปในดวงจิต พระองค์ตรัสว่า

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑-๒๐๒.

“วาสิฏฐีเราขอให้ภวานาบทธรรมนี้ไว้ คือ ที่ใดมีรัก ที่นั่นมีความทุกข์”^{๒๐}

พระพุทธวจนะบทนี้ วาสิฏฐีน้อยใจเนื่องจากว่ามีลักษณะสั้นๆ ง่ายๆ แต่เมื่อได้นำมาภาวนาจึงเริ่มเข้าใจว่าเพราะเหตุใดพระพุทธเจ้าจึงทรงประทานธรรมข้อนี้มาให้ วาสิฏฐีได้พยายามดำเนินการปฏิบัติภาวนาเพื่อให้เข้าใจพระธรรมนี้ให้เร็วและลึกซึ้งที่สุด แต่ก็ไม่สำเร็จ เนื่องจากความรักนั้นยังรากลึกอยู่ในใจของวาสิฏฐี การข่มความรัก จึงเหมือนกับเป็นการนึ้ยอนให้ความรักพุ่งชานขึ้นมาอีก มาถึงตอนนี้วาสิฏฐีก็ต้องพ่ายแพ้ให้กับความรัก ไม่อาจถอนใจให้หลุดพ้นจากกิเลสความรักนี้ได้

...อารมณ์เหล่านี้เกิดขึ้นแล้วมารวดเร็ว โดยลำดับ แล้วหวนกลับมาคิดถึงคู่รักที่ยังมีชีวิตในโลกนี้ แต่ว่าอยู่ห่างไกลกัน บทพระธรรมพุทธ โอวาทที่ประทานให้ท่องไว้เลยหายไปหมด !

เขายังมีชีวิตอยู่ในโลกนี้จริงหรือ? และเขายังคงรักเรอยู่หรือไม่หนอ?

ความผูกใจฝืนในปัญหาข้างต้นนี้ค่อยๆ เพิ่มกำลังความรักความคิดถึงกลุ่มมุ่มใจยิ่งขึ้น แล้วก็จัดอาการบำเพ็ญภาวนาลง หมกมุ่นครุ่นคิดอยู่แต่เรื่องรักเลยไม่มีทางบรรลุความเห็นแจ้งซึ่งความดับทุกข์ตามความมุ่งหมายเดิม^{๒๑}

ในเวลาต่อมาวาสิฏฐีได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอีกครั้ง ก่อนพระพุทธเจ้าจะปรินิพพานที่เมืองกุสินารา แต่ความทุกข์เพราะความรักของวาสิฏฐียังคงแนบแน่นอยู่ในใจของวาสิฏฐีตลอด แม้ว่าวาสิฏฐีจะได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าอย่างใกล้ชิด แต่ความรักที่มั่นคง ยึดมั่นอยู่กับกามนิต ก็มีพลังอำนาจมากกว่า ดังนั้น เมื่อวาสิฏฐีสิ้นชีวิตลงเพราะความเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทางด้วยร่างกายอาพาธ ประกอบกับความเสียใจที่พระพุทธเจ้าเข้าสู่ปรินิพพาน พลังความรักนี้ก็ได้คลบ้นดาลให้วาสิฏฐีขึ้นไปอุบัติบนสวรรค์สุขาวดี ตามความยึดมั่นและคำสัญญาที่ได้ให้ไว้กับกามนิต

จะเห็นได้ว่า ความรักของกามนิตและวาสิฏฐีเป็นความรักที่พัฒนาจากกิเลสความรัก ความทุกข์ ความลุ่มหลง ขึ้นมาสู่การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กามนิตเสียสละให้วาสิฏฐีได้มีความสุขกับชีวิตการแต่งงานกับสาตาเคียรส่วนตนเองยอมผิดหวังและปลิดตัวกลับสู่บ้านเมืองของตน ส่วนวาสิฏฐีนั้นเพราะจิตยังหวังเหนี่ยวมีความรักมั่นคงอยู่กับกามนิต จึงทำให้ยังไม่บรรลุธรรมหลุดพ้นจากกิเลสเป็นผลให้ได้อุบัติบนสวรรค์ชั้นเดียวกันกับกามนิต คือ สวรรค์สุขาวดี และการอุบัติในสวรรค์สุขาวดีของทั้งสองก็เป็นผลให้ทั้งคู่ได้สนทนากันถึงความเป็นไปในชีวิตของตนหลังจากที่พลัดพรากจากกัน และได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้ขึ้นไปอุบัติยังภพภูมิที่สูงกว่า

บนสวรรค์สุขาวดี วาสิฏฐีเล่าเรื่องราวความเป็นไปของตนเองให้กามนิตฟัง ในขณะที่เล่าก็ได้นำเอาพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเข้ามาแทรกไว้ด้วย พร้อมกับที่สวรรค์สุขาวดีแสดงอาการเหี่ยวแห้ง กำลังจะเสื่อมสลาย แมื่กามนิตจะตกใจ แต่วาสิฏฐีก็ช่วยเล่าถึงพระธรรมเทศนาที่

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

ตรัสถึงความจริงเกี่ยวกับสวรรค์ว่า ไม่คงอยู่ตลอดไป มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ทำให้
กามนิตหายกังวล และกามนิตก็ได้ชักชวนให้วาสิฏฐีไปเกิดร่วมกันอีกบนพรหมโลก เพราะกามนิต
เห็นว่าน่าจะมั่นคง เทียบเท่าสวรรค์ที่สุด

“วาสิฏฐี ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่หล่อนเถิด ฉันจะพ้นความทุกข์ได้ก็เพราะหล่อน
เวลานี้รู้สึกในความจริงขึ้นบ้างแล้ว เราหลงผิดมาแต่เดิม ก็ด้วยข้อนี้ คือข้อที่ปรารถนาสุข
สมบัติชนิดที่ไม่สูงพอ เรามัวปรารถนาแต่ความสุขในสวรรค์ ซึ่งตามสภาพย่อมมีความทรม
โทรมและทำลายไป สิ่งที่ทรงความเป็นอยู่คงที่ ก็เห็นจะเป็นจำพวกดาวซึ่งโคจรไปตามวิถี
แห่งกฎที่ยั่งยืน ดูซิ วาสิฏฐี สิ่งทั้งหลายที่เห็นอยู่รอบตัวเราปรากฏว่ามีความทรมโทรมเข้า
ครอบงำ แต่ว่าแม่น้ำน้อยนั้น ซึ่งเป็นกิ่งลำธารของคงคาสวรรค์ไหลมาสู่สระของเรา มีน้ำขาว
บริสุทธิ์รุ่งเรืองดังดวงดาว จำนวนน้ำก็ไม่บกพร่อง คงมีสมบัติอยู่เสมอ ก็เพราะลำน้ำนี้ไหล
มาจากโลกดาว น่าจะพยายามตั้งความปรารถนาไปเกิดอยู่ในหมู่เทพประจำดาว เพื่อหนีให้
พ้นจากโลกที่ตายได้”...

กามนิต “วาสิฏฐี หล่อนให้สติฉัน ให้มีกำลังใจล้ำยิ่งกว่าอะไรหมดย ขอให้เราตั้ง
ดวงจิตเพ่งเพื่อให้ไปเกิดใหม่ในพรหมโลกเถิด”^{๒๒}

อย่างไรก็ดี พรหมโลก เมื่อถึงเวลาหนึ่งก็ต้องถึงกาลสิ้นอายุ กามนิตเริ่มสังเกตได้ถึงความ
ผิดปกติ รัศมีของท้าวมหาพรหมหมองมัวลง ดังนั้นวาสิฏฐีก็ได้นำพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า
เกี่ยวกับความไม่เที่ยงของพรหมโลกมาบอกกล่าวให้กามนิตได้ทราบอีกครั้งหนึ่ง ทำให้กามนิตได้
ตระหนักถึงความเป็นจริงทั้งหมด

จะเห็นได้ว่า กามนิตได้ฟังพระธรรมเทศนาผ่านวาสิฏฐี ทำให้กามนิตเริ่มยอมรับหลักธรรม
คำสอนของพระพุทธเจ้ามากขึ้น ส่วนวาสิฏฐีเองในขณะที่เล่าให้กามนิตฟัง ตนก็ได้พิจารณาไปตาม
พระธรรมเทศนาด้วยทำให้เข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้น นับว่าเป็นความช่วยเหลือเอื้อกันและกันของตัวละครทั้ง
สองคือกามนิตและวาสิฏฐี ให้ได้เข้าใจพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้ามากขึ้น

ข้อความที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า กามนิตได้ขึ้นมาอยู่บนสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก
ก็เพราะการช่วยเหลือของวาสิฏฐีและความรักที่มีต่อวาสิฏฐี คือ

...ที่องค์อุบาล ไปปรากฏให้เห็น ในกรุงอุชเชนีครั้งกระนั้น เป็นเหตุให้ฉันถือเอาซึ่ง
สัญจรริกแสวงการบุญไม่ตกไปในทางผิด จนได้ขึ้นไปเกิดอยู่ในสวรรค์สุขาวดี และอาศัยความ
ช่วยเหลือของหล่อน จึงได้ขึ้นมาอยู่บนพิภพชั้นสูงสุด เสวยความสุขในความเป็นมเสถียรเทพ
นับเวลาได้หลายอสงไขยกลับไป...”^{๒๓}

“ขอความเจริญจงมีแก่หล่อนเถิด ที่ความรักของหล่อน ชักนำให้ขึ้นมาอยู่บนนี้ได้ ถ้า
หล่อนไม่ตามขึ้นมาบนนี้ด้วย ป่านนี้ฉันจะไปอยู่ในภพไหน...”^{๒๔}

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔-๒๒๕.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑.

ก่อนที่พรหมโลกจะเสื่อมสลาย กามนิทขอให้วาสถิฐีช่วยอธิบายรูปลักษณะของพระพุทธเจ้าให้ตนฟัง แต่ครั้ง ได้ฟังแล้วก็ยังไม่พอใจ เพราะเห็นว่าตรงกับพระภิกษุชราในห้องโถงบ้านช่างหม้อ เพราะตนเข้าใจผิดว่าไม่ใช่พระพุทธเจ้า วาสถิฐีจึงได้เฟ่งนิมิตเป็นพระรูปลักษณะของพระพุทธเจ้า ก่อนที่จะปรินิพพานให้กามนิทได้เห็น และในขณะที่วาสถิฐีเฟ่งนิมิตนี้เองก็บังเกิดความรู้ สิ้นความกระหายหมักหมม ได้บรรลุนิพพาน

ส่วนกามนิทหลังจากที่ได้เห็นพระรูปลักษณะของพระพุทธเจ้าชัดเจน จึงได้รู้ว่าตนก็เคยพบพระพุทธเจ้ามาแล้ว จึงได้นำเอาพระธรรมเทศนาในห้องโถงบ้านช่างหม้อมาทบทวนใหม่ จนเข้าใจกระจ่างแจ้ง และเมื่อเห็นว่าวาสถิฐีได้นิพพานไปแล้ว ก็หมดสิ้นความยึดติดในภพ มุ่งน้อมจิตเข้าสู่การบรรลุนิพพาน

จริงอยู่ ถ้าเราปรารถนาก็ย่อมจะทำได้ในทันที กล่าวคือรังสฤษฎ์สิ่งทั้งปวงให้กลับมีชีวิตขึ้น แล้วจัดให้อยู่ตามตำแหน่งในโลกานุโลกที่ปรากฏใหม่ แต่มีอยู่อย่างเดียวกับที่เรารังสฤษฎ์หาได้ไม่ คือไม่สามารถหุบวาสถิฐีขึ้นมาได้อีก วาสถิฐีได้สิ้นชาติสิ้นภพไปแล้ว ล่องไปในลักษณะซึ่งไม่มีเชื้อเกิดเหลืออยู่เลย ถึงพระเป็นเจ้ามหาอนุภาพองค์ใดองค์หนึ่งหรือเทวดามารพรหม จะค้นหาที่ไม่พบร่องรอย เมื่อไม่มีวาสถิฐีผู้งามเลิศและดีเลิศแล้ว จะมีผลคืออะไรในความเกิดมีชีวิตอยู่? มีประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของทำมหาพรหมที่ต้องล่องไปเหมือนกัน?...^{๒๕}

จะเห็นได้ว่าทั้งกามนิทและวาสถิฐีต่างก็มีส่วนช่วยกันและกันให้ได้พิจารณาพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า แปรเปลี่ยนความรักเดิมมาเป็นกัลยาณมิตร เกื้อกูลกันและกัน จนเกิดปัญญานำพาให้ทั้งสองไปสู่จุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือ นิพพาน

แนวคิดหลักในเรื่องกามนิท คือ ความรักช่วยชักนำให้คู่รักที่มีความมั่นคงซื่อตรงต่อกันไปสู่อุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนาคือนิพพานได้ จัดว่าเป็นแนวคิดที่แปลกไม่พบในวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ อาจเป็นไปได้ว่าเพราะผู้แต่งเรื่องกามนิทนี้เป็นชาวต่างประเทศที่มีมุมมองที่แตกต่างออกไป จึงกล้าที่จะนำเสนอแนวคิดนี้ออกมา อันเป็นการมุ่งสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิตในพุทธศาสนาคือการบรรลุนิพพาน ได้เข้าสู่โลกุตตรภูมิ ในขณะที่วรรณคดีไทยที่แต่งขึ้นด้วยฝีมือคนไทยโดยมากแล้ว มักจบเรื่องหรือหยุดเรื่องไว้เพียงแต่ความสุขในโลก คือ โลกียสุขเท่านั้น

๒.๒ แนวคิดย่อย

ในเรื่องกามนิท นอกจากแนวคิดหลัก คือ ความรักนำไปสู่นิพพานแล้ว ก็ยังปรากฏแนวคิดย่อยอยู่ด้วย ซึ่งแนวคิดย่อยเหล่านี้ ปรากฏขึ้นในระหว่างที่ตัวละครกามนิทและวาสถิฐี โลดเล่นแปรเปลี่ยนจากกิเลสความรัก ไปสู่ความรักที่ประกอบไปด้วยปัญญาอันชักนำไปสู่การบรรลุนิพพานนั่นเอง ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘.

๒.๒.๑ แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต

พุทธศาสนาเชื่อว่าชีวิตนี้ไม่มีอะไรแน่นอน ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงหรือแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่มีสิ่งใดคงที่ เมื่อเกิดขึ้น ก็ต้องมีแตกดับ เมื่อเจริญขึ้นก็ต้องมีวันเวลาที่เสื่อมสลายไป พระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นหลักไว้ว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา...”^{๒๖} นี่เป็นกฎธรรมชาติที่คงอยู่ยาวนานแสนนาน และจะคงอยู่เป็นกฎอย่างนี้ตลอดไป เป็นกฎที่มีอยู่อย่างนั้นเอง ไม่มีใครสร้าง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกาเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นของมนุษย์ มนุษย์อยู่ในฐานะเพียงผู้ค้นพบเท่านั้น พุทธศาสนาเรียกกฎธรรมชาตินี้ว่ากฎไตรลักษณ์ เพราะมีลักษณะ ๓ ประการ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ในเรื่องกามนิต กฎไตรลักษณ์นี้ส่วนที่มีปรากฏอยู่อย่างโดดเด่นก็คือ ความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์ สำหรับประเด็นหลัง ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ข้างแล้วในแนวคิดหลัก ส่วนของความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะความรัก จึงไม่น่ามากล่าวอีก ในที่นี้จะพิจารณาในประเด็นแรกคือความไม่เที่ยง ซึ่งในเรื่องกามนิตสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ แนวคิด คือ ความไม่เที่ยงของเหตุการณ์ และความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง

- ความไม่เที่ยงของเหตุการณ์

เรื่องกามนิต มีเหตุการณ์หลายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครเอกคือ กามนิตและวาสิฏฐี มีการพลิกผันไม่เป็นไปตามที่คาด ก่อให้เกิดความทุกข์เศร้าโศกกับตัวละคร เพราะไม่ได้มีการเตรียมตัวเตรียมใจมาก่อนว่าจะพบความพลิกผันของเหตุการณ์เช่นนี้ หรือบางทีก็เพราะการตกอยู่ในความลุ่มหลง จนทำให้ลืมที่จะตระหนักว่าชีวิตไม่มีอะไรแน่นอน

กามนิตหลังจากที่ได้พรำบอกรักกับวาสิฏฐี และรู้ว่าวาสิฏฐีก็รักตนเช่นกัน ก็ได้แอบเดินทางไปหาวาสิฏฐีที่ลานต้นอโศกหลังบ้านของวาสิฏฐีแทบทุกคืน ทุกๆ ครั้งที่ไปกามนิตก็จะได้รับความสุขที่ได้อยู่กับคนที่ตนรัก จนรู้สึกว่าการโลกนี้ไม่ต้องการอะไรอีกแล้ว การอยู่กับคนรักคือความสุขอย่างที่สุด ไม่มีสิ่งใดมาเทียบได้ จนกามนิตเห็นผิดไปว่า

“โสมทัตต์ คนเราบางคนนี้ช่างโง่บัดซบจริง ดูเหมือนว่าโลกเรานี้จะหาที่มีความสุข

เลิศยิ่งกว่าลานอโศกเป็น ไม่มีแล้ว”^{๒๗}

กามนิตคิดว่า การที่มีคนบางคนพูดไว้ว่า โลกเรานี้มีแต่ทุกข์ ควรจะหนีไปให้ไกลเสียไม่ควรกลับมาเกิดอีกนั้นเป็นเรื่องเหลวไหล เพราะสิ่งที่ตนประสบอยู่นี้ก็ล้วนแต่เป็นความสุขทั้งนั้น แต่ในทันทีที่กามนิตพูดประโยคเหล่านี้จบ ธรรมชาติก็ได้สอนให้กามนิตเข้าใจทันทีว่า ความสุขของโลกก็มีความทุกข์เกิดเป็นคู่ปรับกันไป เพราะทันทีที่กามนิตกล่าวจบ ก็มีผู้ร้ายหลายคนเข้ามาคลุ้มคลั่งทำ

^{๒๖} วจ.ต.ก. ๒๐/๕๗๖.

^{๒๗} เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๓๘.

ร้าย จนกามนิตและโสมทัตต์ได้รับบาดเจ็บสาหัส ตั้งแต่นั้นมากามนิตก็ไม่ได้มีความสุขเหมือนเดิมอีกเลย ในภาคพื้นดิน นับว่าเป็นเหตุการณ์ไม่เที่ยงครั้งแรกที่กามนิตประสบและเริ่มรู้จักกับความทุกข์ในโลกอย่างแท้จริง

ต่อมาในระหว่างที่กามนิตเดินทางจากกรุงโกสัมพีเพื่อกลับกรุงอุชเชนี บ้านเกิดเมืองนอนของตน ระหว่างทางก็ได้แวะพักที่ไต้ต้นไทรใบใหญ่หนาทึบ ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำในหุบเขาร่มรื่น กามนิตเคยพักในที่แห่งนี้มาก่อน เมื่อตอนที่เดินทางมาสู่กรุงโกสัมพีพร้อมกับราชทูต ในเที่ยวมานั้น ไม่มีเหตุการณ์แปลกประหลาดอะไรเกิดขึ้น แต่ในเที่ยวกลับกามนิตเดินทางกลับพร้อมกับกลุ่มกองเกวียนสินค้าของตนเองเท่านั้นเพราะราชทูตกลับไปก่อนนานแล้ว กามนิตสั่งให้กองเกวียนพักนอนกัน ณ ที่แห่งนี้ เพราะเชื่อว่า ตนเคยเดินทางผ่านมามากครั้งหนึ่งแล้วจึงไม่น่าจะมีอะไรเกิดขึ้น

ทันใดนั้นก็มิเสียงอะอะตึงตัง และทำให้สะดุ้งตกใจตื่น ลืมตาแลเห็นคนถืออาวุธเป็นจำนวนมากมาล้อมแน่นคล้ายกับว่ามีผู้เสกมนิตรายให้มิชชี มินาชา ตามสุมทุมพุ่มไม้ที่ถัดไปก็มีจำนวนคนเพิ่มกันแน่นมา...^{๒๔}

กามนิตถูกกลุ่มโจรองคฺุลิมาลปล้นในขณะที่พักอยู่ที่ไต้ต้นไทรนี้เอง ผลของการชะล่าใจหยุดพักที่ไต้ต้นไทรนี้ทำให้กลุ่มคนของกามนิตถูกฆ่าตายหมด เหลือไว้เฉพาะตัวกามนิตกับคนใช้เก่าแก่คนหนึ่ง เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการไปนำเงินค่าไถ่มาไถ่ตัวกามนิต ความประมาท และคิดว่าไม่น่าจะมีอันตรายใดๆ ของกามนิตในครั้งนี้ เป็นผลให้ตนต้องติดค้างอยู่กับโจรองคฺุลิมาลเป็นเวลาเกือบสองเดือน แล้วจึงได้เดินทางกลับกรุงอุชเชนี

กว่ากามนิตจะได้เดินทางมายังกรุงโกสัมพีอีกครั้งหนึ่ง เวลาที่ผ่านไปนาน การเดินทางกลับมาครั้งนี้ กามนิตคิดไว้แต่เพียงว่า ตนจะได้พบกับวาสิฏฐี และคงจะได้มีโอกาสจัดการงานแต่งงานระหว่างวาสิฏฐีกับตน กระทำให้กามนิต "...รู้สึกหัวใจเบิกบานเบ่งโตแทบจะโผล่..."^{๒๕} ยิ่งเมื่อได้พบกับกระบวนแห่เจ้าสาวงานแต่งงานของสาตาเคียร กามนิตก็ยิ่งพอใจเพราะคิดไว้แต่เพียงว่า สาตาเคียรเคยชอบวาสิฏฐี แต่เมื่อแต่งงานกับคนอื่นไปแล้ว ก็คงจะไม่ขัดขวางการแต่งงานระหว่างตนกับวาสิฏฐีอย่างแน่นอน คงทำให้ตนกับวาสิฏฐีได้แต่งงานกันครองชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุขง่ายขึ้น

เหตุการณ์คงจะเป็นไปตามที่กามนิตคิดไว้ หากว่าเจ้าสาวของสาตาเคียรเป็นคนอื่น แต่ปรากฏว่าเจ้าสาวของสาตาเคียรก็คือวาสิฏฐีนั่นเอง เมื่อกามนิตได้รู้ความจริงโดยที่ไม่ได้เตรียมตัวเตรียมใจมาก่อนทำให้กามนิตถึงกับเป็นลมหน้ามืดลงทันที

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

...เมื่อข้าพเจ้าได้สติจริงๆ พอกระบวนแห่สุดท้ายผ่านเลยไปแล้ว ก็หันหน้ามิดทันทีแต่
เขาเข้าใจกันว่าเป็นลมเพราะร้อนจัดและเบียดเสียดกัน ข้าพเจ้าหมดกำลังวังชา ทอดกายให้เขา
อุ้มเอาไปพักที่โรงแรมแห่งแรกที่ไปถึง...^{๓๐}

จะเห็นได้ว่ากามนิตต้องประสบความผิดหวังอยู่บ่อยครั้ง เนื่องจากความคาดหวังของตนว่า
จะต้องเป็นเช่นนั้น เช่นนี้ ซึ่งเมื่อไม่เป็นไปตามที่คาดหวังไว้ ก็ทำให้กามนิตได้รับความทุกข์ทรมาน
อย่างท่วมท้น เมื่อเดินทางออกจากกรุง โกสัมพี จึงทำให้กามนิตได้ตระหนักถึงความจริงว่า ...อันภายใน
ในกำแพง (เมืองโกสัมพี) นั้น ย่อมมีทุกข์และสุขขนานใหญ่ ที่ข้าพเจ้าประสบแล้วไม่ลืมเลย^{๓๑} นี่ย่อมชี้ให้เห็น
ชัดว่า กามนิตเริ่มตระหนักถึงความไม่แน่นอนของเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิตแล้ว

สำหรับวาสิฏฐีนั้นหลังจากที่พลัดพรากจากกามนิต จิตใจก็จดจ่อเฝ้าแต่รอคอยกามนิตมา
ตลอดด้วยความหวังว่า สักวันหนึ่งกามนิตจะกลับมา ในระหว่างการรอคอยวาสิฏฐีก็เฝ้าภาวนาให้
กามนิตเดินทางด้วยความปลอดภัย และปรารถนาให้หนทางที่เป็นเส้นทางระหว่างกรุงอุชเชนีมาที่
เมืองโกสัมพีนั้นปราศจากโจรผู้ร้าย ระหว่างนี้ สาตาเคียรและพวกสามารถปราบโจรองคฺุณิมาลได้
ทำให้วาสิฏฐีดีใจ เพราะคิดว่าหนทางที่กามนิตจะผ่านมานั้นราบรื่นแล้ว

...รู้สึกดีใจอยู่อย่างหนึ่งว่า หนทางที่คูร์กของฉันทจะผ่านมา บัดนี้ราบคาบ ไม่มีภัย
อันตรายแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะความเข้าใจของมนุษย์ผู้เป็นปฤชชน บางทีก็อาจเป็นอื่น ไปจากที่คิดเห็น
ไว้ได้ เช่น ในคราวนี้ ฉันทนึกว่าจะเป็นเหตุการณ์อันมงคลสำหรับเรา แต่กลับเป็นตรงกันข้าม...^{๓๒}

ในขณะที่เหตุการณ์เกิดขึ้น วาสิฏฐีเสียใจอย่างรุนแรงเมื่อได้เห็นสร้อยแก้วตาเสื้อที่ติดมากับ
องคฺุณิมาลเพราะนั่นคือสร้อยของกามนิต แต่เมื่อเหตุการณ์ผ่านไปแล้วและวาสิฏฐีเล่าให้กามนิตฟัง
บนสวรรค์สุขาวดี วาสิฏฐีได้เผชิญกับความไม่แน่นอนของชีวิตมาหลายเหตุการณ์แล้ว ดังนั้นจึง
วิพากษ์วิจารณ์ให้กามนิตฟังทันทีว่านี่เป็นเพราะความไม่รู้เท่าทันเกี่ยวกับการผันแปรของเหตุการณ์
นั่นเอง

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่วาสิฏฐีต้องผิดหวังจากการคาดหวังก็คือ ในขณะที่บวชเป็นภิกษุณี วาสิฏฐี
ไม่อาจจะท่องบ่นภาวนาหัวข้อธรรมที่พระพุทธเจ้าให้ไว้ได้ เกิดความฟุ้งซ่านเพราะจิตใจจดจ่ออยู่
แต่เรื่องความรัก จนในที่สุดด้วยความคิดถึงกามนิตมาก เมื่อรู้อยู่แล้วว่ากามนิตยังคงมีชีวิตอยู่ก็อยาก
รู้ต่อไปอีกว่า ได้ดำเนินชีวิตต่อไปอย่างไร วาสิฏฐีจึงขอร้องให้พระภิกษุของคฺุณิมาลช่วยสืบถามข่าว
คราวเรื่องนี้ให้ พระภิกษุของคฺุณิมาลก็รับปากปฏิบัติให้ตามที่ขอ

ในระหว่างที่ภิกษุณีวาสิฏฐีรอฟังข่าวเรื่องกามนิตจากพระภิกษุของคฺุณิมาลอยู่เนือง จิตใจของ
ภิกษุณีวาสิฏฐีก็คิดวาทภาพไปต่างๆ นานาจนถึงขั้นคิดที่จะลาสิกขาจากเพศภิกษุณีไปเป็นภริยากามนิต

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

ความคิดของภิกษุณีวาสิฏฐีเรื่อยเรื่อยไปถึงขั้นที่ว่า ตนเดินทางไปบิณฑบาตที่หน้าบ้านกามนิต และได้เจอกับกามนิต

...เกิดเป็นภาพขึ้นในดวงจิตว่าเช้าวันหนึ่งฉันเดินทางจาริกถึงกรุงอุชเชนีไปยืนรับ
อาหารบิณฑบาตหน้าประตูบ้านเธอ เธอออกมาใส่บาตรแล้วก็จำฉันได้ ต่างคนมีความปลาบ
ปลื้มเหลือที่จะกล่าว แล้วก็...!^{๓๓}

เมื่อพระภิกษุของคุลิมาสเดินทางกลับมาก็บอกว่า กามนิตยังมีชีวิตอยู่ดี เป็นเศรษฐีมั่งมีมาก และข้อสำคัญที่ภิกษุณีวาสิฏฐีไม่สามารถกระทำตามความตั้งใจเดิมได้ก็คือ กามนิตมีภริยาแล้ว ทำให้จากเดิมที่ภิกษุณีวาสิฏฐีรอคอยข่าวดีด้วยความใจจดใจจ่อ กลับกลายเป็นได้รับข่าวร้ายจึงต้องเสียใจทุกข์ระทมเพิ่มมากขึ้นไปอีก

...ตัวฉันยืนตะลึงอึ้งว้าง ไม่มีจุดความมุ่งหมายที่จะส่งความคิดไปที่ไหนแม้แต่น้อย
หัวใจฉันหมดหวังเสียแล้ว ความที่ไฝฝันไว้เป็นอันสิ้นไปแล้ว...

ฉันกลานกลับไปสู่อ้อมด้วยความลำบาก ไปถึงละเหยหมดกำลังนอนทอดอาลัยอยู่
บนที่นอน ความหวังที่มุ่งหมายไว้อย่างปลาบปลื้มมาพลันละลายไปในทันทีทันใด ดังนี้ เหลือ
วิสัยที่จะหาอะไรมาค้ำทานพิช ไข้ใจซึ่งรุ่มร้อนอยู่แล้วมิให้กำเริบอีก...^{๓๔}

ในที่สุดแล้ววาสิฏฐีต้องพบกับความทุกข์ระทมมากกว่าเดิม เพราะความคาดหวังที่ตนคิดไว้แล้วไม่เป็นไปตามที่คิด

การพลิกผัน การแปรเปลี่ยนของเหตุการณ์ในเรื่องกามนิต ซึ่งล้วนแต่เป็นเหตุการณ์สำคัญมีผลต่อตัวละครเอกในเรื่อง ทั้งหมดนี้ได้สะท้อนให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ว่าสิ่งใดๆ ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ในที่นี้เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นไม่มีใครสามารถบังคับให้เป็นไปตามที่ใจต้องการได้ มีแต่ต้องผันแปรไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หากตั้งความหวังไว้ก็มีแต่ต้องทุกข์ระทมไปกับความหวังนั้น เพราะฉะนั้นจึงถือว่าเหตุการณ์ต่างๆ ก็ล้วนไม่เที่ยงแท้ทั้งสิ้น

- ความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง

เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ นั้น พุทธศาสนามีทฤษฎีว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นได้ก็เพราะส่วนประกอบต่างๆ มาประชุมกัน เมื่อรวมตัวเข้าด้วยกันแล้วก็เกิดเป็นรูปเป็นร่างกุมกันอยู่ เหมือนกับการเอาวัตถุต่างๆ มารวมกันเป็นเครื่องอุปกรณ์ ยกตัวอย่าง เช่น รถ เมื่อกุมกันอยู่ รวมกันอยู่ก็เรียกว่ารถ แต่ถ้าแยกชิ้นส่วนประกอบออกจากกันก็จะกลายเป็นล้อบ้าง เพลาบ้าง หมอน้ำบ้าง เครื่องยนต์บ้าง ชิ้นส่วนเหล่านี้ก็ยังแยกย่อยไปอีกได้เรื่อยๆ ขึ้นอยู่กับการค้นคว้าว่าต้องการละเอียดมากน้อยแค่ไหน แท้จริงแล้ว คำกล่าวที่ว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากการรวมตัวกันของส่วนประกอบต่างๆ ก็เป็นเพียง

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๒.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

คำกล่าวเพื่อให้เข้าใจง่าย ๆ เท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว สิ่งเหล่านี้ล้วนอยู่ในรูปของกระแส นั่นคือ ส่วนประกอบแต่ละอย่างก็ล้วนแต่ประกอบขึ้นมาจากส่วนย่อยๆ ลงไป แต่อย่างไรก็ไม่มีตัวตนของมันเอง มีการเกิดดับต่อกัน ไม่เที่ยงไม่คงที่

การเกิดดับนี้ มีความต่อเนื่องอาศัยสัมพันธ์กัน เมื่อมีเกิดดับต่อเนื่องกันไปเรื่อยๆ จึงอยู่ในภาวะที่ไม่เที่ยง และเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัยก็ต้องมีความทุกข์ คือ มีความบีบคั้นขัดแย้ง กดดัน แสดงถึงความไม่บกพร่องสมบูรณ์ในตัว และเมื่อเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยอื่นอยู่เรื่อยๆ เช่นนี้ จึงยึดถือเอาเป็นตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ จึงถือว่าเป็นอนัตตา คือ ไม่มีตัวตน ไม่เป็นตัวของตัวเอง ล้วนเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๓๕}

กฎไตรลักษณ์นี้ หากเวียนนิพพานแล้ว* ก็สามารถใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้แทบทั้งหมด ถือว่าเป็นวิถีความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้น เมื่อเจริญถึงขีดสุดก็ต้องถึงความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

ในเรื่องกามนิต ได้ปรากฏแนวคิดเกี่ยวกับกฎไตรลักษณ์นี้อยู่หลายแห่ง มีทั้งส่วนที่ปรากฏในลักษณะเป็นพระธรรมเทศนาโดยตรง นั่นคือพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมนี้ด้วยพระองค์เอง และปรากฏในลักษณะความแปรปรวนไม่เที่ยงเสื่อมสิ้นลงของสิ่งต่างๆ ดังที่ปรากฏในเรื่อง ในส่วนที่เป็นพระธรรมเทศนาที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้านั้นมีดังนี้

ตอนที่ ๑๘ “พระศาสดา” พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมต่อกามนิตว่า

“ทรงนำหลักความเห็นแจ้งว่า สิ่งทั้งปวงย่อมแปรปรวนเข้าประกอบกับหลักความเห็นแจ้งว่า สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ แล้วเชื่อมหลักทั้งสองนี้เป็นดั่งขุมทวารด้วยเครื่องประสานคือ มนสิการ อันแน่นแฟ้นที่ว่าสภาวะธรรมทั้งปวงล้วนเป็นอนัตตา เลือกไม่ได้”^{๓๖}

ตอนที่ ๔๑ “โอวาทอย่างง่าย ๆ ” พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมปัจฉิมเทศนาก่อนเสด็จจาริกไปทางทิศตะวันออก วาสถิฐีบวชเป็นภิกษุณี จึงมีโอกาสดำฟังธรรมเทศนาครั้งนี้ด้วย ซึ่งมีข้อความบางส่วนที่ตรงกับกฎไตรลักษณ์ว่า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๓๕} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), *พุทธธรรม* (กรุงเทพฯ:ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๖๗-๖๘.

* กฎไตรลักษณ์มีว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา นิพพานจัดเป็นวิสังขาร คือไม่ใช่สังขาร หากแต่เป็นธรรม ดังนั้นนิพพานจึงจัดเป็นอนัตตาด้วยเท่านั้น แต่ไม่อยู่ในกฎของความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์

อ้างอิงจาก พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *ไตรลักษณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒.

^{๓๖} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, *กามนิต-वासถิฐี*, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

“พระศาสดา...ตรัสเทศนาถึงความไม่คงที่แห่งบรรดาสิ่งที่มี的生เกิด ตรัสถึงความดับ
ไปแห่งสิ่งทั้งปวงที่ธรรมชาติปรุงแต่งขึ้น ตรัสถึงลักษณะความล่วงไปเรื่อย เป็นกระแสน้ำแห่ง
บรรดารูปและนาม สรรพสังขารธรรมล้วนเป็นของไม่คงที่ เลือกลงอย่างใจไม่ได้ทั้งนั้น...”^{๓๗}

ตอนที่ ๔๓ “มหาปริณิพพาน” ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปริณิพพาน ได้ตรัสสอนพระอานนท์
ให้เร่งทำความเพียร เพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสตัณหาโดยเร็ว ในตอนนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่อง
กฎไตรลักษณ์ไว้อย่างชัดเจน มีข้อความว่า

“...สำแดงอานนท์ เราได้บอกแก่ท่านแล้วมิใช่หรือว่า บรรดาสิ่งที่ยึดถือรักใคร่ ย่อม
มีอันต้องจากไป ธรรมด้าย่อมเป็นธรรมดาของมันกระนั้น สิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นเองโดยสภาพ
ธรรม เราไม่ได้จัดการให้เกิดขึ้น แต่ชอบยอมรับว่าเป็นของเรา สิ่งนั้นๆ ย่อมมีอาการแปรไป
ตามธรรมดาวิสัย เราจะคืนรนให้เป็นอย่างไรเราคิดไม่ได้ นอกจากยอมรับเอาเป็นของเหลวๆ
และในที่สุดมันก็ต้องล่วงลับไปด้วยอำนาจแห่งธรรมดา เราจะฝืนให้คงอยู่ไม่สำเร็จเลย...
เพราะฉะนั้นธรรมดาทั้งหลายจึงเป็นอนัตตา คือเลือกไม่ได้ ไม่สำเร็จด้วยเราสักอย่างเดียว มัน
เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป มันรวมกันแล้วย่อมจากไป ปรุงมันขึ้น มันก็แตกสลายไป...”^{๓๘}

ทั้งสามตอนที่ยกมานี้ เป็นข้อความที่อธิบายให้เห็นกฎไตรลักษณ์อย่างชัดเจน โดยกล่าวถึง
ความไม่เที่ยงของสังขาร มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา อธิบายให้เห็นถึงทุกข์ว่าย่อมเกิดขึ้นควบคู่
กับสิ่งทั้งปวง และสิ่งทั้งปวงไม่เว้นแม้แต่นิพพานต่างก็เป็นของไม่มีตัวตน คือ กำหนดเอาว่าเป็นตัว
เป็นคนไม่ได้

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปริณิพพาน พระองค์ก็ได้ตรัสพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับไตรลักษณ์ย้ำ
อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นปัจฉิมวาจาเป็นพระสังขารมอันล้ำเลิศว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตขอเตือนท่าน อันสังขารมีแต่เสื่อมไปเป็นธรรมดา ขอท่าน
ทั้งหลายจงบำเพ็ญกุศลให้เต็มทีด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๓๙}

พระธรรมเทศนาบทนี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสกำกับไว้เพื่อให้ผู้ที่ยังไม่หลุดพ้นจากความเกี่ยว
ข้องพันพันกับกิเลสตัณหา ให้รีบทำความเพียรเพราะร่างกายไม่เที่ยงแท้ แต่ละวันก็มีแต่จะเสื่อมถอย
ลงไป ควรจะรีบปฏิบัติธรรมเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสตัณหาให้เร็วที่สุดแล้วจะได้บรรลุนิพพาน
ไม่ต้องทุกข์ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพชาติอีกต่อไป

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นแนวคิดทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่งแบบ
ตรงๆ นั่นคือพระพุทธเจ้าทรงตรัสออกมาด้วยพระองค์เอง ในเรื่องกามนิค ยังมีความแปรปรวนที่
เกิดขึ้นกับสิ่งต่างๆ ซึ่งจัดอยู่ในลักษณะแนวคิดความไม่เที่ยงแท้เช่นเดียวกัน โดยพิจารณาไปตาม
ลำดับเนื้อเรื่องดังต่อไปนี้

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕.

ในภาคสวรรค์ เมื่อกามนิตได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี กามนิตมีความเข้าใจว่า ณ ที่แห่งนี้คือ สถานบรมสุขที่ต้องมั่นคง ยั่งยืนตลอดไป ถึงกับพูดกับวาสิฏฐีว่า “มาบัดนี้เราได้ลู่ถึงสถานที่อันเป็นอมฤตแล้ว และมีความสุขความบันเทิงอยู่เป็นนิรันดร”^{๔๐} แต่ในทันทีที่กล่าวจบก็ปรากฏความเสื่อมโทรมของสวรรค์สุขาวดีให้กามนิตได้ประจักษ์ตามที่เป็นจริงนั่นคือ

“...ทันใดนั้นก็สังเกตเห็นสีดอกบัวแดงของตนแสดงอาการเศร้าหมองผิดปกติไป... พิจารณาโดยละเอียดก็ตกใจที่เห็นกลีบดอกจะดำคล้ำ คล้ายถูกอะไรไหม้ที่ปลายทีเดียวก็เหี่ยวจนม้วนกลับ... เหลียวไปดูเพื่อนที่อยู่บนดอกบัวเขียว ก็เห็นดอกบัวนั้นมีอาการเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน สังเกตหน้าตาผู้เป็นเจ้าของ ไม่เบิกบาน... มิใช่แต่เท่านั้น มองไปดูดอกอื่นๆก็มีการวิปริตตลอดจนตัวเจ้าของ...”^{๔๑}

เมื่อกามนิตได้พบกับความเสื่อมโทรมของสวรรค์สุขาวดีเช่นนี้ ความเชื่อมั่นที่มีต่อสิ่งต่างๆก็เริ่มคลอนแคลน แต่ถึงอย่างไรกามนิตก็ยังมีหวังอยู่ว่า จะต้องมียุติแห่งหนึ่งที่เป็นอมตะคงที่ตลอด และที่ที่กามนิตคาดหวังไว้ก็คือในพรหมโลกหรือโลกของดาว

“...เราหลงผิดมาแล้วแต่เดิมนี่คือข้อที่ปรารถนาสุขสมบัติชนิดที่ไม่สูงพอ เราหวังปรารถนาความสุขในสวรรค์ ซึ่งตามสภาพย่อมมีความทรุดโทรมและทำลายไป สิ่งที่ยิ่งใหญ่ความเป็นอยู่คงที่ ก็เห็นจะเป็นจำพวกดาวซึ่งโคจรไปตามวิถีแห่งกฎที่ยั่งยืน...”^{๔๒}

อย่างไรก็ตาม เมื่อกามนิตและวาสิฏฐีได้ไปเกิดในพรหมโลก ก็ได้ค้นพบกับความไม่เที่ยงแท้ของพรหมโลก นั่นคือ เมื่อมีเกิดขึ้นก็ต้องมีการเสื่อมสลายลงไปเป็นธรรมดา

“สมควรที่กามนิตจะรู้สึกต่อความเป็นอยู่ในพรหมโลกคงที่เรื่อยเสมอไปเหมือนกระแสน้ำอันไหลเรื่อยไม่ขาดสาย ก็กลับมากระทบก็ ประหนึ่งลำธารนั้นเกิดเกาะขึ้นอยู่กลางน้ำ กระทำให้กระแสน้ำไหลมาขาดตอน สะดุดใจเห็นเค้าเงื่อนเป็นอดีตและอนาคต คือ เบื้องต้นและเบื้องปลายในกาลแห่งพรหมโลก ซึ่งเดิมเข้าใจว่าเป็นอนันตกาล หากเขตนต้นปลายมิได้แล้ว กามนิตดูเหมือนจะแลเห็นท่ามหาพรหม ในข้อนี้ไม่ต้องแสงรุ่งเรื่องเหมือนแต่ก่อน”^{๔๓}

ความจริงก็คือ แม้แต่พรหมโลกเอง ก็มีลักษณะไม่เที่ยง มีเกิดขึ้นก็ต้องมีดับลงเหมือนกับภพอื่นที่กามนิตเคยอาศัยอยู่มาก่อน ในระหว่างที่ความเสื่อมโทรมต่างๆ เกิดขึ้น เราก็จะพบคำพูดของวาสิฏฐีที่อธิบายให้กามนิตฟังถึงความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่งว่า

“มีเกิดมีตาย ถึงแก่การทำลายไปจนสิ้น”

“เหมือนกับสวนในโลก และดอกฟ้าในสวรรค์ย่อมร่วงโรยไป...”^{๔๔}

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๐.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๐ - ๑๗๑.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑, ๒๑๕.

“โลกและสัตว์ที่มีอยู่ในโลกทั้งสี่แล้ว เทวดา มนุษย์ หรือปีศาจ ก็ตกอยู่ในอำนาจ
ลักษณะความไม่คงที่...”^{๔๕}

“สูงลิ่วจนไปถึงความสว่างอันล้ำเลิศแห่งสวรรค์ มีเกิดแล้วก็มีดับ”

“จงรู้ไว้เถิดว่าความเป็นไปในอนาคตนั้นแล ย่อมคับเสียดจนกระทั่งรัศมีมหาพรหม”^{๔๖}

จะเห็นได้ว่า เรื่องกามนิต ได้มีแนวคิดทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งที่ปรากฏอยู่ในเรื่องราวที่ตัวละครเอกประสบ โดยเห็นได้ชัดจากความเสื่อมของสวรรค์สุขาวัตติ ความแปรปรวนของพรหมโลก และความสิ้นสุดของสิ่งต่างๆ เมื่อกามนิตและวาสิฏฐีได้ประสบกับความไม่แน่นอน ความแปรปรวน ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ความไม่มีตัวตนของโลกและภพภูมิต่างๆ เช่นนี้ จึงได้ตระหนักตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และได้เลิกยึดเหนี่ยวในความเป็นตัวตนของตน ใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณาสิ่งต่างๆ จนในที่สุดก็ได้บรรลุนิพพาน

จะเห็นได้ว่าแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต ทั้งในส่วนของความไม่เที่ยงของเหตุการณ์ และความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในเรื่องกามนิต

๒.๒.๒ แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ

ตามทฤษฎีของพุทธศาสนานั้น การที่ใครคนใดคนหนึ่งจะสามารถตรัสรู้ธรรมด้วยตนเอง และบรรลุภาวะแห่งพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น โดยการบำเพ็ญบารมีหรือทำความดีในช่วงเวลาเพียงชาตินี้ชาติเดียวเท่านั้น ไม่อาจเป็นไปได้ จะต้องมีการสั่งสมบารมีมาเป็นเวลานานมากมายหลายชาติ หลักฐานสำหรับเรื่องนี้ก็คือ ชาดกต่างๆ* และเรื่องราวที่พระพุทธองค์ได้ทรงเล่าเรื่องในอดีตชาติ ที่พระองค์ได้บำเพ็ญบารมีไว้^{๔๗} นอกจากนี้ก็ยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับบอติชาตของพระองค์ที่กระจัดกระจายอยู่ในพระสูตรอื่นๆ อีกมาก หลักฐานเหล่านี้เป็นการยืนยันเกี่ยวกับความคิดและความเชื่อเรื่องสังสารวัฏหรือการวนเกิดเวียนตายในพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

เรื่องกามนิต เหตุการณ์ความเป็นไปของตัวละครไม่ได้เกิดขึ้นและจบลงภายในเวลาชาติภพเดียว หากแต่มีการจุดของตัวละครแล้วไปอุบัติขึ้นยังภพภูมิที่สูงกว่า อีกทั้งยังมีการระลึกถึงภพชาติต่างๆ ที่ตนได้เคยถือกำเนิดมาแล้ว จึงถือว่าเป็นลักษณะเด่นของเรื่องกามนิต เป็นการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องสังสารวัฏ ซึ่งสามารถแยกออกเป็น ๒ ประเด็นคือ การวนเกิดเวียนตาย และการเกิดบนสวรรค์และพรหมโลก

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓, ๒๓๖.

* พระไตรปิฎกเล่ม ๒๗, ๒๘ เป็นชาดกทั้ง ๒ เล่ม.

^{๔๗} พุทธวิศ-จริยาปิฎก ๓๓/๑-๓๕.

- การวนเกิดเวียนตาย

ความรักของกามนิตและวาสิฏฐีนั้น เกิดขึ้นที่สวนอุทยานนอกเมืองโกสัมพี วาสิฏฐีได้มาเล่นกลีบบุชาพระลักษมีเทวีแห่งเขาวินชัย ส่วนกามนิตเดินทางจากกรุงอุชเชนีมาค้าขายที่เมืองโกสัมพี เมื่อทั้งสองได้มาพบกัน เพียงแค่ได้พบกันครั้งแรก ก็เกิดความรักขึ้นในใจของทั้งคู่ทันที เป็นความรักที่แน่วแน่นมั่นคง มีความรู้สึกรุนแรง ทั้งนี้เพราะเป็นความรักที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของบุพเพสันนิวาสนั่นคือ เคยอยู่ร่วมกันมาก่อนในอดีตชาติ

เหตุการณ์ที่ช่วยยืนยันความรักอันมั่นคงและยาวนานของกามนิตและวาสิฏฐีนั้นปรากฏในตอนที่ ๒๕ “ท่ามกลางกลิ่นหอมแห่งดอกปาริชาติ” กามนิตและวาสิฏฐีได้ไปนั่งพักผ่อนเล่นอยู่ที่บริเวณใต้ต้นปาริชาติ ด้วยอานุภาพของกลิ่นดอกปาริชาติทำให้ทั้งสองได้ระลึกถึงอดีตชาติต่างๆ ได้ไกลแสนไกล ในแต่ละชาติก็จะพบว่าทั้งสองได้เคยครองรักมาด้วยกัน

“...ได้เห็นตนบางชาติอยู่ในปราสาท บางชาติอยู่ในกระท่อม ไม่ว่าจะไปเกิดเป็นกุฎุมพีหรือเชษฐา ก็เห็นความรักทั้งสองได้มีต่อกันเสมอ ในชาติหนึ่งทั้งสองมีความรักและความสุขอันเต็มเปี่ยมตลอดกาล แต่อีกชาติหนึ่งต้องตายจากกันไปตามกรรมที่ทำไว้แต่อย่างใด ก็ดี ไม่ว่าจะป็นชาติใดจะได้รับความสุขหรือตกทุกข์ ความรักของทั้งสองคงมีน้ำหนักร่วมกันเป็นอย่างเดียวกันทุกๆ ชาติ...”^{๔๘}

ความรักของกามนิตและวาสิฏฐีนี้ มีลักษณะตรงตามการเกิดขึ้นของความรักที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกว่า

ความรักนั้นย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุสองประการคือ ด้วยการอยู่ร่วมกันในกาลก่อนหนึ่ง ด้วยความเกื้อกูลต่อกันในปัจจุบันหนึ่ง เหมือนดอกอุบลและชลชาติ เมื่อเกิดในน้ำ ย่อมเกิดเพราะอาศัยเหตุ ๒ ประการคือ น้ำและเปือกตมฉะนั้น^{๔๙}

นี่ย่อมแสดงให้เห็นชัดว่า แนวคิดทางพุทธศาสนาถือว่าความรักหรือการอยู่ร่วมกันในอดีตชาตินั้น มีส่วนเกื้อกูลให้เกิดความรักในชาติปัจจุบัน พุทธศาสนายอมรับกฎของการตายแล้วเกิดใหม่ มีการวนเกิดเวียนตาย ซึ่งในเรื่องกามนิตก็ได้สะท้อนแนวคิดนี้ออกมาในอีกแง่มุมหนึ่งของความรักระหว่างกามนิตและวาสิฏฐี

ก่อนที่กามนิตและวาสิฏฐีจะได้มาพบรักกันในชาติปัจจุบันที่ได้พบพระพุทธเจ้า ทั้งสองคนต่างก็เคยเกิดเป็นมนุษย์มาแล้วหลายชาติ เช่น เกิดเป็นกุฎุมพี เกิดเป็นนักรบในสงครามมหาภารตะ เกิดในดินแดนแห่งแสงกันดาร เกิดเป็นนักขบรื่อง เกิดในประเทศที่ปกคลุมไปด้วยหิมะ หรือแม้แต่เกิดเป็นสัตว์ เช่น เกิดเป็นนกอินทรี เกิดเป็นกวาง เป็นต้น วาสิฏฐีเมื่อได้ตระหนักถึงความจริงเกี่ยวกับสังสารวัฏคือ การเวียนว่ายตายเกิดนี้ ก็ได้พูดออกมาว่า “เราทั้งสองนี้ มีอายุไม่น้อยกว่าอายุของโลก”^{๕๐}

^{๔๘} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๖๖.

^{๔๙} พุ. ชา. ๒๗/๑๒๒

^{๕๐} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๖๕.

การหมุนเวียนไปตามสังสารวัฏ คือ ตายแล้วเกิดใหม่ ตายแล้วเกิดใหม่อยู่เช่นนี้ มีปรากฏให้เห็นชัดในกามนิต เริ่มตั้งแต่เหตุการณ์ที่กามนิต ได้กลิ่นหอมดอกปาริชาติเมื่อครั้งมาอุปัชฌายบิณฑุกามนิต สุขาดี กามนิตได้ระลึกเห็นอดีตชาติที่เพิ่งผ่านไปของตน ได้เห็นตนนั่งสนทนากับพระภิกษุรูปหนึ่งในห้องโถงบ้านช่างหม้อ เห็นเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นก่อนที่ตนจะถูกวัวบ้าขวิดตาย แล้วก็ระลึกไปถึงอดีตชาติก่อนหน้านั้น ไปเรื่อยๆ ซึ่งผู้แต่งได้บรรยายเปรียบเทียบไว้อย่างชัดเจนว่า

...ถัดจากชาติที่ติดต่อกันมา ระลึกเห็นชาติเหนือๆ ขึ้นไป โดยลำดับในชาติใกล้ๆ พอเห็นชัดเจนดี แต่ที่ห่างๆ ออกไปเป็นราวๆ เลื่อนๆ ลงทุกที จนไปกลีบก็เห็นเป็นกลุ่มเดียว ไม่สามารถแบ่งเป็นชาติๆ ได้ เปรียบเหมือนต้นไม้สองฟากถนนนอกเมืองที่ใกล้เห็นจะแจ้งทีละต้น ที่ถัดไปก็เห็นจางออกไปจนในที่สุดเห็นเป็นทิวพืดติดกันหมด^{๕๑}

แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏเรื่องการวนเกิดเวียนตาย นอกจากจะพบจากการที่ตัวละครเอกคือกามนิตและวาสิฏฐิระลึกชาติได้แล้ว ก็ยังพบในตอนที่กำลังถึงอดีตชาติขององคุลิมาลที่ปรากฏในตอนที ๓๔ “นรกหอก” ว่า

...พระพุทธเจ้าตรัสว่า “องคุลิมาลนานมาแล้วครั้งหนึ่ง พระยมเห็นความทุกข์ทรมานของสรรพสัตว์ก็สลดใจรำพึงว่า “แท้จริงผู้ใดกระทำอกุศลกรรมในโลก ย่อมต้องได้รับโทษสนองหลายเท่าทวีคูณ กระไรหนอเราพึงไปเกิดเป็นมนุษย์ในสมัยที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติในโลกด้วย เราพึงได้เฝ้าพระองค์เพื่อฟังพระธรรมเทศนาให้บังเกิดความรู้แจ้งของจริง” พระยมที่กล่าวคำปณิธานนี้ องคุลิมาลก็คือตัวท่านนี่เอง...^{๕๒}

ข้อความนี้บอกเราชัดว่า ครั้งหนึ่งองคุลิมาลเคยเกิดเป็นพระยม และได้ตั้งปณิธานที่จะเกิดเป็นมนุษย์ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ซึ่งก็เป็นการสะท้อนให้เห็นแนวคิดเรื่องการวนเกิดเวียนตาย อันเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดทางพุทธศาสนา

การวนเกิดเวียนตายนั่นจัดว่าเป็นกระแสที่ไหลวนอยู่ในห้วงน้ำสังสารวัฏ เกิด ตาย ซ้ำอยู่เช่นนี้ พุทธศาสนาเห็นว่า เป็นวังวนที่น่าเบื่อหน่าย เพราะต้องวนเวียนเกิดตายเช่นนี้ไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นกาลเวลาที่ยาวนานจนกำหนดนับเบื้องต้นและเบื้องปลายไม่ได้ หนทางเดียวที่จะหลุดพ้นจากการวนเกิดเวียนตายนี้ ก็คือ บำเพ็ญเพียรมุ่งกำจัดกิเลสให้สิ้นไป เพื่อให้ได้บรรลุนิพพาน ก็ไม่ต้องวนเกิดเวียนตายเช่นนี้อีก

- การเกิดในนรก สวรรค์ และพรหมโลก

สังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดในพุทธศาสนา มีปรากฏในเรื่องกามนิต ทั้งในส่วนของการวนเกิดเวียนตายดังที่กล่าวมาแล้ว และอีกส่วนหนึ่งคือ การเกิดในนรก สวรรค์และพรหมโลก

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

การเกิดในนรกหรือสวรรค์นั้นเป็นแนวคิดหนึ่งของพุทธศาสนา ดังที่มีพระพุทธพจน์ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

“...ดูก่อนอานนท์ ภายทุจจริต วิจิตุจจริต มโนทุจจริต ที่เรากล่าวว่าไม่ควรทำโดยส่วนเดียวนี้ เมื่อผู้ใดทำเข้าก็พึงหวังโทษต่อไปนี้คือ ตนเองก็กล่าวโทษตนได้ วิญญูชนทั้งหลายใคร่ครวญแล้ว ย่อมมิติเตียน กิตติศัพท์อันชั่วร้ายย่อมขจรไป ตายก็หลงพินเพื่อน เมื่อแตกกายทำลาย ภายหลังมรณะย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก...”

“...ดูก่อนอานนท์ ภายสุจจริต วิสุจจริต มโนสุจจริตที่เรากล่าวสมควรทำโดยส่วนเดียวนี้ เมื่อผู้ใดทำเข้า ก็พึงหวังคุณต่อไปนี้ ตนเองก็กล่าวโทษตนไม่ได้ วิญญูชนทั้งหลายใคร่ครวญแล้วย่อมไม่ติเตียน กิตติศัพท์อันดีย่อมขจรไป ตายก็ไม่หลงพินเพื่อน เมื่อกายแตกทำลายภายหลังมรณะ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์...”^{๕๓}

จะเห็นได้ว่าการเกิดในนรกหรือสวรรค์มีอยู่ในพุทธศาสนา คนที่ประพฤติชั่วทางกายวาจาใจ เมื่อตายลงไปก็ต้องเกิดในนรก รับโทษผลกรรมที่ตนทำไว้ ส่วนคนที่ประพฤติดีทางกายวาจาใจ เมื่อตายลงไปก็จะได้เกิดบนสวรรค์ได้มีความสุขมีประการต่างๆ ซึ่งมีจำนวนมากและมีลักษณะประณีตมากกว่าในมนุษย์โลกมากนัก

ในเรื่องกามนิต ภาคสวรรค์ ตอนที่ ๓๔ “นรกหอก” องคุลิมาลได้พบกับพระพุทธเจ้าขณะที่กำลังฟังธรรมเทศนา หวนคิดไปถึงวาชสรพ ซึ่งเคยเป็นผู้สอนธรรมให้กับกลุ่มโจรของตน พระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู้จิตขององคุลิมาล จึงเข้ามาในห้ององคุลิมาล ได้เห็นความเป็นไปของวาชสรพ ซึ่งกำลังรับโทษอยู่ในนรก ดังที่ปรากฏในคำบรรยายของภูตหัวปลาและภูตหัวสุนัขว่า

“ข้าแต่พระอรียเจ้า ที่นี่คือ นรกหอก ซึ่งผู้ทำบาปตกมาต้องทนทุกข์ทรมาน ถูกแทงด้วยหอกที่ชูแควงชุลมุนอยู่นี่เป็นเวลาหมื่นปี เมื่อเสวยวิบากครบกำหนดแล้วก็จะไปเกิดใหม่ในภพอื่นตามควรแก่เศษผล...”

“ข้าแต่พระอรียเจ้า ถ้าปรากฏมีหอกเสียบหัวใจสองเล่ม ก็แสดงกาลกำหนดว่าสัตว์บาปนั้นได้รับโทษทรมานล่วงมาแล้วสองพันปี”

พอพูดขาดคำ นายนิริยบาลทั้งสองก็ซัดหอกเข้าไปปักกายวาชสรพ ทันใดนั้นคล้ายกับว่าการซัดหอกเล่มที่หนึ่งนี้เป็นอาณัติสัญญาณ บรรดาหอกที่อยู่รอบตัวก็เคลื่อนไหวแปลบปลาบพุ่งเข้าเสียบคิระงกายวาชสรพชุลมุนทุกด้านและยังมีฝูงปากเหล็กพากันมาจิกเนื้อที่หนึ่งกินซ้ำลงอีก...^{๕๔}

บุคคลที่จะได้ไปเกิดในนรกก็คือ ผู้ที่ทำชั่วเบียดเบียนผู้อื่น ในเรื่องกามนิตหากองคุลิมาลไม่หยุดฆ่าผู้อื่นก็จะตกนรกนี้เช่นกัน

“องคุลิมาล เห็นแล้วหรือยัง?”

“เห็นแล้ว ผู้เจริญ”

^{๕๓} อจ. พุท. ๒๐/๒๖๔.

^{๕๔} เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

“เป็นอย่างนี้แหละ เบื้องหน้าแต่ร่างกายท่านสลายตายไปแล้ว อุกุศลกรรมที่ทำไว้จะสนองผลบังคับให้ตรงลงไปเกิดในนิริย โลก ถูกชำระสะสางลงโทษอย่างเดียวกัน คือ นายนิริยบาลจะเอาหอกชัศศ์ตัวท่านให้ได้รับทุกข์ทรมาน...”^{๕๕}

สำหรับการเกิดบนสวรรค์นั้น ตัวละครเอกคือกามนิตและวาสิฏฐีได้เกิดบนสวรรค์สุขาวดี ซึ่งเป็นสวรรค์ทางทิศตะวันตกดังที่ปรากฏในมหาสุขาวดีวุธสูตรของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แต่สวรรค์สุขาวดีในเรื่องกามนิต ผู้แต่งได้เปลี่ยนแปลงให้แตกต่างออกไปจากพระสูตรเดิมข้างนั้นคือ ในมหาสุขาวดีวุธสูตรนั้นจะมีพระอมิตาภพุทธเจ้า คอยเทศนาสั่งสอนสัตว์ที่มาจากเกิดในสวรรค์สุขาวดี^{๕๖} แต่เรื่องกามนิตตัดเรื่องพระอมิตาภพุทธเจ้าออกเสีย ทั้งนี้คงเป็นเพราะไม่เกี่ยวกับการดำเนินไปของเนื้อเรื่อง* และอีกอย่างหนึ่งพระอมิตาภพุทธเจ้า หมายถึงมีอายุยืนนิรันดร์ ซึ่งสวรรค์สุขาวดีนั้น ผู้แต่งไม่ต้องการกาลเวลาที่ยาวนาน แต่ต้องการให้เห็นความไม่แน่นอนของสวรรค์สุขาวดี

การไปเกิดบนสวรรค์ของกามนิต และวาสิฏฐี เริ่มต้นที่ทั้งสองได้ปฏิญาณกันไว้ก่อนที่จะพลัดพรากจากกัน วาสิฏฐีได้กล่าวถึงสวรรค์สุขาวดีไว้ว่า

“สวรรค์ อันมีความสว่างรุ่งเรืองหาเขตมิไค้นั้น มีอยู่ทางทิศตะวันตก ถ้าผู้มีใจเด็ดเดี่ยวรู้สึกเบื่อหน่ายในสิ่งซึ่งเป็นวิสัยโลก แล้วตั้งจิตเป็นสมาธิ มุ่งแต่สถานอันเป็นบรมสุขก็จะได้ไปจุติอยู่ในคอกบัวบนแดนสวรรค์ ผู้ใดมุ่งแต่สวรรค์ก็จะเป็นปัจจัยให้เกิดดอกไม้ทิพย์ขึ้นในน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ในทะเลแก้ว ความตรึกนึกที่บริสุทธิ์ทุกครั้ง ความดีที่กระทำทุกเมื่อเป็นเหตุให้ดอกไม้ทิพย์นั้นเจริญยิ่งขึ้น ถ้าความคิดวาจาและการกระทำเป็นไปในทางชั่ว ก็จะเป็นเหมือนดังหนอนที่บ่อนไส้ให้ดอกไม้ทิพย์นั้นเหี่ยวแห้งไปโดยเร็ว”^{๕๗}

หลังจากที่กามนิตเดินทางออกจากเมืองโกสัมพีไปแล้ว ก็มีเหตุให้ไม่มีโอกาสได้พบวาสิฏฐีอีก พบอีกครั้งก็คืองานแต่งงานระหว่างวาสิฏฐีกับสาตาเคียร กามนิตเสียใจอย่างหนัก เปลี่ยนไปประพฤติตัวหมกมุ่นอยู่กับความสนุกสนาน ภายหลังแต่งงานได้พบกับพระภิกษุของคุลิมาล เข้าใจผิดคิดว่าองคุลิมาลจะมาปล้นทำลายบ้านเรือนของตน จึงพยายามป้องกัน ในตอนนี้กามนิตได้มีโอกาสอยู่กับความเงิบสงบ ทำให้ได้หวนกลับไปคิดถึงคำปฏิญาณที่ให้ไว้กับวาสิฏฐี จึงได้นึกย้อนถึงสวรรค์สุขาวดีอีกครั้ง

“...จริงอยู่ข้าพเจ้าและวาสิฏฐีได้กระทำสัตย์ปฏิญาณกันไว้ เฉพาะแม่คงคาในสวรรค์ ซึ่งมีน้ำดั่งเงินยวงไหลลงสู่สระบัวในเขตสวรรค์ทางทิศตะวันตก ว่าเราทั้งสองจะได้พบกันในแดนสุขาวดีโน้น และด้วยคำปฏิญาณนี้ วาสิฏฐีบอกว่าเราต่างมีดอกไม้ทิพย์คู่กันแห่งชีวิตอยู่ใน

^{๕๕} เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๕๘.

^{๕๖} เสฐียร โภชนันตะ, ปรัชญามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: บรรณาการ, ๒๕๒๒), หน้า ๑๒๓.

* ดูรายละเอียดเรื่องสวรรค์สุขาวดีในหัวข้อ ๔.๓.๕ ภูมิสุขาวดีและต้นปาริชาติ : สวรรค์บรมสุขที่ไม่ได้ยั่งยืนดังที่คาดไว้.

^{๕๗} เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๔๕.

น้ำอันใสปานแก้ว ณ ทะเลบนสวรรค์อันศักดิ์สิทธิ์ ถ้าบุคคลผู้จะบรรลุเป็นเจ้าของ มีใจบริสุทธิ์ ผุดผ่องแผ้วมีกุศลกรรมอันไต่บำเพ็ญไว้ดีแล้วทุกคราวไป ดอกไม้ทิพย์คู่นั้นก็จะเจริญงามขึ้นเสมอ ถ้าหากว่ามีความเป็นอยู่ไม่บริสุทธิ์เกลือกกลั้วด้วยบาปมลทิน ดอกไม้นั้นจะเหี่ยวเศร้า ประหนึ่งว่ามีกิมิชาติบ่อนในขณะนั้น...”^{๕๘}

นี่เป็นการกล่าวอ้างถึงลักษณะของสวรรค์สุขาวดีในภาคพื้นดิน เมื่อเริ่มต้นภาคสวรรค์ผู้แต่งก็เปิดเรื่องด้วยการอุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดีของกามนิค

...กามนิคชายอาคันตุกะผู้จาริกแสวงบุญ คับจิตแล้ว ไปตื่นขึ้น ณ สวรรค์สุขาวดี อันว่าสุดตฤมิตที่สำคัญยิ่งนัก คือมหาสระปทุมทิพย์สถาน เป็นอุบัติภพสำหรับรองรับ วิญญาณแห่งบรรดาสาธุชนผู้ประกอบกุศลจรรยา มีใจผ่องแผ้วสุจริตให้ถือเอาซึ่งปฏิสนธิจิต เป็นอุปาทิเกชาตย์โดยธรรมเนียมแล้ว และเสวยสุขารมณ์เกษมसान โสมนัสเป็นศุภผล สนอง กัลยาณสมบัติที่ประพฤดิไว้ในไตรทวาร^{๕๙}

การเกิดบนสวรรค์รวมไปถึงพรหมโลกด้วยนั้น พุทธศาสนาถือว่าผู้ไปเกิดจะเกิดในลักษณะของอุปาทิเกชาตย์คือ เป็นรูปร่างตัวตนสูงโตขึ้นมาทันที มีกายละเอียด ดังนั้น เมื่อกามนิคเกิดจึงมีรูปร่างเติบโตสมบูรณ์เหมือนกับขณะก่อนที่จะเสียชีวิตบนโลกมนุษย์

สำหรับการเกิดบนสวรรค์ของวาสิฏฐีก็มีลักษณะเดียวกันกับกามนิค นั่นคือ

กามนิค... เมื่อเพ่งมองดอกบัวขาว ซึ่งขยายกลีบออกทุกที จนกลีบนอกห้อยลงมาเรี่ย น้ำบานแผ่ และดวงคงามอยู่รอบค้ำน ขณะนั้น ได้เห็นรูปวาสิฏฐีสติอยู่กลางดอกบัว ดวงตาสีมโต มีดวงหน้าอันเปล่งปลั่งอัมย์เย็นน่ารัก ชมายตามาประสบตาทกามนิค...”^{๖๐}

ผลบุญที่ทำให้มนุษย์ได้ไปเกิดบนสวรรค์นั้น พุทธศาสนาถือว่า ต้องเป็นผู้ที่ทำความดี มีความประพฤติชอบทางกาย วาจา ใจ สำหรับมหาสุขาวดียุทธนั้น กล่าวไว้ว่า ผู้ที่ต้องการไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดีจะต้องมีจิตระลึกถึงพระอมิตตาพุทธเจ้าอยู่เสมอ ก่อนตายก็ให้มีกุศลจิตที่จะไปบังเกิดในสวรรค์พุทธเกษตรแห่งนี้ ซึ่งในเรื่องกามนิคก็มีปรากฏชัดเจนถึงการตั้งใจไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดีดังที่ปรากฏในคำกล่าวของกามนิคว่า

“เราปรารถนาจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่สวนมะม่วงจังหวัดราชคฤห์ แต่ความปรารถนา นั้นไม่สำเร็จประสงค์ เพราะต้องเสียชีวิตไปในปัจจุบันทันด่วน อาศัยกุศลเจตนาที่มีความปรารถนาดีจึงส่งผลขึ้นมาในแดนบรมสุขนี้...”^{๖๑}

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

การเกิดบนพรหมโลกนั้น ตามหลักแนวคิดทางพุทธศาสนาถือว่าพรหมโลกก็คือสวรรค์อีกชั้นหนึ่งที่สูงขึ้นไปอีก ในเรื่องกามนิต หลังจากที่สวรรค์สุชาวดีถึงกาลที่ต้องเสื่อมทรุดทำลายลง กามนิตและวาสิฏฐีก็ได้ตั้งดวงจิตเพ่งไปเกิดใหม่ในพรหมโลก ซึ่งในที่นี้ก็คือโลกของดาว การเพ่งดวงจิตเพื่อไปเกิดบนพรหมโลกนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการเข้าฌานหรือบำเพ็ญภาวนา ซึ่งตามหลักพุทธศาสนาเถรวาทนั้นถือว่าบุคคลจะไปเกิดพรหมโลกได้ก็ด้วยการบำเพ็ญสมถภาวนา^{๖๒} ในเรื่องกามนิต กามนิตและวาสิฏฐีได้พิจารณาไตร่ตรองถึงหลักธรรมของพระพุทธเจ้าส่วนหนึ่ง จึงน่าจะเป็นลักษณะคล้ายกับการภาวนาของพุทธศาสนาเถรวาท หากแต่ว่า พุทธศาสนาเถรวาทถือว่าผู้ที่จะบำเพ็ญภาวนาเป็นผลสำเร็จโดยมากมักเป็นสมณะ นักบวช พระ หรือ ฤๅษี เมื่อเป็นผลสำเร็จก็จะไปอุบัติบนพรหมโลก แต่เรื่องกามนิตนั้นผู้แต่งให้กามนิตและวาสิฏฐีได้ขึ้นไปบำเพ็ญเพียรบนสวรรค์สุชาวดีก่อนแล้วจึงไปอุบัติบนพรหมโลกอีกทอดหนึ่ง

ลักษณะของการเกิดและความเป็นไปบนพรหมโลกนั้น ในกามนิตกล่าวไว้ว่า

กามนิตและวาสิฏฐี ก็ถือปฏิสนธิในพรหมโลกเป็นเทพประจำดาวเผด อาตมันของกามนิตเข้าไปสิงสถิตรวมประสานกับคุณลักษณะแห่งดาวอันรุ่งเรืองสมส่วนสนิทสนม กระทำให้ดวงดาวนั้นเหมือนกับมีชีวิตขึ้น อาศัยมโนมฤทธิของกามนิต ผู้มีหลักเป็นเครื่องบังคับดาวนั้น จึงหมุนรอบด้วยตนเอง และอาการเคลื่อนหมุนไปนี้ คือ ลักษณะความเป็นอยู่แห่งกามนิต ในพรหมโลก...^{๖๓}

ความเป็นอยู่ของกามนิตและวาสิฏฐีคือ การโคจรหมุนเวียนรอบฟ้ามหาพรหม ซึ่งเป็นผู้ทรงมหาพลาณาภาพ ดาวเทพทั้งหมดเคลื่อนเวียนไปก็ด้วยอำนาจของฟ้ามหาพรหมนี้เอง

จะเห็นได้ว่า การเกิดในนรก เกิดบนสวรรค์ และเกิดบนพรหมโลก ที่ปรากฏในกามนิตก็จัดว่าเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องสังสารวัฏคือ การเวียนว่ายตายเกิด ทุกแห่งมีการเกิดขึ้น แล้วก็ต้องมีการเสื่อมสลายลงไป แล้วก็เกิดขึ้นใหม่อีกเช่นนี้ต่อไปเรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาถือว่า นรก สวรรค์ หรือพรหมโลกนั้นไม่ใช่สิ่งสำคัญ ไม่ใช่จุดมุ่งหมายของพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายของพุทธศาสนาที่สูงกว่านั้น และเป็นสิ่งที่สำคัญกว่าสวรรค์และพรหมโลกใดๆ นั่นคือนิพพาน^{๖๔}

^{๖๒} พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ. ๘), *ภูมิวิลาสินี ตอนพรหมภูมิและโลกุตตรภูมิ* (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๒๓), หน้า ๕๗-๕๘.

^{๖๓} เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป, *กามนิต-วาสิฏฐี*, หน้า ๒๒๐.

^{๖๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), *กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่* (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๒๑) หน้า ๕๓-๕๔.

๒.๒.๓ แนวคิดเรื่องความเชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

บุคคลที่ประพฤติดีทั้งทางกาย วาจา ใจ ย่อมได้รับผลดีตอบแทน การประพฤติดีทางกาย หมายถึง การไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ การไม่ประพฤติผิดในกาม การประพฤติดีทางวาจาหมายถึง การไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้าไว้สาระ การประพฤติดีทางใจ หมายถึง การไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น การไม่พยายามปองร้ายผู้อื่น และการไม่ริษยาผู้อื่น ส่วนบุคคลที่ทำชั่วก็ย่อมได้รับผลของการกระทำชั่วตอบแทน การประพฤติชั่วทาง กาย วาจา ใจ มีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับการประพฤติดี เหล่านี้คือแนวคิดทางพุทธศาสนา พุทธศาสนาถือว่า ผู้ทำดีก็ย่อมได้รับผลดี ผู้ทำความชั่วก็ย่อมได้รับผลชั่ว ดังที่ปรากฏเป็นพุทธพจน์ว่า

“บุคคลทว่านพีชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีจะได้รับผลดี ทำกรรมชั่วจะได้รับผลชั่ว”^{๖๕}

แนวคิดเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชื่อนี้ มีปรากฏอยู่ในกามนิตด้วยเช่นกันดังมีรายละเอียดดังนี้

- ความเชื่อเรื่องกรรม และผลของการกระทำ

พุทธศาสนามีความเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเป็นไปตามเหตุผลของมันเองโดยธรรมชาติ เมื่อมีการกระทำเกิดขึ้นก็ต้องมีผลของการกระทำนั้น พุทธศาสนาเรียกการกระทำนี้ว่ากรรม การกระทำทางกายเรียกว่า กายกรรม การกระทำทางวาจาเรียกว่าวจีกรรม และการกระทำทางใจเรียกว่า มโนกรรม และการกระทำที่จัดว่าเป็นกรรมตามหลักของพุทธศาสนา หมายถึง “การกระทำที่มีเจตนา” ดังมีพระพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า

“ตุกร ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”^{๖๖}

การกระทำที่จัดว่าเป็นกรรมนั้นจะต้องประกอบด้วยเจตนาเป็นพื้นฐาน ศาสนาพุทธเน้นความสำคัญของมโนกรรมมากที่สุด และมีผลกว้างขวางรุนแรงที่สุด การกระทำทางกายวาจา ถ้าไม่มีใจเข้าร่วมการกระทำอันเป็นจุดเริ่มต้นในรูปของเจตนาก็ไม่จัดเป็นกรรม การกระทำของบุคคลบางจำพวกที่ละกิเลสได้แล้ว เช่น พระอรหันต์ไม่เรียกว่ากรรม เพราะไม่ได้เกิดจากเจตนา

ผลของกรรม พุทธศาสนาเรียกว่า วิบาก ซึ่งวิบากกรรมนี้จะคอยติดตามตัวบุคคลผู้กระทำกรรมไป หากไม่มีโอกาสให้ผลเนื่องจากกรรมอื่นกำลังให้ผลอยู่ ก็จะติดตามไปเรื่อยๆ แต่หากมีโอกาสเมื่อไร ก็จะให้ผลทันที ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความรุนแรงและความหนักเบาของกรรมนั้นๆ ด้วย โดยกรรมหนักจะให้ผลเร็วกว่ากรรมที่เบากว่า มีบ้างเช่นกันที่กรรมไม่ให้ผล เนื่องจากมีกรรมอื่นที่หนักกว่าคอยให้ผลอยู่ตลอดจนทำให้กรรมเบา นั้นไม่มีโอกาสให้ผล กลายเป็นกรรมที่ไร้ผลไป ทาง

^{๖๕} ตี. ศ. ๑๕/๕๐๓.

^{๖๖} อจ. ญก. ๒๒/๓๓๔.

พุทธศาสนาเรียกว่า อโหสิกรรม ตัวอย่างเช่น บุคคลทำกรรมชั่วลึกลับโมยสิ่งของผู้อื่น ระหว่างนั้นมีโอกาสฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เนื่องจากบุญกุศลที่ตนสั่งสมมาในชาติก่อนๆ เป็นเวลานานวิบากกรรมของการลึกลับโมยสิ่งของของผู้อื่นในชาตินี้ อาจจะไม่ให้ผลก็ได้ เพราะสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วไม่มีจิตที่จะคิดกระทำการกรรมอีกต่อไป

สำหรับความเชื่อเรื่องกรรมในเรื่องกามนิคินั้น พบว่า ตัวละครเอกต่างก็มีความเชื่อในเรื่องนี้เช่น วาสิฏฐิเชื่อว่า “...เพราะขึ้นชื่อว่ากรรมเราจะหลีกเลี่ยงหนีไม่พ้น ต้องปล่อยไปตามกรรม เหมือนดั่งกระแส น้ำที่พัดพาเอาต้นอ้อลอยไปฉะนั้น”^{๖๗}

กามนิคิเชื่อว่า “...อนิจจา! วิชาของวาชศรเหล่านี้ช่วยตนเองอย่างไรได้บ้าง? เปล่าเลยน้อยนักมนุษย์จะรอดพ้นจากกรรมที่ก่อไว้แต่ชาติปางก่อน”^{๖๘}

และองคฺุติมัลซึ่งเป็นโจรผู้ประกอบกรรมชั่วเพราะปล้นฆ่าผู้อื่นมากมายก็มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกรรมว่า

“...ส่วนตัวฉันก็เพื่อล้างบาปที่ทำมาแล้ว ที่เข่าว่าฉันเป็นคนชั่วร้ายไว้กรรมต่อสัตว์ และมนุษย์เป็นความจริงโดยแท้ ฉันได้ทำกรรมไว้แล้วตั้งพันครั้ง กรรมครั้งหนึ่งเขาว่าจะต้องใช้โทษบาปในนรกกันบั้งตั้งร้อยปีพันปี... ในบรรดากรรมทั้งหมดที่ฉันได้ทำไว้แล้ว ไม่มีกรรมใดที่ทำให้วิตกต่อความผิดเท่ากับครั้งกระทำสังกิริยาด้วยเล่ห์หลวงเธอ...”^{๖๙}

ลักษณะของกรรมที่ปรากฏในความเชื่อของตัวละครนี้เป็นการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อเรื่องกรรมของพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู นั่นก็เพราะในสมัยพุทธกาล ชาวอินเดียส่วนใหญ่ ก็ได้รับอิทธิพลความเชื่อหลักปฏิบัติมาจากศาสนาฮินดูนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องกรรมระหว่างสองศาสนาไม่แตกต่างกันมากนักคือ ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว แตกต่างกันเล็กน้อยในรายละเอียดนั่นคือ พุทธศาสนาถือว่า กฎแห่งกรรมเป็นกฎที่มีอยู่อย่างอิสระ ไม่ขึ้นกับพระผู้เป็นเจ้า หรือผู้มีอำนาจสูงสุดใดๆ แต่ศาสนาฮินดูถือว่ากฎแห่งกรรมเป็นกฎที่กำหนดขึ้น โดยพระผู้เป็นเจ้า ฉะนั้น มนุษย์จะเป็นอย่างไร นอกจากขึ้นอยู่กับกรรมกระทำของตนเองแล้ว ยังขึ้นอยู่กับพระผู้เป็นเจ้าด้วย^{๗๐}

ความแตกต่างเรื่องกรรมนี้จะเห็นได้จาก ความเชื่อเรื่องการชำระบาปในแม่น้ำคงคา การฆ่าสัตว์บูชาอัญชึ่งศาสนาฮินดูเชื่อว่าเป็นกรรมดี เพราะบูชาพระผู้เป็นเจ้า แต่พุทธศาสนาเชื่อว่า การฆ่าสัตว์ทุกกรณีถือว่าเป็นกรรมชั่ว

^{๖๗} เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป, กามนิคิ-วาสิฏฐิ, หน้า ๔๕.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕ -๑๘๐.

^{๗๐} จีรวรรณ ชินะโชติ, “การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่องกรรมในพุทธศาสนา และศาสนาฮินดู,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐๓.

อย่างไรก็ตามในเรื่องกามนิท ความเชื่อเรื่องกรรมที่ปรากฏในช่วงแรกๆ ก่อนที่กามนิทและ วาสติฐิติจะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แม้ว่าจะเป็นความเชื่อของตัวละครที่มีพื้นฐานความเชื่อทางด้าน พราหมณ์ หรือฮินดู แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีหลักที่ขัดแย้งกับแนวคิดทางพุทธศาสนาแต่อย่างใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่ตัวละครเอกได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว ความเชื่อเรื่องกรรมในทาง พุทธศาสนาก็ยิ่งชัดเจนขึ้น เช่นที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนองคุลิมาลาว่า

“...ที่บุคคลต้องไปเกิดที่นั่นที่นี้ ในโลกมนุษย์บ้าง ในสวรรค์บ้างและในนรกบ้าง เพราะ กรรมเท่านั้นเป็นเหตุปรุงแต่งให้ไปเกิด หาใช่เพราะอำนาจเจตชาติที่มาจากสวรรค์ไม่...”^{๗๑}

จะเห็นได้ว่า ข้อความนี้แสดงถึงความเชื่อที่ว่าบุคคลทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี เมื่อตายไปก็ ได้ไปเกิดในสวรรค์ บุคคลใดทำชั่ว ก็ย่อมได้รับผลชั่ว ตายลงก็ย่อมไปเกิดในนรก ทั้งนี้การเป็น อะไรหรือเป็นไปอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนได้กระทำไว้เท่านั้น ไม่มีใครหรือสิ่งใดมาสร้างหรือ คลบบันดาลให้เป็นไป เป็นการแสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องความเชื่อเรื่องกรรม อย่างเด่นชัด

สำหรับผลของกรรมหรือวิบากกรรม มีปรากฏให้เห็นในเรื่องกามนิท ทั้งกรรมดีและกรรม ชั่ว ดังจะเห็นได้จาก กามนิทหลังจากที่ผิดหวังจากวาสติฐิติกลับมากรุงอุชเชนี แต่งงานมีครอบครัวมี ภรรยา ๒ คน ในระหว่างนี้ชีวิตของกามนิทหมกมุ่นอยู่กับเรื่องทรัพย์สมบัติ อาหารที่มีรสเอร็ดอร่อย บ้านงดงามโหฬาร สวนสำหรับเที่ยวเล่นอันงดงามตระการตา ต่อมาเมื่อจิตคิดไตร่ตรองได้ จึงเปลี่ยน ใจออกเดินทางจาริกแสวงบุญ ทำให้มีโอกาสได้พบพระพุทธเจ้า แม้กามนิทจะไม่ทราบว่าเป็นผู้ที่ แสดงธรรมให้ตนฟังในห้องโถงบ้านช่างหมอนั้นคือพระพุทธเจ้าก็ตาม แต่ก็ฟังพระธรรมเทศนา อย่างละเอียด ต่อมาเมื่อจิตมุ่งจะพบพระพุทธเจ้าอย่างรุนแรงจนเกิดความประมาทจนเข้ากับวัวบ้าที่วิ่ง สวนทางมา และกามนิทก็ถึงแก่ความตาย

สถานที่ที่กามนิทอุบัติขึ้นในภพต่อมาก็คือ สวรรค์สุขาวัตติ ซึ่งเป็นภพภูมิที่ร่มรื่นมีความเป็น อยู่อย่างประเสริฐสูงกว่าโลกมนุษย์ สาเหตุที่กามนิทได้มาอุบัติบนสวรรค์สุขาวัตตินี้ก็เพราะจิตอัน เป็นกุศลและความตั้งใจแน่วแน่ที่จะพบพระพุทธเจ้า รวมทั้งความมุ่งมั่นที่จะไปเกิดบนสวรรค์ สุขาวัตติตามคำปณิญาที่ให้ไว้กับวาสติฐิตินั่นเอง

“... เพราะเหตุไรเราจึงมาอยู่ที่นี่ เราปรารถนาจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่สวนมะม่วง จังหวัดราชคฤห์ แต่ความปรารถนานั้นไม่สำเร็จประสงค์ เพราะต้องเสียชีวิตไปในปัจจุบันทัน ค่วน อาศัยกุศลเจตนาที่มีความปรารถนาดี ซึ่งส่งผลขึ้นมาในแดนบรมสุขนี้ เสมอได้เฝ้าอยู่ แทบพระบาทมุลพระพุทธเจ้า และเมื่อตายก็ได้ยึดเอาพระคุณไว้แล้ว เหตุฉะนี้ การที่เรจาริก แสวงบุญก็เป็นอันไม่ไร้ผลเลย”^{๗๒}

^{๗๑} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิท-วาสติฐิติ, หน้า ๑๕๖.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

สำหรับกรรมชั่วเห็นได้ชัดในกลุ่มโจรองคูลิมาล ที่ต้องรับผลแห่งการกระทำหรือวิบากกรรมของตน นั่นคือ ผลกรรมของการปล้นสะดม เบียดเบียนทำร้ายและฆ่าผู้อื่น ทำให้กลุ่มโจรองคูลิมาล เมื่อถูกจับได้ก็ถูกประหารชีวิต ถูกตัดเอาศีรษะไปเสียบประจานไว้ที่ประตูกำแพงเมืองอันเป็นผลกรรมแห่งการกระทำชั่วของโจรกลุ่มนี้

...ครั้นมาได้เห็นศีรษะโจร ซึ่งเร้ากำลังจิกจิกเนื้อกินจนหมดนั้นเหลือแต่กระโหลกจนจำไม่ได้ แต่ก็ยังมีเส้นผมและหนวดเคราเหลืออยู่บ้าง ความสลัดใจยิ่งทวีนับเข้ามาอีก...และมีหัวกะโหลกยังเสียบไว้กลางเชิงเทินเห็นได้ชัดว่าเป็นหัวของวาชสรพ... อนิจจา ! วิชาของวาชสรพเหล่านี้ช่วยตนเองอย่างไรได้บ้าง? เปล่าเลย น้อยนักมนุษย์จะรอดจากกรรมที่ได้ก่อไว้แต่ชาติปางก่อน...!^{๗๓}

วาชสรพนั้นนอกจากจะถูกตัดหัวเสียบประจานที่ประตูเมืองแล้ว วิญญาณของวาชสรพยังได้ถูกนำไปในนิริยโลก ถูกลงโทษ ได้รับความทุกข์ทรมานจากผลของการปล้นฆ่าผู้อื่นในขณะที่ตนอยู่ในโลกมนุษย์

...พอพูดขาดคำ นายนิริยบาลทั้งสองก็ซัดหอกเข้าไปปักกายวาชสรพ ทันใดนั้นคล้ายกับว่าการซัดหอกเล่มที่หนึ่งนี้เป็นอาณัติสัญญาบรรดาหอกที่อยู่รอบตัวก็เคลื่อนไหวแปลบปลาดพุ่งเข้าเสียบคิร่ากายวาชสรพซูลมุนทุกด้าน และยังมีฝูงปากเหล็กพากันมาจิกเนื้อที่หนังกินฆ่าลงอีก^{๗๔}

สำหรับองคูลิมาล ถึงจะรอดหลุดพ้นจากการถูกประหารชีวิต เพราะความผิดพลาดของสาตาเถียร ต่อมาได้บรรลुพระอรหันต์หลังจากฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แม้จะได้รับการอโหสิกรรมจากการปล้นฆ่าเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นเพราะบรรลุพระอรหันต์แล้ว กระนั้นก็ตาม องคูลิมาลก็ยังคงทนรับเคราะห์กรรมที่เกิดขึ้นจากผลของการกระทำชั่วของตน นั่นคือถูกชาวบ้านด่าว่าจับไล่ขว้างปา ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส

“...คราวนี้เป็นครั้งแรกที่อาตมาเข้ามาบิณฑบาตในกรุง แต่มาสลัดใจให้พราหมณ์และกฤหบดีทั้งหลายกลับเกิดใจจงเกลียดชังต่อคณะสงฆ์ ด่าว่าจับไล่ตลอดมา บางครั้งเมื่อเดินมาตามทางก็ถูกขว้างปา ได้รับความเจ็บปวดถึงกับโลหิตตก บาตรแตก จีวรขาดก็เคยมี เมื่ออาตมากลับไปเฝ้าพระศาสดา พระองค์ก็ทรงรับสั่งให้มีความอดทนนั้นๆ ไว้ เพราะอาตมาทำอกุศลกรรมมาแล้วมากนัก จึงสมควรจะอดทนรับวิบากเพื่อลบล้างกรรมเหล่านั้นเสีย”^{๗๕}

จะเห็นได้ว่าตัวละครในเรื่องกามนิคมมีความเชื่อในเรื่องกรรม ดังที่ปรากฏออกมาในคำพูดและความคิดใคร่ครวญของตัวละคร และผลของกรรมนั้นก็ปรากฏเกิดขึ้นแก่ตัวละครอย่างเห็นได้ชัด มีทั้งกรรมดี ดังที่ปรากฏกับกามนิคมและวาสิฏฐี หรือกรรมชั่วดังที่ปรากฏกับกลุ่มโจรองคูลิมาล

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘-๘๙.

ตัวของคูลิมาล และวาชศรพ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งได้สอดแทรกแนวคิดเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ใน ส่วนของความเชื่อเรื่องกรรม และผลของการกระทำในเรื่องกามนิตไว้อย่างเด่นชัด

- คนชั่วสามารถกลับตัวเป็นคนดีได้

พุทธศาสนาให้โอกาสคนทุกคนทำความดี แม้ว่าบุคคลเหล่านั้นจะเคยมีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับเรื่องกุศลกรรม อกุศลกรรม หรือไม่เคยมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้มาก่อนเลย ดังจะพบได้จาก นิทานชาดก หรือธรรมบทหลายๆ เรื่อง* ที่กล่าวถึงบุคคลที่ประพฤติชั่วในตอนแรก แต่ภายหลัง เปลี่ยนกลับเป็นประพฤติดี เนื่องจากได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าบ้างของพระโพธิสัตว์ในยุคสมัย ของเรื่องนั้นบ้าง หรือได้พบเห็นเรื่องราวเป็นอุทาหรณ์ให้ตนสำนึกผิด นี้ย่อมแสดงถึงแนวคิดทาง พุทธศาสนาว่า คนที่เคยประพฤติชั่วก็สามารถกลับตัวมาเป็นประพฤติดีในภายหลังได้

ในเรื่องกามนิต ที่เห็นได้ชัดมาก คือ องคูลิมาล ซึ่งเดิมเป็นโจรที่ปล้นฆ่าชาวบ้านอย่างโหด เขี้ยมทารุณ แต่หลังจากที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าก็สำนึกได้ถึงความผิดของตน และได้หยุดจากการทำชั่วทั้งหมด หันหน้าเข้าบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

ในตอนแรกพฤติกรรมขององคูลิมาลเต็มเปี่ยมไปด้วยความโหดร้าย รุนแรงดังที่ปรากฏใน คำกล่าวของกามนิตว่า

...ขณะนั้นเห็นโจรคนหนึ่งรูปร่างสูงใหญ่เคราคอกมีน้ำตาลคร่ำร้ายน่ากลัว ร่างกายตอน บนเปลือย มีนิ้วแม่มือคนร้อยเป็นพวกคลั่งคองไว้เป็นสามสาย ในทันทีทันใด ข้าพเจ้าก็ระลึก ได้ว่าโจรคนนี้เห็นจะเป็นองคูลิมาล จอมโจรคร่ำใจทมิฬ เทียวปล้นสะดมเผาผลาญบ้านช่อง ตามนิคมหมู่บ้านมานักต่อนักแล้ว จนที่บางแห่งกร้างไม่มีใครกล้าอยู่ถ้าพบปะผู้ใดถึงไม่มี ความผิดก็สับฆ่าเสีย แล้วตัดนิ้วแม่มือเอามาร้อยเป็นมาลัยคล้องคอ...^{๗๖}

ต่อมากลุ่มโจรองคูลิมาลถูกกองทหารของสาตาเคียรจับได้ แทบทั้งหมดถูกตัดสินประหาร ชีวิต องคูลิมาลยังโชคที่อยู่บ้างที่สาตาเคียรต้องการให้ช่วย โดยทำเป็นกลอุบายหลอกให้วาสฏิฐีเข้าใจผิดว่ากามนิตตายแล้ว การทำกลอุบายนี้เองที่เปิดช่องให้องคูลิมาลหนีไปได้ ต่อมาองคูลิมาลได้ฟัง ธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าจึงได้นึกคิดถึงการกระทำทั้งหมดของตน เริ่มตระหนักรู้ว่าการฆ่าคน หรือปล้นสะดมนั้นเป็นบาปกรรมอย่างหนัก

* ชาดก เช่นเรื่อง สุวรรณสามชาดก พระราชาปิลัยกษราช ยิงสุวรรณสามด้วยธนูอาบยาพิษ ภายหลัง สำนึกผิด จึงหันมารักษาสิล บำเพ็ญกุศลกิจ ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นอีกต่อไป

ธรรมบท เช่นเรื่อง สามาวดีวัตถุ ในอปปมาทวรรค ธรรมบทภาคที่ ๒ นางบุษชุตตราับเงิน ๘ กหาปณะ เพื่อนำไปซื้อดอกไม้อให้พระมเหสีสามาวดี ทุกวันนางจะยกออกเงิน ๔ กหาปณะเป็นของตนเอง ซื้อดอก ไม้เพียงครึ่งหนึ่งเท่านั้น แต่ภายหลังได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า นางก็ซื้อเต็มตามจำนวนกหาปณะทั้ง หมด และสารภาพผิดกับพระมเหสีสามาวดี ภายหลังได้บวชเป็นภิกษุณีที่มีชื่อเสียงรูปหนึ่ง.

^{๗๖} เสฐียร โภศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสฏิฐี, หน้า ๔๘.

“ก็ท่านยังเดินอยู่ ทำไมจึงบอกว่าหยุดแล้ว? ส่วนตัวเราหยุดแล้วท่านไปบอกว่ายังเดินอยู่ คุณก่อนพระ โปรดอธิบายให้ฟังว่า ที่ว่าท่านหยุดนิ่งอยู่นั้นเป็นอย่างไรและตัวเราไม่ได้ยืนนิ่งอยู่ดอกหรือ?”

นักบวชตอบว่า “เราผู้มีใจทำเวรภัยในสรรพสัตว์ คือ หยุดแล้วไม่เร่ร่อนไปอีกแต่ตัวท่านนั้นเป็นผู้มีใจมุ่งร้ายต่อสรรพสัตว์ทุกขณะจิต ต้องเร่ร่อนเพราะอกุศลกรรม ไม่มีเวลาหยุดรับทุกข์ทรมานจากที่หนึ่งแล้วต้องไปสู่อีกที่หนึ่งเรื่อยไป!”^{๑๓}

เมื่อองค์อุทเทสขมรับว่าความเห็นเดิมของคนนั้นเป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้องจึงรับเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าเข้าไปเป็นหลักประพฤติปฏิบัติแทน และต่อมาก็ได้บวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา

ภายหลังพระเจ้าอุเทน พระราชาผู้ครองกรุงโกสัมพีได้รับการร้องเรียนจากประชาชนว่าโจรอุทเทสขม จอมโจรผู้ร้ายทมิฬพินชาติได้วางแผนที่จะมาจับพระพุทธเจ้ากับสาวกไปเรียกค่าไถ่ พระองค์จึงได้เสด็จมาที่ป่าประดู่ลาย ซึ่งเป็นที่ประทับอยู่ของพระพุทธเจ้า เหตุผลของการเสด็จมาก็เพื่อปกป้องพระพุทธเจ้าจากการคุกคามของโจร พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระเจ้าอุเทนว่า

“ดูก่อนมหาราช หากพระองค์ทอดพระเนตรเห็นองค์อุทเทสขมปลงผมและหนวดนุ่งห่มกาสาหวัดระเล็กการฆ่าฟันปล้นสะดมได้เด็ดขาด ถ้ามักน้อยบริโภคาอาหารแต่มีมือเดียวประพฤติอยู่ในทางที่ชอบมุ่งแต่บุญกุศล ดังนั้น พระองค์จะทรงทำประการใด?”

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพเจ้าจะทำการเคารพนับถือเชลยผู้ขึ้นต้อนรับ นิมนต์ให้เขานั่ง แล้วถวายปัจจัยอันควรแก่สมณะบริโภคา จัดการที่อยู่อาศัยป้องกันภัยที่จะมีมาสู่เขา ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โจนบุคคลผู้มีใจทมิฬพินชาติจะกลับเป็นคนเรียบร้อยเห็นแก่ธรรมได้แล้ว?”^{๑๔}

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสบอกความจริงกับพระเจ้าอุเทนว่า ในขณะนี้โจรอุทเทสขมได้บวชเป็นภิกษุหนึ่งอยู่ในที่ไกลนั้นแล้ว ทำให้พระเจ้าอุเทนและข้าราชการบริวารตกใจมากกลัวว่าโจรอุทเทสขมและพรรคพวกจะซุ่มซ่อนตัวอยู่ในที่นี้เพื่อทำร้ายตน อย่างไรก็ตาม เมื่อระงับความกลัวลงได้ และดำรงสติมั่นคง พบว่าความจริงคือ โจรอุทเทสขมได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วกลับตัวเป็นคนดี พระเจ้าอุเทนก็สรรเสริญอนุโมทนาด้วย

การกลับตัวขององค์อุทเทสขมจากโจรที่ปล้นฆ่าชาวบ้านทำความเดือดร้อนให้ผู้อื่นมาเป็นภิกษุผู้รักความสงบ เป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของแนวคิดคนชั่วสามารถกลับตัวเป็นคนดีได้ทางพุทธศาสนา นอกจากนี้แล้วการที่กามนิตเปลี่ยนใจจากการหมกมุ่นอยู่กับกามคุณแล้วหันมาประพฤติตนเป็นคนดี ตั้งใจค้าขายจนมีฐานะร่ำรวยขึ้น และจากการอยู่ครองเรือน โดยต้องประสบกับความทุกข์ใจไม่เว้นแต่ละวันเปลี่ยนไปเป็นการออกเดินทางจาริกแสวงบุญ ก็ถือว่าเป็นเหตุการณ์ที่แสดงถึงแนวคิดคนชั่วสามารถกลับตัวเป็นคนดีได้เช่นกัน

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

๒.๒.๔ แนวคิดเรื่องปฏิจจสมุปบาท

แนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักคำสอนที่แสดงเหตุผลเป็นกลางๆ ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกันเกิด สืบต่อกันมาตามกระบวนการแห่งเหตุผลอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเกิด การดำเนินไป และการดับไปของชีวิต รวมถึงการเกิดการดับแห่งทุกข์ ในกระบวนการนี้ สิ่งทั้งหลายจะเกิดขึ้น-เป็นอยู่-และดับลง ไปในลักษณะแห่งความสัมพันธ์กันเป็นห่วงโซ่ เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกันในรูปของวงจร หมุนเวียนกันไปไม่มีเบื้องต้น เบื้องปลาย

ปฏิจจสมุปบาทแบ่งออกเป็น ๒ ท่อน ท่อนแรกแสดงกระบวนการเกิดเรียกว่า สมุทวาร คือ

ก. อิมสุมี สติ อิทํ โหติ	เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ จึงมี
อิมสุสุปปาทา อิทํ อุปปชชติ	เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

ท่อนหลังที่แสดงกระบวนการดับ เรียกนิโรธวาร คือ

ข. อิมสุมี อสติ อิทํ น โหติ	เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี
อิมสุสนิโรธา อิทํ นิรุชชติ ^{๗๕}	เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ก็ดับไปด้วย

การแจงหัวข้อปฏิจจสมุปบาทว่ามีความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันเกี่ยวโยงกันเป็นกระบวนการ ปรากฏไว้ว่า

ก. อวิชชาปจฺจยา สงฺขารม	เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
สงฺขารปจฺจยา วิญญฺณม	เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญฺณจึงมี
วิญญฺณปจฺจยา นามรูป	เพราะวิญญฺณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
นามรูปปจฺจยา สฬายตฺนํ	เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตฺนํจึงมี
สฬายตฺนปจฺจยา ผสฺสโต	เพราะสฬายตฺนํเป็นปัจจัย ผสฺสตะจึงมี
ผสฺสปจฺจยา เวทนา	เพราะผสฺสตะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เวทนาปจฺจยา ตณฺหา	เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตณฺหาจึงมี
ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ	เพราะตณฺหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
อุปาทานปจฺจยา ภโว	เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
ภวปจฺจยา ชาติ	เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี
ชาติปจฺจยา ชรามรณํ	เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี

โสภปริเทวทุกฺขโทมนสุสุปายาสา สมฺภวนฺติ

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจจึงเกิดมีพร้อม

เอวมตฺตสฺส เภวลสฺส ทุกฺขกฺขณฺนุสฺส สมฺมตฺโต โหติ

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีได้ด้วยประการฉะนี้

^{๗๕} ส.นิ. ๑๖/๑๔๔.

ข. อวิชชา เตวอเสตวิราคะนิโรธา	เพราะอวิชชาสารอกดับไปไม่เหลือ
สังขารนิโรธา	สังขารจึงดับ
สังขารนิโรธา วิญญาณนิโรธา	เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
วิญญาณนิโรธา นามรูปนิโรธา	เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ
นามรูปนิโรธา สฬายตนนิโรธา	เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
สฬายตนนิโรธา ผัสสนิโรธา	เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ
ผัสสนิโรธา เวทนานิโรธา	เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรธา	เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ
ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรธา	เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ
อุปาทานนิโรธา ภวนิโรธา	เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
ภวนิโรธา ชาตินิโรธา	เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
ชาตินิโรธา ชรามรณํ	เพราะชาติดับ ชรามรณะ (จึงดับ)

โสภปริเทว ทุกฺขโทมนสุสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์โทมนัส ความคับแค้นใจก็ดับ

เอวมตฺตสฺส เภวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโร โธ โหติ^{๔๐}

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ในกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาทนั้น องค์ประกอบทั้งหมดมี ๑๒ ข้อ^{๔๑} ดังมีรายละเอียด
ดังนี้

๑. อวิชชา คือความไม่รู้ ไม่รู้ตามเป็นจริง การไม่ใช้ปัญญา
๒. สังขาร คือความคิดปรุงแต่ง เจตน์เจานง จิตนิสัย และทุกสิ่งที่เกิดสังสมอบรมไว้
๓. วิญญาณ คือความรู้ต่อโลกภายนอก ความรู้ต่ออารมณ์ต่างๆ คือ ได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้ต่ออารมณ์ที่มีในใจ ตลอดจนสภาพพื้นเพของจิตใจในขณะนั้นๆ
๔. นามรูป คือองค์กายพพ คือส่วนประกอบของชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ
๕. สฬายตนะ คือสื่อแห่งการรับรู้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
๖. ผัสสะ คือการรับรู้ การติดต่อกับโลกภายนอก การประสบอารมณ์
๗. เวทนา คือความรู้สึกทุกข์ สุข สบาย ไม่สบาย หรือเฉยๆ
๘. ตัณหา คือความอยาก คือ อยากได้ อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป อยากเลี้ยง หรือทำลาย
๙. อุปาทาน คือความยึดติดถือมั่น ความผูกพันถือค้ำไว้ใจใฝ่นิยม เกิดค่า การถือรวมเข้ากับตัว

^{๔๐} วินย. ๔/๑ - ๓ ; ส.นิ. ๑๖/๑ - ๓/ ; ม.ม. ๑๒/๒๔๐.

^{๔๑} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๕๐.

๑๐. กภ คือภาวะชีวิตที่เป็นอยู่ เป็นไป บุคลิกภาพกระบวนการพฤติกรรมทั้งหมดของบุคคล

๑๑. ชาติ คือการเกิดมีตัวที่คอยออกรู้ ออกรับ เป็นผู้อยู่ในภาวะชีวิตนั้น เป็นของบทบาทเป็นไปนั้นๆ

๑๒. ชรามรณะ คือการประสบความเสื่อม ความไม่มั่นคง ความสูญเสียจบสิ้นแห่งการที่ตัวได้อยู่ครอบครองภาวะชีวิตนั้นๆ โสกะ ปรีเทวะ ทุกซ์ โทมณัส อุปายาส ความเศร้าใจ เหี่ยวแห้งใจ คร่ำครวญหวนให้ เจ็บปวดครวคร่ำว น้อยใจ สิ้นหวัง คับแค่นใจ คืออาการหรือรูปต่างๆ ของความทุกซ์ อันเป็นของมีพิษที่กึ่งค้างหมักหมมกคตันอยู่ภายใน ซึ่งคอยจะระบายออกมาเป็นปัญหาและปมก่อปัญหาต่อไป

ปฏิจาสุมุปปาทแต่ละข้อมีความสัมพันธ์กันหมด ทั้งแบบอนุโลมและปฏิโลมหรือแบบโต้ตอบกัน บางครั้งพระพุทธเจ้าทรงเลือกแสดงปฏิจาสุมุปปาทเฉพาะบางข้อที่เห็นชัดเจน หรือบางครั้งก็ทรงแสดงในลักษณะที่สัมปยุต คือประกอบร่วมกัน และเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เช่น อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร และสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา และขณะเดียวกัน สังขารก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ และวิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารเช่นกัน ข้ออื่นๆ ก็มีลักษณะอย่างนี้เรื่อยไป^{๒๒}

ในเรื่องกามนิต ตอนที่ ๑๘ “พระศาสดา” เป็นตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่กามนิตในห้องโถงบ้านช่างหม้อ เราจะพบแนวคิดทางพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในตอนนี้หลายแนวคิด สำหรับคำว่า “ปฏิจาสุมุปปาท” นั้น ก็ได้ปรากฏในตอนนี้อย่างแน่นอนคือ

...ทรงนำสาวกเข้าสู่ทวารอันมั่นคงนี้ คราวละชั้นเป็นลำดับไป แล้วย้อนลงย้อนขึ้นหลายครั้งหลายครา โดยชั้นบันไดอันสร้างไว้มั่นคงแล้ว คือ ปฏิจาสุมุปปาท หลักธรรมอันมีเหตุผลอาศัยกันเองเกิดขึ้นเป็นชั้นๆ สืบเนื่องคั่งถูกละ ซึ่งมั่นคงเต็มที่อยู่ทั่วไป^{๒๓}

สำหรับประเด็นเรื่องปฏิจาสุมุปปาท ผู้วิจัยได้เลือกเอาส่วนที่เกี่ยวข้องกับค้นหาหรือกิเลสตัณหามากกว่า เนื่องจากเป็นหัวข้อปฏิจาสุมุปปาทที่เด่นชัดเป็นพิเศษในเรื่องกามนิต ดังมีรายละเอียด ดังนี้

ในตอนที ๓๖ “พระพุทธและพระกฤษณ์” วาสิฏฐีได้เล่าถึงพระธรรมเทศนาที่ตนได้ฟังจากพระโอรสของพระพุทธเจ้าในขณะที่ตนอยู่ในโลกมนุษย์ให้กามนิตฟังว่า

“สิ่งทั้งปวงย่อมมาแต่เหตุ เมื่อถึงกำหนดเหตุก็ล่วงๆ ไป อันความแปรผันไม่คงที่นี้คือมายา แต่ความหลงปิดบังไม่ไห้บุคคลเห็น เลยเป็นเหตุก่อทุกข์เดือดร้อนใจ トラบใดความคั่นรณเพื่อความอยากได้ใคร่เป็นอยู่ ยังมีได้ถูกทิ้งถอนจนกระทั่งราก トラบนั้นทุกข์ย่อมติดตามไปด้วยทุกขณะ บุคคลจะหนีทุกข์ไม่พ้น トラบใดที่ยังปล่อยให้ความคั่นรณนี้จงงามอยู่เสมอ ชวนเกิดความปรารถนาต่อหรืออีกใหม่เรื่อยไป トラบนั้นทุกข์ก็ยังคงทับถมหนาแน่นอยู่ เมื่อบุคคลยังคิด

^{๒๒} ฟื้น ดอกบัว , รายงานการวิจัยเรื่องแนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ ,๒๕๔๓), หน้า ๑๒๕ – ๑๒๖.

^{๒๓} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๖๕.

ใจในความเป็นโนนเป็นนี่อย่างไม่จีจาง เขาย่อมเชื่อว่าเป็นเครื่องมือเพิ่มกำลังความรักรังคนให้ กระชับแน่นในสงสารวิญ ยิงจมดิ่งในความทุกข์ล้งทุกทีไม่มีทางโผล่พ้นน้ำได้...^{๔๔}

หลักธรรมปฏิจสุมุบาทที่ปรากฏในข้อความนี้ก็คือ ตัณหา ความทะยานอยาก อวิชชา ความไม่รู้หรือความหลงผิด และอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น ความคิดในความเป็นโนนเป็นนี่ ทั้ง การเกิดและภาวะความเป็น โนนเป็นนี่ ก็คือภพนั่นเอง สิ่งทั้งปวงย่อมมาแต่เหตุ ในที่นี้หมายถึงหลัก ปัจจยในปฏิจสุมุบาทที่ต่อเนื่องเป็นลูกโซ่จนเป็นวงกลม ทั้งอาศัยและเป็นปัจจยให้กันและกัน ถ้า ตัดเหตุหรือกำหนดสิ้นเหตุลงได้ สิ่งทั้งปวงนั้นก็จะไม่ปรากฏอีก แต่เพราะอวิชชาคือ ความหลงผิด หรือความไม่รู้ ปิดบังไว้ ทำให้บุคคลไม่สามารถมองเห็นเหตุปัจจยเหล่านี้ได้ เมื่อไม่รู้เหตุจึงยากที่จะ ตัดเหตุเหล่านี้ ออกได้ จึงต้องพบกับความทุกข์ เตื่อครื้อนอยู่เรื่อยไป เหตุปัจจยนี้ ก็กล่าวอ้างไปถึง ตัณหา คือความทะยานอยาก อยากได้ใครเป็น เมื่อตัณหาที่ยังคงอยู่ ทุกข์ ความเตื่อครื้อน ภาวะบีบ คั้นนี้ก็จะติดตัวไปเรื่อยๆ แล้วก็เกิดความปรารถนาหรือความอยากใหม่เพิ่มขึ้นอีกเรื่อยไป และเมื่อ คนคิดใจในภพ คือการเกิดเป็น โนนเป็นนี่ อย่างไม่ยอมลดลง วงกลมโซ่แห่งปฏิจสุมุบาทนี้ ก็จะ ยิ่งรัดบุคคลผู้นี้ให้แน่นเข้าๆ จึงไม่มีทางที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ไปได้ ยังคงวนเวียนอยู่ใน สังสารวิญ ตายแล้วเกิดใหม่อยู่รำไป

เกี่ยวกับตัณหานั้น พุทธศาสนาแบ่งตัณหาออกเป็น ๓ อย่าง^{๔๕}คือ

๑. กามตัณหา คือ ความต้องการทางกาม ได้แก่ อารมณ์ทั้ง ๖ คือ อยากในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และตัณหาในธรรมที่เรียกว่า “ธรรมตัณหา” ความอยากที่เป็นไปในกามภพของ สัตว์ มนุษย์ เทวดา ย่อมถือว่าเป็นกามตัณหาด้วย

๒. ภวตัณหา คือ ความอยากมี อยากเป็น อยากเป็นนั่นอยากเป็นนี่ ความอยากที่เป็นไป ในรูปภพ ก็เป็นตัณหาเช่นเดียวกัน

๓. วิภวตัณหา คือ ความอยากไม่เป็นนั่นอยากไม่เป็นนี่ อยากให้สิ่งหรือภาวะที่ไม่ชอบ ใจหมดไป ความอยากที่เป็นไปในรูปภพ ชื่อว่าเป็นวิภวตัณหาเช่นกัน

ตัณหาทั้งสามอย่างนี้ มีอยู่ในเรื่องกามนิตอย่างชัดเจน เริ่มจากตัณหาแรกคือ กามตัณหา ความต้องการทางกาม ในที่นี้หมายรวมถึง ความต้องการ หรือความอยาก เพราะความรักใคร่ เมื่อ แรกที่กามนิตได้พบกับวาสิฏฐี กามนิตถึงกับตะลึงในความงามของวาสิฏฐี และหลังจากนั้นสิ่งที่ ตามมาก็คือ ความต้องการที่จะ ได้รู้จัก ได้ซิดใจได้อย่างรุนแรงจนเกิดอาการนอนไม่หลับ

...เมื่อนอนไม่หลับตลอดคืน ตื่นขึ้นตั้งแต่เช้าก็อยู่แต่ในห้อง เพื่อพักผ่อนอารมณ์ซึ่ง หมกมุ่นมัวหมอง เห็นอยู่แต่รูปนางงาม ...เพื่อให้หายรำคาญใจ หัน ไปพึ่งพุ่กันและสี เอมมา วาตรูปนางในเวลาตบลูกกลี พุดถึงอาหารข้าพเจ้าไม่สามารถจะกิน ได้แม้แต่คำเดียว อันว่า

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓.

^{๔๕} อภ.วิ. ๓๕/๕๓๓.

นกเขาไฟซึ่งมีเสียงเพราะอ่อนหวาน ยืนชิวอยู่ได้ด้วยแสงจันทร์ นันใด ข้าพเจ้ายืนชิวต่อมาได้
ก็ด้วยแสงจันทร์แห่งดวงหน้าของนางฉันนั้น...^{๔๖}

กามัตถหาของกามนิตในที่นี้ คือ ความต้องการที่จะอยู่ใกล้กับคนที่ตนรักเพื่อตอบสนอง
อายตนะทั้ง ๖ คือ ตาให้ได้เห็นรูปสวย หูให้ได้ฟังเสียงไพเราะ จมูกให้ได้ดมกลิ่นหอม ลิ้นได้ลิ้มกับ
รสอร่อย กายได้สัมผัสกับสัมผัสที่อ่อนนุ่ม และใจได้มีความสุขกับการอยู่กับคนที่ตนรัก

ภวัตถหา คือความอยากมี อยากเป็น อยากให้เป็นเช่นนั้น อยากให้เป็นเช่นนี้ เหมือนตอนที่
กามนิตอยู่ระหว่างการรอคอยที่จะรับมือกับโจรองคฺุลิมาล ความรู้สึกหวงคฤหาสน์ของตนเอง อยาก
ให้คงอยู่อย่างนั้น ให้มีความสุขงามอยู่เช่นนั้น ไม่ต้องการให้ถูกทำลาย

...ขณะข้าพเจ้ายืนอยู่ในที่นั้น พิจารณาคฤหาสน์โอฬารแวดล้อมด้วยหมู่ไม้ซึ่งกะ
ระยะจัดแต่งไว้งดงาม รู้สึกว่าสำราญตายิ่งขึ้นกว่าก่อน ครั้นหวนคิดถึงความงามเหล่านี้ว่าจะ
ต้องถูกมือโจรอำมหิตทำลายให้พินาศลงก็ให้ใจหายเหี่ยวลงทันที ความกลัวในเรื่องชีวิตจะ
ตาย คู่ก็เฉยๆ แต่มานี้ก็รันทศเสียดายอาลัยต้นไม้อันที่ปลูกไว้เป็นทิวแถว มีผู้คอยระวังถนอมจะ
ถูกพวกโจรฟันยับเยินลง เสาศิลาอ่อนที่สลักเสลาด้วยฝีมือศิลปินวิเศษก็จะพลันทลายลง ตัว
คฤหาสน์ที่ข้าพเจ้าต้องใช้เวลา และความคิดประดิษฐ์สร้างอย่างบรรจงละเอียดลออไม่น้อยเลย
และเมื่อสร้างสำเร็จได้ข้าพเจ้าแสนปลื้มใจเป็นที่สุดแล้ว สิ่งเหล่านี้ พอแสงทองส่องในวันรุ่ง
ขึ้นก็จะเป็นเถ้าถ่านไปหมด...^{๔๗}

กามนิตคิดว่า คฤหาสน์ และสวนวนอุทยานของตนจะถูกองคฺุลิมาลทำลายลงจึงรู้สึกเสีย
ดาย และเพราะความหวงแหนเกิดขึ้นจึงทำให้กามนิตยิ่งรู้สึกอยากห้คฤหาสน์ อยากให้สวนเป็น
เช่นนั้นต่อไปอีก ไม่อยากให้ถูกทำลาย ความรู้สึกอยากให้เป็นเช่นนั้นเช่นนี้ นี้เองที่เรียกว่าภวัตถหา

นอกจากนี้แล้วการที่กามนิตมีใจฝักใฝ่มุ่งที่จะ ไปเกิดในสวรรค์สุขาวดี ก็ถือว่าเป็นความ
อยากมี อยากเป็น คือเป็นภวัตถหาอีกเช่นเดียวกัน

ส่วนวิภวัตถหาซึ่งหมายถึงความอยากไม่มี อยากไม่เป็นนั้น ก็มีปรากฏอยู่ในตอนที่กามนิต
เตรียมรับมือกับโจรองคฺุลิมาล นั่นคือเมื่อกามนิตได้อยู่ในความเงียบ มีจิตไตร่ตรอง วิเคราะห์ความ
เป็นไปในชีวิตของตน แล้วก็เกิดความรู้สึกว่า ทรัพย์สมบัติทั้งหลาย ซึ่งตนเคยเร่งขวนขวายหามา
เพื่อให้เป็นของของตนนั้น บัดนี้รู้สึกเหมือนเป็นศัตรูที่คอยแอบทำลายตน วิธีที่ตนจะสละสิ่งของ
เหล่านี้ได้ ก็คือให้โจรทำลายไปเสีย

...สิ่งเหล่านี้ ข้าพเจ้ากลับรู้สึกเป็นความเห็นอย่างใหม่ขึ้นทันที ว่าเป็นของงามน่ารัก
น่าใคร่ แต่ทว่าเป็นเหมือนหนึ่งศัตรูหน้าเนื้อที่คอยบั่นทอนความสุขด้วยใจเสีย มิให้มี
ความสุขได้ เป็นดั่งมารเวตาล แต่มีรูปร่างงดงามสุบเลือดหัวใจข้าพเจ้าไปเกือบหมดแล้ว...

^{๔๖} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๒๐.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘ - ๔๙.

...เชษฐเข้ามาเถิดพวกโจร! มาเร็วๆ เข้า องคุลิมาล! เฝ้าผลาญให้ราบลงเป็นเถ้าถ่าน
 เถิดเพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นศัตรูร้ายกาจที่สุดต่อข้า ที่พวกเจ้าควรทำลาย มิฉะนั้นมันก็จะ
 ทำลายข้าเองเอาไปเสียเถิด เชษฐเถิด ถึงร่างกายก็ได้ เชษฐเอาดาบฟันเสียเถิด เพราะมันเป็นศัตรู
 ร้ายต่อข้าเองเป็นร่างกายที่หมกมุ่นมัวเมาอยู่แต่กามารมณ์ และความ โลก ไม่มีที่สุด เป็นสิ่งอัน
 ควรสลัดใจยิ่งที่ข้ามีอยู่ ควรตัดมันให้ขาดจากตนข้าไป...^{๔๔}

จะเห็นได้ว่า กามนิตต้องการให้โจรองคุลิมาลมาทำลายทรัพย์สมบัติรวมทั้งร่างกายของตน
 ให้แตกสลายลง นี้อถือว่าเป็นวิภาตคณาธิปไตยเป็นความอยากไม่มี อยากไม่เป็น หรือพูดอีกนัยหนึ่งก็คือ
 อยากให้สิ่งที่มีอยู่ถูกทำลายลงเสีย

นอกจากนี้แล้ว การติดข้องอยู่ในกิเลสตัณหา^{๔๕} ยังปรากฏอยู่ในพระดำรัสของพระพุทธเจ้า
 ที่ตรัสตอบกามนิตในห้องโถงบ้านช่างหม้อว่าบุคคลไม่ควรติดข้องอยู่กับกิเลสตัณหา ซึ่งในที่นี้
 พระพุทธองค์ทรงเปรียบกิเลสตัณหาว่าเปรียบได้กับไฟ

“ถูกแล้วอาคันตุกะ ตัวท่านในเวลานี้ก็เหมือนกับมีเพลิงลุกฮืออยู่รอบศีรษะเพราะ
 บ้านของท่านกำลังถูกไฟไหม้ บ้านอะไร? โลกนี่ก็คือบ้านของท่านเอง ถูกไฟอะไรไหม้? ถูก
 ไฟคือความรักใคร่ ยินดี ไฟคือโทสะ และไฟคือความหลง มาเผาอยู่ สกต โลกย่อมถูกไฟนี้เผา
 ผลาญอยู่ สกต โลกอัดแน่นอยู่ด้วยควันไฟนี้ และสกต โลกก็สะท้อนไหวจนถึงราก เพราะฤทธิ์
 ไฟนี้พลุ่งโพล่งเต็มกำลังแรง”^{๔๖}

พระพุทธเจ้าตรัสเช่นนี้ ก็เพื่อให้กามนิตรู้ว่ากำลังติดข้องอยู่ในกิเลสตัณหาซึ่งพระพุทธ
 องค์ทรงเปรียบว่าเหมือนกับไฟที่คอยเผาผลาญอยู่ในใจอยู่ตลอดเวลา ยิ่งแสวงสิ่งบันเทิง ไฟคือกิเลส
 ตัณหา^{๔๗}นี้ก็ยิ่งลุกโพล่งมากยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นวิธีดับไฟที่ดีที่สุดก็คือให้กำจัดกิเลสตัณหาเหล่านั้นเสีย

จะเห็นได้ว่า ตัณหาทั้ง ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา อันเป็นปัจจัยส่วนหนึ่ง
 ของปฏิจจสมุปบาท ได้ปรากฏแทรกอยู่ในเรื่องกามนิต เป็นแนวคิดทางพุทธศาสนาที่เห็นได้ชัดเจน
 โดยผู้แต่งได้กำหนดให้ตัวละครกามนิตได้ยึดติดลุ่มหลงอยู่ในตัณหาทั้ง ๓ ไล่เรียงไปตามลำดับจาก
 กามตัณหา ความยึดมั่นติดอยู่ในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ภวตัณหา ความอยากเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น
 ให้คงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง วิภวตัณหา ความไม่อยากเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น^{๔๘} อยากให้ผู้อื่นมาทำลาย หลัง
 จากนั้นกามนิตก็ได้ไตร่ตรองพิจารณาความเป็นมาของชีวิตตนเอง เห็นกิเลสตัณหาที่เกาะกินตนจน
 เหลือแต่ซาก จึงเลิกยึดติดกับตัณหาทั้ง ๓ ออกเดินทางจาริกแสวงบุญ นับว่าเป็นตัวอย่างของ
 การสลัดออกจากตัณหา มีปรากฏแจ่มชัดในเรื่องกามนิต

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑ – ๑๒๒.

๒.๒.๕ แนวคิดเรื่องอริยสัจ

อริยสัจ คือธรรมที่เป็นความจริงอย่างประเสริฐมี ๔ ประการคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค^{๕๐} มีรายละเอียดดังนี้

๑. **ทุกข์** แปลว่า ความทุกข์ หรือสภาพที่ทนได้ยาก ระดับต้น คือ ปัญหาต่างๆของมนุษย์ แต่ถ้าเป็นระดับลึกก็คือ สิ่งทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีระบอบภาวะบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง ขัดข้อง มีความบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ในตัวเอง ขาดแก่นสาร และความเที่ยงแท้ ไม่อาจให้ความพึงพอใจเต็มอ้อมอย่างแท้จริง พร้อมทั้งจะก่อปัญหาขึ้นมาได้อีกเสมอ

๒. **สมุทัย** แปลว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่ตัณหาที่อยากได้ อยากจะเป็น อยากจะไม่ใช่ เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร่าร้อน ร้อนรน กระทบ กระทบ มีความหวงแหน เกลียดชัง หวั่นกลัว หวาดระแวง ความเบื่อน่าย สิ่งเหล่านี้คือสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์

๓. **นิโรธ** แปลว่า ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เข้าถึง เมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาได้สิ้นแล้ว ไม่ถูกตัณหาข้อมไปหรือลากไป ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระทบกระทบ ความเบื่อน่าย หรือความคับข้องติดขัดได้ หลุดพ้นเป็นอิสระ ประสบความสุขที่บริสุทธิ์ สงบ ปลอดโปร่งโล่งเบา ผ่องใส เบิกบาน เรียกสั้นๆ ว่านิพพาน

๔. **มรรค** แปลว่า ปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มรรคนี้มีองค์ประกอบ ๘ ประการ เรียกว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือทางอันประเสริฐมีองค์ประกอบ ๘ หรือเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลาง ดำเนินไปพอดี โดยไม่ติดข้องหรือเอียงไปหาที่สุดอย่างใดอย่างหนึ่ง ระหว่าง กามสุขัลลิกานุโยค (ความหมกมุ่นในกามสุข) และอัตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากแก่ตน คือบีบคั้นทรมานตนเองให้เดือดร้อน)

อริยสัจ ๔ ถือเป็นหัวใจของพุทธศาสนา เพราะหลักธรรมที่ครอบคลุมคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด รวมอยู่ในอริยสัจ ๔ การปฏิบัติเพื่อพิสูจน์คำสอนของพระพุทธเจ้าก็ล้วนรวมลงในจุดประสงค์หนึ่งเดียวคือ การบรรลุอริยสัจ ๔

ในเรื่องกามนิต มีข้อความบางส่วนที่บอกถึงอริยสัจ ๔ ไว้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอน ที่ ๑๕ “พระศาสดา” ระหว่างการสนทนากันระหว่างพระพุทธเจ้ากับกามนิตในห้องโถงข้างหม้อบพสนทนาได้กล่าวถึงอริยสัจไว้ดังนี้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า...

“พระธรรมที่ทรงประกาศ คือธรรมอันให้เห็นแจ้งความจริงอย่างยิ่งสี่ประการ สี่ประการนั้นคืออะไร? ได้แก่ความจริงอย่างยิ่งคือทุกข์ ความจริงอย่างยิ่งคือเหตุของทุกข์ ความจริงอย่างยิ่งคือ การดับทุกข์ทั้งสิ้น และความจริงอย่างยิ่งคือทางที่ไปถึงความดับทุกข์ทั้งสิ้น

^{๕๐} พระเทพเวที (ประยูรฯ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๕๖ - ๘๕๗.

“คู่อนภราดา ความจริงอย่างยิ่ง คือทุกข์นั้นอย่างไร? ได้แก่ความเกิดมาเป็นทุกข์ ความที่ชีวิตล่วงๆ ไปเป็นทุกข์ ความเจ็บป่วยเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความอาลัย ความคร่ำครวญ ความทนลำบาก ความเสียใจ และความคับใจล้วนเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ ความที่ไม่ได้สมประสงค์เป็นทุกข์ รวมความบรรดาลักษณะต่างๆ เพื่อความยึดถือผูกพันย่อมนำทุกข์มาให้ทั้งนั้น คู่อนภราดา นี้แหละความจริงอย่างยิ่งคือทุกข์

“ก็แหละความจริงอย่างยิ่ง คือเหตุของทุกข์นั้นอย่างไร? ได้แก่ความกระหายซึ่งทำให้เกิดมีสิ่งต่างๆ อันความเพลิดเพลิดใจ และความร่านเกิดตามไปด้วย เพลิดเพลิดนักในอารมณ์นั้นๆ คือกระหายอยากให้มีไว้บ้าง กระหายอยากให้อยู่บ้าง กระหายอยากให้พ้นไปบ้าง คู่อนภราดา นี้แหละ ความจริงอย่างยิ่งคือเหตุของทุกข์

“ก็แหละความจริงอย่างยิ่ง คือ การดับทุกข์ทั้งสิ้นนั้น อย่างไร? ได้แก่ความดับสนิทแห่งความกระหายนี้เอง ไม่ใช่อื่น ความเสียสละได้ ความปลดเสียได้ ความปล่อยเสียได้ ซึ่งความกระหายนั้นแหละ และการที่ความกระหายนั้นไม่ติดพันอยู่ คู่อนภราดา นี้แหละความจริงอย่างยิ่ง คือการดับทุกข์ทั้งสิ้น

“ก็แหละ ความจริงอย่างยิ่ง คือทาง ไปถึงความดับทุกข์ทั้งสิ้นนั้น อย่างไร? ได้แก่ทาง อันประเสริฐมีองค์แปด คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ คู่อนภราดา นี้แหละความจริงอย่างยิ่งคือทาง ไปถึงความดับทุกข์ทั้งสิ้น”^{๕๑}

หากพิจารณาหลักอริยสัจ ๔ ในเรื่องกามนิตโดยรวม ก็จะพบว่า เรื่องราวทั้งหมด ต่างก็รวมอยู่ในหลักอริยสัจ ๔ ตัวละครเอกต้องประสบกับความทุกข์อย่างสาหัส จนต้องตระหนักว่า นี่แหละคือทุกข์ในชีวิต ดังที่ปรากฏในคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสบอกกามนิตว่า

“ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์”^{๕๒}

จะเห็นได้ว่าคำว่าทุกข์ในที่นี้ก็คือทุกข์อย่างเดียวกับคำว่าทุกข์ในอริยสัจ นั่นคือ ความเดือดร้อน กระวนกระวาย มีภาวะบีบคั้น กดดัน ชัดแย้ง ร้อนรน รวมไปถึงความเบื่อหน่ายจากสิ่งที่เป็นอยู่ กามนิตพลัดพรากจากสิ่งที่รักคือวาสิฏฐี ทำให้แทบจะหาความสุขในชีวิตไม่ได้เลย สิ่งที่ทำอยู่หรือฝืนทำลงไปก็เพื่อให้ลืมความโศกเศร้าที่เกิดจากการพลัดพรากและผิดหวังในรักของวาสิฏฐีนั่นเอง อีกอย่างหนึ่ง กามนิตได้ถูกโจรองคฺคิมาลจับตัวไปเรียกค่าไถ่ นั่นคือ ได้ประสบกับสิ่งที่ไม่รัก ซึ่งก็ก่อให้เกิดความทุกข์ติดตามมามากมาย และการที่กามนิตต้องทนอยู่กับภรรยา ๒ คน โดยที่ไม่ได้มีความรัก ความเสน่หาเลย ที่ตัดสินใจแต่งงานก็เพราะต้องการให้บิดาของตนสบายใจ เหล่านี้ล้วนแต่ถือว่าเป็นความทุกข์ที่รวมอยู่ใน ‘ทุกข์’ อริยสัจทั้งสิ้น

^{๕๑} เสฐียร โทเสตและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๑๒ - ๑๑๓.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

ตอนที่ ๔๑ “โอวาทอย่างง่าย ๆ” พระพุทธเจ้าได้ประทานโอวาทให้ภิกษุณีวาสิฏฐีว่า “ที่ใดมีรักที่นั่นมีทุกข์”^{๕๓} ข้อความนี้ทำให้ภิกษุณีวาสิฏฐีน้อยใจเพราะคิดว่า คุณเป็นธรรมะสั้น ๆ ง่าย ๆ แต่จนแล้วจนรอด วาสิฏฐีก็ไม่สามารถเอาชนะโอวาทของพระพุทธเจ้าข้อนี้ได้ นั่นคือ トラบิตที่ภิกษุณีวาสิฏฐียังคงรักและคิดถึงกามนิต トラบิตนั้นวาสิฏฐีก็ต้องทนทุกข์ทรมานจากความรักความคิดถึงนั้นตลอดไป ไม่มีสิ้นสุด คำว่าทุกข์ในที่นี้ ก็คือความเร่าร้อนกระวนกระวายคิดถึงคนรัก เป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะกามกิเลส

นอกจากนี้แล้ว ในตอนที่ ๓๕ “การบูชาอันบริสุทธิ์” มีบทที่กล่าวสรุปเกี่ยวกับการแสดงธรรมต่างๆว่า ทุกอย่างล้วนรวมอยู่ในอริยสัจ ๔ ดังข้อความว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งใดแล ที่เราได้แสดงแก่ท่าน สิ่งนั้นคือความจริง เราได้แสดงแก่ท่านว่า ความทุกข์คืออะไร เหตุแห่งทุกข์คืออะไร ความดับทุกข์คืออะไร และทางดับทุกข์คืออะไร เหล่านี้เราได้แสดงแล้ว ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเราได้แสดงแล้ว ก็เป็นอันแสดงจบแล้ว สิ่งใดเราไม่ได้แสดงก็คงเป็นรายย่อยแสดงอยู่ในความจริงสี่ประการนี้”^{๕๔}

นี้ย่อมแสดงว่า หลักธรรมทั้งหมดรวมอยู่ในอริยสัจ ๔ ข้อนี้ เหมือนดังที่พระเทพเวทีได้กล่าวไว้ว่า “อริยสัจสี่เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพุทธศาสนา เนื้อความทั้งหมดที่ได้แสดงมาในหนังสือเล่มนี้ (พุทธธรรม) ก็รวมลงในอริยสัจ ๔ ได้ทั้งหมด”^{๕๕}

นอกจากนี้แล้ว ในเรื่องกามนิต เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้ว เหตุการณ์และการคิดใคร่ครวญของตัวละครก็ช่วยแสดงให้เห็นว่าตรงกับข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์คือ มรรค อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ อันเป็นส่วนหนึ่งของมรรคมีองค์ ๘ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้^{๕๖}

๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นถูก ความเห็นชอบ คือความเห็นที่มีเหตุผลก่อให้เกิดในทางที่ดี ได้แก่ เห็นอริยสัจ (รู้อดีต ปัจจุบัน อนาคต ทำให้เห็นกระแสแห่งชีวิต)

๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือ ดำริในการไม่ทำตนให้มีความทุกข์ รวมถึงไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน การที่จะตัดสินใจกระทำการอย่างใดต้องเป็นไปในทางที่ถูก

๓. สัมมาวาจา การเจรจาชอบ คือ เจรจาที่ไม่ก่อทุกข์แก่ตน และคนอื่น ได้แก่ เว้นจากการกล่าวคำเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียดยุยงให้ผู้อื่นแตกร้างกัน เว้นจากการพูดหยาบคาย และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

^{๕๕} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พุทธธรรม*, หน้า ๘๙๒.

^{๕๖} สรุปจาก เดือน คำดี, *พุทธปรัชญา* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕-๔๐.

๔. **สัมมากัมมันตะ** การกระทำชอบ คือ การกระทำทางกายที่ถูกต้อง คือการไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย นั่นคือการไม่เบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่น

๕. **สัมมาอาชีวะ** การเลี้ยงชีวิตชอบ คือการเลี้ยงชีวิตที่ไม่ก่อทุกข์แก่ตนเอง และผู้อื่น เว้นจากการเลี้ยงชีพในทางที่ผิด เช่น การโกง การประจบสอพลอ การขู่เข็ญ เป็นต้น แสวงหาปัจจัย ๔ มาเลี้ยงตนและครอบครัว ในทางที่ชอบด้วยศีลธรรม กฎหมาย และขนบธรรมเนียมประเพณี

๖. **สัมมาวายามะ** ความพยายามชอบ คือ พยายามในทางที่ไม่ก่อทุกข์แก่ตน และผู้อื่น หมายถึงการกระทำใดๆ ด้วยอาการเด็ดเดี่ยวมั่นคงไม่ท้อถอย กระทำการติดต่อไปเรื่อยๆ จนบรรลุจุดประสงค์และเป้าหมาย และพึงระลึกในเรื่องดังนี้ คือ ระวังมิให้ออกุศลเกิด เพียรระงับอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงอยู่ไม่ให้เลือนหายไป

๗. **สัมมาสติ** การระลึกชอบ คือให้มีจิตตื่นตัวอยู่เสมอ ไม่ประมาท ไม่เผลอ มีใจจดจ่อ ให้อำนาจตนกำลังทำ กำลังพูด และกำลังคิดอะไรอยู่ มีสติระลึกชอบในการปฏิบัติธรรมเพื่อขจัดทุกข์ เห็นข้อระลึกที่สอดคล้องในลักษณะของไตรลักษณ์ คือ รู้จัก อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา การอบรมสตินั้น พุทธศาสนาเรียกว่า การเจริญสติปัฏฐาน คือการพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ตามที่มันเป็น สตินั้นช่วยเตือนตนในการทำมาดี และไม่เปิดโอกาสให้ความชั่วเข้ามาครอบงำใจตน

๘. **สัมมาสมาธิ** การตั้งใจมั่นชอบ คือ การฝึกฝนสำรวมใจ หรือข่มใจให้มีความสงบ ตั้งมั่น แน่วแน่ในอารมณ์ หรือสิ่งที่กำลังกำหนดพิจารณา จิตที่มั่นคงนิ่งสงบเป็นสมาธิแล้วย่อมมีกำลัง ประคองแสงสว่างที่ใสส่องให้เห็นแนวทาง มีภาวะอันเหมาะสมที่จะเกิดปัญญา และความหลุดพ้น

อย่างไรก็ตาม ในจำนวนองค์ประกอบของมรรค ทั้ง ๘ ข้อนี้ สัมมาทิฐิถือว่าเป็นทางปฏิบัติที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นตัวกำหนดให้การกระทำหรือพฤติกรรมอื่นๆ ที่ตามมานั้น ให้เป็นกุศล หรืออกุศล สามารถนำชีวิตสังคมหรือมนุษยชาติทั้งหมดไปสู่ความเจริญองกามรุ่งเรืองหลุดพ้น หรือนำไปสู่ความเสื่อม ความพินาศก็ได้ ดังที่ปรากฏที่พระพุทธพจน์อ้างไว้ในพระไตรปิฎกว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด สัมมาทิฐิก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต เพื่อการตรัสรู้ตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ ประการ ฉะนั้น...”^{๕๗}

“ข้อที่ภิกษุจักทำลายอวิชชา ยังวิชชาให้เกิดขึ้น ทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้ ด้วยทิฐิที่ตั้งไว้ชอบ ด้วยมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ นี่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นั่นเป็นเพราะเหตุใด ก็เพราะตั้งทิฐิไว้ชอบแล้ว”^{๕๘}

“เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่าง ซึ่งจะเป็เหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเพิ่มพูนไฟบุลย์ เหมือนอย่างสัมมาทิฐินี้เลย”^{๕๙}

^{๕๗} ตี.ม. ๑๕/๑๗๒๐.

^{๕๘} ตี.ม. ๑๕/๔๓.

^{๕๙} อัง.ติก. ๒๐/๑๘๒.

ในเรื่องกามนิต เนื้อเรื่องสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องสัมมาทิฐิอย่างเด่นชัด เริ่มจากให้ตัวละครเอก กามนิต ได้ประสบกับเหตุการณ์ต่างๆ จนเกิดความสงสัยในตัวเอง จึงพยายามแสวงหาคำตอบที่ถูกต้อง เนื่องจากคำสอนในพระพุทธานันั้นขัดจากความเชื่อเดิมของกามนิต ทำให้กามนิตไม่อาจตกลงปลงใจเชื่อได้ทันที จนกระทั่งได้ประสบกับตนเอง ในอีกภพภูมิหนึ่งคือ สวรรค์สุขาวดี และพรหมโลก กามนิตจึงได้รับเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าเข้ามาไว้ในตน เกิดความศรัทธา ทำให้มีสัมมาทิฐิ และทำให้ได้รับประโยชน์สูงสุดคือ ได้บรรลุนิพพาน

ในตอนทีกามนิตได้รู้จักกับवासिष्ठी และได้แอบไปพบกับवासिष्ठीหญิงสาวที่ตนรักทุกคืน กามนิตมีความสุขมาก จึงเกิดความเห็นว่า โลกเรานี้มีแต่ความสุข ใครกันหนอที่บอกว่า โลกนี้มีทุกข์ และควรรหาทางไม่กลับมาเกิดบนโลกอีก ความคิดนี้ของกามนิตได้รับการพิสูจน์ในทันทีว่าเป็น มิฉันทิฐิหรือความเห็นผิด นั่นคือ มีผู้ร้ายมากลุ่มรวมทำร้าย ทำให้กามนิตได้รับความทุกข์อย่างแสนสาหัส และเป็นเหตุให้กามนิตต้องพลัดพรากจากवासिष्ठी กามนิตต้องตระหนักถึงความทุกข์อย่างยิ่งยวดในเวลาต่อมา

ในขณะที่กามนิตถูกโจรองคฺคิมาลจับตัวไว้เพื่อเรียกค่าไถ่ เหตุการณ์ตอนนี้ผู้แต่งก็ได้แทรกเอา “รหัสยลัทธิตี” คือความเห็นของโจรเข้ามาไว้ด้วย ซึ่งเป็นความเห็นที่ผิดตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา นั่นคือการฆ่าผู้อื่นไม่ถือว่าเป็นบาปเนื่องจากทั้งผู้ฆ่าและผู้ถูกฆ่าต่างก็เป็นพรหม ที่แบ่งร่างกายออกมาจากพรหมอีกทอดหนึ่ง การใช้ดาบฟันลงไปในร่างกายก็เหมือนกับการฟันลงในที่ว่างเปล่า จึงไม่ถือว่าเป็นการทำอันตรายต่อผู้อื่นแต่อย่างใด นรกที่ผู้คนกล่าวถึงก็เป็นเพียงคนอ่อนแอประดิดฐัสร้างสรรค้ขึ้น เพื่อป้องกันตนเองจากผู้ทีแข็งแรงมีอำนาจมากกว่าตน

ความเห็นนี้ได้ถูกแย้งขึ้นในตอนทีองคฺคิมาลได้พบพระพุทธเจ้า องคฺคิมาลเกิดความสงสัยว่าใครกล่าวถูกต้องกันแน่ เนื่องจากความเห็นเดิมทีตนเคยรู้มา ซึ่งวาชศรพเคยอธิบายให้ฟังกับคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นขัดกัน

“...ท่านชี้แจงว่า ทีบุคคลต้องไปเกิดที่นั่นทีนี้ใน โลกมนุษย์บ้าง ในสวรรค์บ้าง ในนรกบ้าง เพราะกรรมเท่านั้นเป็นเหตุ ปรุ่แต่งให้ไปเกิด หาใช่เพราะอำนาจเด็ดขาดทีมาจากสวรรค์ไม่ คำอธิบายนี้ผิดกว่าทีวาชศรพได้เคยสั่งสอนเป็นการตรงกันข้าม วาชศรพพิสูจน์ให้เห็นอย่างง่าย ๆ และอ้างอิงพระคัมภีร์เป็นหลักกว่าไม่มีนรก... จึงเกิดความสงสัยว่านักบวชผู้นี้จะสามารถทำให้นันเกิดความเลื่อมใสได้ละหรือ? นีก็เห็นอยู่ทนโทว่าเป็นความเห็นแย้งความเห็น ปราชญ์ต่อปราชญ์แย้งกัน... ใครเล่าจะเป็นผู้ตัดสินว่าคำสั่งสอนของฝ่ายไหนผิดและถูก?”^{๑๐๐}

บทพิสูจน์ทีทำให้องคฺคิมาลได้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิก็คือ พระพุทธเจ้าทรงเข้ามานในให้องคฺคิมาลได้เห็นนรกจริง ๆ และทีสำคัญคือได้เห็นวาชศรพซึ่งเป็นผู้บอกว่านรกไม่มีจริงนันกำลังถูกลงโทษ ทรมานให้สมกับบาปกรรมทีวาชศรพได้กระทำไว้เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ เมื่อเห็นชัดเช่นนี้แล้วองคฺคิมาลจึงเลิกสงสัย หันมายอมรับสัมมาทิฐิคือความเห็นทีถูกต้อง และถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

^{๑๐๐} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-वासिष्ठी, หน้า ๑๕๖.

สำหรับกามนิตนั้น หลังจากที่ต้องพลัดพรากจากวาสิฏฐี และต่อมาพบว่าวาสิฏฐีแต่งงานกับ
 สาตาเคียร ก็เกิดความท้อแท้ เกิดความเห็นผิดแปลกใหม่ขึ้นมา นั่นคือ อยากเป็นโจรแต่ก็ไม่เป็นไป
 ตามที่ตนต้องการ

ในตอนที ๑๗ “ผู้ความเป็นผู้ละบ้านเรือน” กามนิตเข้าใจว่าองค์อุทิมมาจะมาปล้นจึงเตรียมตัว
 ป้องกันอย่างเต็มที่ ในระหว่างรอคอยก็ได้มีโอกาสพิจารณาถึงความเป็นไปในชีวิตตนเอง จากเดิมที่
 เป็นคนหมกมุ่นอยู่กับความรัก ครุ่นคิดอยู่กับเรื่องความรักระหว่างตนกับวาสิฏฐี ก็กลายมาเป็นความ
 มุ่งมั่นในเรื่องการค้าขายสะสมทรัพย์สมบัติต่างๆ มีบ้านคฤหาสน์ใหญ่โต ข้าทาสบริวาร ช่างม้าวัว
 ควาย แก้วแหวนเงินทอง และมีบุตรภริยาครบบริบูรณ์ แต่กามนิตกลับรู้สึกที่ว่า “...แต่ทว่าข้าพเจ้านั้นเป็น
 ข้าพเจ้าแต่ที่ไหน ขณะนี้ดูๆ ก็เหมือนคนไม่เอา เนื้อในแห้งหายไปหมด ในที่สุดเหลือแต่เปลือกเปล่าเท่านั้น”^{๑๐๐}

การพิจารณาใคร่ครวญถึงตัวเองในครั้งนี้ทำให้กามนิตเริ่มมีสัมมาทิฐิคิดที่จะสลัดตนเองให้
 หลุดพ้นจากทรัพย์สมบัติที่เป็นเครื่องพันธนาการต่างๆ ไม่เว้นแม้แต่บุตรและภรรยา อย่างไรก็ตาม
 กามนิตก็ยังคงมีความเห็นผิดอยู่อีก นั่นคือ ติดข้องอยู่กับเรื่องตัวตน และออกเดินทางจาริกแสวงบุญนี้
 ก็เพื่อได้ไปเกิดบนแดนบรมสุขสวรรค์สุชาวดี หาใช่เพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์บรรลุนิพพานไม่

ตอนที่ ๑๘ “พระศาสดา” เป็นตอนที่อธิบายถึงหลักธรรมและจุดมุ่งหมายของพุทธศาสนา
 ซึ่งถือว่าเป็นสัมมาทิฐิสำหรับพุทธศาสนิกชน แต่กามนิตหาได้เห็นด้วยกับหลักธรรมเหล่านี้ไม่ ดังที่
 ปรากฏในตอนต่อมาก็คือตอนที่ ๒๐ “เด็กคือ” กามนิตเกิดความสงสัยว่า เพราะเหตุใดพระพุทธเจ้าจึง
 ไม่ตรัสเรื่องสวรรค์ที่ตนปรารถนาจะไปเกิดบ้างเลย

“...แต่ท่านยังมีได้กล่าวให้แจ้งว่าผู้นั้นตายแล้ว เป็นอย่างไรต่อไป และเรื่องสวรรค์
 อันเป็นสถานบรมสุขที่ผู้ได้ขึ้นไปอยู่จะไม่รู้จักตาย ข้าพเจ้ายังไม่ได้ฟังสักเล็กน้อย ก็พระพุทธ
 เจ้าไม่ตรัสเรื่องนี้บ้างดอกหรือ”^{๑๐๑}

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าเรื่องสวรรค์นั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงรับรอง เนื่องจากมิใช่สิ่งที่เป็น
 สาระประโยชน์ที่แท้จริง ไม่เป็นไปเพื่อการบรรลุนิพพาน กามนิตก็เข้าใจผิดต่อไปอีกว่า เมื่อ
 พระพุทธเจ้าไม่ตรัสเรื่องสวรรค์ ก็หมายความว่า บุคคลตายแล้วก็สูญไป ไม่มีความเกิดความเป็นอีก
 เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามว่า แม้แต่การที่จะรู้ว่าใครเป็นพระพุทธเจ้า ก็ยังไม่อาจทราบได้แล้วมีญาณ-
 ทัศนะอะไรจึงกล่าวว่า ผู้ที่หลุดพ้นจากกิเลสนั้นเมื่อตายแล้ว ต้องสูญไป กามนิตก็ยังตั้งต้นความคิด
 ของตัวเองอีกว่า ถ้าหากตายแล้วไม่สูญ ก็จะต้องได้รับบรมสุขอย่างแน่นอน

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

ต่อมาพระพุทธเจ้าจึงทรงยกอุปมาเปรียบเทียบการเกิดบนสวรรค์ว่าเหมือนกับสุนัขที่เจ้าของล่ามไว้กับเสาข้าง นายบ้านที่ไม่ออกจากบ้านที่กำลังถูกไฟไหม้ เนื่องจากไม่รู้ว่าข้างนอกบ้านฝนตกหรือเปล่าบ้าง หรือเด็กปวดฟันที่ไม่ยอมถอนเหตุแห่งความเจ็บปวดออก แต่ต้องการให้เปลี่ยนจากอาการเจ็บปวดให้เป็นความสุขแทน เนื่องจากทนทุกข์ทรมานมานานแล้วบ้าง เหล่านี้ทำให้กามนิตต้องจนกับถ้อยคำที่จะใช้แย้งกับพระพุทธเจ้า

ความคิดของกามนิต เป็นความคิดที่ค่อนข้างเรียกได้ว่า “สุดโต่ง” นั่นคือ ถ้าไม่สูญเสียก็ต้องได้รับบรมสุขนิรันดร์ จึงไม่มีทางที่จะเห็นตรงกับหลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่เน้นทางสายกลางได้ อีกอย่างหนึ่งก็คือ ความต้องการของกามนิตที่อยากไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี เพื่อให้ได้พบกับวาสิฏฐี ดังที่เคยทำปฏิญาไว้ เมื่อพระพุทธเจ้าไม่ยอมรับ หรือไม่สนับสนุนความคิดนี้ทำให้กามนิตเกิดความคิดต่อต้าน และมีความเห็นผิดต่อไป

ภายหลังจากอุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดีได้พบกับวาสิฏฐีสมความตั้งใจ กามนิตก็ยังยึดติดกับความคิดเห็นของตนว่าสวรรค์สุขาวดีจะต้องเป็นสถานที่ที่ยั่งยืนตลอดไปดังที่ปรากฏในคำพูดของกามนิตว่า

“...มาบัดนี้ เราได้ลุถึงสถานที่อันเป็นอมฤตแล้ว และมีความสุขความบันเทิงอยู่เป็น
นิรันดร์”^{๑๐๓}

แต่เมื่อสวรรค์สุขาวดีเริ่มการเสื่อมสลาย กามนิตจึงได้ตระหนักถึงความจริง แต่ก็ยังชวนชวนที่จะไปสู่สถานที่ที่ยั่งยืน ไม่มีการทรุดโทรมอยู่ นั่นก็คือ ได้ปรารถนาไปเกิดพรหมโลกพร้อมกับวาสิฏฐี

บนพรหมโลก กามนิตก็ได้ตระหนักถึงความจริงว่า แท้จริง ความคิดฝันที่ตนยึดถือมาตลอดว่า สวรรค์ต้องเป็นสถานที่บรมสุข พรหมโลกต้องเป็นสถานที่ที่ยั่งยืนนิรันดร์ นั้นเป็นมิจฉาทิฐีหรือความเห็นผิด กามนิตจึงได้ใคร่ครวญถึงความคิดเห็นของตนเองใหม่ พร้อมกับนำเอาหลักธรรมะของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏจากการบอกเล่าของวาสิฏฐี มาไตรตรองพร้อมๆ กันไปด้วย และเมื่อได้ทราบความจริงว่า ภิกษุที่ตนนั่งสนทนาด้วยในห้องโถงบ้างข้างหม้อก็คือพระพุทธเจ้า กามนิตจึงได้นำเอาถ้อยคำสนทนาamaralitภททวนใหม่ทั้งหมด จนเกิดเป็นสัมมาทิฐีคือความเห็นชอบ และเมื่อมีความเห็นถูกต้องแล้ว กามนิตก็ได้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนานั้นคือบรรลุนิพพาน

อีกอย่างหนึ่ง ตัวละครองคฺุณิมาลก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงสัมมาทิฐีชัดเจน นั่นคือในเบื้องต้น องคฺุณิมาลประพตติตนเป็นโจรครุร้ายใจทมิฬพินชาติ ปล้นฆ่าเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น ทั้งนี้ก็เพราะเชื่อฟังคำสอนของวาชรพทที่ว่าการที่โจรปล้นฆ่าผู้อื่นนั้นไม่ถือว่าเป็นบาป ต่อมาเมื่อได้พบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ฟังพระธรรมเทศนา องคฺุณิมาลก็เกิดความเห็นใหม่ที่ถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐี เลิกสะจากการประพตติตนปล้นฆ่าเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา นับว่า ผู้แต่งได้นำเสนอเรื่องสัมมาทิฐีอย่างแจ่มชัด

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๐.

จะเห็นได้ว่า สัมมาทิฐิเป็นหลักธรรมที่สำคัญ ปรากฏอย่างเด่นชัดในเรื่องกามนิต เมื่อมีสัมมาทิฐิแล้วความประพฤติต่างๆ ที่ตามมา ก็จะถูกต้องตามไปด้วย หากไม่มีสัมมาทิฐิ การกระทำก็ย่อมจะไขว้เขวไป ตัวละครกามนิตและองคุลิมาลเป็นตัวอย่างของบุคคลที่มีความเห็นไม่ถูกต้องในตอนแรกๆ แต่ก็ได้เปลี่ยนมาเป็นความคิดเห็นที่ถูกต้องในภายหลัง จึงถือได้ว่าเป็นการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องอริยสัจ ที่จำเพาะเจาะจงให้เห็นชัดในส่วนของสัมมาทิฐิ

เมื่อพิจารณาเรื่องกามนิตทั้งเรื่อง จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องอริยสัจสี่ ปรากฏอยู่ในเรื่องกามนิตอย่างชัดเจน พบว่า มีการนำเสนอเนื้อเรื่องที่จัดเข้าอริยสัจสี่ได้ทั้งหมด นั่นคือ ทุกข์ ได้แก่ ความทรมานจากความผิดหวัง ความพลัดพรากผิดหวังในความรักของตัวละครเอกคือกามนิตและวาสิฏฐี รวมทั้งการดิ้นรนไปเกิดในภพภูมิที่สูงกว่า เพราะความเสื่อมสลายของภพภูมิที่ตนอยู่ด้วยสมุทัย ได้แก่ กามกิเลสคือความรักหรือตัณหา ความทะยานอยาก อยากสมหวังในรัก อยากแต่งงาน อยู่คู่ครองกัน อยากมีทรัพย์ของกามนิต หรือแม้แต่ความไม่ยอมให้โจรมาทำลายบ้านสวนของตน รวมไปถึงความไม่ยอมให้สวรรค์สุขาวดีหรือแม้แต่พรหมโลกต้องล่มสลาย อยากให้คงอยู่อย่างเดิมตลอดไป ซึ่งต่อมาก็พบว่าทุกสิ่งทุกอย่างยกเว้นนิพพาน เมื่อมีการเกิดก็ต้องมีการเสื่อมสลายไปทั้งสิ้น ส่วนนิโรธนั้น คือ ความดับทุกข์ ภาวะไร้ทุกข์ ภาวะไร้ปัญหา ไม่ยึดเหนี่ยวอยู่กับความรัก ไม่ยึดเหนี่ยวว่ามีตัวตน ไม่มีรักก็ไม่มีความทุกข์ของทั้งกามนิตและวาสิฏฐี จัดเป็นนิโรธ ในเรื่องกามนิตก็คือนิพพาน ซึ่งในตอนจบของเรื่อง ทั้งกามนิตและวาสิฏฐีต่างก็ได้เข้าสู่ภาวะนิพพานทั้งคู่ ไม่ยึดติดพันอยู่กับทุกข์อีกต่อไป สำหรับมรรคนั้น หากพิจารณาอย่างถี่ถ้วน จะพบว่า ความคิด คำพูด และการกระทำของกามนิตและวาสิฏฐี ก็ล้วนแต่เป็นลักษณะของมัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคมืองค์ ๘ ทั้งนั้น มีทั้งที่ตัวละครมีพฤติกรรมปรากฏออกมาเช่น ความเพียรพยายามที่จะหาทางพ้นทุกข์ของกามนิตและวาสิฏฐี และผู้แตงนำเสนอในการบรรยายเรื่อง เช่น ความเห็นเกี่ยวกับความไม่มีตัวตนของสังขารทั้งหลาย เป็นต้น

ดังนั้น แนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องอริยสัจ ถือได้ว่าเป็นแนวคิดหลักแนวคิดหนึ่งที่พบได้ในเรื่องกามนิต ซึ่งเป็นแนวคิดที่สำคัญมากเนื่องจากเป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนา

๒.๒.๖ แนวคิดเรื่องนิพพาน

ศาสนาพุทธศาสนาล้วนมีจุดมุ่งหมายสูงสุด ศาสนาพุทธก็เช่นเดียวกัน จุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนาพุทธ คือนิพพาน หมายถึงการหมดสิ้นแห่งกิเลสตัณหา ความหลุดพ้น การสิ้นทุกข์ การไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก

คำว่า นิพพาน โดยความหมายตามรูปศัพท์ แปลว่า ความดับ มาจาก นิ + วาน “นิ” แปลว่า พ้น “วาน” แปลว่า ธรรมที่เป็นเครื่องเกี่ยวโยงไว้ หมายถึงตัณหา โดยใจความหมายถึง การดับกิเลสตัณหาและกองทุกข์ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง ภาวะที่ออกจากตัณหา เป็นภาวะที่เมื่อเข้าถึงแล้วทำให้กิเลส และทุกข์ทั้งปวงดับไปแล้วโดยสิ้นเชิง ปกติรูปศัพท์นิพพาน ถ้าใช้ในรูปกิริยา แปลว่า การดับ

เช่นการดับไฟ เป็นต้น ถ้าใช้เพื่อแสดงภาวะทางจิตก็หมายถึง การดับความร้อนใจ ดับความกระวนกระวายใจ หรือเป็นเครื่องดับกิเลส (คือความโลภ ความโกรธ ความไม่รู้ตามเป็นจริง)^{๑๐๔}

การอธิบายถึงความหมายของคำว่านิพพาน เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เป็นสิ่งที่อธิบายไม่ได้ด้วยภาษาที่มีอยู่ เพราะนิพพานเปรียบไม่ได้กับอะไรเลยที่มนุษย์ปุถุชนธรรมดาพบเห็นในโลกนี้ ตามหลักฐานในพระไตรปิฎกพบว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงนิพพานไว้เป็นหลายนัย ขึ้นอยู่กับเวลา สถานที่ และผู้ที่พระองค์ตรัสอยู่ด้วย ได้มีผู้ประมวลวิธีพูดถึงนิพพานไว้ ๔ แบบ^{๑๐๕} คือ

๑. แบบปฏิเสธ คือ การอธิบายความหมายของนิพพานในลักษณะที่ปฏิเสธธรรมฝ่ายที่จะก่อให้เกิดทุกข์ เพราะธรรมฝ่ายที่ก่อให้เกิดทุกข์นั้น ปุถุชนสามารถประจักษ์ได้ง่าย เช่นว่า “นิพพานคือความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ”^{๑๐๖} “นิพพานคือความดับแห่งภพ”^{๑๐๗} “นิพพานคือความสิ้นตัณหา”^{๑๐๘} เป็นต้น

๒. แบบไวพจน์ คือการอธิบายความหมายของนิพพานโดยการเอาคำที่มีความหมายเกี่ยวกับภาวะที่สมบูรณ์หรือดีงามที่สุดมาใช้เรียกนิพพาน เพื่อแสดงคุณลักษณะของนิพพาน เช่นว่า “สันติ”^{๑๐๙} (สงบ) “ปณีตะ”^{๑๑๐} (ประณีต) “สุทธิ”^{๑๑๑} (ความบริสุทธิ์) “เขมระ”^{๑๑๒} (ความเกษม)

๓. แบบอุปมา คือการอธิบายความหมายของนิพพาน โดยใช้คำอุปมาเปรียบเทียบระหว่างความรู้สึกที่เลวร้าย มีภัยรอบด้าน กับความรู้สึกที่ปลอดภัย เพื่อให้ปุถุชนได้มองเห็นความแตกต่างกัน มักใช้บรรยายภาวะและลักษณะของผู้บรรลุนิพพาน เช่น เปรียบพระอรหันต์เหมือนโคนาฝูงที่ว่างตัดกระแส น้ำข้ามถึงฝั่งแล้ว^{๑๑๓} เหมือนคนข้ามมหาสมุทร หรือห้วงน้ำใหญ่ที่มีอันตรายมากถึง

^{๑๐๔} ร้อยตรี วิสิทธิ์ วัลย์วงศ์, “มโนทัศน์เรื่องความเป็นอนัตตาของนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๘๕.

^{๑๐๕} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พุทธธรรม*, หน้า ๒๓๒-๒๓๓.

^{๑๐๖} ตี.สพ. ๑๘/๔๕๓; ๕๑๓.

^{๑๐๗} ตี.นิ. ๑๖/๒๓๑.

^{๑๐๘} ตี.ข. ๑๓/๓๖๓.

^{๑๐๙} ตี.สพ. ๑๘/๓๓๑, อัง.ตีก. ๒๐/๔๗๑.

^{๑๑๐} ตี.สพ. ๑๘/๓๓๓.

^{๑๑๑} ตี.ส. ๑๕/๔๑๘, ตี.สพ. ๑๘/๓๔๔.

^{๑๑๒} ตี.สพ. ๑๘/๓๓๕, พุ.ม. ๒๕/๒๐๗, พุ.พุทธ.๓๓/๒.

^{๑๑๓} ม.ม. ๑๒/๓๕๑.

ฟากขึ้นยืนบนฝั่งแล้ว^{๑๑๔} แต่ที่ใช้เปรียบเทียบภาวะของนิพพาน โดยตรงก็มี เช่น นิพพานเป็นเหมือน
ภูมิภาคอันราบเรียบนำรีนรมย์^{๑๑๕} เหมือนฝั่งโน้นที่เกษมไม่มีภัย^{๑๑๖} เป็นต้น

๔. แบบบรรยายภาวะโดยตรง คือการอธิบายความหมายของนิพพานตามสภาพของ
นิพพาน ซึ่งก่อให้เกิดการตีความไปต่างๆ ตัวอย่างพุทธพจน์ที่อธิบายภาวะนิพพานโดยตรง เช่น

“ภิกษุทั้งหลายมีอยู่ณะ อยตนะที่ไม่มีปฐวี ไม่มีอาโป ไม่มีเตโช ไม่มีวาโย ไม่มี
อากาศาณัญญายตนะ ไม่มีวิญญูณัญญายตนะ ไม่มีอาภิญญายตนะ ไม่มีเนวสัญญานา-
สัญญายตนะ ไม่มีโลกนี้ ไม่มีปรโลก ไม่มีดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ ทั้งสองอย่าง เราไม่กล่าว
อยตนะนั้นว่า เป็นการมา การไป การหยุดอยู่ การจุติ การอุบัติ อยตนะนั้น ไม่มีที่ตั้ง
ไม่เคลื่อนไป ทั้งไม่ต้องมีเครื่องยึดหน่วงนั้นแหละ คือที่จับสั่นแห่งทุกข์...”^{๑๑๗}

จะเห็นว่า การให้ความหมายหรือคำจำกัดความที่จะให้มนุษย์เข้าใจถึงนิพพานได้ด้วยภาษา
นั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน บุคคลจะรู้แจ้งได้ด้วยการเข้าถึงด้วยตน
เองเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ภาวะสูงสุดที่เรียกว่านิพพานที่ผู้ปรารถนาความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง
พึงมุ่งเข้าถึงนั้น เป็นภาวะที่มีอยู่จริง^{๑๑๘} และผู้ดับกิเลสได้หมดแล้วเข้าถึงได้จริง การอธิบายถึง
นิพพานด้วยภาษาของมนุษย์ได้ไม่สมบูรณ์หรือกล่าวถึงนิพพานว่าไม่ใช่สิ่งนั้นสิ่งนี้ ไม่ได้หมายความว่า
ความว่านิพพานไม่มี หลักฐานเรื่องนี้มีพระพุทธรูปที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ตรัสยืนยันไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภาวะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยไม่ทำแล้ว ไม่ปรุงแต่งแล้ว
มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าภาวะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยไม่ทำแล้ว ไม่ปรุงแต่งแล้ว
จักไม่มีแล้ว ไชร การสลัดออก ซึ่งภาวะที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะ
ไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่ภาวะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อัน
ปัจจัยไม่ทำแล้ว ไม่ปรุงแต่งแล้ว มีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งภาวะที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว ปรุง
แต่งแล้ว จึงปรากฏ”^{๑๑๙}

หลักฐานที่ยกมานี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ภาวะที่เรียกว่านิพพานนั้นมีอยู่จริง แต่เป็น
ภาวะที่ไม่มีอะไรอย่างในโลกมี อะไรก็ตามที่มีอยู่หรือปรากฏอยู่ในโลก สิ่งเหล่านั้นไม่มีอยู่เลยใน
ภาวะที่เรียกว่านิพพาน ไม่มีทั้งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ไม่ใช่ทั้งโลกนี้และโลกหน้า ธรรมดาแล้ว
เมื่อเราคิดถึงสิ่งที่มีอยู่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เราจะคิดถึงสิ่งนั้น ในลักษณะที่มันเคลื่อนไหวไปในทิศทางใด

^{๑๑๔} ตี.สพ. ๑๘/๒๘๕; ๓๑๔/๒๑๘.

^{๑๑๕} ตี.บ. ๑๗/๑๕๗.

^{๑๑๖} ตี.สพ. ๑๘/๓๑๖.

^{๑๑๗} พุ.อุ ๒๕/๑๕๘.

^{๑๑๘} สุนทร ฌ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๘๕.

^{๑๑๙} พุ.อิติ. ๒๕/๒๒๑; ๑๒๖.

ทิศทางหนึ่ง หรือเคลื่อนไหวยมาจากทิศทางใดทิศทางหนึ่ง ถ้าไม่ได้ทั้งเคลื่อนไปและเคลื่อนมา ก็ต้องหยุดอยู่กับที่ แต่ภาวะที่เรียกว่านิพพานนั้นไม่ใช่ทั้งการไปและการมา และไม่ใช่การหยุดนิ่งอยู่กับที่ ไม่ใช่ทั้งการแตกดับ (จตุติ) ไม่ใช่ทั้งการเกิด (อุบัติ) เป็นภาวะที่หาที่ตั้งไม่ได้ จึงมีอีกกล่าวได้ว่ามันมีอยู่ ณ ที่ใด ทั้งที่เป็นภาวะที่ปราศจากอารมณ์ด้วยประการทั้งปวง ภาวะดังกล่าวนี้เอง ที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นที่สุดแห่งทุกข์

เกี่ยวกับการอธิบายภาวะของนิพพาน พระเทพเวที^{๒๐} ได้ยกเรื่องมาเปรียบเทียบไว้อย่างน่าสนใจว่า ปลากับเต่าเป็นเพื่อนสนิทกัน ปลาอยู่ในน้ำ รู้จักเฉพาะเรื่องในน้ำ เต่าเป็นสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ รู้จักทั้งบกและน้ำ วันหนึ่งเต่าไปเที่ยวบก กลับมาพบปลา ก็เล่าให้ปลาฟัง ถึงความสดชื่นที่ได้ไปเดินเที่ยวบนผืนดินแห้ง ในท้องทุ่งโล่งมีลมพัดเย็นสบาย ปลาฟังเท่าไรก็ไม่เข้าใจ อะไรที่เรียกว่าเดิน อะไรคือผืนดินแห้ง อะไรคือทุ่งโล่ง อะไรคือลมพัดเย็นสบาย แม้แต่ความสดชื่นอย่างนั้นปลาก็ไม่รู้จัก ความสุขโดยปราศจากน้ำจะเป็นไปได้อย่างไร คงต้องตายแน่ๆ ปลาทนฟังไม่ได้จึงขัดขึ้น แล้วซักถามหาความเข้าใจ เต่าเล่าและอธิบายด้วยศัพท์บก ปลาซักถามด้วยศัพท์น้ำ เต่าก็ได้แต่ปฏิเสธ ปลาจะให้เต่าอธิบายด้วยศัพท์น้ำ เต่าก็อธิบายไม่ได้ เพราะไม่รู้จะเอาอะไรมาเทียบ ในที่สุดปลาก็สรุปว่า เต่าโกหก เรื่องที่เล่าไม่จริงทั้งสิ้น เดินก็ไม่มี ผืนดินแห้งก็ไม่มี ทุ่งโล่งก็ไม่มี ลมพัดเย็นต้องตัวแล้วสดชื่นก็ไม่มี จะเห็นได้ว่าเรื่องนี้ปลาเป็นฝ่ายผิด สิ่งที่เต่าเล่ามีอยู่จริง แต่พื้นวิสัยที่ปลาจะเข้าใจได้ เพราะปลายังไม่เคยขึ้นไปอยู่บนบก เล่าอย่างไรก็ไม่มีความเข้าใจ อุปมานี้เสมือนกับพระอรหันต์เล่าเรื่องนิพพานให้ปุถุชนฟังนั่นเอง

คำอธิบายภาวะนิพพานที่ปรากฏในเรื่องกามนิต ได้มีบอกไว้อย่างชัดเจนว่า

“...แต่มีแห่งหนึ่งไม่มีความสิ้นไป ไม่มีเบื้องต้นและเขตสุด ซึ่งพระบรมศาสดาเคยตรัสว่ามีอายตนะ (แดน) อันหนึ่ง ไม่ใช่ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม ไม่ใช่นามธรรม มีอารมณ์ยึด ไม่ใช่โลกนี้โลกหน้า ไม่ตั้งอยู่ในทิศไหน ดาบดใด ไม่ใช่เมืองแก้ววิเศษรุ่งเรืองไพศาล ไม่ใช่ที่ไป ที่มา ที่เคลื่อน ที่หยุด ไม่มีที่ยึดเกาะเกี่ยว ไม่มีเกิด ไม่มีตาย แต่เป็นที่สุดแห่งทุกข์เรียกว่าพระนิพพาน เป็นของลึกซึ่งนักเห็นเองด้วยยาก นี้รู้ตามด้วยยาก คาดคะเนเอาไม่ได้ เป็นของประณีตละเอียด เพราะระงับสังขารทั้งปวง เพราะสลัดคืนกิเลสทั้งปวง เพราะสิ้นความแส้อายก จึงเป็นที่สงบเงียบ เป็นที่ดับเย็นสนิท บัณฑิตก็พึงทราบได้เอง”^{๒๑}

ในกามนิต เราพบข้อความที่กล่าวถึงนิพพานได้บ่อยๆ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า หรือการสนทนากันของกามนิตและวาสิฏฐี ดังเช่นในตอนที่ ๑๕ “พระศาสดา” เมื่อพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้กามนิตฟัง โดยที่กามนิตไม่ได้ตระหนักรู้เลยสักนิดว่าพระพุทธเจ้าผู้ที่ตนออกเดินทางไปหา นั่นก็คือผู้ที่นั่งอยู่ข้างหน้าตนนั่นเอง พระพุทธเจ้าตรัสถึงนิพพานว่า

^{๒๐} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *พุทธธรรม*, หน้า ๒๓๑.

^{๒๑} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, *กามนิต-วาสิฏฐี*, หน้า ๒๖๒-๒๖๓.

“ดูก่อนอาคันตุกะผู้แสวงบุญ ก็ธรรมรสอันล้ำเลิศนั้นคืออะไร? ใต้แก้ว “ญาณอันรู้ว่า ทุกข์ทั้งปวงดับหมดแล้ว” ผู้ใดได้รับรสพระธรรมนี้ ก็ย่อมพบความหลุดพ้นอันเป็นผลเที่ยงไม่แปรผัน เพราะสิ่งใดไร้สาระเป็นอยู่ชั่วขณะ สิ่งนั้นไม่ใช่ของจริง สิ่งใดมีสาระคงที่ถาวร สิ่งนั้นเป็นของจริงและเป็นที่สุดแห่งสิ่งมาหาทั้งปวง...”^{๑๒๒}

คำว่า “ของจริง” ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน ดังเราจะพบได้อีกในตอนที่ ๑๖ “พระพุทธและพระภิกษุ” วาสิตุฎฐิได้เล่าให้กามนิตฟังถึงเรื่องที่ได้ไปฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่เทวาลัยซึ่งครั้งหนึ่งทั้งสองคนได้มานัดพบกัน ณ ที่แห่งนี้ ก่อนลาจากกันในโลกมนุษย์ ข้อความที่วาสิตุฎฐิเล่ามีตอนหนึ่งกล่าวว่า

“...บัดนี้พวกเรา... ได้มาชุมนุมกันเพื่อฟังสังฆกรรมของจริงจากพระโอรสผู้ผู้มีพระภาคเจ้า แล้วศึกษาพิจารณาให้เห็นแจ้งทางดำเนินชีวิต อันหมกจดบริสุทธ์ และในที่สุดให้มีชัยชนะเหนือคำอุษา คือความดีนระยานอยากต่อสิ่งแปรปรวน ไปเสมอไม่เป็นของคงที่บรรลุนิพพาน”^{๑๒๓}

ในที่นี้ผู้แต่งได้ใช้คำว่า “สังฆกรรมของจริง” คำว่า สังฆกรรม หมายถึงธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นของจริงแท้ ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ นั่นคือเป็นกฎที่มีอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบแล้วปฏิบัติและเผยแผ่ให้เป็นประโยชน์ต่อสัตว์โลก น่าสนใจว่า “สัง” แปลว่าความจริง เพราะเหตุใดจึงต้องมีคำว่า “ของจริง” ตามหลังสังฆกรรมอีกทอดหนึ่ง น่าจะเป็นเพราะว่าในข้อความนี้วาสิตุฎฐิผู้กล่าวต้องการให้กามนิตได้ตระหนักเปรียบเทียบระหว่างหลักธรรมของพระพุทธเจ้ากับความเชื่อเดิมที่กามนิตยึดถือมั่นคงมาตลอด ว่าในที่สุดแล้ว สิ่งที่เป็นความจริงอย่างประเสริฐก็คือหลักธรรมะของพระพุทธเจ้านั่นเอง

อย่างไรก็ดี คำว่านิพพาน ก็เป็นเป้าหมายสูงสุดแห่งการบรรลุธรรมทางพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากถ้อยคำถัดมาที่กล่าวไว้ว่า หลังจากที่ฟังธรรมนี้แล้ว ก็ต้องนำไปพิจารณาและปฏิบัติควบคู่ไปกับการดำเนินชีวิตด้วย เพื่อให้สามารถเอาชนะกิเลส ตัณหา ความทะยานอยากจนได้เข้าสู่ภาวะบรรลุนิพพาน

นอกจากถ้อยคำต่างๆ ที่กล่าวถึงนิพพานแล้ว ในเรื่องกามนิต พฤติกรรมของตัวละครเองไม่ว่าจะเป็นการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า การเข้าสู่นิพพานด้วยการหายวับไปของวาสิตุฎฐิ และกามนิตตามลำดับ ก็ล้วนแต่เป็นตัวอย่างให้ผู้อ่านเห็นถึงการเข้าสู่ภาวะนิพพานแทบทั้งนั้น

ในกระบวนการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ผู้แต่งได้บรรยายไว้อย่างสั้นๆ ว่า “ครั้นแล้ว สิ้นพระดำรัส สิ้นพระสุรเสียง หับพระโอรสผู้หับพระเนตร พระอัสสาสะ ปัสสาสะซึ่งเคยระบายตามธรรมดา ค่อยๆ แผ่วเบาลงๆ ทุกที แล้วก็สิ้นกระแสลมโดยพระอาการสงบ...”^{๑๒๔}

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕.

สาเหตุที่ผู้แต่งบรรยายการปรินิพพานไว้สั้นๆ เช่นนี้ ก็เพราะนี่เป็นการนิพพานแบบอนุปา-
 ทิเสสนิพพาน คือเป็นการดับขันธสรีระของพระพุทธเจ้า ในความเป็นจริงนั้น พระองค์ได้เข้าสู่ภาวะ
 นิพพาน ที่เป็นแบบสุอปาทิเสสนิพพาน * มาแล้ว เมื่อครั้งตรัสรู้ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ ดังที่มีปรากฏใน
 ตอนแรก “พระพุทธเจ้าเสด็จกลับเบญจกิรินคร” ว่า

“...พระองค์เป็นผู้แสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ ต้องต่อสู้กับกิเลสอารมณ์หนา
 แน่น ต้องกระทำทุกกริยา... จนภายหลังทรงเห็นแจ้งซึ่งสังสารทุกข์ เสด็จออกจากทุกข์แล้ว
 ได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า...”^{๑๒๕}

นั่นคือในตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ถือว่าเป็นการบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้า

สำหรับการเข้าสู่ภาวะนิพพานของกามนิตและวาสิฏฐีนั้น เริ่มจากวาสิฏฐีก่อน วาสิฏฐีได้ฟัง
 ธรรมจากพระพุทธเจ้าและได้ฝึกปฏิบัติตามคำสอนมาตั้งแต่อยู่ในโลกมนุษย์ ดังนั้นหลักธรรมคำ
 สอน จึงอยู่ในความคิดของวาสิฏฐีอยู่ตลอดเวลา แม้ไว้ในโลกมนุษย์ว่าวาสิฏฐีจะพ่ายแพ้ต่อกิเลส
 ความรัก ไม่สามารถปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้าได้เต็มกำลัง แต่เมื่ออุบัติขึ้นในสวรรค์
 สุขาวดี วาสิฏฐีก็ได้ไตร่ตรองคำสอนไปพร้อมๆ กับเหตุการณ์แปรปรวนที่เกิดขึ้นในสวรรค์ ดังจะ
 เห็นได้จากข้อความว่า

วาสิฏฐีมองดูกามนิต เมื่อสงบกิริยาเป็นปกติ แล้วยิ้ม ตอบว่า “เรื่องนี้พระองค์ทรง
 ทราบอยู่แล้ว จึงได้ตรัสว่า

“มีเกิดมีตาย ถึงแก่ความทำลายเป็นสิ้น

“เหมือนกับสวนในโลกและดอกฟ้าในสวรรค์ย่อมร่วงโรยไป”^{๑๒๖}

หลังจากที่สวรรค์สุขาวดีถึงความสิ้นลง กามนิตและวาสิฏฐีได้ไปอุบัติขึ้นในพรหมโลก ใน
 ภพภูมิแห่งนี้ แม้จะมีความเสื่อมเกิดขึ้นในพรหมโลก แต่วาสิฏฐีก็ไม่ได้หวาดหวั่น หากแต่นึกถึง
 คำตรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า

“สูงลิ่วไปจนถึงความสว่างอันล้ำเลิศแห่งสวรรค์ มีเกิดแล้วก็มีดับ

“จึงรู้ไว้เถิดว่า ความเป็นไปในอนาคคนั้นแล ย่อมดับเสียจนกระทั่งรัศมีมหัพภ”^{๑๒๗}

* การบรรลุนิพพานแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ

สุอปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสแล้วยังมีเบญจขันธ์เหลือ

อนุปาติเสสนิพพาน ดับกิเลสพร้อมกับเบญจขันธ์ดับไปด้วย

พระพุทธเจ้าดับกิเลสคือตรัสรู้แล้ว แต่เบญจขันธ์คือร่างกายยังดำรงอยู่ จัดเป็นสุอปาทิเสสนิพพาน ส่วน
 กามนิตและวาสิฏฐี เมื่อดับกิเลสคือบรรลุนิพพานแล้ว ร่างกายก็ดับไปด้วยทันที จัดเป็นอนุปาติเสสนิพพาน

^{๑๒๕} เสฐียร โภเศษและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๕.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

การไตร่ตรองหลักธรรมะคือกฎไตรลักษณ์ของพระพุทธเจ้าอยู่เสมอๆ ทำให้วาสิฏฐีไม่หวั่นไหวไปกับการทศุโทรมของพรหมโลก และวาสิฏฐีได้ผ่านเหตุการณ์การปรินิพพานของพระพุทธเจ้ามาแล้ว จึงไม่มีเหตุการณ์อะไรที่จะหวั่นไหวสะท้อนความรู้สึกของวาสิฏฐีได้อีก

ต่อมาเมื่อวาสิฏฐีได้นิมิตรูปพระพุทธเจ้าให้กามนิตได้เห็น ก็ได้ “...บังเกิดความรู้อันความกระหายอันหมักหมม และความทุกข์อาลัย”^{๑๒๘} และได้กราบทูลต่อรูปพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในฉานของตนว่า

“ข้าพระองค์รู้แจ้งซึ่งตนแล้ว... ข้าพระองค์ก็ได้เรียนรู้แจ้งซึ่งตนว่าเป็นสภาพแปรปรวน ไม่คงที่ถาวรเพราะหาแก่นสารมิได้ แล้วข้าพระองค์ก็ย่อมละความอาลัย ยึดถือคือสิ่งเสียด้วยความหยั่งทราบเท่าที่เป็นจริงว่า นี่ไม่ใช่ของเรา นี่ไม่ใช่เรา นี่ไม่ใช่อาตมมันของเรา มีแต่มายาเท่านั้น”^{๑๒๙}

วาสิฏฐีได้หมดสิ้นจากกิเลส ไม่ยึดติดกับสิ่งต่างๆ แม้แต่ธรรมะที่เป็นหลักปฏิบัติ ในที่สุดวาสิฏฐีก็ได้ “อันตรธานวับไป” อันเป็นการเข้าสู่ภาวะนิพพานของวาสิฏฐี

สำหรับกามนิตนั้น ในขณะที่อยู่ในโลกมนุษย์ กามนิตได้มีโอกาสพบพระพุทธเจ้า แต่ไม่ทราบว่าเป็นพระพุทธเจ้า แม้จะได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วแต่ก็มีจิตคัดค้าน เนื่องจากเป็นคำสอนที่ไม่ตรงกับความเห็นเดิมของตน ต่อมาเมื่อได้อุบัติขึ้นในสวรรค์สุขาวดี ได้เห็นสวรรค์ที่ตนเคยมั่นใจว่าเที่ยงแท้จนนิรันดร์ มีอาการทศุโทรม ความมั่นใจของกามนิตก็เริ่มคลอนแคลน จึงเริ่มที่จะรับฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าที่วาสิฏฐีนำมาเล่าให้ฟังอีกครั้ง ต่อมาเมื่อไปเกิดในพรหมโลก กามนิตก็ยังคงเชื่อในความคงที่บริบูรณ์ของพรหมโลก ดังที่เคยคิดไว้ว่า

“แต่น้ำน้อยนั้น ซึ่งเป็นกึ่งลำธารของคงคาสวรรค์ไหลมาสู่สระของเรามีน้ำขาวบริสุทธิ์รุ่งเรืองดังดวงดาว จำนวนน้ำก็ไม่พร่อง คงมีสมบูรณ์อยู่เสมอ ก็เพราะลำน้ำนี้ไหลมาจากโลกดาว น่าจะพยายามตั้งความปรารถนาไปเกิดอยู่ในหมู่เทพประจำดาว เพื่อหนีให้พ้นโลกที่ตายได้”^{๑๓๐}

ต่อมากามนิตก็ได้พบกับความจริง นั่นคือ รัศมีของท้าวมหาพรหมมีดวงประกบกับได้ฟังวาสิฏฐีเล่าถึงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่วาสิฏฐีได้ฟังมาทั้งหมดทำให้กามนิตเริ่มยอมรับกับความไม่เที่ยงแท้ของสิ่งต่างๆ เมื่อวาสิฏฐีอันตรธานไป พร้อมทั้งได้ทิ้งรูปนิมิตรูปพระพุทธเจ้าไว้ให้ ทำให้กามนิตได้พบความจริงว่า ภิกษุในห้องโถงบ้านช่างหม้อที่ตนสนทนาด้วยก็คือพระพุทธเจ้านั่นเอง กามนิตจึงได้รับเอาคำสอนเข้ามาใคร่ครวญพิจารณาใหม่

“อ้อ! พระภิกษุชราที่อาตมาได้แรมคืนร่วมอยู่ด้วยในกรุงราชคฤห์ และดูหมิ่นว่าโง่เชอะ คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง อาตมานี้ช่างเสียดายจริงๆ จะมีใครโง่เสียดายเหมือน

^{๑๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕ - ๒๖๖.

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗.

อย่างอาตมานี้บ้างไหมหนอ? สิ่งที่อาตมาปรารถนาคือความสุขอันสูงสุดเพื่อความหลุดพ้นนั้น
ก็มิอยู่ในญาณแห่งอาตมาแล้วนับได้หลายสงฆ์ขยักปี่”^{๑๓๑}

มาถึงตอนนี้ กามนิตได้ตระหนักถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง จึงได้
พิจารณาหลักธรรมะใหม่ทั้งหมด และยังได้เห็นความพยายามของท้าวมหาพรหมที่จะรังสรรค์สร้าง
ดาวใหม่ๆ ให้เกิดขึ้น เกิดมีเสียงตำรวล ครึกครื้นรื่นเริงจากผู้ที่ได้เกิดใหม่ กามนิตก็เกิดความสังเวชใจ

“ชีพและ โลกานุ โลก และดาวเทพ และแม้ถึงท้าวมหาพรหมเองต่างแซ่ซ้องยินดีปรีดา
ต้อนรับวันใหม่แห่งพรหมโลกเพราะอะไร? ก็เพราะไม่รู้แจ้งซึ่งความจริง”

อันความสมเพชโลกทวยเทพและท้าวมหาพรหมนี่เองเป็นทางให้ประหารมาณะ
ความสำคัญ และภวาระคะความติดใจเกิด ที่ยังเหลือเป็นเศษอยู่หมดสิ้นไป...^{๑๓๒}

มาถึงตอนนี้ กามนิตก็ตัดกิเลสตัณหา และความยึดมั่นถือมั่น ได้หมดสิ้น แม้ท้าวมหาพรหม
จะพยายามยังให้ดาวกามนิตยังคงอยู่แต่ก็ไม่สำเร็จ คงได้แต่มีแสงริบหรี่ลงเรื่อยๆจน “...ดับวูบ ไม่มี
เหลือ”^{๑๓๓} นับว่ากามนิตได้เข้าสู่ภาวะนิพพานแล้วโดยสมบูรณ์

จากการพิจารณาเรื่องกามนิต อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดทางพุทธศาสนาที่สำคัญ และเป็นจุด
มุ่งหมายรวมของแนวคิดทางพุทธศาสนาทั้งหมดก็คือแนวคิดเรื่องนิพพาน ทั้งนี้เพราะเนื้อเรื่องและ
พฤติกรรมของตัวละครในเรื่องกามนิต ได้เริ่มจากส่วนที่เป็นเหมือนบุคคลทั่วไป คือหลงใหลติด
ข้องอยู่ในกิเลสตัณหา แล้วพัฒนาขึ้นมาด้วยการไตร่ตรองพิจารณาเหตุการณ์ต่างๆ ที่ตนได้ประสบ
จนในที่สุดก็สามารถตัดกิเลส เลิกยึดติดพัวพัน หลุดพ้นจากกิเลสตัณหา บังเกิดความรู้แจ้ง ได้บรรลุนิพพาน

จะเห็นได้ว่า แนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องกามนิตนั้น มีแนวคิดที่สำคัญปรากฏ
เด่นชัดอยู่ทั้งหมด ๗ ประการ คือ แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องความรักซึ่งมีทั้งที่เป็นสัจธรรมของความรัก
ว่า ที่ใดมีรัก ที่นั่นมีทุกข์ และส่วนที่ได้แปรความรักมาช่วยแก้ไขให้เกิดปัญญา เพื่อให้ค้นพบหนทาง
หลุดพ้นจากกิเลสความรักที่ก่อให้เกิดทุกข์นั้น แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นอนิจจังของชีวิตดังจะเห็น
ได้จากความไม่แน่นอนของเหตุการณ์ต่างๆ และความไม่เที่ยงของวัตถุสิ่งของรวมไปถึงร่างกาย
ชีวิต โลกมนุษย์ สวรรค์ หรือแม้แต่พรหมโลก แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ ที่แสดงให้เห็นการเวียน
ว่ายตายเกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนไม่อาจกำหนดได้ว่าต้นและปลายอยู่ที่ใด รวมไปถึงการเกิดในภพภูมิ
ต่างๆ คืออนรก โลกมนุษย์ สวรรค์ และพรหมโลก แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องกรรมและผลของการกระทำ
เป็นความจริงที่พุทธศาสนาเน้นย้ำตลอดมาว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และคนที่หลงผิดทำชั่วมาก่อน
เมื่อได้รับฟังความเห็นที่ถูกต้อง ก็สามารถกลับตัวเป็นคนดีได้เช่นกัน แนวคิดเกี่ยวกับกิเลสตัณหา
อันเกี่ยวเนื่องในปัจจุสมุปบาท ซึ่งเป็นวงโซ่ที่แสดงให้เห็นสาเหตุที่ทำให้สิ่งต่างๆ เกิดขึ้น และค้น

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖ - ๒๖๗.

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๓.

หาวิธีให้หลุดพ้นจากวงกลมโซ่นี้ให้ได้ แนวคิดเรื่องอริยสัจ อันเป็นความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ซึ่งหนทางที่จะนำไปสู่การดับทุกข์ทั้งสิ้นได้นั้น ก็ต้องเริ่มด้วยสัมมาทิฐิ ทำให้ความเห็นให้ถูกต้องเสียก่อน และแนวคิดอันเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา คือแนวคิดเรื่องนิพพาน ทั้งในส่วนของความรู้เกี่ยวกับภาวะของนิพพาน และการบรรลุนิพพาน ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน และตัวละครเอกคือกามนิต และวาสิฏฐิได้บรรลุนิพพาน ในตอนท้ายเรื่อง ทั้งนี้แนวคิดเรื่องนิพพานจัดว่าเป็นเป้าหมายรวมของแนวคิดทั้งหมด เพราะทุกแนวคิด เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้ว จุดประสงค์ก็เพื่อมุ่งสู่การบรรลุนิพพานนั่นเอง

จะเห็นได้ว่า แนวคิดย่อยเหล่านี้ คือ แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ แนวคิดเรื่องความเชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แนวคิดเรื่องปฏิจสมุปบาท แนวคิดเรื่องอริยสัจ และแนวคิดเรื่องนิพพาน ปรากฏแทรกอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ ที่ตัวละครเอกกามนิตและวาสิฏฐิได้ประสบ เมื่อกามนิตและวาสิฏฐิได้ตระหนักถึงแนวคิดทางพุทธศาสนาเหล่านี้ ทำให้ทั้งสองได้พิจารณาถึงความจริงที่เกิดขึ้นในชีวิต ประกอบกับความรักที่ทั้งสองมีต่อกัน จึงทำให้ได้นำเอาแนวคิดทางพุทธศาสนาเหล่านี้มาคิดใคร่ครวญพิจารณาไปพร้อมๆ กัน จนในที่สุดก็ได้ชักนำกันและกันเข้าสู่การบรรลุนิพพาน อันเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา

จากการพิจารณาแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต พบว่าผู้แต่งได้สอดแทรกแนวคิดทางพุทธศาสนาไว้ในเหตุการณ์ต่างๆ โดยมีแนวคิดหลักใหญ่คือ ความรักนำไปสู่นิพพานได้ เป็นแนวคิดสำคัญที่เรียงร้อยแนวคิดทางพุทธศาสนาอื่นๆ นั้น ให้ปรากฏอยู่ในเรื่องกามนิตได้อย่างกลมกลืนและแนบกาย

นอกจากนี้จะเห็นได้ชัดว่า เนื่องจากแนวคิดหลัก คือ ความรักนำไปสู่นิพพานได้ นั้น ไม่ตรงกับแนวคิดทางพุทธศาสนา เพราะไม่มีปรากฏว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่ใดๆ เลย แต่เพราะผู้แต่งได้ผูกเรื่องกามนิตขึ้นด้วยการเรียงร้อยผูกพันแนวคิดทางพุทธศาสนาต่างๆ ให้ปรากฏแทรกอยู่ในเหตุการณ์ที่ตัวละครประสบได้อย่างเหมาะสม แนวคิดทางพุทธศาสนาอันเป็นแนวคิดย่อยเหล่านี้เอง ก็ได้ช่วยรับรองสนับสนุนให้แนวคิดหลักว่าเป็นเสมือนแนวคิดหนึ่งในทางพุทธศาสนา ซึ่งช่วยสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เรื่องกามนิต เป็นวรรณคดีพุทธศาสนา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๓

กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา

จากการพิจารณาเรื่องกามนิท ในส่วนของกลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาใน ๒ ลักษณะ คือตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนาและตามขนบของนวนิยาย ในบทนี้จะกล่าวถึงลักษณะแรก คือ กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา ก่อน สำหรับลักษณะที่ ๒ นั้น จะปรากฏรายละเอียดในบทต่อไป

กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา หมายถึง ผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาตามรูปแบบต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์พุทธศาสนา ดังเช่นแบ่งหมวดหมู่เป็นพระสูตร เนื้อเรื่องเป็นส่วนหนึ่งของพุทธประวัติ บุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ก็คือพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์สาวก เป็นต้น รูปแบบเหล่านี้มักจะพบในงานที่เป็นวรรณคดีพุทธศาสนา หรือวรรณคดีอิงพุทธศาสนาและหนังสือสอนศาสนาอื่นๆ

เรื่องกามนิท จัดเป็นวรรณคดีอิงพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาเป็นเรื่องราวความรักของตัวละครเอกกามนิทและวาสิณฐีที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันชักนำไปสู่นิพพาน อีกทั้งตัวละครยังได้ผ่านประสบการณ์ที่ตรงกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังนั้น เรื่องกามนิท จึงปรากฏแนวคิดทางพุทธศาสนาอยู่ด้วย ซึ่งผู้แต่งก็ได้นำเสนอแนวคิดต่างๆ เหล่านี้ออกมาในลักษณะรูปแบบตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ การเปิดเรื่อง และการปิดเรื่อง ในลักษณะที่เป็นพระสูตร

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เรื่องกามนิท มุ่งเสนอแนวคิดหลักคือความรักนำไปสู่นิพพานได้ และผู้แต่งยังได้สอดแทรกแนวคิดย่อยเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต วัฏสงสาร ความเชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ปฏิบัติสมุปปบาท อริยสัจ และนิพพาน ดังนั้นเพื่อให้เรื่องกามนิทมีลักษณะน่าอ่าน สร้างความศรัทธาให้ผู้อ่านเชื่อมั่น ในแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ผู้แต่งได้นำเสนอมากขึ้น ผู้แต่งจึงได้ทำให้เรื่องกามนิทมีลักษณะคล้ายกับเป็นพระสูตรพระสูตรหนึ่ง

คำว่าพระสูตรนั้น ความหมายแรกหมายถึงส่วนที่สองแห่งพระไตรปิฎก คือพระสูตรตันต-ปิฎก อีกความหมายหนึ่งก็คือพระธรรมเทศนาหรือคำสอนทางพุทธศาสนาที่กล่าวถึง กาล สถานที่ บุคคล เหตุการณ์และหลักธรรม บางครั้งก็เป็นบุคลาธิษฐานคือมีบุคคลเป็นที่ตั้ง บางครั้งก็เป็นธัมมาธิษฐาน คือว่าด้วยธรรมะล้วนๆ^๑ กล่าวโดยสรุปพระสูตรคือ เรื่องราวประกอบคำสอน^๒พระสูตรที่

^๑ สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนาไทย, (กรุงเทพฯ : สภาการศึกษาหม่อมกุฎราชวิทยาลัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ งานต้อนรับพระนักศึกษาใหม่, ๒๕๒๕), หน้า ๑๗๑.

^๒ ปิ่น มุกข์นิตย์, (พ.อ.) ประมวลศัพท์ ๖ ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มีเดียไฟท์ส, ๒๕๓๔) หน้า ๓๒๘.

ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาก็เช่น มหาปรินิพพานสูตร มหาสุทตสนะสูตร พรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร กาลามสูตร อาทิตตปริยายสูตร ในพระไตรปิฎกของพุทธศาสนาเถรวาท หรือ สัทธรรมปุณฑริกสูตร ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร วิมลเกียรติคุณเทสสูตร อมิตายุสูตร ศรีมาลาเทวีสหทานสูตร สุขาวดีอุทสูตร ของพุทธศาสนามหายาน เป็นต้น

ส่วนที่ทำให้เรื่องกามนิตมีลักษณะเป็นพระสูตรพบได้ถึง ๔ แห่ง ดังต่อไปนี้

๑. คำนำ ปกติแล้วคำนำของหนังสือทั่วไปมักจะเป็นส่วนที่บอกความเป็นมาหรือแรงบันดาลใจของผู้แต่ง หรือผู้เรียบเรียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือตำราวิชาการ ส่วนวรรณกรรมหรือนวนิยายนั้น มักไม่พบคำนำ จะมีบ้างก็เป็นส่วนน้อย แต่คำนำในเรื่องกามนิตนั้น มีส่วนอย่างยิ่งที่ผู้แปลคือเสฐียร โกเศศและนาคะประทีปต้องการให้ผู้อ่านเข้าใจว่า เรื่องกามนิตเป็นพระสูตรอีกพระสูตรหนึ่งในพุทธศาสนามหายาน มีรายละเอียดดังนี้

คำนำ

ในมหายาน มักมีเรื่องพระพุทธเจ้าแปลกๆ เช่นในเรื่องไคเก็ก ซึ่งกล่าวด้วยการสร้างฟ้าและดินว่าเมื่อยังไม่มีโลก พระศากยมุนีพุทธเจ้า ตรัสให้คนต่อเบงชาน้ำไปเจาะฟ้าและดินสร้างเป็นโลกขึ้น; ในเรื่องไซอิ๋วว่า พญาลิงชื่อหังเจีย ขึ้นไปบูรณารณแดนสวรรค์ ซึ่งเป็นที่สถิตของเง็กเซียนฮ่องเต้ ทวยเทพและพวกเขียนปราบหังเจียไม่ได้ ต้องรื้อนถึงพระศากยมุนีพุทธเจ้า มีพระอรหันต์เป็นปัจฉาสมณะเสด็จมาปราบ เมืองสวรรค์ของเง็กเซียนฮ่องเต้จึงเป็นปกติสุข; ในลังกาวดารสูตร พระศากยมุนีพุทธเจ้า เสด็จไปเทศนาโปรดทศกัณฐ์ ณ ลังกาทวีป. แต่อย่างไรก็ตาม ท่านผู้รจนานี้ๆ ย่อมกล่าวถึงพระองค์ด้วยความเคารพเป็นที่ตั้งบังคั้น ได้พบพระสูตรใหม่อีกเรื่องหนึ่ง ดังจะกล่าวสู่กันฟังดังต่อไปนี้.^๓

การใส่คำนำเข้ามาก่อนที่จะเปิดเรื่องกามนิตนั้น นับว่าเป็นการลงตัวอย่างเหมาะสม เพราะเรื่องกามนิตก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ดังนั้นหากผู้อ่านบางท่านไม่ได้อ่าน “แถลงเรื่อง” ก่อน และหากไม่มีความรู้มาก่อนว่ากามนิตเป็นเรื่องแปล ก็อาจเข้าใจไปว่า นวนิยายเรื่องนี้เป็นเรื่องราวในพระสูตรจริงๆ หรืออย่างน้อยก็เข้าใจว่าเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นโดยนักเขียนไทยก็ได้ นับว่าเป็นความสามารถอันเอกอุของผู้แปล

๒. เปิดเรื่อง ในการเปิดเรื่องกามนิตนั้น ต้นฉบับภาษาเยอรมัน ไม่ได้มีลักษณะของการขึ้นต้นด้วยพระสูตร เพียงแต่ขึ้นต้นสั้นๆ ว่า

“Einst wanderte der Buddha im Lande Magadha von Ort zu Ort und kam nach Rajagaha.”^๔

^๓ เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี (กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๔), หน้าคำนำ.

^๔ Literarische Anstalt Rutten & Loening Frankfurt a. M 1921 บทที่ ๑ หน้า ๑ อ้างถึงใน ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล, “กามนิต” สืบเนื่องมาแต่พระสูตรไหน. (พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๔๖), หน้า ๗.

แปลว่า “ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงแคว้นมคธจากสถานที่หนึ่งไปสถานที่
หนึ่ง และเสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์”

แต่ในฉบับภาษาอังกฤษ มีการแต่งเติมให้มากขึ้น ให้มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับพระสูตรต่างๆ
ในพระสูตรตันตปิฎก แต่แทนที่จะขึ้นต้นว่า “Thus have I heard” ซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่า “เอวมเม สุ
ตฺ” แปลว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้” ก็ได้เปลี่ยนเป็นขึ้นต้นว่า

*“This have I heard: That the time came when the earthly sojourn of the
Lord Buddha should be ended, and journeying from place to place in the land of
Magadha, he came to Rajagriha.”*

Thus the Holy Buddhist Sutra of ancient India.^๕

และเนื้อความในฉบับภาษาอังกฤษยังค่อนข้างเพี้ยนไปจากข้อความในพระสูตร เพราะถ้า
แปลข้อความนี้ตรงตัวก็จะได้ว่า

*“ข้าพเจ้าได้ฟังมาดังนี้ว่า เวลาได้มาถึงแล้ว เมื่อการพักอาศัยอยู่ชั่วคราวบนพื้นพิภพ
ของพระพุทธเจ้าควรจะสิ้นสุดลง และการเดินทางจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งในดินแดนแห่ง
แคว้นมคธ พระองค์ได้เสด็จมายังกรุงราชคฤห์”^๖*

เมื่อมาเป็นฉบับภาษาไทย เสฐียร โกเศศและนาคะประทีปได้แปลอย่างประณีตบรรจงโดย
พยายามจะรักษาต้นฉบับเดิมไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังที่ทราบมาว่า ผู้แปลนั้นแปลมาจาก
ฉบับภาษาอังกฤษ^๗ เพื่อให้ตรงกับลักษณะของพระสูตรในพระสูตรตันตปิฎกมากที่สุด ดังนั้นเมื่อ
ปรากฏออกมาเป็นภาษาไทย จึงเป็น

*“ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเสด็จลงมาตรัสใน
มนุษยโลกแล้ว และถึงวาระอันควรจะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน พระองค์ได้เสด็จสู่ที่จาริกไปใน
คามชนบทราชธานีต่างๆ แห่งแคว้นมคธ จนบรรลุกรุงราชคฤห์มหานคร”*

ข้อความในพระสูตรเป็นดังนี้^๘

จะเห็นได้ว่าฉบับภาษาไทยดังที่เสฐียร โกเศศและนาคะประทีปแปลมานั้นใกล้เคียงกับ
พระสูตรในพระสูตรตันตปิฎกมากที่สุด มีองค์ประกอบที่คล้ายกันคือ เริ่มต้นด้วยคำกล่าวของ
พระอานนท แล้วจึงบรรยายต่อไปว่าพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่ใดในขณะนั้น สาเหตุที่พระสูตร
ต่างๆ ในพระสูตรตันตปิฎก ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้” ก็เพราะในการสังคายนาพระไตร-

^๕ John E. Logie, *The Pilgrim Kamanita*, second edition in Thai and English, (Bangkok: Matchon Publishing House, 1985), p.1.

^๖ นวลผจง เสวตเวช, “วิเคราะห์เรื่องกามนิต,” *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, ฉบับ ๑๐๐ ปี พระยา
อนุমানราชชนน, ๑๐ (มี.ย.-พ.ย. ๒๕๓๒) : ๖๔.

^๗ เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, *กามนิต-วาสิฏฐี*, หน้าแถลงเรื่อง.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

ปีศาจครั้งที่ ๑ ผู้ที่ทรงจำเกี่ยวกับหลักธรรมและเหตุการณ์ต่างๆ ของพระพุทธเจ้าได้ดีที่สุดก็คือ พระอานนท์ ก่อนเริ่มพระสูตรใหม่แต่ละครั้ง พระอานนท์ก็จะเริ่มต้นด้วยคำว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้” เสมอ เพื่อแสดงว่าข้อความที่จะกล่าวต่อไปนั้น คนได้รู้มาเช่นนี้

อย่างไรก็ตาม การเปิดเรื่องด้วยพระสูตรนี้ในฉบับภาษาอังกฤษมุ่งหมายว่า ข้อความย่อหน้าแรกนี้เท่านั้นที่เป็นพระสูตร ดังที่มีเครื่องหมายอัญประกาศเปิดและปิดให้เห็นอย่างชัดเจน แล้วต่อจากนั้นจึงเป็นเรื่องที่เพิ่มเข้ามาใหม่ทั้งหมด ส่วนเรื่องกามนิตในฉบับภาษาไทย ผู้แปลมีความประสงค์ที่จะให้เรื่องกามนิตทั้งหมดเป็นพระสูตรใหม่พระสูตรหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากคำนำที่กล่าวว่า *บัดนี้ได้พบพระสูตรใหม่อีกเรื่องหนึ่ง ดังจะกล่าวสู่กันฟังต่อไปนี้* และตอนกลางเรื่องมีคำว่า *กามนิตสูตร* และตอนจบเรื่องผู้แปลก็ได้บอกไว้อย่างชัดเจนว่า *กามนิตสูตร ได้จบแล้วโดยบริบูรณ์*

๓. กลางเรื่อง หลังจากจบภาคพื้นดิน ก่อนที่จะขึ้นภาคสวรรค์ เรื่องกามนิตฉบับภาษาไทย ผู้แปลได้ใส่ข้อความทำนองเทศน์เข้ามาเพื่อเป็นการเชื่อมต่อเนื้อความให้ต่อเนื่องกันว่า

ได้สังวรณานาเนื้อความในกามนิตสูตร สำแดงประวัติบนดินอันเป็นนุรพภาค ก็สิ้นสุดลงด้วยประการฉะนี้ สมควรจะดำเนินกระแสความในทุติยภาค พรรณนาสวรรค์สมบัติ สัมปรายภาพ พอเป็นเครื่องประดับสติปัญญาตามสมควรแก่อุปนิสัย สืบวารอรรถสาธกต่อไป ณ กาลบัดนี้

ลักษณะเช่นนี้ ไม่พบในกามนิตฉบับภาษาอังกฤษและภาษาเยอรมัน และไม่พบในวรรณกรรมหรือวรรณคดีไทยเรื่องใดๆ เลย การที่ผู้แปลคือเสฐียร โกเศศและนาคะประทีปเพิ่มเข้ามา ทำให้เนื้อเรื่องที่ถูกแบ่งออกเป็น ๒ ภาค มีความต่อเนื่องกันมากยิ่งขึ้น และยังมีส่วนช่วยเน้นความเป็นพระสูตร ดังที่มีคำว่า “กามนิตสูตร” ปรากฏอยู่ด้วย

๔. ปิดเรื่อง ในตอนจบเรื่องกามนิต ผู้แปลได้ใส่ข้อความที่ช่วยเน้นความเป็นพระสูตรของเรื่องกามนิตให้ชัดเจนขึ้นดังนี้

อิติ

ศรีกามนิตสูตร สंपุณฺณม

กามนิตสูตรบริบูรณ์โดยประสงค์แล^{๙๙}

จะเห็นได้ว่า ผู้แปลได้ใส่คำภาษาสันสกฤตคือ “ศรีกามนิตสูตร สंपุณฺณม” เข้ามาด้วย ทั้งนี้ก็เพราะต้องการให้มีลักษณะคล้ายกับเป็นพระสูตรพุทธศาสนาamahayan ให้มากที่สุด* และผู้แปลก็ได้ใช้คำว่า “กามนิตสูตร” ให้เห็นอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการเสริมให้เรื่องกามนิตมีลักษณะเป็นพระสูตร

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔.

* พุทธศาสนาamahayanนิยมบันทึกเรื่องราวต่างๆ รวมทั้งพระไตรปิฎกเป็นภาษาสันสกฤต ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทนั้น นิยมบันทึกเป็นภาษาบาลี.

ข้อความที่เพิ่มเข้ามานี้ไม่พบทั้งในฉบับภาษาเยอรมันและฉบับภาษาอังกฤษเลย ผู้แปลได้เพิ่มเข้ามาก็เพื่อให้รับกับความในตอนต้นเรื่อง เพื่อให้มีลักษณะเป็น “พระสูตร” ที่สมบูรณ์ที่สุด

การทำให้เรื่องกามนิตเป็นพระสูตรพระสูตรหนึ่ง มีผลให้ผู้อ่านเกิดความศรัทธาต่อเรื่องกามนิตมากขึ้น ส่งผลให้แนวคิดทางพุทธศาสนาที่สอดแทรกอยู่ในเรื่องกามนิต มีลักษณะที่น่าเชื่อถือถ้อยคำทำให้ผู้อ่านมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสามารถของผู้แปล คือ เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป ที่ได้แปลกามนิตพาทย์ไทย ให้มีลักษณะเป็นพระสูตรอย่างสมบูรณ์ที่สุด เห็นได้ชัดเจนว่า ผู้แปลเข้าใจเรื่องพุทธศาสนาและวรรณคดีพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง

๓.๒ การนำเอาพุทธประวัติตอนปลายมาเป็นโครงเรื่อง

เรื่องกามนิตนอกจากผู้แต่งจะดำเนินเรื่องไปตามพฤติกรรมของตัวละครเอกคือกามนิตและวาสิฏฐีแล้ว ผู้แต่งยังได้นำเอาพุทธประวัติตอนปลายของพระพุทธเจ้ามาเป็นเหตุการณ์หนึ่งที่ปรากฏอย่างชัดเจนในเรื่องกามนิตด้วย โดยมีส่วนเกี่ยวข้องกับตัวละครเอกทั้งคู่ ดังเช่นที่กามนิตได้พบกับพระพุทธเจ้าในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ก่อนที่พระองค์จะเสด็จมุ่งหน้าไปที่เมืองกุสินาราเพื่อเข้าสู่ปรินิพพาน ส่วนวาสิฏฐีนอกจากจะได้ฟังธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้าแล้ว ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน วาสิฏฐีก็ได้รับแรงดำเนินตามรอยเสด็จ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ทันได้ฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งเหตุการณ์ทั้งหมดนี้ก็จะตรงกับเหตุการณ์พุทธประวัติตอนปลาย ดังที่ปรากฏในบันทึกทางประวัติศาสตร์ในพระไตรปิฎก

พุทธประวัติตอนต้นนั้นปรากฏเพียงเล็กน้อย ตามการระลึกถึงเรื่องราวที่ผ่านมาของพระพุทธเจ้า ส่วนเหตุการณ์พุทธประวัติตอนปลายนั้นได้ปรากฏออกมาอย่างชัดเจน ดังมีรายละเอียดว่า

ผู้แต่งได้เริ่มเปิดเรื่องขึ้นด้วยการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในขณะที่ทรงเสด็จมากรุงราชคฤห์ หลังจากที่พระองค์ได้เสด็จจาริกไปในที่ต่างๆ เพื่อแสวงหาพระสัจธรรม จนได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วก็ทรงเสด็จไปในที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่ประกาศพระสัจธรรมให้แก่เวไนยชน จนกระทั่งครบ ๔๕ พรรษาแล้วพระพุทธองค์ก็ได้เสด็จกลับมาที่เมืองราชคฤห์นี้อีกครั้งหนึ่ง

ในบันทึกทางประวัติศาสตร์ ก่อนหน้าที่พระพุทธองค์จะเสด็จกลับมาที่กรุงราชคฤห์ ได้เสด็จออกเดินทางไปยังที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่หลักธรรมคำสอน ในขณะที่เสด็จไปในที่ต่างๆ ก็มีชนเลื่อมใสและเข้ามาขอบวชเป็นภิกษุสงฆ์สาวกมากขึ้นเรื่อยๆ เช่น พระยสะกุลบุตร พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนรุทธะ พระอานนท์ เป็นต้นตามลำดับ ซึ่งภิกษุเหล่านี้ก็ได้ช่วยให้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเผยแผ่ออกไปกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

ในเรื่องกามนิต การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าต่อบุคคลที่ได้บวชเป็นพระภิกษุสำเร็จเป็นพระอรหันต์นั้น มีปรากฏเฉพาะพระองค์คือในขณะพระพุทธองค์เสด็จมาพักอยู่ที่ป่าประดู่หลาย

ซึ่งเป็นเทวสถานเก่าแก่ของพระกฤษณ์ อันตั้งอยู่ใกล้กับเมืองโกสัมพี ก็ได้เสด็จไปโปรดคฤมาลให้
ได้สัมผัสกับพระสังฆกรรม เลิกจากการเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น บวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา

ประวัติของพระพุทธเจ้าหลังจากที่ทรงเสด็จโปรดคฤมาลแล้วมีต่อไปว่า พระพุทธองค์
ได้ประทับอยู่ที่ป่าประดู่ตายติดกับเทวาลัยพระกฤษณ์ใกล้เมืองโกสัมพีต่อไปจนสิ้นฤดูฝน ซึ่งก็นาน
พอที่วาสิฏฐีจะได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าและได้ออกบวชเป็นภิกษุณี ได้ฟังธรรมจากพระโอรส
ของพระพุทธเจ้าอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง เมื่อสิ้นฤดูฝนแล้ว พระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จจาริกไปยังแคว้นแดน
ตะวันออก สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านไปคือกรุงพาราณสี แล้วเข้าสู่กรุงราชคฤห์ดังที่ปรากฏใน
คำที่พระภิกษุของคฤมาลบอกกับภิกษุณีวาสิฏฐีว่า

“ฉัน ได้จัดการตามที่ต้องการ ให้ฉันทำสำเร็จผลเรียบร้อยทุกอย่างแล้ว เป็นอันได้
เปลื้องปฏิกฤษณ์และไม่มีอะไรมาเป็นเครื่องกีดขวางแก่การที่ฉันจะเดินทางไปทิศตะวันออก
ตามรอยพระบาทพระพุทธเจ้าสู่กรุงพาราณสีและกรุงราชคฤห์ ซึ่งฉันคงจะติดตามไปจนพบ
พระองค์”^{๑๑}

การผ่านมารุงราชคฤห์ในครั้งนี้ ถือว่าเป็นครั้งที่สองที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาเยือนกรุง
ราชคฤห์ หลังจากนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์มุ่งไปกรุงเวสาลี ตอนนี้องที่เป็น
ตอนเปิดเรื่องกามนิต นั่นคือได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าขณะที่ทอดพระเนตรดูภูมิประเทศของกรุง
ราชคฤห์เป็นครั้งสุดท้าย ก่อนที่จะเสด็จแสวงหาที่พักแรมในชั่วราตรีนั้น ซึ่งก็ได้พักในห้องโถงบ้าน
ช่างหม้อ ได้พบกามนิต จึงได้ฟังเรื่องราวที่กามนิตเล่าให้ฟังทั้งหมด และภายหลังก็ได้ทรงแสดง
ธรรมให้กามนิตฟัง

ตั้งแต่ตอนนี้เป็นต้นไป พุทธประวัติของพระพุทธเจ้าก็จะค่อนข้างละเอียดชัดเจนมากขึ้น
หลังจากพักแรมที่ห้องโถงบ้านช่างหม้อกับกามนิต พระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จตรงไปยังป่า
มะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจจ์ดังที่มีคำบรรยายบอกไว้ล่วงหน้าว่า

...ขณะนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นสถานที่ซึ่งพระองค์กำลังจะเสด็จไปอยู่นี้ กล่าวคือ
ทางยอดแห่งพุ่มไม้อยู่ลิบๆ เบื้องพระพักตร์โพน เป็นป่ามะม่วงที่หมอชีวกแพทย์หลวงของ
พญาพิมพิสาร อุทิศถวายเป็นที่ประทับของพระตถาคต...^{๑๒}

หลังจากที่ประทับอยู่ที่ป่ามะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจจ์แล้วช่วงระยะหนึ่ง พระพุทธเจ้าก็
ได้เสด็จมุ่งหน้าสู่กรุงเวสาลี ณ ที่นี้เองที่พระพุทธองค์ได้อยู่จำพรรษาเป็นพรรษาสุดท้าย โดยได้ตรัส
ปลงพระชนมายุสังขาร ณ จปตเทวาลัย* นอกเมืองเวสาลี ดังที่เศรษฐีนิคนหนึ่งได้เล่าให้ภิกษุณี
วาสิฏฐีฟังว่า

^{๑๑} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๒๔๕.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

* เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นป่าवालเจดีย์.

“เรื่องเป็นอย่างนี้ วันหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่กับพระอานนทน์นอกเมืองนี้ ณ จปตเทวาลัย ในขณะที่สนทนากัน มีพระพุทธฎีกาว่า ผู้ใดเจริญอธิบาทสี่ประการบริบูรณ์แล้ว หากมีความปรารถนาก็ย่อมอยู่ในโลกนี้ได้จนสิ้นกัลป์ ที่พระพุทธเจ้าตรัสโอภาสอย่างนี้ ถ้าพระอานนทน์จะปรารถนาเหตุอาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ในโลกนี้จนตลอดกัลป์ก็จะได้ แต่จะเป็นด้วยอุกฤษฏาหารเข้าครอบงำหรืออย่างไรไม่ทราบ ท่านจึงไม่ปรารถนาเรื่องนี้แต่ก่อนเสียเลย มั้วร็ร็องพันเวลาเสียแล้ว”^{๑๓}

พระพุทธองค์ได้ประทับอยู่ที่เมืองเวสาลีนานพอสมควร แล้วจึงเสด็จออกจากเมืองเวสาลีไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ จนถึงอัมพคน* เสด็จอยู่ ณ ที่แห่งนี้ ๘ วัน แล้วก็เสด็จดำเนินไปที่ป่าร้าง** เมืองโกคนคร ต่อจากนั้นจึงเสด็จไปเมืองปาวา ดังที่ปรากฏตามการเดินทางของภิกษุณีวาสิฏฐีว่า

...เราได้เดินมุ่งไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ สืบถามทางที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโดยลำดับ

ครั้นไปถึงอัมพคน ได้ทราบว่า ได้เสด็จออกจากที่นั่นไปแล้วราวแปดวัน ครั้นตามไปถึงป่าร้าง เมืองโกคนคร ก็ได้ทราบว่าเสด็จไปเมืองปาวาก่อนหน้าที่เราไปถึงโกคนคร ได้สามวัน เพลาย่ำลงนิดหน่อยในวันหนึ่ง เราถึงเมืองปาวา ระทวยใจเหนื่อยอ่อนเต็มที^{๑๔}

ณ เมืองปาวา พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก เสด็จประทับเสวยกระยาหารที่บ้านของนายช่างทองแดง*** เมื่อเสวยเสร็จ เกิดอาการประชวร ดังที่ปรากฏตามบทสนทนาระหว่างภิกษุณีวาสิฏฐีกับนายช่างทองแดงว่า

“ถ้าท่านมาเร็วกว่านี้สักสองสามชั่วโมงก็จะเป็นการดี ได้มีโอกาสต้อนรับ เพราะพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก เสด็จประทับเสวยกระยาหารที่บ้านข้าพเจ้าในวันนี้”

“เช่นนั้น พระพุทธเจ้าก็ยังเสด็จอยู่ในเมืองปาวากระมัง”

“หามิได้ เมื่อเสวยเสร็จ ก็ประชวรมีพระอาการเจ็บปวดเป็นที่สุด เกือบจะทรงวิญญูทำให้ข้าพเจ้าและคนอื่นๆ ตกใจอลหม่าน แต่แล้วก็ฟื้นพระองค์และเสด็จไปถึงเมืองกุสินารา เมื่อสักชั่วโมงล่วงมานี้เอง”^{๑๕}

^{๑๓} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, *กามนิต-วาสิฏฐี*, หน้า ๒๔๙.

* เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป อธิบายว่าคือ อัมพปาลีวัน ซึ่งนางอัมพปาลีคิดนิกาถวายเป็นสังฆาราม แต่ผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะเป็นอัมพคามตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมากกว่า.

** เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป สันนิษฐานว่า น่าจะเป็น ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน ผู้วิจัยมีความเห็นว่าไม่น่าจะใช่ เพราะภูฏาคารศาลา ตั้งอยู่ใกล้เมืองเวสาลี ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เล่ม ๑๙ ข้อ ๑๑๒๓ หน้า ๒๗๓ แต่ปามหาวันในเรื่องกามนิตนั้นตั้งอยู่ในเมืองโกคนครแล้ว.

^{๑๔} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, *กามนิต-วาสิฏฐี*, หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

*** เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป สันนิษฐานว่า น่าจะเป็น จันทกัมมารบุตร.

^{๑๕} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, *กามนิต-วาสิฏฐี*, หน้า ๒๕๒.

ออกจากเมืองปาวา ก็เสด็จเข้าสู่เมืองกุลินารา ซึ่งเป็นเมืองเล็กๆ อยู่กลางป่าและที่เมืองกุลินารานี้เอง ที่พระพุทธเจ้าได้ประทับบนพระแท่นกลางระหว่างต้นรังคูในป่าร้าง

...เราไปไม่สู้ไกลก็มากนักย ถึงช่องว่างน้อยๆ ในป่าร้าง มีพระภิกษุราวสองร้อยองค์ ยืนเฝ้าอยู่เป็นรูปอัญจันทร์ ณ ท่ามกลางที่นี้มีต้นรังขนาดใหญ่สองต้นกำลังออกดอกเป็นกลุ่ม ก้อนขาวไสว ระวางควงไม่ร่วงทั้งคู่นี้ เห็นพระพุทธเจ้าประทับบรรทมบนพระแท่น ซึ่งปูลาดด้วยผ้าสีเหลือง มีพระหัตถ์ขวาหนุนพระเศียร คอกรั้งก็โปรยเกสรเป็นละอองลงมาอาบพระองค์^{๑๖}

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานก็ได้ทรงตรัสแสดงธรรมต่อพระอานนท์ และบรรดาสงฆ์สาวกที่ยืนเฝ้าแวดล้อมพระองค์อยู่ พร้อมทั้งทรงเปิดโอกาสให้พระสงฆ์สาวกได้ถามปัญหาข้อสงสัยเกี่ยวกับพระธรรมคำสอนของพระองค์แต่ก็ไม่ได้มีใครถามอะไร ต่างก็นิ่งเงียบ เพราะอยู่ในอาการ โศกเศร้าเสียใจ ในที่สุดพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสพระสังฆธรรมอันล้ำเลิศเป็นพระปัจฉิมวาจาว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตขอเตือนท่าน อันสังขารทั้งหลายมีแต่เสื่อมไปเป็นธรรมดาของท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญกุศลให้เต็มทีด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๗}

หลังจากพระดำรัสนี้แล้ว พระพุทธองค์ก็ได้เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน

ครั้นแล้ว ลิ่นพระดำรัส ลิ่นพระสุรเสียง หับพระโอบอุ้มหลับพระเนตร พระอัสสาสะ ปัสสาสะ ซึ่งเคยระบายตามธรรมดาบ่อยๆ ผั่วเบาลงๆ ทุกที แล้วก็สิ้นกระแสลม โดยพระอาการสงบ พระภิกษุองค์หนึ่ง ประกาศว่า พระบรมศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว^{๑๘}

จะเห็นได้ว่า พุทธประวัติของพระพุทธเจ้าในเรื่องกามนิคณั้น โดยมากแล้วจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธองค์ใกล้จะเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน มีการกล่าวถึงพุทธประวัติในสมัยก่อนตรัสรู้และหลังจากตรัสรู้แล้วเพียงย่อๆ สั้นๆ เหตุการณ์เริ่มเห็นได้ชัดเจนขึ้นในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่องคูลิมาลที่กรุงโกสัมพี และก็ได้เสด็จกลับมาสู่กรุงราชคฤห์

เมื่อเทียบพุทธประวัติตอนปลายในเรื่องกามนิคณกับพุทธประวัติที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก มหาปรินิพพานสูตร ที่มณิกาย เล่มที่ ๑๐ หน้า ๖๕-๑๓๔ ข้อ ๖๗-๑๖๒ แล้ว พบว่ามีการคลาดเคลื่อนกันเล็กน้อยดังนี้

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๙.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๙.

มหาปริณิพพานสูตรแบ่งเป็น ๖ ภาณวาร [*] คือ	พุทธประวัติตอนปลายในเรื่องกามนิต
ภาณวารที่ ๑ จุดเริ่มต้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปจำพรรษาสุดท้าย(ราชคฤห์-วัชชี)	เปิดเรื่องกามนิต พระพุทธเจ้าเสด็จทอดพระเนตรภูมิประเทศของเมืองราชคฤห์เป็นครั้งสุดท้าย แล้วพักแรมที่ห้องโถงบ้านช่างหม้อกับกามนิต
วัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้าที่เมืองราชคฤห์ กราบทูลเรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูจะยกทัพไปย่ำยีแคว้นวัชชี	-
เสด็จจากราชคฤห์ มุ่งหน้าสู่แคว้นวัชชี โดยแวะประทับที่อุทยานอัมพลัญจิกา จากนั้นเสด็จแวะนาลันทาทรงพบกับพระสารีบุตร	-
แวะประทับที่ป่ากุลิกาม ทรงพบสุนิระ และวัสสการพราหมณ์ที่กำลังสร้างเมืองปาฏลีบุตร จากนั้นข้ามแม่น้ำคงคา เข้าสู่แคว้นวัชชี	-
ภาณวารที่ ๒ ทรงเสด็จไปแคว้นวัชชี สู่อำปราชญ์ที่เวสาลี	
แวะประทับที่โกฏิกาม แล้วต่อไปยังนาติกหรือญาติคาม ถึงเมืองเวสาลีประทับที่อัมพปาลีวันของนางอัมพปาลีคณิกา แล้วเสด็จสู่เวฬุคาม	-
จำพรรษาที่เวฬุคาม ประชวรหนัก	วาสิฏฐีได้ทราบข่าวพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เมืองเวสาลีนี้ช้านาน
ภาณวารที่ ๓ การปลงพระชนมายุสังขาร	
หลังจากเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองเวสาลีแล้วเสด็จไปทรงพักกลางวันที่บ้านวาเลเจติย์ และได้ทรงปลงพระชนมายุสังขาร	วันหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ จปทเวทาลัย ตรัสแสดงเป็นนัยถึงอิทธิบาท ๔ ให้พระอานนท์ทราบ แต่พระอานนท์ก็มิได้เฉลียวใจ พระพุทธเจ้าตรัสปลงพระชนมายุสังขารกับพญามาร
พระอานนท์ทูลขอให้ดำรงพระชนม์อยู่ตลอดกับปี ตรัสเล่าถึงการที่ได้ตรัสให้โอกาสแก่พระอานนท์หลายครั้งก่อนหน้านั้นแล้ว และให้ประมุขภิกษุทั้งหลายในเมืองเวสาลี ทรงแจ้งการที่จะปรินิพพานในเวลา ๓ เดือนข้างหน้า	พระอานนท์ทูลอาราธนาขอให้ดำรงพระชนม์อยู่ต่อไป แต่พระองค์ตรัสปฏิเสธ และทรงแจ้งเรื่องจะปรินิพพานแก่บรรดาพระสาวก
ภาณวารที่ ๔ เส้น ทางเสด็จจากเวสาลี สู่อสถานที่ปรินิพพาน	
ทอดพระเนตรเมืองเวสาลีครั้งสุดท้ายแล้วเสด็จเดินทางผ่านภัณฑคาม หัตถิกาม อัมพคาม ชัมพูคาม	วาสิฏฐีถึงอัมพคน ได้ทราบข่าวเสด็จออกจากที่นั่นแล้วราวแปดวัน ครั้นตามไปถึงป่าร้าง เมืองโกคณคร ก็

^{*} สรุปลงจาก พระธรรมปิฎก (ประยูรธ ฺปยุตฺโต), *กรณีเงื่อนงำ : พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร*, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๖๙-๗๑ .

ภาณวาร หมายถึงวาระแห่งการสวด ใช้สาธยายเป็นตอนๆ หรือเป็นคราวๆ เพื่อสะดวกในการสวดท่องทรงจำ เนื่องจากมหาปริณิพพานสูตรเป็นพระสูตรที่ค่อนข้างยาว.

โกคนคร	ทราบว่าได้เสด็จไปก่อนหน้าแล้ว ๓ วัน
เสด็จเข้าเขตเมืองปาวา แคว้นมัลละ ประทับที่อัมพวันของนายจุนทะ กัมมารบุตร ซึ่งได้ถวายสุกรมัททวะ	เมื่อวาสถิฤๅณีสถิตที่เมืองปาวา ก็ได้พบบ้านนายช่างทองแดง แจ้งว่าพระพุทธเจ้าเพิ่งจะประทับเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้วสองสามชั่วโมงที่ผ่านมา
เสด็จออกเดินทางต่อ ประชวรหนักลงพระโลหิตตรัสแก่พระอานนท์ว่าจะเสด็จสู่เมืองกุสินารา	เมื่อเสวยเสร็จ ทรงประชวรหนัก เกือบจะทรงวิสัญญี พี่นพระองค์แล้วก็เสด็จไปเมืองกุสินารา
หยุดประทับพักใกล้ฝั่งแม่น้ำกุชานที ตรัสสั่งพระอานนท์ให้ไปปลอบใจนายจุนทะ	-
ภณวารที่ ๕ ได้รับสาละคุที่ปรินิพพาน	
เสด็จข้ามแม่น้ำหิรัญวดี เสด็จเข้าสู่ศาลวโนทยานบรรทมอนุฐานไศยา	วาสถิฤๅณีสถิตผ่านลำธารสายหนึ่งลงไปชำระสنانกายรู้สึกชุ่มชื่นขึ้น หยุดพักสักครู่ แล้วก็เดินทางต่อ พบเห็นภูเขาคิมมาลัย เมื่อถึงเมืองกุสินารา ได้รับทราบข่าวพระพุทธเจ้าจากคนเฝ้าและคนชราที่นั่งร้องไห้อยู่แข็งแะจึงรีบออกจากประตูเมืองตรงไปยังป่าริง
ตรัสตอบคำถามและชี้แจงเรื่องควรทราบก่อนปรินิพพาน	พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์และบรรดาสาวกและประทานโอกาสให้กราบทูลข้อสงสัย
โปรดสุภททปริพาชก เป็นปัจฉิมสักขีสาวก	-
ภณวารที่ ๖ การปรินิพพาน และแจกพระบรมสารีริกธาตุ	
พุทธดำรัสสำคัญก่อนปรินิพพาน ตั้งแต่ให้ถือพระธรรมวินัยเป็นศาสดา จนถึงปัจฉิมวาจา	พระพุทธเจ้าให้ถือเอาพระธรรมเป็นศาสดา และตรัสปัจฉิมวาจา
เสด็จดับขันธปรินิพพาน และบุคคลสำคัญ ๔ ท่านกล่าวคาถาธรรมสังเวช	เสด็จดับขันธปรินิพพาน
เจ้ามัลละแห่งกุสินารา กระทำพุทธศรีบูชา และจัดเตรียมพิธีถวายพระเพลิงพุทธศรีระ	-
พระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยหมู่สงฆ์ที่ติดตามทราบข่าวพุทธปรินิพพานขณะเดินทาง	-
สุภททะอุคคบรรพชิต กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย	-
ถวายพระเพลิงพุทธศรีระ	-
แบ่งแจกพระบรมสารีริกธาตุ สร้างและฉลองพระสถูป	-

จากการเปรียบเทียบกันระหว่างพุทธประวัติมหาปรินิพพานสูตร ที่มุนิกาย ในพระไตรปิฎก กับพุทธประวัติที่ปรากฏในเรื่องกามนิต พบว่าลำดับเวลาของเหตุการณ์แทบทุกแห่งตรงกับเหตุการณ์ในพระไตรปิฎก มีบางเหตุการณ์ที่ไม่ปรากฏในเรื่องกามนิต เช่น วัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้า การโปรดสุภททปริพาชกเป็นปัจฉิมสาวก หรือ การถวายพระเพลิงพระพุทธรูปหรือการแจก

พระบรมสารีริกธาตุเป็นต้น อาจเป็นเพราะว่าเหตุการณ์เหล่านี้ไม่มีผลต่อเนื้อเรื่องกามนิต ดังนั้นผู้แต่งจึงไม่ได้เข้ามา เพราะจะทำให้เนื้อเรื่องยืดยาวเกินไป

อย่างไรก็ตาม มีเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่ไม่ตรงกันคือ ในมหาปริณิพพานสูตร พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่อัมพปาลีวันของนางอัมพปาลีคณิกาในเมืองเวสาลีก่อน แล้วจึงเสด็จไปประทับจำพรรษาที่เวฬุคาม แล้วจึงปลงพระชนมายุสังขารที่ปาวาลเจดีย์ แต่ในเรื่องกามนิต ผู้แต่งได้ให้วาสิฏฐีได้เดินทางมาถึงเมืองเวสาลี ได้ทราบที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในเมืองนี้เป็นเวลาช้านาน นั่นก็น่าจะเป็นการจำพรรษาอยู่ที่เวฬุคามนั่นเอง และวาสิฏฐีก็ได้รับทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าได้ปลงพระชนมายุสังขารที่จปทเวทาลัย (ปาวาลเจดีย์) แล้ว จากนั้นวาสิฏฐีจึงได้เดินทางไปที่ยัมพคนซึ่งผู้แปลคือเสฐียร โภคเศและนาคะประทีปได้ให้คำอธิบายว่า เป็นอัมพปาลีวันของนางอัมพปาลีคณิกา แล้วจึงไปที่ปารัง เมืองโกคนคร ซึ่งต่างจากในพระไตรปิฎกที่กล่าวไว้ว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จถึงอัมพปาลีวันของนางอัมพปาลีคณิกาก่อนแล้วจึงเสด็จถึงเวฬุคาม

ผู้วิจัยเห็นว่า อัมพคน ในที่นี้ (ฉบับภาษาอังกฤษว่า Ambagana) ไม่น่าจะหมายถึงอัมพปาลีวันของนางอัมพปาลีคณิกา หากแต่หมายถึง อัมพคาม ดังที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ในเล่มที่ ๑๐ ข้อ ๑๑๒ หน้า ๑๐๑ ว่า หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาอยู่ที่เวสาลีแล้วก็ได้เสด็จผ่านอัมพคามเข้าสู่เมืองปาวา สมตามที่ปรากฏในเรื่องกามนิต

จากการพิจารณาพุทธประวัติที่ปรากฏในเรื่องกามนิต พบว่าเรื่องกามนิตได้ดำเนินเรื่องส่วนหนึ่งอยู่ในโครงเรื่องพุทธประวัติตอนปลาย ซึ่งมีเนื้อหาค่อนข้างตรงกับมหาปริณิพพานสูตรในพระไตรปิฎกเกือบทั้งหมด แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งต้องการให้เนื้อเรื่องดำเนินควบคู่ไปกับพุทธประวัติจริงๆ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการนำเสนอแนวคิดหลักธรรมทางพุทธศาสนา นั่นคือการที่กามนิตและวาสิฏฐีได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ดังที่ปรากฏในห้องโถงบ้านช่างหม้อ และสถานที่เข้าสู่ปริณิพพานก็ทำให้ได้นำไปไตร่ตรองร่วมกันบนสวรรค์สุขาวดี และพรหมโลก ส่งผลให้ได้เข้าสู่การบรรลุนิพพาน อีกอย่างหนึ่งในขณะที่ปรากฏเหตุการณ์การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้อ่านก็จะรู้สึกคล้ายกับเป็นผู้ฟังพระธรรมเทศนาเหล่านี้โดยตรงด้วย นอกจากนี้เหตุการณ์การประหารและการปริณิพพานของพระพุทธเจ้า ก็เป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต นั่นคือ ชีวิตไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามกฎไตรลักษณ์ นับเป็นกลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาที่แยบยลกลมกลืนอีกลักษณะหนึ่งของผู้แต่ง

๓.๓ การนำเอาข้อความจากพระไตรปิฎกมาประกอบเนื้อเรื่อง

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาที่ได้รับความเชื่อถือมานานกว่า ๑,๐๐๐ ปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระไตรปิฎกบาลีของพุทธศาสนาเถรวาท เป็นที่ยอมรับกันในวงกว้างปราชญ์

พุทธศาสนาทั่วโลกว่าเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่มั่นคงยืนยาวที่สุด^{๑๙} โดยเป็นการนำเอาพระพุทธรูป พระธรรมเทศนาที่สอนโดยภาษาต่างๆ มาร้อยกรองเป็นภาษาใด ภาษาหนึ่ง เพื่อความเป็นเอกภาพ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภาษาที่เลือกใช้ก็คือภาษามาคธี หรือภาษามคธ แล้วก็ถ่ายทอดต่อๆ กันมา ด้วยระบบท่องจำ จนกระทั่งได้มีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในการสังคายนาครั้งที่ ๕* ที่ประเทศลังกา จึงได้เปลี่ยนมาเรียกว่าปาฬิภาษา หรือภาษาบาลี^{๒๐}

พระไตรปิฎกแบ่งเป็น ๓ คือพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ความสำคัญของพระไตรปิฎกนั้นถือว่าเป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นหลักฐานพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า จึงควรจะธำรงรักษาไว้ให้ดี ถูกต้อง และแม่นยำที่สุด ดังที่พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า

“ถ้าหมดพระไตรปิฎก ก็คือหมดพระพุทธศาสนา หมดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หมดพระธรรมวินัย หมดพระศาสดาของชาวพุทธ จึงเป็นหน้าที่ของชาวพุทธ ที่จะต้องรักษาพระธรรมวินัยไว้ ด้วยการเล่าเรียนพระไตรปิฎก แล้วก็รักษาพระไตรปิฎกไว้ให้อยู่มั่นคงด้วยดี ดังที่ชาวพุทธโบราณทุกประเทศ ได้พยายามรักษากันมาเป็นงานสำคัญของชาติ”^{๒๑}

พระไตรปิฎกแพร่หลายไปในประเทศต่างๆ ในทวีปเอเชียและในยุโรป ถึงแม้ว่าจะกระจายไปในที่ต่างๆ แต่ข้อความในพระไตรปิฎกนั้นถือว่า ต้องรักษาไว้ให้ถูกต้องที่สุด ไม่ให้ผิดเพี้ยนไปจากเดิม ถึงจะมีไม่ตรงกันบ้างก็มีเพียงเล็กน้อย เช่นอักษรบางตัวเท่านั้น อย่างไรก็ตามหลักธรรม คำสอนต่างๆ ก็ตรงกันหมด ดังนั้น ไม่ว่าจะไปปรากฏที่ไหนก็มีเนื้อหาเดียวกันทั้งสิ้น

“คำสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกของประเทศไทย พม่า ลังกา หรือในประเทศไหนๆ แม้แต่ที่เอาไปในยุโรป เช่นที่อังกฤษ ก็เป็นเนื้อหาอันเดียวกันหมด เป็นคำสอนเดียวกัน เช่น ทาน ศีล ภาวนา อันเดียวกัน ศีล สมาธิ ปัญญา ไตรสิกขา อันเดียวกัน ชั้น ๕

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), นิพพาน-อนัตตา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๓๖ .

* บางมติว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๔ เพราะการสังคายนาครั้งก่อนหน้านั้น ในประเทศลังกาไม่นับเข้าว่าเป็นการสังคายนา เนื่องจากสาเหตุไม่ชัดเจน และเวลาห่างจากครั้งที่ ๓ ในอินเดีย เพียง ๒ ปีเท่านั้น .

อ้างอิงจาก พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดพิมพ์ ในงานสัปดาห์สมโภชพระไตรปิฎกและอรุณภิกษา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒-๒๐ กันยายน ๒๕๓๕), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๒๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พระไตรปิฎกวิเคราะห์. (กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๔-๖.

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖.

ปฏิจสมุปบาท อันเดียวกัน ไม่ว่าพระสูตรใดๆ ไปดูเนื้อหาที่เหมือนกันหมด ไปที่ไหนก็ใช้กัน
ได้เหมือนกัน^{๒๒}

ในเรื่องกามนิต มีข้อความหลายตอนที่ปรากฏตรงหรือคล้ายกับข้อความในพระไตรปิฎก
นี้ย่อมแสดงว่า ผู้แต่งได้นำไปจากพระไตรปิฎกโดยตรงหรืออาจจะนำไปจากหนังสือเล่มอื่นๆ ที่มี
การถ่ายทอดข้อความในพระไตรปิฎกไปอีกทอดหนึ่ง ดังที่ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ได้กล่าวไว้ว่า

“ผู้แต่งเรื่องกามนิตเป็นผู้รู้หลักในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ได้ศึกษาพระพุทธร-
ศาสนาอย่างกว้างขวางจนบังเกิดความเลื่อมใส มีความเห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มี
แก่นธรรมอันประเสริฐสมควรที่จะคลี่คลายขยายความจริงในเรื่องพุทธประวัติและญาณทัสน์
ของพระพุทธองค์ให้แจ่มแจ้ง...”^{๒๓}

ดังนั้น เรื่องกามนิต ก่อนที่จะสำเร็จเป็นนวนิยายรักหวานซึ่งที่สอดแทรกไปด้วยแนวคิด
สำคัญทางพุทธศาสนา ผู้แต่งก็ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับบันทึกทางพระวัตติศาสตร์ และหลักธรรม
คำสอนทางพระพุทธศาสนามาแล้วเป็นอย่างดี ซึ่งแหล่งที่มาที่สำคัญของข้อมูลเหล่านี้ก็คือพระไตร-
ปิฎก ได้มีผู้กล่าวไว้ถึงหนังสือที่ผู้แต่งได้ใช้ค้นคว้าเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า

“...ข้อความเหล่านี้ได้มาจากงานแปลดีๆ ของ J.J. Meyer ก็มาก และยังได้จาก
หนังสือที่เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมสมัยโบราณและสมัยใหม่บ้าง (เช่น หนังสือ
“Buddhistischer Anthologie” ของ K.E. Neumann เป็นต้น) หนังสือที่ Richard
Schmidt ได้เขียนไว้ก็เป็นประโยชน์ในการค้นหาพระพุทธรวจนะได้ไม่น้อย เป็นต้นว่าหนังสือ
Beiträge zur indischen Erotik ก็เป็นรากฐานสำคัญ แต่ส่วนใหญ่ที่ได้มานั้นเป็นหนังสือ
ที่แปลเป็นภาษาเยอรมัน...”^{๒๔}

หนังสือที่ผู้แต่งใช้ค้นคว้า น่าจะเป็นหนังสือที่รวบรวมเอาพระพุทธรวจนะที่ได้ถ่ายทอดออก
มาโดยตรงจากพระไตรปิฎก เพราะจากการพิจารณาเรื่องกามนิต เปรียบเทียบกับข้อความใน
พระไตรปิฎกแล้ว พบว่ามีข้อความหลายตอนที่ตรงกัน และมีบางตอนที่ใกล้เคียงกัน ในส่วนที่ใกล้
เคียงไม่ตรงกันเสียทีเดียวนั้น อาจเป็นไปได้ว่า เพราะเรื่องกามนิตได้แปลสืบทอดกันมาถึงสามภาษา
ดังนั้นจึงอาจจะมีเปลี่ยนแปลงถ้อยคำ และรายละเอียดเล็กน้อยไปบ้าง

จากการเปรียบเทียบเรื่องกามนิตกับข้อความในพระไตรปิฎก สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒
ลักษณะคือ ข้อความที่ปรากฏเป็นเหตุการณ์ กับข้อความที่เป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖-๕๗.

^{๒๓} สุมนชาติ สวัสดิ์กุล, “กามนิต” สืบเนื่องมาแต่พระสูตรไหน. (พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๔๘๖)
หน้า ๒๔.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕-๓๖.

๓.๓.๑ ข้อความเหตุการณ์

ในส่วน of ข้อความที่เป็นเหตุการณ์นั้น ผู้แต่งได้นำเอาข้อความจากพระไตรปิฎกมาปรับเป็นเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง ดังนั้น ในเรื่องกามนิตจึงพบว่ามีเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่ตรงหรือใกล้เคียงกับข้อความในพระไตรปิฎก ดังมีรายละเอียดดังนี้

ในตอน that พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าไปพักแรมที่ห้องโถงบ้านช่างหม้อ ได้พบกับกามนิต และได้แสดงธรรมให้ฟัง ตรงกับข้อความในพระไตรปิฎก ชาตวิภังคสูตร ที่ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปพักในห้องโถงบ้านช่างหม้อ และได้พบกับปุกกุสาติกุลบุตร ขอให้พิจารณาการเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>ขณะพระองค์เสด็จมาใกล้เบญจคีรีนครคือราชคฤห์เป็นเวลาจวนสิ้นทิวาวาร...</p> <p>พระองค์เสด็จเข้าไปหาชายปั้นหม้อ แล้วตรัสว่า “ดูก่อนท่านผู้เฝ้ากะ ตลาคจะขออาศัยพักแรมคืนที่ห้องโถงในบ้านท่านจะมีข้อขัดข้องอย่างไรบ้างหรือไม่?”</p> <p>ชายปั้นหม้อตอบว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ไม่มีข้อขัดข้องอย่างไรเลย แต่ทว่าในขณะนี้มือาคันตุจะได้รับความเมื่อยล้าจากการเดินทางไกล มาขออาศัยแรมคืนอยู่ก่อนแล้ว ถ้าไม่มีความรังเกียจ ก็เชิญท่านผู้เจริญเถิด”...</p> <p>ครั้นแล้ว เสด็จเข้าไปในห้องโถง ทอดพระเนตรเห็นชายหนุ่มคนหนึ่ง มีลักษณะเป็นผู้ดีมีตระกูล นั่งอยู่บนเสื่อข้างมุมห้อง</p> <p>พระตลาคตรัสปราศรัยด้วยว่า “ดูก่อนอาคันตุกะ ถ้าท่านไม่รังเกียจ ตลาคจะขออาศัยแรมราตรีในห้องโถงนี้”</p> <p>ชายคนนั้นตอบว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เชิญท่านตามความพอใจเถิด เพราะห้องโถงของกุมภการกว้างขวางพอ”</p> <p>พระตลาคเจ้าทรงลาดพระนีสีทนต์อันถวัลงใกล้ฝาผนังดั่งประทับด้วยสมาธิบัลลังก์ มีพระกายตั้งตรง ดำรงพระสติสัมปชัญญะสงบนิ่ง ตลอดยามคืนแห่งราตรีนั้น ส่วนชายหนุ่มก็นั่งนิ่งตลอดยามคืนเหมือนกัน</p> <p>ต่อมาพระตลาคเจ้าทอดพระเนตรชายหนุ่มมีอาการสงบนิ่งเช่นนั้นก็ทรงรำพึงว่า “กุลบุตรผู้นี้เป็นผู้แสวงหาโมกษธรรมกระมังหนอ อันเราควรถามดู” ทรงจินตนาการดังนี้แล้ว หันพระพักตร์ไปทางชายหนุ่ม แอ้มพระโอษฐ์ตรัสถามว่า</p>	<p>[๖๗๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้</p> <p>สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเมื่อเสด็จจาริกไปในมคธชนบท ทรงแวะยังพระนครราชคฤห์ เสด็จเข้าไปหานายช่างหม้อชื่อภักคเวยังที่อยู่ แล้วตรัสดังนี้ว่า ดูกรนายภักคเว ถ้าไม่เป็นความหนักใจแก่ท่าน เราจะขอพักอยู่ในโรงสักคืนหนึ่งเถิด นายภักคเวทูลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่มีความหนักใจเลย แต่ในโรงนี้มีบรรพชิตเข้าไปอยู่ก่อนแล้ว ถ้าบรรพชิตนั้นอนุญาต ก็นิมนต์ท่านพักตามสบายเถิด ฯ</p> <p>[๖๗๔] ก็สมัยนั้นแล กุลบุตรชื่อปุกกุสาติ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตอุทิศพระผู้มีพระภาคด้วยศรัทธา ปุกกุสาติกุลบุตรนั้นเข้าไปพักอยู่ในโรงของนายช่างหม้อนั้นก่อนแล้ว ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหาท่านปุกกุสาติขังที่พัก แล้วตรัสกะท่านปุกกุสาติ ดังนี้ว่า ดูกรภิกษุ ถ้าไม่เป็นความหนักใจแก่ท่าน เราจะขอพักอยู่ในโรงสักคืนหนึ่งเถิด ท่านปุกกุสาติตอบว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ โรงช่างหม้อกว้างขวาง นิมนต์ท่านผู้มีอายุพักตามสบายเถิด ฯ</p> <p>[๖๗๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปสู่โรงช่างหม้อแล้ว ทรงลาดสันถัดหญ้า ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ประทับนั่งคู้บัลลังก์ตั้งพระกายตรง ดำรงพระสติมั่นเฉพาะหน้า พระองค์ประทับนั่งล่วงเลยราตรีไปเป็นอันมาก แม้ท่านปุกกุสาติก็นั่งล่วงเลยราตรีไปเป็นอันมากเหมือนกัน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริดังนี้ว่า กุลบุตรนี้ประพฤติน่าเลื่อมใสหนอ เราควรจะถามดูบ้าง ต่อขึ้นพระองค์จึงตรัสถามท่านปุกกุสาติดังนี้ว่า ดูกรภิกษุ ท่านบวช อุทิศใครเล่า หรือว่า ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบไปสรรพนามใคร ฯ</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>“ดูก่อน อาคันตุกะ ท่านมาถือเพศเป็นผู้ละ เลศสถานเพราะเหตุเป็นไฉน?... “ก็ใครเล่า ที่ท่านยกย่องกระหายอยากให้เป็น ศาสดา? มีนามว่าอย่างไร?” “ข้าแต่ภราดา ผู้ซึ่งข้าพเจ้าอยากให้เป็นศาสดา นั้น คือพระสมณโคดมศาสดา ผู้สละสมบัติแห่ง ศากยราชออกบรรพชาแล้ว พระสมณโคดมพระองค์นี้ มี เกียรติศัพท์อันดังก้องไปทั่วทั้งไปว่า เป็นพระผู้ซึ่งไม่มี ผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้บริสุทธิรู้แจ้งในสิ่ง ทั้งปวง เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ตรัสรู้ มีปริชาสามารถคือพระพุทธเจ้า ที่ข้าพเจ้าเดินทางมานี้ก็ เพื่อจะเฝ้าพระผู้ซึ่งไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า และถวายตนเป็นศิษย์” “ดูก่อนผู้จาริกแสวงบุญ ก็พระผู้ซึ่งไม่มีผู้อื่น ยิ่งกว่าเป็นผู้ตรัสรู้แล้วนั้นบัดนี้อยู่ ณ ที่ไหน?” “ข้าแต่ภราดา อยู่ไกลไปทางเหนือในจังหวัด สวัตติ แคว้นโกศล ถัดกรุงสวัตติออกไปหน่อย มีสวน เขตนวันอันอุดมด้วยป่าไม้ร่มรื่น... ในเวลานี้พระพุทธองค์ ประทับอยู่ และข้าพเจ้าก็หวังอยู่ว่า ถ้าจะมักเขม้นเดินทาง จากที่นี่ในเวลาราวสัปดาห์ก็จะได้ถึงจังหวัดสวัตติ แล้วจะได้เข้าเฝ้าแทบเบื้องพระบาทมูล” “ดูก่อนผู้จาริกแสวงบุญ ท่านเคยเห็นพระผู้มี- ภากันนั้นมาแล้วหรือ? ถ้าท่านเห็นจะจำได้หรือไม่?” “ภราดา ข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าข้าพเจ้าเห็นก็คงไม่รู้จักพระองค์” ครั้นแล้วพระศาสดา ทรงรำพึงว่า “ผู้จาริกแสวง บุญคนนี้จะเดินทางจะไปหาเรา ได้ตั้งใจอุทิศตัวจะเป็น สาวกของเรา ถ้ากระไรเราพึงเทศนาหลักพระ-ธรรมให้ ฟังบ้าง แม้อันตรียยังไม่แก่กล้า ก็พอเป็นอุปนิสัย” แล้ว หันพระพักตร์ตรงมายังกามนิต ตรัสว่า “ดวงเดือนพึงจะขึ้นตรง मुखบ้าน เวลากลางคืน ยังอีกยาวนาน การนอนมากนัย่อมทำให้เชื่องซึม เพราะ ฉะนั้น ถ้าไม่มีความรังเกียจ เราจะแสดงธรรมของ พระพุทธเจ้านั้นเป็นปฏิการแก่ประวัติที่ท่านเล่าให้ฟัง” “ข้าแต่ภราดา ข้าพเจ้าต้องการอย่างนั้นอยู่แล้ว โปรดแสดงเถิด”</p>	<p>หรือท่านชอบใจธรรมของใคร ๆ [๑๖๖] ท่านปุถุศาสนาคือว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ มีพระสมณโคดมผู้ศาสดาบุตร เสด็จออกจากศากยราช- สกุลทรงผนวชแล้ว ก็พระโคดมผู้มีพระภาคพระองค์นั้น แล มีกิตติศัพท์ฟุ้งไปงามอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุดังนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นผู้ไกลจากกิเลส รู้เอง โดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้ง โลก เป็นสารถิผู้ฝึกบรูษที่ควรฝึกอย่างหาคนอื่นยิ่งกว่า มิได้ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้แจกธรรม ดังนี้ ข้าพเจ้าบวชอุทิศพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น และพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นศาสดา ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ๆ พ. ดูกรภิกษุ ก็เดี๋ยวนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันต- สัมมาสัมพุทธพระองค์นั้นประทับอยู่ที่ไหน ๆ ป. ดูกรท่านผู้มีอายุ มีพระนครชื่อว่าสวัตติอยู่ใน ในชนบททางทิศเหนือเดี๋ยวนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันต- สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นประทับอยู่ที่นั่น ๆ พ. ดูกรภิกษุ ก็ท่านเคยเห็นพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้นหรือและท่านเห็นแล้วจะรู้จักไหม ๆ ป. ดูกรท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นพระผู้มี- พระภาคพระองค์นั้นเลยถึงเห็นแล้วก็ไม่รู้จัก ๆ [๑๖๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้มีพระ ดำริดังนี้ว่า กุลบุตรนี้บวช อุทิศเรา เราควรจะแสดงธรรม แก่เขา ต่อ นั้น พระองค์จึงตรัสเรียกท่านปุถุศาสนาคือว่า ดูกร ภิกษุ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนั้น จงใส่ ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป ท่านปุถุศาสนาคือว่า ดูกร พระภาคว่า ชอบแล้ว ท่านผู้มีอายุ ๆ [๑๖๘] พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า ดูกร ภิกษุ คนเรานี้มีธาตุ ๖ มีแดนสัมผัส ๖ มีความหวังนึก ของใจ ๑๘ มีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อันเป็น ธรรมที่ ผู้ตั้งอยู่แล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่อง หมักหมมเป็นไปก็เมื่อกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลส เครื่องหมักหมม ไม่เป็นไปอยู่ บัณฑิตจะเรียกเขาว่า มุนิ ผู้สงบแล้ว ไม่พึงประมาทปัญญา ฟังตามรักษาสัจจะ ฟัง เพิ่มพูนจาละพึงศึกษาสันติเท่านั้น นี้อุเทศแห่งธาดูวิภังค์</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>“ดูก่อนผู้จารึกแสงบุญย์ ถ้ากระนั้น จงสดับ ธรรมที่จะแสดงต่อไปนี้ กระทำให้ในใจให้คิดเกิด”</p> <p>และพระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภราดา พระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธชนั้น ได้ยังจักรแห่งธรรม อันประเสริฐให้หมุน โกล้อธิปิณฑะในมฤคทายวัน จังหวัดพาราณสี ...</p> <p>เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมจบลงแล้ว กามนิตชายอากันตุกะคงนั่งนิ่งอยู่นาน ดวงจิตเกิดปั่น ป่วนรวนเรด้วยความสนเท่ห์สงสัยหนักใจหลายพันนัย ถอนหายใจยาว...</p> <p>เมื่อกามนิตวิ่งเลี้ยวลัดเข้าไปทางตรอกที่แคบ ที่สุด กำลังมีใจตื่นมุงอยู่อย่างนี้ จนไม่ได้สังเกตเห็นโคบ้า ตัวหนึ่งวิ่งไล่คนแตกกระเจายมาข้างหน้า ต่างหนีวิ่งเข้าไป ในบ้านบ้าง หลบซ่อนหรือปีนหนีขึ้นไปอยู่บนกำแพง บ้าง หญิงคนหนึ่งอยู่บนมุขบ้านตะ โคนบอกให้ระวังตัว แต่กามนิตก็มีไฉน ดาจ้องอยู่ที่ยอดหอคอย ซึ่งเป็นที่ มุงหมายอยู่ตรงหน้าเพื่อมิให้เลี้ยวผิดทาง กว่าจะรู้สึกตัวก็ พอดีโคบ้ากรากเข้ามาถึงตัวเสียแล้ว หนีไม่ทัน ทันใดนั้น โคก็ขวิดกามนิตร้องเสียง โอยลัมลงริมกำแพง ส่วน โคเมื่อขวิดกามนิตแล้ว ก็วิ่งเลหายไปในอีกทางหนึ่ง...</p> <p>กามนิตกล่าวได้เท่านี้ ตัวสั่นเทิ้ม กระอักโลหิต ออกจากปาก ลื่นเสียง ลื่นใจอยู่ในวงแขนของพระ- อานนท์</p> <p>ล่วงต่อมาไม่ทันถึงครึ่งชั่วโมง พระสารีบุตร และพระอานนท์พร้อมด้วยพระภิกษุทั้งหลาย ก็ไปถึง บ้านช่างหม้อ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาท แล้ว นั่ง ณ ที่ควรมีส่วนสุดข้างหนึ่ง</p> <p>“เออ! ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตมาถึงเป็นเวลา เย็นมีดคลงแล้ว ถึงว่าจะรู้สึกเหนื่อยมากก็จริง แต่ไม่ ประสบอุปสรรคอย่างไร ตลอดทางได้พักแรมคืนในนี้ กับชายอากันตุกะคนหนึ่ง เรียบร้อยดีอยู่”</p> <p>พระสารีบุตร “ชายอากันตุกะคนนั้น บัดนี้ กระทำกาลกิริยาเสียแล้ว โดยถูกโคขวิดในกรุงราชคฤห์”</p> <p>พระอานนท์ “และทั้งเขาไม่นึกเกลียดด้วยว่า ผู้ที่ แรมคืนอยู่กับคนนั้นเป็นใคร ความประสงค์ของผู้นั้นมี อย่างเดียว คือ ใครจะเฝ้าพระองค์...”</p>	<p>หก ฯ...</p> <p>[๖๕๔] ลำดับ นั้น แล ท่าน ปุ ก กุ สาดิ ทราบ แน่นอนว่า พระศาสดาพระสุคต พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาถึงแล้วโดยลำดับ จึงลุกจากอาสนะทำจีวรเจวียง บ่าข้างหนึ่ง ชบเสียลงแทบพระยุคลบาทของพระผู้มี- พระภาค แล้วทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ โทษล่วงเกิน ได้ต้องเข้าพระองค์เข้าแล้ว ผู้มีอาการ โง่เขลา ไม่ฉลาด ซึ่งเข้าพระองค์ได้สำคัญถ้อยคำที่เรียก พระผู้มีพระภาคด้วยวาหะว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ ขอพระผู้มี พระภาคจงรับอดโทษล่วงเกินแก่ข้าพระองค์ เพื่อจะ สำรวมต่อไปเถิด ฯ</p> <p>[๖๕๕] พ. ดูกรภิกษุ เออาเถอะ โทษล่วงเกิน ได้ ต้องเธอผู้มีอาการโง่เขลา ไม่ฉลาด ซึ่งเธอได้สำคัญถ้อย คำที่เรียกเราด้วยวาหะว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ แต่เพราะเธอ เห็นโทษล่วงเกินโดยความเป็นโทษแล้วกระทำคินตาม ธรรม เราขอรับอดโทษนั้นแก่เธอ ดูกรภิกษุ ก็ข้อที่บุคคล เห็นโทษล่วงเกินโดยความเป็นโทษแล้วกระทำคินตาม ธรรม ถึงความสำรวมต่อไปได้ นั้นเป็นความเจริญในอริย วินัย ฯ</p> <p>ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระองค์ฟังได้ อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเถิด ฯ</p> <p>พ. ดูกรภิกษุ ก็บาตรจีวรของเธอครบแล้วหรือ ฯ</p> <p>ป. ยังไม่ครบ พระพุทธเจ้าข้า ฯ</p> <p>พ. ดูกรภิกษุ ตถาคตทั้งหลาย จะให้กุลบุตร ผู้มีบาตรและจีวรยังไม่ครบ อุปสมบทไม่ได้เลย ฯ</p> <p>[๖๕๖] ลำดับ นั้น ท่าน ปุ ก กุ สาดิ ยิน ดี อนุโมทนาพระภายิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว ลุกจาก อาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณ แล้วหลีกไปหาบาตรจีวร ทันใดนั้นแล แม่โคได้ปลิดชีพ ท่านปุ ก กุ สาดิ ผู้กำลังเที่ยวหาบาตรจีวรอยู่ ต่อ นั้น ภิกษุ มารูปด้วยกัน ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังที่ประทับ แล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง หนึ่ง พอ นั่ง เรียบร้อยแล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรชื่อปุ ก กุ สาดิ ที่พระผู้มี- พระภาคตรัสสอนด้วยพระโอวาทย่อๆ คนนั้น ทำกาลละ เสียแล้ว เขาจะมีคติดังไร มีสัมปราคพอย่างใด ฯ</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>พระสารีบุตร “เมื่อจิตดับไป มีชื่อผู้หญิงคิดอยู่ที่ริมฝีปากด้วย ใจจงเศร้าหมอง นี้จะไปเกิดในภพไหนหรือ?”</p> <p>พระพุทธเจ้า “อาคันตุกะกามนิตเป็นผู้ที่โง่หลงผิด คล้ายเด็กคือ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้นี้สืบเสาะหาเรา เพื่อจะขอเป็นสาวกศึกษาหลักธรรม เราตลาคตเล็งเห็นอุปนิสัยแล้ว จึงแสดงหลักธรรมพอเป็นปัจจัย ในที่สุดก็สมเหตุ คือเขาแสดงความไม่พอใจฉันรณีฝีมุงอยู่ในกามสุขทิพยารมณ์และเพราะจิตยึดหน่วงเอาตลาคตเป็นอารมณ์คู่กันไปด้วย ณ บัดนี้ได้ไปเกิดอยู่ในสุขาวดีแดนสวรรค์ตะวันตกแล้ว และจะเสวยกามาพรสุขอยู่นั้นนับเวลาได้หลายโกฏิปี”</p> <p>กามนิต หน้า ๓, ๙, ๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒, ๑๒๘, ๑๓๒, ๑๓๓</p>	<p>[๖๕๑] พ. อุกกริกษุทั้งหลาย ปุกกุสาติกุลบุตร เป็นบัณฑิตได้บรรลุธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว ทั้งไม่ให้เรากล้าบากเพราะเหตุแห่งธรรม อุกกริกษุทั้งหลาย ปุกกุสาติ-กุลบุตร เป็นผู้เข้าถึงอุปปาติเทพ เพราะสิ้นสัญโญชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ เป็นอันปรินิพพานในโลกล้วน มีความไม่กลับมาจากโลกล้วนอีกเป็นธรรมดา ฯ</p> <p>ธาวุวิมังคสูตร ม.อ. ๑๔/๖๗๓-๖๙๗</p>

จากการเปรียบเทียบเหตุการณ์ในห้องโถงบ้านช่างหม้อกับข้อความในพระไตรปิฎก ธาตุวิมังคสูตร พบว่าข้อความบางส่วนคล้ายกันมาก แสดงว่าผู้แต่งได้นำข้อความจากพระไตรปิฎกตอนนี้มาแปลงเป็นเรื่องกามนิต มีข้อความที่ต่างกันบ้าง คือ แม้กามนิตจะฟังธรรมจบแล้วก็ไม่ทราบว่าเป็นพระพุทธเจ้า และคัดค้านคำสอนของพระพุทธเจ้าตามความเข้าใจของตน ส่วนปุกกุสาตินั้นเมื่อฟังธรรมจบก็ทราบทันทีว่าภิกษุผู้ที่นั่งอยู่หน้าตนคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงว่าผู้แต่งคัดแปลงไม่ให้กามนิตได้ทราบความจริงก็เพื่อให้เนื้อเรื่องดำเนินไปตามเค้าโครงที่วางไว้ จนกระทั่งกามนิตได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี พบวาสิฏฐี พบความแปรปรวนของสวรรค์และพรหมโลก และได้เห็นนิมิตรูปพระพุทธเจ้าที่วาสิฏฐีได้เฝ้าชมชื่นแล้วจึงได้ทราบความจริงทั้งหมด

เหตุการณ์ต่อมาที่พบทั้งในเรื่องกามนิตและพระไตรปิฎกเช่นกันก็คือ ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดคงคูลิมาลซึ่งปรากฏในถ้อยคำบอกเล่าขององคูลิมาลและคำบอกเล่าของวาสิฏฐีบนภาคสวรรค์ ซึ่งตรงกับข้อความที่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎก อังคูลิมาลสูตร ดังนี้

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>วันนี้เวลารุ่งแล้ว ล่วงมาสักสองชั่วโมง ฉันยืนอยู่ที่ราวป่าจ้องดูไปทางหอคอยกรุงโกสัมพี ในใจอึกอ่วน ป่วนปั่นอยู่ด้วยการคุมเส้นพยาบาทสาตาเคียร นึกถามตนเองว่าเธอจะนำข่าวที่ต้องการมาให้ทราบได้หรือไม่หนอ ขณะนั้นตามทางที่เด่นออกจากประตูเมืองด้านตะวันออกมาสู่ป่านี้ มีชายคนหนึ่งนุ่งห่มผ้าสีเหลือง เดินสาวก้ามาโดดเดี่ยว สองข้างทางมีพวกเลี้ยงปศุสัตว์ และชาวบ้านนอกกรุงกำลังสาละวนทำงานหาเลี้ยงชีพกันอยู่ ฉันสังเกตเห็นคนเหล่านั้นที่อยู่ใกล้ถนน ตะโกนบอก</p>	<p>ครั้งนั้นแล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ครั้นแล้วในเวลาปัจฉิมภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงเก็บเสนาสนะ ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จดำเนินไปตามทางที่องคูลิมาลโจรชุ่มอยู่. พวกคนเลี้ยงโคพวกคนเลี้ยงปศุสัตว์ พวกชวานาที่เดินมาได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินไปตามทางที่องคูลิมาลโจรชุ่มอยู่ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้นที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคูลิมาล</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>อะไรแก่ชายสัญจรโคตเดี้ยวคนนั้น ส่วนผู้ที่อยู่ห่างถนน ลึกเข้าไป ก็หยุดทำงานเอามือขึ้นและมองดูชายคนนั้น พวกที่อยู่ใกล้เห็นชายโคตเดี้ยวยังคงเดินต่อไป ก็วิ่งไปบอกให้หยุด บางคนถึงกับยึดชายผ้าไว้ไม่ให้ไป ทำท่าตกใจ ซึ่งมีขึ้นไม่ไปทางป่า ฉันเกือบจะอ่านกิริยาอาการแห่งพวกนั้น ออกว่า “อย่าไป อย่าเลยเข้าไป อย่าเข้าไปในป่า องคุลิมาลโจรร้ายมีช่องอยู่ในนั้น”</p> <p>แต่ชายสัญจรก็ยังคงเดินต่อไปไม่มีกิริยาหวั่นหวาด มุ่งตรงไปทางป่าท่าเดียว บัดนี้ฉันเห็นรูปร่างได้ถนัดเป็นนักบวชโกนผมศีรษะโล้น อยู่ในนิกายที่เรียกว่า ศากยบุตร เป็นคนมีอายุ แต่ท่าทางผึ่งผาย</p> <p>ฉันก็คิดว่า แปลกจริงๆ บนถนนนี้ อย่าว่าแต่คนเดียว ต่อให้สิบคน สามสิบคนหรือยิ่งขึ้น ไปตั้งห้าสิบคน รวมกันมา มีอาวุธครบตัว ขึ้นเดินมาทางนี้ก็ต้องตกอยู่ในอำนาจเราทั้งสิ้น แต่ฉันไหนหนอนักบวชรูปนี้จึงถือดีกล้าเดินมาแต่ผู้เดียว คล้ายกับเป็นผู้ชนะ?</p> <p>ฉันเห็นว่าที่บังอาจบุกรุกมาอย่างทะนงตัวนี้ เท่ากับลูบคมดูถูกกัน จะต้องให้เห็นฝีมือเสียบ้าง และยังมีอีกอยู่ว่า อาจเป็นคนสืบข่าวที่สาตาเคียรส่งมาก็ได้ เมื่อคิดตกลงใจ ก็คว้าหอกหีบคันธนูและแฉ่งสะพายบ่าออกจากป่าขึ้นไปบนถนน ค้อมตามนักบวชรูปนั้น ซึ่งในขณะที่นั้นเข้าไปถึงป่าแล้ว...</p> <p>ฉันหยุด แล้วตะโกนสั่งนักบวชรูปนั้นว่า “หยุดนะ! พระ หยุด!”</p> <p>นักบวชยังคงเดินเฉยเรื่อยไป แต่หันมาบอก “องคุลิมาล เราหยุดแล้ว ท่านควรหยุดนิ่งเสียด้วย”</p> <p>เมื่อองคุลิมาลได้รับคำตอบจากพระพุทธรูปเจ้าเช่นนี้ ก็เกิดความประหลาดใจ เนื่องจากเห็นว่าพระพุทธรูปเจ้าเสด็จดำเนิน ไปเรื่อยๆ คนหยุดอยู่กับที่ แต่ถ้อยคำที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสตอบมานั้นกลับตรงกันข้ามกับสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ในขณะนั้น องคุลิมาลจึงได้ร้องถามไปใหม่ว่า</p> <p>“ที่ท่านยังคงเดินอยู่ ทำไมจึงบอกว่าหยุดเล่า? ส่วนตัวเราหยุดแล้ว ท่าน ไพล่ บอกว่ายังเดินอยู่ ดูก่อนพระโปรดอธิบายให้ฟังว่า ที่ว่าท่านหยุดนิ่งอยู่นั้น เป็นอย่างไร และตัวเราไม่ได้ยืนนิ่งอยู่ดอกหรือ?”</p> <p>นักบวชตอบว่า “เราผู้มีได้ทำเวรภัยในสรรพสัตว์</p>	<p>เป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือเป็นเลือด ปักใจในการฆ่าตี ไม่มี ความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคุลิมาลโจรนั้น กระทำ บ้านไม่ให้เป็นบ้านบ้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้าง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทบ้าง เขาเข่นฆ่าพวกมนุษย์ แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงทรงไว้ ข้าแต่สมณะ พวกบรูชสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ขอมรวมเป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ แม้บรูชผู้นั้นก็ยังถึงความพินาศเพราะมือขององคุลิมาลโจร. เมื่อคนพวกนั้นกราบ ทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงนั่ง ได้เสด็จไปแล้ว.</p> <p>[๕๒๔] องคุลิมาลโจรได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล. ครั้นแล้วเขาได้มีความดำริว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีเลย พวกบรูชสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ก็ยังต้องรวมเป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ แม้บรูชพวกนั้นยังถึงความพินาศเพราะมือเราเออก็สมณะนี้ผู้เดียว ไม่มีเพื่อนชรอยจะมาข่ม ถ้ากระไร เราพึงปลงสมณะเสียจากชีวิตเถิด.</p> <p>ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรถือดาบและโล่หุ่อกสอดแฉ่ง ธนู ติดตามพระผู้มีพระภาค ไปทางพระปฤษณากัจ. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงบันดาลอิทธิทธิสังขาร โดยประการที่องคุลิมาลโจรจะวิ่งจนสุดกำลัง ก็ไม่อาจทันพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จไปตามปกติ.</p> <p>ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรได้มีความดำริว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีเลยด้วยว่าเมื่อก่อนแม้ข้างกำลังวิ่ง ม้ากำลังวิ่ง รถกำลังแล่น เนื้อกำลังวิ่ง เรายังวิ่งตามจับได้ แต่ที่เราวิ่งจนสุดกำลัง ยังไม่อาจทันสมณะนี้ซึ่งเดินไปตามปกติ ดังนี้ จึงหยุดยืนกล่าวกะพระผู้มีพระภาคว่า จงหยุดก่อนสมณะ จงหยุดก่อนสมณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด.</p> <p>[๕๒๕] ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรดำริว่า สมณศากยบุตรเหล่านั้นมักเป็นคนพูดจริง มีปัญญาจริง แต่สมณะรูปนี้เดิน ไปอยู่เที่ยว กลับพูดว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด ถ้ากระไร เราพึงถามสมณะรูปนี้เถิด.</p> <p>ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ด้วยคาถา ความว่า</p> <p>ดูกรสมณะ ท่านกำลังเดินไป ยิ่งกล่าวว่า เราหยุดแล้ว และท่านยังไม่หยุด ยิ่งกล่าวว่า ข้าพเจ้าผู้หยุดแล้ว</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>คือหยุดแล้วไม่เร่ร่อนไปอีก แต่ตัวท่านนี่ เป็นผู้มิอาจมุงร้ายต่อสรรพสัตว์ทุกขณะจิต ต้องเร่ร่อนเพราะอกุศลกรรมไม่มีเวลาหยุด รับทุกข์ทรมานจากที่หนึ่งแล้ว ต้องไปสู่อีกที่หนึ่งเรื่อยไป”</p> <p style="text-align: center;">กามนิต หน้า ๑๕๒, ๑๕๔ “นรกหอก”</p>	<p>ว่าไม่หยุด ดูกรรมณะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน ท่านหยุดแล้วเป็นอย่างไร ข้าพเจ้ายังไม่หยุดแล้วเป็นอย่างไร?</p> <p style="text-align: center;">พระผู้มีพระภาคตรัสว่า</p> <p>ดูกรรมคุณิมาล เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นเราจึงหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุด.</p> <p style="text-align: right;">อังคุลิมาลสูตร ม.ม. ๑๓/๕๒๓-๕๒๕</p>

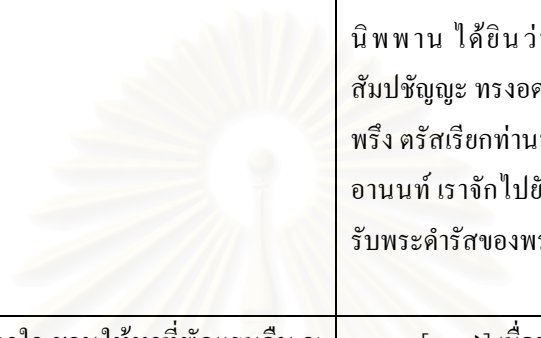
ในการแสดงธรรมโปรดคุณิมาลของพระพุทธเจ้าท่านนั้น ในเรื่องกามนิตผู้แต่งได้สอดแทรกเรื่องราว นรกหอก อันเป็นการรับโทษผลกรรมชั่วของวาชสรพมาประกอบการสอนองคุณิมาลด้วย ซึ่งในพระไตรปิฎก อังคุลิมาลสูตร ไม่มีปรากฏ

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่เราเห็นได้ชัดคือ ตอนก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเข้าสู่ปรินิพพาน ผู้แต่งก็ได้นำเอาข้อความที่คล้ายกับพระไตรปิฎก มหาปรินิพพานสูตรมาเรียบเรียงใหม่ ดังนี้

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>...นางตอบว่า “เรื่องเป็นดังนี้ เมื่อห้าสิบปีที่ล่วงมา ครั้งพระองค์แสวงหาวิโมกขธรรม ณ อุรุเวลา ทรงทำทุกกรกิจวิญญูเป็นเวลาถึงเจ็ดปีจนบรรลุโพธิญาณตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสวยวิมุตติสุขอยู่คางไม้นิโครชของนายอชบาล พญามาร วุ่นวายใจ เกรงอำนาจของตนจะเสื่อมถอย ก็มาทำการกิดขวางเพื่อมิให้ประกาศพระอมฤตธรรม ได้กราบทูลว่า “พระองค์ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาเพื่อปรารณาพระสัพพัญญุตญาณ บัดนี้สำเร็จมโนปณิธานแล้ว และจะกระทำประโยชน์แก่สัตว์โลกให้ลำบากพระกายไปไยเล่า ขอเชิญเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานเสียเถิด” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนมารผู้โง่บาป ต่อเมื่อบริษัทยของตถาคตคือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา เป็นพหูสูตอันฉลาด อาจทรงไว้ได้ซึ่งพระธรรมวินัย แล้วปฏิบัติศึกษาเล่าเรียนบอกกล่าวสืบต่อกันไป และสำแดงธรรมเทศนาโปรดเวไนยนิกรสัตว์เทวดามนุษย์ให้สำเร็จมรรคผลลุ่มมุตมทานิพพานได้ ยังศาสนมรรคพรหมจรรย์ให้แก่ไพศาลไปทั่วโลกธาตุแล้ว ตถาคตจึงรับอาราธนาเข้าสู่พระปรินิพพานในกาลเมื่อนั้น”</p> <p>“เมื่อพระพุทธเจ้ายังประทับอยู่ในเมืองนี้ ได้ตรัสสนทนากะพระอานนทอย่างที่เราเล่าให้ท่านฟัง แต่พระอานนทมมิได้เฉลียวใจกราบทูลขอให้เสด็จอยู่ในโลก</p>	<p>ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะท่านพระอานนทว่า เธอจงไปเถิด อานนท เธอรู้กาลอันควรในบัดนี้ ท่านพระอานนททูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว ลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วไปนั่ง ณ โคนไม้แห่งหนึ่งในที่ไม่ไกล ๆ</p> <p>[๕๕] ครั้งนั้น มารผู้มีบาป เมื่อท่านพระอานนทหลีกไปแล้ว ไม่นาน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง มารผู้มีบาปยืนเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค ก็พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระวาจาว่า ดูกรรมมารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา...ภิกษุณีผู้สาวิกาของเรา...อุบาสกผู้เป็นสาวกของเรา...อุบาสิกาผู้เป็นสาวิกาของเรา จักยังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับแนะนำ ไม่แกล้วยก้า ไม่เป็นพหูสูตไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว ยังบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี่ปรับบวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมไม่ได้ เพียงใด เราจัก</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>ต่อไป และยังออกไปอยู่เสีย ณ วิเวกสถานรูกขมูลแห่งหนึ่งในภายนอก ขณะนั้นพญามารได้โอกาสก็เข้าไปเฝ้ากราบทูลเตือนว่า</p> <p>“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงเวลาแล้วที่พระองค์จะเสด็จเข้าพระปรินิพพานดังที่ได้ตรัสไว้แต่ปางก่อน ภายใต้วงไม้โคธของนายอัชบาล ณ อุรุเวลา ว่าจะเสด็จเข้าปรินิพพานนั้น เพราะพระศาสนธรรมก็ถึงซึ่งความมั่นคงแล้ว ข้าพระองค์หวังว่าจะได้เสด็จสู่พระปรินิพพานเสียแต่บัดนี้” พระพุทธองค์จึงตรัสตอบพญามารว่า “ดูก่อนมารผู้โง่เขลา ท่านไม่ควรวิตก แต่จะไปอีกสามเดือนเรตถาคจะปรินิพพาน”</p> <p>“เมื่อตรัสดังนี้ แผ่นดินก็ไหว ซึ่งบางที่ท่านคงจะสังเกตเห็นมาบ้างแล้ว”</p> <p>กามนิต หน้า ๒๕๐-๒๕๑ “มหาปรินิพพาน”</p>	<p>ยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค...ภิกษุณีผู้สาวกของพระผู้มีพระภาค...อุบาสกผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค...อุบาสิกาผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้เลียบแหลมแล้ว ได้รับแนะนำแล้ว แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว บอกรับแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่าย ได้แสดงธรรมมีปฏิหาริย์ข่มขี่ปราบพาที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อย โดยสทธรรมได้ ฯ</p> <p>ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค ก็พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระวาจาว่า “ดูกรมารผู้มีบาป พรหมจรรย์ของเราจักยังไม่สมบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้กัน โดยมาก เป็นปีกแผ่น จนกระทั่งพวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคนี้สมบูรณ์แล้ว กว้างขวาง แพร่หลาย รู้กัน โดยมาก เป็นปีกแผ่น จนกระทั่งพวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค ฯ</p> <p>เมื่อมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า ดูกรมารผู้มีบาป ท่านจงมีความขวนขวายน้อยเถิด ความปรินิพพานแห่งตถาคตจักมิไม่ช้าโดยล่วงไปอีกสามเดือนแต่นี้ ตถาคตจักปรินิพพาน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมีพระสติสัมปชัญญะทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ และเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงปลงอายุสังขารแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ และขนพองสยองเกล้าน่าฟังแล้ว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือลั่น</p> <p>มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. ๑๐/๙๔-๙๕</p>
<p>บ้านแรกที่เราพบ เป็นบ้านนายช่างทองแดง เห็นเครื่องภาชนะรูปกัณฑ์ที่ทำขึ้นไว้เรียงอยู่ตามผนังห้องมากมายหลายอย่าง แต่ไม่ได้ยินเสียงสวดเป่ากลอง เหมือนคนในบ้านหยุดพักในเวลาตรุษสารทอะไรอย่าง</p>	<p>[๑๑๗] ...ครั้งนั้น นายจุนทกัมมารบุตรได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จถึงเมืองปาวา ประทับอยู่ ณ อัมพวันของเราในเมืองปาวา จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มี-</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>หนึ่ง ที่บ่อในบริเวณบ้าน พวกคนใช้กำลังล้างชามจานกันอยู่ ท่าทางมีพิธีแต่งงานเพิ่งจะเสร็จ ไปใหม่ ๆ</p> <p>ทันใดนั้น มีชายร่างเล็กนุ่งห่มผ้าใหม่เข้ามาขอทำบุญใส่บาตรและพูดแถมว่า “ถ้าท่านมาเร็วกว่านี้สักสองสามชั่วโมงก็จะเป็นการดีได้มีโอกาสต้อนรับ เพราะพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก เสด็จประทับเสวยกระษากาหารที่บ้านข้าพเจ้าในวันนี้”</p> <p>“เช่นนั้น พระพุทธเจ้าก็ยังเสด็จอยู่ในเมืองปาวากระมัง?”</p> <p>“หามิได้ เมื่อเสวยเสร็จ ก็ประชวรมีพระอาการเจ็บปวดเป็นที่สุด เกือบจะทรงวิสาขัญญ์ ทำให้ข้าพเจ้าและคนอื่นๆ ตกใจอลหม่าน แต่แล้วก็ฟื้นพระองค์ และเสด็จไปถึงเมืองกุสินาราเมื่อสักชั่วโมงล่วงมานี้เอง”</p> <p style="text-align: right;">กามนิต หน้า ๒๕๒ “มหาปริณิพพาน”</p>	<p>พระภค นิ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นนายจุนทกัมมารบุตรนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงให้เห็นแจ้งให้สมათาน ให้อาจหาญ ให้อริเริงด้วยธรรมิกถา ลำดับนั้น นายจุนทกัมมารบุตรอันพระผู้มีพระภาคให้เห็นแจ้ง ให้สมათาน ให้อาจหาญ ให้อริเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จงทรงรับภัตของข้าพระองค์ เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ พระผู้มีพระภาค ทรงรับด้วยอุษณิภาพ ฯ</p> <p>ลำดับนั้น นายจุนทกัมมารบุตรทราบดีว่า พระผู้มีพระภาคทรงรับแล้วลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณ หลีกไปแล้วนายจุนทกัมมารบุตรให้ตระเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีต และสุกรมัททวะเป็นอันมากในนิเวศน์ของตน โดยล่วงราตรีนั้นไปให้กราบทูลกาลแก่พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้เวลาแล้ว ภัตดาหารสำเร็จแล้ว ฯ</p> <p>ครั้งนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของนายจุนทกัมมารบุตร ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวาย ครั้นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งแล้วรับสั่งกะนายจุนทกัมมารบุตรว่า ดูกรนายจุนทะ ท่านจงอ้างศาสดาด้วยสุกรมัททวะที่ท่านตระเตรียมไว้ จงอ้างศาสดาภิกษุสงฆ์ด้วยของเคี้ยวของฉันอย่างอื่นที่ท่านตระเตรียมไว้ นายจุนทกัมมารบุตรทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว จึ่งอ้างศาสดาพระผู้มีพระภาคด้วยสุกรมัททวะที่ท่านตระเตรียมไว้ อ้างศาสดาภิกษุสงฆ์ด้วยของเคี้ยวของฉันอย่างอื่นที่ท่านตระเตรียมไว้ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะนายจุนทกัมมารบุตรว่า ดูกรนายจุนทะ ท่านจงฟังสุกรมัททวะที่ยังเหลือเสียในหลุม เรายังไม่เห็นบุคคลในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ซึ่งบริโภคสุกรมัททวะนั้นแล้ว จะพึงให้ย่อยไปด้วยดีได้นอกจากตถาคต</p> <p>นายจุนทกัมมารบุตรทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว จึ่งฟังสุกรมัททวะที่ยังเหลือเสียในหลุมแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้วถวาย</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
	<p>บังคมนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคยังนาย จุนทกัมมารบุตรผู้นั่งเรียบร้อยแล้วให้เห็นแจ้ง ให้ สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงด้วยธรรมิกถาแล้วเสด็จ ลุกจากอาสนะเสด็จหลีกไป ฯ</p> <p>ลำดับนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเสวยภัตตาหารของ นายจุนทกัมมารบุตรแล้วก็เกิดอาพาธอย่างร้ายแรง มี เวทนาคล้ายเกิดแต่การประชวรลงพระโลหิต ไกลจะ นิพพาน ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีพระสติ สัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นเวทนาเหล่านั้นไว้ มิได้ทรงพรั่น พริ้ง ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า มาไปกันเถิด อานนท์ เราจักไปยังเมืองกุสินารา ท่านพระอานนท์ทูล รับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว ฯ</p> <p style="text-align: right;">มหาปริณิพพานสูตร ที.ม. ๑๐/๑๓๗</p>
<p>เมทีนิพยายมาเอาใจ ชวนให้หาที่พักแรมคืน ณ ควงไม้ในที่อันสูงสักหน่อย บอกว่าไม่จำเป็นจะรีบร้อน หักโหมกำลังให้เกินไปนัก ได้พูดว่า ฉันคิดว่า เมือง กุสินาราคงอยู่ไม่ไกล ไปได้กว่าระยะอีกหมู่บ้านหนึ่ง และดู เหมือนเป็นเมืองที่อยู่กลางป่า โฉนพระพุทธรเจ้าจะเลือก เสด็จเข้าพระปริณิพพานในเมืองนี้? พระองค์ควรจะเสด็จ ปริณิพพานในสวนป่าเชตะวัน จังหวัดสาวัตถี หรือไม่เช่น นั้นก็ในสวนป่าจังหวัดราชคฤห์ พระองค์คงจะไม่ ปริณิพพานที่เมืองกันดารอย่างนี้ ใครเคยได้ยินออกชื่อ เมืองกุสินารากันบ้าง?”</p> <p>“แต่ประชาชนคงจะได้อินชื่อเสียงเมืองกุสินารา ต่อไปในวันนี่” ฉันพูดตอบแล้วเดินทางต่อไป...</p> <p style="text-align: center;">กามนิต หน้า ๒๕๒-๒๕๓ “มหาปริณิพพาน”</p>	<p>[๑๓๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่าน พระอานนท์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มี พระภาคอย่าเสด็จปริณิพพานในเมืองเล็กเมืองดอน กิ่ง เมืองนี้เลย นครใหญ่เหล่านี้มีอยู่คือ เมืองจัมปา เมือง ราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี เมือง พาราณสี ขอพระผู้มีพระภาคเสด็จปริณิพพานในเมือง เหล่านี้เถิด กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล คฤหบดี มหาศาลที่ล้อมใสอย่างยิ่งในพระตลาคต มีอยู่มากใน เมืองเหล่านี้ ท่านเหล่านั้นจักกระทำการบูชาพระสรริระ ของพระตลาคต ฯ</p> <p>พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอานนท์ เธออย่า ได้กล่าวอย่างนี้ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า เมืองเล็ก เมือง ดอน กิ่งเมืองดั่งนี้เลย ดูกรอานนท์ แต่ปางก่อน มีพระเจ้า จักรพรรดิทรงพระนามว่ามหาสุทิสสนะ ผู้ทรงธรรม เป็น พระราชบิดาโดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต...</p> <p style="text-align: right;">มหาปริณิพพานสูตร ที.ม. ๑๐/๑๓๗</p>
<p>พวกนั้นบิดไม้บิคมมือตอบว่า “พระศาสดาจะ ควนเสด็จเข้าปริณิพพานเสียแล้ว ในเวลานี้เอง ดวง ประทีปของโลกจะดับแสงไป พวกมันลปะพากันไปที่ ป่าร้าง เพื่อไปเฝ้าถวายบูชาแด่พระองค์พระผู้มีพระภาค เพราะเมื่อก่อนหน้าจะมีค่านี่เล็กน้อย พระอานนท์มาใน เมืองตรงไปที่ตลาด ซึ่งเป็นที่ชุมนุม กำลังพวกมันลปะ</p>	<p>[๑๓๗] ...ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของ พระผู้มีพระภาคแล้ว นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปใน เมืองกุสินาราลำพังผู้เดียว สมัยนั้น พวกเจ้ามันลปะเมือง กุสินารา ประชุมกันอยู่ที่สัตถุคารด้วยกรณียกิจบางอย่าง ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปยังสัตถุคารของพวกเจ้า มันลปะเมืองกุสินารา ครั้นแล้วได้บอกแก่พวกเจ้ามันลปะ</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>ประชุมโต้เถียงกันด้วยเรื่องการเมือง เมื่อพระอานนท์ไปถึง ได้บอกว่า “ดูก่อนพวกมัลละ ในวันนี้ก่อนเวลาเที่ยงคืน พระพุทธเจ้าจะเสด็จเข้าพระปรินิพพาน ท่านจงรีบพากันไปเฝ้า เพราะพระพุทธองค์จะได้เสด็จเข้าพระปรินิพพานในเมืองท่าน เป็นโอกาสที่พวกท่านจะได้เฝ้าครั้งสุดท้าย” เมื่อพวกมัลละได้ทราบดังนี้ ก็ปริเทวนาการด้วยความเสียใจ พานบุตรภริยารีบไปที่ป่าร้าง ส่วนพวกข้าพเจ้าที่เหลืออยู่เป็นคนชราและพิการเดินไม่ไหว จึงจำเป็นต้องแสร้งอยู่กับที่ ไม่สามารถไปบูชาพระศาสดาในครั้งสุดท้ายได้”</p> <p style="text-align: center;">กามนิต หน้า ๒๕๕ “มหาปรินิพพาน”</p>	<p>เมืองกุสินาราว่า ดูกรวาสติภุชเฑโฑหฺนํ พุทฺธคคคคจกเสด็จปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีในวันนี้ พวกท่านจงรีบออกไปเถิด พวกท่านอย่าได้มีความร้อนใจในภายหลังว่า พระศาสดาได้ปรินิพพานในความเขตของพวกเรา พวกเราไม่ได้เฝ้าพระศาสดาในกาลเป็นครั้งสุดท้าย พวกเจ้ามัลละกับโอรส สุนิสาและปชชาติได้สดับคำนี้ของท่านพระอานนท์แล้ว เป็นทุกข์เสียพระทัย เปี่ยมไปด้วยความทุกข์ใจ บางพวกสยงพระเกศา ประคองหัตถ์ทั้งสองคร่ำครวญอยู่ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมา คุณมีบาทอนขาดแล้ว ทรงรำพันว่า พระผู้มีพระภาคจักเสด็จปรินิพพานเสียเร็วนัก พระสุคตจักเสด็จปรินิพพานเสียเร็วนัก พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลก จักอันตรธานเสียเร็วนัก ฯ</p> <p style="text-align: center;">ครั้งนั้น พวกเจ้ามัลละกับโอรส สุนิสา ปชชาติ เป็นทุกข์เสียพระทัย เปี่ยมไปด้วยความทุกข์ใจ เสด็จเข้าไปยังศาลวันอันเป็นที่แหว่งพักของเจ้ามัลละทั้งหลาย เสด็จเข้าไปหาท่านพระอานนท์ ...</p> <p style="text-align: right;">มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. ๑๐ /๑๓๗</p>
<p>พระพุทธเจ้าตรัสกะพระอานนท์ก่อนกว่าผู้อื่นหมด เพราะท่านมาขึ้นเฝ้าอยู่เฉพาะพระพักตร์แล้วว่า “สำแดงอานนท์ เราารู้ได้คิดว่าท่านร้องไห้ โศกเศร้าถึงเรา และท่านคงคิดว่าท่านยังไม่สิ้นอาสวกิเลส ยังไม่บรรลुความเห็นแจ้ง และบัดนี้พระศาสดาผู้กรุณาแก่ท่านก็จะเข้าปรินิพพานเสียแล้ว สำแดงอานนท์ ท่านจงเลิกคิดอย่างนั้นเสียเถิด จงอย่าปริเทวนาการ จงอย่าโศกเศร้า สำแดงอานนท์ เราได้บอกแก่ท่านแล้วมิใช่หรือว่า บรรดาสิ่งที่ยึดถือรักใคร่ ย่อมมีอันต้องจากไป ธรรมดาย่อมเป็นธรรมดาของมันกระนั้น สิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นเองโดยสภาพ ธรรมเราไม่ได้จัดการให้เกิดขึ้น แต่ชอบออกมารับ เป็นของเรา สิ่งนั้นๆ ย่อมมีการแปรไปตามธรรมดากฎ เราจะคืนมันให้เป็นอย่างไรเราคิดไม่ได้ นอกจากออกมารับเอาเป็นของเหลวๆ และในที่สุดมันก็ต้องล่องลပ်ไปด้วยอำนาจแห่งธรรมดา เราจะฝืนให้คงอยู่ไม่สำเร็จเลย จะได้ก็แต่ความคลั่งเพื่อออกมารับเอาเสียเต็มแปล้ นับประสาอะไร ตัวท่านเองก็อย่าทะนง ย่อมตกอยู่ในอำนาจธรรมดาที่จะบันดาลให้เป็นอย่างไรได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นธรรมดาทั้งหลายจึงเป็นอนัตตา คือเลือกไม่ได้ ไม่</p>	<p>ครั้นท่านพระอานนท์นั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาครับสั่งกะท่านว่า อย่าเลย อานนท์ เธออย่าเศร้า โศก ร่ำไรไปเลย เราได้บอกไว้ก่อนแล้ว ไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่างๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทั้งสิ้นต้องมี เพราะฉะนั้น จะพึงได้ในของรักของชอบใจนี้แต่ที่ไหน สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มีใช้ฐานะที่จะมิได้ ดูกรอานนท์ เธอได้อุปฐากตาคตาด้วยกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยมตตา ซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุข ไม่มีสอง หาประมาณมิได้มาช้านาน เธอได้กระทำบุญไว้แล้ว อานนท์ จงประกอบความเพียรเถิด เธอจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยฉับพลัน ฯ</p> <p style="text-align: right;">มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. ๑๐/๑๓๕</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>สำเร็จด้วยเราสักอย่างเดียว มันเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป มันรวมกันแล้วย่อมจากไป ปรุณมันขึ้น มันก็แตกสลายไป ลำแดงอาหนนท์ ท่านได้ปฏิบัติเรามาด้วยความเต็มใจ จงรัก ไม่มีอคติเอื้อนที่อถอยชื่อว่าได้พยายามดีแล้ว จงใช้ความพยายามอันสม่ำเสมอในทางบำเพ็ญเพียร ในไม่ช้าท่านจะหลุดพ้นจากกิเลสคำฤศณา ทิฐิ ความเห็นเขื่อน และอวิชชาความไม่รู้แจ้งเห็นผิดไปตามมายา”</p> <p style="text-align: right;">กามนิต หน้า ๒๕๗ “มหาปรินิพพาน”</p>	
<p>ท่านพระอานนท์พยายามกลืนสะอื้น เพื่อแสดงว่าไม่มีความเสียใจต่อไปแล้ว แข็งใจกราบทูลถามว่า “พระสรีระร่างจะโปรดให้จัดการอย่างไร”</p> <p>พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ไม่ควรวิตกในเรื่องนี้ เพราะสาวกที่ทรงสติปัญญาพร้อมทั้งพราหมณ์และคฤหบดีมหาศาลที่เขานับถือ คงจะจัดทำกันไปเอง ตามเห็นสมควรแก่การย ด้ว่าท่านมีสิ่งสำคัญที่จะพึงใส่ใจอยู่ คือจงนึกถึงมฤตธรรม อย่าได้นึกถึงสิ่งอะไรเลย จงเร่งพยายามชวนชวชวยต่อไปให้บรรลุอย่างย่อท้อถอยหลัง”</p> <p style="text-align: right;">กามนิต หน้า ๒๕๗ “มหาปรินิพพาน”</p>	<p>[๑๓๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ จะพึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร ฯ</p> <p>ดูกรอานนท์ พวกเธอจงอย่าชวนชวชวย เพื่อบูชาสรีระตถาคตเลย จงสืบต่อพยายามในประโยชน์ของตนๆ เกิด จึงเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของตนๆ มีความเพียร มีตนอันส่งไปแล้วอยู่เกิด กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตก็ดี ผู้เลื่อมใสยิ่งในตถาคตมีอยู่ เขาทั้งหลายจักกระทำการบูชาสรีระตถาคต ฯ</p> <p style="text-align: right;">มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. ๑๐/๑๓๓</p>
<p>“ภิกษุทั้งหลาย บางทีท่านทั้งหลายจะนึกว่า พระธรรมนั้นขาดพระศาสดาเสียแล้ว ท่านไม่มีศาสดาต่อไปแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านอย่าพึงคิดอย่างนี้ ธรรมที่เราแสดงไว้ เมื่อเราล่วงไป จักเป็นศาสดาของพวกท่าน เพราะฉะนั้นท่านอย่าพึงยึดเอาสิ่งภายนอกเป็นที่พึ่ง จงถือพระธรรมเป็นที่พึ่งให้มั่น พระธรรมนั้นจะเป็นความสว่างแก่ตนเอง จะเป็นที่พึ่งแก่ตนเอง”</p> <p style="text-align: right;">กามนิต หน้า ๒๕๘ “มหาปรินิพพาน”</p>	<p>[๑๔๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า ดูกรอานนท์ บางทีพวกเธอจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ปาพจันมีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มี ก็ข้อนี ้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา...</p> <p style="text-align: right;">มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. ๑๐/๑๔๑</p>
<p>“ภิกษุทั้งหลายบางทีจะมีบางท่านที่เกิดความสงสัยขึ้นในส่วนศาสดาหรือในส่วนพระธรรม ท่านจงถามเสียให้สิ้นระแวงเถิด เพื่อไปภายใน ท่านจะไม่ได้โทษตัวเองว่า เมื่อพระศาสดายังทรงมีชีวิตอยู่ก็มิได้ไต่ถามอะไรไว้”...</p> <p>พระอานนท์เต็มตื่นในฤทัย ประสานหัตถ์กราบทูลว่า</p> <p>“ข้าแต่พระองค์ ประหลาดนักหนาพระสังฆธรรมนี้ ข้าพระองค์เชื่อว่าในที่ประชุมสงฆ์นี้ ไม่มีผู้ใดแม้แต่รูปเดียวที่ยังมีความไม่สนใจในคำสั่งสอนและศาสดาอยู่”</p>	<p>[๑๔๒] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในมรรค หรือในข้อปฏิบัติ จะพึงมีบ้างแก่ภิกษุ แม้รูปหนึ่ง พวกเธอจงถามเถิด อย่าได้มีความร้อนใจภายหลังว่า พระศาสดาอยู่เฉพาะหน้าเราแล้ว ยังมีอาจทูลถามพระผู้มีพระภาคในที่เฉพาะพระพักตร์ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นพากันนิ่ง แม้ครั้งที่สอง ... แม้ครั้งที่สาม... ภิกษุเหล่านั้น ก็พากันนิ่ง ฯ</p> <p style="text-align: right;">ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุทั้งหลาย</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>และพระผู้ประเสริฐสุด ก็ตรัสว่า</p> <p>“สำแดงอานนท์ ท่านกล่าวด้วยมีศรัทธาเต็มที่ แต่เรารู้แล้วว่าไม่มีความตะขิดตะขวงอยู่ในใจผู้ใดเพราะแม้ผู้ที่นับถือว่ามีเขาวัวปัญญาล้ำหลังกว่าเพื่อน ก็โปร่งใจในลัทธิธรรมแล้ว และในที่สุดก็จะได้บรรลุมกษัตริย์เหมือนกัน”</p> <p>กามนิต หน้า ๒๕๘-๒๕๙ “มหาปรินิพพาน”</p>	<p>ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บางทีพวกเธอไม่ถาม แม้เพราะความเคารพในพระศาสดา แม้ภิกษุผู้เป็นสหาย ถึงจะบอกแก่ภิกษุผู้สหายเถิด เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุพวกนั้นพากันนั่ง ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอัสภรรยาไม่เคยมีมาแล้ว ข้าพระองค์เลื่อมใสในภิกษุสงฆ์ อย่างนี้ว่า ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ในมรรค หรือในข้อปฏิบัติ มิได้มีแก่ภิกษุแม้รูปหนึ่ง ในภิกษุสงฆ์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอานนท์ เธอพูดเพราะความเลื่อมใส ตถาคตหยั่งรู้ในข้อนี้เหมือนกันว่า ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ในมรรค หรือในข้อปฏิบัติ มิได้มีแก่ภิกษุแม้รูปหนึ่ง ในภิกษุสงฆ์นี้ บรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ ภิกษุรูปที่ต่ำที่สุดก็เป็น โสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีอันจะตรัสรู้ในภายหน้า ฯ</p> <p>มหาปรินิพพานสูตร ที่.ม. ๑๐/๑๔๒</p>
<p>“ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตขอเตือนท่าน อันสังฆารทั้งหลายมีแต่เสื่อมไปเป็นธรรมดา ขอท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญกุศลให้เต็มด้วยความไม่ประมาทเถิด”</p> <p>นี่คือ พระโอวาทแห่งพระศาสดาเป็นมฤตคครั้งสุดท้าย</p> <p>กามนิต หน้า ๒๕๙ “มหาปรินิพพาน”</p>	<p>[๑๔๓] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด ฯ</p> <p>นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต ฯ</p> <p>มหาปรินิพพานสูตร ที่.ม. ๑๐/๑๔๓</p>

จะเห็นได้ว่า เรื่องราวการปรินิพพานของพระพุทธรูปเจ้าในเรื่องกามนิต แทบจะไม่แตกต่างจากความในพระไตรปิฎก มหาปรินิพพานสูตรเลย นอกจากการเรียบเรียงลำดับเหตุการณ์ใหม่ โดยมีการเรียงลำดับดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระไตรปิฎก	กามนิต
๑. พระพุทธเจ้าทรงปลงพระชนมายุสังขาร	๑. เศรษฐินี้เล่าเรื่องการปลงพระชนมายุสังขารของพระพุทธเจ้า
๒. ทรงเสวยสุกรมัทวะของนายจุนทะกัมมารบุตร	๒. นายช่างทองแดงเล่าว่าพระพุทธเจ้าประทับเสวยพระกระยาหารที่บ้านของตน
๓. ตรัสเรื่องการปฏิบัติในพระสรีระ	๓. ภิกษุณีเมทินีกเล่าว่า พระพุทธเจ้าไม่น่าจะปรินิพพานที่เมืองกุสินารา เพราะเป็นเมืองเล็ก
๔. ทรงปลอบพระอานนท์	๔. ชาวเมืองกุสินาราเล่าเรื่องพระอานนท์แจ้งข่าวแก่เจ้ามัลละ
๕. ตรัสเล่าความเป็นมาอันยิ่งใหญ่ของเมืองกุสินารา	๕. พระพุทธเจ้าตรัสปลอบพระอานนท์
๖. พระอานนท์แจ้งข่าวแก่เจ้ามัลละกษัตริย์ว่าพระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน	๖. ตรัสเรื่องการปฏิบัติในพระสรีระ
๗. ตรัสว่าพระธรรมวินัยเป็นศาสดา	๗. ตรัสกับพระสงฆ์สาวกว่าพระธรรมวินัยจักเป็นศาสดาต่อไป
๘. ตรัสอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ถามความเคลือบแคลงสงสัย	๘. ตรัสอนุญาตให้พระสงฆ์สาวกถามความเคลือบแคลงสงสัย
๙. ตรัสปัจฉิมวาจา ก่อนปรินิพพาน	๙. ทรงเผยพระโอษฐ์อีกครั้งเพื่อตรัสพระปัจฉิมวาจาที่จารึกไว้แก่สังขารโลก

จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์ในเรื่องกามนิตแตกต่างจากพระไตรปิฎกบ้างบางเหตุการณ์ ทั้งนี้ก็เพราะเรื่องกามนิต ผู้แต่งให้ตัวละครวาสิฏฐีเป็นผู้เดินทางตามรอยบาทพระพุทธเจ้า เหตุการณ์ต่างๆ จึงปรากฏเรียงตามทีภิกษุณีวาสิฏฐีได้พบ และบางเหตุการณ์ผู้แต่งก็เปลี่ยนจากการกระทำของพระอานนท์โดยตรง ให้ผู้อื่นเป็นฝ่ายกระทำเช่น การกล่าวดำนิว่าเมืองกุสินาราเป็นเมืองเล็กก็เป็นคำกล่าวของภิกษุณีเมทินี หรือเรื่องที่พระอานนท์ไปแจ้งข่าวแก่เจ้ามัลละก็ไปปรากฏในคำบอกเล่าของชาวเมืองกุสินาราแทน เป็นต้น

การที่ผู้แต่งนำเอาเหตุการณ์เหล่านี้มาผูกเป็นเรื่องกามนิต มีผลให้หลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในเหตุการณ์ได้ถูกนำเสนอต่อผู้อ่านพร้อมกันไปด้วย โดยมีทั้งส่วนที่ผู้แต่งคงไว้ตามเดิม เช่น แสดงกฏไตรลักษณ์ให้พระอานนท์ฟังตอนก่อนปรินิพพาน เป็นต้น และส่วนที่ผู้แต่งเปลี่ยนเรื่องที่น่ามาสอนใหม่ เช่น ในพระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าสอนปุกกุสาติด้วยธาตุ ๔ แต่เนื่องจากหลักธรรมนี้อาจจะลึกลับซึ่งเกินไปสำหรับผู้ที่ยังใหม่ต่อพุทธศาสนา ดังนั้นในเรื่องกามนิตผู้แต่งจึงกำหนดให้พระพุทธเจ้านำเรื่องอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมกว้างๆ แต่สรุปใจความหลักธรรมของพุทธศาสนาทั้งหมดมาตรัสสอนแทน

๓.๓.๒ ข้อความพระธรรมเทศนา

นอกจากนี้แล้ว เรื่องกามนิตก็ยิ่งปรากฏพระธรรมเทศนาต่างๆ ที่ไม่ได้ถูกนำมาพร้อมกับเหตุการณ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หากแต่นำมาเฉพาะพระดำรัสของพระพุทธเจ้าสอดแทรกอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังที่ปรากฏในเรื่องกามนิต ต่อไปนี้

ในตอนเริ่มเรื่องกามนิต ขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านบ้านต่างๆ นอกเมืองราชคฤห์ เพื่อที่จะขอพักแรมคืน พระองค์ได้พบบ้านที่มีการเลี้ยงดูกันอย่างสนุกสนาน มีเสียงตบมือกระทบเท้ากันโครมคราม มีหญิงงามคอยชักชวนให้ผู้ที่เดินทางผ่านไปมาให้เข้าไปร่วมสนุก พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงระลึกถึงถ้อยคำที่พระองค์เคยตรัส ซึ่งตรงกับข้อความในพระไตรปิฎก โธมสูตร ว่า

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>“ถ้าจะดูโสภาคย์ในหมู่สงฆ์ ก็ในการร้องขับทำเพลง ถ้าจะดูความบ้าในหมู่สงฆ์ ก็ในการเดินรำ ถ้าจะดูความเป็นเด็กในหมู่สงฆ์ ก็ในอาการขิงฟันหัวเราะ”</p> <p>กามนิต หน้า ๙ “พบ”</p>	<p>[๕๔๗] ดูกรภิกษุทั้งหลาย การขับร้อง คือ การร้องให้ในวินัยของพระอริยเจ้า การฟ้อนรำ คือ ความเป็นบ้าในวินัยของพระอริยเจ้า การหัวเราะจนเห็นฟันร่าเพื่อ คือ ความเป็นเด็กในวินัยของพระอริยเจ้า เพราะเหตุนั้นแหละ จงละเสียโดยเด็ดขาดในการขับร้องฟ้อนรำ เมื่อท่านทั้งหลายเบิกบานในธรรม ก็ควรแต่ยิ้มแย้ม ๆ</p> <p>โรธมสูตร อภ. ตีก. ๒๐/๕๔๗</p>

ข้อความนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการประพฤติปฏิบัติของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก โดยการสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้หลงเพลิดเพลินไปกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เพื่อรวบรวมสมาธิให้แน่วแน่ พิจารณาชีวิตตามที่เป็นจริง แล้วตัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหมด เพื่อจะได้บรรลุนิพพาน คือการดับสิ้นจากความทุกข์ทั้งปวง เป็นการนำเสนอแนวความคิดเลศตัณหาอันเกี่ยวเนื่องกับปฏิจาสมุปบาท ให้ประพฤติดำรงเพื่อป้องกันกิเลสตัณหาเข้ามารบกวนจิตใจของผู้ปฏิบัติ

ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ พระพุทธเจ้าได้ตรัสอริยสัจ ๔ ซึ่งตรงกับข้อความที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก มหาสติปัฏฐานสูตร ธรรมานุปัตสนา ซึ่งกล่าวไว้ค่อนข้างยาว แต่ผู้แต่งกามนิตได้ตัดทอนให้สั้นลงดังนี้

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>“พระธรรมที่ทรงประกาศ คือธรรมอันให้เห็นแจ้งความจริงอย่างอิ่งสี่ประการ สี่ประการนั้นคืออะไร? ได้แก่ความจริงอย่างอิ่งคือทุกข์ ความจริงอย่างอิ่งคือเหตุของทุกข์ ความจริงอย่างอิ่งคือ การดับทุกข์ทั้งสิ้น และความจริงอย่างอิ่งคือทางที่ไปถึงความดับทุกข์ทั้งสิ้น</p> <p>“ดูก่อนภราดา ความจริงอย่างอิ่ง คือทุกข์นั้นอย่างไร? ได้แก่ความเกิดมานี้เป็นทุกข์ ความที่ชีวิต</p>	<p>[๒๕๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออริยสัจ ๔ อยู่ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออริยสัจ ๔ อยู่อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ๆ</p> <p>ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์อริยสัจเป็นไฉน แม้ชาติก็เป็นทุกข์ แม้ชราก็เป็นทุกข์ แม้ภริยาเป็นทุกข์ แม้โสดกะ บริเวชะทุกข์โทมนัสอุปายาส ก็เป็นทุกข์</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>ล่องๆ ไปเป็นทุกข์ ความเจ็บป่วยเป็นทุกข์ ความตาย เป็นทุกข์ ความอาลัย ความคร่ำครวญ ความทน ลำบาก ความเสียใจ และความคับใจล้วนเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความประจวบ กับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ ความที่ไม่ได้สมประสงค์เป็น ทุกข์ รวมความบรรดาลักษณะต่างๆ เพื่อความยึดถือ ผูกพันยอมนำทุกข์มาให้ทั้งนั้น ดูก่อนภราดา นี้แหละ ความจริงอย่างยิ่งคือทุกข์</p> <p>“ก็แหละความจริงอย่างยิ่ง คือเหตุของทุกข์ นั้นอย่างไร? ได้แก่ความกระหายซึ่งทำให้เกิดมีสิ่งต่างๆ อันความเพิลิดเพลินใจ และความร่าเริงเกิดตามไปด้วย เพิลิดเพลินนักในอารมณะนั้นๆ คือกระหายอยากให้มีไว้ บ้าง กระหายอยากให้อยู่บ้าง กระหายอยากให้มีไป บ้าง ดูก่อนภราดา นี้แหละ ความจริงอย่างยิ่งคือเหตุของ ทุกข์</p> <p>“ก็แหละความจริงอย่างยิ่ง คือ การดับทุกข์ ทั้งสิ้นนั้น อย่างไร? ได้แก่ความดับสนิทแห่งความ กระหายนี้เอง ไม่ใช่อื่น ความเสียสละได้ ความปลดปล่อย ได้ ความปล่อยเสียได้ ซึ่งความกระหายนั้นแหละ และการที่ความกระหายนั้นไม่ติดพันอยู่ ดูก่อนภราดา นี้แหละความจริงอย่างยิ่ง คือการดับทุกข์ทั้งสิ้น</p> <p>“ก็แหละ ความจริงอย่างยิ่ง คือทางไปถึงความ ดับทุกข์ทั้งสิ้นนั้น อย่างไร? ได้แก่ทางอันประเสริฐมี องค์แปด คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ดูก่อนภราดา นี้แหละความจริงอย่างยิ่งคือ ทางไปถึงความดับทุกข์ทั้งสิ้น”</p> <p style="text-align: right;">กามนิต หน้า ๑๑๒ “พระศาสดา”</p>	<p>แม้ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ แม้ความ พลัดพรากจากสิ่งที่รักก็เป็นทุกข์ บรรดาสิ่งใดไม่ได้ แม้อันนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ เป็น ทุกข์ ฯ ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรียกว่า ทุกข อริยสัง ๑</p> <p style="text-align: center;">[๒๕๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขสมุทัย อริยสัง เป็น โฉน ตัณหา นี้ใด อันมีความเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพิลิดเพลิน เพิลิดเพลินยิ่งนักในอารมณะนั้นๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ฯ</p> <p style="text-align: center;">...ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรียกว่า ทุกข- สมุทัยอริยสัง ๑</p> <p style="text-align: center;">[๒๕๗] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขนิโรธ อริยสังเป็น โฉน ความสำรอก และความดับโดยไม่มี เหลือ ความสละ ความส่งคืน ความปล่อยวาง ความไม่มี อาลัย ในตัณหานั้น ก็ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละ ย่อม ละเสียได้ในที่ไหน เมื่อจะดับ ย่อมดับในที่ไหน ที่ใด เป็นที่รักที่เจริญใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละ ย่อมละเสียได้ในที่นี้ เมื่อจะดับย่อมดับในที่นี้ อะไรเป็น ที่รักที่เจริญใจในโลก ฯ</p> <p style="text-align: center;">...ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรียกว่า ทุกข- นิโรธอริยสัง ๑</p> <p style="text-align: center;">[๒๕๘] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขนิโรธคามิ นิปฏิบัติทวาริยสังเป็น โฉน นี้คือมรรคมองค์ ๘ อัน ประเสริฐ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ</p> <p style="text-align: center;">...ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรียกว่า ทุกขนิโรธ คามินิปฏิบัติทวาริยสัง ๑</p> <p style="text-align: right;">สังจบรวรพ ธัมมานุปัสสนา มหาสติปัฏฐานสูตร ที่.ม. ๑๐/๒๙๕-๒๙๙</p>

ข้อความนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องอริยสัง ดังจะเห็นได้จาก พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ได้อธิบายความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย หรือสาเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธคือความดับทุกข์ และมรรคคือหนทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

น่าสังเกตว่าในเรื่องกามนิตได้มีการแปลภาษาธรรมให้เห็นชัดเจน เป็นข้อความที่คนทั่วไปเข้าใจง่าย เช่นคำว่า ทุกขอริยสัจ ก็แปลว่า ความจริงอย่างยั้งคือทุกข์ หรือแม้แต่มรรคมีองค์ ๘ เช่น สัมมาทิฐิ ก็แปลให้เห็นชัดเจนว่า ความเห็นชอบ เป็นต้น ส่วนในพระไตรปิฎกนั้น ท่านได้คงศัพท์ธรรมะไว้ตามเดิม

หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้กามนิตฟังแล้ว กามนิตเกิดความป่วนป่วนรวนเรใจ เนื่องจากไม่พบเรื่องความสุขในสวรรค์ที่ตนต้องการอยากรู้ จึงทูลถามความสงสัยนี้กับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสเปรียบเทียบจำนวนของใบไม้ในพระหัตถ์กับใบไม้ในป่าว่า ความรู้ที่ไม่เป็นประโยชน์เพื่อความหลุดพ้นมีมากมาย เปรียบเหมือนกับใบไม้ในป่า ต่างจากความรู้ที่พระองค์เลือกนำมาแสดงซึ่งเป็นประโยชน์เพื่อความหลุดพ้น เปรียบเหมือนกับใบไม้ที่อยู่ในพระหัตถ์ ข้อความนี้มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก สีลปาสูตร ดังต่อไปนี้

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>วันหนึ่งพระองค์ออกจากป่าไม้ประดู่ลาย กำใบประดู่ลายไปด้วย ตรัสกะบรรดาสาวก ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันใบไม้ที่เราทำไว้นี้กับใบไม้ที่มีอยู่ในป่าข้างโน้น ข้างไหนจะมากกว่ากัน บรรดาสาวกทูลตอบทันทีว่า “ใบไม้ในพระหัตถ์มีจำนวนน้อยกว่าที่มีอยู่ในป่าโน้น พระเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความจริงก็เช่นนั้น สิ่งที่เราตถาคตเห็นแจ้งแล้ว แต่มิได้แสดงให้แก่พวกท่าน ย่อมมีมากกว่าที่ได้แสดงแล้ว มีอุปมาเหมือนใบประดู่ลายที่อยู่ในมือเรากับที่มีอยู่ในป่าจะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเป็นไฉน เราจึงไม่แสดงให้ฟังทั้งหมด? ก็เพราะไม่เป็นสวาทประโยชน์ เพื่อความหลุดพ้น ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายในโลภก็มิใช่ ไม่เป็นไปเพื่อความจิตจางความรักใคร่ยินดี ไม่เป็นไปเพื่อความเย็นใจ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อัจฉ ไม่เป็นไปเพื่อความตื่นเต็มที่ และในที่สุดก็ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน”</p> <p style="text-align: right;">กามนิต หน้า ๑๑๘ “เด็กดี” และหน้า ๒๐๕ “การบูชาอันบริสุทธิ์”</p>	<p>[๑๗๑๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สีลปาวาน ใกล้เมืองโกสัมพี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงถือใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบด้วยฝ่าพระหัตถ์ แล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราถือด้วยฝ่ามือกับใบที่บนต้นไหนจะมากกว่ากัน? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่พระผู้มีพระภาคทรงถือด้วยฝ่าพระหัตถ์มีประมาณน้อย ที่บนต้นมากกว่า พระเจ้าข้า.</p> <p>พ. อย่างนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้อแล้วมิได้บอกเธอทั้งหลายมีมาก ก็เพราะเหตุไรเราจึงไม่บอก เพราะสิ่งนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ มิใช่พรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่ไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้อัจฉ ความตรัสรู้ นิพพาน เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่บอก.</p> <p>[๑๗๑๓] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งอะไรเราได้บอกแล้ว เราได้บอกแล้วว่า นี้ทุกข์... นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ก็เพราะเหตุไรเราจึงบอก เพราะสิ่งนั้นประกอบด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย ... นิพพาน เพราะฉะนั้น เราจึงบอก ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
	ทุกขั๑๗๑ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา. <i>สี่สปปาสูตร สี่สปปาปรณนวรรค ส.ม.๑๙/๑๗๑๒</i>

พระพุทธเจ้าได้แสดงให้เห็นกามนิตได้ทราบชัดเจนว่า พระธรรมเทศนาที่ทรงนำมาแสดงนั้น จำเพาะเจาะจงเอาเฉพาะส่วนที่เป็นประโยชน์ต่อการบรรลุนิพพาน ส่วนความรู้ นอกนี้ที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อการบรรลุนิพพาน พระพุทธองค์ทรงทราบ หากแต่ว่าไม่เป็นประโยชน์ต่อผู้ฟัง จึงไม่ทรงนำมาแสดงในที่นี้ ข้อความนี้ นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องนิพพาน ดังจะเห็นได้จากพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อผู้ฟัง เพื่อให้เป็นปัจจัยโน้มนำไปสู่นิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา

เหตุการณ์ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน ภิกษุณีวาสิฐฐีกับภิกษุณีเมทินีได้เดินทางไปทันเวลาที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพอดี พระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ ตรงกันกับข้อความในพระไตรปิฎก มหาปรินิพพานสูตรว่า

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>พระพุทธเจ้าตรัสกะพระอานนท์ก่อนกว่าผู้อื่นหมด เพราะท่านมาขึ้นเฝ้าอยู่เฉพาะพระพักตร์แล้วว่า “สำแดงอานนท์ เราสู้ได้คิดว่าท่านร้องไห้โศกเศร้าถึงเรา และท่านคงคิดอยู่ว่าท่านยังไม่สิ้นอาสวกิเลส ยังไม่บรรลุความเห็นแจ้ง และบัดนี้พระศาสดาผู้กรุณาแก่ท่านก็จะเข้าปรินิพพานเสียแล้ว สำแดงอานนท์ ท่านจงเลิกคิดอย่างนั้นเสียเถิด จงอย่าปริเทวนาการ จงอย่าโศกเศร้า สำแดงอานนท์ เราได้บอกแก่ท่านแล้วมิใช่หรือว่า บรรดาสิ่งที่ยึดถือรักใคร่ ย่อมมีอันต้องจากไป ธรรมดา ย่อมเป็นธรรมดาของมันกระนั้น สิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นเองโดยสภาพธรรม เราไม่ได้จัดการให้เกิดขึ้น แต่ชอบออกรับว่า เป็นของเรา สิ่งนั้นๆ ย่อมมีอาการแปรไปตามธรรมดาวิสัย เราจะคืนรนาให้เป็นอย่างใจเราคิด ไม่ได้ นอกจากออกรับเอาเป็นของเหลวๆ และในที่สุดมันก็ต้องล่วงลับไปด้วยอำนาจแห่งธรรมดา เราจะฝืนให้คงอยู่ไม่สำเร็จเลย จะได้ก็แต่ความคลั่งเพื่อออกรับเอาเสียเต็มแป๊ะ นับประสาอะไร ตัวท่านเองก็อย่าทะนง ย่อมตกอยู่ในอำนาจธรรมดาที่จะบันดาลให้เป็นอย่างไรได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นธรรมดาทั้งหลายจึงเป็นอนัตตา คือเลือกไม่ได้ ไม่สำเร็จด้วยเราสักอย่างเดียว มันเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป มันรวมกันแล้วย่อมจากไป ปฐมมันขึ้น มันก็แตกสลายไป สำแดงอานนท์ ท่านได้ปฏิบัติเรามา นานด้วยความเต็มใจจริงรัก ไม่มีอิดเอื้อนที่อดอวยชื่อว่า</p>	<p>ครั้นท่านพระอานนท์นั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาครับสั่งกะท่านว่า ออย่าเลย อานนท์ เธออย่าเศร้าโศก ร่ำไรไปเลย เราได้บอกไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือว่า ความเป็นต่างๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทั้งสิ้นต้องมี เพราะฉะนั้น จะพึงได้ในของรักของชอบใจนี้แต่ที่โหน สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ดูกรอานนท์ เธอได้อุปฐากตถาคตด้วยกายกรรม วาจกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุข ไม่มีสอง หาประมาณมิได้มาช้านาน เธอได้กระทำบุญไว้แล้ว อานนท์ จึงประกอบความเพียรเถิด เธอจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยฉับพลัน ฯ</p> <p style="text-align: right;"><i>มหาปรินิพพานสูตร ที่.ม. ๑๐ /๑๓๕</i></p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>ได้พยายามดีแล้ว จงใช้ความพยายามอันสม่ำเสมอ นั้น มาในทางบำเพ็ญเพียร ในไม่ช้าท่านจะหลุดพ้นจากกิเลส คำฤๅณา ทิฐิ ความเห็นเชื่อน และอวิชชาความไม่รู้แจ้ง เห็นผิดไปตามมาหา”</p> <p>กามนิต หน้า ๒๕๗ “มหาปรินิพพาน”</p>	

ข้อความนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมแก่พระอานนทำให้เข้าใจถึงกฎของไตรลักษณ์ที่
ว่า สิ่งใดๆ เมื่อเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ย่อมดับไปเป็นธรรมดา บรรดาสิ่งที่ยึดถือรักใคร่ ย่อมมีอันต้อง
จากไปเป็นธรรมดา ไม่มีสิ่งใดที่เราจะบังคับให้เป็นไปอย่างใจเราได้ ตรงกับแนวคิดทางพุทธศาสนา
เรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต

ก่อนการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ผู้แต่งก็ได้นำเอาพระปัจฉิมวาจาของพระพุทธเจ้าซึ่ง
ตรงกับพระไตรปิฎก มหาปรินิพพานสูตร มาแสดงไว้ว่า

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>“ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตขอเตือนท่าน อัน สังขารทั้งหลายมีแต่เสื่อมไปเป็นธรรมดา ขอท่านทั้ง หลายจงบำเพ็ญกุศลให้เต็มด้วยความไม่ประมาทเถิด” นี่คือ พระโอวาทแห่งพระศาสดาเป็นมฤตก ครั้งสุดท้าย</p> <p>กามนิต หน้า ๒๕๙ “มหาปรินิพพาน”</p>	<p>[๑๔๓] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะ ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือน พวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด ฯ นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต ฯ</p> <p>มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. ๑๐/๑๔๓</p>

ข้อความนี้ พระพุทธเจ้าทรงมีพระดำรัสเตือนให้ทุกคนไม่ประมาท เนื่องจากสังขารร่างกาย
ทุกวันมีแต่ความเสื่อม ซึ่งตรงกับแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่อง ความเป็นอนิจจังของชีวิต นั่นคือ
สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือ ไม่มีตัวตน บังคับให้เป็นไปตามใจไม่ได้ อันรวม
ลงอยู่ในกฎไตรลักษณ์

และก่อนที่วาสถิภิกษุจะบรรลุนิพพาน วาสถิภิกษุก็ได้เล่าถึงภาวะนิพพานให้กามนิตฟัง เป็นข้อ
ความที่ใกล้เคียงกับที่ปรากฏในพระไตรปิฎก นิพพานสูตร ดังต่อไปนี้

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>“พรหมโลกนี้ กำลังจะสิ้นไปเธอก็เห็นอยู่ แต่ มีแห่งหนึ่งไม่มีความสิ้นไป ไม่มีเบื้องต้นและเขตสุด ซึ่งพระบรมศาสดาเคยตรัสว่า มีอายตนะ(แดน) อันหนึ่ง ไม่ใช่ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม ไม่ใช่นามธรรม มีอารมณ์ยึด ไม่ ใช่โลกนี้โลกหน้า ไม่ต้องอยู่ในทิศไหน ตำบลไร ไม่ใช่ เมือง แก้ววิเศษรุ่งเรืองไพศาล ไม่ใช่ที่ไป ที่มา ที่เคลื่อน ที่หยุด ไม่มีที่ยึดเกาะเกี่ยว ไม่มีเกิดไม่มีตาย แต่เป็นที่ สุดแห่งทุกข์เรียกว่าพระนิพพาน เป็นของลึกซึ้งนักเห็น เองด้วยยาก นึกรู้ตามด้วยยาก คาดคะเนเอาไม่ได้ เป็น</p>	<p>ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมิใช่ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาสนัญญาตนะ วิญญาตนะ อากิญ- จัญญาตนะ เนวตัณญาตนะ วิญญาตนะ โลกนี้ โลกหน้า พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งสอง ย่อมไม่มีในอายตนะ นั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราขอมไม่กล่าวซึ่งอายตนะนั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการจุติ เป็น การอุปบัติ อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ฯ</p> <p>นิพพานสูตรที่ ๑ พุ.อุ. ๒๕/๑๕๘</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>ของประณีตละเอียด เพราะระงับสังขารทั้งปวง เพราะสลัดคืนกิเลสทั้งปวง เพราะสิ้นความแสอ่อยาก จึงเป็นที่สงบเงียบ เป็นที่ดับเย็นสนิท บัณฑิตก็พึงทราบได้เอง”</p> <p>กามนิต หน้า ๒๖๒-๒๖๓ “พินัยกรรมวาสิฎฐี”</p>	

การกล่าวถึงภาวะนิพพานของวาสิฎฐีในเรื่องกามนิตนั้น แม้ว่าจะไม่ตรงกับข้อความทั้งหมดในพระไตรปิฎก แต่ก็มีส่วนที่ตรงกันหรือใกล้เคียง อย่างไรก็ตาม ภาวะนิพพานที่วาสิฎฐีกล่าวในเรื่องกามนิตนี้ก็เป็นกรอธิบายขยายความเรื่องนิพพานในพระไตรปิฎกให้ชัดเจนขึ้นนั่นเอง

เมื่อวาสิฎฐีสิ้นความทุกข์อาลัย สิ้นความกระหายหมักหมม บังเกิดความรู้อบรมนิพพาน ผู้แต่งก็ได้สร้างบทสนทนาระหว่างรูปเนรมิตพระพุทธรูปเจ้ากั้ววาสิฎฐีขึ้นมา เป็นพระดำรัสตรัสถามยืนยันความดับสิ้นซึ่งกิเลสทั้งปวงของวาสิฎฐี ซึ่งถ้อยคำที่วาสิฎฐีกราบทูลก็ตรงกับข้อความในพระไตรปิฎก ออกคัมภีร์ปมสูตรว่า

กามนิต	พระไตรปิฎก
<p>“ข้าแต่พระองค์ พระธรรมเป็นเครื่องนำให้ข้าพระองค์ไปสู่จุดที่หมายเปรียบเหมือนผู้ที่ข้ามลำธาร โดยอาศัยแพเป็นเครื่องข้าม ครั้นเมื่อถึงฝั่งที่หมายแล้วก็ไม่ข้องแฉะแพนั้นต่อไปหรือไม่ลากเอาแพนั้นขึ้นไปด้วย เพราะฉะนั้น ในบัดนี้ได้ปล่อยอะไรๆ ทั้งสิ้นจนพระธรรมนั้นแล้ว ไม่ได้เกาะเกี่ยวอะไรอีกต่อไป”</p> <p>กามนิต หน้า ๒๖๖ “พินัยกรรมวาสิฎฐี”</p>	<p>[๒๘๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้เดินทางไกล พบห้วงน้ำใหญ่ ฝั่งข้างนี้ น่ารังเกียจ มีภัยตั้งอยู่เฉพาะหน้า ฝั่งข้างโน้นเกษม ไม่มีภัย ก็แหละเรือหรือสะพานสำหรับข้าม เพื่อจะไปสู่ฝั่งโน้น ไม่พึงมี บุรุษนั้นพึงดำริอย่างนี้ว่า ห้วงน้ำนี้ใหญ่ แลฝั่งข้างนี้ น่ารังเกียจ มีภัยตั้งอยู่เฉพาะหน้า ฝั่งข้างโน้นเกษม ไม่มีภัย ก็แหละเรือหรือสะพานสำหรับข้าม เพื่อจะไปสู่ฝั่งโน้น ย่อมไม่มี ถ้ากระไร เราพึงรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และ ใบไม้มาผูกเป็นแพ แล้วอาศัยแพนั้น พยายามด้วยมือและเท้า พึงข้ามถึงฝั่งได้โดยความสวัสดิ. ทีนี้แล บุรุษนั้นรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และ ใบไม้มาผูกเป็นแพ อาศัยแพนั้น พยายามด้วยมือ และเท้า พึงข้ามถึงฝั่ง โดยความสวัสดิ บุรุษนั้นข้ามไปสู่ฝั่งได้แล้ว พึงดำริ อย่างนี้ว่า แพนนี้มีอุปการะแก่เรา มากแล เราอาศัยแพนี้พยายามอยู่ด้วยมือและเท้า ข้ามถึงฝั่งได้โดยความสวัสดิ ถ้ากระไร เรายกแพนี้ขึ้นบนศิระะ หรือแบกที่บ่า แล้วพึงหลีกไปตามความปรารถนา. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นผู้กระทำอย่างนี้ จะชื่อว่ากระทำถูกหน้าที่ในแพนั้นบ้างหรือหนอ? ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า ข้อนั้นชื่อว่าทำไม่ถูก พระเจ้าข้า? พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็บุรุษนั้นกระทำอย่างไร จึงจะชื่อว่าทำถูกหน้าที่ในแพนั้น? ในข้อนี้</p>

กามนิต	พระไตรปิฎก
	<p>บุรุษนั้นข้ามไปสู่อุ้งแล้ว พึงดำริอย่างนี้ว่า แพนนี้มีอุปการะแก่เรามากแล เราอาศัยแพนี้ พยายามอยู่ด้วยมือและเท้า จึงข้ามถึงฝั่งได้โดยสวัสดิ์ ถ้ากระไร เราพึงยกแพนี้ขึ้นวางบนบกหรือให้ลอยอยู่ในน้ำแล้ว พึงหลีกไปตามความปรารถนา. คูกรกฤษ์ทั้งหลาย บุรุษนั้นกระทำอย่างนี้แล จึงจะชื่อว่ากระทำถูกหน้าที่ในแพนั้น แม้นั้นใด. คูกรกฤษ์ทั้งหลาย เราแสดงธรรมมีอุปมาด้วยแพ เพื่อต้องการสลัดออก ไม่ใช่เพื่อต้องการยึดถือ ฉะนั้นแล เธอทั้งหลายรู้ถึงธรรมมีอุปมาด้วยแพที่เราแสดงแล้วแก่ท่านทั้งหลาย พึงละแม้ซึ่งธรรมทั้งหลาย จะป่วยกล่าวไปไยถึงธรรมเล่า.</p> <p style="text-align: right;">อลคัททูปมสูตร ม.มู. ๑๒/๒๘๐</p>

ข้อความนี้ได้แสดงให้เห็นการที่วาสิฏฐีสามารถตัดสิ้นความอาลัย ความผูกพันทั้งหลาย ทั้งปวงได้สำเร็จ แม้แต่พระธรรมซึ่งเป็นเครื่องช่วยชี้นำให้วาสิฏฐีรู้แจ้งถึงความเป็นจริงทั้งหมด วาสิฏฐีก็ไม่ยึดติด เปรียบเหมือนกับแพที่บุคคลข้ามฝั่งแล้วก็ไม่นำแพติดตัวไป ตรงกับแนวคิดเรื่อง นิพพาน นั่นคือแม้ว่าวาสิฏฐีจะได้อาศัยความรักที่มั่นคงเชื่อตรงต่อสัจจะช่วยนำพาให้ได้ใช้ปัญญา คัดพิจารณาจนนำไปสู่การบรรลุนิพพาน เมื่อบรรลุนิพพานแล้วก็ไม่ต้องยึดติดกับความรัก ไม่ต้องยึดติดกับปัญญาความรู้อีกต่อไป และช่วยให้ความกระจ่าง ช่วยให้เข้าใจนิพพานเพิ่มขึ้นไปอีกว่า นิพพาน คือการไม่ยึดติดต่อสิ่งทั้งปวง ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเคยเป็นประโยชน์หรือเป็นโทษต่อคนก็ตาม

น่าสังเกตว่า ข้อความในพระไตรปิฎกอธิบายอย่างละเอียด และค่อนข้างชัดเจนมากกว่า แต่เนื่องจากในเรื่องกามนิตเป็นคำกล่าวของวาสิฏฐี ผู้บรรลุแล้ว ดังนั้น จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวให้มาก เพราะจะเป็นการเฟือไป อีกอย่างหนึ่ง ในพระไตรปิฎกเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงต่อหมู่ภิกษุ ดังนั้นจึงทรงอธิบายอย่างละเอียดได้ ไม่มีข้อจำกัดเรื่องความสมจริงเหมือนในเรื่องกามนิต

จะเห็นได้ว่าหลักธรรมเหล่านี้ซึ่งตรงและใกล้เคียงกับข้อความในพระไตรปิฎก มีส่วนช่วย นำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เพราะเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่จริง ช่วย ให้นำหน้าของหลักธรรมในเรื่องน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ทั้งยังไม่เป็นการบิดเบือนหรือดัดแปลง พระพุทธวจนะให้มีเนื้อหาผิดเพี้ยนไป ดังที่ได้มีผู้รับรองไว้อย่างแน่นอนแล้วว่า

...เรื่องหลักในพระพุทธศาสนา พระพุทธประวัติ และพระพุทธรูปพระพุทธรูปที่มีอยู่ในหนังสือ “กามนิต” ของเขานี้ ได้พยายามอย่างยิ่งที่จะให้เป็นไปตามความเป็นจริง ไม่ยอมให้กวีโวหารมาทำลายเนื้อแท้ให้ผิดเพี้ยนเลยแม้แต่น้อย...^{๒๕}

จากการพิจารณากลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาโดยการนำเอาข้อความจากพระไตรปิฎกมาประกอบเนื้อเรื่อง ทั้งในส่วนที่เป็นข้อความเหตุการณ์ และข้อความพระธรรมเทศนา พบว่า ถ้อยคำที่นำมาโดยมากแล้วจะปรากฏเป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ตรงกับพระไตรปิฎก และบางส่วนก็ปรับเปลี่ยนให้เป็นคำกล่าวของตัวละครวาสิฏฐีเพื่อให้เข้ากับเหตุการณ์ในเรื่อง อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีการปรับเปลี่ยนถ้อยคำ ขยายความเพิ่มเติม หรือตัดให้สั้นลง แต่เนื้อความเดิมก็ยังคงอยู่ตามปกติ ไม่ผิดเพี้ยน ผู้แต่งได้ดำรงรักษาให้ตรงกับแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด

การที่ผู้แต่งได้นำเอาเหตุการณ์บางส่วนจากพระไตรปิฎกมาเป็นเค้าโครงในเรื่องกามนิต ช่วยให้เห็นลักษณะของเหตุการณ์มีความสมจริง สมตามเนื้อเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล และการที่ผู้แต่งได้นำเอาพระธรรมเทศนาบางส่วนมาจากพระไตรปิฎก ก็ช่วยให้นำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาตามที่ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในพระธรรมเทศนา นั่นคือ แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต ความเชื่อว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว สังสารวัฏ ภูมิจสมุปบาท และอริยสัจ โดยแนวคิดทั้งหมดนี้ ต่างก็รวมเข้าสู่การนำไปสู่การบรรลุถึงอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา คือนิพพาน

๓.๔ การนำเอาบุคคลประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามาเป็นตัวละคร

ในเรื่องกามนิต มีตัวละครที่เป็นบุคคลที่มีอยู่จริงตามบันทึกทางประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนา ผู้แต่งได้นำมากำหนดให้แสดงบทบาทและพฤติกรรมตามความเหมาะสม ทั้งนี้ก็เพราะตัวละครเหล่านี้ คือ พระพุทธเจ้า พระองคุลิมาล พระอานนท์และพระสารีบุตร มีส่วนอย่างยิ่งในการนำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากตัวละครพระพุทธเจ้าได้แสดงพระธรรมเทศนาทำให้กามนิตและวาสิฏฐีได้นำไปไตร่ตรอง พิจารณาและปฏิบัติตามจนเห็นผลจริง พระองคุลิมาลก็เป็นผู้ที่หลงผิดแล้วกลับตัวได้ใหม่ มีสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ ส่วนพระอานนท์และพระสารีบุตร แม้จะไม่มีบทบาทในเรื่องกามนิตชัดเจนนัก แต่ผู้แต่งก็ได้นำมาสอดแทรกไว้ในเรื่องด้วย ทั้งนี้ก็เพราะทั้งสองท่านต่างก็เป็นพระภิกษุที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา นั่นคือ พระอานนท์เป็นผู้อุปฐากพระพุทธเจ้า ส่วนพระสารีบุตรก็เป็นผู้ที่สามารถแสดงธรรมได้ใกล้เคียงกับพระพุทธเจ้ามากที่สุด ตัวละครที่นำมาจากบุคคลในประวัติศาสตร์เหล่านี้ต่างก็ส่งผลต่อความคิดและพฤติกรรมของตัวละครเอก คือกามนิต และวาสิฏฐีทั้งนั้น ดังมีรายละเอียดดังนี้

^{๒๕} ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล, “กามนิต” สืบเนื่องมาแต่พระสูตรไหน, หน้า ๔๑.

๓.๔.๑ พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าในเรื่องกามนิต เป็นตัวละครที่ดำเนินไปตามชีวประวัติของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในบันทึกทางประวัติศาสตร์ เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏในเรื่องกามนิตนั้น ปรากฏอยู่ทั้งส่วนต้นและส่วนปลายของพระพุทธประวัติ แต่เน้นไปที่ส่วนปลาย และให้รายละเอียดมากกว่า ทั้งนี้ก็เพราะส่วนต้นพุทธประวัติที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นเพียงการระลึกถึงเรื่องราวที่ผ่านมาของพระพุทธเจ้า ส่วนพุทธประวัติตอนปลายนั้น ตัวละครวาสิฏฐีได้ดำเนินตามรอยพระบาท ซึ่งผู้แต่งได้กล่าวถึงเหตุการณ์ไปตามลำดับอย่างละเอียด จึงทำให้เห็นพุทธประวัติตอนปลายเด่นชัด

พุทธประวัติตอนต้นปรากฏอยู่ในบทแรก “พระพุทธเจ้าเสด็จกลับเบญจกิรินคร” แทรกอยู่ในห้วงความคิดของพระพุทธเจ้าในขณะที่ทรงทอดพระเนตรภูมิประเทศเมืองราชคฤห์ว่า

“ทรงทอดทศนาเห็นเขาเวภาระอันมีกระแสน้ำร้อน ก็ทรงระลึกถึงกุหาได้ตั้งสัตบรรณอันอยู่เชิงเขานั้นว่า เมื่อพระองค์ยังเสด็จสัญจรรวดเร็วแต่โดยเดียว แสงหาพระอภิสัมโพธิญาณ ได้เคยประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ในที่นั้นเป็นครั้งแรก ก่อนที่จะเสด็จออกจากสังสารวัฏเข้าสู่แดนศิวโมกษปรินิพพาน

สมัยเมื่อล่วงแล้วแต่ปางหลัง ครั้งยังมีพระชนมายุอยู่ในพระเยาวกาล เมื่อพระเกศายังดำเป็นมันขลับ เสวยอิฏฐารมณ์ผดุงต่อความบันเทิงสุขโดยอุดมอันควรแก่ผู้อยู่ในวัยหนุ่มนั้น พระองค์ยังทรงสละสรรพสุขศฤงคารเสียได้แล้ว เสด็จออกจากพระราชสกุลวงศ์แห่งศากยชนบทในอุตรประเทศ เข้าสู่เขตลุ่มน้ำแม่คงคา บรรลุถึงเชิงเวภารบรรพตอันสูงลิ่ว ได้เสด็จประทับอยู่ที่นั่นเป็นปฐมกาลตลอดเวลาได้ช้านาน และเสด็จภิกขาจารในกรุงราชคฤห์ทุกบุพพัณเวลา

สมัยนั้น และในคูนานั้น พระเจ้าพิมพิสารท้าวพญาแห่งมคธราชฎีได้เสด็จมาเฝ้าเยี่ยมพระองค์ ทรงอ้อนวอนอัญเชิญเสด็จให้กลับคืนแคว้นศากยะเพื่อเสวยความสุขแห่งโลก แต่พระตถาคตมิทรงหวั่นไหว กลับประทานพระธรรมเทศนา จนพระเจ้าพิมพิสาร บังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระสัทธรรม ต่อมาได้เป็นอุบาสกสำคัญของพระพุทธองค์เจ้า

นับแต่นั้นมาจนถึงเวลาที่กล่าวนี้ ล่วงได้ ๕๐ ปีบริบูรณ์แล้ว ระยะเวลา ๕๐ ปีนั้น มิใช่จะเพียงทรงเปลี่ยนแปลงพระองค์จากความเป็นผู้แสวงหาความจริงจนได้ตรัสรู้พระสัมโพธิญาณยังทรงบันดาลให้ความมีความเป็นแห่งสังสารโลกเปลี่ยนแปลงไปด้วย อดีตกาลเมื่อเสด็จประทับอาศัยอยู่ในถ้ำได้ตั้งสัตบรรณครั้งกระโน้น ถ้าเทียบกับครั้งกระโน้นนี้ คิดกันห่างไกลนักหนา ครั้งกระโน้นพระองค์เป็นผู้แสวงหาความหลุดพ้นทุกข์ ต้องต่อสู้กับกิเลสมารอันหนาแน่น ต้องกระทำทุกกริยา ซึ่งมนุษย์อื่นที่แกล้ากว่าสามารถ ก็ย่อท้อทำไม่ได้ จนภายหลังทรงเห็นแจ้งซึ่งสังสารทุกข์เสด็จออกจากทุกข์แล้ว ได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า...^{๒๖}

นอกจากนี้ ยังพบว่า ผู้แต่งได้แทรกพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าถูกพระเทวทัตออกอุบายให้ช่างนาฬาคีรีมาลอบทำร้ายพระพุทธเจ้าแต่ไม่สำเร็จ ไว้ในบทที่ ๓๖ “พระพุทธและ

^{๒๖} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๔-๕.

พระกฤษณ์” ซึ่งปรากฏอยู่ในพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแล้ววาลิภุญจินำมาเล่าให้
กามนิตฟังอีกทอดหนึ่งว่า

“แม้พระองค์เองก็ถูกศัตรูออกอุบายให้ช่างที่เคียดมาประทุษร้ายเหมือนกัน เมื่อทอด
พระเนตรเห็นช่างเล่นแปรแปรปรนปราดมา กลับทรงกรุณามั่นนักร เพราะถูกมนุษย์ใจบาปกักขะ
เอาหอกทิ่มแทงตามตัว จนโลหิตโสมหน้าอก มิใช่แต่เท่านั้น สัตว์นี้ตามปกติยอมกล้าหาญมี
กำลังมาก มาต้องตกเป็นเหยื่อแก่โทสะบ้าร้าย ไม่รู้จักผิดชอบเพราะขาดปัญญา ครั้นถูกคนบาป
หยาบซ้ำทำทารุณต่อมันเสมอ จนเกิดบ้ำคลั่งตีเคียดแล้วไล่ต้อนให้มาทำร้ายพระองค์ ดังนี้
ควรจะได้รับความสมเพชยิ่งขึ้น เมื่อบังเกิดพระกรุณาธิคุณพรหมวิหารเต็มในพระกมลสันดาน
พระองค์มิได้มีพระหฤทัยสะอื้นต่ออันตรายภายนอก ทรงรำพึงว่า “ถ้าเราจักบันดาลให้แสงสว่าง
แม้แต่น้อย ฉายเข้าไปทำลายความมืดมนอนธการในช่างนั้น ก็จะเป็นปัจจัยเปิดช่องแก่ความ
สว่างทวีขึ้นโดยลำดับ จนได้มีโอกาสไปเกิดเป็นมนุษย์ และสดับพระธรรมของพระพุทธเจ้า
ซึ่งครั้งหนึ่งได้พยายามประหาร และพระธรรมนั้น จะเป็นเครื่องช่วยให้มันพ้นทุกข์”

เมื่อทรงพุทธดำริดังนี้ ก็หยุดพระดำเนินอยู่กลางทาง ยกพระหัตถ์ประทานอภัย
แก่ช่างซึ่งกำลังเคียด และค่อยๆ ทรงเผยพระปิยวาจาอ่อนหวานประโลมใจ ช่างร้ายได้ยินก็
หยุดชะงัก สายศิระร้องก้อง โกลัญจนาทสองสามหน ชูวงร้อร่อนไปมาเสมือนช่างที่ถูกอาวุธ
กำลังแสวงหาที่พึ่งจะนั้น ครั้นแล้วมันค่อยอย่างช้าๆ ตรงเข้าไปยังพระองค์ พอเข้าไปใกล้
ในระยะสองสามก้าว ก็เทาเข่าลงเหมือนอย่างที่เคยย่อให้เจ้าของขึ้นนั่ง แล้วเดินค่อมโดยเสด็จ
เข้าไปในอุทยานซึ่งเป็นทางที่จะเสด็จไปกระทำให้ศัตรูของพระองค์พริ้งเพริดแลดูตากัน”^{๒๗}

และในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงไตร่ตรองหลังจากตรัสรู้ก่อนที่จะนำเอาพระสังฆธรรมที่พระ
องค์ทรงค้นพบออกเผยแพร่อบรมหาชน ก็ปรากฏแทรกอยู่ในบทที่ ๑๖ นี้เช่นกัน

“ฝ่ายพระองค์ก็ได้ทรงทรมานพระกายแสงหาวิโมกษธรรมจนได้บรรลุพระสัมมา-
สัมโพธิญาณตรัสรู้เป็นองค์พระพุทธเจ้า ในขั้นแรกที่เสวยวิมุตติสุข พระองค์ก็อพระหฤทัยที่
จักแสดงพระธรรมอันล้ำลึกนี้แก่ผู้อื่น ด้วยทรงเห็นเหล่าประชากรมัวเมาจมลงในความบันเทิง
โลกียสุข ยากที่จะกลับใจมาเห็นผลการข้ามขึ้นจากสิ่งที่คิดใจในโลก เพื่อดับความกระหาย
คืนรนอยากได้ใคร่มี คือความเกิด ถ้าจะทรงแสดงหลักธรรมที่สิ้นกระแสกิเลสของเขา จะไม่มี
ใครๆ ยอมฟังเห็นแจ้งได้ง่าย ครั้นแล้วทรงตรวจดูด้วยพระญาณวิธีอีกครั้งหนึ่ง ก็ทรงเห็น
ปานว่าดอกบัวในสระบางดอกยังอยู่ใต้น้ำ บางดอกขึ้นมาปริ่มน้ำ บางดอกโผล่พ้นจากพื้นน้ำ
แล้ว สรรพพรชนในสังสาร โลกก็มีลักษณะเหมือนดอกบัว ที่ปัญญาค้ำทราวมก็มี ที่พื้นฉลาดพอ
เข้าใจทันก็มี ที่ปรีชาเฉียบแหลมเขาวนไวกก็มี ถ้านรชนเหล่านี้ที่พอโปรดได้ ไม่ได้ยินได้ฟัง
ธรรมของพระองค์ ก็จะเลยหลงไปในทางผิดหมด โอกาสอดตนขึ้นได้ ถ้าได้ทรงแนะนำวิธี
ธรรมให้ บางผู้มีฝ้าอันกำบังตาเบาบาง อาจเห็นแจ้งในพระธรรมได้เหมือนกัน เนื่องด้วย
พระกรุณาธิคุณเต็มเปี่ยมในชาวโลกดังนี้ จึงอธิบายพระหฤทัยเล็กจากความเป็นผู้ชวนขาย

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๙-๒๑๐.

น้อย ปลีกพระองค์เสวยวิมุตติสุข ทรงพระอุตสาหะเสด็จจาริกประกาศศาสนธรรมแก่
เวไนยนิกร”^{๒๔}

จะเห็นได้ว่า พุทธประวัติของพระพุทธเจ้าในตอนต้นนั้น ไม่ปรากฏเด่นชัดในเรื่องกามนิต
มากนัก ทั้งนี้ก็เพราะเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวละครเอก คือกามนิตและวาสิฏฐีนั้นไม่มีส่วนที่
เกี่ยวข้องกับพระพุทธประวัติตอนต้น โดยตรงเลย

ส่วนพุทธประวัติตอนปลายนั้น พบว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับกามนิตและวาสิฏฐีขณะที่อยู่
บนโลกมนุษย์นั้น เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าโดยตรง นั่นก็คือ กามนิตได้พบพระพุทธเจ้า
ที่ห้องโถงบ้านช่างหม้อ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน ส่วนวาสิฏฐีก็ได้ฟังธรรมจาก
พระพุทธเจ้าโดยตรงที่สุมทุมพุ่มไม้พระกฤษณ์ และก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน
ผู้แต่งก็ได้กำหนดให้วาสิฏฐี ได้ดำเนินตามรอยพระบาทพระพุทธเจ้าตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน
ประวัติศาสตร์ เช่นกล่าวถึงสถานที่ปลงสังขาร บ้านของนายจุนทะกัมมาระบุตร ผู้ถวายสุกรมัทวะ
(ปรากฏในเรื่องกามนิตว่า นายช่างทองแดง) กล่าวถึงเมืองกุสินารา และรวมไปถึงสถานที่
ปรินิพพานของพระพุทธเจ้า คือที่ได้ตั้งรับคูน้ำป่าของเมืองกุสินารา *

ตอนที่กามนิตได้พบพระพุทธเจ้าในห้องโถงบ้านช่างหม้อนั้น จัดว่าเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญ
เพราะพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้กามนิตฟัง ธรรมเหล่านี้คือ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท
ไตรลักษณ์ และนิพพาน ถึงแม้กามนิตจะไม่เห็นด้วยกับธรรมเหล่านี้ เพราะเห็นว่าขัดกับแนวคิดเดิม
ของตน แต่ก็ส่งผลให้กามนิตได้รับแรงจูงใจจะไปพบพระพุทธเจ้า แต่เกิดอุบัติเหตุถูกโคบ้า
ชนเสียก่อน ทำให้กามนิตบาดเจ็บสาหัส จนถึงกับเสียชีวิต ด้วยบุญกุศลและเจตนาที่มี
ความปรารถนาดี จึงได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าในห้องโถงบ้านช่างหม้อ นอกจากผู้แต่งจะกำหนดให้
พระพุทธเจ้าแสดงธรรมให้กามนิตฟังแล้ว ก็ยังเป็นการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาผ่าน
พระธรรมเทศนาให้ผู้อ่านได้รู้ด้วย และการที่ให้ตัวละครพระพุทธเจ้าเป็นผู้แสดงธรรมเหล่านี้ด้วย
พระองค์เอง ก็ทำให้น้ำหนักของพระธรรมเทศนาและแนวคิดทางพุทธศาสนาหนักแน่นขึ้น

ส่วนตอนที่วาสิฏฐีได้พบกับพระพุทธเจ้านั้น ก็เป็นไปเพื่อให้ตัวละครวาสิฏฐีได้ฟัง
พระธรรมเทศนาเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน พระธรรมเทศนา
ที่พระองค์ตรัสกับพระอานนท์ และพระภิกษุทั้งหลายที่เข้าเฝ้าอยู่ ณ ที่นั้น โดยมีวาสิฏฐีเป็นผู้ที่เข้าไป
เห็นเหตุการณ์ และได้ฟังพระธรรมเทศนาคือด้วย ก็เป็นพระธรรมเทศนาที่ปรากฏตรงกับพระไตรปิฎก
อันเป็นหลักฐานยืนยันพระพุทธประวัติ ดังนั้นการที่ตัวละครวาสิฏฐีได้พบพระพุทธเจ้าและได้ฟัง

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑-๒๑๒.

* เหตุการณ์พุทธประวัติตอนปลายในเรื่องกามนิต ได้มีกล่าวไว้อย่างละเอียดแล้ว ในหัวข้อ ๓.๒ การนำ
เอาพุทธประวัติตอนปลายมาเป็นโครงเรื่อง จึงไม่นำมากล่าวถึงในที่นี้อีก.

พระธรรมเทศนานั้น ก็เป็นการช่วยยืนยันความหนักแน่นของแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาผ่านพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าด้วยเช่นกัน

จะเห็นได้ว่า การที่ผู้แต่งได้นำเอาพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์มาเป็นตัวละครที่ปรากฏอยู่ในเรื่องกามนิต โดยมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับตัวละครเอก คือกามนิตและวาสิฏฐีนั้น ทำให้สามารถนำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้น และการที่ผู้แต่งดำเนินตัวละครพระพุทธเจ้าไปตามพุทธประวัติ โดยไม่มีการแก้ไขดัดแปลงให้ผิดเพี้ยนไป ก็แสดงถึงความเคารพของผู้แต่งที่มีต่อพระพุทธเจ้า และยังเป็นการยืนยันว่าแนวคิดที่ผู้แต่งนำเสนอในเรื่องกามนิตนั้น เป็นแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริงด้วย

๓.๔.๒ องคุลิมาล

องคุลิมาลเป็นตัวละครที่สำคัญมากในเรื่องกามนิต เพราะเป็นผู้ที่ทำให้กามนิตได้ไต่ตรองถึงความเป็นไปในชีวิตตนเอง จนกระทั่งได้ออกเดินทางจาริกแสวงบุญ เป็นผู้ที่ทำให้วาสิฏฐีได้พบกับพระพุทธเจ้า ทำให้ได้ฟังพระธรรมเทศนา และได้นำพระธรรมเทศนานี้ไปถ่ายทอดให้กามนิตฟังบนสวรรค์และพรหมโลกอีกทอดหนึ่ง จนในที่สุดทั้งกามนิตและวาสิฏฐีก็ได้บรรลุนิพพาน

ความแตกต่างระหว่างองคุลิมาลในเรื่องกามนิตกับในประวัติศาสตร์นั้นค่อนข้างชัดเจน เนื่องจากในเรื่องกามนิต ผู้แต่งได้กำหนดให้องคุลิมาลเป็นตัวละครที่หลงผิดเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น เพราะเชื่อฟังคำสั่งสอนที่เป็นมิจฉาทิฐิจากวาชสรพ* ส่วนในประวัติศาสตร์นั้น องคุลิมาลเป็นโจรคู่ร้ายที่ทำความเดือดร้อนให้ผู้อื่นเนื่องจากต้องการนึ่งมือขาวจำนวน ๑,๐๐๐ นิ้ว เพื่อเป็นของบูชาครู

๑

คำสั่งของอาจารย์ จนกระทั่งได้พบกับพระพุทธเจ้าจึงได้กลับตนบวชเป็นพระภิกษุและได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ โดยชีวประวัติตามบันทึกทางประวัติศาสตร์ขององคุลิมาลตั้งแต่นั้น^{๒๙} มีว่า

องคุลิมาลมีชื่อเดิมว่า อหิงสกะ เกิดในวรรณะพราหมณ์ บิดาชื่อ ภักควะ เป็นปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล มารดาชื่อมันตานี เมื่อเจริญวัยขึ้น บิดาได้ส่งให้ไปศึกษาศิลปวิทยาในสำนักของอาจารย์ทิสปาโมกข์ ณ เมืองตักกสิลา อหิงสกะเป็นคนแข็งแรง เมื่อมาศึกษาอยู่ในสำนักทิสปาโมกข์นั้น ได้ตั้งใจศึกษาอย่างเต็มที่ และตอบแทนพระคุณอาจารย์ด้วยการรับใช้อาจารย์และภริยาด้วยความเคารพ ทำให้อาจารย์และภริยาโปรดปรานอหิงสกะมาก โดยเฉพาะนางพราหมณ์ผู้เป็นภริยาของอาจารย์ได้เกื้อกูลอหิงสกะด้วยของกินของใช้ จนศิษย์คนอื่นๆ พากันริษยาและได้หาเรื่องใส่ร้ายอหิงสกะว่าเป็นชู้กับภริยาของอาจารย์ จนในที่สุดอาจารย์ก็หลงเชื่อจึงวางแผนฆ่า

* สำหรับรายละเอียดเรื่ององคุลิมาลในเรื่องกามนิต ขอให้ดูในข้อ ๔.๒.๓ องคุลิมาล: ผู้เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นเพราะหลงผิด ภายหลังจากกลับตัวเป็นคนดีได้

^{๒๙} เรียบเรียงจาก บรรจบ บรรณรุจิ, *อสีติมหาสาวก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี : กองทุนศึกษาพุทธสถาน), ๒๕๓๗. หน้า ๑๐๑ - ๑๑๗.

อหิงสกะ โดยบอกว่า ศิษย์ที่ศึกษาจบศิลปวิทยานั้น ต้องให้ของบูชาครูแก่อาจารย์ ของที่จะเป็นของบูชาครูได้นั้น ก็คือ นิ้วมือขวาของคน ๑,๐๐๐ นิ้ว ดังนั้นอหิงสกะจึงต้องออกตามล่าฆ่าผู้คนเพื่อหา นิ้วมาให้ได้ครบจำนวน เมื่อได้นิ้วมาแล้ว ก็แขวนไว้ตามกิ่งไม้ ต่อมาเห็นว่าไม่ปลอดภัย เพราะถูก แร้งกาจิกกินจึงนำมาร้อยเป็นพวงมาลัยคล้องไหล่ ทำให้ได้ชื่อว่า “องคุลิมาล” ผู้มีนิ้วมือเป็น พวงมาลัย แทนชื่ออหิงสกะ มาบัดแต่นั้น

พฤติกรรมของโจรองคุลิมาลเลื่องลือ ไปด้วยเป็นที่หวาดกลัวของผู้คนทั่วไป ความทราบถึง พระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์จึงทรงรับสั่งให้จัดกำลังทหารเตรียมออกตามล่าโจรองคุลิมาล บิคา ขององคุลิมาลทราบเรื่องก็ไม่ได้แสดงอาการหวั่นวิตก เพราะปลงใจได้ว่า ลูกชายได้ก่อกรรมทำเข็ญ ไว้มาก จึงถึงคราวที่จะต้องได้รับผลกรรมตอบสนอง แต่นางพรหมณีผู้เป็นมารดาวัน ใจหวอนัก เมื่อสามีปฏิเสธไม่ยอมไปพบลูกชายตามที่นางขอร้อง นางจึงออกไปเองตามลำพังด้วยหมายจะเกลี้ย ก่อมลูกชายให้ยอมมอบตัวแต่โดยดี

เช้ามีวันนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ ทรงเห็นอุปนิสัยของโจร องคุลิมาลว่าสามารถจะบรรลุมรรคผลได้ แต่จะบรรลุมรรคผลไม่ได้เลย หากได้ทำอนันตริยกรรม ฆ่ามารดาของตนเอง เพราะขณะนั้นมารดาขององคุลิมาลได้เดินมุ่งหน้าไปทางป่าที่โจรองคุลิมาล ชุ่มช่อนอยู่ โจรองคุลิมาลมองเห็นมารดาเดินมาแต่ไกลจำได้ แต่เป็นเพราะต้องการนิ้วมือ จึงถือดาบ วิ่งเข้าหามารดาหมายจะฆ่าแล้วตัดเอานิ้วมือขวาซึ่งอีก ๑ นิ้วก็จะครบ ๑,๐๐๐ พอดี พระพุทธเจ้ารีบ เสด็จไปขวางหน้าก่อนที่โจรองคุลิมาลจะวิ่งถึงมารดา โจรองคุลิมาลเห็นพระพุทธเจ้าจึงเปลี่ยนใจ ไม่ฆ่ามารดา แต่หันมาไล่ตามพระพุทธเจ้าแทน พระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้โจรองคุลิมาล วิ่งตามไม่ทัน จนรู้สึกเหนื่อยล้า แล้วหยุดยืนอยู่กับที่ร้องบอกพระพุทธเจ้าให้หยุด พระพุทธเจ้าตรัส ตอบว่า เราหยุดแล้ว แต่เธอสียังไม่หยุด องคุลิมาลก็ชะงักสงสัย จึงถามกลับไปว่า เพราะเหตุใดจึง บอกว่าหยุดแล้วทั้งที่ยังเดินอยู่ พระพุทธเจ้าจึงตรัสตอบว่าที่ว่าหยุดแล้วนั้น หมายความว่า หยุดฆ่า สัตว์แล้ว แต่เธอสิ ไม่หยุด โจรองคุลิมาลฟังแล้วก็รู้สึกได้ทันทีว่า ผู้ที่กำลังพูดอยู่กับคนนั้นคือ พระพุทธเจ้า จึงทิ้งดาบแล้วก็มลงกราบแทบพระบาท องคุลิมาลเกิดปีติโสมนัสอย่างแรงกล้าใน พระพุทธเจ้า บุญบารมีที่สั่งสมมาแต่อดีตชาติได้โอกาสเกื้อหนุนให้จิตใจนุ่มไปในการบวช พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ตามที่ทูลขอ

ข้อความตอนนี้มีปรากฏเป็นหลักฐานในพระไตรปิฎกว่า

ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรดำริว่า สมณศากยบุตรเหล่านั้นมักเป็นคนพูดจริง มีปัญญา จจริง แต่สมณะรูปนี้เดินไปอยู่เที่ยว กลับพูดว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด ถ้ากระไร เราพึงถามสมณะรูปนี้เถิด.

ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถา ความว่า

ดูกรสมณะ ท่านกำลังเดิน ไป ยังกล่าวว่า เราหยุดแล้ว และท่านยังไม่หยุด ยัง กล่าวกะข้าพเจ้าผู้หยุดแล้วว่าไม่หยุด ดูกร สมณะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้ กะท่าน ท่านหยุดแล้วเป็นอย่างไร ข้าพเจ้ายังไม่หยุดแล้วเป็นอย่างไร?

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

คุณรองคุณิมาล เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่า
หยุดแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย
เพราะฉะนั้นเราจึงหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุด.

องคุณิมาลใจทูลว่า

คุณรสมณะ ท่านอันเทวดามนุษย์บูชาแล้ว แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มาถึงป่าใหญ่
เพื่อจะสงเคราะห์ข้าพเจ้าสิ้นกาลนานหนอ ข้าพเจ้านั้นจักประพฤติละบาป
เพราะฟังศาถาอันประกอบด้วยธรรมของท่าน

องคุณิมาล โจรกล่าวดังนี้แล้ว ได้ทิ้งดาบและอาวุธลงในเทวโลกมีหน้าผาชัน องคุณิมาล
โจรได้ถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระสุคต แล้วได้ทูลขอบรรพชาจะพระสุคต ณ ที่นั้น
เอง. ก็แลพระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยพระกรุณา ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นศาสดา
ของโลกกับทั้งเทวโลก ได้ตรัสกะองคุณิมาลโจร ในเวลานั้นว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด อันนี้
แหละเป็นภิกษุภาวะขององคุณิมาลโจรนั้น ดังนี้.^{๓๐}

เรื่องราวขององคุณิมาลในบันทึกทางประวัติศาสตร์มีต่อว่า

ต่อมาวันหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศล พร้อมด้วยกระบวนม้าประมาณ ๕๐๐ ได้เสด็จออกจาก
กรุงสาวัตถีเพื่อไปปราบโจรองคุณิมาลตามคำป่าวร้องของประชาชน ระหว่างทางผ่านอารามของ
พระพุทธเจ้าจึงเสด็จลงจากพระยาน แล้วทรงพระราชดำเนินด้วยพระบาทเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถาม จึงตรัสตอบเรื่องที่กำลังเดินทางจะไปปราบโจรองคุณิมาล

พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อว่าหากพบพระองคุณิมาลปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะบวช
เป็นบรรพชิต เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการพูดเท็จ ฉันทตอาหารหนเดียว
ประพฤติพรหมจรรย์ พระองค์จะทรงทำอย่างไร?

พระราชชาติตรัสตอบว่า หม่อมฉันพึงไหว้ พึงลูกรับ พึงเชื่อเชิญด้วยอาสนะ พึงบำรุงเขาด้วย
จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและกิลานปัจจัยเภสัชบริขาร หรือพึงจัดการรักษาป้องกันคุ้มครองอย่าง
เป็นธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่องคุณิมาลโจรนั้น เป็นคนทุศีลมีบาปกรรม จักมีความสำรวม
ด้วยศีลเห็นปานนี้ แต่ที่ไหน?

ขณะนั้น พระองคุณิมาลนั่งอยู่ไม่ไกลจากพระพุทธเจ้านัก พระพุทธเจ้าทรงยกพระหัตถ์
เบื้องขวาขึ้นชี้ตรัสบอกพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า คุณกรมหาราช นั้นองคุณิมาล เสร็จสิ้นพระดำรัส
พระเจ้าปเสนทิโกศลก็สะดุ้งตกใจ ขนลุกชัน ส่วนทหารบางพวกก็รีบลุกวิ่งหนีออกไป พระพุทธเจ้า
จึงตรัสว่า อย่าทรงกลัวเลยมหาราช กัยแต่องคุณิมาลไม่มีอีกแล้ว พระราชาจึงทรงระงับความหวาด
กลัวได้ แล้วเสด็จเข้าไปหาพระองคุณิมาล ตรัสถามชื่อบิดามารดาของท่าน เมื่อทราบว่าเป็นคนเดียว
กับโจรองคุณิมาลจึงกล่าวอนุโมทนา พร้อมทั้งปวารณาจะบำรุงจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช

^{๓๐} ม.ม. ๑๓/๕๒๕.

แก่ท่าน แต่พระองค์อุทิศมาปฏิบัติไม่รับ เพราะมีไตรจีวรที่ครบสมบูรณ์แล้ว และมีการถือสันโดษอยู่ป่าเป็นวัตร

ข้อความตอนนี้มีปรากฏเป็นหลักฐานในพระไตรปิฎกว่า

ก็สมัยนั้น ท่านพระองค์อุทิศมา นั่งอยู่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงยกพระหัตถ์เบื้องขวาขึ้นชี้ตรัสบอกพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า คุณกรมหาราช นั่นเองอุทิศมา. ลำดับนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงมีความกลัว ทรงหวาดหวั่น พระโสมชาติชูชันแล้ว. พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกลัว ทรงหวาดหวั่น มีพระโสมชาติชูชันแล้ว จึงได้ตรัสกะพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า อย่าทรงกลัวเลย มหาราช อย่าทรงกลัวเลย มหาราช ภัยแต่ของอุทิศมาไม่มีแก่มหาบพิตร. ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงระงับความกลัว ความหวาดหวั่น หรือโสมชาติชูชันได้แล้ว จึงเสด็จเข้าไปหาท่านองค์อุทิศมาซึ่งที่อยู่ ครั้นแล้ว ได้ตรัสกะท่านองค์อุทิศมาว่า ท่านผู้เจริญ พระองค์อุทิศมาผู้เป็นเจ้าของเรา.

ท่านพระองค์อุทิศมาถวายพระพรว่า อย่างนั้น มหาราช.

พระเจ้าปเสนทิโกศล. บิดาของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ามีโคตรอย่างไร มารดาของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ามีโคตรอย่างไร?

พระองค์อุทิศมา. คุณกรมหาบพิตร บิดาชื่อ คัคคะ มารดาชื่อ มันทานี.

พระเจ้าปเสนทิโกศล. ท่านผู้เจริญ ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าคัคคะมันทานีบุตร จงอภิรมย์เถิด ข้าพเจ้าจักทำความชวนชวาย เพื่อจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและกิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร แก่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าคัคคะมันทานีบุตร.

ก็สมัยนั้น ท่านองค์อุทิศมา ถู้อการอยู่ในป่าเป็นวัตร ถู้อเกี่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถู้อผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถู้อผ้าสามผืนเป็นวัตร. ครั้งนั้น ท่านองค์อุทิศมาได้ถวายพระพรพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า อย่าเลย มหาราช ไตรจีวรของอาตมภาพบริบูรณ์แล้ว.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วจึงประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. แล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอัสจรรยนัก ไม่เคยมีมา ที่พระผู้มีพระภาคทรงทรมานได้ซึ่งบุคคลที่ใครๆ ทรมานไม่ได้ ทรงยังบุคคลที่ใครๆ ให้สงบไม่ได้ ให้สงบได้ ทรงยังบุคคลที่ใครๆ ให้ดับไม่ได้ ให้ดับได้ เพราะว่าหม่อมฉันไม่สามารถจะทรมานผู้ใดได้ แม้ด้วยอาชญา แม้ด้วยศาสตรา ผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงทรมานได้โดยไม่ต้องใช้อาญา ไม่ต้องใช้ศาสตรา...^{๓๑}

ภายหลังจากบวชเป็นพระภิกษุ พระองค์อุทิศมาได้เดินทางเข้าไปบิณฑบาตในนครสาวัตถี เห็นสตรีคนหนึ่งมีครรภ์แก่หนัก เกิดความสงสาร หลังจากกลับจากบิณฑบาตก็ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลเรื่องที่ตนได้พบเห็นมา พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้พระองค์อุทิศมาเข้าไปหาสตรีนั้น และกล่าวว่า คุณก่อนน้องหญิง ตั้งแต่เราเกิดมาแล้วในอริยชาติ จะได้รับรู้สักว่า แกล้งปลงสัตว์จากชีวิตหามิได้ ด้วยสังจวาจาณี ขอความสวัสดิจึงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดิจึงมีแก่ครรภ์ของท่านเถิด

^{๓๑} ม.ม. ๑๓/๕๒๘ - ๕๒๙.

พระองค์อุลิมาลจึงนำถ้อยคำนี้ไปกล่าวแก่สตรีผู้มีครรภ์แก่นั้น และนางก็ได้คลอดบุตรออกมาอย่าง
ง่ายดายโดยความสวัสดิ

ข้อความในตอนนี้มีปรากฏเป็นหลักฐานในพระไตรปิฎกว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูกรอุลิมาล ถ้าอย่างนั้น เธอจงเข้าไปหาสตรีนั้น แล้ว
กล่าวกะสตรีนั้นอย่างนี้ว่า ดูกรน้องหญิง ตั้งแต่เราเกิดแล้วในอริยชาติ จะได้รับรู้สีกว่าแก่งปลง
สัตว์เสียจากชีวิตหาไม่ได้ ด้วยสังขจาวานี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดิจึงมีแก่
ครรภ์ของท่านเถิด.

พระองค์อุลิมาลทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว เข้าไปหาหญิงนั้นถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้
กล่าวกะหญิงนั้นอย่างนี้ว่า ดูกรน้องหญิง ตั้งแต่เวลาที่ฉันเกิดแล้วในอริยชาติ จะแก่งปลง
สัตว์ จากชีวิตทั้งรู้หาไม่ได้ ด้วยสังขจาวานี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดิจึงมีแก่
ครรภ์ของท่านเถิด.

ครั้งนั้น ความสวัสดิได้มีแก่หญิง ความสวัสดิได้มีแก่ครรภ์ของหญิงแล้ว.^{๓๒}

นอกจากนี้แล้ว องอุลิมาลในบันทึกทางประวัติศาสตร์ ยังมีเหตุการณ์เล่าดำเนินต่อไปว่า

พระองค์อุลิมาลหลีกออกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ไม่นานก็ได้
บรรลุประอรหัต แต่ด้วยผลกรรมที่ได้ทำร้ายฆ่าผู้อื่นมาก่อน ดังนั้นขณะที่ดำเนินไปที่ต่างๆ จึงมักจะ
ถูกข้างด้วยก้อนดิน ท่อนไม้ จากบุคคลที่สูญเสียญาติพี่น้องเพราะตน ในขณะที่เป็นโจร ดังนั้นจึง
ต้องได้รับบาดเจ็บ ศีรษะแตก โลหิตไหล บาดแผล ผ่าสังฆาฎิกขาตอยู่เสมอ ถือว่าเป็นการชดใช้
กรรมที่ได้ก่อขึ้นในปัจจุบันชาตินั้นเอง

เมื่อเปรียบเทียบของอุลิมาลในเรื่องกามนิต และองอุลิมาลในบันทึกทางประวัติศาสตร์
จะเห็นได้ชัดเจนถึงกลวิธีการนำเสนอของผู้แต่ง นั่นคือ ผู้แต่งใช้จินตนาการผสมผสานร่วมกับ
เหตุการณ์ที่มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ ดังนั้นจึงมีทั้งส่วนที่ต่างกันและเหมือนกัน ดังต่อไปนี้

ส่วนที่ต่างกันก็คือ ในเรื่องกามนิตไม่มีเรื่องราวความเป็นมาขององอุลิมาลว่าเหตุใดจึงกลายเป็น
โจร ไม่บอกถึงที่มาของชื่อ หรือพวงมลัยนิ้วมือที่นำมาคล้องคอ ตัวองอุลิมาลเองก็ไม่ใช่โจร
ที่ซ่อนตัวอยู่ในป่าเพียงคนเดียวเพื่อดักฆ่าคนเอนิ้วมือเท่านั้น หากแต่ยังมีลูกน้องเป็นกลุ่มโจรกลุ่ม
ใหญ่ และมีพิเศษอีกก็คือเป็นกลุ่มโจรที่เรียกว่า “ผู้ส่ง” คือจับตัวคนสำคัญไว้เพื่อเรียกค่าไถ่ด้วย และ
มีเหตุการณ์ที่เพิ่มเข้ามาก็คือ องอุลิมาลได้ทำสังกรรมล่วงวาสิฏฐี แต่ก็ยังมีจิตใจที่รู้สึกผิดและกลับ
มาเล่าเรื่องราวความจริงทั้งหมดให้วาสิฏฐีฟังเพื่อเป็นการไถ่โทษ พร้อมกับต้องการแก้แค้นสาตาเคียร
และที่นับว่าเป็นเหตุการณ์ที่พิเศษอีกก็คือ หลังจากบวชเป็นพระภิกษุแล้วก็ได้ไปปรากฏตัวหน้าบ้าน
ของกามนิตตามคำขอร้องของภิกษุณีวาสิฏฐี ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้ไม่มีปรากฏในประวัติศาสตร์แต่
อย่างไร

^{๓๒} ม.ม. ๑๓/๕๓๑.

ในส่วนของผู้บุคคลและสถานที่นั้นก็มีความแตกต่างจากบันทึกทางประวัติศาสตร์บ้าง นั่นคือ พระราชาผู้ได้พบองคุลิมาลบวชเป็นพระภิกษุในสำนักของพระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งเมืองสาวัตถี หากแต่เป็นพระเจ้าอุเทนแห่งเมืองโกสัมพี รวมทั้งสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่เขตวันมหาวิหาร แต่เป็นพุ่มไม้พระกฤษณ์สถานที่แห่งเดียวกันกับที่กามนิธและวาสิฏฐีได้พบกันครั้งสุดท้ายในโลกมนุษย์ และป่าที่องคุลิมาลชุ่มช่อนตัวอยู่ที่ไม่ใช่ทางสี่แพร่งที่แยกไปสู่เมืองใหญ่ๆ ในชมพูทวีปทั้งสิ้น หากแต่เป็นพุ่มไม้แห่งแคว้นเวทิสันเป็นทางผ่านของพ่อค้าที่เดินทางระหว่างเมืองโกสัมพีและเมืองอุชเชนี

ในส่วนที่ตรงกับในประวัติศาสตร์ก็คือ เหตุการณ์การพบกันระหว่างองคุลิมาลและพระพุทธเจ้า ซึ่งองคุลิมาลตะโกนขอให้พระพุทธเจ้าหยุด แล้วพระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบเป็นการเตือนสติว่า ผู้ที่ยังไม่หยุดก็คือองคุลิมาลนั่นเอง และเหตุการณ์ตอนที่พระเจ้าอุเทนเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วพบว่าองคุลิมาลบวชเป็นพระภิกษุอยู่ในที่นั่น ก็ตรงกับที่พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเขตวันมหาวิหารแล้วได้พบองคุลิมาลบวชเป็นพระภิกษุเช่นเดียวกัน

สาเหตุที่มีทั้งส่วนที่แตกต่างกันและส่วนที่ตรงกันนั้น น่าจะเป็นเพราะว่า ส่วนที่ต่างกันผู้แต่งได้จินตนาการเพิ่มเข้ามาเพื่อผูกให้เป็นเรื่องราวน่าสนใจน่าติดตาม ดังเช่นที่ปรากฏในภาคพื้นดินว่า องคุลิมาลเป็นโจรใจร้าย แต่อีกช่วงเวลาหนึ่งก็กลายเป็นภิกษุมายืนสงบนิ่งอยู่ที่หน้าบ้านของกามนิธแล้วก็หายตัวไปโดยไร้ร่องรอย ทำให้ผู้อ่านเกิดความสนใจใคร่รู้ สาเหตุที่ผู้แต่งไม่บอกถึงเรื่องราวความเป็นมาขององคุลิมาลหรือแม้แต่พวงมาลัยนิ้วมือที่นำมาห้อยคอ ก็เพราะไม่มีความจำเป็นสำหรับเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับตัวละครเอกคือกามนิธและวาสิฏฐี การบรรยายถึงพวงมาลัยนิ้วมือก็เพื่อให้เห็นถึงความโหดเหี้ยมขององคุลิมาลเท่านั้น และการที่โจรองคุลิมาลมีลูกน้องมากมายก็ช่วยเสริมความให้สมจริงและแสดงให้เห็นถึงความเก่งกล้าสามารถของกามนิธที่สามารถต่อกรกับกลุ่มโจรองคุลิมาลได้สมกับที่บอกไว้ว่า “สามารถในมวยปล้ำและฟันดาบ”^{๑๑} เมื่อจำนวนคนของพวกกามนิธน้อยกว่าประกอบกับเป็นพ่อค้าจึงต้องพ่ายแพ้ไปเป็นธรรมดา และที่กำหนดให้กลุ่มโจรองคุลิมาลเป็นโจรผู้ส่ง ก็ช่วยดึงเวลาการเดินทางไปกลับระหว่างเมืองโกสัมพีกับเมืองอุชเชนีของกามนิธให้ช้าลง เนื่องจากได้กักตัวกามนิธไว้เป็นเวลาเกือบสองเดือน ทำให้บิดามารดาของกามนิธไม่ยอมให้กามนิธออกเดินทางไปเมืองโกสัมพีอีก トラบเท่าที่ยังเห็นว่าไม่ปลอดภัยเนื่องจากมีโจรองคุลิมาลแอบซ่อนอยู่

การทำสักกิริยาในประวัติศาสตร์มีปรากฏในตอนที่องคุลิมาลได้กล่าวสักกิริยาเพื่อช่วยให้หญิงครรภ์แก่คลอดลูกได้สะดวก ดังที่ผู้แปลคือเสฐียร โกเศศและนาคะประทีปได้นำมาแทรกไว้ในระหว่างการเดินทางไปฟังข่าวเรื่องกามนิธที่เมืองอุชเชนีของพระภิกษุองคุลิมาล* ผู้แต่งก็ได้นำมาประยุกต์ใช้เป็นในห้องคุลิมาลได้ทำสักกิริยากับวาสิฏฐีแทน และการไปปรากฏตัวหน้าบ้านกามนิธ

^{๑๑} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, *กามนิธ-วาสิฏฐี*, หน้า ๑๑.

* ความตอนที่กล่าวสักกิริยาให้แก่หญิงมีครรภ์แก่คลอดลูกได้สะดวกนี้ไม่ปรากฏในฉบับภาษาอังกฤษ.

ขององค์กุหลิมาลหลังจากที่บวชเป็นพระภิกษุแล้วนั้น ถือว่าเป็นความสามารถอย่างยิ่งยวดของผู้แต่งที่ได้ใช้ภาวะของความเป็นพระภิกษุขององค์กุหลิมาลไปหลอกล่อให้กามนิตเกิดความเข้าใจผิดพลาดระวางว่าองค์กุหลิมาลจะไปปล้น และในที่สุดก็เป็นเหตุให้กามนิตได้ออกเดินทางจาริกแสวงบุญ

สำหรับส่วนที่ตรงกับประวัติศาสตร์คือ เหตุการณ์การพบกันระหว่างองค์กุหลิมาลกับพระพุทธเจ้า นั้น จะเห็นได้ว่าเป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมต่อองค์กุหลิมาล ทำให้องค์กุหลิมาลกลับตัวเป็นคนใหม่ นี่ย่อมแสดงให้เห็นถึงกลวิธีการนำเสนอของผู้แต่งที่มุ่งนำเสนอหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด และยังได้ขยายเพิ่มส่วนที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเรื่องกรรมดีกรรมชั่วและผลของกรรมให้องค์กุหลิมาลฟังด้วย เป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งต้องการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาสอดแทรกไว้ในนวนิยายเรื่องกามนิตนี้ อย่างชัดเจน และการเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าของพระเจ้าอุเทนหรือในประวัติศาสตร์ก็คือ พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น นอกจากจะเป็นการผสมผสานให้เป็นเหตุการณ์ที่ตัวละครสาตาเคียรยอมให้ว่าสัทธูได้ออกบวชเป็นภิกษุแล้ว ก็ยังเป็นเหตุการณ์ที่กล่าวยกย่องพระพุทธคุณที่ปราบโจรองค์กุหลิมาลลงได้โดยไม่ต้องใช้ทัณฑ์ฆาตกรรมอีกทางหนึ่งด้วย

กล่าวโดยสรุปก็คือ ส่วนที่ไม่ตรงกับประวัติศาสตร์ผู้แต่งจินตนาการเสริมแต่งเข้ามาเพื่อให้เรื่องกามนิตมีเรื่องราวสนุกสนาน ตื่นเต้น น่าติดตามมากขึ้น และส่วนที่ตรงกับประวัติศาสตร์นั้นก็เพื่อเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ช่วยนำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาได้ถูกต้องและชัดเจนมากขึ้น

๓.๔.๓ พระอานนท์และพระสารีบุตร

ทั้งพระอานนท์และพระสารีบุตรต่างก็เป็นตัวละครที่ไม่ปรากฏบ่อยนักในเรื่องกามนิต และไม่ใช่ตัวละครสำคัญที่มีผลต่อการดำเนินเรื่อง หากแต่การที่ผู้แต่งได้ใส่ตัวละครพระอานนท์และพระสารีบุตรเข้ามา ได้ช่วยให้นวนิยายเรื่องนี้มีความสมจริงในเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามากขึ้น และที่สำคัญก็คือมีส่วนช่วยในการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา

ในเรื่องกามนิต มักจะมีการบรรยายตัวละครพระอานนท์และพระสารีบุตรมาพร้อมๆ กัน ดังที่ปรากฏในข้อความต่อไปนี้

ในบทที่ ๑ “พระพุทธเจ้าเสด็จกลับเบญจคีรีนคร” ข้อความที่บรรยายถึงการปลีกริเวศของพระพุทธเจ้าเพื่อต้องการความสงบก่อนที่จะได้พบกับกามนิตในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ได้กล่าวถึงพระอานนท์และพระสารีบุตรไว้ว่า

ณ ป่ามะม่วงนี้ พระตถาคตตรัสสั่งให้พระอานนท์พุทธอุปัฏฐากนำพระสาวกประมาณ ๒๐๐ ดวงหน้าไปก่อน ด้วยพระองค์มีพระพุทธประสงค์จะแสวงหาความวิเวกในวัน

นั่น แล้วจึงจะเสด็จดำเนินตามไปภายหลัง พระองค์ทรงทราบอยู่ว่ายังมีพระภิกษุหมู่หนึ่งจาก เบื้องตะวันตก มีพระสารีบุตรอัครสาวกเป็นประธาน ก็จะมาสู่ป่ามะม่วงในเย็นวันนั้นด้วย...^{๓๔}

ข้อความตอนนี้ทำให้เห็นถึงความจำเป็นของพระพุทธเจ้ามากขึ้นที่ได้เสด็จปลีกวิเวกมาแต่ พระองค์เดียว จนกระทั่งได้พักในห้อง โถงบ้านช่วงหม้อห้องเดียวกันกับกามนิค และการที่พระพุทธเจ้า เสด็จมาพระองค์เดียว ไม่มีกลุ่มพระภิกษุร่วมดำเนินตามด้วยนั้น ก็จะทำให้กามนิคคิดไม่ถึงว่าผู้ที่นั่ง สนนทนอยู่กับตนคือพระพุทธเจ้า

ในบทที่ ๒๑ “ในท่ามกลางความเป็นไป” ตัวละครพระอานนท์และพระสารีบุตร ก็เป็นผู้นำ ของกลุ่มพระภิกษุที่เดินผ่านบริเวณที่กามนิคถูก โศภักข์เข้าพอดี โดยผู้แต่งได้บรรยายถึงบุคลิก- ลักษณะของพระอานนท์และพระสารีบุตรไว้ว่า

อันที่จริงเวลานั้น มีพระภิกษุหลายองค์ห่มคลุมด้วยกาสาพัศร์มีอัฐมบาตร พระภิกษุ เหล่านี้ล้วนมีอายุอยู่ในวัยหนุ่ม แต่ข้างหน้ามีพระภิกษุแก่อาวุโสสององค์ องค์หนึ่งเส้นผมหงอก แล้ว ท่าทางมีสง่าผ่าเผยบอกว่าทรงความเฉียบขาดสามารถ อีกองค์หนึ่งมีอายุอยู่ในมัชฌิมวัย ท่าทางสงบเสถียร สังเกตดูลักษณะราวกับเป็นผู้มีอายุอยู่ในวัยต้น พระภิกษุสององค์นี้ ถึงผู้ที่ไม่ ชำนาญดูลักษณะ ก็อาจทราบได้ว่า องค์แก่คงอยู่ใน วรรณะพราหมณ์ ส่วนองค์หนุ่มอยู่ใน วรรณะกษัตริย์ ...^{๓๕}

พระภิกษุรูปที่สูงวัยกว่าและอยู่ในวรรณะพราหมณ์ในที่นี้ก็คือพระสารีบุตร ส่วนรูปที่อยู่ใน วัยกลางคน และอยู่ในวรรณะกษัตริย์ก็คือพระอานนท์ เหตุการณ์ตอนนี้นำผู้แต่งไม่ได้เปิดเผยทันทีว่า พระภิกษุผู้นำสองรูปนี้คือใคร หากแต่ค่อยๆ เปิดเผยไปที่ละน้อย จนในที่สุดก็ให้ตัวละครเป็นผู้กล่าว เรียกชื่อของอีกฝ่ายหนึ่งออกมาเอง แล้วผู้แต่งจึงจะบรรยายโดยใช้คำว่า พระอานนท์ พระสารีบุตร

พระภิกษุองค์ที่สูงอายุตอบว่า “เวลานี้พระศาสดาไม่ได้ประทับอยู่ที่ป่ามะม่วง และ พวกอาตมาก็ยังไม่ทราบว่าเสด็จไปประทับอยู่ที่ไหน”...

พระภิกษุองค์ที่มีอายุรองลงมากล่าวว่า “แต่เห็นจะไม่ประทับอยู่ไกลจากที่นี้นัก ...”...

กามนิตร้องวิงวอนว่า “ขอได้โปรดตามหาด้วยเถิด ท่านเจ้าข้า”

พระภิกษุองค์สูงอายุว่า “ถึงหากจะตามหาจนพบว่าเสด็จประทับอยู่ที่ไหน ก็หอบหิ้ว คนไข้ไปไม่ได้...”

แต่กามนิคเอามือชี้ไปที่เปลหาม พุคขาดระยะเป็นห่วงๆ ว่า “อย่าช้า- จวนตาย- โปรด นำ-ฝ่าพระองค์- ถูกต้อง- ตายเป็นสุข โปรดเร็ว”

พระภิกษุสูงอายุยกไหล่ (ตามวาสนาที่ตัดไม่ขาด) หัน ไปพูดกับเพื่อนภิกษุด้วยกันว่า “ชายคนนี้ ยึดถือพระพุทธเจ้าเป็นคัมภีร์บูชา นึกว่าเมื่อ ได้สัมผัสแล้วก็พ้นบาป”

องค์ที่มีอายุรองลงมาพูดว่า “ท่านสารีบุตร ชายผู้นี้เลื่อมใสในพระศาสดา แม้ว่าจะยัง ขาดความเข้าใจในหลักธรรมอันสูง”...

พระสารีบุตร คล้อยตามว่า “ลองดูซิ ท่านอานนท์”...

^{๓๔} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๖.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

พระอานนท์ มองดูกามนิท ซึ่งในขณะนั้นไม่ได้สติแล้ว และไม่รู้สติถึงนายช่างปั้น เพราะถูกยกขึ้นเปลหามได้รับความเจ็บปวด...^{๓๖}

จะเห็นได้ว่าการบรรยายของผู้แต่งนั้น จะไม่บอกทันทีว่าพระภิกษุอาวุโสสองรูปนี้คือใคร หากแต่จะใช้คำว่า พระภิกษุสูงอายุ กับพระภิกษุองค์ที่มีอายุรองลงมา จนกระทั่งเมื่อตัวละครกล่าวชื่อออกมาเอง แล้วผู้แต่งจึงจะใช้ชื่อเป็นคำบรรยาย นับว่าเป็นกลวิธีการปล่อยตัวละครอย่างหนึ่ง ทำให้ผู้อ่านที่ยังไม่ทราบเรื่องพระอานนท์และพระสารีบุตรเกิดความสงสัยว่าภิกษุสองรูปนี้คือใคร ส่วนผู้อ่านที่ทราบแล้วก็จะยังไม่แน่ใจว่าใช่พระอานนท์และพระสารีบุตรหรือไม่ ช่วยให้เรื่องราวมีความน่าสนใจน่าติดตามมากขึ้น และเมื่อทราบว่าพระอานนท์กับพระสารีบุตร ก็มีส่วนทำให้นวนิยายเรื่องนี้มีความสมจริง เนื่องจากพระอานนท์เป็นพระภิกษุที่คอยอุปถัมภ์พระพุทธเจ้า ไม่ว่าพระองค์จะเสด็จไปที่ไหน พระอานนท์ก็จะเสด็จไปคอยช่วยเหลืออำนวยความสะดวกเสมอ ส่วนพระสารีบุตรก็เป็นผู้ช่วยพระพุทธเจ้าเผยแผ่พระธรรมด้วยเช่นกัน

ในบทที่ ๔๑ “โอวาทอย่างง่าย ๆ” เหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากป่าไม้ประคูลาย เพื่อเสด็จจาริกไปยังแคว้นแดนตะวันออก วาสติภูลีได้ไปส่งเสด็จเหมือนกับภิกษุณิรูปอื่นๆ ข้อความในตอนนี้ซึ่งวาสติภูลีเล่าให้กามนิทฟังบนพรหมโลก ก็ได้กล่าวถึงพระอานนท์และพระสารีบุตรไว้ว่า

...ได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จออกเดินทางจาริกมีพระสาวกหลายองค์เป็นบริวาร รวมทั้งพระอานนท์ซึ่งเป็นพุทธอุปัฏฐากคอยปฏิบัติไม่ห่างไกลด้วยองค์หนึ่ง พระอานนท์องค์นี้ เคยมีความกรุณาแก่ฉันเป็นพิเศษมาก ฉันจึงเสียดายด้วยดูเหมือนจะเสียดายยิ่งไปกว่าพระสารีบุตรเสียอีก อันที่จริงพระสารีบุตรก็ได้เคยช่วยเหลือแสดงข้อธรรมอันลึกซึ้งให้ฉันฟังเข้าใจง่าย ๆ ...^{๓๗}

ตามความคิดของวาสติภูลีในที่นี้ จะเห็นได้ถึงความรู้สึกอาลัยในตัวของพระอานนท์และพระสารีบุตร โดยวาสติภูลีก็ไม่ได้กล่าวถึงพระสงฆ์สาวกรูปอื่นอีก นี่ย่อมแสดงว่าเป็นความตั้งใจของผู้แต่งที่ต้องการนำเสนอพระอานนท์ และพระสารีบุตร ซึ่งจะมีปรากฏอยู่บ่อยครั้งมากกว่าพระภิกษุสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้ารูปอื่นๆ ที่มีปรากฏในเรื่องกามนิท

อย่างไรก็ดี นอกจากตัวละครพระอานนท์และพระสารีบุตรจะปรากฏออกมาพร้อมกันแล้ว ก็ยังมีส่วนที่ปรากฏออกมาเดี่ยวๆ ซึ่งช่วยให้เรื่องดูสมจริง และยังช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาอีกด้วย ดังต่อไปนี้

พระอานนท์

พระอานนท์มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกามนิทตั้งแต่ต้นเรื่อง โดยเรื่องกามนิทนั้นเปิดเรื่องขึ้นว่า

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙ - ๑๓๑.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗.

“ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเสด็จลงมาตรัสใน
มนุษย์ โลกแล้ว และถึงวาระอันควรจะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน พระองค์ได้เสด็จสู่ที่จาริกไปใน
คามชนบทราชธานีต่างๆ แห่งแคว้นมคธ จนบรรลุกรุงราชคฤห์มหานคร”

ข้อความในพระสูตรเป็นดังนี้^{๓๘}

จะสังเกตได้ว่า ผู้แต่งขึ้นต้นเรื่องด้วยคำว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้” ตรงกับภาษาบาลีว่า
“เอวเม สุตฺ ...” ซึ่งข้อความนี้เป็นข้อความที่ปรากฏเริ่มต้นในพระสูตรในพระสูตรต้นปิฎกหลายบท
ทั้งนี้ก็เพราะว่า ในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑ นั้น ผู้ที่ทรงจำเกี่ยวกับหลักธรรมและ
เหตุการณ์ต่างๆ ของพระพุทธเจ้าได้ดีที่สุดก็คือพระอานนท์ ดังนั้นจึงได้รับหน้าที่เป็นผู้สังคายนา
พระสูตร ด้วยเหตุดังนี้ การที่ผู้แต่งเริ่มต้นเรื่องกามนิตด้วยข้อความนี้ก็เพื่อเป็นการนำเสนอว่า เรื่อง
กามนิตก็เป็นพระสูตรใหม่อีกพระสูตรนั่นเอง โดยคล้ายกับว่ามีพระอานนท์เป็นผู้เล่าเรื่องราว
พระสูตรนี้ทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม การที่ผู้แต่งได้กำหนดให้เรื่องกามนิตเป็นพระสูตรจำลองพระสูตรหนึ่งนั้น
พระอานนท์เป็นเพียงแต่ช่วยเปิดเรื่องเพื่อบอกให้ผู้อ่านได้รู้ว่า เรื่องกามนิตนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับ
พระพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่ได้มีพฤติกรรมอื่นใดปรากฏในตอนต้นเรื่อง

ในเนื้อเรื่องกามนิต ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน ขณะที่วาสิฏฐีเร่งเดินทางไปเพื่อให้
ทันได้เฝ้าพระพุทธเจ้า ก็ได้พบพระอานนท์ยืนฟังต้นไม้ร้องไห้ ข้อความตอนนีกล่าวไว้ว่า

ครั้นไปถึง เห็นภิกษุองค์หนึ่งยืนฟังร้องไห้อยู่กับต้นไม้ ฉันรู้สึกตื่นขึ้นมาในใจ หยุด
มองดู ขณะนั้น ภิกษุองค์นั้นเงยหน้าหงายขึ้น ไปบนท้องฟ้า แสงจันทร์วันเพ็ญส่องมากระทบ
เต็มหน้าท่าน ฉันก็จำได้ว่าเป็นพระอานนท์^{๓๙}

การที่วาสิฏฐีได้เห็นพระอานนท์ร้องไห้อยู่เช่นนี้ทำให้หลงเข้าใจผิดไปว่า พระพุทธเจ้าได้เข้า
สู่ปรินิพพานเสียแล้ว ทำให้ผู้อ่านพลอยรู้สึกใจหายไปกับวาสิฏฐีด้วย แต่ความจริงแล้ว พระพุทธเจ้า
ยังไม่ได้เข้าสู่ปรินิพพาน เพียงแต่พระอานนท์ออกมาขึ้นร้องไห้เพราะเสียใจที่พระพุทธเจ้าจะด่วน
เข้าสู่ปรินิพพาน เพราะความผูกพัน และเพราะความที่ตนยังเป็นปุถุชนยังไม่ได้สำเร็จเป็น
พระอรหันต์ ทำให้ไม่สามารถจะทำใจรับได้ และเหตุการณ์ตอนนี้ก็เป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่มี
ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ดังที่กล่าวมาแล้ว

และนอกจากนี้ พระอานนท์ก็มีส่วนในการช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาอย่างมาก
เนื่องจากเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้ามากที่สุด ผู้แต่งก็ได้นำเอาเหตุการณ์ตามประวัติศาสตร์
ของพระพุทธเจ้ามารวมกับจินตนาการ แล้วผูกขึ้นเป็นบทสนทนา ระหว่างพระพุทธเจ้ากับ
พระอานนท์ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานว่า

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕.

พระพุทธเจ้าตรัสกะพระอานนท์ก่อนกว่าผู้อื่นหมด เพราะท่านมาขึ้นฝ้าอยู่เฉพาะ พระพักตร์แล้วว่า “สำแดงอานนท์ เรารู้ได้ที่ท่านร้องไห้ โศกเศร้าถึงเรา และท่านคงคิดอยู่ว่า ท่านยังไม่สิ้นอาสวกิเลส ยังไม่บรรลุมรรคเห็นแจ้ง และบัดนี้พระศาสดาผู้กรุณาแก่ท่านก็จะ เข้าปริณิพพานเสียแล้ว สำแดงอานนท์ ท่านจงเลิกคิดอย่างนั้นเสียเถิด จงอย่าปริเวทนาการ จงอย่าโศกเศร้า สำแดงอานนท์ เราได้บอกแก่ท่านแล้วมิใช่หรือว่า บรรดาสิ่งที่ยึดถือรักใคร่ ย่อมมีอันต้องจากไป ธรรมคาย่อมเป็นธรรมคาของมันกระนั้น สิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นเองโดยสภาพ ธรรม เราไม่ได้จัดการให้เกิดขึ้น แต่ชอบยอมรับว่า เป็นของเรา สิ่งนั้นๆ ย่อมมีอาการแปรไป ตามธรรมคาวิสัย เราจะคืนรนให้เป็นอย่างไรเราคิดไม่ได้ นอกจากออกมารับเอาเป็นของเหลวๆ และในที่สุดมันก็ต้องล่องลပ်ไปด้วยอำนาจแห่งธรรมคา เราจะฝืนให้คงอยู่ไม่สำเร็จเลย จะได้ก็ แต่ความคลั่งเพื่อออกมารับเอาเสียเต็มเปรี๊ยะ นับประสาอะไร ตัวท่านเองก็อย่าทะนง ย่อมตกอยู่ใน อำนาจธรรมคาที่จะบันดาลให้เป็นอย่างไร ได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นธรรมคาทั้งหลายจึงเป็น อนัตตา คือเลือกไม่ได้ ไม่สำเร็จด้วยเราสักอย่างเดียว มันเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป มันรวมกัน แล้วย่อมจากไป ปรุ่่มมันขึ้น มันก็แตกสลายไป สำแดงอานนท์ ท่านได้ปฏิบัติเรามาด้วยความเต็มใจจงรัก ไม่มีอคติเอื้อนที่อถอยชื่อว่า ได้พยายามดีแล้ว จงใช้ความพยายามอันสม่ำเสมอ นั้นมาในทางบำเพ็ญเพียร ในไม่ช้าท่านจะหลุดพ้นจากกิเลสคำฤชณา ทิฐิ ความเห็นเชื่อน และ อวิชชาความไม่รู้แจ้งเห็นผิดไปตามมายา”^{๕๐}

จะเห็นได้ว่าคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่มีต่อพระอานนท์ในตอนนี้ได้แสดงพระธรรมเทศนา ไปด้วย ทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนา ผู้แต่งได้เลือกที่จะนำคำตรัสของ พระพุทธเจ้าในตอนที่พระองค์ทรงแสดงธรรมมาสอดแทรกไว้ในเรื่องกามนิต นับได้ว่าตัวละคร พระอานนท์ก็มีส่วนที่ทำให้ผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาด้วย

เมื่อนำตัวละครพระอานนท์ในเรื่องกามนิตมาเปรียบเทียบกับพระอานนท์ในบันทึกทาง ประวัติศาสตร์ก็พบว่า พระอานนท์ในเรื่องกามนิตให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์น้อยมาก มี เฉพาะเหตุการณ์ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปริณิพพานเท่านั้น อาจเป็นเพราะว่านวนิยายเรื่องนี้ ต้องการนำเสนอเรื่องราวความรักของกามนิตและวาสิฏฐีที่พัฒนาไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดในพุทธ ศาสนาคือนิพพาน และนำเสนอแนวคิดสำคัญทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วย ส่วนที่นำเสนอ แนวคิดทางพุทธศาสนาและเกี่ยวข้องกับพระอานนท์มีเพียงเล็กน้อย ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นที่จะ ต้องใส่รายละเอียดเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติพระอานนท์เข้ามามากนัก

พระสารีบุตร

ในส่วนของพระสารีบุตรที่ปรากฏเดี่ยวๆ ในเรื่องกามนิตนั้น ไม่ปรากฏเป็นพฤติกรรมหรือ การกระทำที่ชัดเจน มีเพียงการแทรกอยู่ในคำบรรยายและปรากฏในคำบอกเล่าของวาสิฏฐีเท่านั้น

ส่วนที่ปรากฏในคำบรรยายนั้น มีอยู่หลายครั้งที่บอกว่าพระสารีบุตรมีรูปลักษณะคล้ายคลึง กับพระพุทธเจ้า นั่นคือ

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖ - ๒๕๗.

พระสารีบุตร “พระภิกษุองค์นั้นมีอายุสูง และรูปร่างสูงด้วยหรือเปล่า?”

ชายป็นหม้อ “อย่างนั้น ท่านผู้เจริญ และดูเหมือนมีรูปลักษณะไม่ผิดจากท่าน”

พระภิกษุทั้งหลายก็ทราบได้ในขณะนั้น ว่าไม่ต้องไปตามหาพระพุทธเจ้าที่ไหนอีก พระศาสดาคงได้เสด็จแรมอยู่ในบ้านช่วงหม้อ เพราะสาวกที่มีรูปลักษณะคล้ายพระพุทธเจ้าก็คือพระสารีบุตร ซึ่งใครๆ ทราบกันอยู่^{๔๐}

และปรากฏในคำบอกเล่าของวาสิฏฐีว่า

พระสารีบุตร ซึ่งเป็นผู้เคยอธิบายข้อธรรมอันลึกซึ้งให้ฉันฟังอย่างเข้าใจแจ่มแจ้งอยู่บ่อยๆ นิพพานเสียแล้ว ท่านมีรูปลักษณะคล้ายพระพุทธเจ้ามาก และมีชนมาอายุได้แปดสิบพรรษาเสมอด้วยพระชนมายุของพระพุทธเจ้า นี่พระพุทธองค์จะมีจวนเสด็จปรินิพพานอยู่แล้วหรือ?^{๔๑}

จะเห็นได้ว่า นอกจากผู้แต่งจะมีความรู้ในเรื่องหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาและประวัติของพระพุทธเจ้าแล้ว ผู้แต่งก็มีความรู้ในประวัติของพระภิกษุสงฆ์สาวกเช่น พระสารีบุตรเป็นอย่างดีด้วย ดังเช่นที่รู้ว่า รูปร่างลักษณะของพระสารีบุตรคล้ายกับพระพุทธเจ้า หรือพระสารีบุตรอายุเท่ากับพระพุทธเจ้าเป็นต้น นับว่าเป็นความเอี่ยมยอดของผู้แต่งที่มีความรู้รอบตัวเกี่ยวกับเรื่องราวในพุทธศาสนาเป็นอย่างดี

อนึ่ง ตัวละครพระสารีบุตรในเรื่องกามนิตไม่มีบทบาทมากนัก เป็นเพียงตัวละครที่ถูกกล่าวอ้างถึงเท่านั้น ส่วนที่ช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาก็คือ พระสารีบุตรเป็นผู้สอนหลักธรรมให้ภิกษุณีวาสิฏฐีและยกย่องสรรเสริญว่าเป็นผู้มีปัญญาไว เข้าใจหลักธรรมที่ลึกซึ้งได้รวดเร็ว เมื่อภิกษุณีวาสิฏฐีไม่สามารถเอาชนะกิเลสความรักได้ คำยกย่องสรรเสริญของพระสารีบุตรจึงเสียดแทงในใจของวาสิฏฐี ทำให้วาสิฏฐีตระหนักได้ว่า การจะเอาชนะกิเลสความรักนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายๆ เลย

“ภิกษุณีวาสิฏฐี เดิมเป็นภรรยาประธานมนตรี ซึ่งพระสารีบุตรผู้เคร่งครัดในพระวินัย สรรเสริญอยู่เนืองๆ ว่าเป็นผู้มีเขว้าปัญญาดี เข้าใจข้อธรรมอันลึกซึ้งได้ฉับไว บัดนี้เสียไม่สามารถยืคหน้าเอามาตราว่าพระ โอวาทเพียงข้อเดียว และง่ายๆ”^{๔๒}

เมื่อวาสิฏฐีได้ตระหนักถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากกิเลสความรัก จึงพยายามที่จะกำจัดให้ออกไปจากใจให้ได้ วิธีที่วาสิฏฐีเลือกก็คือ เดินตามรอยบาทพระพุทธเจ้าเพื่อขอให้พระพุทธเจ้าประทาน โอวาทเพิ่มเติมให้อีก และในที่สุดด้วยความศรัทธาในพระพุทธเจ้า และความยึดติดผูกพันอยู่กับกามนิต จึงทำให้วาสิฏฐีได้ไปเกิดใหม่พบกามนิตที่สวรรค์สุขาวดีตามสัญญาที่ให้ไว้ ด้วยเหตุนี้ พระสารีบุตรจึงนับว่าเป็นตัวละครที่นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙.

การที่ผู้แตงนำเอาพระสารีบุตรและพระอานนท์ซึ่งเป็นบุคคลในบันทึกทางประวัติศาสตร์มาเป็นตัวละครนั้น น่าจะเป็นเพราะว่า ผู้แตงต้องการให้ผู้อ่านได้รู้จักกับพระภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักกันทั่วไป พระสารีบุตรเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอกทัคคะในทางปัญญา เพราะสามารถแสดงพระธรรมจักร และอริยสัจ ๔ ได้กว้างขวางพิสดารเกือบจะเทียบเท่าพระพุทธเจ้า ดังที่ได้ปรากฏคำบรรยายแสดงถึงความสามารถของพระสารีบุตรในข้อนี้ในเรื่องกามนิตอยู่หลายครั้ง รวมทั้งที่เป็นผู้แสดงข้อธรรมที่ยากลึกซึ้งให้กับภิกษุณีวาสิฐฐีด้วย ส่วนพระอานนท์นั้น ตามประวัติศาสตร์ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอกทัคคะในทางพหูสูตร เพราะทรงจำธรรมไว้มาก เป็นยอดของภิกษุผู้ปฏิบัติพระพุทธานุสัจธรรม มีสติ มีคิด และมีความเพียรเป็นเลิศด้วย ดังจะเห็นได้จากในเรื่องกามนิตที่พระอานนท์เป็นภิกษุผู้ปฏิบัติพระพุทธานุสัจธรรม และเป็นผู้ที่รับฟังคำสอนหลักธรรมจากพระโอรุสของพระพุทธเจ้าก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเข้าสู่ปรินิพพาน

จากการพิจารณาตัวละครที่ผู้แตงนำมาจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ คือ พระพุทธานุสัจธรรม พระอานนท์และพระสารีบุตรนั้น พบว่าได้ช่วยให้เรื่องกามนิตซึ่งเป็นเรื่องที่ได้นำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาได้สมจริงมากขึ้น ในส่วนที่ผู้แตงได้เพิ่มเติมจินตนาการเสริมแต่ง ก็ช่วยให้เรื่องราวสนุกสนาน ตื่นเต้น น่าติดตาม และในส่วนเหตุการณ์ในบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่ผู้แตงได้ยกเข้ามาใส่ไว้ในเรื่องกามนิตนั้น ก็ช่วยให้การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่พระอานนท์ก่อนปรินิพพาน นับเป็นการแทรกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ในเนื้อเรื่องนวนิยายได้อย่างกลมกลืน และยังคงแสดงให้เห็นถึงความเคารพของผู้แตงที่มีต่อพระพุทธเจ้า เพราะเหตุการณ์ใดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าที่มีการแสดงหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา ผู้แตงจะไม่มีการแก้ไขตัดแปลงให้ผิดเพี้ยนไปจากเดิม หากยังคงยึดตามแนวที่ปรากฏในพระไตรปิฎก นับว่าเป็นกลวิธีการนำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาที่สมจริง และถูกต้องตรงตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

๓.๕ การนำเอามิติของเวลาทางพุทธศาสนามาเป็นเวลาในเรื่อง

ในทัศนะของพุทธศาสนา เวลาเป็นสิ่งเฉพาะ^{๔๔} นั่นคือ เวลาเป็นความต่อเนื่องของเหตุการณ์หรืออัตราการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ สถานที่แต่ละแห่งจะมีระบบของเวลาที่ไม่มีเหมือนกัน ดังเช่นว่า เวลาของโลกมนุษย์ก็เป็นอีกระบบหนึ่งจากเวลาของสวรรค์ เวลาของสวรรค์ก็เป็นอีกระบบหนึ่งจากเวลาของพรหมโลก^{๔๕}

^{๔๔} สมภาร พรหมทา, “กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๖๓-๖๔.

^{๔๕} สงคห. ๒๗, ๒๘ ; สงคห. ฎีกา. ๑๖๑-๑๖๓.

มีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบท^{๕๖} ว่า มีเทพธิดากลุ่มหนึ่งไปเที่ยวสวนสวรรค์ ขณะที่เที่ยวเล่นเพลิดเพลินสนุกสนานกันอยู่นั้น ก็มีนางเทพธิดานางหนึ่งจุติลงมาเกิดในโลกมนุษย์ และได้ใช้ชีวิตเยี่ยงมนุษย์ จนกระทั่งแก่ตายไปตามอายุขัย เมื่อตายจากโลกมนุษย์นางก็กลับมาเกิดเป็นเทพธิดาตามเดิม ขณะที่นางกลับมาเกิดนั้น เพื่อนๆ ที่มาเที่ยวสวนสวรรค์ยังไม่กลับ เวลาอันยาวนานในโลกมนุษย์ เมื่อเทียบกับเวลาของสวรรค์ จะเป็นเพียงชั่วครู่เดียวเท่านั้น รวดเร็วจนกระทั่งว่าเพื่อนๆ ของนางไม่ทันสังเกตเห็นว่านางได้หายไปจากสวนสวรรค์ เมื่อนางเล่าให้เพื่อนๆ ฟังถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด ก็ไม่มีใครเข้าใจ ทั้งนี้เพราะเวลาของโลกมนุษย์กับเวลาของสวรรค์ที่นางเทพธิดาเหล่านั้นคุ้นเคยเป็นคนละระบบนั่นเอง

เวลาในเรื่องกามนิต ก็ดำเนินไปตามทัศนะของพุทธศาสนา นั่นคือกพที่ตัวละครเอกคือกามนิตและวาสิฏฐีไปเกิด ได้แก่ โลกมนุษย์ สวรรค์สุขาวดี และพรหมโลก มีระบบเวลาที่ต่างกัน เมื่อพิจารณาอย่างละเอียด พบความแตกต่างสั้นยาวของเวลา ดังต่อไปนี้

๑. เวลาในโลกมนุษย์ ช่วงเวลาที่กามนิตและวาสิฏฐีมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์นั้น ไม่สามารถกำหนดให้แน่นอนได้ว่ามีจำนวนเวลาที่ปี เพราะผู้แต่งไม่ได้บอกไว้ชัดเจน มีบางเหตุการณ์ที่บอกเวลาเพียงเล็กน้อย เช่น บิดาของกามนิตส่งให้กามนิตเดินทางไปค้าขายกับท่านราชทูต เมื่อกามนิตอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ เป็นต้น นอกจากนี้ก็ไม่มีกรกล่าวถึงเวลาอย่างละเอียดในเหตุการณ์ใดเป็นพิเศษ อย่างไรก็ตาม เราก็สามารถประมาณช่วงเวลาที่มมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ของกามนิตและวาสิฏฐีได้ว่า ไม่เกิน ๑๐๐ ปี โดยดูเทียบกับอายุขัยของมนุษย์ หรืออาจจะดูเปรียบเทียบกับพระชนมายุ ๘๐ พรรษาของพระพุทธเจ้าก็ได้ เนื่องจากกามนิตได้พบพระพุทธเจ้าในห้องโถงบ้านช่างหม้อ โดยที่กามนิตนั้นมองพระพุทธเจ้าว่าเป็น “ภิกษุชรา” หรือ “ตาขร้วแก่” แสดงว่ากามนิตย่อมจะมีอายุอ่อนกว่ามาก และกามนิตก็เสียชีวิตก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพานเสียอีก ดังนั้นกามนิตน่าจะมีช่วงอายุไม่เกิน ๘๐ ปี สำหรับวาสิฏฐีนั้นวัยอ่อนกว่ากามนิตดังเช่นเหตุการณ์ที่กามนิตได้พบวาสิฏฐีครั้งแรกในขณะทีวาสิฏฐีเดินทางมาเล่นคลิเพื่อบูชาพระลัทธิมิเทวีแห่งเขาวิเศษ กามนิตก็ได้กล่าวถึงวาสิฏฐีว่า “สาวน้อยที่อยู่กลางเวที...”^{๕๗} และวาสิฏฐีนั้นก็สิ้นชีวิตหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานทันที ดังนั้นจึงไม่น่าจะมีช่วงอายุยาวนานกว่ากามนิตมากนัก

๒. เวลาในสวรรค์สุขาวดี ตัวละครกามนิตและวาสิฏฐีได้อุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดี ทำให้นวนิยายเรื่องกามนิตมีช่วงเวลายาวนานแตกต่างจากนวนิยายอื่นๆ นั่นคือ เวลาในสวรรค์สุขาวดีนั้นยาวนานมากเมื่อเทียบกับเวลาในโลกมนุษย์ ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสบอกพระสงฆ์สาวกในห้องโถงบ้านช่างหม้อว่า กามนิต “...จะเสวยกามาพรสุขอยู่ในนั้นนับเวลาได้หลายโกฏิปี”^{๕๘} คำว่า โกฏิ หมายถึง ๑๐ ล้าน ดังนั้นย่อมหมายความว่า กามนิตจะอยู่ในสวรรค์สุขาวดีนานหลาย ๑๐ ล้านปี แม้ว่าจะไม่

^{๕๖} ฐ.ป. ๓/๒๖-๒๗.

^{๕๗} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, *กามนิต-วาสิฏฐี*, หน้า ๑๗.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

สามารถกำหนดได้แน่นอนว่าช่วงเวลาที่ยกมานิตและวาสิฏฐีอยู่ในสวรรค์สุขาวดีนั้น จะยาวนานกี่ปี ก็ตาม แต่ก็สามารถรู้ได้ว่ายาวนานมาก ดังเช่นคำกล่าวของเทพธิดาผู้สวมเครื่องสีน้ำเงินว่า “ข้าพเจ้า อยู่ที่นี่มานานจนจำไม่ได้ ถ้าไม่ได้เห็นดอกบัวบานและมีผู้มาเกิดใหม่อยู่เรื่อยๆ และถ้าไม่ได้กลิ่นหอมแห่ง ดอกปาริชาติ ข้าพเจ้าก็คงเชื่อว่าได้มาอยู่บนนี้เป็นอนันตกาลแล้ว”^{๔๙} นี้ย่อมแสดงว่า เวลาในสวรรค์สุขาวดีนั้น มีความยาวนานมากกว่าเวลาในโลกมนุษย์มากนัก

อีกอย่างหนึ่ง หากนำสวรรค์สุขาวดีในเรื่องยกมานิตไปเทียบเวลาเท่ากับสวรรค์สุขาวดีพุทธ- เกษตรแดนตะวันตกของพุทธศาสนาหายาน ซึ่งมีพระพุทธเจ้านามว่า อมิตาภะ เป็นประธาน ก็จะ ปรากฏว่าสวรรค์สุขาวดีนี้มีอายุยาวนานจนกำหนดนับไม่ได้ ดังเช่น ข้อความในสุขาวดีวิสุทธิสูตรว่า

“ดูก่อนสาริบุตร! เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน? เหตุตั้งอาภะระตาคตเจ้านั้นจึง ได้นามว่าอมิตายุ สาริบุตรเอ๋ย! พระตาคตเจ้าและมนุษย์เหล่านั้น มีประมาณแห่งอายุอัน กำหนดนับไม่ได้ เหตุคังนั้นพระองค์จึงได้พระนามว่าอมิตายุ...”^{๕๐}

และเสถียร โปธินันทะ ก็ได้กล่าวถึงเวลาในสวรรค์สุขาวดีไว้ในหนังสือปรัชญามหายานว่า

...วันหนึ่งคั่นหนึ่งในสุขาวดีเท่ากับกัลป์หนึ่งในมนุษย์โลกนี้ และผู้ที่ไปอุบัติใน พุทธเกษตรนั้นล้วนเป็นอุปปาติกะเกิดขึ้นในดอกบัว ชาวสุขาวดีไม่มีทุกข์โศกโรคภัยอะไร มีแต่ ความร่มเย็นสุขสวัสดิ์คืออย่างนี้มีอายุอันนับประมาณมิได้ เป็นแดนเสมือนเป็นที่พักระหว่าง สงสาร วัฏฏ์กับพระนิรวาณ ผู้ไปถืออุบัติที่นั่น ล้วนเที่ยงต่อพระนิรวาณทั้งสิ้น...^{๕๑}

จะเห็นได้ว่าเวลาในสวรรค์สุขาวดีพุทธเกษตรแดนตะวันตกของพุทธศาสนาหายานนั้น มีเวลายาวนานจนเกินกว่าที่จะกำหนดนับ อย่างไรก็ตามสวรรค์สุขาวดีในเรื่องยกมานิต ก็ไม่ตรงกับ สวรรค์สุขาวดีนี้ทั้งหมด ดังเช่นที่ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงพระอมิตาภพุทธเจ้า เป็นต้น ดังนั้นจึงไม่อาจ กำหนดได้ว่า สวรรค์สุขาวดีในเรื่องยกมานิตมีเวลาเท่ากับสวรรค์สุขาวดี อันเป็นนิกายหนึ่งของ พุทธศาสนาหายาน

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้สวรรค์สุขาวดีในเรื่องยกมานิตจะมีเวลายาวนานสักเพียงไร แต่ในที่สุด ก็ต้องมีเวลาทรุดโทรมลง ดังเช่นที่ผู้แต่งได้กระชับให้เวลานั้นสั้นเข้า จนเหตุการณ์ได้ดำเนินไปถึง กาลเสื่อมสลาย ทั้งนี้ก็เพื่อนำเสนอให้เห็นความไม่เที่ยงของสวรรค์สุขาวดี ทำให้ยกมานิตที่เคยยึดมั่น ว่าสุขาวดี “...เป็นสถานที่อันเป็นอมฤต และมีความสุขเป็นนิรันดร”^{๕๒} แท้ที่จริงแล้วก็ต้องอยู่ภายใต้กฎ ไตรลักษณ์ คือเมื่อมีเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมต้องมีเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามหลักแนวความคิดทางพุทธศาสนา

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

^{๕๐} สุชีโว ภิกขุ แปล, พระสูตรมหายาน ปรชญาปารมิตาหฤตยสูตร และ สุขาวดีวิสุทธิสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๒.

^{๕๑} เสถียร โปธินันทะ, ปรัชญามหายาน (พระนคร: สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗) หน้า ๒๑๕.

^{๕๒} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๗๐.

๓. เวลาในพรหมโลก ในเรื่องกามนิต ผู้แต่งได้กล่าวถึงเวลาในพรหมโลกค่อนข้างชัดเจนกว่าในสวรรค์สุขาวดี ดังที่ปรากฏในคำบรรยายถึงสภาพของพรหมโลกว่า

...ดาวเทพทั้งหลาย อาศัยมหิทธานุภาพทำวมหาวพรหมบรมมหาตมน์เป็นจุดกลาง จึงสืบชีพรุ่งเรืองนับด้วยอสงไขยกัลป์...

ระยะเวลาในพรหมโลกย่อมดำเนินไปเรื่อยๆ เปรียบดั่งน้ำไหลเอื่อยไปตามลำธาร โดยราบรื่น ไม่มีสิ่งอะไรกีดกันให้ขาดระยะลงกลางครั้น...^{๕๓}

คำว่าอสงไขยกัลป์ ดังที่ปรากฏข้างต้นนี้เป็นจำนวนนับของเวลาจำนวนหนึ่ง ตามความเชื่อของพุทธศาสนา ดังที่เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวไว้ใน “เล่าเรื่องในไตรภูมิ”^{๕๔} ว่า พุทธศาสนาแบ่งกัลป์ออกเป็น ๓ คือ มหากัลป์ อสงไขยกัลป์ และอัตรกัลป์ คำว่า มหากัลป์ หมายถึงกัลป์ใหญ่ มีความนานแสนนานจนเกินที่จะนับได้ด้วยปีเป็นระยะเวลาระหว่างที่โลกธาตุ (Universe) หรือสากลจักรวาลเกิดและทำลายไปคราวหนึ่งๆ

มหากัลป์หนึ่งนั้น แบ่งเป็นอสงไขยกัลป์ได้ ๔ อสงไขย (แปลว่าเหลือที่จะนับได้) คือ

อสงไขยที่ ๑ คือ ระยะเวลาตอนที่โลกถึงแก่ความประลัยหรือหายไป เพราะด้วยไฟ ด้วยน้ำ และลมมาล้างให้หมดสิ้นไป

อสงไขยที่ ๒ คือ ระยะเวลาที่โลกธาตุทั้งหลายพินาศลง ยังมีแต่ความว่างเปล่าอยู่

อสงไขยที่ ๓ คือ ระยะเวลาที่โลกธาตุเกิดใหม่

อสงไขยที่ ๔ คือ ระยะเวลาที่โลกธาตุมีขึ้นจนกว่าจะถึงระยะเวลาประลัยทำลายอีก เท่ากับเป็นอายุของโลกธาตุ

ในอสงไขยกัลป์หนึ่งนี้ยังแบ่งออกเป็น ๒๐ อัตรกัลป์ แปลว่า กัลป์อยู่ในระหว่างอัตรกัลป์นี้ก็ยังได้แบ่งออกเป็นระยะเจริญและเสื่อม คือ

ระยะเจริญ แบ่งออกเป็น ๔ ยุค มีพระยาจักรพรรดิราชาเกิดตามลำดับได้ ๔ องค์ เป็นยุคที่คนมีอายุเจริญขึ้นยืนนานตามลำดับตั้งแต่ ๑๐ ปี จนถึงอายุขัยได้ ๘๔,๐๐๐ ปี

ระยะเสื่อม แบ่งออกเป็น ๓ ยุค เป็นยุคที่มีโรคระบาด เกิดสงครามและเกิดข้าวยากหมากแพงถึงต้องอดตาย เป็นยุคที่คนมีอายุเสื่อมลดลงจาก ๘๔,๐๐๐ ปี จนเหลืออายุขัยได้ ๑๐ ปีเท่านั้น

อสงไขยกัลป์นั้น เป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อเทียบกับเวลาของมหากัลป์แล้ว ๑ อสงไขยกัลป์ก็เป็นเพียง ๑ ใน ๔ ของมหากัลป์เท่านั้น คำว่า กัลป์ นั้นเป็นคำภาษาสันสกฤต ตรงกับคำภาษาบาลีว่า กัป พระพุทธเจ้าได้ตรัสอุปมาเปรียบเทียบไว้เกี่ยวกับเวลา ๑ กัปว่า

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

^{๕๔} สรุปรจาก เสฐียรโกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิ (ธนบุรี: อักษรเพชรเกษม, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายหนุ่ม ภูมิมะภูติ, นางสาวดารณี ภูมิมะภูติ ๗ มิ.ย. ๒๕๑๒), หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

...คู่ก่อนภิกษุ เหมือนอย่างว่า ภูเขาหินลูกใหญ่ยาวโยชน์หนึ่ง กว้างโยชน์หนึ่ง สูงโยชน์หนึ่ง ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง เป็นแท่งทึบ บุษยพิงเอาผ้าแคว้นกาสิมาแล้ว ปีใดภูเขานั้น ๑๐๐ ปีต่อครั้ง ภูเขาหินลูกใหญ่นั้นพังถึงการหมดสิ้นไป เพราะความพยายามนี้ยิ่งเร็วกว่าแล ส่วนกับหนึ่งยังไม่ถึงการหมดสิ้นไป กับนานอย่างนี้แล บรรดาที่ที่นานอย่างนี้ พวกเธอท่องเที่ยวไปแล้วมิใช่กับหนึ่ง มิใช่ร้อยกับ มิใช่พันกับ มิใช่แสนกับ ซ้อนนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านั้นพอทีเดียวที่จะเบื้อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้^{๕๕}

จะเห็นได้ว่า ระยะเวลา ๑ กับ หรือ ๑ กัลป์นั้นยาวนานมาก แม้เวลาอุปมาเปรียบเทียบข้างต้น ก็ยังหมดไปเร็วกว่า ในเรื่องกามนิต เวลาคบพรหมโลกก็ดำเนินไปตามเวลาทางพุทธศาสนา อนึ่งพรหมโลกในเรื่องกามนิตนั้น มีลักษณะคล้ายกับจักรวาล นั่นคือมีศูนย์กลางของจักรวาลเป็นท้าวมหาพรหม และเทพต่างๆ ซึ่งก็คือดวงดาวนั้น โจรจรไปรอบๆ ท้าวมหาพรหม รวมทั้งดาวแฝดกามนิตและวาสิฏฐีก็ต้องโคจรวนเวียนรอบๆ ท้าวมหาพรหมเช่นกัน ระยะห่างระหว่างดวงดาวต่างๆ ย่อมอยู่ห่างกัน ไกลแสนไกล หากเทียบกับระยะทางที่มนุษย์วัดได้ เพราะฉะนั้นการติดต่อสื่อสารกันระหว่างดาวแต่ละดวงจึงใช้เวลายาวนานมาก ดังเช่นที่ปรากฏเป็นบทสนทนากันระหว่างกามนิตและวาสิฏฐี ในบท “ความมืดมัวแห่งโลกานุโลก” ว่า

กามนิตสังเกตดูท้าวมหาพรหมเป็นเวลาได้เก้าโกฏิปี (๕๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี)^{*} เห็นว่าความเป็นอยู่แห่งท้าวมหาพรหมจะคงที่ก็หาไม่ จึงหันไปบอกวาสิฏฐี สังเกตเพ่งดูท้าวมหาพรหมอยู่ทำนองเดียวกัน กามนิตให้หวั่นใจและเกิดความรู้สึก มีความตริกีนึกเป็นวจีสังขารแล้วก็เกิดอาการกล่าววาจาออกมาได้ จึงพูดว่า “วาสิฏฐี หล่อนก็สังเกตเห็นด้วยหรือ นี่ท้าวมหาพรหมเกิดเป็นอะไรไป?”

ล่วงมาสี่โกฏิปี (๔๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) วาสิฏฐีย้อนถามว่า “ท้าวมหาพรหมเกิดเป็นอะไรไปครุศมีมัวลงทุกที?”

ทันใดนั้น เป็นเวลาห้าโกฏิปี (๕๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) กามนิตจึงกล่าวรับว่า “ฉันก็เห็นเป็นเช่นนั้น”

ครั้นล่วงมาครุศมีหนึ่งราวพันล้านโกฏิปี (๑๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) กามนิตพูดขึ้นอีกว่า “ฉันดูเหมือนครุศมีท้าวมหาพรหมกลับรุ่งเรืองขึ้นอีก”

ล่วงมาเจ็ดโกฏิปี (๗๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) วาสิฏฐีจึงได้ตอบว่า “ครุศมีของท้าวมหาพรหมหาได้ทวีขึ้นไม่ กลับจะมัวลงทุกที”

กามนิต จึงนั่งอันอยู่ครุศมีหนึ่งเป็นเวลาสองพันล้านโกฏิปี (๒๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐, ๐๐๐, ๐๐๐ ปี) แล้วกล่าวว่า “ฉันสนทน่ห้ใจนักกว่าเป็นอย่างนี้ จะหมายความว่าอย่างไร”

วาสิฏฐี ถอนหายใจอยู่เก้าแสนโกฏิปี (๙,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) ตอบว่า “หมายความว่าครุศมีของท้าวมหาพรหมกำลังตกอยู่ในอันตรายที่จะหมดไปโดยไม่มีเพิ่มเติม”

^{๕๕} ส.นิ. ๑๖/๔๓๐.

* ตัวเลขบอกจำนวนปีในวงเล็บ ผู้วิจัยใส่เข้ามาเพื่อให้ทราบจำนวนที่ชัดเจนขึ้น

กามนิต ตกตะลึงไปเจ็ดแสน โกฏิปี (๗,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) ได้สติขึ้นมาค้ำว่า “เป็นไปไม่ได้ วาสถูฐีเป็นไปไม่ได้ ถ้าเช่นนั้น ความสว่างรุ่งเรืองที่มีอยู่ในพรหม โลกนี้ทั้งหมด จะเป็นอย่างไรต่อไป?”

วาสถูฐี หวนนึกถึงความเก่าอยู่แปดพัน โกฏิปี (๘๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) ค่อยๆ เอ่ยคำ ละหมิ่นป่าวว่า “พระองค์คงจะทรงเห็นความจริงข้อนี้จึงตรัสว่า

“สูงลิ่วไปจนถึงความสว่างอันล้ำเลิศแห่งสวรรค์ มีเกิดแล้วก็มีดับ

“จงรู้ไว้เถิดว่า ความเป็นไปในอนาคตนั้นแล ย่อมดับเสียจนกระทั่งรัศมีมหาพรหม”

ล่วงมาเป็นเวลาอีกเล็กน้อย ราวสองสามพัน โกฏิปี (๒-๓๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) กามนิต ถามด้วยอาการวิตกว่า “ใครเป็นผู้กล่าวคำอันน่ากลัวทำลายความหวังของโลกนี้?”

วาสถูฐี ตอบโดยเร็วในเวลาสาม โกฏิปี (๓๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี)ว่า “ก็จะมีใครอีก นอกจาก พระบรมศาสดาพระสัพพัญญุตสัมมาสัมพุทธเจ้า?”

ครั้นแล้ว กามนิต ก็บังเกิดความตริกีนึกในคำตรัสของพระพุทธเจ้า และพิจารณาอยู่ เป็นเวลาช้านานราวแปดแสน โกฏิปี (๘,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) ก็ระลึกถึงเรื่องต่างๆ ได้หลาย อย่าง จึงพูดว่า

“วาสถูฐี ครั้งหนึ่ง เมื่อเรายังอยู่ในสวรรค์สุขาวดี หล่อนได้นำพระพุทธรูปของพระองค์หนึ่ง มากกล่าวให้ฟัง ความก็สมจริงคั่งที่ตรัสไว้ และเราก็ได้เห็นอยู่กับตาเราเอง และฉันยังจำได้ทุก ประการ ซึ่งคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่หล่อนนำเอามาเล่า แต่ก็ไม่ปรากฏว่า หล่อนได้นำ ประโยชน์อันมีข้อความทำลายความหวังของโลกนี้มากกล่าวไว้ด้วย นี่หล่อน ได้ยินคำตรัสของ พระพุทธเจ้ามากกว่าที่ได้เล่ามาแล้วหรือ?”

ลักเจ็ดสิบห้าโกฏิปี (๗๕,๐๐๐,๐๐๐ ปี) วาสถูฐีตอบว่า “มากทีเดียว เพราะฉันได้ไป เฝ้าพระพุทธองค์ทุกวันเป็นเวลากว่าครึ่งปีมนุษย์ ย่อมได้ยิน ได้ฟังจนกระทั่งคำตรัสของ พระองค์ในครั้งสุดท้าย”

กามนิตจึงมองดูวาสถูฐีด้วยความประหลาดใจ และด้วยความเคารพอยู่สองแสน โกฏิปี (๒,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) แล้วกล่าวว่า

“ถ้าเช่นนั้น และเพราะเหตุนี้เอง ที่ฉันเชื่อว่าหล่อนเป็นผู้มีปัญญาความรู้สูงสุดยิ่งกว่า ใครๆ ในพรหม โลกนี้ เพราะดาวเทพที่อยู่รอบตัวเรา มีแสงสลัวๆ ลง แม้แต่ทำมหาพรหมเอง ก็มีรัศมีออกจะด้านๆ ไปเป็นลักษณะให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวงก็จะต้องถึงแก่ความเสื่อมทำลายไป ฉันเชื่อแล้วว่าที่หล่อนกล่าวเป็นอันถูกต้องแท้ โปรดเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าที่หล่อนยังจำได้ เพื่อ ฉันจะได้รู้แจ้งความจริง บังเกิดจิตญาณเป็นปกติแน่วแน่เหมือนหล่อน หล่อนได้เล่าถึงเรื่อง องกุติมาล ได้บรรพชาเป็นภิกษุ แต่เรื่องที่องกุติมาลไปหาฉันถึงกรุงอุชเชนีเพราะอะไรฉันยังไม่ทราบ ที่องกุติมาลไปปรากฏให้เห็นในกรุงอุชเชนีครั้งกระนั้นเป็นเหตุให้ฉันถือเอาซึ่ง สัจจจาริกแสวงการบุญ ไม่ตกไปในทางผิด จนได้ขึ้นไปเกิดอยู่ในสวรรค์สุขาวดี และอาศัย ความช่วยเหลือของหล่อนจึงได้ขึ้นมาอยู่บนพิภพชั้นสูงสุด เสวยความสุขในความเป็นมเห สลักเทพนับเวลาได้หลายอสงไขยกัลป์ ฉันมีสังหรณ์อยู่ว่าที่ฉันสละเคหาสถานถือเอาพรต สัจจจาริกก็คงเพราะหล่อนเป็นต้นเหตุ เพราะฉะนั้น จึงอยากรู้ความจริงในเรื่องนี้แน่ และเพราะ เหตุใด หล่อนเองเป็นผู้ช่วยฉันให้ขึ้นอยู่บนสวรรค์สุขาวดีและตัวหล่อนก็ขึ้นมาอยู่ด้วย จึงไม่ ได้ไปสวรรค์ชั้นที่สูงไปกว่านั้น?”

เพียงแปดแสน โกลิปปี (๘,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี) วาสิฏฐีกี่เล่าเรื่องเมื่อครั้งยังเป็น มนุษย์อยู่ต่อไป ดังนี้^{๕๖}

จะเห็นได้ว่า ระยะเวลาการสนทนาของดาวกามนิต และวาสิฏฐีนี้นานยาวนานมาก เมื่อเขียน ออกมาเป็นตัวเลขก็ยิ่งเห็นจำนวนที่มากมายได้ชัดเจน สาเหตุที่ระยะเวลาเวลาแห่งการสนทนาของ กามนิตและวาสิฏฐียาวนานเช่นนี้ ชัยวัฒน์ คุประตกุล ได้อธิบายว่า

มนุษย์เราทุกหนแห่งบน โลกปัจจุบัน สามารถจะสื่อสารติดต่อถึงกันได้อย่างรวดเร็ว ประคุดคั่งนั่งคุยกันอยู่ต่อหน้า แต่สำหรับมนุษย์ที่เดินทางไปไกลในอวกาศ การสื่อสารกับ มนุษย์บน โลกนั้นมันเป็นเรื่องที่เดียว เพราะการสื่อสารที่เร็วที่สุดตามหลักวิทยาศาสตร์ ก็คือ อาศัยสัญญาณคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า ดังเช่นคลื่นวิทยุซึ่งก็มีความเร็วจำกัดแน่นอนเท่ากับ ความเร็วแสงคือ ๓๐๐,๐๐๐ กิโลเมตรต่อวินาที ดังนั้นในอนาคตเช่นเมื่อมนุษย์ขยายพรมแดน การตั้งถิ่นฐาน ไปถึงดาวอังคารแล้ว การเจรจาสื่อสารกันจะกระทำได้เช่นบน โลกมิได้ เพราะ คลื่นวิทยุจะใช้เวลาเดินทางจาก โลกถึงดาวอังคารประมาณ ๒๐ นาที เป็นต้น ดังนั้น เมื่อมนุษย์ บน โลกส่งข่าว ไปถึงมนุษย์บนดาวอังคาร เราจะต้องรอเวลาถึงประมาณ ๔๐ นาที กว่าจะได้รับ คำตอบกลับมา

สำหรับ “ดาวคู่แฝด” ที่มีอยู่มากมายในกาแล็กซีทางช้างเผือก บางคู่ก็อยู่ใกล้กันมาก ใช้เวลาโคจรรอบจุดศูนย์กลางร่วมกันเพียงไม่กี่ชั่วโมง แต่ “ดาวคู่แฝด” บางคู่ก็อยู่ห่างไกลกัน มากเทียบได้กับเส้นผ่าศูนย์กลางของระบบสุริยะที่เดียว และแน่นอนการสื่อสารระหว่าง “ดาว คู่แฝด” ย่อมจะต้องกินเวลานาน จะนานแค่ไหนย่อมขึ้นอยู่กับระยะระหว่าง “ดาวคู่แฝด” เหล่า นั้น^{๕๗}

ดังนั้น ขณะที่ดาวกามนิตและวาสิฏฐีสันทนากันในพรหมโลก จึงต้องใช้เวลายาวนานเป็น จำนวนหลายโกลิปปี อย่างไรก็ตาม เวลาของการสนทนา หากเทียบกับอายุของพรหมโลกแล้ว ก็ ห่างไกลกันมาก จนแทบจะเทียบกันไม่ได้ เพราะพรหมโลกหนึ่งมีช่วงเวลาดำรงอยู่เป็นองสขัย กัลป์ และองสขัยกัลป์ หากเทียบเป็นตัวเลขก็จะได้เป็นจำนวนเลขศูนย์ ถึง ๑๔๐ ตัว^{๕๘}

นอกจากนี้ ก็ยังมีผู้ได้เปรียบเทียบระหว่างพรหมโลกกับดวงดาวพูดถึงระยะห่างระหว่าง ดวงดาวแต่ละดวงเปรียบเทียบกับพรหมโลกว่า

พรหมโลกก็เท่ากับเป็นดวงดาวต่างๆ ซึ่งอยู่ห่างหรือไกลจาก โลกเรานี้ไปไกลแสน ไกลอันไม่อาจกำหนดนับ ได้กันตามธรรมดา ต้องกำหนดเอาปีแสงสว่าง (Light year) เป็น หน่วยสำหรับนับแทนจำนวนปี แสงสว่างนั้นจะมีความเร็วแล่นไปได้วินาทีละ ๑๘๖,๐๐๐ ไมล์

^{๕๖} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๒๒๒-๒๒๕.

^{๕๗} ชัยวัฒน์ คุประตกุล, วรรณคดีกับวิทยาศาสตร์: โลกหนังสือและคนเขียน (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล-คีมทอง, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๕๘} ปทานุกรมภาษาบาลี-อังกฤษของซิลเดอร์ อ้างถึงใน เสฐียรโกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิ, หน้า ๑๐๑.

หรือ ๑๘,๐๐๐ โยชน์ ถ้าปีหนึ่งเป็นจำนวนเลขสักเท่าไรที่แสงสว่างจะแผ่ไปได้ ก็จะเป็นจำนวนที่ตัวเลขไม่แพ้กับที่กล่าวไว้ในไตรภูมิ^{๕๙}

จะเห็นได้ว่าระยะห่างนั้นมีส่วนทำให้เกิดผลความต่างของเวลา เมื่อระยะห่างไกลแสนไกลเท่าใด เวลาจะยิ่งยาวนานมากขึ้นเพียงนั้น เพราะฉะนั้นบทสนทนาระหว่างกามนิตและวาสิฏฐีดังที่มีปรากฏการสนทนาครั้งละหลายโกฏินั้น จึงไม่ผิดไปจากความเป็นจริง

นอกจากนี้ระยะเวลาที่เกิดขึ้นบนพรหมโลกในเรื่องกามนิตนั้น หากนับตามระยะเวลามหากัลป์แล้วก็จะพบว่าเวลาได้ดำเนินไปทั้งหมด ๒ มหากัลป์หรือ ๘ อสงไขยกัลป์ ดังรายละเอียดดังนี้

อสงไขยที่ ๑ กามนิตสังเกตเห็นรัศมีของท้าวมหาพรหมมัวหมองลงทุกที จนกระทั่งสกลจักรวาลถึงกาลประลัย วาสิฏฐีได้อันตรธานหายวับไป เหลือไว้แต่กามนิตกับพระรูปของพระพุทธเจ้า

อสงไขยที่ ๒ ในท่ามกลางแห่งวิสุวราตรี คือทุกหนทุกแห่งเป็นราตรี มีความว่างเปล่าทั่วทั้งหมด มีเพียงดาวกามนิตเท่านั้นที่ยังทรงชีพออยู่ เพราะรูปดาวของกามนิตมีรูปเหมือนของพระพุทธเจ้าห่อหุ้มอยู่ และในใจของกามนิตก็มีความตรึกนึกในองค์พระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา

อสงไขยที่ ๓ ครั้นเมื่อมีดับทิวาจนถึงที่สุด ก็บังเกิดสยามภูกองก์ใหม่ฉายแสงแปลบขึ้นมา คือท้าวมหาพรหม และท้าวมหาพรหมก็ได้เริ่มบันดาลสิ่งมีชีวิตทั้งปวงขึ้น

อสงไขยที่ ๔ ชีพและโลกานูโลกผุดขึ้นจากมหันตการความมืดแห่งความว่างเปล่า จุกจุกลอยลมโผล่สลอน ขึ้นมาในกลางหาว เป็นดาวต่อดาว ชีพต่อชีพ

นับเป็น ๑ มหากัลป์ ต่อมาได้มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น นั่นคือ ดาวเทพบางองค์เริ่มสังเกตเห็นว่า ดาวกามนิตไม่ได้ส่องแสงรุ่งเรืองสว่างขึ้น โดยลำดับเหมือนกับดาวเทพอื่นๆ กลับมีลักษณะตรงกันข้ามคือหริ่มวลง จึงร้องบอกต่อท้าวมหาพรหม เมื่อท้าวมหาพรหมช่วยเหลือแล้วไม่เป็นผล เวลาก็ได้เวียนมาถึงการเข้าสู่กาลประลัยอีกครั้งหนึ่งคือ

อสงไขยที่ ๑ ท้าวมหาพรหมพยายามจะช่วยเหลือดาวกามนิตให้สว่างรุ่งเรืองขึ้นอีก ด้วยการเรียกเอาบรรดาศรีที่แผ่ไปทั่ววิสุวากาสมารวมกันเข้า ทำให้โลกานูโลกถึงกาลประลัย เข้าสู่ความมืดอีกครั้งหนึ่ง และในขณะที่ท้าวมหาพรหมฉายแสงไปที่ดาวกามนิต ก็ปรากฏว่าดาวกามนิตได้อันตรธานดับวูบไป ท้าวมหาพรหม รวมทั้งสกลจักรวาลอันจักรวาลก็เกิดถึงกาลประลัยลาญ

อสงไขยที่ ๒ เหลืออยู่แต่ความว่างเปล่า

อสงไขยที่ ๓ เกิดวันใหม่ของพรหมโลก

^{๕๙} เสฐียรโกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิ, หน้า ๙๙.

อสงไขยที่ ๔ พรหมโลกเป็นไปตามปกติ (จบเรื่องกามนิต)

จะเห็นได้ว่า กาลเวลาในพรหมโลกในเรื่องกามนิตได้ดำเนินไปตามหลักของพุทธศาสนานั้นคือมีจำนวนเวลาเป็นอสงไขยกัลป์ หรือมหากัลป์ มีความยาวนานมาก อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพรหมโลกจะมีกาลเวลายาวนานสักเพียงไร จนถึงขั้นกำหนดนับไม่ได้ แต่ในที่สุดก็ต้องถึงคราวเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ไม่สามารถหลุดพ้นออกจากกฎไตรลักษณ์ของพุทธศาสนาไปได้ นั่นคือพรหมโลกมีเกิดขึ้น ดำเนินอยู่ เสื่อมลง และดับไปเป็นธรรมดา ไม่มีคงอยู่เที่ยงแท้แน่นอน ผู้แต่งเรื่องกามนิตได้กระชับเวลาของพรหมโลกให้ถึงกาลเสื่อมสลายประลัญลาญให้ผู้อ่านได้เห็นชัด อันเป็นการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาอีกลักษณะหนึ่ง

นอกจากนี้ การที่ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงกาลเวลาที่ยาวนานของสวรรค์สุขาวดี และพรหมโลก ดังที่ปรากฏอายุของสวรรค์สุขาวดีหลายแสน โกฎิ และอายุของพรหมโลกเป็นจำนวนมหากัลป์นั้น ก็เป็นการยืนยันความน่าเชื่อถือในสังสารวัฏที่มีระยะเวลายาวนาน เนื่องจากมนุษย์ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกมนุษย์เป็นจำนวนมากมายจนนับไม่ถ้วน ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าได้เปรียบกระดูกของมนุษย์ที่เวียนว่ายตายเกิดกับภูเขาวา

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่อนไม้ที่บุคคลโยนขึ้นไปบนอากาศ บางคราวก็ตกลงทางโคน บางคราวก็ตกลงทางขวาง บางคราวก็ตกลงทางปลาย แม้นั้นใด สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องขวางกั้น มีตมหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ก็นั่นนั่นแล บางคราวก็จากโลกนี้ไปสู่ปรโลก บางคราวก็จากปรโลกมาสู่โลกนี้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้...^{๖๐}

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯ เมื่อบุคคลหนึ่งท่องเที่ยวไปมาอยู่ตลอดกัปหนึ่ง พึงมีโครงกระดูก ร่างกระดูก กองกระดูกใหญ่เท่าภูเขาเวปุลละ ถ้ากองกระดูกนั้น พึงเป็นของที่ชนมารวมกันได้ และกระดูกที่ได้กองรวมไว้แล้วไม่พึงกระจัดกระจายไป ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้...^{๖๑}

การที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงถึง โครงกระดูกของสัตว์หรือบุคคลคนหนึ่งที่ยืนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏเป็นเวลา ๑ กัปว่า หากสามารถนำมากองรวมกันได้ กองกระดูกก็จะสูงใหญ่เท่าภูเขาเวปุลละ ซึ่งเป็นภูเขาใหญ่ลูกหนึ่งในห้วงที่ล้อมรอบเมืองราชคฤห์ แสดงว่าเวลาในวัฏสงสารนั้นยาวนานมาก และที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า หากกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ นั่น ก็ยิ่งแสดงให้เห็นชัดถึงช่วงเวลาที่ยาวนานของวัฏสงสารจนน่าเบื่อหน่าย ดังนั้นการเข้าสู่ภาวะนิพพาน จึงเป็นวิถีทางที่จะสลัดให้หลุดจากภาวะที่น่ารำคาญคือวัฏสงสารนี้ได้

^{๖๐} ส.นิ. ๑๖/๔๓๘-๔๓๙.

^{๖๑} ส.นิ. ๑๖/๔๔๐-๔๔๑.

ในเรื่องกามนิต ตัวละครเอกคือกามนิตและวาสิฏฐีหลังจากสิ้นชีวิตในโลกมนุษย์ ก็ได้อุบัติขึ้นในสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลกซึ่งมีเวลายาวนานกว่าโลกมนุษย์มากมายนัก ยังแสดงให้เห็นถึงความน่าเบื่อหน่ายของสังสารวัฏอย่างชัดเจน ดังเช่นที่ผู้แต่งได้บรรยายถึงกามนิตว่า

อยู่มากาลหนึ่ง กามนิตบังเกิดความรู้อริราชคาญใจ เพราะความกว้างแวงว่างเปล่าไม่มีอะไรทำ...^{๒๒}

จะเห็นได้ว่า วันเวลาที่ยาวนานในวัฏสงสาร คือการเวียนว่ายตายเกิดที่ไม่รู้จบ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สิ้นสุด บุคคลต้องวนเวียนอยู่เช่นนี้ ต้องประสบกับความทุกข์ความทุกข์ ดิ้นข้อมอยู่ในอวิชชาคือความไม่รู้ ทำให้ข้อมอยู่ในกิเลสตัณหา ไม่สามารถหลุดพ้นจากวงเวียนวัฏสงสารนี้ได้ กามนิตและวาสิฏฐี เมื่อได้ทราบถึงภพชาติที่ผ่านมาของตนเอง จึงได้เข้าใจความเป็นอยู่ในวัฏสงสาร ถึงกับออกอุทานว่า “เราทั้งสองนี้มีอายุไม่น้อยไปกว่าอายุของโลก”^{๒๓} ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นต่อมาก็คือความรู้สึกเบื่อหน่ายต่อสังสารวัฏ วันเวลาที่ยาวนานในพรหมโลกก็ยังช่วยยืนยันให้ทั้งสองคนได้ตระหนักถึงความยาวนานของวัฏสงสาร ดังนั้นวิถีทางเดียวที่จะหลุดพ้นออกจากวงเวียนสังสารวัฏอันไม่รู้จบนี้ได้ ก็คือ พิจารณาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตาม และในที่สุดก็จะได้รับรรลุภาวะที่หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด คือนิพพาน

จากการพิจารณาเรื่องเวลาในเรื่องกามนิต ก็จะเห็นได้ชัดเจนว่า ผู้แต่งได้นำเอามิติเวลาทางพุทธศาสนามาเป็นกลวิธีหนึ่งในการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากช่วงเวลาที่ยาวนานน่าเบื่อหน่ายของสังสารวัฏ และการที่ตัวละครได้ใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณาความเป็นจริงของความยาวนานนี้ จนกระทั่งได้หลุดออกจากวงโคจรของสังสารวัฏ เข้าสู่นิพพาน ก็เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนถึงการข้ามพ้นไปสู่สิ่งอันเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนาซึ่งไม่ถูกกำหนดด้วยเวลา ถือได้ว่าเป็นการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาไปพร้อมกับเนื้อเรื่องได้อย่างกลมกลืนและราบรื่นของผู้แต่ง

๓.๖ การใช้ภาษาความเปรียบและการยกอุทาหรณ์

การอธิบายหรือการสอน วิธีที่จะทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเข้าใจง่ายวิธีหนึ่งก็คือ นำเอาสิ่งที่ต้องการจะพูดหรืออธิบายนั้นไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีผู้ฟังทราบหรือเข้าใจแจ่มแจ้งเป็นอย่างดีแล้ว ที่ต้องทำเช่นนี้เพราะสิ่งที่ผู้ฟังได้ฟังนั้น ผู้ฟังอาจไม่เคยเห็น ไม่เคยทราบมาก่อน ทำให้เข้าใจ

^{๒๒} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๒๒๒.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

ได้ยาก แต่หากนำมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เคยทราบหรือเคยเห็นมาก่อน ย่อมจะทำให้เข้าใจได้ง่าย และรวดเร็วขึ้น^{๖๔}

หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา โดยมากแล้วมักจะเป็นสิ่งที่เป็นนามธรรมไม่มีรูปร่าง จับต้องไม่ได้ การกล่าวหรือบรรยายออกมาโดยตรง อาจทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้ยาก ดังนั้น ในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า จะพบอยู่บ่อยๆ ว่า พระองค์ทรงเปรียบเทียบสิ่งที่พระองค์กำลังสอนหรือหลักธรรมกับสิ่งที่ผู้ฟังคุ้นเคยรู้จักกันคืออยู่ ดังเช่นทรงเปรียบเทียบการเกลือกกลั้วคนพาลว่าเหมือนกับใบคาที่ห่อด้วยปลาเน่า^{๖๕} หรือทรงเปรียบเทียบบุคคลที่ติดอยู่ในความอยากเหมือนนกติดบ่วง^{๖๖} นี้ย่อมแสดงว่า การใช้ภาษาความเปรียบนี้มีใช้มาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว

สำหรับการยกอุทาหรณ์นั้น คือการยกตัวอย่างหรือเล่าเรื่องเหตุการณ์ หรือนิทานประกอบการอธิบาย การนำเอาเหตุการณ์หรือนิทานมาช่วยอธิบายนี้ จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจความได้ง่ายชัดเจน อีกทั้งยังช่วยให้จำได้แม่นยำ เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน

การยกอุทาหรณ์ก็ปรากฏในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าด้วยเช่นกัน ดังเช่นที่ทรงเล่าชาดกเรื่องต่างๆ หรือทรงเล่าอดีตชาติของพระองค์เองมาประกอบพระธรรมเทศนา สิ่งเหล่านี้ต่างก็ช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจได้ชัดเจน เห็นจริงตามพระพุทธดำรัสและทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนนั้น

ในเรื่องกามนิต ผู้แต่งก็ได้้นำเอาการใช้ภาษาความเปรียบและการยกอุทาหรณ์มานำเสนอ แนวคิดทางพุทธศาสนาด้วย ดังมีรายละเอียดดังนี้

๓.๖.๑ ภาษาความเปรียบ

เหตุการณ์ตอนที่กามนิตได้ใคร่ครวญถึงประวัติความเป็นมาของตน พลันได้ระลึกถึงชีวิตที่ตนกำลังดำเนินอยู่นั้น มีแต่ความว่างเปล่า ไม่มีสาระแก่นสาร ดังที่ปรากฏในความคิดของกามนิต ผู้แต่งก็ได้ใช้ภาษาความเปรียบว่า

“...แต่ทว่าข้าพเจ้านั้นเป็นข้าพเจ้าแต่ที่ไหน ขณะนี้ดูๆ ก็เหมือนผลไม้เน่า เนื้อในแห้งหายไปหมด ในที่สุดเหลือแต่เปลือกเปล่าเท่านั้น”^{๖๗}

ทรัพย์สินสมบัติที่กามนิตเคยหวงแหนเพราะหลงใหลติดใจว่าสวยงาม ก็เปลี่ยนไปเป็นวัตถุที่คอยชักนำเหนี่ยวรั้งให้ตนเองตกอยู่ในความว่างเปล่า

^{๖๔} บุญชอบ เริงทรัพย์, “อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๑.

^{๖๕} พุ.ภ. ๒๕/๒๕๔.

^{๖๖} ส.ส. ๑๕/๒๑๖.

^{๖๗} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๐๐.

“สิ่งเหล่านี้ ข้าพเจ้ากลัวรู้สึกเป็นความเห็นอย่างใหม่ขึ้นทันทีว่าเป็นของงามน่ารัก น่าใคร่ แต่ทว่าเป็นเหมือนหนึ่งศัตรูหน้าเนื้อที่คอยบั่นทอนความสุขด้วยใจเสีย มิให้มีความสุขสงบสุขได้ เป็นดั่งมารเวตาล แต่มีรูปร่างงดงาม สดสวยเล็ดหัวใจข้าพเจ้าไปเกือบหมดแล้ว และบัดนี้กำลังกระหายจะสูบเอาเลือดหยดสุดท้าย ซึ่งถ้าได้สูบเอาไปแล้ว ก็คงเหลืออยู่แต่ซากเหี่ยวแห้งของร่างมนุษย์ที่มีรูปไม่สมประกอบเท่านั้น”^{๖๔}

จะเห็นได้ว่า กามนิตเมื่อได้ตระหนักถึงความเป็นไปในชีวิตของตนว่า หลงใหลฟุ้งเฟ้ออยู่กับสิ่งที่ เป็นมายา จนลืมความเป็นจริงของชีวิต จึงได้ตื่นขึ้นใหม่ ผู้แต่งก็ได้เปรียบให้เห็นว่าเหมือนผลไม้ที่เหลือแต่เปลือก เนื้อเน่าตายไปหมดแล้ว และเมื่อกามนิตรู้สึกว่า ทรัพย์สมบัติต่างๆ ที่ตนมีอยู่ มีแต่จะจุกให้ตนเองตกต่ำลง ผู้แต่งก็ได้เปรียบให้เห็นเหมือนกับมารเวตาล ที่เป็นปีศาจสูบเลือดออกจากร่างกายจนหมด

ในที่นี้ ความคิดของกามนิตค่อนข้างลึกซึ้ง ถ้าหากผู้แต่งไม่เปรียบเทียบให้เห็นชัด ก็อาจจะเข้าใจได้ยาก และความคิดเหล่านี้เป็นสิ่งที่ เป็นนามธรรม เมื่อผู้แตงนำเอาสิ่งที่เป็นรูปธรรมมาเปรียบ ก็ช่วยให้เข้าใจความคิดภายในของกามนิต ได้ชัดเจนขึ้น

แนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในความคิดของกามนิตนี้ก็คือ ปฏิจตสมุปบาทอันเกี่ยวเนื่องด้วยกิเลสตัณหา นั่นคือ กามนิตหลงติดอยู่ในทรัพย์สมบัติได้แก่ กามตัณหา หลงติดอยู่ในความเป็นเศรษฐกิจ ความเป็นมนุษย์ได้แก่ภวตัณหา และเมื่อต้องการให้โจรมาทำลายทรัพย์สมบัติให้สิ้นไป เพราะตนไม่ต้องการมีไม่ต้องการเป็นแล้ว ก็เป็นวิฆวตัณหา นับว่าการที่ผู้แต่งได้นำภาษาความเปรียบเข้ามาช่วยอธิบาย ทำให้เข้าใจแนวคิดทางพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น

เหตุการณ์ต่อมาพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเป็นปฏิการตอบแทนที่กามนิตเล่าเรื่องของตนให้ฟัง พระธรรมเทศนาที่ตรัสในครั้งนี้คือ อริยสัจสี่ แล้วต่อด้วยปฏิจตสมุปบาท ซึ่งผู้แต่งได้ใช้ภาษาความเปรียบช่วยให้เห็นภาพของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ดังนี้

“เมื่อพระศาสดา มีพระพุทธบวรหารด้วยอริยสัจเป็นเบื้องต้น ปาณาได้ประดิษฐานหลักศิลาขึ้นสี่มุมด้วยประการดังนี้แล้ว ก็ทรงยกพระธรรมทั้งมวลขึ้นตั้งประกอบ โดยอุบายให้ เป็นดั่งเรือนยอด สำหรับเป็นที่อาศัยแห่งดวงจิตผู้สาวก ทรงจำแนกแยกอรรถออกเป็นตอน เนื้อความ แล้วทรงชี้แจงกำกับกันไป เสมือนดั่งบุคคลตัดแท่งศิลาออกเป็นชิ้นๆ แล้ว และขัดเกลายู่ขณะนั้น ทรงเชื่อมตอนเนื้อความต่อเนื้อความ เสมือนบุคคลได้ลำดับซ้อนแท่งศิลาเหล่านั้น ผจงจัดดุจเป็นรากให้รับกันเองแน่นหนา มีสัมพันธ์เนื่องถึงกันตลอดเรียบร้อย ทรงนำหลักความเห็นแจ้งว่า สิ่งทั้งปวงย่อมแปรปรวนเข้าประกอบกับหลักความเห็นแจ้งว่า สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ แล้วเชื่อมหลักทั้งสองนี้เป็นดั่งขั้วทวารด้วยเครื่องประสานคือมนสิการอันแน่นแฟ้น ที่ว่าสภาวะธรรมทั้งปวงล้วนเป็นอนัตตา เลือกเอาไม่ได้ ทรงนำสาวกเข้าสู่ทวารอันมั่นคงนี้ คราวละชั้นเป็นลำดับไปแล้วย่นลงย่นขึ้นหลายครั้งหลายคราโดยชั้นบันไดอันสร้างไว้

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

มันคงแล้วคือปัจจุสมุปบาท หลักธรรมอันมีเหตุผลอาศัยกันเองเกิดขึ้นเป็นชั้นๆ สืบเนื่องตั้ง
ลูกโซ่ ซึ่งมันคงเต็มที่อยู่ทั่วไป^{๖๙}

ตอนนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงอริยสัจสี่เป็นเบื้องต้นให้แก่กามนิต ผู้แต่งได้เปลี่ยนจาก
บทสนทนามาเป็นบทบรรยาย พร้อมทั้งใช้ภาษาความเปรียบควบคู่ไปด้วย จะเห็นได้ว่า ใช้ถ้อยคำที่
เป็นคำเปรียบอยู่บ่อยมาก ทั้งนี้ก็เพราะผู้แต่งต้องการให้เห็นลำดับภาพของหัวข้อธรรมเทศนาที่
ปรากฏในคำบรรยายชัดเจน อีกทั้งพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็นนามธรรมที่เข้าใจยากต้อง
ใช้เวลาในการคิดพิจารณา ถ้าหากบรรยายเป็นธรรมะล้วนๆ อาจจะทำให้ต้องใช้เวลาหยุดคิดตาม
นาน หรือมีศัพท์ธรรมะมากเกินไป จะทำให้กลายเป็นเรื่องน่าเบื่อ ดังนั้นผู้แต่งจึงใช้ความเป็นกวี
ของตนเอง เสริมเติมแต่งภาษาความเปรียบเข้าไป จนทำให้อ่านทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น

แนวความคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเหตุการณ์นี้ก็คือ อริยสัจสี่ และปัจจุสมุปบาท

ต่อมาเมื่อกามนิตต้องการให้พระพุทธเจ้าตรัสแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องสวรรค์ พระพุทธองค์
ทรงปฏิเสธ กามนิตก็เข้าใจไปว่าสวรรค์ไม่มี พระพุทธเจ้าจึงต้องอธิบายให้กามนิตเข้าใจใหม่ว่า
สวรรค์มีอยู่ แต่ไม่ใช่สิ่งที่ควรเป็นจุดมุ่งหมายของการทำความเพียรเพื่อความหลุดพ้น เนื่องจากเป็น
การชักจูงให้ผูกติดอยู่กับตัณหา คืออยากเกิดอยากได้รับความสุขยิ่งขึ้นไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุด

*“เปรียบเหมือนสุนัขเฝ้าบ้าน ผู้กล่าวไว้กับเสา พยายามจะให้หลุดพ้นเครื่องล่อลวงไป
แต่ก็วิ่งเอาเครื่องล่อลวงนั้นไปด้วยรอบๆ เสา ก็หาหลุดไปได้ไม่ อุปมาฉันใด ภิกษุผู้ตั้งความ
เพียรเพียงไรก็ตาม แต่เมื่อวิ่งเอาตัณหาต้นเหตุทุกข์มาเพลินใจไว้ด้วย ก็ต้องวนเวียนรับทุกข์
แล้วทุกข์แล้ว ไม่ออกจากภพน้อยภพใหญ่ไปได้ อุปไมยอย่างเดียวกัน”^{๗๐}*

ในที่นี้ผู้แต่งได้ใช้ภาษาความเปรียบเข้ามาช่วยอธิบายในพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า
เป็นการเปรียบที่ชัดเจนเพราะได้บอกกำกับไว้ด้วย นั่นคือ อุปมาคือสุนัขเฝ้าบ้าน ที่ถูกล่อลวงไว้กับเสา
อุปไมยคือ ภิกษุที่ตั้งหน้าทำความเพียร โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ไปประสบสุขบนสวรรค์ ซึ่งต้อง
วนเวียนรับความสุขความทุกข์วนเวียนอยู่เช่นนี้ไปเรื่อยๆ

จะเห็นได้ว่า การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าในเรื่องกามนิตนั้น ผู้แต่งได้ใช้คำอุปมาช่วย
ในการอธิบายธรรมะให้เข้าใจได้ง่าย เป็นการนำเสนอแนวความคิดทางพุทธศาสนาซึ่งในที่นี้ก็คือตัณหา
อันเกี่ยวเนื่องกับปัจจุสมุปบาทที่ค่อนข้างชัดเจน และยังช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจหลักธรรมของ
พระพุทธเจ้าได้ง่ายขึ้น

แนวความคิดทางพุทธศาสนาที่พบว่า มีการใช้ภาษาความเปรียบช่วยบรรยายด้วยอีกก็คือ ความเชื่อ
เรื่องกรรมและผลของการกระทำ ดังที่ปรากฏในคำกล่าวของวาสิฏฐี

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

“หากเราไม่พบกันอีกบนโลกนี้ เราก็จะรักษาความซื่อสัตย์ต่อกันตลอดไปมิใช่หรือ เธอ? เมื่อชีวิตอันสั้นและล้วนเป็นทุกข์อยู่ในโลกนี้สิ้นไปแล้ว ก็ขอให้เราทั้งสองไปพบกันในวิมานสวรรค์ร่วมสุขกันต่อไป กามนิต เธอจงให้สัญญาข้อนี้แก่ฉันหน่อย จะทำให้ฉันชุ่มชื่นใจต่อผู้ต่อความทุกข์ ที่อาจมีมาได้ดีกว่าถ้อยคำอันเล้าโลมอย่างอื่น เพราะขึ้นชื่อว่ากรรม เราจะหลีกเลี่ยงหนีไม่พ้น ต้องปล่อยไปตามกรรม เหมือนดังกระแสน้ำที่พัดพาเอาต้นอ้อลอยไป ฉะนั้น”^{๑๑}

ผู้แต่งได้ให้วาสิฏฐีได้เปรียบชีวิตว่า ต้องปล่อยไปตามกรรมที่ตนเคยกระทำมาไม่สามารถหลีกเลี่ยงหนีพ้นได้ เหมือนต้นอ้อที่ลอยไปตามกระแสน้ำ ชีวิตเปรียบเหมือนต้นอ้อ ส่วนกรรมก็คือกระแสน้ำ เมื่อทำกรรมดี กรรมชั่วมาอย่างไร ก็ต้องไหลไปตามกรรมที่ตนเคยกระทำไว้นั้น

ในถ้อยคำขององคุลิมาลที่ได้กล่าวสารภาพความผิดต่อวาสิฏฐีก็ได้ปรากฏภาษาความเปรียบในเรื่องกรรมเช่นกัน

“ในบรรดากรรมทั้งหมดที่ฉันได้ทำไว้แล้ว ไม่มีกรรมใดที่ทำให้วิตกต่อความผิดเท่ากับครั้งกระทำสังขจิริยาด้วยเล่ห์ลวงเธอ ถึงว่าในครั้งนั้นยังไม่กล้ามองหน้าเธออยู่แล้ว และต่อมาก็นึกถึงความผิดมิรู้หาย คล้ายมีหนามยอกอยู่ในเนื้อ”^{๑๒}

องคุลิมาลได้บรรยายความคิดของตนเองออกมาในตอนนี่ว่า รู้สึกผิดต่อวาสิฏฐีที่หลอกลวงกระทำให้วาสิฏฐีต้องประสบความทุกข์ระทม ความรู้สึกผิดนี้ขององคุลิมาล ผู้แต่งก็ได้เปรียบให้เห็นชัดว่าเป็นเหมือนหนามที่ยอกอยู่ในเนื้อ นั่นคือ ทิ่มแทงอยู่ตลอดเวลา ได้รับความทุกข์ทรมานวิธีการบ่งหนามนี้ออกก็มีเพียงทำความดีแก้ตัวเพื่อลบล้างความผิดให้หมดไป

นอกจากผู้แต่งจะได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาผ่านภาษาความเปรียบที่ปรากฏอยู่ในพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า หรือความคิดไคร่ครวญ และการสนทนาของตัวละครแล้ว ในบางเหตุการณ์ที่อธิบายได้ยาก ผู้แต่งก็ได้ใช้ภาษาความเปรียบเข้ามาอธิบายให้เห็นชัดด้วย ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ตอนที่วาสิฏฐีสิ้นชีวิตลง แล้วไปอุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดี

“ครั้นแล้วก็วูบมืดไปหมด และในทันใดนั้นดูเหมือนมีน้ำอันเย็นชุ่มมาขมิ้มให้พิชใช้ที่ร้อนแรงจางหายไป เหมือนดังเดินทางมายืนอยู่ริมขอบสระภายใต้แสงแดดที่แผดจ้า แล้วรู้สึกว่าเป็นดอกบัวภายในน้ำอันเย็นฉ่ำ ได้รับความชุ่มชื่นตลอดถึงก้าน และในคราวเดียวกัน น้ำหนักที่มีอยู่ข้างบนค่อยเบาลงทุกที เห็นดอกบัวสีแดงขนาดใหญ่ลอยมาอยู่เหนือตนที่ริมขอบดอกบัว เห็นแววหน้าอันงามของเธอกำลังชะเง้อลงมาดู ครั้นแล้วฉันก็ลอยขึ้นมาเหนือน้ำอย่างสบาย เมื่อตื่นขึ้นก็เห็นมาอยู่ใกล้เธอในสวรรค์สุขาวดี”^{๑๓}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑.

ตอนนี้เป็นตอนที่วาสิฏฐีสิ้นชีวิต แล้วมาอุบัติขึ้นในสวรรค์ชั้นสุขาวดี ซึ่งในความเป็นจริงแล้วคงไม่มีใครสามารถเล่าได้ว่าการที่ตนจะจุดจากภพหนึ่ง ไปสู่อีกภพหนึ่งนั้นเป็นอย่างไร แต่ผู้แต่งก็สามารถทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงการเกิดของวาสิฏฐีได้ด้วยการเปรียบเทียบกับร่างกายที่มีน้ำเย็นมาชโลมลูบให้สดชื่น หรือเปรียบกับดอกบัวที่อยู่ในน้ำอันเย็นฉ่ำ ได้รับความชุ่มชื้นตลอดทั้งวัน

เหตุการณ์ตอนนี้ช่วยนำเสนอแนวคิดเรื่องสังสารวัฏ การเกิดในสวรรค์ ผู้แต่งก็ได้ช่วยให้ผู้อ่านเห็นถึงลำดับขั้นของการไปเกิดได้ชัดเจน

แนวคิดเรื่องนิพพาน ซึ่งเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา ผู้แต่งก็ได้ใช้ภาษาความเปรียบเข้ามาช่วยอธิบายด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาให้กามนิตพัง พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายถึงนิพพานไว้ว่า

“นิพพานเปรียบเหมือนเป็นเกาะโดดเดี่ยว อยู่ท่ามกลางมหาสมุทรอันเดือดร้อนด้วยความเกิดมา มีหน้าผาแห่งศิลาชายเกาะนี้ ถูกคลื่น คือมฤตยูซัดสาดไม่เยือกไหว กลับกระจายตีฟองคลื่นสู่ทะเลแห่งสังสารวัฏตามเดิม ในมหาสมุทรนี้มีเรือคือพระธรรมแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า แล่นตัดไปสู่เกาะนั้น โดยปลอดภัยอันตราย แต่ต้องฝ่ามรสุมคือตัณหา มานะ ทิฐิ”^{๙๔}

ข้อความนี้เป็นการเปรียบเทียบถึงสภาพของนิพพาน ได้ชัดเจนมาก ผู้แต่งสามารถนำเอานิพพานซึ่งเป็นสถานที่ที่จะหยั่งรู้ได้ยากมาเปรียบเทียบให้เป็นรูปธรรม ด้วยการเปรียบเทียบนิพพานกับเกาะที่แม้จะมีคลื่นน้ำคือมฤตยูซัดสาดอยู่รอบๆ แต่ก็ไม่มีผลกระทบอะไร ห้วงน้ำทะเลนั้นเปรียบเหมือนกับสังสารวัฏที่สรรพสัตว์ข้ามพ้นได้ยาก แต่มีเรือคือพระธรรมของพระพุทธเจ้าสามารถนำพาให้ข้ามพ้นไปสู่เกาะคือนิพพานนี้ได้

เหตุการณ์ที่วาสิฏฐีได้บรรลุนิพพาน ก็ได้ปรากฏบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับวาสิฏฐีซึ่งวาสิฏฐีก็ได้กราบทูลถึงสภาพจิตของตนที่สามารถตัดอาลัย เลิกยึดติดพัวพันเสียได้ ผู้แต่งก็ได้ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจสภาพของผู้บรรลุนิพพาน ด้วยการใช้อย่างภาษาความเปรียบเข้ามาช่วยนำเสนอว่า

“ข้าพระองค์รู้แจ้งซึ่งตนแล้ว พระเจ้าข้า เหมือนผู้ลอกกาบกล้วยออก จะไม่พบแก่นในต้นกล้วยนั้นอันใด ข้าพระองค์ก็ได้เรียนรู้แจ้งซึ่งตนว่า เป็นสภาพแปรปรวน ไม่คงที่ถาวร เพราะหาแก่นสารมิได้ แล้วข้าพระองค์ก็ยอมละความอาลัยยึดถือคือตั้งเสียด้วยความหยั่งทราบเท่าที่เป็นจริงว่า นี่ไม่ใช่ของเรา นี่ไม่ใช่เรา นี่ไม่ใช่อาตมอันของเรา มีแต่มายาเท่านั้น”^{๙๕}

อุปมาในที่นี้ก็คือ การลอกกาบกล้วยออกก็จะไม่พบต้นกล้วย ส่วนอุปมาคือ การรู้แจ้งตนว่า ไม่มีอยู่จริง หาแก่นสารไม่ได้

“ข้าแต่พระองค์ พระธรรมเป็นเครื่องนำให้ข้าพระองค์ไปสู่จุดที่หมายเปรียบเหมือนผู้ที่ข้ามลำธารโดยอาศัยแพเป็นเครื่องข้าม ครั้นเมื่อถึงฝั่งที่หมายแล้ว ก็ไม่ข้องแวะแพนั้นต่อไป

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓ - ๒๑๔.

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕- ๒๖๖.

หรือไม่ลากเอาแพนั้นขึ้นไปด้วย เพราะฉะนั้น ในบัดนี้ได้ปล่อยอะไรๆ ทั้งสิ้นจนพระธรรมนั้นแล้ว ไม่ได้เกาะเกี่ยวอะไรอีกต่อไป”^{๗๖}

อุปมาคือแพ ส่วนอุปไมย ก็คือ พระธรรมของพระพุทธเจ้า ในที่นี้ก็คือ เมื่อเดินทางถึงฝั่งแล้ว ก็ไม่ต้องนำแพนั้นไปด้วยกับตน เปรียบเหมือนกับการบรรลุนิพพาน ก็ไม่ยึดติดอยู่กับธรรมะอีกต่อไป

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้ใช้ภาษาความเปรียบมาช่วยบรรยายธรรมะ และเหตุการณ์ที่เข้าใจได้ยาก ทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น ด้วยการจินตนาการภาพของสิ่งต่างๆ แทนลักษณะของธรรมะที่เป็นนามธรรม การที่ผู้แต่งได้ใช้ภาษาความเปรียบมาประกอบในเนื้อเรื่อง นอกจากจะช่วยให้ผู้อ่านเพลิดเพลินไปกับเนื้อเรื่อง ไม่สะดุดกับศัพท์ยากของธรรมะทางพุทธศาสนาแล้ว ยังทำให้สามารถเข้าถึงรสของพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าได้อย่างซาบซึ้งอีกด้วย นับว่าเป็นกลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่ง

๓.๖.๒ อุทาหรณ์

ในเรื่องกามนิต เหตุการณ์การสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้าและกามนิต ในห้อง โถงบ้านช่างหม้อ ผู้แต่งก็ได้กำหนดให้ตัวละครพระพุทธเจ้าได้ทรงนำอุทาหรณ์มาประกอบการแสดงพระธรรมเทศนา และได้ตอบความคิดของกามนิต ดังข้อความว่า

“สหาย ถ้าเรื่องจะเป็นอย่างต่อไปนี้ ท่านจะสำคัญอย่างไร? ต่างว่าไฟกำลังไหม้บ้าน บ่าววิ่งเข้าไปปลุกนายว่า “ลุกขึ้นเถิดท่าน รีบหนีไปโดยเร็ว ไฟกำลังไหม้บ้าน” ขณะนั้นหลังคาและไม้คร่าวถูกไฟไหม้กำลังจะร่วงตกลงมาอยู่แล้ว ถ้านายจะตอบบ่าวว่า “เจ้าออกไปดูก่อน ว่าข้างนอกบ้านฝนตกหรือเปล่า มีพายุหรือเปล่า เดือนมืดหรือเปล่า ต่อฝนไม่ตก พายุไม่มี เดือนไม่มีด ข้าจึงจะออกจากบ้านไป”

“ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ไฉนผู้เป็นนายจะกล่าวแก่บ่าวอย่างนี้? เพราะบ่าววิ่งเข้ามาปลุกด้วยความตกใจ บอกว่าให้หนีออกจากบ้านไป เพราะไฟไหม้ถึงคร่าว และหลังคา กำลังจะตกลงมาอยู่แล้ว”

“ก็ถ้าหากว่า ผู้เป็นนายจะตอบว่า “เจ้าออกไปดูก่อนว่าข้างนอกบ้านฝนตกหรือเปล่า มีพายุหรือเปล่า เดือนมืดหรือเปล่า ถ้าฝนไม่ตก พายุไม่มี เดือนไม่มีด ข้าจึงจะออกจากบ้านไป” ดังนี้ ท่านคงจะเห็นว่าเรื่องที่บ่าวอันซื่อสัตย์ได้มาบอกว่าการกำลังเกิดภัยร้ายแรงอยู่ในบ้านนั้น ผู้เป็นนายคงฟังไม่เข้าใจไม่ใช่หรือ?”

“ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าก็ย่อมจะลงความเห็นเป็นเช่นนั้น เพราะคิดไม่เห็นเลยว่า นายไหนจะเป็นบ้าพอถึงกับจะตอบอย่างนั้น”

“ถูกแล้วอาคันตุกะ ตัวท่านในเวลานี้ก็เหมือนกับมีเพลิงลุกฮืออยู่รอบศีรษะเพราะบ้านของท่านกำลังถูกไฟไหม้ บ้านอะไร? โลกนี้ก็เป็นบ้านของท่านเอง ถูกไฟอะไรไหม้? ถูกไฟคือความรักใคร่ ยินดี ไฟคือโทษะ และไฟคือความหลง มาเผาอยู่ สกโลกย่อมถูกไฟนี้

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖.

เผาผลาญอยู่ สกโลกอัดแน่นอยู่ด้วยควันไฟนี้ และสกโลกก็สะท้อนให้วจนถึงราก เพราะ
ฤทธิ์ไฟนี้พลุ่งโพล่งเต็มกำลังแรง”^{๔๗}

ผู้แต่งได้กำหนดให้พระพุทธรเจ้าได้ทรงยกเรื่องนายกับบ่าวเข้าใจเรื่องไฟไม่ตรงกัน มาเปรียบ
กับตัวกามนิต ไฟในที่นี้เปรียบได้กับกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ คนทั่วไปไม่ทราบว่าตนเองกำลัง
ถูกไฟคือกิเลสนี้รุ่มลือเผาผลาญอยู่ เปรียบเหมือนกับนายที่แม่จะมีบ่าวมาบอกข่าวเรื่องไฟไหม้
บ้าน ก็กลับไม่เข้าใจ ทั้งๆ ที่ไฟนั้นกำลังเผาผลาญอยู่

อุทาหรณ์นี้ ช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องปฏิเสธสมุปบาทอันเกี่ยวเนื่องด้วย
กิเลสตัณหา ไฟกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ เมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใดแล้ว ถ้าหากผู้นั้นไม่ทราบ ก็ย่อมจะ
เผาผลาญบุคคลผู้นั้นให้เกิดความร้อนรนกระวนกระวายอยู่เนื่องนิตย์

อุทาหรณ์เรื่องต่อมาคือเรื่องเด็กปวดฟัน มีว่า

“ดูก่อนอาคันตุกะ ทั้งนี้ก็เช่นเด็กไม่เพียงสาคนหนึ่งกำลังยืนอยู่ เด็กคนนี้เจ็บฟัน
ปวดร้าวไปหมด พอเห็นแพทย์ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญก็วิ่งไปหา และบอกถึงความทุกข์ในใจว่า
“ข้าพเจ้าขอความกรุณาให้ใช้ความรู้ของท่านช่วยทำให้รู้สึกเกิดปีติสุข แทนความเจ็บปวดที่มี
อยู่ในขณะนี้” แพทย์ตอบว่า “ความรู้ที่มีอยู่ก็คือถอนเหตุแห่งความเจ็บปวดนั้นเสีย ที่จะให้
เกิดความสุขทั้งๆ ไม่ถอนเหตุความเจ็บปวดเสียก่อนย่อมทำไม่ได้” แต่เด็กนั้นไม่พอใจ คร่ำ
ครวญว่า “ได้ทนความเจ็บปวดรวดร้าวที่ฟันมานานแล้ว จึงควรได้รับรสแห่งความบันเทิงสุข
แทน และได้ทราบว่ามีแพทย์วิเศษที่สามารถทำให้เกิดความสุขโดยไม่ต้องถอนฟันที่เจ็บออก
เข้าใจว่าท่านคือแพทย์วิเศษที่อาจทำได้ เมื่อท่านไม่สามารถจะทำได้ก็ต้องไปหาแพทย์อื่น”
ว่าแล้วเด็กคนนั้นก็ไป มีแพทย์เถื่อนทำปาฏิหาริย์เล่นกลได้มาจากแคว้นคันธาระ ตีกลองร้อง
โฆษณาว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง ความไม่มีโรคเป็นที่มุ่งของมนุษย์ ผู้ใดมีความ
เจ็บป่วยทรมานทุกขเวทนาร้ายแรงเพียงไร ก็อาจรักษาให้กลับเป็นผู้มีแต่ความสุขความบันเทิงทั่ว
ทั้งสรรพางค์กายได้ โดยเสียค่ารักษาอันย่อมเยา” เด็กเจ็บฟันวิ่งไปหาแพทย์เล่นกล และขอ
ให้ช่วยเปลี่ยนความทุกข์ให้เป็นความบันเทิงสุขด้วย แพทย์เล่นกลก็อดอ้างและรับรองว่า
ตนมีความรู้ความชำนาญในทางนี้ ว่าแล้วเรียกเงินค่ารักษาเสียก่อน เหน็บแต่ที่ฟัน เสก
คาถาอาคมตามพิธี เด็กนั้นรู้สึกหายเจ็บปวด วิ่งกลับบ้านด้วยความแช่มชื่นรื่นเริงเป็นความ
สุข

“ต่อมาไม่ช้า ครั้นความรู้สึกเป็นความสุขนั้นค่อยจิตจางลงไป ความเจ็บปวดมา
แทนที่อีก ทั้งนี้เพราะอะไร? ก็เพราะไม่ถอนเอาต้นเหตุแห่งความปวดนั้นออกเสียก่อน

“ดูก่อนอาคันตุกะ แต่ต่างว่า ชายคนหนึ่งเจ็บปวดฟันสาหัสแต่เป็นผู้มีความคิดได้
ไปหาแพทย์ผู้มีความชำนาญ แพทย์บอกว่าจะต้องจัดการที่ตรงฟันปวดจึงจะได้ ชายคนนั้น
บอกว่า ก็มีความต้องการอย่างนั้น แพทย์จึงตรวจดูที่ฟัน เห็นต้นเหตุว่าที่ปวดเป็นเพราะ
เหงือกอักเสบ ได้แนะนำให้อาบลิ้งเกาะดูเลือดร้ายออกมาเสียก่อน แล้วเอายาพอก ชาย

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

คนนั้นทำตามคำแนะนำ ความเจ็บปวดก็หายขาด ไม่กลับมาอีก ทั้งนี้เพราะอะไร? ก็เพราะ
ถอนเอาต้นเหตุแห่งความเจ็บปวดออกเสีย"^{๓๔}

เรื่องนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงยกอุทาหรณ์เรื่องชายปวดฟันมาเปรียบเทียบกับสัตว์โลกที่ทุกข์
ทรมานอยู่กับกิเลสเครื่องเศร้าหมอง หากสัตว์โลกยังคงหลอกตัวเองคือเพียงแต่หาทางกลบเกลื่อน
ว่าตนไม่มีทุกข์ แต่ไม่ได้ถอนต้นเหตุออกไป ไม่นานความทุกข์นั้นก็จะกลับมาอีก ไม่สิ้นสุด เว้น
แต่ว่าได้ถอนต้นเหตุของความทุกข์ คือตัดกิเลสทั้งหมดได้ ก็ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ไม่ต้องประสบ
ความทุกข์อีก คือเข้าสู่ภาวะนิพพาน

จะเห็นว่าการที่ผู้แต่งได้กำหนดให้ตัวละครพระพุทธเจ้าได้ยกอุทาหรณ์มาประกอบการ
แสดงธรรมนี้ นอกจากจะช่วยให้ตัวละครในเรื่องคือกามนิตเข้าใจเห็นจริงตามไปด้วยแล้ว ยังช่วยให้
ผู้อ่านเฟลิดเฟลิน และสามารถเปรียบเทียบธรรมะกับเรื่องราวอุทาหรณ์ ทำให้จำคำสอนของพระพุทธเจ้า
ได้ง่ายขึ้น

จากการพิจารณาวิถีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา โดยใช้ภาษาความเปรียบหรือ
ยกอุทาหรณ์ประกอบ พบว่า การใช้ภาษาความเปรียบช่วยให้สามารถอธิบายทั้งเหตุการณ์และ
ธรรมะของพระพุทธเจ้าได้ชัดเจน การยกอุทาหรณ์ก็ช่วยให้เห็นตัวอย่างได้กระจ่างชัด ทำให้พระธรรม
เทศนาของพระพุทธเจ้าที่สอดแทรกอยู่ในเนื้อเรื่องที่ น่าจะเข้าใจยากสำหรับคนทั่วไป กลายเป็นเรื่อง
ง่าย อีกทั้งยังสนุกสนานเฟลิดเฟลินไปพร้อมกันด้วย นับว่าผู้แต่งได้นำเอาการใช้ภาษาความเปรียบ
และการยกอุทาหรณ์ มานำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาได้อย่างเหมาะสม

๓.๗ การกล่าวซ้ำและการกล่าวเน้น

การที่จะช่วยให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้จดจำหรือตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งที่กล่าวแสดง
ออกมาทำได้โดยการกล่าวซ้ำบ่อยๆ จะทำให้ผู้อ่านสะดุดต่อสิ่งที่นำเสนอซ้ำๆ นั้น อีกอย่างหนึ่งการ
เน้นสารที่นำเสนอให้ปรากฏอย่างชัดเจน ก็ช่วยชี้ชัดลงไปว่า สิ่งนั้นคือส่วนที่ต้องการนำเสนอ

ในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ก็จะพบข้อความที่กล่าว
ซ้ำๆ กันอยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพราะต้องการให้ผู้ฟังเข้าใจอย่างแจ่มชัด และค่อยๆ พิจารณาไปตามลำดับ
อย่างซ้ำๆ ถี่ถ้วน รอบคอบ ไม่มีการเข้าใจผิด หรือนำไปตีความผิดในภายหลัง

การนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต ผู้แต่งก็ได้นำเสนอสารสำคัญผ่านการ
กล่าวซ้ำและการกล่าวเน้นด้วยเช่นกัน มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓-๑๒๔.

๓.๓.๑ การกล่าวซ้ำ

ในเรื่องกามนิต พบว่ามีข้อความที่ปรากฏซ้ำๆ กัน ต่างแต่ว่าปรากฏอยู่คนละที่ การปรากฏข้อความซ้ำกันในที่ต่างกันนี้ มีประโยชน์ต่อโครงเรื่องของนวนิยาย เพราะทำให้ตัวละครได้หวนรำลึกถึงเรื่องราวและการกระทำที่ผ่านมาของตน และมีประโยชน์ต่อการนำเสนอแนวคิดที่สำคัญทางพุทธศาสนา เพราะข้อความที่ซ้ำกัน ช่วยย้ำแนวคิดให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ข้อความที่ปรากฏซ้ำกัน ในเรื่องกามนิต มีดังต่อไปนี้

“วันหนึ่งพระองค์ออกจากป่าไม้ประดู่ลาย กำโบประดู่ลายไปด้วย ตรัสกะบรรดาสาวกว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันโบไม้ที่เราทำไว้นี้กับโบไม้ที่มีอยู่ในป่าข้างโน้น ข้างไหนจะมากกว่ากัน บรรดาสาวกทูลตอบทันทีว่า “โบไม้ในพระหัตถ์มีจำนวนน้อยกว่าที่มีอยู่ในป่าโน้น พระเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความจริงก็เช่นนั้น สิ่งที่เราตภาคตเห็นแจ้งแล้ว แต่มิได้แสดงให้เห็นแก่พวกท่าน ย่อมมีมากกว่าที่ได้แสดงแล้ว มีอุปมาเหมือนโบประดู่ลายที่อยู่ในมือเรา กับที่มีอยู่ในป่าฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเป็นไฉนเราจึงไม่แสดงให้ฟังทั้งหมด? ก็เพราะไม่เป็นสารประโยชน์ เพื่อความหลุดพ้น ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายในโลกีย์ ไม่เป็นไปเพื่อความจิตจางความรักใคร่ยินดี ไม่เป็นไปเพื่อความเย็นใจ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อัจฉริยะ ไม่เป็นไปเพื่อความตื่นเต็มที และในที่สุดก็ไม่เป็นไปเพื่อนิรพาน”

(บทที่ ๒๐ “เด็กดี” หน้า ๑๑๘)

“ณ บัดนี้ ฉันทราบแล้วว่า ผู้กล่าวนั้น คือพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสต่อไปว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความจริงก็เช่นนั้น สิ่งที่เราตภาคตเห็นแจ้งแล้ว แต่มิได้แสดงให้เห็นแก่พวกท่าน ย่อมมีมากกว่าที่ได้แสดงแล้ว มีอุปมาเหมือนโบประดู่ลายที่อยู่ในมือเรา กับที่มีอยู่ในป่าฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเป็นไฉนเราจึงไม่แสดงให้ฟังทั้งหมด? ก็เพราะไม่เป็นสารประโยชน์ เพื่อความหลุดพ้น ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายในโลกีย์ ไม่เป็นไปเพื่อความจิตจางความรักใคร่ยินดี ไม่เป็นไปเพื่อความเย็นใจ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อัจฉริยะ ไม่เป็นไปเพื่อความตื่นเต็มที และในที่สุดก็ไม่เป็นไปเพื่อนิรพาน”

(บทที่ ๓๕ “การบูชาอันบริสุทธิ์” หน้า ๒๐๕)

ข้อความตอนแรกเป็นตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรมแก่กามนิตในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ส่วนข้อความหลังพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมข้อนี้แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในกรุงโกสัมพี โดยวาสิฏฐีได้นำมาเล่าให้กามนิตฟังอีกครั้งบนสวรรค์

ข้อความทั้งสองนี้ เปรียบเทียบกันแล้ว มีความคล้ายกันมากจนแทบจะเป็นข้อความเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสขึ้นมาเพื่อแก้ข้อกล่าวหาที่กามนิตเข้าใจว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงทราบเรื่องสวรรค์ ดังนั้นจึงไม่กล่าวถึงเรื่องสวรรค์ให้ฟัง ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดของกามนิต พระพุทธเจ้าตรัสแก้ว่า สิ่งที่พระองค์ทรงนำมาแสดงก็เพื่อประโยชน์อันเป็นไปเพื่อความรู้อัจฉริยะบรรลุนิพพาน แต่สิ่งใดที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อการบรรลุนิพพาน แม้พระองค์จะทราบ แต่ก็ไม่ต้องนำมาแสดง เพราะเห็นว่า ไม่เกิดประโยชน์ต่อผู้ฟัง ดังเช่นเรื่องสวรรค์ ซึ่งจะทำการนิยัตติคิดพิจารณาอยู่กับความสุขสบาย และรูป

รส กลิ่น เสียง สัมผัส จนลืมไตร่ตรองความไม่เที่ยงของชีวิต ทำให้การตัดสินใจผิดพลาดจนเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก

อีกอย่างหนึ่ง ข้อความนี้ ก็ช่วยให้ผู้อ่านได้เห็นถึงแนวคิดทางพุทธศาสนาที่มุ่งไปสู่อุดมคติสูงสุดคือการบรรลุนิพพาน สิ่งอื่นๆ นั้น ไม่ใช่ประโยชน์สูงสุด สิ่งที่เป็นประโยชน์สูงสุดมีเพียงสิ่งเดียวคือการเข้าถึงนิพพานเท่านั้น

นอกจากนี้แล้วการกล่าวข้อความที่ซ้ำยังเป็นประโยชน์ต่อเนื้อเรื่อง คือหลังจากที่วาสิฏฐีเล่าข้อความนี้ให้กามนิตฟัง กามนิตก็เกิดความสงสัยว่า ทำไมข้อความถึงคล้ายกับที่ตนได้ฟังจากพระภิกษุชราในห้องโถงบ้านช่างหม้อนัก อีกทั้งยังช่วยกระตุ้นให้กามนิตได้เริ่มโน้มเอียงยอมรับคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตนได้ยินในห้องโถงบ้านช่างหม้อมากขึ้น เนื่องจากพบว่าตรงกันกับข้อความที่วาสิฏฐีเล่าว่าเป็นพระคำรัสที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าจริงๆ

“วาสิฏฐีมองดูกามนิต เมื่อสงบกิริยาเป็นปกติแล้วยิ้ม ตอบว่า “เรื่องนี้พระองค์ทรงทราบอยู่แล้ว จึงได้ตรัสว่า

“มีเกิดก็มีตาย ถึงแก่ความทำลายไปจนสิ้น

“เหมือนกับสวนในโลกและดอกฟ้าในสวรรค์ย่อมร่วงโรยไป”

(บทที่ ๓๐ “มีเกิดมีตาย” หน้า ๑๗๑)

“ความโหม่นสลดความคับแค้นใจ ในเหตุที่ความหวังในความรักอย่างยอดเยี่ยมมากระทบอุปสรรคพลันละลายไป ในบัดนี้ไม่มีแล้ว เมื่อได้ยินพระบรมศาสดาตรัสว่า

“มีเกิดก็มีตาย ถึงแก่ความทำลายไปจนสิ้น

“เหมือนกับสวนในโลกและดอกฟ้าในสวรรค์ย่อมร่วงโรยไป”

(บทที่ ๓๖ “พระพุทธและพระภุชงค์” หน้า ๒๑๕)

ข้อความทั้งสองนี้ กล่าวซ้ำเช่นเดียวกัน เป็นพระคำรัสของพระพุทธเจ้า โดยข้อความแรกวาสิฏฐีกล่าวขึ้นมาเพราะรำลึกถึงพระคำรัสของพระพุทธเจ้าว่าตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้น หลังจากได้เห็นความเสื่อมโทรมในสวรรค์สุขาวดี ทำให้กามนิตเกิดความสงสัย วาสิฏฐีจึงได้เล่ายืนยันเหตุการณ์ว่าตนได้พบพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า แล้วจบลงด้วยพระคำรัสของพระพุทธเจ้าดังที่กล่าวไปข้างต้นนั้น ข้อความนี้ ทำให้กามนิตเริ่มคล้อยตามพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้ามากขึ้น เพราะมีเหตุการณ์การเสื่อมทรุดโทรมลงของสวรรค์สุขาวดีเป็นตัวอย่าง อย่างไรก็ตาม ข้อความนี้ยังช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาว่า สิ่งใดๆ ไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมมีเสื่อมโทรมสูญสลายไปเป็นธรรมดาตามกฎไตรลักษณ์

“พระองค์คงจะทรงเห็นความจริงข้อนี้จึงตรัสว่า

“สูงลิ่วไปจนถึงความสว่างอันล้ำเลิศแห่งสวรรค์ มีเกิดแล้วก็มีดับ

“จงรู้ไว้เถิดว่า ความเป็นไปในอนาคตนั่นแล ย่อมดับเสียจนกระทั่งรัศมีมหาพรหม”

(บทที่ ๓๙ “ความมืดมัวแห่งโลกานุกูล” หน้า ๒๒๓)

“...แล้วทรงกล่าวประโยคที่เธอเห็นว่าเป็นการทำลายความหวังเสียหมด แต่ก็เป็นความจริงที่ประจักษ์อยู่ในขณะนี้ คือ

“สูงลิ่วไปจนถึงความสว่างไสวอันล้ำเลิศแห่งสวรรค์ มีเกิดแล้วก็มีดับ

“จงรู้ไว้เถิดว่า ความเป็นไปในอนาคตนั้นแล ย่อมดับเสียจนกระทั่งรัศมีพรหม”

(บทที่ ๔๑ “โอวาทอย่างง่าย ๆ” หน้า ๒๓๖)

ข้อความแรกวาสิฏฐีนำเอาพระคำรัสของพระพุทธเจ้ามากล่าว หลังจากเริ่มพิจารณาเห็นรัศมีของท้าวมหาพรหมมีดมัวลง จนเป็นเหตุให้กามนิตขอใ้วาสิฏฐีเล่าเรื่องเหตุการณ์ที่ได้พบพระพุทธเจ้าให้ฟังทั้งหมด ข้อความหลังเป็นตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรมแก่พระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา ก่อนจะเสด็จออกจากเมืองโกสัมพี เดินทางไปทางทิศตะวันออก วาสิฏฐีนำมาเล่าให้กามนิตฟัง เป็นการยืนยันว่าเหตุการณ์ที่พรหมโลกกำลังมีดมัวลงนั้นตรงกับถ้อยคำของพระพุทธเจ้า และข้อความนี้ยังช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาว่าทุกสิ่งไม่เที่ยง ต้องเสื่อมโทรมไปเป็นธรรมดา เป็นลักษณะของพรหมโลกที่เกิดขึ้น และถึงกาลเวลาหนึ่งก็ต้องดับลง เช่นเดียวกับสวรรค์สุขาวดี และสิ่งอื่นๆ เว้นไว้แต่นิพพานซึ่งเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

จากการพิจารณาข้อความที่กล่าวซ้ำในเรื่องกามนิต พบว่าผู้แต่งได้ใช้การกล่าวซ้ำเพื่อเป็นการยืนยันว่าข้อความที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ นั้น ถูกต้องตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามที่ตัวละครได้ประสบ ทำให้ตัวละครได้พิจารณาไตร่ตรองได้ถูกต้องตามความเป็นจริง ช่วยให้ตัวละครมีพัฒนาการทางความคิด และช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่อง ความเป็นอนิจจังของชีวิต ดังจะเห็นได้จากการกล่าวซ้ำถึงความไม่เที่ยงของสวรรค์ และพรหมโลก และแนวคิดเรื่องนิพพาน ดังจะเห็นได้จากการกล่าวซ้ำถึงพระคำรัสของพระพุทธเจ้าที่ไม่ตรัสเรื่องอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นไปได้เพื่อพระนิพพาน

๓.๓.๒ การกล่าวเน้น

นิพพานนั้นเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา หลักธรรมทุกข้อที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก็เพื่อการบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือนิพพานนี้เอง ในเรื่องกามนิต มีแนวคิดหลักว่าความรักนำไปสู่นิพพานได้ ดังนั้นการกระทำต่างๆ ความคิด บทสนทนา และพฤติกรรมของตัวละครต่างก็มุ่งรวมไปสู่การบรรลุนิพพาน มีการเน้นให้เห็นถึงนิพพานอย่างแจ่มชัด ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- การกล่าวเน้นภาวะของนิพพาน

เนื่องจากนิพพานเป็นเรื่องที่อธิบายให้ทราบโดยตรงได้ยาก ดังนั้นในเรื่องกามนิต ผู้แต่งจึงได้นำเอานิพพานมาเปรียบเทียบกับเกาะในมหาสมุทรที่น้ำทะเลไม่สามารถซัดสาดให้กระทบกระเทือนได้ เน้นไว้ถึง ๒ ครั้ง ดังต่อไปนี้

“บุคคลมีลักษณะเช่นนี้ ตราบเท่าที่ยังมีร่างอยู่ เทวดาและมนุษย์คงเห็นได้ แต่เมื่อร่างสลายเพราะความตายแล้ว เทวดาและมนุษย์มิได้เห็นต่อไป แม้แต่ธรรมดาผู้เห็นได้ตลอดก็ไม่เห็นเขาคนนั้นอีก ผู้นั้นได้ทำให้ธรรมดาถึงความบอดแล้ว เขาพ้นจากมารแล้ว ได้ข้ามห้วงมหรณพที่ต้องแหวกว่ายวนเกิด เวียนตาย ถึงเกาะอันเป็นแหล่งเดียวที่หลุดพ้นเหนือความเกิด ความตาย กล่าวคือ พระอมฤตมหานิพพาน”

(บทที่ ๑๙ “พระศาสดา” หน้า ๑๑๖)

“และพระพุทธเจ้าทรงชี้แจงทางพ้นทุกข์จากสงสารวัฏด้วยวิธีกำจัดภพคือความเกิดกำจัดความดิ้นรนแส้อยากและความหลงผิดในมายาให้สิ้นแล้ว ก็บรรลุความดับรอบข้างคือพระปริณิพพาน เป็นคำชี้แจงอันอัศจรรย์ นิพพานเปรียบเหมือนเป็นเกาะโดดเดี่ยว อยู่ท่ามกลางมหาสมุทรอันเดือดร้อนด้วยความเกิดมา มีหน้าผาแห่งศิลาชายเกาะนี้ ถูกคลื่นคือมฤตยูซัดสาดไม่เยือกไหว กลับกระจายตีฟองคลื่นสู่ทะเลห้วงสงสารวัฏตามเดิม ในมหาสมุทรนี้มีเรือคือพระธรรมแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า แล่นตัดไปสู่เกาะนั้น โดยปลอดภัยอันตราย แต่ต้องฝ่ามรสุมคือ ตัณหามานะทิสฺส”

(บทที่ ๓๖ “พระพุทธและพระภุชงค์” หน้า ๒๑๓-๒๑๔)

นอกจากการกล่าวเปรียบเทียบนิพพานเหมือนกับเกาะโดดเดี่ยวในมหาสมุทรแล้ว ในเรื่องกามนิตก็มีการอธิบายถึงนิพพานโดยตรงเช่นกัน ดังเช่นตอนที่ว่าสัทธกถาว่ากับกามนิต เมื่อเห็นว่าพรหมโลกกำลังจะเสื่อมสลายลงว่า

“พรหมโลกนี้ กำลังจะลึกลงไปเรอกก็เห็นอยู่ แต่มีแห่งหนึ่งไม่มีความลึกลงไป ไม่มีเบื้องต้นและเขตสุด ซึ่งพระบรมศาสดาเคยตรัสว่า มีอายตนะ (แดน) อันหนึ่ง ไม่ใช่ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม ไม่ใช่นามธรรม มีอารมณ์ยึด ไม่ใช่โลกนี้โลกหน้า ไม่ตั้งอยู่ในทิศไหน ตำบลไร ไม่ใช่เมือง แก้ววิเศษรุ่งเรืองไพศาล ไม่ใช่ที่ไป ที่มา ที่เคลื่อน ที่หยุด ไม่มีที่ยึดเกาะเกี่ยว ไม่มีเกิดไม่มีตาย แต่เป็นที่สุดแห่งทุกขเรียกว่า พระนิพพาน เป็นของลึกซึ้งนี้เห็นเอาด้วยยาก นี้รู้ตามด้วยยาก คาดคะเนเอาไม่ได้ เป็นของประณีตละเอียด เพราะระงับสังขารทั้งปวง เพราะสลัดคืนกิเลสทั้งปวง เพราะสิ้นความแส้อยาก จึงเป็นที่สงบเงียบ เป็นที่ดับเย็นสนิท บันชิตก็พึงทราบได้เอง”

(บทที่ ๔๔ “พินัยกรรมวาสิฏฐี” หน้า ๒๖๒-๒๖๓)

การบรรยายลักษณะของนิพพานข้างต้นนี้ ไม่ได้เปรียบกับสิ่งใดๆ หากแต่เป็นการกล่าวปฏิเสธว่านิพพานเป็นสิ่งไรและไม่เป็นสิ่งไรบ้าง ถึงแม้ว่าจะทำให้เข้าใจได้ยาก แต่ก็ช่วยให้เข้าใจลักษณะของนิพพานที่ตรงประเด็นมากขึ้นไม่กว้างจนเกินไป

- การกล่าวเน้นการบรรลุนิพพาน

ในเรื่องกามนิต ความคิด คำพูด การกระทำของตัวละครหรือแม้แต่คำบรรยายของผู้เล่าเรื่อง ได้ปรากฏการกล่าวถึงการนำไปสู่การบรรลุนิพพานอยู่บ่อยครั้ง มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

“แต่ตามที่ทราบกันอยู่ มีบุคคลบางท่านก่อนละชีวิตนี้ไป ได้ทำลายความมาเกิดในโลกนี้เสียเด็ดขาด และได้ถึงซึ่งความนิรันตสุขไม่กลับมาเกิดอีก บุคคลเหล่านี้คือผู้ที่ละสิ่งใดก็ทิ้งปวง แล้วถือเพศเป็นนักจาริกแสวงบุญ”

(บทที่ ๑๗ “สู่ความเป็นผู้ละบ้านเรือน” หน้า ๑๐๔)

ข้อความนี้ ปรากฏในความคิดของกามนิตก่อนจะตัดสินใจออกเดินทางจาริกแสวงบุญ แม้ว่าการออกเดินทางของกามนิตในครั้งนี้ จะยังไม่ชัดเจนว่าต้องการแสวงบุญเพื่อมุ่งสู่การบรรลุนิพพาน แต่ก็นับเป็นก้าวแรกของกามนิต ที่มีแนวคิดโน้มเอียงไปสู่ความต้องการการหลุดพ้น

“...ศึกษาพิจารณาให้เห็นแจ้งทางดำเนินชีวิตอันหมดจดบริสุทธิ์ และในที่สุดให้มีชัยชนะเหนือคำอุษา คือความดิ้นรนทะยานอยากต่อสิ่งแปรปรวนเสมอไม่เป็นของคงที่ บรรลุที่สุดแห่งทุกข์ถึงพระนิพพาน”

(บทที่ ๓๖ พระพุทธและพระกฤษณ์ หน้า ๒๐๙)

“...และจะได้เกิดพลอินทรีย์ด้านทานความอ่อนแอจากอำนาจกิเลสต่างๆ พยายามบากบั่นบำบัดเพลิงราคาตะโตะโตะให้ดับมอดประสพแต่ความเย็นใจ คือพระนิพพาน ด้วยวิโมกษธรรม...”

(บทที่ ๓๖ พระพุทธและพระกฤษณ์ หน้า ๒๑๒)

ข้อความทั้งสองนี้ปรากฏในพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงต่อ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ณ เทวาลัยพระกฤษณ์ ป่าไม้ประคูลาย กล่าวถึงจุดมุ่งหมายคือการบรรลุนิพพานอย่างชัดเจน

“ตัวท่านมีสิ่งสำคัญที่จะพึงใส่ใจอยู่ คือ จงนึกถึงอมฤตธรรม อย่าได้นึกถึงสิ่งอะไรเลย จงเร่งพยายามชวนชวยต่อไปให้บรรลุ อย่าย่อท้อถอยหลัง”

(บทที่ ๔๓ “มหาปรินิพพาน” หน้า ๒๕๗)

ข้อความนี้พระพุทธเจ้าตรัสต่อพระอานนท์ ก่อนที่จะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน มีจุดมุ่งหมายเพื่อเน้นย้ำให้พระอานนท์ตั้งหน้าทำความเพียรเพื่อให้บรรลุนิพพานโดยเร็ว

นอกจากคำพูดที่กล่าวเพื่อ โน้มนำไปสู่การบรรลุนิพพานแล้ว ผู้แต่งก็ได้กำหนดให้ตัวละครได้บรรลุนิพพาน นับเป็นการเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ตัวละครที่ได้เข้าสู่กระบวนการบรรลุนิพพานก็คือ กามนิตและวาสฏฐิ โดยวาสฏฐิเป็นผู้บรรลุก่อนแล้วกามนิตจึงได้บรรลุทีหลังในเวลาต่อมา

วาสฏฐิ นั้น เป็นตัวละครที่ต้องประสบกับความทุกข์จากความรักมากมาย จนกระทั่งได้มาอุบัตินสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก ตามลำดับ ระหว่างนั้นก็ได้อภิปรายพระธรรมเทศนาของ

พระพุทธเจ้าที่ได้ฟังมาควบลู่ไปกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่ผันผวน แปรปรวนตามที่ตนได้ประสบ ทำให้ วาสถูฐิเห็นจริง และเข้าใจ จนในที่สุดก็สามารถตัดกิเลสทั้งหมดได้

“และขณะที่ได้เห็นพระรูปนี้อยู่เฉพาะหน้าแล้ว วาสถูฐิบังเกิดความรู้อันความ
กระหายอันหมกหมม และความทุกข์อาลัย”^{๙๙}

และวาสถูฐิก็ได้กราบทูลต่อพระรูปพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในฉานเพื่อเป็นการยืนยันถึงการ
บรรลุนิพพานของตนว่า

“ข้าพระองค์รู้แจ้งซึ่งตนแล้ว... ข้าพระองค์ก็ได้เรียนรู้แจ้งซึ่งตนว่าเป็นสภาพแปรปรวน
ไม่คงที่ถาวรเพราะหาแก่นสารมิได้ แล้วข้าพระองค์ก็ยอมละความอาลัย ยึดถือติดข้องเสียด้วย
ความหยั่งทราบเท่าที่เป็นจริงว่า นี่ไม่ใช่ของเรา นี่ไม่ใช่เรา นี่ไม่ใช่อาตมมันของเรา มีแต่มายา
เท่านั้น”^{๑๐๐}

วาสถูฐิได้หมดสิ้นจากกิเลส ไม่ยึดติดกับสิ่งต่างๆ แม้แต่ธรรมะที่เป็นหลักปฏิบัติ ในที่สุด
วาสถูฐิก็ได้ “อันครหานวัปไป” อันเป็นการเข้าสู่ภาวะนิพพานของวาสถูฐิ

สำหรับกามนิตนั้น เป็นตัวละครที่เฝ้าติดตามหาสิ่งที่ตนเองเชื่อว่าถูกต้อง แต่ยังคงค้นหาที่ยัง
พบว่า ไม่ถูกต้อง แต่ก็ยังคงเพราะติดอยู่กับความเชื่อที่วิมานะเดิมของตน ภายหลังได้สนทนาธรรม
กับพระพุทธเจ้า พบความคิดที่ต่างออกไปจากความเชื่อเดิม ถึงแม้จะคล้อยตามเพราะเห็นจริง แต่
เพราะวิมานะและความต้องการจะไปอุบัติบนสวรรค์สุขาวดี เพื่อให้ได้พบเจอกับคู่รักคือวาสถูฐิ
ทำให้กามนิตปฏิเสธข้อธรรมที่ไม่ตรงกับความเชื่อดั้งเดิมของตนทั้งหมด

เมื่อได้อุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดีได้พบวาสถูฐิ กามนิตได้เห็นความเปลี่ยนแปลงแปรปรวน
ของสวรรค์สุขาวดีที่ตนเชื่อมาตลอดว่ามั่นคงชั่วนิรันดร์ และได้ฟังวาสถูฐิเล่าเหตุการณ์ที่ได้เฝ้า
พระพุทธเจ้า และนำธรรมะบางส่วนมาอธิบายทำให้กามนิตเริ่มเห็นตามคำชี้แจงของวาสถูฐิมากขึ้น
และเมื่อได้ขึ้นไปอยู่บนพรหมโลก ได้เห็นความเสื่อมทรุดของพรหมโลก ทำให้กามนิตสละความเชื่อ
ดั้งเดิมของตนออกไปจนหมด และรับเอาพระธรรมของพระพุทธเจ้าเข้ามาพิจารณาใคร่ครวญแทน

ระหว่างที่ดำรงตนอยู่ในพรหมโลก ได้เห็นดาวต่างๆ สนุกสนานร่าเริง บันเทิง เนื่องจาก
ยินดีปรีดาต้อนรับวันใหม่ในพรหมโลก ทำให้กามนิตเกิดความสังเวชใจ จนเป็นเหตุให้สละความ
ยึดติดต่างๆ เสียได้

“อันความสมเพชโลกทวยเทพและท้าวมหาพรหมนี้เอง เป็นทางให้ประหารมานะ
ความสำคัญและภวราคะความติดใจเกิดที่ยังเหลือเป็นเศษอยู่ให้หมดสิ้นไป”^{๑๐๑}

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕ - ๒๖๖.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

นี่เป็นการนิพพานของกามนิตคือดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว แต่ดาวกามนิตอยู่มาอีกหน่อยหนึ่ง เพื่อให้หมู่ดาวต่างๆ ได้รับทราบถึงความจริงว่ายังมีวิถีทางอื่นที่ดีกว่าการอยู่ในกฎของท้าวมหาพรหม จากนั้นไม่นาน กามนิตก็ได้เข้าสู่ภาวะนิพพาน คือ “...ดับวูปไม่มีเหลือ” ^{๘๒} ซึ่งเป็นการเข้าสู่ภาวะนิพพานของกามนิตโดยสมบูรณ์

การที่ในเนื้อเรื่องกามนิต มีเหตุการณ์การบรรลุนิพพานของกามนิตและวาสิฏฐี ช่วยให้เห็นความตั้งใจของผู้แต่งที่ได้เน้นแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องนิพพานออกมาอย่างเด่นชัด และยังเป็น การรับรองสนับสนุนแนวคิดหลักเรื่องความรักนำไปสู่นิพพานได้อย่างชัดเจนด้วย

๓.๘ การนำเอาแนวคิดของศาสนาอื่นมาเปรียบเทียบ

ในเรื่องกามนิต นอกจากจะพบแนวคิดทางพุทธศาสนาแล้ว ก็ยังพบแนวคิดของศาสนาหรือลัทธิอื่นปรากฏอยู่ด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่าผู้แต่งได้นำเอาแนวคิดของศาสนาหรือลัทธิอื่นมาเปรียบเทียบกับแนวคิดทางพุทธศาสนา เพื่อนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาให้โดดเด่นยิ่งขึ้นนั่นเอง

การนำเอาแนวคิดของศาสนาอื่นมาเปรียบเทียบกับแนวคิดทางพุทธศาสนา^{๘๓} ได้มีปรากฏอยู่บ้างแล้วในพระไตรปิฎก ดังเช่นในพรหมชาลสูตร^{๘๔} พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงทิวติ ทฤษฎี หรือปรัชญาของลัทธิต่างๆ ร่วมสมัยพุทธกาล มีทั้งหมด ๖๒ ทฤษฎี เมื่อสรุปลงไปให้สั้นก็จะเหลือเพียง ๒ ประการ คือ พวกหนึ่งเห็นว่าเที่ยงแท้ตลอดไป คือมีอยู่นิรันดร (ัสสตทิวติ) และพวกหนึ่งเห็นว่าขาดสูญ ไม่คงอยู่ตลอดไป ไม่นิรันดร (อจเจททิวติ) พระพุทธเจ้าได้ทรงยกทิวติเหล่านี้ขึ้นมาชี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนามีหลักคำสอนต่างจากทิวติเหล่านี้อย่างไร นั่นคือพุทธศาสนาเป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง ไม่ใช่ทั้งสองอย่างข้างต้น พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักปฏิจ-สมุปปาท หรืออทัปปัจจยตา สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นหรือดับไปเพราะมีเงื่อนไขและหมดเงื่อนไข จะชี้ชัดลงไปให้ตายตัวไม่ได้ แล้วแต่เงื่อนไข^{๘๕}

ในสามัญญผลสูตร^{๘๖} ก็ได้มีกล่าวถึงทิวติหรือปรัชญาของสำนักอาจารย์ชื่อดังในสมัยพุทธกาล ๖ ท่าน คือ ๑)ปุรณะ กัสสปะ ๒)มักขลิ โคสาละ ๓)อชิตะ เกสกัมพล ๔)ปุรุชะ กัจจายนะ ๕)นิคันฐะ นาฏบุตร และ ๖)สญชัย เวลัญฐบุตร แล้วสรุปลงด้วยผลของความเป็นสมณะ พระพุทธเจ้าชี้ให้เห็นว่า การเข้ามาบวชถือพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนานั้น ได้อานิสงส์ตั้งแต่ระดับพื้นฐาน คือได้พ้นหรือเลื่อนจากสถานภาพเดิมทางสังคม ได้รับการนับถือจากคนทั่วไป ระดับกลางคือ เมื่อสมบูรณ์ด้วยศีล สාරวมอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ สันโดษ บำเพ็ญสมาธิ ก็จะได้ฉาน

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๓.

^{๘๓} ที.สี. ๙/๑-๙๐.

^{๘๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก (กรุงเทพฯ: หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๔.

^{๘๕} ที.สี. ๙/๙๑-๑๔๐.

ระดับต่างๆ และระดับสูง คือ ได้วิชา ๓ อันเป็นการทำกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นไป^{๔๖} ได้บรรลุ นิพพาน

นอกจากนี้ ก็ยังมีเนื้อความปรากฏในพระไตรปิฎกอีกหลายแห่ง กล่าวถึงนักบวชต่าง ศาสนาเช่น อาชีวก ปริพพาชก พราหมณ์ ชฎิล เป็นต้น ได้เข้ามากราบทูลถามปัญหาพระพุทธรเจ้า พร้อมทั้งได้แสดงทิวทัศน์ของตน พระพุทธรเจ้าก็ได้ตรัสตอบ จนทำให้นักบวชต่างศาสนาเหล่านี้ เกิด ความศรัทธาเลื่อมใส ขอบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา หรือบางแห่งพระพุทธรเจ้าได้เสด็จไปแสดง ธรรมเปรียบเทียบกับแนวคิดของนักบวชเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง ดังเช่นทรงแสดงอาทิตตปริยาย สสูตร^{๔๗} ให้ชฎิลทั้ง ๓ คือ อรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ พร้อมทั้งสาวก เกิดความ เลื่อมใส เปลี่ยนจากลัทธิการบูชาไฟเดิมของตน ได้มาถือบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์สาวกของพระพุทธร เจ้า ช่วยเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาต่อไป

จะเห็นได้ว่าการนำเอาแนวคิดของศาสนาอื่นมาเปรียบเทียบกับพุทธศาสนานั้น ได้มีปรากฏ อยู่แล้วในพระไตรปิฎก นับได้ว่าเป็นขนบของวรรณคดีพุทธศาสนาในการนำเสนอแนวคิดทาง พุทธศาสนาอย่างหนึ่ง

ในเรื่องกามนิต ศาสนาหรือลัทธิที่มีแนวคิดต่างจากพุทธศาสนาที่พบในเรื่องกามนิตนี้ก็คือ ศาสนาพราหมณ์ หรือที่ได้พัฒนาเป็นศาสนาฮินดูในปัจจุบัน แนวคิดทางศาสนาพราหมณ์นี้ ได้มี ปรากฏแทรกอยู่ในตอนต่างๆ ในเรื่องกามนิต ทั้งในลักษณะของการบรรยายถึงเทพเจ้า หรือการ บรรยายให้เห็นถึงแนวคิด ปรากฏเปรียบเทียบกับแนวคิดทางพุทธศาสนาไปพร้อมๆ กัน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๘.๑ พระพุทธรูปกับพระกฤษณ์

การเปรียบเทียบระหว่างพระพุทธรูปกับพระกฤษณ์นั้น เกิดขึ้นในตอนที่ว่าสิทธูได้เข้าไปฟัง พระธรรมเทศนาของพระพุทธรเจ้าเป็นครั้งแรกในสุเมทุมพุ่มไม้พระกฤษณ์ โดยที่สถานที่แห่งนี้ เดิม เป็นเทวาลัยศักดิ์สิทธิ์ที่ชนชาวเมือง โกสัมพีสร้างไว้เพื่อบูชาพระกฤษณ์แต่ภายหลังได้มีผู้สร้าง เทวาลัยใหญ่โตกว่าขึ้นในตัวเมือง ทำให้สถานที่แห่งนี้ถูกทอดทิ้งละเลยจนกระทั่งพระพุทธรเจ้าได้ เสด็จมาพักที่บริเวณนี้ จึงทำให้มีผู้คนมาชุมนุมเป็นจำนวนมาก

เนื่องจากเทวาลัยมีสิ่งก่อสร้างทั้งอาคารและรูปปั้นพระกฤษณ์อยู่จำนวน ไม่น้อย อันเป็น เครื่องแสดงให้เห็นถึงผู้สร้างเทวาลัยได้รำลึกถึงคุณของพระกฤษณ์ ดังนั้นพระพุทธรเจ้าจึง ได้หยิบยก เอาสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นชัดเจน สามารถแบ่งประเด็นการเปรียบเทียบ ออกได้ ๕ ประเด็น คือ

^{๔๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๒๔-๒๕.

^{๔๗} วินย.ม. ๔/๓๗-๕๕.

๑. การที่ผู้คนเคารพบูชาพระกฤษณ์ ก็เพราะระลึกถึงคุณที่พระกฤษณ์ทนรับทุกข์ลำบากจากกิจการต่างๆ ที่ต้องเอาชนะให้ได้ ดังนั้นเมื่อผู้คนได้ให้ความเคารพบูชาและยึดเอาพระองค์เป็นแบบอย่างแล้ว ตายไปก็จะได้ไปเสวยทิพย์สุขอยู่บนสวรรค์

ส่วนทางด้านพระพุทธเจ้านั้น ผู้คนทั้งหลายมาชุมนุมกันก็เพื่อฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า นำไปพิจารณาตามที่เป็นจริง ศึกษาให้เห็นแจ้งถึงทางดำเนินชีวิตอันหมดจดบริสุทธิ์ เพื่อให้สามารถเอาชนะกิเลส ความดิ้นรนทะยานอยากทั้งหลายได้ เพื่อให้บรรลุถึงที่สุดแห่งทุกข์คือพระนิพพาน

๒. พระกฤษณ์ได้ถูกอุบายชักชวนจากพญางังส์เจ้ากรุงมธูรา กษัตริย์โหดร้ายทารุณ ให้เข้าไปแข่งขันชิงรางวัลในพระราชวัง ในขณะที่พระกฤษณ์กำลังจะเข้าไปสนามแข่งขันพญางังส์ก็ได้สั่งให้ควาญช้างปล่อยช้างพลายศึกตัวครุร้ายออกจากโรงเพื่อสังหารพระกฤษณ์ แต่การณ์กลับกลายเป็นว่าพระกฤษณ์สังหารช้างพลายตัวนั้น หักงาเสียข้างหนึ่ง ถีอเข้าไปในสนามแข่งขัน ทำให้พระยาगังส์ตกใจเป็นอันมาก

เรื่องราวคล้ายๆ กันนี้ เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าด้วยเช่นกัน นั่นคือ พระพุทธเจ้าก็ได้ถูกศัตรูปองร้าย ศัตรูได้ออกอุบายให้ช้างที่ดุเดือด* ให้มุ่งมาทำร้ายพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าหาได้ตอบโต้ช้างเหมือนกับที่พระกฤษณ์ทำไม่ แต่กลับทอดพระเนตรเห็นถึงความน่าสงสารของช้างที่ถูกมนุษย์ใจบาปเอาหอกที่มแทง ได้รับความทุกข์ทรมานเจ็บปวดแสนสาหัส จนเกิดอาการบ้าคลั่งดีเดือด ช้างยังถูกไล่ต้อนให้มาทำร้ายพระองค์ ดังนั้นพระพุทธองค์จึงมิได้มีพระหฤทัยสะดุ้งหรือหวาดกลัวอันตรายแต่อย่างใด แต่กลับเกิดพระกรุณาธิคุณ จึงทรงหยุดพระดำเนินกลางทางแล้วยกพระหัตถ์ประทานอภัยแก่ช้างที่กำลังดุเดือดพร้อมทรงเผยพระปิยวาจาอ่อนหวานประโลมใจ เมื่อช้างร้ายได้ยินก็ชะงัก ส่งเสียงร้องดังสนั่นสองสามหน และแล้วมันก็เทาเข้าลงเหมือนอย่างที่เคยให้เจ้าของนั่งเป็นการแสดงความเคารพ เสร็จแล้วก็เดินหลีกไป

ในเรื่องกามนิต นอกจากจะเปรียบเรื่องการเผชิญหน้ากับช้างระหว่างพระกฤษณ์กับพระพุทธเจ้าแล้ว การที่องค์กุลิมาลจอมโจรครุร้ายใจทมิฬได้พบกับพระพุทธเจ้า ก็มีลักษณะคล้ายกันกับช้างครุร้ายตัวนี้ เพราะในที่สุดองค์กุลิมาลก็ได้ละพศทิ้งอาวุธเข้าไปแสดงความเคารพพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งรับฟังพระธรรมเทศนา จนในที่สุดก็ปวารณาตนละเลิกจากการเบียดเบียนผู้อื่นทั้งหมดแล้วก็ได้เข้าบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา

๓. พระกฤษณ์มีชายาจำนวนมากถึงหมื่นหกพันร้อยคน โดยได้มาจากการรับชนะท้าวนรกาสูรในการเข้าหาชายาจำนวนมากเช่นนี้ในแต่ละครั้ง พระกฤษณ์ก็จะแบ่งภาคไปสมสู่อยู่ด้วยทั่วกัน ทำให้เหล่าชายาต่างก็เข้าใจว่า พระกฤษณ์โปรดที่จะไปสมักรสังวาสอยู่กับตนผู้เดียวเท่านั้น

* ในที่นี้พระเทพทัตได้ปล่อยช้างชื่อว่า นาคาศรี เข้ามาทำร้ายพระพุทธเจ้า เพราะไม่พอใจที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสยกอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ให้ตามที่ตนร้องขอ

เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าในการแสดงธรรมต่อหน้าบริษัทคือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ซึ่งในขณะที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมอยู่นั้น ต่างก็เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมนั้นแก่ตนผู้เดียว เช่นเดียวกับที่วาสิฏฐีเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าตรัสมุ่งหมายโปรดตนเป็นพิเศษ

“...ดังนี้ จะให้ฉันนึกเห็นเป็นอย่างอื่นได้อย่างไร? และดูเหมือนที่พระพุทธเจ้าตรัสจะมุ่งหมายโปรดฉันเป็นพิเศษ เพราะถ้าพูดสำหรับผู้มาฟังยกเว้นพระภิกษุภิกษุณีผู้พหูสูตแล้วก็จะเห็นจะมีแต่ฉันคนเดียวที่เข้าใจในประเด็นของเรื่องที่ทรงสาธก”^{๔๔}

๔. เชื่อกันว่าพระกฤษณ์คือพระเจ้าผู้ทรงรักษาและถนอมสกลโลกด้วยความกรุณาในสรรพสัตว์ วิธีการลงมาช่วยโลกมนุษย์ก็คือแบ่งภาคอวตารจากดินแดนสวรรค์มาทรมาณกายอยู่ในมนุษย์โลก

สำหรับพระพุทธเจ้านั้น ก่อนที่พระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ก็ได้ทรมาณพระกาย แสวงหาพระสัจธรรม จนกระทั่งได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และหลังจากที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ทรงรู้สึกท้อพระหฤทัย เนื่องจากพระสัจธรรมที่พระองค์ค้นพบ เป็นพระธรรมที่ล้าลึก ยากที่เหล่าชนที่มัวเมาอยู่ในความบันเทิงโลกียสุขจะเข้าใจได้ เพราะหลักธรรมที่จะทรงแสดงเป็นการฝืนกระแสกิเลส คงจะไม่มีใครยอมฟังหรือเห็นแจ้งได้ง่าย พระองค์ได้ใช้ความพยายามตรวจดูด้วยพระญาณวิธีอีกครั้งหนึ่งก็ทรงพบว่าเหล่าชนในสังสารโลกมีลักษณะแตกต่างกันไป ที่ปัญญาต่ำทราวมก็มี หรือที่มีพื้นฉลาดจนกระทั่งถึงปัญญาไวเฉียบแหลมก็มีเช่นเดียวกัน หากพระองค์แนะวิถีธรรมให้ก็น่าจะช่วยให้ชนเหล่านี้บางกลุ่มมองเห็นพระสัจธรรมได้เช่นเดียวกับพระองค์ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงเลิกจากการเสวยวิมุตติสุขจากความเป็นผู้ขวนขวายน้อย เริ่มเสด็จจาริกประกาศพระสัจธรรมไปในที่ต่างๆ แม้ว่าจะทรงพบกับความลำบากยากแค้นสักเพียงไร แต่พระองค์ก็ไม่ทรงย่อท้อ ทั้งนี้ก็เพราะพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อมนุษย์โลก เพื่อจะให้ได้รับวิมุตติสุขเหมือนกับที่พระองค์ได้รับอยู่นั่นเอง และอีกอย่างหนึ่งก็เพื่อเป็นตัวอย่างของความอดทนต่อความยากลำบาก เพื่อให้พระชาชนและสาวกของพระองค์ได้ตระหนักถึงความยากลำบากต่างๆ จะได้เกิดความแข็งแรงพยายามมุ่งมั่น ด้านทานความอ่อนแอจากอำนาจกิเลสต่างๆ สามารถดับเพลิงราคะ โทสะ โมหะที่ลุกโชนอยู่เป็นนิตย์ให้ดับมอดลงได้ จะได้ประสบแต่ความสงบเย็นใจ ได้รับวิมุตติสุข หรือได้บรรลุวิโมกษธรรม คือ พระนิพพาน

๕. ในขณะที่โลกเกิดความเดือดร้อนลำเค็ญจากสัตว์ร้าย หรืออสูร หรือแม่แต่กษัตริย์ผู้มีใจโหดเหี้ยม พระกฤษณ์ก็จะเป็นผู้มาช่วยปราบสิ่งชั่วร้ายต่างๆ เหล่านี้ เช่น ปราบงูน้ำชื่อกาลิยะฆ่าอริยาสูรผู้แปลงเป็นโค และธนูกาสูรซึ่งแปลงเป็นลา กำจัดพญางังส์และพญาโปณฑรผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเป็นต้น เพื่อให้โลกเกิดความสงบร่มเย็นเช่นเดิม

ในส่วนของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์มิได้ทรงต่อสู้กำจัดศัตรูภายนอก ซึ่งทำให้เกิดเวรปฏิเวธ แต่ทรงสอนให้กำจัดศัตรูภายใน ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง พระองค์มิได้มุ่ง

^{๔๔} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๒๑๐.

ปลดเปลื้องความทรมานทุกข์พะเท่านั้น แต่มุ่งปลดเปลื้องทุกข์ให้หมดสิ้นไป และทรงชี้แจงทางพ้นทุกข์จากสังสารวัฏ ด้วยวิธีกำจัดภพคือความเกิด กำจัดความดิ้นรนแส้อยาก และความหลงผิดในมายาให้สิ้น แล้วก็บรรลุความดับรอบข้าง คือพระนิพพาน

จะเห็นได้ว่า การเปรียบเทียบระหว่างพระพุทธเจ้าและพระกฤษณ์นี้ ช่วยให้เห็นแนวคิทางพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้น ทั้ง ๕ ประเด็นที่กล่าวมาแล้วนั้น ประเด็นแรกแสดงถึงแนวคิทางพุทธศาสนาว่าไม่ได้มุ่งเพียงเพื่อเอาชนะผู้อื่น ดายไปจะได้อะไรไปเกิดบนสวรรค์เท่านั้น หากแต่มุ่งไปที่การพิจารณาชีวิตตามที่จริง และให้สามารถเอาชนะกิเลสต่างๆ ให้ได้ เพื่อจะได้บรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน

ประเด็นที่สอง ช่วยให้เห็นแนวคิทางพุทธศาสนาว่า วิธีการเอาชนะศัตรู ไม่ใช่การทำร้ายโต้ตอบศัตรู หากแต่เป็นการให้อภัย และช่วยให้ศัตรูพ้นจากความทุกข์ทรมาน ให้ได้รับความสุขเหมือนกับที่ตนได้รับ

ประเด็นต่อมา ก็คือ แสดงให้เห็นถึงหลักธรรมของพุทธศาสนาว่า ตรงกับความคิและวิถีชีวิตของผู้ฟังทุกๆ คน

ประเด็นที่สี่ แสดงให้เห็นถึงความอดสาหะพยายามของพระพุทธเจ้าในการฝ่าฟันอุปสรรคความทุกข์ยากต่างๆ จนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และการเสียสละไม่เสวยวิมุตติสุขแต่เพียงผู้เดียว หากแต่ทรงเผยแผ่พระสัจธรรมไปในที่ต่างๆ เพื่อให้ประชาชนอื่นๆ ได้เสวยวิมุตติสุขเช่นเดียวกัน ในที่นี้จึงหมายถึงแนวคิทางพุทธศาสนาที่ให้มี ความอดสาหะพยายาม มีความเสียสละ และเน้นที่อุดมคิอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือการได้สัมผัสกับวิมุตติสุขหรือ การได้บรรลุพระนิพพาน

ประเด็นสุดท้าย ยิ่งชี้ชัดให้เห็นถึงแนวคิสำคัญทางพุทธศาสนาที่มุ่งกำจัดศัตรูภายในคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง กำจัดภพคือความเกิด ประหารความดิ้นรนแส้อยาก รวมทั้งกิเลสต่างๆ ให้หมดสิ้นไป เพื่อเข้าสู่วิมุตติสุข คือบรรลุนิพพานอีกเช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น การเปรียบเทียบระหว่างพระพุทธกับพระกฤษณ์ ก็ถือว่าการนำเสนอแนวคิทางพุทธศาสนาอีกแนวทางหนึ่งดังที่กล่าวมานี้

๓.๘.๒ รหัสยลัทธิ

ในเรื่องกามนิต ขณะที่ตัวละครเอกคือกามนิตถูกกลุ่มโจรองคูลิมาลจับตัวไว้ เพื่อรอให้คนรับใช้นำค่าไถ่มาไถ่ตัวคืน กามนิตก็ได้ติดตามกลุ่มโจรไปยังที่ต่างๆ รวมทั้งสถานที่ที่กลุ่มโจรเหล่านี้ไปปล้นด้วย ดังจะพบได้จากตอนที่กามนิตได้พบพระภิกษุองคูลิมาลที่บ้านในภายหลัง เกิดความหวาดกลัวว่าทรัพย์สมบัติ และภคหาสถ์ของตนจะพังทลายลงย่อยยับ ดังเช่นที่ตนได้พบเจอมาแล้ว

ในขณะที่อยู่ร่วมกับโจร กามนิตได้ศึกษาภาษาและวิถีโจรไปพร้อมๆ กันและที่สำคัญก็คือ กามนิตได้มีโอกาสเข้าร่วมฟังการแสดงลัทธิ ซึ่งมีเนื้อความที่ค่อนข้างจะตรงกันข้ามกับความเชื่อของคนทั่วไป โดยผู้ประกาศลัทธิได้แปลงความเชื่อต่างๆ ให้ตรงกับความเชื่อและความเป็นอยู่ของตน ดังมีเนื้อหาโดยย่อดังนี้

พระสูตรกล่าวถึง “ทัณฑ์” ว่า ในพระสูตรก่อนหน้านั้น หมายถึงการลงโทษของพระเจ้าแผ่นดิน แต่พระสูตรนี้กล่าวว่า “ไม่แน่นอน” นั่นคือการลงโทษนี้ไม่น่าจะมี เพราะมีเหตุยืนยันไว้สามประการคือ

“เพราะความว่างเปล่า” เนื่องจากร่างกายประกอบด้วยอนุปรมาณูหลายๆ อนุปรมาณูรวมกัน การใช้ดาบฟันลงไปบนตัวคน จึงเป็นเพียงการฟันลงไปในที่ว่างเปล่า หาได้ทำอันตรายใครไม่

“เพราะคัมภีร์พระเวท” ที่สอนว่า สิ่งซึ่งมีภาวะแท้จริงมีหนึ่งเท่านั้นคือพรหม นอกนั้นก็สิ่งที่ยกออกจากพรหม ในที่สุดก็จะกลับไปปรวมกับพรหมตามเดิม ดังนั้น จึงไม่มีผู้ประหารหรือผู้ถูกประหาร เพราะทั้งสองต่างก็เป็นสิ่งเดียวกัน นั่นคือพรหม

“เพราะตำนานภควัทลิตา” พระกฤษณะได้ชี้ให้พระอรชุนเห็นว่า คนเหล่านี้เป็นเพียงภาวะที่มีตัวตนขึ้นเท่านั้น สุดท้ายก็ต้องดับสูญไปเข้าร่วมกับพระผู้ทรงความเป็นหนึ่งคือพรหม ดังนั้นจึงไม่มีทั้งผู้ประหารและผู้ถูกประหาร

วาชสพรพอธิบายเพิ่มเติมว่า

ผู้ใดทำร้าย หรือให้ผู้อื่นทำร้าย หรือลักขโมยของผู้อื่น ถือว่าไม่มีความผิด ส่วนผู้ที่บำเพ็ญบุญแจกทาน หรือออกปฏิบัติบำเพ็ญภวานาสละความสุข ก็ไม่ถือว่าได้ทำบุญหรือทำความดี

ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นพระพรหมหมด มีความแตกต่างอยู่เพียงว่า พระพรหมเป็นผู้กิน แต่ไม่ได้เป็นผู้ถูกกิน ดังนั้นความเป็นพรหมไม่ได้อยู่ที่ถูกผู้อื่นประหาร หรือถูกกิน ควรเป็นผู้ประหาร หรือเป็นผู้กินเสียเอง แล้วจึงจะมีลักษณะเป็นพรหม

เมื่อสิ่งทั้งหลายออกจากพรหม จะดีจะชั่ว จะเป็นคนร้ายหรือคนดีก็คือพรหม ดังนั้น ผู้เป็นโจร คือเป็นผู้ทำลายผู้กินก็ถือว่าเป็นผู้ดำเนินอย่างพรหม ถือว่าเป็นผู้มีภาวะอยู่สูง

เนื้อความของลัทธิของวาชสพรพหรือรหস্যลัทธิจบลงดังนี้

จะเห็นได้ว่า เนื้อความในรหস্যลัทธินี้ มีนัยตรงกันข้ามไปจากความเชื่อของคน โดยทั่วไปคือผู้ทำผิดก็ต้องได้รับโทษ โจรได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เปรียบได้กับพรหมโดยความหมายที่ว่าเป็นผู้กินผู้อื่นและเป็นผู้ที่มีภาวะอยู่สูงกว่าผู้อื่น โดยนัยที่ว่าเป็นผู้ทำลายผู้กินด้วย ดังนี้ความดีความชั่วจึงไม่มี แต่กลับไปยกย่องผู้ที่สามารถทำลายหรือทำร้ายผู้อื่นว่าเป็นผู้ที่อยู่ในภาวะสูงส่งแทน

ในตอนที่ว่าร่างกายประกอบด้วยอนุปรมาณูซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้จำนวนมากมารวมกัน เมื่อใช้ดาบฟันลงไปจึงเป็นเพียงการฟันลงในที่ว่างเปล่า นั้น ผู้แตงน่าจะได้คัดแปลงมาจากหลักคำสอนของปคุช กัจจายนะ ดังปรากฏในพระไตรปิฎก สามัญญผลสูตร ทิฆนิกายว่า พระเจ้าอชาตศัตรูได้เข้าไปหาเพื่อถามสามัญญผลสูตร เจ้าลัทธิปคุช กัจจายนะก็หาได้ตอบตรงกับคำถามไม่ แต่ได้แสดงทรรศนะทางปรัชญาของเขาว่า

... “ดูก่อนมหาบพิตร สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ (ไม่มีผู้สร้าง) ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ใครได้ทำไว้ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีใครบัญชาให้ใครเนรมิตไว้ เป็นสภาพยั่งยืน ตั้งอยู่มั่นคง ดุจยอดเขา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านั้นไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวนไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน สภาวะ ๗ กองนั้นเป็นไฉน คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ มีชีวะเป็นที่ ๗... ผู้ฆ่าเองก็ดี ผู้ใช้ให้ผู้อื่นฆ่าก็ดี ผู้ไต่ยืนเองก็ดี ผู้กล่าวให้คนอื่นไต่ยืนก็ดี ผู้เข้าใจความหมายเองก็ดี ผู้ทำให้ผู้อื่นเข้าใจความหมายก็ดี ไม่มีในสภาวะ ๗ กองนั้น เพราะว่าบุคคลที่เอาศาสตราที่คมกล้า ตัดศีรษะกันก็ไม่ชื่อว่าใครปลงชีวิตใคร เป็นแต่ศาสตราสอดไปตามช่องแห่งสภาวะ ๗ กองเท่านั้น...”^{๔๙}

จะเห็นได้ว่าทรรชนะของปฏุ กัจจายณะ เหมาะสมอย่างยิ่งที่โจรซึ่งเป็นผู้เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นโดยปกติ จะนำมากล่าวอ้างเพื่อยืนยันว่าการกระทำของตนเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ดังนั้นในเรื่อง กามนิตร หัสยลัทธิจึงเป็นความเชื่อของกลุ่มโจรองคฺลิมาลที่นำมาจากทรรชนะของปฏุ กัจจายณะ โดยผู้แต่งได้ให้ตัวละครวาชสรพเป็นผู้แสดงลัทธิต เป็นการแสดงให้เห็นชัดเจนถึงการตีความคัมภีร์ของศาสนาพรมณ์ฮินดูไปตามความต้องการของตน และที่ในคัมภีร์พระเวทมีข้อความกล่าวถึงนรกอันเป็นสถานที่ลงโทษคนทำชั่วนั้น วาชสรพก็ได้ให้เหตุผลว่าเพราะผู้อ่อนแอเดิมแต่งขึ้นเพื่อป้องกันตนเอง ลัทธินี้ผู้ถือลัทธิตคือกลุ่มโจรต่างก็เชื่อว่าตนจะต้องได้รับผลดีตามที่ตนเชื่อจริงๆ แต่หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะในภายหลังกลุ่มโจรทั้งหมดได้ถูกกลุ่มทหารของสาตาเคียรจับได้ และถูกสั่งให้ตัดคอเสียบศีรษะประจาน ไว้ที่ริมกำแพงเมือง ตัววาชสรพซึ่งเป็นผู้ประกาศลัทธิตเอง ก็ตกนรก ต้องทนทุกข์ทรมานอยู่ในนรกหอก ดังที่ทราบได้จากตอนที่องคฺลิมาล (โจรเพียงคนเดียวที่รอดจากการตัดศีรษะเสียบประจานมาได้ เพราะสาตาเคียรต้องการให้ช่วยทำอุบายหลอกวาสิฏฐี) ได้พบกับพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แต่องคฺลิมาลยังไม่ตกลงใจที่จะเชื่อตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ เพราะเห็นว่าต่างออกไปจากคำชี้แจงของวาชสรพ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ช่วยให้องคฺลิมาลได้เห็นถึงการทนทุกข์ทรมานของวาชสรพในนรก จนทำให้องคฺลิมาลเกิดความหวาดกลัวว่าจะเกิดขึ้นกับตนบ้าง จึงละเลิกจากการเบียดเบียนผู้อื่น ทำร้ายผู้อื่น หันมายึดถือเอาพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ กลับตัวเป็นคนดี และได้บวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

เหตุการณ์ตอนที่องคฺลิมาล ได้พบพระพุทธเจ้า และได้เห็นวาชสรพได้รับความทุกข์ทรมานอยู่ในนรกนี้เอง ที่เป็นการเปรียบเทียบรหัสลัทธิตกับแนวคิดทางพุทธศาสนา ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ความเชื่อตามรหัสลัทธิตของวาชสรพนั้นทั้งหมดไม่ถูกต้องและได้นำเสนอทางออกที่ถูกต้องให้กับองคฺลิมาล คือหันมายึดตามหลักแนวคิดของพุทธศาสนา นั่นคือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น มุ่งขจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ความโลภ ความโกรธ ความหลงให้หมดสิ้น เพื่อจะได้ไม่ต้องวนเกิดเวียนตายอยู่ในวัฏสงสารอีกต่อไป

^{๔๙} ที.สี. ๙/๙๗.

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้นำเสนอรหัสยลัทธิมาแสดงเปรียบเทียบกับแนวคิดทางพุทธศาสนา โดยเป็นการเปรียบเทียบหักล้างแนวคิดที่เห็นผิดตรงกันข้าม ช่วยให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนาชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๓.๘.๓ นิพพานกับการรวมตัวกับพรหมัน

ศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ต่างก็เป็นศาสนาที่มุ่งไปสู่ความหลุดพ้น คือมุ่งหลุดพ้นจากกองกิเลสและกองทุกข์ หากแต่ว่าการปฏิบัติ และแนวคิดของการหลุดพ้นของทั้งสองศาสนานี้ ต่างกัน กล่าวคือ ศาสนาพุทธเน้นให้พุทธศาสนิกชนมองโลกตามความเป็นจริง รู้ว่าชีวิตเป็นทุกข์ รู้เหตุแห่งทุกข์ รู้ทางดับทุกข์ และรู้วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ แล้วปฏิบัติไปตามทางสายกลางคือ มรรค ๘ เพื่อให้ตัดขาดจากกิเลส ราคะ โทสะ โมหะ เครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย เข้าสู่ภาวะดับสนิทจากกิเลสทั้งปวง คือเข้าสู่ภาวะนิพพาน ส่วนศาสนาพราหมณ์ เน้นไปที่ความศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้า หรือพระพรหม ศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นมาจาก “พรหม” และ “พรหม” เป็นผู้บันดาลให้เกิดมีขึ้น การเกิดมีขึ้นของสิ่งต่างๆ ก็คือการแยกตัวออกไปจากพรหมนั่นเอง ส่วนต่างๆ ที่แยกออกไปนั้นเรียกว่า “อาตมัน” หรือ “ชีวาตมัน” ส่วนที่เป็นวิญญูณดั้งเดิมหรือพรหมนั้น เรียกว่า “ปรมาตมัน” การที่บุคคลนับถือศาสนาพราหมณ์จะหลุดพ้นจากทุกข์ได้นั้น ก็โดยการบำเพ็ญเพียรกิริยา โดยอาจจะเป็นการปฏิบัติทางกายอย่างเคร่งครัดเป็นการบูชาต่อพระผู้เป็นเจ้า หรือการทำพิธีกรรมบวงสรวงเทพเจ้า หรืออีกทางหนึ่งก็โดยการทำสมาธิเพ่งกระแสจิตมุ่งไปสู่พระผู้เป็นเจ้า เพื่อให้รู้ตามความเป็นจริง เพื่อบรรลุดัง โมกษะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ให้ชีวาตมัน ไปรวมอยู่กับปรมาตมันตามเดิม^{๙๐}

ในเรื่องกามนิต ตัวละครเอกกามนิต ได้รับการปลุกฝังและประพฤติปฏิบัติตามแนวทางของศาสนาพราหมณ์ดังจะเห็นได้จากการศึกษาคัมภีร์พระเวท การเข้าพิธีสวมยัช โยปฏิเวตสายธูรามงคล ดังนั้นความคิดต่างๆ ของกามนิตจึงมีพื้นฐานอยู่ที่ศาสนาพราหมณ์ ดังจะเห็นได้จาก ตอนที่กามนิตออกเดินทางจาริกแสวงบุญ ความคิดที่กามนิตพยายามที่จะรู้ให้ได้ ก็คือ เรื่องราวเกี่ยวกับโลกเกี่ยวกับอาตมันซึ่งเป็นความเชื่อพื้นฐานของศาสนาพราหมณ์

“...ข้าพเจ้าเข้ามาเฝ้าพินิจอย่างแรงกล้า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าตั้งสมาธิตรองขบปัญหาเหล่านี้ ‘อะไรคืออาตมัน? อะไรคือโลก? โลกคงที่หรือไม่? อาตมันคงที่หรือไม่? หรือว่าโลกไม่คงที่ และอาตมันก็ไม่คงที่ ทำไมมหาพรหมจึงบันดาลให้โลกออกจากพระ

^{๙๐} ธนุ แก้วโสภาส, *ศาสนาโลก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า

องค์ไป? ถ้ามหาพรหมคือความบริสุทธิ์และความสุขอันเที่ยงแท้ไซ้ไร โลกที่พระองค์สร้าง จึงไม่บริสุทธิ์หมดจด และให้เกิดแต่ความทุกข์โศกเศร้า...^{๑๑}

ปัญหาที่กามนิชชบคิดนี้ทางพุทธศาสนาเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่ควรสนใจเพราะไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น แต่เป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่านมากกว่า ดังนั้น ก็จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบผู้สงสัยในปัญหาเหล่านี้เหมือนกับผู้เดินทางที่พยายามเดินทางไปให้ถึงขอบฟ้าซึ่งไม่มีทางเป็นไปได้ นับว่าเป็นความคิดที่ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ใดๆ เลย ในพระไตรปิฎกก็มีข้อความคล้ายๆ กันนี้ที่พราหมณ์หรือภิกษุได้นำมากราบทูลถามพระพุทธเจ้า แล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงบอกให้หยุดเรื่องนี้ไว้เสีย เพราะไม่เป็นประโยชน์ต่อการประพฤติพรหมจรรย์

...พวกเธอทั้งหลายจงอย่าคิดเรื่องโลก โดยนัยว่า “โลกเที่ยงหรือ? โลกไม่เที่ยงหรือ? โลกมีที่สุดหรือ? โลกไม่มีที่สุดหรือ? ซีพิกัดวงนั้น ร่างกายก็ร่างนั้นหรือ? ซีพิกัดวงอื่น ร่างกายก็ร่างอื่นหรือ? ตถาคตตายแล้วย่อมเป็นอย่างไรที่เป็นมาแล้วนั้นอีกหรือ? ตถาคตตายไปแล้วไม่เป็นอย่างไรที่เป็นมาแล้วนั้นอีกหรือ? ตถาคตตายไปแล้วเป็นอย่างไรที่เป็นมาแล้วอีกก็มีไม่เป็นก็มีหรือ? ตถาคตตายไปแล้วเป็นอย่างไรที่เป็นมาแล้วอีกก็ไม่เชิง ไม่เป็นก็ไม่เชิงหรือ?” เพราะเหตุไรจึงไม่ควรคิดเล่า? ภิกษุทั้งหลายเพราะความคิดนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพานเลย...^{๑๒}

นอกจากนี้แล้ว ในเรื่องกามนิชชบ ตอนที่พระพุทธเจ้าอธิบายถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่เน้นไปสู่ความดับจากกิเลสทั้งปวงคือเข้าสู่ภาวะนิพพาน กามนิชชบผู้ไม่เคยทราบเกี่ยวกับแนวคิดเช่นนี้มาก่อนจึงเข้าใจไปว่า เมื่อพระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสเรื่องสวรรค์ก็ย่อมแสดงว่าเป็นการมุ่งไปสู่ความหลุดพ้นเพื่อความสูญนั่นเอง

“...หมายความว่าที่พระองค์ทรงนิ่งเสียไม่แยมพรายเรื่องสวรรค์ คงเพื่อจะไม่ให้สาวกเกิดความท้อถอยว่าเหวใจ ในการพยายามหาความหลุดพ้นเพื่อความสูญนั่นเอง ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าที่ไม่ทรงอธิบายคงเป็นด้วยลัทธิความประสงค์ดังที่ท่านแสดงมาชัดเจนอยู่แล้ว ก็เมื่ออินทรียั้งหูกเป็นของไม่เที่ยง ไม่มีอาตมมันตัวตน ควรละวางเสีย เพราะล้วนเป็นเหตุให้ก่อทุกข์ ดังนี้จะมีขึ้นอะไรเหลืออยู่อีกเล่า ที่จะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวกันต่อไป? ข้าแต่ท่านอรិยะ ตามหลักลัทธิที่ท่านแสดงให้ฟังนี้ข้าพเจ้าจะต้องเข้าใจว่า ภิกษุผู้พ้นแล้วจากบาปมลทินทั้งสิ้น ย่อมตกเป็นเหยื่อแห่งความสูญ ในเมื่อร่างกายสลายแล้ว คือตายแล้วก็สูญไปเท่านั้น ไม่มีความเกิดความเป็นอีก”^{๑๓}

^{๑๑} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิชช-วาสิฏฐี, หน้า ๑๐๘.

^{๑๒} ส.ม. ๑๙/๑๗๒๖

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

กามนิตเห็นว่า การหลุดพ้นจากทุกข์ ลื่นจากกิเลสทั้งปวง เข้าสู่ภาวะนิพพานของแนวคิดทางด้านพุทธศาสนาว่าเป็นการสูญ เนื่องจากยึดติดว่าการประพฤติปฏิบัติใดๆ ก็ตามก็น่าจะมีสิ่งตอบแทน ซึ่งเมื่อเทียบกับหลักศาสนาพราหมณ์แล้วค่อนข้างจะเห็นชัดว่า เมื่อประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญเพียรได้สูงสุดก็จะได้เข้าสู่โมกษะ คือเข้าไปรวมตัวกับพรหมันไม่ต้องเวียนเกิดเวียนตายอีกต่อไป และมีพระพรหมเป็นตัวตนอยู่ตลอดไป

จะเห็นได้ว่าในเรื่องกามนิต ได้มีการเปรียบเทียบจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ไว้อย่างเด่นชัด โดยมีตัวละครกามนิตเป็นตัวแทนของผู้ที่มีความเชื่อตามหลักศาสนาพราหมณ์ เป็นผู้นำเสนอการไคร่ครวญเกี่ยวกับเรื่องอาตมัน เพื่อมุ่งไปสู่โมกษะคือการรวมตัวกับพรหมัน ซึ่งมีลักษณะที่เป็นอัตตา คือมีตัวตนปรากฏอยู่

ส่วนพุทธศาสนาจุดมุ่งหมายสูงสุดคือนิพพานซึ่งมีลักษณะเป็นอนัตตา คือไม่มีตัวตน ผู้แต่งได้นำเสนอเปรียบเทียบกับการรวมตัวกับพรหมัน ด้วยการให้พระพุทธรเจ้าได้ชี้แจงให้กามนิตฟัง พร้อมทั้งได้ตอบข้อโต้แย้งต่างๆ ที่กามนิตถามมาตามความเชื่อของคนที่มีศาสนาพราหมณ์เป็นพื้นฐาน ท้ายที่สุดแล้วกามนิตก็เริ่มรวนเร แม้จะยังยึดมั่นอยู่กับความเชื่อเดิม แต่ก็ก็เป็นเหตุให้กามนิตเกิดความสงสัยมากยิ่งขึ้น และมีความต้องการอยากพบพระพุทธรเจ้าเพิ่มขึ้นอีก (ในขณะที่สนทนากันอยู่ในห้องโถงบ้านช่างหมอนี่กามนิตไม่ทราบว่ภิกษุที่ตนสนทนาด้วยคือพระพุทธรเจ้า)

นอกจากนี้แล้ว การเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องนิพพานและการรวมตัวกับพรหมันนี้ ยังพบได้อีกในตอนท้ายเรื่อง นั่นคือ กามนิตและวาสิฏฐีได้เข้าสู่ภาวะนิพพาน ก่อนจะเข้าสู่ภาวะนิพพานทั้งสองได้เกิดในภพพรหมโลก ณ สถานที่แห่งนี้มีพระพรหมเป็นผู้ควบคุมดูแลและให้กำเนิด พร้อมทั้งทำลายดวงดาวต่างๆ ที่อยู่ในอำนาจได้ ลักษณะของพระพรหมก็ตรงกับคำว่า “พรหมัน” นั่นเอง นั่นคือผู้แต่งได้นำเอาสิ่งที่เป็นนามธรรมมาจินตนาการขึ้นเป็นรูปธรรมเกิดเป็นตัวตนทำวมหาพรหมขึ้น เป็นผู้สร้างสิ่งต่างๆ ให้เกิดมีในพรหมโลก

...และขณะนั้น ทำวมหาพรหมก็บันดาลสิ่งทั้งปวงให้มีชีวิตขึ้น

“ดูก่อนสรรพชีพ ซึ่งได้พักอยู่ตลอดคืนหนึ่งของพรหมโลก ในความว่างเปล่า จงตื่นเกิด แล้วเข้าประจำตำแหน่งตามอำนาจกำลังที่เราเจดีย์แก่ตน รับความบันเทิงไปชั่ววันหนึ่งของพรหมโลก”

ครั้นแล้วชีพและโลกานูโลก ก็ผุดขึ้นจากมหันตการ ความมืดแห่งความว่างเปล่า ดูจลุกลอยลมโผล่สลอนขึ้นมาในกลางหาวเป็นดาวต่อดาว ชีพต่อชีพ ส่งเสียงแซ่ซ้องยินดีก็ก้องตกลงนภาภาค...^{๑๔}

ทำวมหาพรหมสามารถสร้างหรือลดบันดาลสิ่งต่างๆ ให้เกิดขึ้นได้ หรือทำลายสิ่งต่างๆ ที่ตนสร้างไว้ให้ถึงกาลประลัยก็ได้เช่นกัน

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗๐.

อย่างไรก็ตาม เมื่อดาวกามนิตได้รู้แจ้งถึงพระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าตามที่ตนใคร่ครวญอีกครั้งหนึ่ง หลังจากได้เห็นภาพนิมิตของพระพุทธเจ้าที่วาสิฏฐีได้มอบให้ไว้ ก็ทำให้กามนิตหลุดพ้นจากอำนาจของทุกสิ่ง รวมไปถึงอำนาจของท้าวมหาพรหมด้วย ดังนั้น เมื่อดาวกามนิตลดแสงสว่างเริ่มหรี่แสงลงตามลำดับ แม้ท้าวมหาพรหมจะพยายามช่วยเหลือสักเท่าไร ก็ไม่เป็นผลทำให้ท้าวมหาพรหมเกิดความวิตกกังวล และเริ่มรับรู้ว่าตนไม่ได้มีอำนาจมากมายจนหาที่สุดมิได้ อย่างที่เคยรู้สึกมาก่อนหน้านี้ เป็นเหตุให้ดวงดาวน้อยใหญ่ รวมทั้งดาวท้าวมหาพรหมเอง เกิดความสงสัยว่า นอกจากวิถีที่ตนเป็นอยู่แล้ว ก็น่าจะมีวิถีอื่นที่สว่างรุ่งเรืองกว่า และเมื่อดาวกามนิตได้ดับวูบไป ก็มีผลให้ท้าวมหาพรหมเองก็ถึงกาลประลัยไปด้วย

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้เปรียบเทียบให้เห็นถึงหลักธรรมอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของทั้งสองศาสนา คือทั้งพุทธศาสนาที่นิพพาน และศาสนาพราหมณ์คือการรวมตัวกับพรหมัน โดยมีมุ่งเชิดชูที่นิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ในเรื่องกามนิต ผู้แต่งได้นำเอาการเปรียบเทียบระหว่างแนวคิดของพุทธศาสนากับแนวคิดของศาสนาพราหมณ์มาเป็นแนวทางหนึ่งในการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา ซึ่งมีปรากฏออกมาทั้งด้านการเปรียบเทียบตัวบุคคลคือพระพุทธกับพระกฤษณ์ การเปรียบเทียบผลของแนวคิดคือรหัสลัทธิ ซึ่งเป็นลัทธิที่ตีความคัมภีร์หรือข้อคิดต่างๆ ไปตามความคิดเห็นที่เป็นผลดีต่อตน เปรียบเทียบกับกฎการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วของพุทธศาสนา และการเปรียบเทียบจุดมุ่งหมายสูงสุดของทั้งสองศาสนา คือศาสนาพราหมณ์เป็นการมุ่งเข้าสู่โมกษะความหลุดพ้น มุ่งให้อาตมันหรือชีวาตมันเข้าร่วมตัวกับพรหมัน ส่วนพุทธศาสนา เป็นการหลุดพ้นจากทุกข์ ตัดขาดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายละจากความเป็นโลก โกรธ หลง เข้าสู่ภาวะนิพพาน ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป

การที่ผู้แต่งใช้การนำเสนอแนวคิดของศาสนาอื่นมาเปรียบเทียบกับแนวคิดของพุทธศาสนา ทำให้คุณลักษณะของแนวคิดทางพุทธศาสนามีความโดดเด่นชัดเจนมากยิ่งขึ้น อีกอย่างหนึ่งก็เป็นการป้องกันไม่ให้ผู้อ่านตีความแนวคิดทางพุทธศาสนาผิดหรือคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เนื่องจากผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดอื่นที่มีลักษณะตรงกันข้ามหรือแตกต่างออกไปจากแนวคิดทางพุทธศาสนา เพียงพอที่จะทำให้ผู้อ่านสามารถแบ่งแยกได้ว่า แนวคิดใดเป็นแนวคิดของศาสนาหรือลัทธิอื่น แนวคิดใดเป็นแนวคิดของพุทธศาสนาที่จริงแท้

จากการพิจารณากลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต พบว่า กลวิธีต่างๆ เหล่านี้ช่วยทำให้เนื้อเรื่องกามนิตมีแนวคิดทางพุทธศาสนาสอดแทรกอยู่อย่างกลมกลืนและราบรื่น ดังจะเห็นได้จากการเปิดเรื่องและปิดเรื่องในลักษณะที่เป็นพระสูตรก็ช่วยทำให้เรื่องกามนิตมีความน่าเชื่อถือ การนำเอาพุทธประวัติตอนปลายมาเป็นโครงเรื่องทำให้หลักธรรมของพระพุทธเจ้าแทรกอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ ในเนื้อเรื่องได้อย่างกลมกลืน การนำเอาข้อความจากพระไตรปิฎกมาประกอบเนื้อเรื่อง ทำให้ลักษณะของเหตุการณ์มีความสมจริง สอดคล้องกับเนื้อเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล และแนวคิดหลักธรรมที่นำมาจากพระไตรปิฎกก็ช่วยยืนยันความ

ถูกต้องของแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องกามนิตได้ดี การนำเอาบุคคลประวัติศาสตร์
 เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามาเป็นตัวละคร ก็เป็นการสร้างตัวละครที่ช่วยนำเสนอแนวคิดทาง
 พุทธศาสนาได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวละครพระพุทธเจ้าที่มีเหตุการณ์การแสดง
 พระธรรมเทศนาอยู่เรื่อยๆ เป็นการแทรกแนวคิดทางพุทธศาสนาไว้ในเนื้อเรื่องได้อย่างแนบคาย
 การนำเอามิติของเวลาทางพุทธศาสนาเป็นเวลาในเรื่อง ก็ช่วยให้เห็นตัวอย่างความยาวนานของ
 สังสารวัฏที่นำเบื่อน่าย อันเป็นแนวคิดหนึ่งของพุทธศาสนา การใช้ภาษาเปรียบเทียบและการยก
 อุทาหรณ์ ช่วยให้สามารถเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้โดยง่าย เห็นตัวอย่างกระจ่าง
 ชัด อีกทั้งยังช่วยทำให้สนุกสนานเพลิดเพลิน การกล่าวซ้ำและการกล่าวเน้นช่วยให้เห็นความสำคัญ
 ของนิพพาน อันเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา และการนำเอาแนวคิดของศาสนาอื่นมาเปรียบ
 เทียบ ก็ช่วยให้เห็นคุณลักษณะของแนวคิดทางพุทธศาสนาชัดเจนขึ้น นับได้ว่าผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการ
 นำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนาเหล่านี้ช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาใน
 เรื่องกามนิตได้อย่างแนบคาย

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๔

กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยาย

กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยาย ในที่นี้ หมายถึง ผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาผ่านองค์ประกอบ และกลวิธีการนำเสนอเรื่องในรูปแบบของนวนิยายสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้จากผู้แต่งได้ผูกโครงเรื่องให้ดำเนินไปตามลักษณะของนวนิยาย นั่นคือเป็นเรื่องราวสมมุติที่มีลักษณะเหมือนเกิดขึ้นจริง มีความสมจริง มีตัวละครที่แสดงพฤติกรรมต่างๆ มีฉาก มีบทสนทนา ในด้านกลวิธีการนำเสนอเรื่องก็จะเห็นได้ชัดเจนว่า ผู้แต่งได้มีกลวิธีการเล่าเรื่อง กลวิธีการดำเนินเรื่อง รวมทั้งการแบ่งภาคและแบ่งบท อันเป็นลักษณะตามขนบของนวนิยายสมัยใหม่

อย่างไรก็ตาม กลวิธีการนำเสนอตามขนบของนวนิยายนั้น ก็ได้รับอิทธิพลมาจากกลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา ทั้งนี้ก็เพราะเนื้อหาของเรื่อง โครงสร้างเหตุการณ์ และส่วนประกอบต่างๆ ที่รวมกันขึ้นเป็นเรื่องกามนิตในรูปแบบนวนิยายนั้น ผู้แต่งก็นำมาจากส่วนที่เป็นเนื้อหาของกลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนานั้นเอง แล้วนำมาปรับเปลี่ยนสร้างให้มีรูปแบบลักษณะตามขนบของนวนิยาย ทำให้เรื่องกามนิตมีความสมจริง มีองค์ประกอบและการนำเสนอเรื่องเหมือนนวนิยายสมัยใหม่ อาจกล่าวได้ว่ากลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยายนั้น ก็ยังมีบางส่วนที่คาบเกี่ยวกับกลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา ทำให้เรื่องกามนิตเป็นวรรณคดีอิงพุทธศาสนาและมีลักษณะของนวนิยายสมัยใหม่ไปพร้อมๆ กัน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ โครงเรื่อง

คำว่า โครงเรื่อง หมายถึงลำดับของเหตุการณ์ที่ประกอบเข้าเป็นเรื่อง หรือในความหมายอย่างละเอียดหมายถึงเหตุการณ์ทั้งหลายที่ผู้แต่งกำหนดขึ้นเพื่อให้ดำเนินไปตั้งแต่ต้นจนจบ เป็นเหตุการณ์ที่มีความต่อเนื่องและเป็นเหตุเป็นผลกัน^๑ ลักษณะของโครงเรื่องที่ดีย่อมต้องมีปัญหา มีการแก้ปัญหาของตัวละคร มีจุดน่าสนใจและตื่นเต้น มีการคลี่คลายเหตุการณ์จนกระทั่งถึงจุดจบเรื่อง

คำว่า โครงเรื่อง มีความหมายไม่เหมือนคำว่า เนื้อเรื่อง เพราะแม้ว่าเป็นการเล่าเหตุการณ์เหมือนกัน แต่เหตุการณ์ในเนื้อเรื่องจะจัดเรียงตามลำดับเวลาที่เกิดขึ้น ส่วนเหตุการณ์ในโครงเรื่องอาจจัดเรียงตามลำดับเวลาหรือไม่ก็ได้ แต่จะต้องเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ดังที่ อี.เอ็ม.ฟอสเตอร์ ยกตัวอย่างว่า “พระราชาสীনพระชนม์ แล้วพระราชินีก็สิ้นพระชนม์” ถือว่าเป็นเนื้อเรื่อง เพราะเป็นเหตุการณ์สองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยไม่มีความเกี่ยวข้องกัน แต่ถ้าเป็นข้อความว่า “พระราชาสীনพระชนม์ ต่อมาพระราชินีก็สิ้นพระชนม์ตามด้วยความเสียพระทัย” จัดว่าเป็นโครง

^๑ ธีัญญา สังขพันธานนท์, *วรรณกรรมวิจารณ์* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นาคร. ๒๕๓๙), หน้า ๑๖๓.

เรื่อง เพราะมีความต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผล และแสดงให้เห็นถึงปัญหาในพระทัยของพระราชินี คือ มีความขัดแย้งระหว่างความรักกับการพลัดพราก ทำให้พระราชินีมีความทุกข์ระทมอย่างแสนสาหัส จนถึงกับสิ้นพระชนม์ในที่สุด^๒

โครงเรื่องแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท^๓ คือ

โครงเรื่องใหญ่ (Main Plot) หมายถึงการดำเนินเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหา ความขัดแย้ง ซึ่งเป็นจุดสำคัญของเรื่อง

โครงเรื่องย่อย (Sub Plot) หมายถึงความขัดแย้งย่อยๆ ที่แทรกอยู่เป็นตอนๆ ในโครงเรื่องใหญ่ และมีผลกระทบต่อตัวละครและเนื้อเรื่องสำคัญให้ดำเนินต่อเนื่องไปตามโครงเรื่องใหญ่ที่วางไว้ ฉะนั้นในนวนิยายเรื่องหนึ่งอาจจะมีโครงเรื่องย่อยได้หลายโครงเรื่อง และเป็นความจำเป็นที่ผู้แต่งจะต้องใช้เทคนิคอันดีที่จะเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างโครงเรื่องใหญ่กับโครงเรื่องย่อยให้ผสานกันได้อย่างสนิทและสมเหตุสมผล

เรื่องกามนิตมีโครงเรื่องใหญ่ว่า กามนิตได้พบรักกับสาวน้อยวาสิฏฐี ทั้งสองต่างก็มีความรักกันและกัน แต่ความรักของทั้งสองก็ไม่ได้เป็นไปอย่างราบรื่น มีอุปสรรคเข้ามาขัดขวางทำให้ต้องพลัดพราก เกิดเป็นความทุกข์ ต่อมาเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ก็ทำให้ทั้งสองได้มองความทุกข์นั้นด้วยปัญญา ไตร่ตรองพิจารณา จนกระทั่งได้แปรเปลี่ยนความรักเป็นกัลยาณมิตรเกื้อกูลกันและกันจนบรรลุนิพพาน

จะเห็นได้ว่า โครงเรื่องใหญ่ของเรื่องกามนิตได้นำเสนอแนวคิดเรื่องความรักนำไปสู่นิพพานได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้แล้ว โครงเรื่องย่อยจำนวนหนึ่ง ก็ปรากฏซ่อนอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ เป็นเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นผูกพันต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผลกันและกัน แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางความคิดของตัวละครเอกทั้งสอง โครงเรื่องย่อยเหล่านี้เองที่ได้นำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนา ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

เหตุการณ์ตอนที่กามนิตเดินทางมาเมืองโกสัมพี ได้พบวาสิฏฐี เกิดเป็นความรักจนถึงกับไม่ยอมเดินทางกลับบ้านเกิดเมืองนอนของตน นับว่าเป็นความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดผลเป็นความทุกข์ในเวลาต่อมา นั่นคือ กามนิตถูกสาตาเคียรลอบทำร้าย ครั้นภายหลังเมื่อกามนิตยอมตัดใจพลัดพรากจากวาสิฏฐี ออกเดินทางกลับเมืองอุชเชนี เนื่องจากไม่ได้เป็นการเดินทางไปพร้อมกับกลุ่มท่านราชทูตที่สามารถคุ้มครองป้องกันภัยร้ายจากโจรในระหว่างเดินทางได้ ทำให้กองเกวียนของกามนิตถูกกลุ่มโจรองคฺุณิลมาลปล้น ส่งผลให้ลูกน้องของกามนิตถูกฆ่าตายหมด เหลือไว้เฉพาะตัวกามนิตกับลูกน้องคนสนิทเท่านั้น

^๒ อีราวดี ไตรลึงคะ, *ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๕.

^๓ ประทีป เหมือนนิต, *วรรณกรรมไทยปัจจุบัน* (กรุงเทพฯ : สารสยาม, ๒๕๑๙), หน้า ๘๒.

การถูกกลุ่มโจรองคูลิมาลปล้นในครั้งนี้ ทำให้กามนิตต้องเดินทางกลับถึงบ้านเกิดเมืองนอนของตนเองล่าช้ากว่าที่ตั้งใจไว้ และเป็นเหตุให้บิดามารดาของกามนิตไม่อนุญาตให้กามนิตได้เดินทางกลับไปกรุงโกสัมพี เนื่องจากเกรงว่าจะถูกกลุ่มโจรองคูลิมาลปล้นอีก

โครงเรื่องย่อตอนนี้ แสดงถึงความเป็นอนิจจังของชีวิต ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงพลิกผันของเหตุการณ์ ไม่เป็นไปตามที่คิดไว้

เหตุการณ์ต่อมา กามนิตได้เดินทางกลับไปที่เมืองโกสัมพีอีกครั้ง ด้วยความหวังว่าตนจะได้พบกับวาสิฏฐี และจะได้ปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องการแต่งงาน แต่ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นก็คือกามนิตได้พบว่า วาสิฏฐีได้ตกลงใจแต่งงานกับสาตาเคียรเสียแล้ว อีกทั้งกามนิตยังได้พบวาสิฏฐีในกระบวนแห่เจ้าสาวของสาตาเคียรด้วยตนเอง ทำให้กามนิตถึงกับตกตะลึงเป็นลมหน้ามืด จนต้องให้คนอื่นช่วยพุงไปพักที่โรงแรมใกล้ๆ นับว่าครั้งนี้กามนิตต้องได้รับความทุกข์อย่างรุนแรง เป็นความทุกข์จากความผิดหวังในความรัก

ความขัดแย้งที่เห็นได้ชัดในเหตุการณ์ต่อมาก็คือ หลังจากที่กามนิตแต่งงานมีภรรยาแล้ว ๒ คน จู่ๆ วันหนึ่งก็ปรากฏโจรองคูลิมาลในชุดแต่งกายของนักบวชมาปรากฏตัวที่หน้าบ้านของกามนิต ทำให้กามนิตตกใจมาก คิดว่าโจรองคูลิมาลปลอมตัวมาสืบความเป็นไปของตน ทั้งนี้ก็เพื่อหาวิธีแก้แค้นที่ตนฆ่าลูกน้องขององคูลิมาลตายไปหลายคน ดังนั้นกามนิตจึงหาวิธีเตรียมรับมือกับโจรองคูลิมาล ช่วงเวลากลางคืนที่กามนิตรอคอยเวลาโจรองคูลิมาลมาปล้น ทำให้กามนิตได้มีเวลาคิดถึงความเป็นไปในชีวิตของตน คิดถึงวาสิฏฐี คิดถึงคงคาสวรรค์ แล้วก็ปล้นได้สติ ตื่นขึ้นจากความลุ่มหลงยึดติดอยู่กับทรัพย์สมบัติ เห็นว่าทรัพย์สมบัติสิ่งของเหล่านี้ มีแต่จะทำให้ตนลุ่มหลงจมอยู่กับสิ่งจอมปลอม ดังนั้นจากการเตรียมป้องกันรับมือกับโจรองคูลิมาล กามนิตก็ได้เปลี่ยนความคิดเป็นรอให้องคูลิมาลมาช่วยทำลายทรัพย์สินอันเป็นศัตรูร้ายของตน รวมทั้งร่างกายของตนด้วย แต่รอจนกระทั่งผ่านเลยเวลาฤกษ์ของโจรแล้ว โจรองคูลิมาลก็ยังไม่มา จึงเกิดความคิดใหม่ไม่ต้องรอให้โจรมาช่วยทำลายทรัพย์สมบัติ หากแต่กามนิตตัดสินใจสละทรัพย์สินต่างๆ ด้วยตนเอง นั่นคือออกเดินทางจาริกแสวงบุญ

จะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ในตอนนี้ เกิดความขัดแย้งขึ้นในใจของกามนิตอย่างชัดเจน มีทั้งความหวาดวิตก ความกระหายอยากให้เป็นไปตามที่ตนต้องการ ความผิดหวังที่ไม่สมหวัง และความเบื่อหน่ายที่ต้องขึ้นอยู่กับกระทำการกระทำของผู้อื่น จนในที่สุดก็ได้ออกเดินทางจาริกแสวงบุญ

แนวคิดที่ปรากฏในโครงเรื่องย่อตอนนี้ ก็คือ แนวคิดเรื่องปฏิเสธสมุภบาทในส่วนที่เกี่ยวกับตัณหา การที่กามนิตลุ่มหลงอยู่กับความใคร่และทรัพย์สมบัติ ก็คือติดอยู่ในกามตัณหา การที่ไม่ต้องการให้โจรองคูลิมาลมาทำลายทรัพย์สมบัติและความเป็นอยู่อันน่ารื่นรมย์ของตนก็คือภวตัณหา และการที่ต้องการให้โจรองคูลิมาลมาทำลายทรัพย์สมบัติต่างๆ รวมทั้งร่างกายของตนเสียเพื่อที่ตนจะได้หลุดพ้นออกไปจากสภาพที่เป็นอยู่ ก็คือวิภวตัณหา และอารมณ์สุดท้ายที่กามนิตเบื่อหน่ายต่อการรอคอยและการพึ่งผู้อื่น ก็คือวิราคะ เป็นการเบื่อหน่ายต่ออารมณ์ความรู้สึกและกิเลสที่มีอยู่ในใจตน ทำให้กามนิตตัดสินใจออกเดินทางจาริกแสวงบุญ

เหตุการณ์ในตอนนี้นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เป็นโครงเรื่องย่อยที่มุ่งส่งผลให้เนื้อเรื่องดำเนินไปตามที่ผู้แต่งได้กำหนดวางโครงเรื่องใหญ่ไว้ นั่นคือการที่กามนิตได้พบโจรองคูลิมาลในชุดของพระภิกษุ ทำให้ได้มีเวลาไตร่ตรองความเป็นไปของชีวิตตนเองใหม่ จนในที่สุดก็ได้ออกเดินทางจาริกแสวงบุญ ซึ่งก็ส่งผลให้ได้พบพระพุทธเจ้า ได้ยึดเอาพระพุทธเจ้ามาเป็นศาสดาของตน ถึงแม้ว่าจะยังไม่ยอมรับหลักธรรมคำสอน แต่ความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธเจ้าก็ส่งผลให้ได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี พบวาสิฏฐี อันนำไปสู่การบรรลุนิพพานต่อไป

เหตุการณ์ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ กามนิตได้พบกับพระพุทธเจ้า ได้เล่าเรื่องราวความรักของตนกับวาสิฏฐีให้พระพุทธเจ้าฟัง แล้วพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาเป็นการตอบแทนความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในตอนนี้นี้ก็คือ กามนิตไม่ยอมรับเชื่อถือพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสรับรองเรื่องสวรรค์ซึ่งเป็นเรื่องที่กามนิตต้องการอยากรู้เพื่อเป็นการยืนยันว่า ตนออกเดินทางจาริกแสวงบุญแล้วจะได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดีพบวาสิฏฐีตามที่ตั้งใจไว้ ถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสอธิบายโต้ตอบคำแย้งของกามนิตได้หมด แต่กามนิตก็ยังคงคือไม่เห็นด้วยต่ออุดมมุ่งหมายสูงสุดคือการบรรลุนิพพานที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาชี้แจง แล้วสุดท้ายกามนิตก็สรุปเอาเองว่าที่ตนได้ฟังนั้นไม่ใช่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แท้จริง

โครงเรื่องย่อยในตอนนี้ได้ปรากฏแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาอยู่ในพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง นั่นก็คือ อริยสัจ ไตรลักษณ์ ปฏิจสงมุปบาท และนิพพาน

นอกจากนี้แล้ว โครงเรื่องย่อยในตอนนี้ยังช่วยเอื้อให้โครงเรื่องใหญ่ดำเนินเรื่องไปได้ นั่นคือ หากผู้แต่งแต่งให้กามนิตรู้ว่าพระภิกษุชราในห้องโถงบ้านช่างหม้อนี้ คือพระพุทธเจ้า กามนิตก็คงขอบวชอยู่ในสำนักของพระพุทธเจ้า และปฏิบัติธรรมต่อๆ ไป ไม่ได้มุ่งหวังที่จะไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดีดังที่ปรากฏอยู่ เรื่องคงดำเนินต่อไปไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งการที่ผู้แต่งได้กำหนดให้กามนิตไม่ยอมรับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ก็ส่งผลให้มีความอยากฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าจริงๆ ตามความรู้สึกของกามนิตนั้น เพื่อพิสูจน์ความจริง เพิ่มมากขึ้นเป็นทวีคูณ จนจิตของกามนิตจดจ่ออยู่เพียงการได้เฝ้าพระพุทธเจ้าเท่านั้น ดังนั้นในเวลาต่อมา ขณะที่กามนิตมุ่งที่จะเดินทางไปพบพระพุทธเจ้าในกรุงราชคฤห์ตามที่ผู้บอกไว้ กามนิตจึงไม่สนใจต่อสิ่งรอบข้างทั้งหมด การที่กามนิตโดนโคบ้าขวิดนั้น จึงนับเป็นเหตุการณ์ที่สมเหตุสมผล ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญแต่อย่างใด

สำหรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับวาสิฏฐี ในขณะที่อยู่บนโลกมนุษย์นั้น การที่วาสิฏฐีได้เห็นสร้อยแก้วตาเสียอันเป็นเครื่องรางคุ้มภัยของกามนิต และได้ฟังองคูลิมาลกล่าวถึงกิจวัตรที่มีเนื้อความในทำนองคล้ายกับว่ากามนิตได้ถูกองคูลิมาลฆ่าตายเสียแล้ว นับว่าเป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในใจของวาสิฏฐีอย่างรุนแรงจนในที่สุดวาสิฏฐีก็ได้ยอมตกลงแต่งงานกับสาตาเคียร

ภายหลังจากที่องค์อุลิมานำเอาข่าวเรื่องพระพุทธเจ้ามาเล่าให้ฟัง วาสิฏฐีก็มีความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าทันที ครั้นได้เดินทางไปฟังพระธรรมเทศนา ก็ยิ่งเพิ่มความศรัทธามากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามความรักที่มีต่อกามนิตนั้นยังคงฝังลึกอยู่ในใจของวาสิฏฐี ดังนั้นถึงแม้วาสิฏฐีจะบวชเป็นภิกษุณี ได้ปฏิบัติธรรมบำเพ็ญภาวนาอย่างเต็มที่ แต่ความรักที่มีต่อกามนิตก็ยังคงคุกรุ่นอยู่เสมอ การที่ภิกษุณีวาสิฏฐีรำลึกถึงความรัก และขอให้พระภิกษุของอุลิมาลเดินทางไปสืบข่าวเรื่องกามนิตชายคนรักของตน จึงนับเป็นความขัดแย้งกับภาวะที่ตนบวชเป็นภิกษุณีปฏิบัติธรรมเพื่อสลัดสิ่งซึ่งกิเลสความรักอย่างรุนแรง

และเมื่อความหวังของภิกษุณีวาสิฏฐีที่ว่า หากกามนิตยังคงมีความรักตนอยู่เช่นเดิมตนก็พร้อมที่จะลาสิกขาจากภาวะความเป็นภิกษุณีเดินทางไปอยู่กับกามนิต พังทลายลง กลายเป็นว่ากามนิตมีภรรยาแล้วถึง ๒ คน ก็ทำให้วาสิฏฐีถึงกับล้มเจ็บลงทันที นับว่าเป็นความขัดแย้งอย่างรุนแรงอีกครั้งหนึ่งที่เกิดขึ้นกับวาสิฏฐี

จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งรุนแรงที่วาสิฏฐีได้ประสบนั้น ก่อให้เกิดความทุกข์อย่างหนัก ต่อมาความทุกข์นี้เองที่ทำให้วาสิฏฐีเกิดปัญญาได้ตระหนักถึงความจริง ได้ร่วมพิจารณาไปกับกามนิต จนในที่สุดก็ได้บรรลุนิพพาน

แนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาที่ปรากฏใน โครงเรื่องย่อนี้ก็คือ ความเป็นอนิจจังของชีวิต และยังเป็นการพิสูจน์ถึงพระพุทธคำรัสของพระพุทธเจ้าที่ประทานต่อภิกษุณีวาสิฏฐีว่า “ที่ไม่มีความที่นั่นมีทุกข์” นั้นเป็นความจริงแท้

โครงเรื่องย่อที่เป็นเรื่องของอุลิมานั้น ก็มีส่วนในการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน ดังมีรายละเอียดว่า องอุลิมาลเป็น โจรเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นก็เพราะเชื่อในคำสั่งสอนของวาชศรพที่สอนว่า โจรเทียบได้กับพรหม การทำร้ายเบียดเบียนฆ่าฟันผู้อื่นไม่ถือว่าเป็นบาป เพราะเป็นเพียงการฟันลงในที่ว่างเปล่าเท่านั้น

กลุ่มโจรอุลิมาลเป็นผู้ที่ปล้นกองเกวียนกามนิต ทำให้กามนิตไม่อาจเดินทางไปกรุงอุชเชนี และกลับไปกรุงโกสัมพีตามกำหนดเวลาที่ให้ไว้กับวาสิฏฐีได้ และต่อมาถูกกองทหารของสาตาเคียรจับได้ องอุลิมาลถูกสาตาเคียรบังคับให้กระทำสังขาริยาหลอกลวงวาสิฏฐีให้เข้าใจว่ากามนิตตายแล้ว เพื่อแลกกับอิสรภาพ แต่แล้วก็กลายเป็นกลลวงของสาตาเคียร เพราะถึงอย่างไรสาตาเคียรก็ยังคงไม่ยอมปล่อยให้องอุลิมาลหนีไปง่ายๆ แต่ด้วยความสามารถในการต่อสู้ทำให้องอุลิมาลสามารถฝ่าวงล้อมกองทหารหลบหนีออกไปได้ แม้ว่าจะได้รับบาดเจ็บสาหัส

การกล่าวสังขาริยาในทำนองลวงวาสิฏฐีว่ากามนิตถูกตนฆ่าตายแล้วเป็นบาปติดค้างอยู่ในใจขององอุลิมาลอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นหลังจากที่หายจากอาการบาดเจ็บจากการต่อสู้ องอุลิมาลก็ได้ลอบมาพบวาสิฏฐีเล่าความจริงทั้งหมดให้วาสิฏฐีฟัง และขอให้วาสิฏฐีร่วมมือกับตนเพื่อฆ่าสาตาเคียรเป็นการแก้แค้น โดยแลกกับการเดินทางไปสืบข่าวเรื่องกามนิต และจะนำกามนิตมาให้

ก่อนหน้าที่โจรองคูลิมาลจะได้ไปรับฟังข่าวเรื่องสาตาศิขรจากวาสิฏฐีก็ได้พบกับพระพุทธเจ้าก่อน ได้ฟังพระธรรมเทศนาเกิดความเลื่อมใส และยังได้เห็นวาชสรพภูกลงโทษอยู่ในนรกหอกก็ช่วยเพิ่มให้เห็นจริงตามความเชื่อว่าเป็นไปได้ดี ทำชั่วได้ชั่วมากยิ่งขึ้น โจรองคูลิมาลได้กลับตัวกลับใจ เลิกจากการเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น หลังจากที่เดินทางไปบอกข่าวเรื่องพระพุทธเจ้าให้วาสิฏฐีฟังแล้ว องคูลิมาลก็ได้บวชเป็นพระภิกษุอยู่ในสำนักของพระพุทธเจ้า

จากการพิจารณาโครงเรื่องย่อยเรื่ององคูลิมาลในเรื่องกามนิต พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาผ่านเรื่องราวขององคูลิมาลคือแนวคิดเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และแนวคิดคนชั่วกลับตัวเป็นคนดีได้ ดังจะเห็นได้จากโจรองคูลิมาลที่เดิมเป็นโจรใจทมิฬหินชาติ ทำร้ายเบียดเบียนปล้นฆ่าผู้อื่น ได้เปลี่ยนมาเป็นผู้ที่เลิกจากการเบียดเบียนผู้อื่นทั้งหมด และได้บวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา

นอกจากนี้แล้วโครงเรื่องย่อยเรื่ององคูลิมาลก็ช่วยเสริมให้โครงเรื่องใหญ่ดำเนินไปอย่างสมบูรณ์ เพราะโจรองคูลิมาลเป็นผู้ที่ทำให้กามนิตไม่อาจกลับไปกรุงโกสัมพีได้ตามเวลาที่กำหนด ทำให้วาสิฏฐีเข้าใจว่ากามนิตตายแล้ว จนยอมตกลงใจแต่งงานกับสาตาศิขร และหลังจากที่กลับตัวเป็นคนดี องคูลิมาลก็เป็นผู้นำข่าวเรื่องพระพุทธเจ้าไปเล่าให้วาสิฏฐีฟัง ส่งผลให้วาสิฏฐีได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ได้บวชเป็นภิกษุณี และได้นำเอาพระธรรมเทศนານี้ไปเล่าให้กามนิตฟังบนสวรรค์สุขาวดีและบนพรหมโลกอีกทอดหนึ่ง จนส่งผลให้ทั้งกามนิตและวาสิฏฐีได้บรรลุนิพพาน

สำหรับโครงเรื่องย่อยเรื่องวาชสรพนั้น วาชสรพเป็นผู้ที่สอนกลุ่มโจรทั้งหลายรวมทั้งตัวโจรองคูลิมาลด้วย ให้ถือว่าการปล้นฆ่าผู้อื่นไม่ถือว่าเป็นบาป อีกทั้งยังมีสภาพเทียบเท่ากับพรหม เพราะเป็นผู้ทำลายผู้อื่นไม่ใช่ถูกผู้อื่นทำลาย เปรียบเหมือนกับพรหมซึ่งเป็นผู้กินผู้อื่นแต่ไม่ได้ถูกผู้อื่นกิน ภายหลังเมื่อถูกจับได้ ก็ได้ถูกลงโทษประหารชีวิตตัดศีรษะเสียบประจานบนเชิงเทินกำแพงเมือง

วาชสรพเมื่อตายลงไปได้ไปเกิดในนรกหอก ถูกทรมานด้วยหอกที่พุ่งเข้าเสียบติดร่างกาย และฝูงปากเหล็กที่พากันมาจิกเนื้อที่หนึ่งเป็นเวลานานนับหมื่นปีตามผลอกุศลกรรมที่ได้สั่งสอนให้ผู้อื่นหลงผิด และตนก็เป็นโจรที่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นด้วย

จะเห็นได้ว่าโครงเรื่องย่อยเรื่องวาชสรพ ช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังเช่นที่วาชสรพได้ถูกลงโทษประหารชีวิตและต้องทนทุกข์ทรมานในนรกเพราะกรรมชั่วของตน

อีกอย่างหนึ่งโครงเรื่องย่อยเรื่องวาชสรพก็สอดคล้องกลมกลืนไปได้ด้วยดีกับโครงเรื่องหลัก นั่นคือวาชสรพเป็นผู้ที่ทำให้องคูลิมาลหลงผิด และเมื่อตายไปเกิดในนรกก็กลายเป็นผู้ที่ทำให้องคูลิมาลเห็นถูกต้อง ดังที่พระพุทธเจ้าได้ช่วยให้องคูลิมาลได้เห็นภาพของวาชสรพในนรกหอก จนองคูลิมาลเกิดความหวาดกลัวต่อโทษทัณฑ์จากบาปกรรมของตน จึงได้เปลี่ยนใจเลิกจากการ

เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นทั้งหมด หันมาบวชเป็นพระภิกษุและได้มีส่วนช่วยให้วาสิฏฐีได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบนสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลกก็เป็น โครงเรื่องย่อยที่กล่าวถึงความเสื่อมสลายไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก การที่กามนิตและวาสิฏฐีได้ไปที่บริเวณคันปาริชาตทำให้รำลึกถึงอดีตชาติที่ผ่านมาของตนนับไม่ถ้วน ก็แสดงให้เห็นถึงความยาวนานน่าเบื่อหน่ายของสังสารวัฏที่มีการเกิดตาย เกิดตาย วนเวียนอยู่เช่นนี้ไม่มีที่สิ้นสุด นับว่าเป็นการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องสังสารวัฏเรื่องการวนเกิดเวียนตาย และการเกิดบนสวรรค์และพรหมโลกได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้แล้ว เหตุการณ์การเข้าสู่ภาวะนิพพานของตัวละครเอกทั้งสอง คือกามนิตและวาสิฏฐี ก็ช่วยแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องนิพพาน

จากการพิจารณาโครงเรื่องในเรื่องกามนิต พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา สอดแทรกไว้ในเหตุการณ์ต่างๆ โครงเรื่องใหญ่ช่วยแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องความรักนำไปสู่นิพพานได้ โครงเรื่องย่อยช่วยแสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางพุทธศาสนา อันได้แก่ แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต ดังจะเห็นได้จากโครงเรื่องที่มีการเปลี่ยนแปลงพลิกผันอยู่ตลอดเวลา แนวคิดเรื่องสังสารวัฏจากการวนเกิดเวียนตายของตัวละคร และการเกิดในนรกของวาขศรพ การเกิดบนสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลกของกามนิตและวาสิฏฐี แนวคิดเรื่องความเชื่อที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ในส่วนของคนชั่วกลับตัวเป็นคนดีได้ จากโครงเรื่องอันเป็นเรื่องราวขององคุลิมาลที่ได้เปลี่ยนจากโจรใจร้ายปล้นฆ่าผู้อื่นมาเป็นพระภิกษุผู้สละรวมเลิกจากการเบียดเบียน แนวคิดเรื่องปฏิบัติสมุปปาท ในส่วนของตัณหา จากการไตร่ตรองก่อนตัดสินใจออกเดินทางจาริกแสวงบุญของกามนิต แนวคิดเรื่องอริยสัจจากพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า และแนวคิดเรื่องนิพพานจากการเข้าสู่นิพพานของกามนิตและวาสิฏฐี นับว่าผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา สอดแทรกไว้ในโครงเรื่องย่อยเรื่องกามนิตได้อย่างกลมกลืนและแนบคาย

เนื่องจากโครงเรื่องย่อยเหล่านี้ผู้แต่งได้นำมาเรียงร้อยต่อกัน ซ้อนอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ ก็พลอยทำให้แนวคิดหลักในโครงเรื่องใหญ่มีความสมจริงน่าเชื่อถือ นั่นคือ แม้ว่าแนวคิดหลักที่ปรากฏชัดเจนในโครงเรื่องใหญ่จะไม่ตรงกับแนวคิดทางพุทธศาสนา แต่เนื่องจากมีโครงเรื่องย่อยที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดย่อยอันเป็นแนวคิดทางพุทธศาสนานั้นช่วยรับรองสนับสนุนอยู่ จึงทำให้แนวคิดหลักมีลักษณะเป็นเสมือนแนวคิดทางพุทธศาสนา ทำให้เรื่องกามนิตเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สมบูรณ์

๔.๒ ตัวละคร

ตัวละครจัดว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากของนวนิยาย เพราะเป็นผู้กระทำให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้น มีบทบาทในเรื่อง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ตัวละครเป็นผู้ที่ทำให้เกิดเรื่องราวต่างๆ ขึ้นมานั่นเอง^๔ ในเรื่องกามนิต นอกจากจะมีตัวละครที่นำมาจากบุคคลประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาแล้ว ผู้แต่งก็ได้สร้างตัวละครขึ้นมาใหม่ด้วย ซึ่งตัวละครเหล่านี้เอง เป็นผู้ที่แสดงพฤติกรรมไปพร้อมๆ กับเป็นผู้มีส่วนทำให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ และมีส่วนในการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วย ตัวละครเหล่านี้คือ กามนิต วาสสิฐิ อังคุลิมาล และวาชสรพ สำหรับอังคุลิมาลนั้น เป็นตัวละครที่เป็นบุคคลซึ่งปรากฏอยู่ในบันทึกทางประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาด้วย แต่เนื่องจากผู้แต่งได้เสริมเพิ่มเติมรายละเอียดและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับตัวละครของอังคุลิมาลนี้ จนทำให้เป็นตัวละครที่เด่นแปลกออกไปจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ จึงถือได้ว่าเป็นตัวละครที่ผู้แต่งได้สร้างขึ้นมาใหม่ได้ด้วยเช่นกัน ผู้วิจัยจึงนำมากล่าวไว้ในที่นี้ด้วย

สำหรับตัวละครสาตาเคียร ก็เป็นตัวละครที่ผู้แต่งสร้างขึ้นใหม่ และมีบทบาทต่อเหตุการณ์ในเรื่อง แต่เนื่องจากไม่ใช่ตัวละครที่แสดงให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ชัดเจน ผู้วิจัยจึงไม่ได้นำมากล่าวไว้ในที่นี้

ตัวละคร กามนิต วาสสิฐิ อังคุลิมาล และวาชสรพ มีส่วนในการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาอย่างชัดเจน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ กามนิต : ผู้ถูกนำไปแล้วโดยกาม

ในบรรดาตัวละครทั้งหมดในเรื่องกามนิต กามนิตเป็นตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีบทบาทมากที่สุดในภาคพื้นดิน เนื้อเรื่องในภาคพื้นดินแทบทั้งหมด จะเป็นเรื่องราวของกามนิต ส่วนภาคบนสวรรค์นั้น จะกล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับवासสิฐิ อย่างไรก็ตามกามนิตก็มีบทบาทสำคัญอยู่ไม่น้อยเช่นกัน

กามนิตเป็นตัวละครที่มีพัฒนาการตั้งแต่ต้นเรื่องจนกระทั่งจบเรื่อง เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับกามนิตนั้น ล้วนแต่รุนแรง พลิกผัน ผู้อ่านจะเห็นความคิดและความรู้สึกของกามนิตที่มีต่อเหตุการณ์ต่างๆ ได้ชัดเจน ซึ่งลักษณะตัวละครกามนิตนี้มีส่วนอย่างมากในการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา

^๔ ธีัญญา สังขพันธานนท์, *วรรณกรรมวิจารณ์*, หน้า ๑๗๓.

คำว่า กามนิต^๕ มีที่มาจากคำว่า กาม + นิต “กาม” นั้น แปลว่า ความรัก ความใคร่ ส่วน “นิต” แปลว่า นำไป เมื่อนำ ๒ คำนี้มารวมกันจึงเป็น “กามนิต” แปลว่าผู้ถูกนำไปแล้วโดยกาม ซึ่งความประพฤติกของกามนิตก็จะมีลักษณะเช่นนี้อยู่ตลอด ดังจะดูได้จากเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ผู้แต่งเปิดตัวกามนิตให้ผู้อ่านรับรู้ตามสายตาของพระพุทธเจ้าอย่างธรรมดาๆ ว่า “...ชายหนุ่มคนหนึ่ง มีลักษณะเป็นผู้คมีตระกูล นั่งอยู่บนเสื่อข้างมุมห้อง...” แล้วหลังจากนั้นก็ให้กามนิตเป็นผู้เล่าเรื่องของตนเองอย่างละเอียด

“ข้าพเจ้าชื่อกามนิต เกิดที่กรุงอุชเชนีอันเป็นนครมีภูเขาล้อมรอบ อยู่ไกลไปทางใต้ในแคว้นอวันตี บิดาเป็นพ่อค้า แม้มีตระกูลไม่สูงศักดิ์เป็นพิเศษแต่ก็เป็นเศรษฐีมีเงินมาก ท่านบิดาได้จัดให้ข้าพเจ้าได้รับการศึกษาอบรมในศิลปวิทยาเป็นอย่างดี เมื่อข้าพเจ้ามีอายุอันควรแล้ว ก็เข้าพิธีสวามย์ชโยบิวิตสหายรุกรามงคลพราหมณ์ตามลัทธิ เวลานั้น ข้าพเจ้ามีวิชาความรู้อันควรแก่กุลบุตรอย่างเชี่ยวชาญที่สุด จนคนทั้งหลายเชื่อว่า ข้าพเจ้าคงได้ศึกษามาจากมหาวิทยาลัยตักกสิลาเป็นแน่แท้ ข้าพเจ้าสามารถในมวยปล้ำและฟันดาบ เสียงก็ไพเราะเพราะได้รับการฝึกฝนในคัมภีร์พราหมณ์อย่างชำนาญ ทั้งสามารถตีตีพินได้คล่องแคล่วเท่าๆ กัน

นักดนตรีที่ลือชื่อ บรรดาโคลกในมหากาพย์ภารตะและกาพย์อื่นๆ ข้าพเจ้าสามารถเล่นได้จนใจข้าพเจ้าการประพันธ์ชั้นเทพฤดีวิธี ก็อาจร้อยกรองได้รวดเร็วและมีข้อความไพเราะลึกซึ้ง ตกกว่าวิชาใดๆ อันควรแก่กุลบุตรจะพึงรู้ ข้าพเจ้าย่อมทราบได้อย่างดีที่สุด...”^๖

กามนิตเป็นผู้ที่มีวิชาความรู้ มีความสามารถมาก แต่มีอยู่เพียงสิ่งเดียวที่กามนิตติดข้องอยู่และชักนำให้กามนิตไขว่คว้าค้นหาไปอยู่เรื่อยๆ นั่นก็คือความรักหรือกาม ชีวิตของกามนิตก่อนที่จะได้รู้จักกับวาสิฏฐีนัน มีแต่ความเบิกบานใจ สนุกสนาน ดังจะเห็นได้จาก การมีสมาธิแน่นแน่วเล่าเรียนวิชาต่างๆ จนเชี่ยวชาญ หรือในตอนที่กามนิตออกเดินทางพร้อมกับราชทูตมุ่งหน้าไปสู่เมืองโกสัมพี ระหว่างทางได้พบเห็นสิ่งแปลกใหม่ที่ตนไม่เคยพบเห็นมาก่อน ก็มีแต่ “...หัวใจเต้นเร็วไปด้วยความอึดอัดใจ คิณิกไปต่างๆ นานาอย่างร่าเริง การเดินทางล่วงไปวันหนึ่งๆ ก็เท่ากับได้ประสบมหกรรมอย่างสนุกสนาน...”^๗

^๕ พจนานุกรม บาลี – ไทย – อังกฤษ ฉบับภุมิพโลกิขุ. ที่ระลึกในงานพระราชพิธีมหาเมฆคณเฑาะพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ แปลจาก Pali – English Dictionary จากสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali – Text Society, London)

กาม. ปรรณนา ๑. เจริญวิถุวิสัย : ความรื่นรมย์, สิ่งที่ทำให้ความเพลิดเพลิน, สิ่งที่ทำให้ความบันเทิงทางกาม

๒. เจริญจิตพิสัย : (ก) ความสนุกเพลิดเพลิน, ความพึงพอใจจากการรู้สึก

(ข) ความใคร่ (หน้า ๑๐๘๑)

กามนิต. มีความใคร่หรือความรักนำไป, มีความรักหรือความใคร่นำทาง (หน้า ๑๐๙๔)

^๖ เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๐๐.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒ – ๑๓.

ต่อมา เมื่อกามนิตได้พบกับวาสิฏฐี ก็เกิดอาการ “เดือดร้อนใจ” พยายามหาทางที่จะรู้จักกับวาสิฏฐีให้ได้ จนถึงกับกินข้าวไม่ได้ นอนไม่หลับ ร่างกายผ่ำร้อนด้วยความรุ่มรัก ในความคิดนึกของกามนิตเห็นอยู่แต่รูปนางงาม พยายามทุกวิถีทางเพื่อจะให้ได้รู้จักกับวาสิฏฐี

เมื่อกามนิตได้โสมมัตตช่วยให้ได้พบกับวาสิฏฐี กามนิตก็ลืมทุกสิ่งทุกอย่าง ลืมคำของบิดาที่ได้เดินทางไปกลับพร้อมกับท่านราชทูต ลืมความหวาดกลัวอันตรายที่จะเกิดขึ้นหากเดินทางกลับเฉพาะกองเกวียนของกามนิตเอง ไม่มีกลุ่มทหารของราชทูตเดินทางไปด้วย กามนิตมีความสุขเบิกบานใจอยู่แต่กับรักของวาสิฏฐี จนไม่ได้คำนึงถึงความเป็นไปในอนาคตข้างหน้า ความรักของกามนิตที่มีต่อวาสิฏฐี มีมากมายท่วมท้น จนทำให้กามนิตยอมเป็นคนหัวคือ ขัดขืนคำสั่งของท่านราชทูต ไม่ยอมเดินทางกลับเมืองอุชเชนีด้วย ไม่ว่าจะท่านราชทูตจะหาวิธีใดมาพูดก็ตาม

ในขณะที่กามนิตได้เดินทางไปหาวาสิฏฐีทุกคืนนั้น กามนิตเข้าใจว่าตนเองกำลังประสบอยู่แต่กับความสุขเท่านั้น ทั้งที่จริงแล้ว ความทุกข์ความกังวลว่าจะต้องพลัดพรากจากกันก็เข้ามาแทรกซึมอยู่ในใจของกามนิตโดยไม่รู้ตัว กามนิตกำลังตกอยู่ในห้วงความเมากามสุข จนถึงกับสรุปความคิดของตนเองในขณะนั้นว่า คนที่คิดว่า โลกนี้มีแต่ทุกข์ และคิดจะหนีโลกไป ไม่ปรารถนาที่จะกลับมาเกิดอีกนั้นเป็นคนโง่ ทั้งนี้ก็เพราะกามนิตคิดว่า ไม่มีที่ใดที่จะสุขเท่ากับลานอโศกที่ตนกำลังอยู่กับวาสิฏฐีนี่อีกแล้ว

แต่ความสุขของกามนิตก็มีอันต้องสูญสลายไปทันที เมื่อสาตาเคียร ชายหนุ่มผู้หลงรักวาสิฏฐีอีกคนหนึ่งได้ส่งกลุ่มคนจำนวนหนึ่งให้มาลอบทำร้ายกามนิต เนื่องจากสงสัยว่า เพราะเหตุใดกามนิตจึงไม่เดินทางกลับเมืองอุชเชนีของตนเสียที การลอบทำร้ายในครั้งนี้มีผลให้กามนิตบาดเจ็บสาหัส และบิดาของวาสิฏฐีก็ห้ามไม่ให้บุตรสาวของตนออกมาที่ลานอโศกในยามค่ำคืนอีก การพบกันระหว่างกามนิตและวาสิฏฐีที่ลานอโศกจึงไม่มีอีกต่อไป

ตั้งแต่นั้นไปในภาคพื้นดิน กามนิตไม่ได้ประสบการณ์ความสุขจากความรักอีกเลยจนตลอดชีวิต มีแต่ความทุกข์กังวลต่างๆ แทรกซึมเข้ามาในความคิดอยู่ตลอดเวลา พบได้ในเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับกามนิตดังต่อไปนี้

เมื่อกามนิตถูกลอบทำร้าย วาสิฏฐีก็ขอร้องให้กามนิตเดินทางกลับบ้านเมืองของตนเพื่อไม่ให้ถูกลอบทำร้ายอีก แม้กามนิตจะทุกข์ทรมานจิตใจ เพราะการพลัดพรากจากวาสิฏฐีเพียงใด แต่ก็จำเป็นต้องเดินทางกลับ ในระหว่างทางก็ถูกกลุ่มโจรองคูลิมาลบุกเข้ามาปล้น ฆ่าลูกน้องของกามนิตตายหมด ยกเว้นแต่คนรับใช้คนสนิท ๑ คนและกามนิตเท่านั้น กว่ากามนิตจะได้กลับถึงบ้านเมืองของตน เวลาที่ผ่านไปเกือบ ๒ เดือน

หลังจากที่กามนิตได้รับการปล่อยตัว เพราะคนรับใช้นำค่าไถ่มาไถ่ตัว เมื่อเดินทางกลับถึงบ้าน บิดามารดาของกามนิตก็ห้ามไม่ให้กามนิตออกเดินทางไปทีใด ๆ อีก เนื่องจากกลัวว่าจะเกิดเหตุการณ์เช่นเดิมขึ้นอีก เวลาผ่านไปนานจนกระทั่งมีข่าวว่า กลุ่มโจรองคูลิมาลถูกปราบโดยสาตาเคียรผู้ที่จ้างกลุ่มคนให้ลอบทำร้ายกามนิตนั่นเอง กามนิตดีใจมาก แต่ก็ไม่ได้เดินทางไปหา

วาสิฏฐีในทันที เนื่องจากลัมปวยต้องพักฟื้นร่างกาย ให้เหมาะกับการเดินทาง เมื่อหายป่วยกามนิต และขบวนสินค้าก็รีบเดินทางมุ่งหน้าสู่เมือง โกสัมพีทันที

ความรู้สึกนึกคิดของกามนิตในขณะนี้ มุ่งไปที่การแต่งงานระหว่างตนกับวาสิฏฐีเพราะ ความดีใจที่จะได้พบกับวาสิฏฐีอีก ทำให้กามนิตไม่ได้สังเกตสิ่งรอบตัวอื่นๆ มุ่งแต่เดินทางเข้าเมือง โกสัมพีเท่านั้น

กามนิตไม่ได้เพื่อความผิดหวังไว้ ตั้งใจเต็มทีที่จะได้พบกับคู่รักของตนที่จากกันไปนาน เมื่อพบว่าวาสิฏฐีกำลังเข้าพิธีแต่งงานกับสาตาเคียร ทำให้กามนิตตกใจอย่างรุนแรง หน้ามืดเป็นลม ล้มสลบไปทันที ซึ่งกามนิตได้เล่าความรู้สึกของตนเองให้พระพุทธเจ้าฟังว่า

“...ข้าพเจ้าหมดกำลังวังชา ทอดกายให้เขาคุ้มเอาไปพักที่โรงแรมแห่งแรกที่ไปถึง นอนอยู่ที่มุ่มหนึ่งในนั้น หันหน้าเข้าข้างฝาผนังแหว่งอยู่อย่างนั้นหลายวันหลายคืน น้ำตาไหล พราวๆ ไม่ยอมกินอาหารทั้งหมด...”^๔

เมื่อพักฟื้นจนร่างกายดีขึ้น ประจวบกับสินค้าขายได้หมด กามนิตก็รีบออกเดินทางกลับกรุง อุชเชนีบ้านเมืองของตน เพราะไม่ต้องการให้วาสิฏฐีรู้ว่าตนได้พบงานแต่งงานครั้งนี้ด้วย เมื่อกลับ ถึงบ้านเกิดของตน แทนที่กามนิตจะไตร่ตรองถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น แต่กลับประพฤติตนไปในทางตรงกันข้ามจากเดิม นั่นคือหมกมุ่นมัวเมาอยู่กับนางคณิกา ทั้งนางคณิกาที่ลือชื่อชั้นสูงอยู่ ปราสาทและนางคณิกาชั้นต่ำซึ่งมีความเป็นไปค่อนข้างจะเลวทราม ทั้งนี้ก็เพราะกามนิตต้องการจะให้ลืมความเศร้าโศกโทมัสที่เกิดขึ้นจากความพลาดหวังจากรักของวาสิฏฐี

จะเห็นได้ว่า กามนิต แม้จะทุกข์ทรมานจากความรัก หรือ กาม แต่ก็ยังไม่ได้หลบหนีออกจากกามแต่ประการใด หากแต่ยังมุ่งที่จะหมกมุ่นอยู่กับกามให้รุนแรงมากขึ้นไปอีก

ต่อมาเมื่อมีเหตุให้คิดได้ และกามนิตได้แต่งงานกับภรรยาที่บิดาห้ามไม่ให้ กามนิตไม่ได้มีความรักในภรรยาเลย จึงได้ออกเดินทางไปค้าขายยังที่ต่างๆ จนมีฐานะร่ำรวยขึ้น จนเกือบจะเป็นผู้ที่มีมั่งมีที่สุด ในกรุงอุชเชนี ต่อมาเมื่อมีภรรยาคนที่สองซึ่งบิดาก็จัดห้ามให้อีกเช่นกัน เพราะต้องการอยากได้หลานชายสำหรับการทำพิธีบูชาทักษิณานุประทาน เมื่อมีภรรยาถึง ๒ คน กามนิตก็พบกับปัญหาที่ภรรยาทั้งสองก่อขึ้นไม่เว้นแต่ละวัน จนลืมความรักของตนกับวาสิฏฐีไปช่วงเวลาหนึ่ง

องคุลิมาล โจรที่ครั้งหนึ่งจับตัวกามนิตไปเพื่อเรียกค่าไถ่ ปราบกฏตัวให้กามนิตเห็นอีกครั้ง ในรูปของพระภิกษุ โดยที่กามนิตไม่รู้เลยว่า องคุลิมาลในขณะนี้ไม่มีพิษภัยต่อใครๆ แล้ว และที่เดินทางมาปรากฏหน้าบ้านของกามนิตก็เป็นการทำตามคำขอร้องของวาสิฏฐี กามนิตตกใจกลัวมาก กลัวว่าจะเป็นไปตามแก้แค้นขององคุลิมาล จึงย้ายทรัพย์สมบัติบางส่วนรวมทั้งบุตรภรรยาให้ไปอยู่ที่อื่น ตนเองกับลูกน้องที่จงรักภักดีประมาณ ๒๐ คนคอยสู้รบกับโจรองคุลิมาล

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

ระหว่างรอคอย กามนิตได้คิดถึงเรื่องราวในประวัติชีวิตของตนเอง ก็สะดุ้ง เพราะครั้งหนึ่ง เคยสัญญากับวาสิฏฐีไว้ว่า แม่ไม่ได้พบกัน ครองรักกันในชาตินี้ ก็ขอให้ได้ไปพบรักกันอีกครั้งใน สวรรค์สุขาวดี กามนิตตรวจดูความประพจน์ต่างๆ ซึ่งผ่านมาจากตน ก็เห็นว่า หากตนยังเป็นอยู่ เช่นนี้ต่อไป คงไม่มีทางได้ไปพบวาสิฏฐีบนสวรรค์สุขาวดีแน่

“...ครั้งอดีตกระนั้นข้าพเจ้าไม่มีอะไร นอกจากตนและความรัก ก็สองอย่างนี้พึ่ง แยกออกเสียจากกันเหลือแต่ตนไม่ได้เที่ยวหรือ? ครั้นมาในปัจจุบันนี้ อะไรบ้างที่ข้าพเจ้าไม่มี บุตรภริยาเอ๋ย ช่างม้าวัวควายเอ๋ย ข้าทาสบริวาร แก้วแหวนเงินทอง สวนสำหรับเที่ยวเล่น บ้านดงงามมโหฬาร ซึ่งใครเห็นก็อิจฉาอยากได้เอ๋ย สิ่งเหล่านี้ข้าพเจ้ามีอยู่บริบูรณ์แล้ว แต่ ทว่าข้าพเจ้านั้นเป็นข้าพเจ้าอยู่ที่ไหน ขณะนี้ดูก็เหมือนผลไม้เน่า เนื้อในแห้งหายไปหมด ในที่สุดเหลือแต่เปลือกเปล่าเท่านั้น”^{๙๙}

ความรู้สึกรักตัวกลัวตายของกามนิตเปลี่ยนเป็นอยากให้โจรองคฺุลิมาลเข้ามาทำลายทรัพย์ สิ้นของตน รวมทั้งร่างกายของตนเสีย แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เรื่องราวและเหตุการณ์ในตอนี้ เราจะ เห็นถึงความต้องการของกามนิตที่เปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาไม่คงที่ ตรงกับกิเลสอาการที่ พุทธศาสนาเรียกว่า ตัณหา มี ๓ ประการ^{๑๐๐} ซึ่งก็ตรงกับอาการของกามนิต ตามลำดับเหตุการณ์ นับ ได้ว่าผู้แต่งได้นำเอาตัวละครกามนิตมานำเสนอแนวคิดพุทธศาสนาได้อย่างโดดเด่นดังนี้

ตัณหาข้อที่ ๑ คือกามตัณหา ได้แก่ความอยากในกาม ความหมกมุ่นมัวเมาอยู่ในกามารมณ์ หรือความรัก ความใคร่ ในที่นี้คือกามนิตออกหักจากวาสิฏฐีก็มาประพจน์ตัวสำมะเลเทเมา คลุกคลีอยู่ กับนางคณิกา

ตัณหาข้อที่ ๒ คือภวตัณหา ความอยากเป็น โนนอยากเป็นนี้ อยากมีโน้นอยากมีนี้ ในที่นี้คือ กามนิต อยากจะเป็นคนที่มั่งมีที่สุดในกรุงโกสัมพี เมื่อค้าขายได้ทรัพย์สินจำนวนมาก ก็นำมาสร้าง คฤหาสน์ และปรับปรุงบริเวณสวนรอบๆ ตามความต้องการของตน แล้วกามนิตก็ยึดติดอยู่กับ คฤหาสน์และสวนนี้ จนถึงกับไม่คิดเสียดายชีวิต หากแต่เสียดายทรัพย์สินเหล่านี้มากกว่า กลัวว่า องคฺุลิมาลจะมาเผาทำลายเสีย

ตัณหาข้อที่ ๓ วิภวตัณหา คือความไม่อยากมีไม่อยากเป็น มาถึงตรงนี้กามนิตเริ่มตระหนัก ถึงความไม่มีแก่นสารของทรัพย์สมบัติต่างๆ เพราะเห็นว่า

“...เป็นเหมือนหนึ่งศัตรูหน้าเนื้อที่คอยบั่นทอนความสุขด้วยใจเสื่อ มิให้มีความสุขสงบ สุขได้ เป็นดั่งมารเวตาล แต่มีรูปร่างเรื่องงดงาม สุขเลือดหัวใจข้าพเจ้าไปเกือบหมดแล้ว และ

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^{๑๐๐} อภิ.วิ. ๓๕/๙๓๓.

บัดนี้กำลังกระหายจะสูบเอาเลือดหยดสุดท้าย ซึ่งถ้าได้สูบเอาไปแล้ว ก็คงเหลืออยู่แต่ซาก
เหี่ยวแห้งของร่างมนุษย์ที่มีรูปไม่สมประกอบเท่านั้น”^{๑๑}

กามนิทไม่ต้องการยึดติดกับทรัพย์สมบัติต่างๆ อีกต่อไป ต้องการให้โจรองคูลิมาลมาทำลาย
เสีย รวมทั้งร่างกายของตนเองด้วย เป็นความไม่ยอมก้มยอมเป็นหรือวิกตาคณหาของกามนิท

“...เชิญเข้ามาเถิด พวกโจร มาเร็วๆ เข้า องคูลิมาล! เผาผลาญให้ราบลงเป็นถ่าน
เถ่าเถิดเพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นศัตรูร้ายกาจที่สุดต่อข้า ที่พวกเจ้าควรทำลาย มิฉะนั้น มันก็
จะทำลายข้าเอง เอาไปเสียเถิด เชิญเถิด ถึงร่างกายก็ได้ เชิญเอาดาบฟันเสียเถิด เพราะมัน
เป็นศัตรูร้ายต่อข้าเอง เป็นร่างกายที่หมกมุ่นมัวเมาอยู่แต่กามารมณ์และความโลภไม่มีที่สุด
เป็นสิ่งอันควรสลัดใจยิ่งที่ข้ามีอยู่ ควรตัดมันให้ขาดจากตนข้าไป เชิญเถิด พวกโจร! ผู้เป็น
มิตรสหายเก่า!”^{๑๒}

จนกระทั่งจวนรุ่งเช้า กามนิทไม่สมหวังในคณหาทั้ง ๓ ของตนก็เกิดความคิดขึ้นมาใหม่
นั่นคือไม่ต้องรอให้ผู้อื่นมาทำลายทรัพย์สมบัติเหล่านี้ให้ตน กามนิทสามารถตัดเชื้อโยของสิ่งเหล่านี้
ได้ด้วยตนเอง โดยการออกเดินทางจาริกแสวงบุญ โดยในจิตใจลึกๆ ของกามนิท ก็เพื่อให้ตนได้ไป
พบกับวาสิฏฐิบนสวรรค์สุขาวดีนั่นเอง

เมื่อกามนิทเดินทางมาถึงห้องโถงบ้านช่างหม้อ และพระพุทธเจ้าเสด็จมาขอพักแรมด้วย ใน
การสนทนากันระหว่างกามนิทและพระพุทธเจ้า ทำให้เราเห็นความคิดลึกๆ ที่ติดค้างอยู่ในใจของ
กามนิทได้เป็นอย่างดี

การแสวงบุญของกามนิท มีจุดมุ่งหมายคือ เพื่อให้ได้ขึ้นไปอยู่บนสวรรค์สุขาวดี หาได้
เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นไม่ เห็นได้จากคำกล่าวของกามนิทเหล่านี้ว่า

“...ท่านได้อธิบายถึงความที่ภิกษุในเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ว่าควรจะต้องตัดความทุกข์เสียได้
มากพออยู่แล้ว ก็แหละเมื่อร่างกายผู้นั้นจมลงในห้วงแห่งความตาย กลับคืนสู่สภาพซึ่งเป็น
ธาตุเดิม นับแต่นั้นไปเทวดาและมนุษย์ หรือตลอดจนธรรมดา ก็ไม่เห็นเขากอีก แต่ท่านยังมีได้
กล่าวให้แจ้งว่าผู้นั้นตายแล้ว เป็นอย่างไรต่อไป และเรื่องสวรรค์อันเป็นสถานบรมสุขที่ผู้ได้ขึ้นไป
ไปอยู่จะไม่รู้จักตาย ข้าพเจ้ายังไม่ได้ฟังสักน้อย ก็พระพุทธเจ้าไม่ตรัสเรื่องนี้บ้างดอกหรือ?”^{๑๓}

เมื่อพระพุทธเจ้าอธิบายว่า พระศาสดามีได้รับเรื่องสวรรค์ และการเกิดบนสวรรค์ก็ไม่
เป็นไปเพื่อพระนิพพาน กามนิทก็กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น จุดมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าก็คือการแสวงหา
เพื่อความหลุดพ้นเพื่อความสูญนั่นเอง ซึ่งไม่ตรงกับสิ่งที่กามนิทต้องการ

“...เพราะถ้าเช่นนั้นก็หมายความว่า ที่พระองค์ทรงนั่งเสียไม่แถมพรายเรื่องสวรรค์
คงเพื่อไม่ให้สาวกเกิดความท้อถอยว่าเหวใจ ในการพยายามหาความหลุดพ้นเพื่อความสูญ

^{๑๑} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิท-วาสิฏฐิ, หน้า ๑๐๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

นั่นเอง...ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าที่ไม่ทรงอธิบายคงเป็นด้วยลัทธิความประสงค์ดั่งที่ท่านแสดงมา ชัดแจ้งอยู่แล้ว ก็เมื่ออินทรียั้งหูกเป็นของไม่เที่ยง ไม่มีอาตมมันตัวตน ควรจะวางเสีย เพราะ ล้วนเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ดั่งนี้จะมีขึ้นอะไรเหลืออยู่อีกเล่า ที่จะเห็นเครื่องยึดเหนี่ยวกัน ต่อไป? ข้าแต่ท่านอริยะ ตามหลักลัทธิที่ท่านแสดงให้ฟังนี้ ข้าพเจ้าจะต้องเข้าใจว่า ภิกษุผู้พ้น แล้วจากบาปมลทินทั้งสิ้น ย่อมตกเป็นเหยื่อแห่งความสูญในเมื่อร่างกายสลายแล้ว คือตาย และก็สูญไปเท่านั้น ไม่มีความเกิดความเป็นอีก...”^{๑๔}

และกามนิตยังมีความเห็นอีกว่า หากไม่สูญก็ต้องได้รับบรมสุขเป็นนิรันดรสุขซึ่งเป็นการแบ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้มีเพียง ๒ ด้าน คือถ้าไม่เป็นบวกก็ต้องเป็นลบ ไม่ลบก็ต้องเป็นบวก ในที่นี้ กามนิตต้องการ ไปบังเกิดในสวรรค์สุขาวดี เพื่อพบกับวาสิฏฐี จึงต้องการให้หลักธรรมคำสอนของ พระพุทธเจ้า เป็นสิ่งที่รับรองเรื่องสวรรค์ กามนิตจึงไม่อาจยอมรับพระธรรมเทศนาที่ไม่ตรงกับ ความคิดของตนได้

“...ถ้าพระองค์มีสิ่งที่จะทรงแสดงให้บังเกิดความปิติเป็นบำเหน็จได้แล้ว พระองค์ คงไม่ทรงนิ่งอยู่เท่านั้น เพราะภิกษุซึ่งชนะความทุกข์ ถ้าแจ้งว่าเมื่อตายไปแล้วไม่สูญ จะต้อง ได้รับบรมสุขเป็นนิรันดรไซ้ร ก็ย่อมจะเกิดปิติเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงน้ำใจชุ่มชื่นยิ่งขึ้น ไม่แห้ง แล้งเสียทีเดียวตั้งหน้าทำความเพียร...”^{๑๕}

และกามนิตยังเห็นว่า หากตายไปแล้วสูญ ก็จะทำให้ผู้ทำความเพียรเกิดความอ่อนล้า เนื่องจาก ไม่ได้รับรางวัลคุ้มกับที่ลงทุนไป

“...แต่ก็ยังเห็นว่า ลัทธิที่มาซึ่งแจ่มเสียดังนี้ ย่อมเป็นอันตรายร้ายแรงกว่า เพราะ ทำให้ความเพียรที่บำเพ็ญมาแต่ต้นอ่อนล้าหมดอยากลงไป เพราะถ้าตายก็สูญไม่ได้ไปเกิด ในสถานบรมสุข ไม่ได้รับบำเหน็จที่ลงทุนเพียรเหน็ดเหนื่อยมา”^{๑๖}

อย่างไรก็ตามเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมตอบข้อข้องใจต่างๆ ของกามนิตได้หมด ทำให้กามนิตมีอาการสันเทิมคล้ายลูกแห่งที่ได้ยินเสียงบันลือแห่งราชสีห์ ถึงกระนั้นกามนิตก็ยังยืนกรานที่จะไม่เห็นด้วยเนื่องจากจุดมุ่งหมายของกามนิตคือมุ่งแสวงบุญเพื่อให้ได้ไปเกิดบนสวรรค์ สุขาวดีเพื่อให้ได้พบกับวาสิฏฐี เพราะฉะนั้นความเห็นใดๆ ก็ตามที่ไม่มีการเข้ามาเกี่ยวข้องกับ กามนิตจึงไม่อาจเชื่อได้ ถึงแม้จะเห็นจริงตามมติของพระพุทธเจ้าก็ตาม

“ตามที่อธิบายมานี้ อย่างไม่เป็นทางที่ข้าพเจ้าพอใจ พระพุทธเจ้าช่างไม่ทรง แสดงเรื่องที่ข้าพเจ้าอยากจะทำเสียเลย ถึงแม้พระองค์สามารถจะทรงชี้แจงได้ แต่มิได้ทรง แสดงให้เป็นที่ยินใจก็ดี หรือทรงนิ่งเสีย เพราะทรงเห็นว่าไม่เป็นเหตุให้พ้นทุกข์ก็ดี หรือว่า พระองค์ไม่ทรงทราบเลยก็ดี เหล่านี้ จะด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ข้าพเจ้าก็ได้พอใจด้วย ทั้งนั้น เพราะความคิดและความพยายามของมนุษย์ย่อมมุ่งหาความสุขความบันเทิง เมื่อไม่

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

มีขึ้นอะไรล่อใจให้หวังเสียก่อน ก็ไม่พยายามเท่านั้น ว่ากันทำไมมี และเมื่อมีพยายามย่อมมีหวัง แต่ไม่พยายามไปหาความหมดหวัง เราจะไม่ต้องทำความพยายามให้ลำบากมิดีหรือ? เพราะความสุขความบันเทิงเป็นมูลแห่งธรรมชาติ ไม่ว่าสัตว์หรือมนุษย์...”

สุดท้าย เมื่อถามนิทานพระพุทธเจ้าว่า ข้อความนี้ได้ยินมาจากพระโอรสของพระพุทธเจ้าด้วยตนเองหรือไม่ และได้รับคำตอบว่า บอกไม่ได้ว่าได้ยินมาจากพระโอรสของพระศาสดา นั่นก็เพราะพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสด้วยพระองค์เอง จึงไม่จำเป็นต้องได้ยินมาจากผู้อื่น กามนิทก์ก็โล่งใจนั้นย่อมแสดงว่า ความเชื่อของตนเกี่ยวกับเรื่องสวรรค์สุขาวดีที่ตนจะไปพบกับวาสิฏฐีนั้นยังมีอยู่ คำกล่าวที่ว่า “ธรรมของพระพุทธเจ้าย่อมอำนวยผลประโยชน์ในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด” กามนิทศติดตามความเข้าใจของตนเองว่า นั่นคือธรรมของพระพุทธเจ้าย่อมอำนวยผลบันเทิงสุขอย่างยอดเยี่ยมมาให้ คำว่าสุขอย่างยอดเยี่ยมของกามนิทศก็คือการไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดีและได้พบกับวาสิฏฐีนั่นเอง

เช้าวันใหม่ กามนิทได้ข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ไม่ไกลจากห้องโถงบ้านช่างหม้อ จึงรีบออกเดินทางมุ่งหน้าไปยังสถานที่ที่กามนิทคาดว่าพระพุทธเจ้าจะทรงประทับอยู่ กามนิทอยากพบพระพุทธเจ้าโดยเร็ว เพื่อฟังธรรมจากพระโอรสของพระพุทธเจ้าโดยตรง และที่สำคัญที่สุดก็คือเพื่อให้พระพุทธเจ้าตรัสรับรองเรื่องสวรรค์สุขาวดี เพื่อตนจะได้มั่นใจว่า จะได้พบกับวาสิฏฐีอย่างแน่นอน แต่ความตั้งใจทั้งหมดนี้ก็สูญเปล่า เนื่องจากกามนิทถูกโคบ้าขวิดในระหว่างทาง ล้มลงมีอาการบาดเจ็บสาหัสเสียชีวิต และก่อนที่จะขาดใจตาย สิ่งยึดเหนี่ยวสุดท้ายของกามนิทก็คือความทรงจำเกี่ยวกับวาสิฏฐี และคำสัญญาที่ตนกับวาสิฏฐีให้ไว้ต่อกันและกันว่า จะไปพบกันอีกที่ที่ริมฝั่งคงคาสวรรค์

“...ทันใดนั้น กามนิทค่อยมีสติดีขึ้น ดวงตาสดใส มีอาการยิ้มดูประหนึ่งว่าอิมใจพยายามจะลุกขึ้น พระอานนท์เข้าประคอง

“แม่คงคาในสวรรค์!” กามนิทกระซิบเสียงแผ่วแต่แจ่มใส เขามือขวาชี้ไปบนฟ้าเหนือศีรษะ พุดว่า “แม่คงคาในสวรรค์ เราได้ปฏิญญา – แทบกระแสดลื่น – วาสิฏฐี”

กามนิทกล่าวได้เท่านี้ ตัวสั่นเทา กระจกโลหิตออกจากปาก สิ้นเสียงสิ้นใจอยู่ในวงแขนของพระอานนท์”^{๑๗}

จะเห็นได้ว่า ตลอดชีวิตในภาคพื้นดินของกามนิทนั้น มุ่งไปที่กามหรือความรัก มีความรักหรือกามเป็นเครื่องนำไป แม้แต่การแสวงบุญก็เป็นการกระทำเพื่อติดตามหาความรักของตนที่สูญหายไป

ในภาคบนสวรรค์ เพราะกุศลเจตนาดี ไม่พอใจในกามสุข และจิตใจส่วนหนึ่งจذبอยู่กับการไปเฝ้าเบื้องบาทพระพุทธเจ้า ทำให้กามนิทได้อุบัติขึ้นในสวรรค์สุขาวดี และที่แห่งนี้เอง กามนิท

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

ก็ได้พบกับวาติฏฐีอีกครั้งหนึ่ง สมความปรารถนาเดิมของตน และการมาเกิดบนสวรรค์สุขาวดี ทำให้กามนิตได้สัมผัสถึงความเป็นไปในสวรรค์สุขาวดีด้วยตนเอง ซึ่งกามนิตเข้าใจมาตลอดว่า สวรรค์เป็นสถานที่บรมสุข ยั่งยืน มั่นคง แต่แท้จริงแล้วสวรรค์สุขาวดีก็มีความเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา

กามนิตได้อาศัยวาติฏฐีได้เล่าถึงเรื่องราวของตนเองในภาคพื้นดินให้ฟัง และวาติฏฐียังได้นำเอาธรรมะที่รับรองว่าออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริงมาช่วยอธิบายประกอบเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวให้กามนิตฟังด้วย

เมื่อสวรรค์สุขาวดีล่มสลาย กามนิตได้ไปเกิดบนพรหมโลกพร้อมวาติฏฐี ตามความตั้งใจมุ่งมั่นของทั้งสองคน ณ ที่แห่งนี้กามนิตก็มีความสำคัญว่า “สิ่งที่ทรงความเป็นอยู่คงที่ ก็เห็นจะเป็นจำพวกดาวซึ่งโคจรไปตามวิถีแห่งกฎที่ยั่งยืน...”^{๑๘}

จะเห็นได้ว่ากามนิตค่อนข้างจะเป็นผู้ที่เชื่อสิ่งที่เห็นด้วยตาบ่อยๆ ตัว โดยไม่พิจารณาไตร่ตรองให้ดีเสียก่อน และมักจะสรุปสิ่งต่างๆ ไปตามความคิดของตนเองอยู่เสมอ ต่อเมื่อพรหมโลกเริ่มแสดงอาการมีดมัวให้เห็น กามนิตก็เริ่มไม่สบายใจ ประกอบกับได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ผ่านคำบอกเล่าของวาติฏฐี กามนิตจึงเริ่มเข้าใจถึงความไม่เที่ยงแท้ของสิ่งต่างๆ จนในที่สุด เมื่อวาติฏฐีได้เข้าสู่ภาวะนิพพาน โดยทำพินัยกรรมเนรมิตรูปพระพุทธเจ้าไว้ให้กามนิตได้รับทราบ กามนิตจึงได้เข้าใจว่า พระภิกษุชราที่ตนนั่งสนทนาด้วยที่ห้องโถงบ้านช่างหม้อ ก็คือพระพุทธเจ้านั่นเอง

“อ้อ! พระภิกษุชราที่อาตมาได้แรมคืนร่วมอยู่ด้วยในกรุงราชคฤห์ และดูหมิ่นว่าโง่เชอะ คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง อาตมานี้ช่างเขลาเสียจริงๆ จะมีใครโง่เขลาเหมือนอย่างอาตมานี้บ้างไหมหนอ? สิ่งที่อาตมาปรารถนาคือความสุขอันสูงสุดเพื่อความหลุดพ้นนั้น ก็มีอยู่ในญาณแห่งอาตมาแล้วนับได้หลายอสงไขยกัลป์”^{๑๙}

เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างแจ่มกระจ่างในใจของกามนิตแล้ว ความรู้สึกที่อยากมีชีวิตอยู่หรือติดอยู่ในภพในชาติ หรือการไม่ติดอยู่ในภพในชาติก็หมดไป กามนิตได้ทบทวนบทสนทนาที่เกิดขึ้นในห้องโถงบ้านช่างหม้อใหม่ ตั้งแต่ต้นจนจบ พิจารณาอย่างละเอียด ทุกชั้นทุกตอน ทุกคำ ทุกประโยค จนในที่สุดก็ไม่มีสิ่งใดเหลือให้คิดใจสงสัยอีกต่อไป

แม้ว่ากามนิตจะมีอำนาจที่จะรังสรรค์พรหมโลกขึ้นมาใหม่ได้ โดยดำรงตำแหน่งท้าวมหาพรหม แต่กามนิตก็ไม่รู้สึกยินดีแต่ประการใด อีกทั้งยังรู้สึกสังเวชบรรดาดาวเล็กดาวใหญ่ทั้งหลาย และสิ่งที่สำคัญที่สุดที่ทำให้กามนิตไม่รู้สึกยินดีต่อการมีชีวิตอยู่อีกต่อไปก็คือ ไม่มีวาติฏฐีอีกต่อไปแล้ว

“...จริงอยู่ ถ้าเราปรารถนาก็ย่อมจะทำได้ในทันที กล่าวคือรังสรรค์สิ่งทั้งปวงให้กลับมีชีวิตขึ้น แล้วจัดให้อยู่ตามตำแหน่งในโลกานุกโลกที่ปรากฏใหม่ แต่มีอยู่อย่างเดียวที่เรารัง

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖ - ๒๖๗.

สฤณีหาได้ไม่ คือไม่สามารถชুবวาสฤณีขึ้นมาได้อีก วาสฤณีได้สิ้นชาติสิ้นภพไปแล้ว ล่วงไปในลักษณะซึ่งไม่มีเชื้อเกิดเหลืออยู่เลย ถึงพระเป็นเจ้ามหาอนุภาพองค์ใดองค์หนึ่งหรือเทวดามาร พรหม จะค้นหาก็ไม่พบร่องรอย เมื่อไม่มีวาสฤณีผู้งามเลิศและดีเลิศแล้ว จะมีผลดีอะไรใน ความเกิดมีชีวิตอยู่? มีประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของท้าวมหาพรหมที่ต้องล่องไปเหมือนกัน?...”^{๒๐}

แล้วในที่สุดดาวกามนิตก็อ่อนแสงลงเรื่อยๆ จนในที่สุดก็ดับวูบไปไม่มีเหลือ นับว่าเป็นการ เข้าสู่ภาวะนิพพานของกามนิตอย่างสมบูรณ์

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาผ่านตัวละครกามนิตดังจะเห็น ได้จากกามนิตได้ประสบกับเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งช่วยชี้ให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของ ชีวิต การวนเกิดเวียนตายอยู่ในสังสารวัฏ การเกิดในสวรรค์และพรหมโลก การติดข้องอยู่กับกิเลส ตัณหา และการบรรลุนิพพาน การที่กามนิตหลงติดข้องอยู่กับความรักจนทำให้ไม่ยอมรับฟัง พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า มีผลให้ได้ไปพบวาสฤณี และวาสฤณีก็ได้นำพระธรรมเทศนาของ พระพุทธเจ้ามาแสดงแก่กามนิตอีกครั้งหนึ่ง ทำให้กามนิตได้ใช้ปัญญาพิจารณาตามพระธรรม เทศนา จนได้บรรลุนิพพาน นับว่าตัวละครกามนิตได้มีส่วนช่วยนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักนำไป สู่นิพพานได้อย่างชัดเจน

ผู้แต่งได้กำหนดให้กามนิตเป็นตัวละครที่ติดข้องอยู่กับกิเลสความรัก หรือกาม อย่างรุนแรง ทุกๆ พฤติ กรรมของกามนิต จะต้องมีความความรักเป็นสิ่งที่ชี้นำเสมอ ไม่ว่าจะเป็นการจาริกแสวงบุญหรือการบรรลุนิพพาน ดังนั้นจึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่ผู้แต่งได้ให้ชื่อตัวละครนี้ว่า “กามนิต” เพราะความหมายก็คือ ผู้ถูกนำไปแล้วโดยกาม (คือความรัก) นั่นเอง

๔.๒.๒ วาสฤณี: ผู้ใช้ปัญญาจนสามารถหลุดพ้นจากความรัก

วาสฤณีเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญมากในภาคบนสวรรค์ เพราะเรื่องราวทั้งหมดที่เกี่ยวกับ วาสฤณีจะถูกเล่าไว้ในภาคบนสวรรค์นี้ ในภาคบนดิน ผู้อ่านจะรู้จักวาสฤณีตามสายตาและความรู้สึก ของกามนิต โดยไม่อาจล่วงรู้ถึงความคิดของวาสฤณีมากนัก รู้เพียงตามคำบอกเล่าของกามนิตเท่านั้น

คำว่า วาสฤณี มาจากคำว่า วสฤณ แปลว่าเป็นเหล่ากอแห่งฤณี วสฤณผู้มีชื่อทางด้านเฉลียวฉลาดมีปัญหา ตัวละครวาสฤณีมีคุณสมบัติความเป็นคนมีปัญญานี้อยู่อย่างท่วมท้น ดังจะเห็นได้จาก คำพูด ความคิด และการกระทำของตัวละครวาสฤณี ไล่เรียงตามเหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่องดังต่อไปนี้

เริ่มแรก ผู้อ่านจะรู้จักรูปร่างลักษณะของวาสฤณีจากสายตาของกามนิตที่กล่าวชื่นชมความงามของนางว่า

“ดูก่อนท่านมาริสะ ข้าพเจ้าฟังกล่าวได้ด้วยถ้อยคำเป็นไฉน? ถ้าจะพูดถึงความงามของนางก็เกรงว่าถ้อยคำของข้าพเจ้าอาจหาญอยู่สักหน่อย เพราะถ้าจะกล่าวให้ท่านรู้สึกชื่นชมซาบได้ดังหลับตาแลเห็น ข้าพเจ้าจะต้องเป็นมหากวีภรตเสียก่อน และถึงจะมีควม

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๙.

สามารถปานนั้น ท่านก็จะเห็นความงามได้เพียงรางๆ เท่านั้น รวมความ ข้าพเจ้าพอจะบอกได้เลาๆ ว่าสาวน้อยที่อยู่กลางเวทีมีวงหน้าผากหนึ่งแสงจันทร์อ่อนๆ รูปประหงมทรงอรรหาคำหิมนิได้ ทรงทราญว้อยอยู่ทั่วสรรพางค์ จนทำให้ข้าพเจ้าเผลอสติ คิดว่านางคือพระลักษมี เทวีอวตารมา บังเกิดความยินดีซาบซ่านทันทีที่ได้เห็น”^{๒๑}

วาสิฏฐีเป็นสาวงามแรกรุ่ง เป็นธิดาคนเดียวของเศรษฐีช่างทองในกรุงโกสัมพี มีรูปร่างหน้าตาสวยสง่างามดั่งคำของกามนิตที่กล่าวชม และคำกล่าวของจอมโจรองคูลิมาลที่ว่า “สำหรับผู้หญิงที่ทรงความงามย่อมจะไม่มีใครกล้าขยักเขินอะไร ในอันที่จะล้วงความลับจากสามี”^{๒๒} เพราะความงามของวาสิฏฐีนี้เองทำให้สาตาเคียรมาแอบชอบพอหลงใหล จนเกิดอาการหึงหวง เมื่อวาสิฏฐีได้พบกับกามนิต และแอบลอบพบกันที่ลานอโศก สาตาเคียรก็ได้ส่งคนมาทำร้ายกามนิต เนื่องจากจะยอมให้ใครคนอื่นมาแย่งนางไปไม่ได้

คุณสมบัติของวาสิฏฐีที่สำคัญที่สุดเหนือกว่ารูปร่างลักษณะสวยงามก็คือ วาสิฏฐีเป็นผู้ที่มีปัญญามาก มีความคิดลึกซึ้ง รอบรู้ มักจะพิจารณาไตร่ตรองสิ่งต่างๆ อย่างรอบคอบอยู่เสมอ เป็นผู้ ที่คิดการณ์ไกล เพราะความเป็นคนเจ้าปัญญานี้เอง ทำให้วาสิฏฐีแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ครั้งหนึ่งพราหมณ์ผู้เป็นครูสอนถึงกับโกรธเนื่องจากเห็นว่า วาสิฏฐีเป็นผู้หญิงไม่ควรคิดให้มาก ถือว่าเป็นการผิดหน้าที่ หน้าที่คิดมิไว้สำหรับพราหมณ์เท่านั้น

“ที่จริง ฉันไม่ควรจะคิดเห็นเป็นเช่นนั้น ฉันจำได้ว่าครั้งหนึ่งได้กล่าวคำว่าด้วยความคิดคล้ายๆ เช่นนี้ กระทำให้พราหมณ์ผู้เป็นครูประจำตระกูลโกรธเคืองใหญ่ บอกว่าหน้าที่คิดควรให้ไว้กับพราหมณ์ ผู้หญิงควรมีหน้าที่เพียงบูชากราบไหว้พระกฤษณ์เท่านั้น”^{๒๓}

อย่างไรก็ตาม เราก็จะพบความคิด คำพูดที่ลึกซึ้งของวาสิฏฐีอยู่เสมอ ในขณะที่สนทนาอยู่กับกามนิต ซึ่งคุณสมบัติเป็นผู้มีปัญญาข้อนี้เอง ที่ทำให้วาสิฏฐีได้จดจำเอาคำสอนที่สำคัญๆ ของพระพุทธานำมาถ่ายทอดให้กามนิตได้ฟังอีกทอดหนึ่ง

วาสิฏฐีเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเดาะคลี เป็นความเก่งเฉพาะตัว หากใครทำตามได้ยาก

เมื่อโสมทัตต์นำรูปวาดซึ่งเป็นภาพของวาสิฏฐีอันเป็นผลงานการวาดของกามนิตมาให้ วาสิฏฐีดู วาสิฏฐีก็สามารถอ่านกาพย์กลอนซ่อนเงื่อนของกามนิตออกทั้งหมด หากวาสิฏฐีจะตอบกลับไป ในลักษณะกาพย์กลอนซ่อนเงื่อนก็คงได้เช่นกัน แต่เพราะวาสิฏฐีเป็นผู้หญิงจึงต้องสงวนท่าที และไม่แสดงความรู้สึกให้ฝ่ายชายรู้เร็วนัก สิ่งที่วาสิฏฐีทำได้ก็คือ ตอบกลับมาเป็นกาพย์ในรูปแบบปกติและเป็นคำตอบเพียงพอที่จะให้กามนิตรู้ว่า ตนอ่านกลอักษรของกามนิตได้ทั้งหมด

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

วาติฏฐิเป็นผู้ที่รู้เรื่องราวเกี่ยวกับวรรณคดีมหาภารตะ และวรรณคดีเรื่องอื่นๆ เป็นอย่างดี คุ
ได้จากในตอนที่ว่าวาติฏฐิพูดถึงเรื่องราวในมหาภารตะ เช่น เรื่องพระนลกับนางทมยันตี เรื่อง
พระกฤษณะผู้มีชายาจำนวนมาก หรือเรื่องพระศิวะ ผู้ดื่มสุราที่เป็นพิษร้ายจากน้ำอมฤต แล้วนำมา
เปรียบเทียบกับความรักของตนได้อย่างคมคาย และที่สำคัญวาติฏฐิรู้ตำนานเกี่ยวกับต้นประवाल
พฤกษ์หรือต้นปาริชาตที่ปลูกไว้บนสวรรค์ และรู้เรื่องสุขาวดีอย่างละเอียด ต่างจากกามนิตซึ่งไม่มี
ความรู้เกี่ยวกับเรื่องสวรรค์สุขาวดีมาก่อนเลย

วาติฏฐิเป็นผู้ที่มีใจรัก มั่นคง เด็ดเดี่ยว และซื่อตรงต่อกามนิตอยู่ตลอดเวลา ไม่เคยมีการ
เปลี่ยนแปลง ความรักของวาติฏฐิเริ่มต้นจากการได้สบตากับกามนิตในขณะที่เล่นคลิษฐาพระ
ลักษมีเทวีแห่งเขาวินธัย ทันทิวาติฏฐิสบตากับกามนิต จังหวะของการเคาะลูกคลิษฐาของวาติฏฐิต้องมี
อันปั่นป่วน ทำให้ลูกคลิษฐ์หล่นหลุดมือออกไป มีผลให้กามนิตได้แสดงความสามารถคือแข่งชิงกับ
สาตาเคียรและชายหนุ่มคนอื่นๆ แล้วโยนกลับขึ้นมาให้วาติฏฐิสามารถเคาะลูกคลิษฐ์ต่อไปได้โดยไม่มี
สะดุดขาดตอน

ผู้อ่านจะเห็นได้ถึงความมีใจสูงของวาติฏฐิ แม้จะมีความรักอยู่กับกามนิตตั้งแต่แรกพบ แต่
ก็ไม่แสดงอาการออกมาให้ใครๆ เห็น เมื่อได้เห็นรูปร่างของคนที่กามนิตเป็นผู้วาด วาติฏฐิก็ไม่
แสดงอะไรออกมาให้ชัดเจนมากนัก แต่มีสิ่งหนึ่งที่วาติฏฐิกระทำ นั่นคือ จัดให้มีการนัดพบกัน
ระหว่างโสมทัตต์กับเมทินิ โดยที่วาติฏฐิไม่ได้บอกตรงๆ ว่าเชิญกามนิตด้วย แต่นางก็เฉลียวฉลาด
พอที่จะรู้ใจโสมทัตต์ว่า ต้องชวนกามนิตไปด้วยอย่างแน่นอน

ในการพบกันอีกครั้งของกามนิตและวาติฏฐินั้น กามนิตสันต์ด้วยความเงินอายุ ยืนจั้งง้ม
ยุงเหยิง หลุดปากทักวาติฏฐิได้ ๒-๓ คำว่าเป็นบุญที่มีหวังได้มาพบ วาติฏฐิเองก็สันเพราะความเงิน
อายุเช่นกัน แต่เมื่อเห็นกามนิตตื่นเต็น วาติฏฐิกลับเป็นฝ่ายควบคุมอารมณ์ให้ปกติได้ก่อน เชิญ
กามนิตนั่ง และกล่าวชวนกามนิตคุยด้วยประโยคที่จะให้กามนิตมีเรื่องพูดคุยต่อไปได้

ผู้อ่านจะพบความรู้สึกที่แท้ของวาติฏฐิ ก็เมื่อกามนิตพรั่ำรำพันแสดงความรักกับวาติฏฐิเสีย
ยกใหญ่ ในตอนนี้เองผู้อ่านจึงจะได้ทราบว่าวาติฏฐิก็มีใจปฏิบัติในตัวเองมากเช่นกัน

“จนที่สูदनางใจอ่อนชบหน้าลงร้องให้อยู่กับอกข้าพเจ้าออกวาจากระอ้อมกระอ้อม
ฟังไม่ได้ชัด แต่ก็ทราบได้ในกิริยาว่ารักของข้าพเจ้าและยอมรับว่านางก็มีความรักข้าพเจ้า
ตั้งแต่วันที่ได้พบ ถ้าหากเมทินิไม่นำรูปมาให้ดูทันกัน ปานนี้นางคงสิ้นใจตายเพราะด้วยความ
รักเสียแล้ว”^{๒๔}

ในขณะที่กามนิตและวาติฏฐิครองรักกันอยู่ที่ลานอโศกนี้ วาติฏฐิได้พูดเปรียบความรักของ
ตนเองได้อย่างคมคาย แสดงให้เห็นถึงความคิดเฉียบแหลมของวาติฏฐิที่มีต่อการมองสิ่งต่างๆ อย่าง
ลึกซึ้ง

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

“...หรือบางทีความรักและความมอบหัวใจกันนั้นเป็นของจริงมีจริง เว้นแต่จะเปลี่ยนรูปเปลี่ยนชื่อเรียกเท่านั้น ความรักและความไว้วางใจทั้งสองประการนี้ เปรียบได้ด้วยเสียงเพลงอันไพเราะแห่งพิณ ซึ่งเราทั้งสองเป็นผู้ดีดี แม้พิณจะขาดสายก็ขึ้นใหม่ได้ ส่วนเสียงเพลงอันไพเราะก็ยังคงไพเราะอยู่อย่างเดิม จริงอยู่เสียงเพลงแห่งพิณเครื่องหนึ่ง ย่อมจะไม่เหมือนกันกับเสียงของพิณอีกเครื่องหนึ่ง เช่น พิณอันใหม่ของฉัน ย่อมมีเสียงหวานเพราะยิ่งกว่าอันเก่า อย่างไรก็ตาม เราทั้งสองก็เป็นเหมือนดังพิณ ที่มีเทพเป็นผู้ดีดี กระทำให้เกิดเสียงหวานเพราะขึ้นได้ก็ด้วยพิณนั้น”^{๒๕}

“...ท่านโสมทัดต์ ท่านเข้าใจผิดถนัด ความรักของฉันจะเปรียบด้วยสีดอกไม้ไรๆ ไม่ได้ เพราะฉันได้ยืนยันแล้วว่า ความรักที่แท้จริงไม่ใช่สีแดง ย่อมมีสีดั่งสีศอพระคิเว เมื่อทรงดื่มพิษร้ายเพื่อรักษาโลกไว้ให้พ้นภัย ความรักที่แท้จริงต้องสามารถต้านทานพิษแห่งชีวิต และต้องเต็มใจยอมล้มรสที่ขมขื่นที่สุด เพื่อเสียสละให้ผู้ที่เรารักคงชีพอยู่ และเพราะด้วยความขมขื่นที่สุดนี้ ความรักย่อมเต็มใจเลือกเอาสินล คือความขมขื่นไว้ดีกว่าจะเลือกเอาสีอื่น คือมุ่งแต่จะหาความบันเทิงสุขอย่างเดียว”^{๒๖}

จะเห็นได้ว่าความรักในทัศนะของวาสิฏฐีนั้น บอกไว้ชัดเจนว่า ความรักเป็นของแท้จริง มีจริงไม่ว่าจะเปลี่ยนชื่อเรียกว่าอย่างไร แต่ก็มีความหมายหมายถึงความรักอยู่นั่นเอง และความรักจะมีเสียงหวานไพเราะก็ต้องอาศัยบุคคล ๒ ฝ่ายให้ซื่อสัตย์ไว้วางใจกันและกัน และสำหรับความรักของวาสิฏฐีนั้น ไม่ใช่เป็นรักเพื่อการเรียกร้องให้คู่รักอยู่กับตนตลอดไป แต่เป็นรักที่เสียสละต้องการให้คู่รักมีความสุขแม้ว่าตนเองจะขมขื่น ทุกข์ทรมานมากเพียงใด ก็ขอเพียงให้คู่รักอยู่รอดปลอดภัยและดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ตนเองก็พอใจแล้ว ความรักของวาสิฏฐี เป็นความรักที่มีความเสียสละเป็นพื้นฐาน ทำให้พร้อมที่จะพัฒนาไปสู่ความเมตตา อันจะเป็นสิ่งที่น่าสนใจพาคู่รักไปสู่อุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนาคือนิพพาน

หลังจากเหตุการณ์กามนิตถูกลอบทำร้าย วาสิฏฐีและกามนิตไม่มีโอกาสที่จะได้พูดคุยแสดงความรักกันเหมือนเมื่อครั้งอยู่บนลานอโศกอีกแล้ว เมื่อวาสิฏฐีมาไตร่ตรองถึงเหตุการณ์ต่างๆ จึงเห็นว่าสาเหตุที่ทำให้กามนิตต้องบาดเจ็บก็เพราะตนคือคิง ไม่ยอมให้กามนิตเดินทางกลับพร้อมกับท่านราชทูต จึงทำให้ถูกคนของสาตาเคียรทำร้าย วาสิฏฐีเห็นว่าเป็นความผิดของตนเองที่ยังเสียใจมากขึ้นไปอีก ในที่สุดแม้ว่าวาสิฏฐีจะทุกข์ทรมานเพียงใด แต่เพื่อให้คู่รักมีความสุขปราศจากอันตราย วาสิฏฐีก็ได้ขอร้องให้กามนิตเดินทางกลับเมืองอุชเชนี ทั้งนี้ก็เพราะไม่อยากให้กามนิตโดนลอบทำร้ายอีกนั่นเอง

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๗.

ก่อนที่กามนิตจะเดินทางออกจากเมืองโกสัมพี ได้ขอร้องวาสิฏฐีว่าอยากพบอีกสักครั้งเพื่อให้ได้รำลสาแสดงความรักก่อนจากกัน วาสิฏฐีก็เป็นฝ่ายยินยอมให้ไปพบกันที่เทวาลัยพระกฤษณ์ที่ป่าประดู่ลาย

ณ ที่แห่งนี้เองที่ทั้งสองได้ให้คำปฏิญญาแก่กันว่า นอกจากความตายแล้วทั้งสองจะซื่อสัตย์ไม่พรากจากกัน สำหรับกามนิตเพียงถ้อยคำแค่นี้ก็พอแล้ว แต่วาสิฏฐีหาได้พอใจเพียงแค่นี้ไม่ วาสิฏฐีเป็นคนที่มีคิดกว้างไกลและเข้าใจโลกเข้าใจชีวิตมากกว่า จึงเพิ่มคำสัญญาเป็นว่า หากไม่ได้พบกันอีกบนโลกนี้ ก็ขอให้พบกันอีกบนสวรรค์

“หากเราไม่พบกันอีกบนโลกนี้ เราก็จะรักษาความซื่อสัตย์ต่อกันตลอดไปมิใช่หรือเธอ? เมื่อชีวิตอันสั้นและล้วนเป็นทุกข์อยู่ในโลกนี้สิ้นไปแล้ว ก็ขอให้เราทั้งสองไปพบกันในวิมานสวรรค์ร่วมสุขกันต่อไป กามนิต เธอจงให้สัญญาข้อนี้แก่ฉันหน่อย จะทำให้ฉันชุ่มชื่นใจต่อผู้ต่อความทุกข์ ที่อาจมีมาได้ดีกว่าถ้อยคำอันเล้าโลมอย่างอื่น เพราะขึ้นชื่อว่ากรรม เราจะหลีกเลี่ยงหนีไม่พ้น ต้องปล่อยไปตามกรรม เหมือนดั่งกระแสน้ำที่พัดพาเอาต้นอ่อนลอยไปฉะนั้น”

ข้าพเจ้าตอบว่า “วาสิฏฐี ยอดรัก ถ้าจะต้องอาศัยความเป็นไปของกรรม ไฉนเราจะได้พบกันเล่า? แต่ให้เราหวังว่าจะได้พบกันใหม่ในโลกนี้ดีกว่า”

วาสิฏฐี “ในโลกนี้มีแต่สิ่งมายาไม่แน่นอน แม้แต่เวลาที่เรารู้สึกกันอยู่ขณะนี้ก็ไม่ใช่ของเรา จะมีแน่ก็แต่ในสวรรค์...”^{๒๓}

แล้ววาสิฏฐีก็อธิบายความรู้เกี่ยวกับเรื่องสวรรค์ให้กามนิตฟัง พร้อมทั้งชี้ชวนให้กามนิตให้ดูทางช้างเผือกบนท้องฟ้า หรือที่เรียกกันว่า “กงคาสวรรค์” ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญต่อไปในภาคบนสวรรค์ และวาสิฏฐียังได้บอกให้กามนิตเตรียมมุ่งดวงจิตให้แน่วแน่เพื่อไปเกิดอยู่บนสวรรค์นั้นอย่างมีความสุขตลอดไปด้วย

“ดูซี กามนิต นั่นคือแม่คงคาในสถานสวรรค์ ขอให้เราปฏิญญาต่อพระคงคาในสวรรค์ซึ่งมีน้ำขาวดั่งเงินยวง เป็นที่เลี้ยงดอกบัวในทะเลบนสวรรค์โน้น ให้เรามุ่งดวงจิตแน่วแน่ เตรียมการไปประสพสุขอยู่ในวันตรากาลบนนั้นเถิด”^{๒๔}

หลังจากนั้น เมื่อกามนิตเดินทางกลับไปบ้านเมืองของตนแล้ว วาสิฏฐีก็ได้ตั้งหน้าตั้งตาเฝ้ารอว่า เมื่อไรกามนิตจึงจะเดินทางกลับมาหาตน แต่ข่าวคราวก็เงียบหาย ตลอดเวลาที่วาสิฏฐีรอ ฟังข่าวกามนิตอย่างใจจดใจจ่อ นั่น วาสิฏฐีไม่เคยคิดถึงใครอื่นนอกจากกามนิต เมื่อเห็นว่ากามนิตหายไบนาน ก็เกิดความวิตกกังวลทุกข์ร้อนว่า อาจจะมีอันตรายแก่คู่รักในระหว่างการเดินทาง เนื่องจากเส้นทางระหว่างกรุงโกสัมพีไปอุชเชนีนั้น มีข่าวว่ามีโจรร้ายคอยดักปล้นสะดมผู้ที่เดินทางผ่านไปมาอยู่เสมอ

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

ในระหว่างที่วาติกัฏฐีรอคอยกามนิตอยู่เช่นนี้ วาติกัฏฐีไม่เคยคิดว่า กามนิตจะไปมีภรรยาหรือไปติดใจหญิงอื่น แสดงให้เห็นความไว้วางใจอย่างสูงที่วาติกัฏฐีมีให้กามนิต ระหว่างนั้น สาตาเคียรก็พยายามเข้ามาทอสนิท วาติกัฏฐีก็เมินเฉยเสีย ภายหลังสาตาเคียรใช้วิธีเข้าหาทางฝ่ายบิดาของวาติกัฏฐี และในที่สุดก็ขอต่อบิดา เพื่อให้วาติกัฏฐีแต่งงานกับตน เมื่อวาติกัฏฐีทราบเรื่องก็กล่าวปฏิเสธ ไม่ยอมแต่งงานกับสาตาเคียร และยอมรับสารภาพว่าในขณะที่ตน ได้มีความรักอยู่กับกามนิต และได้ให้สัตย์ปฏิญาณกันไว้แล้ว จะไม่ยอมเสียสัตย์ปฏิญาณเป็นอันขาด ถ้าหากถูกบังคับให้แต่งงานกับสาตาเคียร ก็จะทำลายชีวิตตนเองเสีย บิดาของวาติกัฏฐีทราบลักษณะนิสัยของธิดาตนดีจึงระงับเรื่องการแต่งงานไว้ก่อน เนื่องจากรู้ว่า วาติกัฏฐีเป็นคนมีใจเด็ดเดี่ยวเข้มแข็ง และอำมหิตพอที่จะทำตามคำที่พูดไว้ ดังนั้นการแต่งงานระหว่างสาตาเคียรกับวาติกัฏฐีจึงได้ถูกล้มเลิกไป

ต่อมาเมื่อสาตาเคียรสามารถนำกองทัพไปทำลายกองโจรขององคุลิมาลและจับตัวหัวหน้าโจรที่สำคัญๆ พร้อมทั้งองคุลิมาลมาได้ สาตาเคียรเห็นสร้อยแก้วตาเสื่อของกามนิต เห็นเป็นอุบายที่จะให้วาติกัฏฐีแต่งงานกับตน จึงนำสร้อยไปให้บิดาของวาติกัฏฐี เพื่อจะได้นำไปบอกข่าวแก่วาติกัฏฐีอีกทอดหนึ่ง เมื่อวาติกัฏฐีเห็นสร้อยก็จำได้ แต่ก็ยังฝันว่าคงเป็นสร้อยที่สาตาเคียรทำปลอมขึ้นมา แม้บิดาจะอ้างความรู้เกี่ยวกับเรื่องช่างทองให้ฟัง แต่วาติกัฏฐีก็ยังเห็นว่าบิดาก็พลอยโกหกไปด้วย ไม่ยอมเชื่อใครๆ ทั้งนั้น จนบิดาโกรธกลับออกไป วาติกัฏฐีแม้จะต้องขัดแย้งกับบิดามารดาและญาติพี่น้อง แต่ก็ยังไม่ยอมเสียคำปฏิญาณที่ให้ไว้กับกามนิต

แต่ในที่สุดวาติกัฏฐีก็ถูกหลอกด้วยอุบายอันแนบเนียนสนิทของสาตาเคียรที่บังคับให้องคุลิมาลทำตามเงื่อนไขของตน โดยให้องคุลิมาลทำสักกิริยาเป็นอุบายว่า กามนิตถูกตนฆ่าเสียแล้ว ในครั้งนี้ วาติกัฏฐีก็ฉลาดพอที่จะจับโกหกของคุลิมาลได้ว่าในขณะที่องคุลิมาลพูดไม่ได้มีการสบตากับตนเลย แต่องคุลิมาลแก้ตัวไว้ว่า การสบตากับหญิงสาวเป็นหน้าที่ของชายเจ้าชู้เท่านั้น แล้วองคุลิมาลก็ทำสักกิริยา ซึ่งขั้นตอนต่อหน้าวาติกัฏฐีทั้งหมดประสบความสำเร็จลงด้วยดี ทำให้วาติกัฏฐีที่เคยมีความเชื่อมั่นมาตลอดว่า กามนิตยังมีชีวิตอยู่ต้องสูญเสียความมั่นใจนี้ไป

เมื่อวาติกัฏฐีไม่แน่ใจว่า กามนิตจะยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ รอคอยอยู่อย่างสิ้นหวัง จึงทอดอาลัยไม่สนใจใยดีเรื่องราวต่างๆ อีกต่อไป สาตาเคียรยังคงเพียรมาขอแต่งงานกับวาติกัฏฐีอยู่เหมือนเดิม มารดาของวาติกัฏฐีเมื่อเห็นว่าธิดาของตนไม่ยอมแต่งงานเสียทีก็ร้องไห้คร่ำครวญ เห็นว่า ตนจะต้องอับอายขายหน้าเพื่อนบ้าน เพราะไม่ได้ปลุกฝังลูกเต้าให้มีเหย้ามีเรือน จนในที่สุดวาติกัฏฐีก็ใจอ่อนเริ่มเห็นคุณค่าของสาตาเคียรที่ปราบโจรองคุลิมาลผู้ตนเข้าใจว่าฆ่ากามนิตได้ และเห็นว่ารักใคร่จริงๆ ในที่สุดอีก ๑ ปีต่อมา วาติกัฏฐีก็ยอมแต่งงานกับสาตาเคียร

หากพิจารณาการตัดสินใจของวาติกัฏฐีก่อนที่จะตอบตกลงแต่งงานกับสาตาเคียรนั้นจะเห็นว่า ได้ผ่านการคิดใคร่ครวญมาแล้วอย่างรอบคอบ มีปัจจัยสำคัญทั้งหมด ๕ ปัจจัย ดังจะแสดงให้เห็นโดยละเอียดดังนี้

ปัจจัยแรกเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดสำหรับวาสิฏฐีก็คือกามนิต วาสิฏฐีเฝ้ารอกามนิตมาตลอด และคิดอยู่เสมอว่า สักวันหนึ่งกามนิตจะต้องเดินทางกลับมาหาและได้แต่งงานกับตน แต่เมื่อวาสิฏฐีได้เห็นสร้อยแก้วตาเสือ และได้ฟังสัจกิริยาจากจอมโจรองคุลิมาล เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างดูสอดคล้องกันไปหมดเพียงพอที่จะทำให้นั่นใจว่า ในขณะที่กามนิตไม่ได้มีชีวิตอยู่บนโลกนี้อีกต่อไปแล้ว

ปัจจัยต่อมาคือ วาสิฏฐีเป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดา ที่ผ่านมาวาสิฏฐีจะขัดแย้งกับบิดามารดาเรื่องแต่งงานกับสาตาเคียรตลอด เนื่องจากตนยังเห็นว่ากามนิตยังคงมีชีวิตอยู่ แต่เมื่อได้ข้อสรุปที่ตรงกันข้าม วาสิฏฐีเห็นว่าบิดามารดาต้องอับอายเพื่อนบ้านที่มีลูกสาวแต่ยังไม่ยอมแต่งงานเสียที เกิดความสงสาร และเห็นใจความหวังดีของบิดามารดาของตน ในที่สุดเพื่อทดแทนบุญคุณ จึงได้ตัดสินใจทำตามที่บิดามารดาของตนต้องการ

ปัจจัยที่สามก็คือ สาตาเคียรนั้นเป็นผู้ที่วาสิฏฐีรังเกียจอยู่เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่เนื่องจากเห็นความพยายามของสาตาเคียรที่เพียรมาขอร้องแต่งงานไม่เคยเลิกลา แสดงถึงความรักใคร่ที่สาตาเคียรน่าจะมีต่อวาสิฏฐีจริงๆ นั่นคือสาตาเคียรรักวาสิฏฐีจริงๆ อีกอย่างหนึ่งก็คือ วาสิฏฐีเข้าใจว่า กามนิตถูกโจรองคุลิมาลฆ่าตาย การที่สาตาเคียรจับองคุลิมาลได้ ก็ถือว่าเป็นคุณความดีของสาตาเคียรที่ช่วยแก้แค้นให้แทนตน ดังนั้นจึงถือว่าสาตาเคียรเป็นผู้มีบุญคุณต่อตนด้วย

ปัจจัยที่สี่ก็คือ ถึงแม้ว่าปัจจัยทั้งสามที่กล่าวมาแล้วจะลงตัวกันอย่างสอดคล้อง แต่วาสิฏฐีก็ยังไม่ยอมละทิ้งความหวังเสียทันที วาสิฏฐียังมีความหวังอยู่ว่า กามนิตอาจจะยังมีชีวิตอยู่ก็ได้ แม้จะเป็นความหวังแต่เพียงน้อยนิดก็ตามที่ ดังนั้น วาสิฏฐีจึงยึดเวลารอคอยกามนิตต่อไปอีก ๑ ปี จนกระทั่ง ๑ ปีผ่านไป เมื่อเห็นว่ากามนิตคงจะไม่มีชีวิตอยู่แล้ว วาสิฏฐีจึงได้ตัดสินใจตกลงแต่งงานกับสาตาเคียร (เหตุการณ์ ๑ ปีเป็นช่วงเวลาที่กามนิตป่วยหลังจากที่ได้ข่าวว่าโจรองคุลิมาลถูกจับได้แล้ว หลังจากหายป่วยก็พอดีกับเป็นช่วงฤดูฝนทำให้กามนิตเดินทางไม่ได้ ต้องรอนจนผ่านพ้นฤดูฝนไป กามนิตจึงได้ออกเดินทางและไปประสพพบกับขบวนแต่งงานของสาตาเคียรกับวาสิฏฐีพอดี นับได้ว่าผู้แต่งได้วางโครงเรื่องไว้อย่างเหมาะสมทีเดียว)

ปัจจัยที่ห้า ซึ่งเป็นการคิดไตร่ตรองใคร่ครวญจากประสบการณ์ของวาสิฏฐีก็คือ วาสิฏฐีมีความคิดอยู่ลึกๆ ดังคำที่กล่าวกับกามนิตว่า “โลกนี้มีแต่สิ่งมายาไม่แน่นอน จะมีอยู่ที่ใดในสวรรค์”^{๒๙} เมื่อวาสิฏฐีพบเจอกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่แปรปรวนไม่คงที่ คิดว่าสักวันหนึ่งกามนิตจะเดินทางกลับมาหาตน แต่ก็มีเหตุการณ์ที่พลิกผันชักชวนทำให้เข้าใจว่า คงไม่มีกามนิตคู่รักของตนอยู่ในโลกนี้อีกแล้ว ทำให้วาสิฏฐีปลงตก และยอมแต่งงานกับสาตาเคียรในที่สุด

จะเห็นได้ว่าความรักของวาสิฏฐีที่มีต่อกามนิตนั้นมากมายท่วมท้น และมั่นคง จนไม่อาจที่จะเปลี่ยนแปลงได้ ความรักของวาสิฏฐีเป็นความรักที่ซื่อตรง ดำรงไว้ด้วยความรัก และสัจจะที่

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

วาสิฏฐีและกามนิตให้ไว้ต่อกันและกัน ความรักนี้เองที่เป็นตัวยึดเหนี่ยวและนำพาให้ทั้งสองได้ไปพบกันบนสวรรค์สุขาวดี และชักนำให้ทั้งคู่ได้ไปสู่ภาวะนิพพาน

หลังจากที่วาสิฏฐีแต่งงานกับสาตาเคียรแล้ว อยู่มาไม่นาน สาตาเคียรก็คลายความรักที่มีต่อนาง เนื่องจากเริ่มเบื่อหน่ายเพราะวาสิฏฐีไม่มีอาการแสดงว่ารักตอบ วาสิฏฐีมีลูกหญิงที่เกิดกับสาตาเคียรหนึ่งคน แต่พออายุได้สองขวบก็ตายไป แล้วต่อมาสาตาเคียรก็มีภรรยาใหม่อีกหนึ่งคน ทั้งนี้ก็เพื่อให้ได้ลูกชาย เหมือนกับที่บิดาของกามนิตให้กามนิตแต่งงานอีกครั้งหนึ่ง

หลังจากนั้น ผ่านมาหลายปี ก็มีเหตุการณ์พิเศษเกิดขึ้นกับวาสิฏฐีอีก เป็นเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันมาก่อน นั่นคือวาสิฏฐีได้เผชิญหน้ากับจอมโจรองคุลิมาลอีกครั้ง

การพบกับองคุลิมาลในครั้งนี้ ทำให้วาสิฏฐีทราบความจริงว่า กามนิตยังมีชีวิตอยู่ ทำให้ความหวังที่จะได้ครองรักกับกามนิตกลับมาอีกครั้ง เมื่อองคุลิมาลขอให้วาสิฏฐีร่วมมือกับตนเพื่อแก้แค้นสาตาเคียร แม้ว่าวาสิฏฐีจะโกรธองคุลิมาลที่ขอให้ตนสมรู้ร่วมคิดเพื่อลอบฆ่าสามีของตน แต่เพราะเงื่อนไขที่ว่า ถ้าสำเร็จองคุลิมาลจะเป็นฝ่ายไปสืบข่าวและนำตัวกามนิตมาให้ วาสิฏฐีก็เริ่มลังเลใจ และเมื่อมีโอกาสได้รู้ความลับเกี่ยวกับเส้นทางการเดินทางของสาตาเคียร โดยบังเอิญ วาสิฏฐีจึงยอมตกลงบอกความลับนี้ให้โจรองคุลิมาล โดยมีเงื่อนไขว่า ขอให้ฆ่าสาตาเคียรเพียงคนเดียวเท่านั้น

ปรากฏว่าองคุลิมาลในวันนั้นต่างจากองคุลิมาลในวันอื่นเนื่องจากได้พบพระพุทธเจ้าแล้ว ความคิดต่างๆ จึงเปลี่ยนไป องคุลิมาลปฏิเสธที่จะทำตามข่าวที่วาสิฏฐีแจ้งให้ทราบ ทำให้วาสิฏฐีโกรธมาก เพราะตนต้องวิตกกังวลเกี่ยวกับการคบคิดกระทำชั่วนี้มาตลอด แต่พอจะลงมือเข้าจริงๆ ปรากฏว่าองคุลิมาลกลับเปลี่ยนใจ ไม่กระทำการอย่างที่เคยพูดกันไว้

องคุลิมาล รอให้วาสิฏฐีหายจากอาการ โกรธแค้นแล้วก็ได้เล่าให้วาสิฏฐีฟังเรื่องที่ได้พบพระพุทธเจ้าและได้ฟังธรรมเทศนา พร้อมทั้งบอกว่าตนจะไม่เบียดเบียนใครอีกต่อไป

เมื่อวาสิฏฐีได้ฟังคำขององคุลิมาลเรื่องพระพุทธเจ้าก็เกิดความแปลกประหลาดใจ พร้อมทั้งเกิดความศรัทธาพระพุทธเจ้าที่สามารถเปลี่ยนความคิดของมหาโจรทารุณหินชาติให้กลับเป็นผู้มีใจบุญได้ พร้อมกันนั้นวาสิฏฐีคิดว่า ถ้าหากสามารถเปลี่ยนใจมหาโจรให้กลับใจได้ ก็น่าจะบันดาลให้ดวงใจของตนซึ่งเจ็บปวดรุ่มร้อนอยู่เนื่องนิคย์ให้สงบเย็นลงได้บ้าง

รุ่งขึ้นวาสิฏฐีจึงชวนเมทินีและ โสมหัตตัจฉิดาของที่สมควรแก่สมณะบริโภค และออกเดินทางมุ่งหน้าไปที่พุ่มไม้พระกฤษณ์ หรือเทวาลัยป่าประดู่ลายที่ครั้งหนึ่งกามนิตกับวาสิฏฐีได้นัดพบกันที่นั่นก่อนที่จะออกเดินทางจากกันไป เมื่อวาสิฏฐีได้มาที่นั่นอีกครั้ง จึงเกิดความรู้สึกกระอักกระอ่วน ความทุกข์ระทมพรั่งพรูขึ้นมาอีก ยืนรีๆ รอๆ จนเมทินีต้องเตือนจึงได้เดินเข้าไปยังสถานที่นั้น

เมื่อนั่งรออยู่ที่นั่นสักครู่ พระพุทธเจ้าก็เสด็จออกมาตรัสธรรมเทศนาให้กับอุบาสกอุบาสิกา ภิกษุภิกษุณีทั้งหลายฟัง วาสิฏฐีเมื่อได้ฟังก็รู้สึกประทับใจ คิดตามไตร่ตรอง รู้สึกพอใจพระธรรมเทศนามาก วันต่อๆ มา วาสิฏฐีจึงกลายเป็นบุคคลหนึ่งที่เดินทางไปฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทุกวัน

ในขณะที่ฟังพระธรรมเทศนา วาสิฏฐิได้นำธรรมะเข้ามาเปรียบเทียบกับความทุกข์ที่ตนครอบครองอยู่เนื่องจากความรักที่ยึดติดอยู่กับหัวใจยากที่จะได้ถอนออกมาได้ เมื่อได้พิจารณาตามพระธรรมเทศนาไปเรื่อยๆ ความทุกข์ของวาสิฏฐิก็เริ่มเบาบางลง เริ่มคลายจากการยึดติด เกิดความเบาใจเป็นสุข

เมื่อวาสิฏฐิได้เงยหน้าขึ้นไปบนท้องฟ้า ได้เห็นทางช้างเผือก จึงรำลึกถึง “คงคาสวรรค์” ที่เคยให้สัญญาไว้กับกามนิตว่าจะไปเกิดใหม่พบกันที่นั่น วาสิฏฐิก็เกิดความเศร้าใจ แต่อย่างไรก็ตามในตอนนั้น ความคิดของวาสิฏฐิได้เปลี่ยนไปแล้ว คือไม่ได้ปรารถนาที่จะไปเสวยสุขบนสรวงสวรรค์แดนสุขาวดี หากแต่ต้องการไปยังแดนที่สุขสงบกว่าซึ่งในที่นี้ก็คือ วาสิฏฐิเริ่มสนใจในการเข้าสู่ภาวะนิพพานแล้ว

ต่อมาวาสิฏฐิได้มีโอกาสนบวชเป็นภิกษุณี* ตั้งใจปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่บวชได้ไม่นานพระพุทธเจ้าก็ปรารถนาจะเสด็จไปยังแคว้นตะวันตก ก่อนเสด็จไปที่ศรีสพทานโอรธาให้แก่ภิกษุภิกษุณีด้วย ภิกษุณีวาสิฏฐิได้รับบทพระทานมาว่า “ที่ใดมีความรัก ที่นั่นมีความทุกข์”^{๓๐} รู้สึกว่าเป็นถ้อยคำสั้นๆ ง่ายๆ ทำให้ภิกษุณีวาสิฏฐิอดน้อยใจไม่ได้เมื่อเปรียบเทียบกับหัวข้อธรรมที่ภิกษุณีรูปอื่นๆ ได้รับมา

หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปแล้ว ภิกษุณีวาสิฏฐิก็นำข้อธรรมที่ได้รับมาไตร่ตรอง ปฏิบัติภาวนา แต่แทนที่พระโอรธานี้จะช่วยให้วาสิฏฐิได้สงบ เบาใจ ได้รับความสุขใจเหมือนก่อนๆ มา แต่กลับทำให้วาสิฏฐิระลึกถึงความรักของตนกับกามนิตมากยิ่งขึ้นจนถึงกับฟุ้งขึ้นมาใหม่ จนยากที่จะข่มให้สงบเหมือนเดิมได้

“...แต่ที่จริงความรักซึ่งเป็นเจ้าหัวใจหาอะไรมาเปรียบไม่ได้ นั่น ไม่ใช่จะยอมหมดหายไปได้ง่าย เมื่อเห็นว่าฉันดำเนินตนอย่างใหม่ มันก็หนีหลบไปอยู่ก้นบึ้งสุดหัวใจชั่วขณะหนึ่ง รอให้ฉันกว่าจะมีลาตเลาออกมาทำฤทธิอีก ความประสงค์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงรู้แจ้งในข้อนี้คือ รังความรักที่ซ่อนเร้นดองหมักในหัวใจออกมาให้เด่นแล้วพยายามประหารมัน ขยี้

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* ตามปกติแล้วหญิงที่ปรารถนาจะบวชเป็นภิกษุณี ต้องสมทานสิกขาบท ๖ ประการอย่างเคร่งครัดเป็นเวลา ๒ ปีจึงบวชได้ สิกขาบท ๖ ประการมี ๑. ไม่ฆ่าสัตว์ ๒. ไม่ลักทรัพย์ ๓. ไม่ประพฤตินอกใจ ๔. ไม่พูดปด ๕. ไม่เสพของเมา และ ๖. ไม่รับประทานอาหารตั้งแต่เที่ยงไปแล้วจนถึงก่อนอรุณของวันใหม่ ขณะที่สมทานสิกขาบท ๖ ประการนี้ เรียกว่า นางสิกขามาณา และเมื่อบวชเป็นภิกษุณีนอกจากศีล ๓๑๑ ข้อแล้วยังต้องรับครุธรรม ๘ ประการไปปฏิบัติชั่วชีวิต ในเรื่องกามนิตนี้ วาสิฏฐิได้บวชเป็นภิกษุณีภายในเวลาอันรวดเร็ว ไม่มีกล่าวหาว่า ต้องบำเพ็ญตนเป็นนางสิกขามาณา ก่อน ๒ ปี ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นความผิดพลาดของผู้แต่งที่ไม่ทราบเงื่อนไขนี้ (อ้างอิงจากพจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์ของพระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตฺโต))

^{๓๐} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐิ, หน้า ๒๓๖.

มัน กำจัดมันให้จงได้ แต่ที่นี้ ครั้นความรักก็ออกมาเด่นแล้ว กลับทำให้อารมณ์ปั่นป่วนรวนเร
หนักขึ้นไปได้ ตกกลางการที่จะเอาชนะความรักไม่เป็นการกระทำได้ง่ายเลย”^{๑๑๑}

นี่ย่อมแสดงว่า ความรักเป็นสิ่งที่ยากที่จะถอนให้เบาบางลง หรือถอยออกให้ห่างได้ ความรัก
ของวาสิฏฐีที่มีต่อกามนิตอยู่ในก้นบึ้งของหัวใจ จึงทำให้วาสิฏฐีลี้มเจ็บลงเนื่องจากยังคิดเรื่องความ
รักที่ยิ่งฟุ้งซ่านเกิดความสงสัยว่า “เขายังมีชีวิตอยู่ในโลกนี้จริงหรือ? และเขายังคงรักเรอยู่หรือไม่หนอ?”^{๑๑๒}
ความคิดของวาสิฏฐีวนไปเวียนมา ยิ่งคิดก็ยิ่งเพิ่มกำลังความรัก ความคิดถึงให้รัฐจวนปั่นป่วนใจ
มากยิ่งขึ้น จนไม่อาจซ่อนเร้นอยู่ภายในใจได้ จึงเป็นเหตุให้เพื่อนภิกษุณีโพณฑะนากันว่า

“ภิกษุณีวาสิฏฐี เดิมเป็นภรรยาประธานมนตรี ซึ่งพระสารีบุตรผู้เคร่งครัดในพระ
วินัย สรรเสริญอยู่เนื่องๆ ว่าเป็นผู้มีเขาวนปัญญาดี เข้าใจข้อธรรมอันลึกซึ้งได้ฉับไว
บัดนี้สิไม่สามารถยัดหน่วงเอามาตรว่าพระโอรสเพียงข้อเดียว และง่าย ๆ”^{๑๑๓}

ในที่สุดภิกษุณีวาสิฏฐีก็ลี้มเจ็บลง เนื่องจากอารมณ์ฟุ้งซ่านของจิตใจ จนไม่อาจทนได้อีก
ต่อไป จึงวานให้เพื่อนภิกษุณี นิมนต์พระองคุลิมาลให้เสด็จมาแสดงธรรมที่ห้องเป็นพิเศษด้วย และ
เมื่อพระองคุลิมาลมา วาสิฏฐีก็บอกเล่าถึงสิ่งที่ตนอยากรู้มากในขณะนี้คือ ครั้งหนึ่งพระองคุลิมาลใน
สมัยที่ยังเป็น โจรเคศัลญูญาว่า จะไปกรุงอุชเชนี เพื่อนำข่าวเกี่ยวกับกามนิตมาให้ทราบ ดังนั้นภิกษุณี
วาสิฏฐีจึงอยากจะขอร้องให้พระภิกษุองคุลิมาลในขณะนี้ได้ทำตามสัญญาที่เคยให้ไว้กับตน

ดังนั้นพระภิกษุองคุลิมาลจึงได้ออกเดินทางไปยังกรุงอุชเชนี ปรากฏตัวที่หน้าบ้านของ
กามนิต และกลับมากบอกเล่าให้ภิกษุณีวาสิฏฐีฟังว่า “กามนิตยังมีชีวิตอยู่ดี เป็นเศรษฐีมั่งมีมาก ฉันได้พบกับ
เขาด้วยตนเอง”^{๑๑๔} หากข้อความที่พระองคุลิมาลสิ้นสุดเพียงแค่นี้ คงทำให้ภิกษุณีวาสิฏฐีปลื้มดี
ใจและหายป่วยในทันที แต่ข้อความที่ตามมาคือ ในขณะที่พระองคุลิมาลไปถึงหน้าบ้านของ
กามนิต พวกภริยาก็ได้ออกมาด่าว่าพระองคุลิมาลมากมาย จนกามนิตมาไล่ภริยากลับเข้าบ้าน ซึ่งข้อ
ความต่อมานี้เองที่ทำให้วาสิฏฐีหมอดหวัง เกิดความหดหู่ ทดท้อใจ

“หัวใจฉันหมดหวังเสียแล้ว ความที่ไฝฝันไว้เป็นอันสิ้นไปแล้ว ที่เคยได้ยินนักพรต
ผู้หนึ่งกล่าวว่า “มุมบ้านของหญิงป่ากร้ายก็คือความเป็นไปของครอบครัว” ความข้อนี้เข้าไป
ปรากฏในดวงใจอันเหี่ยวแห้ง ตรึกนึกทบทไปทวนมาอยู่หลายหน ความรักของฉันอยู่บนลาน
อโศกอันงาม ภายใต้วงดาวและแสงเดือน ฉันคงไม่เฝ้าพอที่จะแสร้งไปหาความเป็นอยู่แห่ง
ครอบครัวในกรุงอุชเชนีเพื่อพราภิเษกตบถเกลือกกลิ้งทะเลาะกับหญิงป่ากร้ายภริยาเธอ”^{๑๑๕}

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

เหตุการณ์ตอนนี้ทำให้เห็นถึงปัญญาของวาสิฏฐีว่า ถึงแม้ตนจะรักและคิดถึงผูกพันกับกามนิตมากแค่ไหน แต่ก็ต้องตัดใจ เพราะกามนิตมีภริยาแล้ว หากตนเดินทางไปหากามนิตก็คงเป็นการไปทะเลาะกับภริยาของกามนิตเสียมากกว่า และแทนที่จะไปหาความสุขคือได้อยู่กับคนรัก แต่จะกลายเป็นว่าไปสู่วิวาทย์ที่มีการทะเลาะเบาะแว้งไม่เว้นแต่ละวัน เพราะฉะนั้นความหวังของวาสิฏฐีเกี่ยวกับกามนิตจึงวูบหายไปไม่หลงเหลืออะไรอีกต่อไป

พิษไข้ก็เริ่มขึ้นกับวาสิฏฐี เนื่องจากจิตใจอ่อนแอแล้วร่างกายก็อ่อนแอตามไปด้วย วาสิฏฐีได้ตรองดูความคิดตนเอง แล้วก็เห็นว่า “ถ้าความรักยังหนาแน่นมาก ความทุกข์โศกนั้นก็ยิ่งทับถมหนัก”^{๓๖} ทำอย่างไรตนจึงจะถอนพิษความรักนี้ออกเสียได้ มองเห็นหนทางอยู่วิธีเดียวคือเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อให้ทรงแนะนำวิธีถอนพิษความรักให้

ดังนั้นเมื่อฤดูฝนผ่านพ้นไป ภิกษุณีวาสิฏฐีมีเรี่ยวแรงกำลังวังชามากขึ้น จึงได้ออกเดินทางพร้อมกับภิกษุณีเมทินี มุ่งไปสู่ทิศตะวันออก ซึ่งเป็นทิศที่พระพุทธเจ้าเสด็จไป

วาสิฏฐีเดินทางไปถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ก่อนเวลาที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานพอดี มีโอกาสได้ฟังปัจฉิมเทศนา ถึงแม้ว่า จะไม่ถึงขั้นทำให้วาสิฏฐีสลัดพ้นจากความรักได้ทันที แต่ก็ยังเป็นปัจจัยให้วาสิฏฐีนำเอาหลักธรรมะนี้ไปไตร่ตรองพิจารณาอีกครั้งหนึ่งในชาติภพต่อมา

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานช่วงเวลาไม่นาน วาสิฏฐีก็สิ้นใจ และได้มาอุบัติขึ้นบนสวรรค์ได้พบกับกามนิตอีกครั้งหนึ่ง

จะเห็นว่าแท้จริงวาสิฏฐีไม่ได้มีความต้องการที่จะขึ้นมาเกิดบนสวรรค์สุขาวดีอีกแล้ว หากแต่ต้องการเข้าสู่ภาวะสูงสุดคือบรรลุนิพพาน แต่เพราะดวงใจที่ยังยึดเหนี่ยวอยู่กับความรักของกามนิต และคำสัญญาที่เคยให้ไว้ ทำให้จิตใจส่วนลึกของวาสิฏฐี ยังคงระลึกถึงสวรรค์สุขาวดีเสมอ และช่วยส่งผลให้วาสิฏฐีขึ้นมาเจอกับกามนิตในสวรรค์สุขาวดี

บนสวรรค์สุขาวดี วาสิฏฐีเล่าเรื่องของตนเองให้กามนิตฟัง พร้อมทั้งได้บรรยายธรรมะของพระพุทธเจ้าให้กามนิตฟังด้วย เมื่อสวรรค์สุขาวดีถึงความทรุดโทรมแตกสลาย วาสิฏฐีและกามนิตก็ได้ชักชวนกันไปเกิดในภพภูมิที่สูงกว่าคือพรหมโลก

ตลอดเวลาที่วาสิฏฐีได้อยู่ร่วมกับกามนิต บนสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก วาสิฏฐีได้เล่าเรื่องราวของตนเองทั้งหมดให้กามนิตฟัง พร้อมทั้งได้นำเอาธรรมะของพระพุทธเจ้าที่ตนได้รับฟังนำมาแสดงให้กามนิตฟังด้วย ในขณะที่กล่าวธรรมะวาสิฏฐีก็ได้มีโอกาสได้ตรองทบทวนข้อธรรมะต่างๆ พร้อมทั้งตัวอย่างการล่มสลายสวรรค์สุขาวดี และความไม่เที่ยงแท้ของพรหมโลกก็ปรากฏให้เห็นตามคำตรัสของพระพุทธเจ้า ดังนั้นเมื่อได้รับการขอร้องจากกามนิตให้แสดงรูปพระพุทธเจ้าเป็นภาพนิมิตให้ดู วาสิฏฐีจึงสำรวจจิตแน่วแน่ ประมวลลอารมณ์ให้เป็นหนึ่ง รวบรวมเอาบรรดาสิ่งที่เหลืออยู่ในอากาศอันหาเขตมิได้รอบตัวที่กำลังจะสลายไป เข้ามาไว้ในดวงจิต แล้ว

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

หล่อหลอมเป็นรูปพระพุทธรูปในขณะที่จะเข้าปรินิพพาน ปรากฏแจ่มแจ้งชัดเจนเพื่อให้กามนิตได้เห็นพระรูปพระพุทธรูป

และในขณะที่ได้เห็นพระรูปปรากฏเฉพาะหน้านี้เอง ทำให้วาสิฏฐี “บังเกิดความรู้ สิ้นความกระหายหมกหมม และความทุกข์อาลัย”^{๓๗} ปรากฏเหมือนกับตนได้ประทับอยู่ต่อหน้าพระพักตร์ของพระพุทธรูปในขณะที่จะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน ได้กราบทูลพระพุทธรูปถึงการลดละการยึดถือตนเอง ได้รู้แจ้งตนว่าเป็นสภาพแปรปรวน ไม่คงที่ถาวรหาแก่นสารมิได้ และในที่สุดวาสิฏฐีก็เข้าสู่ภาวะนิพพาน ปรากฏอันตรธานหายวับไปจากสายตาของกามนิต

จะเห็นได้ว่าวาสิฏฐีเป็นตัวละครที่สำคัญที่นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต นั่นคือ เป็นผู้ที่ประสบกับความผิดหวังต่างๆ ได้รับความทุกข์จากความรักอย่างแสนสาหัส และเป็นผู้ที่ได้เข้าเฝ้าพระพุทธรูป นำเอาธรรมะของพระพุทธรูปมาอธิบายให้กามนิตฟัง ซึ่งเป็นลักษณะการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาที่แบบเนียนของผู้แต่ง

น่าสังเกตว่า ตัวละครวาสิฏฐีนี้เป็นตัวละครหญิงที่สามารถประสบความสำเร็จคือเข้าสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดคือภาวะนิพพานได้ ก่อนตัวละครชายคือกามนิต นับได้ว่าเป็นการนำเสนอที่แปลกใหม่ต่างจากวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ ซึ่งผู้ประสบความสำเร็จ มักจะเป็นตัวละครชายแทบทั้งนั้น อาจจะเป็นเพราะเรื่องกามนิตนี้เป็นวรรณคดีไทยที่เราแปลมาจากตะวันตกมีผู้แต่งเป็นชาวตะวันตก ซึ่งมีความคิดต่างออกไปจากชาวตะวันออกก็ได้

๔.๒.๓ องคุลิมาล : ผู้เบียดเบียนผู้อื่นเพราะหลงผิด ภายหลังกลับตัวเป็นคนดีได้

องคุลิมาลเป็นตัวละครที่มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ แต่ผู้แต่งได้นำมาปรับเปลี่ยนเพิ่มพฤติกรรมใหม่ๆ เข้าไป ทำให้ตัวละครองคุลิมาลมีความโดดเด่น สมจริง กลายเป็นตัวละครบุคลิกใหม่ ที่มีบางส่วนต่างจากตัวละครในประวัติศาสตร์เดิม ช่วยให้เรื่องกามนิตสนุกสนาน ตื่นเต้น เพราะถึงแม้ว่าองคุลิมาลจะไม่ใช่วรรณคดีแต่ก็มีความสำคัญต่อเหตุการณ์ต่างๆ และการกระทำขององคุลิมาลก็มีผลกระทบต่อตัวละครเอก คือกามนิตและวาสิฏฐี นอกจากนี้ ตัวละครองคุลิมาลก็ได้มีส่วนช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

องคุลิมาลปรากฏตัวขึ้นในขณะที่กามนิตเดินทางระหว่างเมืองโกสัมพี กลับไปเมืองอุชเชนี บ้านเกิดเมืองนอน แต่ระหว่างทางเพราะความประมาทได้หยุดพักกองเกวียนสินค้าที่บริเวณต้นไทรใหญ่ใบหนาทึบ ในแดนหญ้าไม้แห้งแคว้นเวทิสซึ่งกามนิตได้เคยใช้เป็นที่พักในระหว่างเที่ยวมาพร้อมกับท่านราชทูต ซึ่งในครั้งนั้นไม่มีเหตุการณ์ผิดปกติอะไรเกิดขึ้น

แต่ในเที่ยวจากกลับ ท่านราชทูตได้เดินทางกลับไปก่อนแล้ว เหลือเฉพาะกามนิตและกลุ่มลูกน้องของตนเท่านั้น กลุ่มโจรองคุลิมาลเห็นเป็นโอกาสดี ไม่มีทหารของกลุ่มราชทูต จึงเข้าโอบล้อม

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕.

กองเกวียนของกามนิต บุกรเข้าโจมตีฆ่าลูกน้องของกามนิตตายหมด ภายในเวลาไม่นานนัก คงเหลือไว้เฉพาะกามนิตกับคนใช้คนสนิทเท่านั้น

ในตอนนี ผู้แต่งเปิดเผยให้เห็นรูปร่างลักษณะขององคุลิมาลตามสายตาของกามนิตว่า

“ขณะนั้นเห็นโจรคนหนึ่งรูปร่างสูงใหญ่เคราดกมีหน้าตาดูร้ายน่ากลัว ร่างกายตอมนบนเปลือย มีนิ้วแม่มือคนร้อยเป็นพวงคล้องคอไว้เป็นสามสาย ในทันทีทันใด ข้าพเจ้าก็ระลึกได้ว่าโจรคนนี้เห็นจะเป็นองคุลิมาล จอมโจรดูร้ายใจทมิฬ เทียบปล้นสะดมเผาผลาญบ้านช่องตามนิคมหมู่บ้านมานักต่อนักแล้ว จนที่บางแห่งรกร้างไม่มีใครกล้าอยู่ถ้าพบปะผู้ใดถึงไม่มีความผิดก็จับฆ่าเสีย แล้วตัดนิ้วแม่มือเอามาร้อยเป็นมาลัยคล้องคอ...”^{๓๔}

คำว่า องคุลิมาลมาจาก องคุลี ซึ่งแปลว่านิ้วมือ กับ มาล ซึ่งแปลว่าพวงมาลัย รวมกันเป็นผู้มีนิ้วมือเป็นพวงมาลัย เนื่องจากองคุลิมาลเมื่อฆ่าใครแล้ว ก็มักจะตัดนิ้วของคนที่ตนฆ่า แล้วนำมาร้อยเป็นพวงมาลัยห้อยคอ ซึ่งในเรื่องกามนิตไม่ได้บอกว่า นำนิ้วมือมาร้อยห้อยคอไว้เพราะเหตุใด แต่ในตำนานองคุลิมาลที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ให้เหตุผลว่า เพื่อนับจำนวนคนที่ตนฆ่าให้ถึงพันศพตามคำสั่งของอาจารย์ เพราะถ้าครบพันศพเมื่อไหร่ ตนก็จะได้นำไปขอเรียนวิชาสูงสุดจากสำนักที่ตนศึกษานั้น หรือบางตำนานก็บอกว่าเพื่อเป็นค่าครูทักษิณา (ค่าบูชาครู) ก่อนจบการศึกษา* อย่างไรก็ตามตำนานเรื่องนี้ไม่มีปรากฏอยู่ในเรื่องกามนิต**

จอมโจรองคุลิมาลในเรื่องกามนิต เป็นกลุ่มโจรชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “ผู้ส่ง” มีคำอธิบายไว้ว่า

“...ที่เรียกดังนี้ เพราะมีธรรมเนียมของมันอยู่ข้อหนึ่ง ซึ่งถ้าจับใครไว้ได้สองคน ก็ปล่อยให้คนหนึ่งไปหาเงินค่าไถ่ตามแต่จำนวนที่มันกำหนดไว้ กล่าวคือ ถ้ามันจับได้ทั้งพ่อและลูก มันก็ส่งตัวพ่อไปหาเงินค่าไถ่สำหรับลูก ถ้าเป็นพี่น้อง ก็ปล่อยให้ไปคนหนึ่ง ถ้าเป็นศิษย์กับอาจารย์ก็ปล่อยศิษย์ไป ถ้าเป็นนายกับบ่าว ก็ปล่อยบ่าวไป เหตุฉะนี้ พวกมันจึงชื่อว่าผู้ส่ง...”^{๓๕}

สาเหตุที่กลุ่มโจรองคุลิมาลเว้นคนใช้และกามนิตไว้ ไม่ฆ่าให้ตายก็เพราะต้องการจับตัวกามนิตเป็นตัวประกัน และปล่อยให้คนใช้เป็นคนไปนำเงินค่าไถ่มาไถ่ตัวกามนิต

ในสายตาของกามนิตนั้น เข้าใจว่าโจรองคุลิมาลจะต้องโกรธแค้นตนอย่างแน่นอนเนื่องจากกามนิตฆ่าเพื่อนโจรที่มีฝีมือดาบดีที่สุดในกลุ่ม โดยเฉพาะองคุลิมาลนั้นต้องการฆ่ากามนิตให้ตายลงไป ให้สาสมกับความแค้น แต่โจรอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นหัวหน้าโจรทั้งหมดคือวาศรพห้ามเอาไว้ เพราะต้องการเงินค่าไถ่ตัวกามนิต ทำให้กามนิตรอดพ้นจากการถูกทำร้ายจากโจรองคุลิมาล

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

* เช่นเรื่อง “องคุลิมาล” ของ สมัคร บุราวาศ หรือ “ใต้ร่มกาสาวพัสตร์” ของสุชีพร ภูญญาภาพ

** ดูรายละเอียดในหัวข้อ ๓.๔.๒ องคุลิมาล อันเป็นส่วนหนึ่งของกลวิธีการนำบุคคลประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามาเป็นตัวละคร.

^{๓๕} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฐฐี, หน้า ๕๐ – ๕๑.

การปรากฏตัวของโจรองคูลิมาลในครั้งนี้ ทำให้กามนิตรู้ซึ่งถึงความประมาทของตนซึ่งมีผลทำให้ลูกน้องของตนตายเกือบหมด กองเกวียนและทรัพย์สินที่ได้จากการขายสินค้าถูกยึดและที่สำคัญก็คือ ทำให้กามนิตต้องเสียเวลาในการเดินทางกลับไปเมืองอุซเซนิอีกทั้งยังถูกบิดามารดาสั่งห้ามไม่ให้ออกเดินทางในช่วงเวลานี้ เนื่องจากเกรงว่าจะพบโจรองคูลิมาลอีกครั้ง และโจรองคูลิมาลคงไม่ปล่อยกามนิตอีก

เมื่อกามนิตไม่สามารถเดินทางกลับไปเมืองโกสัมพี ทำให้วาสิฏฐีผู้เฝ้ารอคอยกามนิตเป็นกังวลว่า กามนิตจะประสบภัยในระหว่างการเดินทางต่างๆ นานา ต้องรอคอยอยู่เป็นเวลานาน จนกระทั่งมีเหตุให้วาสิฏฐีตัดสินใจยอมแต่งงานกับสาตาเคียร

การที่วาสิฏฐีตัดสินใจยอมแต่งงานกับสาตาเคียรก็เพราะมีเหตุมาจากโจรองคูลิมาลร่วมด้วยเช่นกัน นั่นคือ ภายหลังจากที่กามนิตถูกปล่อยตัวกลับเมืองอุซเซนิของตนไม่นาน สาตาเคียรได้พยายามไปขอร้องวาสิฏฐีเพื่อให้แต่งงานกับตน แต่ได้รับการปฏิเสธจากวาสิฏฐีอย่างไม่สนใจใยดี และเด็ดขาดถึงขั้นที่ว่าถ้าหากถูกบังคับก็จะยอมอดอาหารตาย ทำให้สาตาเคียรเปลี่ยนใจไปหาความมีชัยจากสิ่งอื่น ซึ่งก็พอดีกับช่วงเวลาที่ได้รับตำแหน่งหัวหน้าคุมกองทหารไปปราบโจร โดยได้รับคำสั่งให้จับโจรองคูลิมาลและหัวหน้าร่องๆ มาให้ได้

ปรากฏว่า สาตาเคียรสามารถนำกองทหารไปปราบกลุ่มโจรองคูลิมาลได้สำเร็จโดยตัวองคูลิมาลและหัวหน้าร่องๆ ที่สำคัญถูกจับเป็นได้ ทุกคนถูกตัดคอเสียชีวิตที่ประตูเมืองทั้งหมด เว้นองคูลิมาล ส่วนพวกไหนที่จับไม่ได้ก็หนีแตกกระเจายไปหมดสิ้น

สาเหตุที่จอมโจรองคูลิมาลไม่ถูกฆ่าตัดคอแล้วเสียชีวิตประจานไว้ที่กำแพงเมืองเหมือนกับโจรคนอื่นๆ ก็เพราะสาตาเคียรบังเอิญเห็นสร้อยแก้วตาเสื้อของกามนิตที่องคูลิมาลสวมอยู่และจำได้ จึงได้รอกการประหารไว้ก่อน ต่อมาสาตาเคียรได้คิดกลอุบายที่จะทำให้วาสิฏฐีเข้าใจผิดว่ากามนิตตายแล้ว เพราะถูกโจรองคูลิมาลฆ่าตาย จึงได้หลอกลวงให้องคูลิมาลกระทำสังกรรมเป็นการโกหกวาสิฏฐี เพื่อจะได้ให้วาสิฏฐีตกลงปลงใจเชื่อว่ากามนิตได้ถูกโจรองคูลิมาลฆ่าตายแล้วจริงๆ

เหตุการณ์ในตอนนี้ได้ถูกนำเสนอผ่านการบอกเล่าของวาสิฏฐี ทำให้ผู้อ่านได้เห็นลักษณะของโจรองคูลิมาลที่แตกต่างออกไปจากสายตาของกามนิต

เมื่อแรกที่วาสิฏฐีได้พบกับโจรองคูลิมาลนั้น ได้เห็นสภาพขององคูลิมาลในฐานะเป็นนักโทษประหาร ได้บรรยายรูปร่างลักษณะในขณะที่เห็นไว้ว่า

“...ฉันก็ตกใจเอือกเพราะเห็นคนที่รูปร่างใหญ่โต ถูกจำโซ่ตรวนทั้งเท้าและมือ มีโซ่ล่ามไปติดอยู่กับพวงคอเป็นสองเส้น แล้วมีโซ่ล่ามออกจากพวงคออีกสองเส้นสำหรับทหารสองคนถือกุมไว้ ที่คอมีพวงดอกยี่โถ สีแดงคล้อยห้อยลงมาถึงอกที่มีขนรุงรัง บนศีรษะรอยอิฐฝังสีเหลืองแดง ลักษณะดังนี้เป็นนักโทษประเภทที่จะถูกพาตัวไปประหารชีวิต ส่วนผมมันยุ่งเหยิงหุบลงมาปิดหน้าประจบกันกับหนวดและเครา มองเห็นแต่ลูกตาทำให้ดูร้ายน่ากลัวยิ่งขึ้น ดวงตามีแสงวาว มองดูฉันแวบเดียวแล้วก็เหลียวไปมองทางโน้นทางนี้ ไม่มีติดอะไรกับสัตว์ร้าย

ผู้ที่ยืนอยู่ต่อหน้าฉันนี้เป็นใคร เป็นอันไม่ต้องถามถึง แม้พวกดอกยี่โถแดงจะปกคลุม พวงมาลาไว้คนเป็นเครื่องหมายแห่งชื่อเขา ก็ย่อมจะเดาถูกว่าเป็นใคร”^{๔๐}

ถึงแม้โจรองคูลิมาลจะถูกสาตาเคียดระบั้งคับให้กล่าวคำสัจกิริยาเพื่อแลกเปลี่ยนกับเงื่อนใจให้ หลบหนีออกไปได้ แต่องคูลิมาลก็มีหลักธรรมยึดเหนี่ยวตนเองนั่นคือไม่ยอมพุดโกหก เนื่องจาก กลัวว่าจะถูกเจ้าแม่กาลิผู้เป็นนายิกาแห่งมหาโจร เทพเจ้าผู้ท่องคูลิมาลให้ความเคารพนับถือมาโดย ตลอด โกรธ ลงโทษถึงตาย และถ้าหากพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วก็จะพบว่า โจรองคูลิมาล แท้จริงแล้ว ก็มีความดีประจําใจซ่อนอยู่เช่นกัน ดังที่ปฏิบัติตามคำสอน หรือข้อปฏิบัติที่ได้รับการสอนมาโดย เครื่องครัด เป็นเพราะว่าองคูลิมาลได้รับการสอนมาให้เชื่อในเรื่องที่ไม่ถูกต้องตามคำสอนของวาชสรพ เท่านั้น จึงทำให้ความประพฤติและการกระทำขององคูลิมาลไม่สอดคล้องกับความเป็นอยู่ของโลก เท้าใดนัก

เมื่อสาตาเคียดรื้อห้องคูลิมาลเล่าเรื่องที่ว่า ได้ฆ่าพ่อค้าหนุ่มชาวกรุงอุชเชนีนามว่ากามนิต องคูลิมาลก็รีบปฏิเสธทันทีว่า “กามนิตไม่ได้ถูกฆ่า เป็นแต่ถูกจับตัวไปแล้วเราจัดการตามวิธีของเราเท่านั้น”^{๔๑} และในขณะที่กล่าวข้อความนี้ องคูลิมาลไม่กล้าสบตาวาสฏฐิ ทำให้วาสฏฐิเกิดความสงสัย จนองคูลิมาล ต้องเลี่ยงตอบไปว่า สาเหตุที่ตนไม่ชอบมองหน้าของวาสฏฐิก็เพราะไม่ใช่ชายหนุ่มพวกเจ้าชู้ที่จะต้องมองหญิงสาวสวยอยู่ตลอดเวลา แล้วองคูลิมาลก็รีบชักชวนให้วาสฏฐิเจไปฟังคำสัจกิริยาโดย ทันที นี่จะเห็นได้ว่า องคูลิมาลไม่สามารถโกหกวาสฏฐิได้อย่างสนิทใจ น่าจะเป็นเพราะคุณธรรม ที่ซุกซ่อนอยู่ในตัวขององคูลิมาลมาก่อนแล้วก็ได้

องคูลิมาลได้ทำสัจกิริยาว่า

“ข้าแต่พระแม่เจ้าผู้บารบเสื่อให้เชื่อง เทวีแห่งราตรีมีงูเป็นมงกุฎ ผู้เดินรำใน ท่ามกลางเดือนหงายบนชะง่อนผา มีมาลาร้อยด้วยกะโหลกคนแกว่งไปมา แยกเขี้ยวเคี้ยว ฟัน ข้าแต่พระแม่เจ้ากาลิ ผู้เป็นนายิกาของมหาโจร พระองค์ผู้ทรงนำข้าพเจ้าฝ่าอันตรายมา แล้วนับตั้งพันครั้ง ขอได้ทรงสดับคำข้าพเจ้า อันว่าข้าพเจ้ามิได้งดเว้นจากการปลื้บูชาพระ องค์ มิได้ประพฤติตนผิดแผกไปจากกฎซึ่งพระองค์ได้ทรงกำหนดไว้ดังนี้ เป็นความจริงปาน ไต ข้าพเจ้าก็ได้จัดการแก้กามนิตตามกฎของเราที่ได้กำหนดไว้ คือกฎของผู้ส่งถ้าค่าไถ่ไม่ มาตามกำหนดเวลา ก็ต้องจัดการกับนักโทษ คือ ตัดตีนสิ้นมือฝ่าแล่งนักโทษนั้น แล้วทิ้งไว้ใน ย่านหนทางเดิน ความข้อนี้ก็ย่อมเป็นความจริง ปานนั้น ด้วยอำนาจความจริงที่สุดนี้ ขอให้ พระองค์ซึ่งเสด็จมาอยู่ใกล้ข้าพเจ้า ขณะที่ได้รับความเดือดร้อนสาหัสอยู่ จงได้กระซอกไซ้ ตรวนที่ร้อยรัดข้าพเจ้าบันดาลให้ข้าพเจ้าหลุดจากเครื่องพันธนาการของศัตรูโดยประจักษ์ เทอญ”^{๔๒}

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

ถ้อยคำสักการิยานั้น ถ้าหากวาสิฏฐีได้ใคร่ครวญพิจารณาคุณลักษณะก็จะพบว่าองค์มาลจัดการกับกามนิตตามกฎที่กำหนดไว้เท่านั้น องค์มาลไม่กล่าวเลยแม้แต่ชนิดเดียวว่าได้มาตามกามนิตแล้ว ซึ่งกฎของผู้ส่งมีอยู่ ๒ ด้านคือ ถ้าหากค่าไถ่มาไม่ทันตามกำหนดเวลา นักโทษก็ต้องถูกตัดมือตัดเท้า เลื่อยผ่ากลางร่างนักโทษนั้น ส่วนอีกด้านหนึ่งก็คือ ถ้าหากค่าไถ่มาถึงก่อนกำหนด หรือมาตรงตามกำหนดเวลา นักโทษก็จะถูกปล่อยตัวไป ในสักการิยาขององค์มาลไม่ได้กล่าวถึงกฎในด้านที่ปล่อยตัวนักโทษ ทั้งนี้ก็เพราะต้องการลวงวาสิฏฐีให้เข้าใจไปว่า กามนิตได้ถูกฆ่าตายแล้ว ตามความประสงค์ของสาตาเคียร และเพราะความหวาดกลัวว่าจะได้รับข่าวร้ายอยู่เสมอ ทำให้วาสิฏฐีเข้าใจไปตามที่สาตาเคียรต้องการจริงๆ

สำหรับองค์มาลหลังจากที่ทำสักการิยาเสร็จ ก็คืนสะบัดกระซางโซ่ตรวนจนขาด แล้วก็กระโดดข้ามกำแพงไปข้างล่าง แล้วว่ายน้ำลอดออกไปถึงแม่น้ำคงคาแต่สาตาเคียรทรยศหักหลัง นั่นคือการไม่ได้เป็นไปตามที่ตกลงกันไว้ว่า จะปล่อยให้องค์มาลหนีไปอย่างสะดวกสบาย แต่สาตาเคียรกลับสั่งให้ทหารเต็มลำเรือพร้อมอาวุธคอยดักรับ องค์มาลอาศัยโซ่ที่คล้องข้อมืออยู่เพียงเส้นเดียวนั้น ใช้เป็นอาวุธฆ่ากลุ่มคนที่ดักรอนั้นตายหมด และเป็นเพราะเรือล่มในขณะที่ต่อสู้กัน ทำให้องค์มาลหนีออกไปได้ แต่ก็ได้รับบาดเจ็บแสนสาหัสมีบาดแผลฉกรรจ์หลายแห่ง จนมีผลให้องค์มาลต้องนอนเจ็บรักษาบาดแผลอยู่นานเป็นปีเลยทีเดียว

องค์มาลอาฆาตแค้นสาตาเคียรอย่างรุนแรง แต่ก็ต้องพักรักษาตัวให้หายดีเป็นปกติเสียก่อน จนกาลผ่านไป ๑ ปี องค์มาลพักฟื้นร่างกายได้สมบูรณ์เต็มที่ จึงได้เดินทางแอบปีนกำแพง ขึ้นมาบนลานบ้านสาตาเคียรที่วาสิฏฐีมักจะไปนั่งเล่นอยู่เสมอ

การเดินทางมาหาวาสิฏฐีขององค์มาลในครั้งนี้มีจุดมุ่งหมาย ๒ ประการคือประการแรกต้องการขอโทษวาสิฏฐีที่ถูกคนลวงให้เข้าใจผิดว่า กามนิตถูกฆ่าตายแล้ว และอีกประการหนึ่งก็คือเพื่อขอให้วาสิฏฐีช่วยเหลือให้แก่แค้นสาตาเคียรที่ทรยศหักหลังได้สำเร็จ

จะเห็นได้ว่าองค์มาลถึงแม้จะเป็นโจร แต่ก็รู้สึกผิดที่ได้ลวงวาสิฏฐีให้เข้าใจผิด เกิดอาการร้อนใจระวนกระวาย จนต้องมาขอโทษและบอกความจริงให้ฟัง องค์มาลยังขอให้วาสิฏฐีช่วยตนในการแก้แค้นสาตาเคียรด้วย โดยมีเงื่อนไขว่า จะนำกามนิตมาให้เป็นการตอบแทน

ยังไม่ทันที่วาสิฏฐีจะกล่าวตอบตกลงหรือไม่ องค์มาลก็เดินทางกลับปีนกำแพงไปยังที่ที่ตนมา เพื่อรอคอยรับฟังข่าวที่จะได้รับจากวาสิฏฐีอย่างใจจดใจจ่อ

แต่ก่อนที่จะได้เวลาที่องค์มาลกลับไปหาวาสิฏฐีอีกครั้ง เช้าวันนั้น ได้มีพระภิกษุรูปหนึ่งเดินเข้ามาในเขตขององค์มาลอย่างไม่มีอาการสะทสะท้านแต่อย่างใด ทำให้องค์มาลโกรธเพราะคล้ายกับเป็นการดูหมิ่นเหยียดตน และระแวงว่า อาจจะเป็นคนที่สาตาเคียรส่งมาสืบข่าวก็ได้ โดยหารู้ไม่ว่า พระภิกษุรูปนั้นคือพระพุทธเจ้านั่นเอง

องค์มาลพยายามทำร้ายพระพุทธเจ้าด้วยการยิงธนูแต่ไม่ได้ผล จึงออกวิ่งไล่ตามพระพุทธเจ้าแต่วิ่งเท่าไรก็ไม่ทัน จึงขอร้องให้พระพุทธเจ้าหยุด ก็ได้รับคำตอบกลับมาว่า “องค์มาล เราหยุดแล้ว

ท่านควรหยุดนิ่งเสียด้วย”^{๔๓} องคุลิมาลได้ฟังประโยคนี้ก็ชะงักเกิดประหลาดใจว่า ทั้งที่พระพุทธเจ้ายังดำเนินอยู่ แล้วทำไมจึงกล่าวที่เราหยุดแล้ว เกิดความสงสัยจึงได้ถามพระพุทธเจ้า ได้รับคำตอบว่า ที่ว่าหยุดหมายถึง หยุดจากการมีใจมุ่งร้ายเบียดเบียนสัตว์อื่น และไม่เร่ร่อนต่อไปอีก องคุลิมาลได้คิดเข้าใจคำว่าไม่เบียดเบียนสัตว์แต่สงสัยที่ว่าไม่เร่ร่อนต่อไปอีก จึงขอให้พระพุทธเจ้าอธิบาย พระพุทธเจ้าได้อธิบายเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดและเรื่องบุญและบาปซึ่งผู้ลงมือกระทำย่อมได้รับผลตอบแทน

ระหว่างพระพุทธเจ้าอธิบาย องคุลิมาลคิดไปถึงวาทกรรมที่เคยสอนตนในขณะที่ยังเป็นกลุ่มโจร ถูกพระพุทธเจ้าทักท้วง และเข้ามาแนะนำองคุลิมาลไปดูวาทกรรมขณะที่ได้รับโทษตามความผิดของตน องคุลิมาลได้เห็นกับตาตนเอง เกิดความรู้สึกสะทสะท้านหวาดกลัว มองเห็นโทษทัณฑ์ที่ตนเองสมควรจะได้รับ จากบาปกรรมที่ตนได้กระทำมา รู้สึกผิด จึงกราบทูลพระพุทธเจ้าขอเลิกจากการประพฤติน่าชังที่เคยกระทำมา และขอยึดเอาพระพุทธเจ้าให้เป็นสรณะ(ที่พึ่ง)ของตน

พระพุทธเจ้าทรงเล่าให้ฟังว่า ครั้งหนึ่งองคุลิมาลเกิดเป็นพระยมได้เห็นความทุกข์ทรมานของสรรพสัตว์ก็สลดใจ จึงได้ขอให้ตนไปเกิดเป็นมนุษย์ ในสมัยที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก และขอให้ได้ฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น และในขณะนี้ได้ฟังพระธรรมแล้ว สมความปรารถนาแล้ว

มาถึงตรงนี้ องคุลิมาลก็ทราบได้ทันทีว่าภิกษุที่อยู่ข้างหน้าตนคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง ขอให้สังเกตว่า หากนำองคุลิมาลมาเปรียบกับกามนิตแล้วจะมีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัด นั่นคือกามนิตได้สนทนากับพระพุทธเจ้าในห้องโถงบ้านช่างหม้อ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมให้ฟังเช่นเดียวกับที่องคุลิมาลได้พบกับพระพุทธเจ้า แต่ที่ต่างกันก็คือ กามนิตไม่ทราบว่าผู้ที่แสดงธรรมให้ตนฟัง คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในขณะที่องคุลิมาลทราบทันที หลังจากที่แสดงธรรมจบ

สาเหตุที่กามนิตไม่ทราบก็น่าจะเป็นเพราะกามนิตยังยึดติดอยู่กับความเชื่อเดิมๆของตน นั่นคือเชื่อในอาตมัน ปรมาตมัน และที่สำคัญคือ กามนิตมุ่งไปสู่สวรรค์สุขาวดีเพื่อให้ได้พบวาสิฏฐี ที่เป็นความในใจที่อยู่กับกามนิตตลอดเวลา

ส่วนองคุลิมาลนั้น ในส่วนลึกขององคุลิมาลเองก็ไม่ได้เชื่อคำสอนของวาทกรรมมากนักถึงแม้องคุลิมาลจะประพฤติน่าชังผู้อื่น แต่ก็มีใจเชื่ออยู่แต่เดิมแล้วว่า ผู้ใดกระทำความกรรมเช่นไรแล้ว ย่อมได้รับผลกรรมเช่นนั้นตอบแทน เห็นได้ง่ายๆ จากการที่องคุลิมาลรู้สึกผิดที่กระทำสังกิริยาลงวาสิฏฐีให้เข้าใจผิดเรื่องกามนิต จนในที่สุดเมื่อมีโอกาสก็มาขอโทษวาสิฏฐี เพราะไม่อยากจะคิดค้างอยู่ในใจอีก

หลังจากที่องคุลิมาลทราบว่าพระภิกษุที่อยู่หน้าตนคือพระพุทธเจ้า จึงได้ขอถือเป็นสรณะ และขอเป็นสาวกพระพุทธเจ้านับตั้งแต่นั้น

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๕.

ตกกลางคืนวันนั้น งามกุลิมาลไปหาวาสถิตู้อีกครั้ง แต่ไม่ใช่เพื่อไปรับข่าวเรื่องการเดินทางของสาตาเคียร เพื่อที่ตนจะได้ไปลอบฆ่าได้ถูกต้อง หากแต่เป็นการนำเอาธรรมะของพระพุทธเจ้าไปเล่าให้วาสถิตูฟัง จนวาสถิตูเกิดความรู้อัจฉริยะใจ ต้องสอบถามว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน ตนจะได้ไปฟังธรรมเทศนาบ้าง งามกุลิมาลก็ชี้ทางให้

“ถูกแล้ว เธอควรจะได้ถามความนี้เป็นข้อแรกที่สุด อันที่จริงเมื่อไม่ถามข้อนี้ ก็จะไม่ถามข้อใดเล่า? และเพราะเหตุข้อนี้เองที่ฉันมาหาเธอ เราทั้งสองต่างเข้าใจกันว่า เป็นผู้สมรู้ร่วมคิดในเรื่องก่อกรรมทำเข็ญก็เป็นการสมควรที่จะเป็นผู้สมรู้ร่วมคิดในเรื่องดีๆ แต่บัดนี้ พระสัมมา-สัมพุทธเจ้ากำลังเสด็จประทับอยู่ในป่าประดู่ลายซึ่งเธอเคยพูดถึง รีบไปเฝ้าเสียในวันนี้ แต่ควรไปในเวลาเย็น เพราะในเวลานั้น พระภิกษุสงฆ์ออกจากที่เรือนประชุมกันอยู่ที่เทวสถานแก่พระภุชงค์ เพื่อสดับพระธรรมเทศนา และผู้อื่นก็พากันไปฟัง...”^{๔๔}

เสร็จจากพบวาสถิตูแล้ว งามกุลิมาลก็เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และขอบวชทันที และก็ได้รับพุทธานุญาตให้บวชเป็นพระภิกษุพบได้ในข้อความตอนที่วาสถิตูเดินทางไปป่าประดู่ลายเพื่อร่วมฟังธรรมก็ได้พบพระภิกษุของกุลิมาลนี้ด้วย

...ณ ที่ใกล้แห่งหนึ่งอยู่ในทางที่เราจะเข้าไป มีพระภิกษุหมู่ใหม่ ในจำนวนนั้นมีองค์หนึ่งรูปร่างสูงอวบผิปกติ เมื่อเห็นเข้าก็จำได้ทันทีว่าเป็นใคร^{๔๕}

...ขณะนั้นพระภิกษุองค์ที่สูงใหญ่ราวกับยักษ์ลุกขึ้นถวายอภิวาทแล้วเข้าไปกราบทูลกระซิบ พระบรมศาสดาทรงหันมาทางฉันอีกครั้งหนึ่งแล้วประทานสัญญาอนุญาตอะไรอย่างหนึ่งแก่พระภิกษุองค์นั้น เธอก็เข้ามาหาฉันพูดว่า “ดูก่อนนางผู้เจริญ พระบรมศาสดาทรงคอยต้อนรับอยู่แล้ว” เสียงนี้ฉันจำได้ทันทีว่าเป็นพระองกุลิมาล^{๔๖}

ต่อมาไม่นานพระเจ้าอุเทนทราบข่าวเรื่องสาตาเคียรปล่อยให้องกุลิมาลหลบหนีไปได้ จึงคาดโทษให้สาตาเคียรรีบจับตัวกลับมาให้ได้ภายใน ๓ วัน สาตาเคียรได้รับคำแนะนำจากวาสถิตูให้เชิญพระเจ้าอุเทน ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วทุกอย่างจะดีเอง สาตาเคียรก็ยอมตาม จนเมื่อพระเจ้าอุเทนเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ก็ได้พบว่าองกุลิมาลได้บวชเป็นพระภิกษุหนึ่งอยู่ ณ ที่นั่นด้วยแล้ว เกิดความเลื่อมใส เห็นเป็นอัจฉริยะที่พระพุทธเจ้าสามารถบารบผู้ที่เคยประพฤติดัวเป็นโจร โหดร้ายให้กลายเป็นพระภิกษุผู้สงบเสงี่ยม ได้จึงได้ขอพุทธานุญาตสร้างวัดขึ้น เพื่อเป็นที่พำนักแก่ภิกษุและภิกษุณี

เมื่อวาสถิตูบวชเป็นภิกษุณีก็ได้ปฏิบัติธรรมอยู่ใน โอวาทของพระพุทธเจ้า ภายหลังพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปทางทิศตะวันออก โดยได้ประทานโอวาทให้แก่ภิกษุ ภิกษุณีผู้บวชใหม่ด้วย วาสถิตูได้รับประทานพระโอวาทว่า “ที่ใดมีความรัก ที่นั่นมีความทุกข์” เกิดความน้อยใจ และเมื่อนำมาใคร่ครวญ ความรักก็ยิ่งฟุ้งกระจายมากยิ่งขึ้น จนถึงกับล้มป่วยลง จนในที่สุดทนต่อความอยากรู้เรื่อง

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๒.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

ของกามนิทไม่ไหว จึงได้วานให้พระภิกษุของกุลิมาลกระทำตามสัญญาที่เคยให้ไว้ นั่นคือ เดินทางไป สืบข่าวเรื่องกามนิทที่กรุงอุชเชนีให้ด้วย ซึ่งพระองกุลิมาลรับปากจะจัดการให้ทันที

พระภิกษุของกุลิมาล ได้เดินทางมุ่งหน้าไปเมืองอุชเชนีอย่างทรหดอดทน เพราะต้องขาด แคลนเรื่องอาหารในระหว่างทาง เนื่องจากเป็นทางกันดาร และตนยังถูกชาวบ้านที่จำได้ว่าเป็น คนเดียวกับจอมโจรองกุลิมาลรังเกียจเอา ถึงขั้นถูกขว้างปาทำร้าย เมื่อไปถึงประตูบ้านของกามนิทที่ กรุงอุชเชนี ก็ถูกภริยา ๒ คนของกามนิทคุมด่าทันที เนื่องจากเห็นว่าผู้ที่บวชแล้วเป็นศัตรูของสตรี เพราะไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้อีก ยืนรอนทนฟังคำพรูสวาทอยู่ช้านาน จนกระทั่งกามนิทออกไป ห้าม ไล่ภริยาทั้งสองให้กลับเข้าบ้าน ในตอนแรกนั้นกามนิทยังไม่ทราบว่พระภิกษุที่ยืนอยู่ข้างหน้า ตนนั้นเป็นใคร ตามสายตาของกามนิทนั้นแล้เมื่อไล่ต้อภริยาทำทางของพระองกุลิมาลมาก

“ชายผู้นี้คงเป็นภิกษุในลัทธิศาสนาิกายไดนิกายหนึ่ง มีรูปร่างสูงใหญ่ผิดปกติ ยัง ยืนนิ่งเอาแขนพิงเสาเฉยอยู่อย่างสบายใจ เครื่องห่อคลุมของชายคนนั้นเป็นสีเหลืองอย่าง สีดอกกรรณิการ ไม่ผิดอะไรกับสีเครื่องนุ่งห่มของท่านนี้แหละ คลุมห้อยเป็นกลีบๆ น่าดู ตั้ง แต่ไหลซ้่าคลุมแนบลงไปถึงขา ทำให้เห็นรูปร่างภายในได้ถนัดว่าแข็งแรงล่ำใหญ่ ส่วนแขน ขวาท้อยลงมาไม่มีผ้าคลุม มีกล้ามเนื้อขึ้นเป็นสันขนาดใหญ่อดชมไม่ได้ว่าสมลักษณะเป็นนัก รบมากกว่าผู้ถือเพศเป็นนักบวช ส่วนมือที่ประคองบาตรดินก็อวบใหญ่ ควรจะถือพลองเหล็ก มากกว่า ศิระกะกัมมองดูพื้นดินอย่างสำรวจ ปากมีอาการสงบ ยืนนิ่งดูประหนึ่งว่าเป็นรูปหิน ที่นายช่างบรรจงสลักอันข้าพเจ้าสั่งให้มาตั้งไว้ที่หน้าประตูฉะนั้น”^{๔๗}

แต่ทันทีที่กามนิทได้ฟังคำกล่าวของพระองกุลิมาล กามนิทก็ทราบได้ทันทีว่าพระภิกษุรูปที่ ยืนอยู่นี้ไม่ใช่ใครที่ไหน หากแต่เป็นคนเดียวกับจอมโจรใจโหดองกุลิมาลผู้ซึ่งเกือบเค้นคอตนให้ ตายไปแล้วในครั้งที่ถูกจับเรียกค่าไถ่ นั่นเอง กามนิทกลัวมาก เมื่อควบคุมสติได้ก็รีบบอกรับจะ ไปนำ อาหารบิณฑบาตมาให้ แล้วก็รีบเข้าไปในครัวเพื่อจะนำอาหารมาใส่บาตรพระภิกษุของกุลิมาล

แต่พระภิกษุของกุลิมาลถือว่าภารกิจของตนเสร็จสิ้นแล้ว ดังนั้นก็ได้ละจากบ้านของกามนิท ออกเดินทางกลับมาแจ้งข่าวให้ว่าสิฏฐิทราบเล่าให้ว่าสิฏฐิฟังตามความเป็นจริงที่ตนพบเห็นมา เสร็จแล้วพระองกุลิมาลก็ออกเดินทางไปทางทิศตะวันออกตามทางที่พระพุทเจ้าเสด็จไป และได้ เฝ้าพระพุทเจ้าอีกครั้งก่อนพระพุทเจ้าจะทรงเข้าสู่ปรินิพพาน

บทบาทของตัวละครองกุลิมาลในเรื่องกามนิทจบลงเพียงแค่นี้ แต่หากพิจารณาตัวละคร องกุลิมาลให้ดีแล้วก็จะน่าสนใจมาก เพราะว่าเป็นตัวละครที่เป็ดฉากเริ่มต้นด้วยการเป็นโจรใจโหด เห็นมหารุณที่คอยดักปล้นฆ่าผู้ที่เดินทางผ่านไปมาระหว่างทางเมืองอุชเชนีและเมืองโกสัมพี แต่จบ ลงด้วยการบวชเป็นพระภิกษุที่สมบูรณ์พร้อมไปด้วยความประพฤติปฏิบัติ และหากมีเรื่องราวต่อไป ก็น่าจะจบลงด้วยการเข้าสู่ภาวะนิพพานนั่นเอง

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗-๘๘.

จะเห็นได้ว่า องคุลิมาลเป็นโจรที่คอยเบียดเบียนทำร้าย ปล้นฆ่าผู้อื่นเพราะหลงผิดไปตามคำสอนของวาชสรพ พฤติกรรมขององคุลิมาลเป็นไปอย่างชั่วร้ายเพราะความเชื่อตามหลักรหัสยลัทธิที่ว่า การฆ่า การประหารไม่มี เพราะการพินลงไปในร่างกาย ก็เหมือนกับการพินลงไปในช่องว่างระหว่างอณู จึงไม่มีความผิดแต่อย่างใด

องคุลิมาลเป็นตัวละครที่สื่อให้เห็นถึงแนวคิดทางพุทธศาสนา อันได้แก่ ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของการกระทำ ซึ่งเป็นไปตามกฎทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังจะเห็นได้จากองคุลิมาลเป็นผู้กระทำความชั่ว คอยเบียดเบียนปล้นฆ่าผู้อื่น และได้รับผลแห่งการกระทำชั่ว นั่นคือถูกจับ เกือบจะถูกประหารชีวิต หลบหนีไปได้ ภายหลังเมื่อกลับตัวเป็นคนดี ได้บวชเป็นภิกษุแล้วก็ยังถูกขังมาจากผู้ที่รังเกียจจน จนถึงกับโลหิตตก บาตรแตก อันเนื่องมาจากกรรมชั่วที่ตนได้พรากรชีวิตผู้อื่น ทำให้ญาติพี่น้องโกรธแค้น และไม่ยอมให้อภัยของคุลิมาลง่ายๆ

อีกแนวคิดหนึ่งก็คือ คนชั่วสามารถกลับตัวเป็นคนดีได้ ดังเช่นที่องคุลิมาลปรากฏตัวในตอนแรกว่า เป็นโจรใจหายบช้ำทารุณ โหดเหี้ยม ปล้นฆ่าผู้อื่นโดยไม่มี ความปรานี แต่หลังจากที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ได้เห็นแจ้งตามความเป็นจริง ก็ได้เลิกจากกรรมชั่วเดิมๆของตนทั้งหมด นำข่าวดีเรื่องพระพุทธเจ้าไปเล่าให้วาสิฏฐีฟัง ปฏิเสธการลอบสังหารสาตาเคียรตามที่เคยวางแผนไว้แต่เดิม บวชเป็นพระภิกษุดำเนินรอยตามพระพุทธเจ้า นับว่าตัวละครองคุลิมาลเป็นผู้ที่เป็นคนชั่วในตอนแรก แล้วสามารถกลับตัวเป็นคนดีในภายหลังได้

๔.๒.๔ วาชสรพ : ผู้นำทางมิจฉาทิฐิ และตัวอย่างผู้ได้รับผลแห่งการกระทำชั่วของตน

วาชสรพเป็นตัวละครที่มีลักษณะเด่นแปลกออกไปจากตัวละครอื่นๆ นั่นคือเป็นผู้นำการประกอบพิธีกรรมพินบูชา และเป็นผู้สอนจริยธรรมให้กับพวกโจร วาชสรพเป็นผู้ที่มีความเห็นผิดจากหลักแนวคิดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ดังที่ได้สอนกลุ่มโจรองคุลิมาลว่าการประหารหรือการฆ่าไม่จัดว่าเป็นบาป เพราะร่างกายของคนประกอบไปด้วยอนุปรมาณู การพินลงบนร่างกายจึงคล้ายกับพินลงในที่ว่างระหว่างอนุปรมาณู คำสอนของวาชสรพมีผลให้โจรองคุลิมาลและโจรอื่นๆ หลงผิดเป็นมิจฉาทิฐิ ปล้นสะดม ฆ่าฟันผู้คนอย่างโหดร้ายทารุณ อย่างไรก็ตาม ความดีของวาชสรพก็ปรากฏให้เห็นบ้างในตอนที่ยังช่วยกามนิตไม่ให้องคุลิมาลฆ่าเสียในระหว่างถูกจับรอรับการไถ่ตัวคืนจุดจบของวาชสรพเมื่อตายไปก็ได้ไปเกิดในนรกหอก ได้รับโทษทัณฑ์ ต้องทนทุกข์ทรมานอยู่ในนรกเป็นเวลานาน เพราะผลกรรมที่สอนผู้อื่นผิดๆ และเป็นหนึ่งในกลุ่มโจรที่ปล้นสะดมทำร้ายผู้อื่น

ผู้แต่งเปิดตัวให้เห็นรูปร่างของวาชสรพ ตามสายตาของกามนิตว่า

“โจรคนหนึ่งหัวโล้นโกนหนวดเคราเกลี้ยงเกลา ดูเป็นที่ว่าเป็นนักพรตของพวกมัน คงเป็นตัวการที่ไม่เห็นพ้องกับองคฺุลิมาล ในการที่จะฆ่าข้าพเจ้าเสีย และเหมือนโจรผู้นี้คนเดียวที่เข้าใจ สามารถเห็นยวรั้งความดุร้ายของพวกโจรไว้ได้”^{๔๘}

วาขศรพเป็นโจรที่แปลกออกไปจากโจรคนอื่นๆ เนื่องจากแม้จะรวมอยู่ในกลุ่มโจร แต่ก็ไม่นินเห็นเล้ามามาย และเป็นผู้คอยสั่งสอนโจรต่างๆ ตามประวัติกล่าวไว้ว่า

“ชายคนนี้เป็นบุตรพราหมณ์ แต่เกิดในเวลาดาวฤกษ์โจรขึ้น จึงต้องเลือกอาชีพเป็นโจร ในชั้นแรกเป็นโจรพวกรุกข์ ภายหลังเพื่อประโยชน์ในทางวิทยาได้มาเข้าพวกโจร “ผู้ส่ง” ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังต่อไปว่า ที่มีอุปนิสัยไปในทางลัทธิศาสนาที่เนื่องมาจากบิดา เพราะฉะนั้นจึงมีหน้าที่สองอย่าง อย่างหนึ่งเป็นครูผู้ทำพิธีบูชาญญ พวกโจรนับถือมาก ไม่แพ้ที่นับถือองคฺุลิมาลผู้เป็นหัวหน้า เพราะถ้าไปปล้นสะดมได้มาก ก็ถือว่าผู้นี้เป็นผู้ทำการบูชาดี อีกอย่างหนึ่งเป็นผู้สอนลัทธิศาสนาว่าด้วยวิชาโจร ไม่ใช่จะสอนในฝ่ายวิชาการโจรอย่างเดียว ยังสอนถึงธรรม-จรรยาโจรด้วย”^{๔๙}

การดำเนินชีวิตของวาขศรพนั้น เป็นไปตามความเชื่อ นั่นคือเมื่อเกิดในเวลาดาวฤกษ์โจรขึ้น จึงต้องเลือกอาชีพเป็นโจรตามฤกษ์เกิดของตนเอง อาศัยที่มีบิดาเป็นพราหมณ์มีความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรม จึงได้ทำหน้าที่เป็นครูผู้ทำพิธีบูชาญญ ในส่วนที่เป็นผู้สอนนั้น วาขศรพจะสอนให้เหล่าโจรเห็นความดีของตนเอง ถึงแม้ว่าจะเป็นกาเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นก็ตาม แต่ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามหลักความเชื่อของวาขศรพ

การสอนธรรมจรรยาให้แก่เหล่าโจรของวาขศรพนั้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการแสดงลัทธิ โดยมีรายละเอียดกล่าวไว้ว่า

“การแสดงลัทธิ มักเป็นไปในเวลากลางคืน ในระยะแปดค่ำข้างขึ้น เพราะเป็นเวลาว่างไม่สู้ได้ทำการปล้นนัก จะมีก็นานๆ เป็นพิเศษ พวกโจรชุมนุมกันในที่ว่างเป็นทุ่งกลางป่า นั่งล้อมกันเป็นวงอ้อมจันทร์ซ้อนกันหลายแถว ส่วนตัวครูซึ่งชื่อ วาขศรพ (वाद-ख-सप) นั่งขัดสมาธิ แสงเดือนฉายแลเห็นศรัษะโล้น ดูไม่ผิดอะไรกับครูผู้สอนพระเวทให้แก่ศิษย์ในอาศรมกลางป่า แต่ว่าศิษย์ผู้ฟังในที่นี้ล้วนมีหน้าตาดุร้ายคล้ายสัตว์ป่า มากกว่าเป็นศิษย์ชนิดอยู่ในอาศรม ถึงเวลาที่เล่านี้ข้าพเจ้ายังนึกจำได้ชัดเจน ได้ยินเสียงพวกโจรดังหนึ่งๆ อยู่ในป่า ดังหึ่งใหญ่แล้วก็เบาลงๆ จนเป็นเสียงคล้ายลมพัด และก็มีเสียงหนึ่งใหญ่อีกคล้ายเสียงคำราม แต่ที่ได้ยินชัดเจนเหนือเสียงหนึ่งก็คือเสียงวาขศรพซึ่งเป็นเสียงทุ้มดัง อันเป็นเสียงทนายทสึบมาจากพราหมณ์อุห์คาคา ผู้อ่านพระเวท แต่ครั้งดีกดำบรรพ”^{๕๐}

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

จะเห็นได้ว่า การแสดงลัทธิที่แท้จริงของโจรให้แก่โจรของวาชสรพนัน ไม่แตกต่างอะไรกับครูสอนพระเวทให้กับลูกศิษย์ในอาศรมกลางป่า หากแต่ว่าเนื้อหาที่สอนนั้นต่างจากคำสอนทั่วไป นั่นคือเห็นว่าการประพาดตนเป็นโจรเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เพราะเห็นว่าตามคัมภีร์พระเวทกล่าวว่า พระพรหมเป็นทั้งผู้สร้างโลก และเป็นผู้ทำลายโลก ในเมื่อโจรเป็นผู้ทำลาย ก็ถือว่า โจรก็เป็นส่วนหนึ่งของพระพรหมเช่นกัน

วาชสรพได้สอนเหล่าโจรว่า การที่โจรบุกปล้นบ้านเรือน หรือฆ่าผู้คนล้มตายจำนวนมาก มายนั้นเป็นแต่เพียงการใช้ดาบฟันลงไปในเรื่องที่ว่างเปล่าเท่านั้น เพราะว่าร่างกายผู้คนหรือบ้านเรือนเหล่านี้ เกิดขึ้นมาจากความว่างเปล่า เมื่อได้เวลาที่จะต้องกลับไปรวมอยู่กับพรหม ดังนั้นการใช้ดาบฟันลงไปในเรื่องที่ว่างเปล่าจึงเหมือนกับไม่ได้ทำอันตรายใดๆ เพราะฉะนั้นจึงไม่ถือว่าเป็นความผิด แต่กลับถือว่าเป็นผู้สูงส่ง เพราะมีลักษณะเช่นเดียวกับพรหม

“เพราะความว่างเปล่า” หมายความว่าตามหลักแห่งเหตุผลคือว่าถ้าข้าพเจ้าตัดหัวคนหรือหัวสัตว์ ดาบของข้าพเจ้าฟันเข้าไปในระว่างอนุปรมาณู อันแยกไม่ได้ เพราะอนุปรมาณูนี้มีลักษณะแยกไม่ได้โดยแท้ ดาบของข้าพเจ้าจึงไม่ได้ฟันอนุปรมาณู เพราะฉะนั้น ดาบที่ฟันลงไป จึงเป็นฟันในที่ว่างเปล่าระว่างอนุปรมาณู ก็ความว่างเปล่า ใครเล่าจะเป็นผู้ทำอันตรายได้? เพราะการทำอันตรายในสิ่งที่ไม่มีการทำอะไรทำอันตรายในสิ่งใดๆ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่เอาดาบฟันลงไปในเรื่องที่ว่างเปล่า จึงไม่ต้องรับผิดชอบและจะรับเทวทัณฑ์ไม่ได้ ถ้าการฆ่ามนุษย์มีความจริงเป็นเช่นนี้ไซ้ กรรมอย่างอื่นที่มนุษย์ลงทัณฑ์แก่กันเบากว่าการฆ่าคน จะมีความจริงอีกสักเพียงไร”^{๕๑}

“ผู้ที่มีตามืดมนด้วยความเขลาคงจะเห็นแจ้งว่า ความเป็นผู้เหมือนพรหม ไม่ได้อยู่ที่ถูกผู้อื่นประหารหรือถูกผู้อื่นกิน ฉันทใดก็ดี ความสงบเสงี่ยมความสละซึ่งความสุข จึงถือได้ว่าไม่ใช่บุญญ์กุศล ฉันทเดียวกัน แท้จริงพึงเป็นผู้ประหารและเป็นผู้กิน จึงจะมีลักษณะเป็นพรหม หรืออีกนัยหนึ่งพึงพยายามทำลายล้างผู้อื่นจนสุดกำลังตัวเอง จึงจะพ้นอันตราย ไม่มีใครกินใครประหารได้...”^{๕๒}

“...ก็เมื่อสิ่งทั้งหลายออกจากพรหม สิ่งเหล่านั้นจะดีจะชั่ว จะเป็นคนร้ายหรือคนดีก็คือพรหม เพราะฉะนั้น ผู้เป็นโจรก็เป็นผู้ดำเนินไปอย่างพรหม คือเป็นผู้ทำลายผู้กิน จึงถือได้ว่าโจรเป็นผู้มีภาวะอยู่สูง...”^{๕๓}

คำสอนของวาชสรพนี้ ได้รับการยกย่องนับถือจากกลุ่มโจรองคฺุลิมาล แต่เป็นหลักที่ขัดแย้งกับความเชื่อถือของคนทั่วไป รวมทั้งขัดแย้งกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาด้วย เพราะพุทธศาสนาถือว่า ผู้ใดทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

ระหว่างที่กามนิตถูกจับรอนำค่าไถ่มาได้ตัวนั้น วาชรพเป็นผู้ที่คอยปกป้องไม่ให้โจรองคฺุลิมาลหรือโจรอื่นทำร้ายกามนิต เพราะเห็นว่า กามนิตเกิดในฤกษ์ดาวโจรเช่นเดียวกัน ต่อไปก็จะได้เป็นโจรเช่นเดียวกับตน จะเห็นได้ว่า วาชรพ ค่อนข้างมีความเชื่อหนักแน่นในเรื่องของฤกษ์ ดังเช่นที่รู้ว่าตนเกิดในฤกษ์โจร ก็มาประกอบอาชีพตามคำทำนายไม่อาจประกอบอาชีพอื่นได้ ความเชื่อของวาชรพถึงกับทำนายว่า กามนิตก็จะได้เป็นโจรด้วย โดยไม่ได้มีความเชื่ออื่นอีกนอกจากนี้เลย

เมื่อกามนิตแสดงอาการเสียวสของหวาดกลัว เมื่อเห็นพวกโจรนำเลื่อยมาทดลองกับท่อนไม้ เพื่อรอกกระทำเช่นนี้กับกามนิต หากเงินค่าไถ่มาไม่ทันตามสัญญาของวันที่กำหนด วาชรพก็เข้ามาปลอบ และบอกกามนิตว่าไม่ได้รับโทษเช่นนี้แน่นอน หากแต่ทำนายว่าจะได้เป็นโจร และถูกตัดคอเสียบประจานในภายภาคหน้า

“...แต่ไม่ต้องวิตกกอด เพราะลิขิตในตัวท่านแสดงว่าไม่ใช่จะได้รับกรรมอย่างนี้ แต่จะต้องเป็นไปอีกอย่างหนึ่งต่างหาก คือจะได้เป็นโจรในภายหน้า เกรงว่าในวันหนึ่งจะต้องถูกตัดหัวหรือถูกเสียบประจานให้ตายในที่ชุมนุมชนแต่ว่าเวลายังอีกนานไกล”^{๕๔}

ภายหลัง กลุ่มโจรองคฺุลิมาลถูกกลุ่มทหารของสาตาเคียรจับได้ และได้ถูกประหารชีวิตด้วยการตัดคอเสียบประจานไว้บนกำแพงเมือง วาชรพก็เป็นผู้หนึ่งที่ถูกลงโทษด้วยการประหารชีวิตนี้ด้วย

“...และมีอยู่กะโหลกหนึ่งเสียบไว้กลางเชิงเทียนเห็นได้ชัดว่าเป็นหัวของวาชรพ ข้าพเจ้าจำได้ดี...ข้าพเจ้าระลึกถึงที่วาชรพเคยอธิบายการลงทัณฑ์กรรม คิดแล้วก็รู้สึกเสียวใจ วาชรพเคยอธิบายพิสูจน์ว่าผู้เป็นโจรพึงอย่าให้เขาจับได้ ถ้าเคราะห์ร้ายถูกจับไปก็ต้องหาทางทุกอย่างหนีให้จงได้ อนิจจา ! วิชาของวาชรพเหล่านี้ช่วยตนเองอย่างไรได้บ้าง? เปล่าเลยน้อยนักมนุษย์จะรอดจากกรรมที่ได้ก่อไว้แต่ชาติปางก่อน...”^{๕๕}

จะเห็นได้ว่า วาชรพเป็นผู้ที่ทำนายว่ากามนิตจะต้องเป็นโจร และจบชีวิตลงด้วยการถูกตัดคอเสียบประจาน กลับต้องประสบกับเคราะห์กรรมนี้เอง นี่ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความเห็นผิดของวาชรพที่ยึดติดอยู่กับฤกษ์โจร จนตนเองต้องมาร่วมอยู่ในกลุ่มโจรด้วย และวาระสุดท้ายตามที่วาชรพทำนายว่ากามนิตจะประสบหลังจากที่ได้เป็นโจรนั้น วาชรพก็เป็นฝ่ายประสบเอง ทั้งนี้หาใช่เป็นเพราะความเชื่อหรือคำทำนายไม่ หากแต่เป็นหลักกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนาที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เมื่อวาชรพเป็นโจรทำร้าย เบียดเบียนผู้อื่นก็ย่อมได้รับโทษทัณฑ์สมกับที่ตนเคยกระทำ

นอกจากวาชรพจะได้รับโทษทัณฑ์ถูกตัดคอเสียบประจานแล้ว หลังจากสิ้นชีวิตไป วาชรพก็ได้ไปเกิดในนรก ต้องรับทุกข์ทรมานจากการลงโทษ ดังที่ปรากฏตอนที่พระพุทธเจ้าได้เข้ามาช่วยเหลือในห้วงคฺุลิมาลได้เห็นภาพของวาชรพในนรกว่า

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

“ในสถานที่ว่างเปล่าอยู่ที่นี่ ขณะนั้นมีรูปคนพุ่งขึ้นมาจากปากช่องมืดที่อยู่ทางขวา สามคน คนอยู่กลางเป็นรูปวาชศรพ มีกายเปลือยสันเต็มคล้ายใช้จับหรือถูกความหนาวอย่างแรงกล้า...”

พอพูดขาดคำ นายนิริยบาลทั้งสองก็ขีดดอกเข้าไปปักกายวาชศรพทันใดนั้นคล้ายกับว่าการขีดดอกเล่มที่หนึ่งนี้เป็นอาณัติสัญญาณบรรดาดอกที่อยู่รอบตัวก็เคลื่อนไหวแปลบปลาดพุ่งเข้าเสียบติดร่างกายวาชศรพซุลมุนทุกด้าน และยังมีฝูงปากเหล็กพากันมาจิกเนื้อที่หนึ่งกินซ้ำลงอีก^{๕๖}

ดังนั้น จากคำสอนของวาชศรพที่ว่า การเป็นโจรเป็นภาวะที่เป็นเหมือนพรหม การประหารหรือทำลายร่างกายหรือบ้านเรือนของผู้อื่นก็เป็นเพียงการพินลงในที่ว่างเปล่า ไม่มีผลอะไรนั้น เป็นอันคิดหมด แท้จริงผู้ใดทำอกุศลกรรม คือเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นก็ย่อมได้รับผลกระทบชั่วตามที่ตนได้กระทำไว้ ในเรื่องกามนิตนี้ หากมองอย่างผิวเผิน ดูเหมือนว่า วาชศรพไม่ควรได้รับโทษหนักอะไร เพราะเป็นเพียงผู้สอนหลักธรรมให้กับ โจรและเป็นครูผู้ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น แต่แท้จริงแล้ว วาชศรพควรได้รับโทษหนักอย่างยิ่งเพราะประกอบกรรมที่หนักกว่าคือ ทำให้ผู้อื่นหลงผิด ทำให้ผู้อื่นเข้าใจว่า การเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ซึ่งตามหลักพุทธศาสนาถือว่าเป็นกรรมหนักมากกว่าลงมือกระทำด้วยตนเองคนเดียวเสียอีก เพราะการทำให้ผู้อื่นหลงผิด ย่อมทำให้ความเข้าใจผิดของคนอื่นๆ กระจายออกไปเรื่อยๆ ถ้าหากบุคคลเหล่านั้นไม่ได้รับการแก้ไขความเห็นให้ถูกต้อง ก็จะไปเผยแพร่ความเห็นผิดนี้ให้ผู้อื่นอีกต่อไป

เพราะฉะนั้น ตัวละครวาชศรพจึงถือได้ว่าเป็นผู้นำทางมิจฉาทิฐิหรือความเห็นที่ตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา แล้วได้รับโทษของความเห็นผิดและการกระทำของตน และยังเป็นตัวอย่างของผู้ที่กระทำกรรมชั่ว ที่ถูกลงโทษตามผลแห่งกรรมชั่วของตนอย่างเหมาะสม ตามแนวคิดทางด้านพุทธศาสนาที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นั่นเอง

จากการวิเคราะห์ตัวละครที่สำคัญทั้งหมดในเรื่องกามนิต พบว่ามีส่วนสำคัญมากในการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา กามนิตเป็นผู้ที่ถูกกามคือความรักชักนำไป แม้จะได้รับฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า แต่ก็ยังไม่ยอมรับเพราะทิฐิของตน ภายหลังเมื่อได้เห็นตัวอย่างความไม่แน่นอนของชีวิต สวรรค์ และพรหมโลก พร้อมทั้งได้ฟังพระธรรมเทศนาผ่านวาสิฏฐีอีกทอดหนึ่ง ก็ลดการยึดติดทิฐิของตนได้ ได้บรรลุนิพพาน วาสิฏฐีเป็นตัวละครที่มีปัญญามาก แต่กิเลสความรักก็ฝังแน่นจนยากจะถอนออก ภายหลังเมื่อได้พบกับกามนิตบนสวรรค์ เปลี่ยนจากความรักเป็นความเมตตาช่วยชี้นำกามนิตให้มีความเห็นที่ถูกต้อง แล้ววาสิฏฐีก็ตัดอาลัยทั้งหมดได้บรรลุนิพพาน องคุลิมาลเป็นตัวละครที่หลงผิดเพราะได้รับฟังคำสอนที่ผิดๆ ต่อเมื่อได้พบพระพุทธเจ้าก็มีความเห็นที่ถูกต้อง เลิกจากการทำชั่ว เบียดเบียนผู้อื่น บวชเป็นพระภิกษุ เป็นตัวอย่างของคนชั่วที่กลับตัวเป็นคนดีได้ วาชศรพเป็นตัวละครที่มีมิจฉาทิฐิ เห็นผิดตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา และได้ชัก

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๗-๑๙๘.

ชวนให้ผู้อื่นเห็นตามด้วย จึงได้รับโทษตามที่ตนกระทำ เป็นตัวอย่างของผู้ที่ทำอุสภกรรมที่ย่อมได้รับผลของอุสภกรรมนั้นตอบแทน ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าตัวละครสำคัญเหล่านี้เกี่ยวข้องกับพันกัน ชวนนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา นับว่าเป็นกลวิธีการนำเสนอแนวคิดอีกรูปแบบหนึ่งของผู้แต่ง

๔.๓ ฉาก

เรื่องเล่าทั่วไป ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเบื้องต้นเพียงเฉพาะการนำเสนอแนวคิดที่เป็นนามธรรมเท่านั้น แต่ผู้แต่งจะต้องให้ความกระจ่างในสิ่งที่เป็นรูปธรรมแก่ผู้อ่านด้วย และสิ่งที่ปรากฏในเรื่องเล่าที่เป็นรูปธรรม ก็คือฉากและสถานที่นั่นเอง^{๕๗}

ฉากหมายถึง สถานที่ ช่วงเวลา หรือยุคสมัยที่เกิดเหตุการณ์ในเรื่อง ฉากมิได้มีความหมายเพียงบรรยากาศ และอารมณ์ความรู้สึกที่ฉากมีส่วนประกอบสร้างขึ้นเท่านั้น แต่ฉากยังหมายถึงเทคนิคเชิงศิลปะการเขียนอย่างหนึ่ง ที่ผู้แต่งนำมาใช้เพื่อสร้างแก่นเรื่องหรือแนวคิด นอกจากนี้ฉากยังหมายถึงสิ่งแวดล้อมหรือสภาพการณ์ในช่วงเวลาหรือยุคสมัยต่างๆ ซึ่งฉากหรือสิ่งแวดล้อมนี้ยังมีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพ การกระทำ หรือแม้แต่วิถีชีวิต หรือแนวคิดของตัวละครอีกด้วย^{๕๘}

จะเห็นได้ว่า ฉากมีความหมายรวมถึง สถานที่ ช่วงเวลา บรรยากาศและสภาพแวดล้อมซึ่งต่างก็มีผลต่ออารมณ์ ความคิด และการกระทำของตัวละคร

ในเรื่องกามนิต มีฉากหรือสถานที่ที่สำคัญหลายแห่ง ซึ่งฉากเหล่านี้มีทั้งที่ผู้แต่งได้นำมาจากฉากที่มีปรากฏอยู่แล้วในวรรณคดีพุทธศาสนา และภูมิประเทศที่มีอยู่ประเทศอินเดียอันเป็นแดนให้กำเนิดพุทธศาสนา ซึ่งผู้แต่งได้รวบรวมนำมาจากวรรณคดีเรื่องต่างๆ โดยผู้แต่งได้เสริมสร้างและปรับปรุงให้เหมาะสมกับเรื่องกามนิต

ฉากเหล่านี้นอกจากจะทำหน้าที่เป็นสถานที่เกิดขึ้นของเหตุการณ์ในเรื่อง หรือเป็นที่แสดงพฤติกรรมของตัวละครแล้ว ยังได้มีส่วนชวนนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาอีกด้วย ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ห้องโถงบ้านช่างหม้อ : สถานที่สงบเหมาะแก่การสนทนาธรรม

ห้องโถงบ้านช่างหม้อ เป็นสถานที่ที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ในชาดิวังคสูตร^{๕๙}ได้กล่าวถึง พระพุทธเจ้าได้พบกับปุกกุสาติกุลบุตรในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ได้ทรงแสดงธรรมให้ฟัง

^{๕๗} รัญญา สังฆพันธานนท์, *วรรณกรรมวิจารณ์*, หน้า ๑๘๘.

^{๕๘} เถกิง พันธุ์เถกิงอมร, *นวนิยายและเรื่องสั้น การศึกษาเชิงวิเคราะห์และวิจารณ์* (สงขลา: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา, ๒๕๔๑) หน้า ๒๘๓.

^{๕๙} ม.จ. ๑๔/๖๗๓-๖๗๗

จนปุกกุสาติบรรลุเป็นพระอรหันต์ แล้วภายหลังขณะที่ปุกกุสาติกำลังแสวงหาบาตรและจีวร เพื่อจะได้อบวชเป็นพระภิกษุ ก็ถูกโคบ้าขวิดเสียชีวิตเสียก่อน

จะเห็นได้ว่า เรื่องราวของปุกกุสาติถูกลบุดรคล้ายกับเรื่องของตัวละครกามนิต ต่างกันแต่เพียงว่า ถึงแม้กามนิตจะได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน แต่กามนิตไม่ยอมรับเชื่อฟังเท่านั้น เป็นการพบกันที่ห้อง โถงบ้านช่างหม้อเหมือนกัน ดังนั้นผู้แต่งก็นำฉากห้อง โถงบ้านช่างหม้อไปจากพระไตรปิฎก ธาตุวิภังคสูตรนี้นั่นเอง โดยได้ปรับปรุงเพิ่มเติมรายละเอียด ให้มีความสมจริง

ในเรื่องกามนิต การที่พระพุทธเจ้าและกามนิตได้ดำเนินมาพบกันในห้อง โถงบ้านช่างหม้อ ก็เพราะมีต้องการอย่างเดียวกัน นั่นคือ ความสงบเหมาะแก่การพักผ่อน และเจริญสมาธิภาวนา โดยกามนิตได้เดินทางมาถึงที่ห้อง โถงบ้านช่างหม้อนี้อีก่อน พระพุทธเจ้าเสด็จมาทีหลัง

ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงความต้องการของตัวละครพระพุทธเจ้า ที่ทรงปลื้มใจใฝ่หาความสงบ โดยได้เดินทางผ่านสถานที่ที่ไม่เหมาะสำหรับผู้บำเพ็ญพรตหลายแห่ง คือบ้านของนายพรานนก บ้านพราหมณ์ผู้มีภริยา ๒ คน ซึ่งกำลังทะเลาะวิวาทกัน บ้านเลี้ยงดูกันสนุกสนาน โดยมีหญิงงามคอยเชิญชวนแขกแปลกหน้าให้เข้าไปร่วมสนุก และบ้านของผู้ขายเนื้อ โค จนกระทั่งมาถึงสถานที่แห่งนี้ก็คือ บ้านของนายช่างหม้อ

พระพุทธเจ้าตรัสขออนุญาตพักแรมคืนกับชายปั้นหม้อผู้เป็นเจ้าของบ้าน ก็ได้รับคำตอบว่าไม่ขัดข้อง หากแต่ว่ามีผู้พักอยู่ก่อนแล้ว ถ้าไม่รังเกียจที่ต้องพักร่วมกับผู้อื่น ก็เชิญพักแรมได้ตามความประสงค์ ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ตกลงพัก เพราะเห็นว่าเป็นสถานที่สงบ และผู้ที่มาถึงก่อนก็คงเป็นผู้ที่รักความสงบเช่นเดียวกับพระองค์

“แท้จริงความวิเวกเป็นสหายอันพิเศษกว่าสหายอื่นๆ แต่อาคันตุกะที่มาพักอยู่ก่อนเดินทางเมื่อยล้ามาอย่างเราได้ผ่านเลยบ้านแห่งหนึ่งที่ประกอบมิจฉาชีพและไม่บริสุทธ์ จนถึงบ้านชายปั้นหม้อ จึงได้หยุดขออาศัย คนเห็นปานนี้ เราอาจร่วมแรมคืนอยู่ด้วยกันได้”^{๖๐}

ดังนั้นจึงถือได้ว่า ห้อง โถงบ้านช่างหม้อมีความสงบเหมาะแก่การพักผ่อนของผู้ที่ต้องการความวิเวก และเป็นสถานที่ที่ทำให้พระพุทธเจ้าและกามนิตได้มาพบกัน

การบรรยายลักษณะของห้อง โถงบ้านช่างหม้อนั้น ผู้แต่งไม่ได้บรรยายไว้ละเอียด เพียงแต่บอกลักษณะคร่าวๆ ว่าเป็นห้อง โถงเจียบสงบ บริเวณกว้างขวางพอสำหรับผู้พักแรมสองคน ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองราชคฤห์ ทราบได้จากตอนที่กามนิตรีบเร่งเดินทางเข้าไปในเมืองราชคฤห์เพื่อไปพบพระพุทธเจ้าตามความเข้าใจของตน ต้องรอให้ถึงเวลาประตูเมืองเปิดก่อนแล้วจึงจะเข้าไปได้

สำหรับบรรยากาศของห้อง โถงบ้านช่างหม้อในตอนกลางคืน ผู้แต่งได้แทรกคำบรรยายไว้ในระหว่างการสนทนาของกามนิตและพระพุทธเจ้าว่า

^{๖๐} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฐฐี. หน้า ๑๐.

กามนิต แสดงข้อหลักนักปราชญ์ตั้งนี้แล้วก็นิ่ง มีอาการตรึงตรอง แหงนหน้าดูเดือน เพ็ญซึ่งโผล่เห็นเป็นดวงโตสว่างพ้ามาทงหม้อไม่อยู่ไกลลิบ อันเป็นที่อยู่ของโจจร แสงจันทร์ ฉายเข้ามาทางห้องโถงบ้านช่างหม้อ จับพระกาฬพัศตร์พุทธบริโภคน ดูตั้งเป็นทองแท้ทั่วทั้ง พระสรรพางค์^{๖๐}

...มองไปจะเห็นต้นไม้สูง บางต้นอยู่ใกล้ บางต้นห่างออกไป บ้างก็รวมกันเป็นกลุ่ม ดูเป็นก้อนดำมืด บ้างก็เห็นแต่รางๆ ดังก้อนเมฆ แล้วหายไปไหนมอกที่อยู่ห่างไกลออกไป เวลานั้น ดวงเดือนอยู่พอดีตรงมุข ฉายแสงสว่างนวลเข้าไปถึงในบริเวณห้อง ภายนอกเหมือนกับผ้าขาวสามผืนทาบแผ่ไว้บนสนามสี่เหลี่ยม ส่วนเสาทงด้านซ้ายเลื่อมสกาวยาวกับบุด้วยเงินงาม

ในเวลาดีเยี่ยมดังตั้งนี้ เสียงโคที่บิดเอื้องหญ้าอยู่ในที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่ถัดไป บางทีก็ได้ยินถนัดเป็นระยะๆ...^{๖๑}

เมื่อกามนิตสิ้นชีวิตเพราะถูกโคบ้าจืดขึ้นไปอุบัตินบนสวรรค์สุขาวดี ได้สูดกลิ่นดอก ภาริชาตทำให้ระลึกความเป็นไปในอดีตชาติของตัวเองได้ทั้งหมด สิ่งแรกที่กามนิตระลึกได้ก็คือ ห้องโถงบ้านช่างหม้อนี้เอง

เห็นห้องนี้ในบ้านช่างหม้อซึ่งตนเคยนั่งสนทนากับพระภิกษุองค์หนึ่ง เห็นตรอก ในกรุงราชคฤห์ซึ่งตนกำลังวิ่งรีบเร่งไป...^{๖๒}

จะเห็นได้ว่า ฉากหรือสถานที่ห้องโถงบ้านช่างหม้อ มีส่วนสำคัญมากที่ทำให้พระพุทธเจ้า และกามนิตได้มาพบกัน บรรยากาศและสภาพแวดล้อมมีส่วนทำให้กามนิตเล่าเรื่องของตนเองให้ พระพุทธเจ้าฟังอย่างราบรื่นไม่มีสิ่งใดหรือเสียงใคมารบกวนขัดจังหวะ และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ฟัง เรื่องราวของกามนิตจบก็ได้ตรัสพระธรรมเทศนาให้กามนิตฟังเป็นการตอบแทน ซึ่งการสนทนา ได้ตอบกันระหว่างพระพุทธเจ้าและกามนิตเป็นไปอย่างต่อเนื่อง กามนิตได้รับทราบถึงหลักธรรม ของพุทธศาสนาทั้งหมด แต่เพราะตนยังยึดติดอยู่กับความเชื่อเดิม และยึดติดอยู่กับความต้องการไป เกิดบนสุขาวดีเพื่อพบกับวาสิฏฐี ทำให้กามนิตไม่อาจเชื่อหลักธรรมนี้ได้ทันที อย่างไรก็ตาม ภายหลังเมื่อได้อุบัติในพรหมโลก รับรู้ความจริงทั้งหมด รู้ว่าผู้ที่ตนสนทนาด้วยในห้องโถงบ้านช่าง หม้อคือพระพุทธเจ้า กามนิตก็นำเอาถ้อยคำที่ตนสนทนาในห้องโถงบ้านช่างหม้อนี้มาทบทวนใหม่ อย่างละเอียด พิจารณาประโยคต่อประโยค คำต่อคำ จนกระทั่งในที่สุดก็ได้บรรลุนิพพาน

นอกจากนี้ ห้องโถงบ้านช่างหม้อ สามารถพิจารณาได้จากแง่มุมหนึ่งก็คือ ห้องโถงบ้านช่าง หม้อ ก็คือโรงปั้นหม้อนั่นเอง โรงปั้นหม้อเป็นสถานที่ที่ช่างปั้นหม้อได้บรรจุทะนุถนอมปั้นหม้อที่มีรูปร่างสวยงามขึ้นมาเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ ในที่นี้พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้กามนิตฟังใน

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

ห้องโถงบ้านช่างหม้อ ก็เปรียบเหมือนได้ทรงขัดเกลาให้กามนิตมีความเห็นที่ถูกต้อง เพื่อนำไปสู่การหลุดพ้นจากกิเลสได้บรรลุนิพพาน

ในพระไตรปิฎกก็ได้มีพระพุทธดำรัสที่ตรัสเปรียบเทียบการสั่งสอนหรือการแสดงธรรมว่า มีลักษณะคล้ายกับที่ช่างปั้นหม้อทำกับหม้อที่ตนเองปั้น เพียงแต่ว่า พระพุทธองค์ไม่ทะนุถนอมเหมือนช่างปั้นหม้อ แต่จะทรงเร่งสั่งสอนให้เต็มที่ เพื่อให้ผู้ฟังได้บรรลุมรรคผลนิพพานโดยเร็ว

อานนท์! เราจะไม่พยายามทำกะพวกเธออย่างทะนุถนอม เหมือนพวกช่างหม้อทำแก้ว
หม้อที่ยังเปียกยังคิบอยู่

อานนท์! เราจะขนาบแล้วขนาบอีกไม่มีหยุด อานนท์! เราจะชี้โทษแล้วชี้โทษอีกไม่
มีหยุด ผู้ใดมีมรรคผลเป็นแก่นสาร ผู้นั้นจะทนอยู่ได้^{๕๔}

จะเห็นได้ว่า ห้องโถงบ้านช่างหม้อ เมื่อพิจารณาอีกแง่มุมหนึ่ง ก็คือ เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงอบรมขัดเกลา กามนิต เหมือนกับที่ช่างหม้อใช้เป็นที่ปั้นหม้อนั่นเอง

จากห้องโถงบ้านช่างหม้อนี้ ผู้แต่งไม่ได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาผ่านฉากนี้โดยตรง หากแต่ได้กำหนดให้เป็นที่ที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมให้กามนิตฟัง และพยายามอบรมขัดเกลาให้กามนิตมีความเห็นที่ถูกต้อง ดังนั้น ห้องโถงบ้านช่างหม้อนอกจากจะเป็นสถานที่สงบเหมาะแก่การสนทนาธรรมแล้ว ก็ยังเป็นที่นี่ที่ผู้แต่งได้กำหนดให้ตัวละครกามนิตได้พบพระพุทธเจ้า และได้รับการอบรมขัดเกลาจากพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรกด้วย ซึ่งมีผลทำให้กามนิตเกิดความต้องการอยากพิสูจน์พระธรรมเทศนา และเมื่อได้รู้ความจริงทั้งหมดก็ได้นำกลับมาทบทวนจนในที่สุดก็ได้บรรลุนิพพาน

๔.๓.๒ ลานอโศกและหุบเขา : สถานที่เกิดสุขและทุกข์

ลานอโศกเป็นสถานที่ที่กามนิตและวาสิฏฐีตัวละครเอกของเรื่องได้มาพบพูดคุยกัน กามนิตได้บอกรักแก่วาสิฏฐี และวาสิฏฐียอมรับว่าตนก็รักกามนิตเช่นกัน ภายหลังกามนิตเดินทางกลับกรุงอุชเชนี ถูกโจรชิงคฤมาปล้นจับตัวไว้เพื่อเรียกค่าไถ่ ทำให้กามนิตไม่สามารถกลับมารกรุงโกสัมพีตามเวลาที่กำหนดได้ ลานอโศกจึงกลายเป็นสถานที่รำลึกความหลังของวาสิฏฐี เป็นสถานที่ที่วาสิฏฐีใช้ดับทุกข์ให้ตนเย็นใจ เนื่องจากความคิดถึงกามนิต

ลานอโศกอยู่ทางทิศตะวันตกของปราสาทของบิดาวาสิฏฐี ตั้งอยู่เชิงเขา ข้างล่างเป็นชอกเขาลึกดังที่บรรยายไว้ว่า

...มุ่งตรงไปทางด้านตะวันตกแห่งปราสาทอันมโหฬารของนายช่างทอง ที่ตรงนั้น
อยู่เชิงเขา ข้างล่างเป็นชอกเขาลึกมาก ถัดสูงขึ้นไปคือลานที่เราจะลอบขึ้นไป ข้าพเจ้ากับ
โสมทัตต์ใช้ล้าไม้ไผ่ซึ่งเตรียมเอามาด้วยพาดโยนตัวขึ้นไปได้ ตอนนั้นมีดจัด จึงได้กำแพงขึ้น

^{๕๔} ม.จ. ๑๔/๓๕๖.

ไปอีกชั้นหนึ่งได้ง่าย พันก่าแพงเข้าไปถึงลานใหญ่ประดับประดาด้วยต้นปาล์ม และต้นอโศก
ชนิดด้วยต้นไม้ดอกต่างๆ ซึ่งในขณะนั้นต้องแสงเดือน แลดูเห็นชาวเป็นทางๆ...^{๖๕}

บริเวณลานอโศกนั้นมีก่าแพงปราสาทล้อมอิกรอบหนึ่ง ข้างในประดับด้วยปาล์มและต้น
อโศกพร้อมทั้งไม้ดอก แต่ต้นไม้ที่เป็นต้นหลักของลานแห่งนี้ก็คือต้นอโศก แม้ในเวลากลางวันก็ดู
งดงาม ทำให้กามนิตและวาสิฏฐีพร้อมใจกันตั้งสมญานามลานแห่งนี้ว่า “ลานอโศก” ที่มีความหมาย
เป็น ๒ นัย คือ บริเวณที่มีต้นอโศก และอีกความหมายหนึ่งก็คือ บริเวณที่มีแต่ความสุขไม่มีความ
โศกเศร้า ดังจะพบได้ในข้อความที่กามนิตเล่าให้พระพุทธรเจ้าฟังว่า

...ดวงจันทร์ฉายแสงดูยิ่งสว่าง หินอ่อนรู้สึกว่ายิ่งเย็นชื่นใจ กลิ่นดอกมะลิซ้อนหอม
เย็นยิ่งชื่น เสียงนกโกกิลายิ่งไพเราะหวาน เสียงลมพัดถูกกิ่งปาล์มทำให้วังเวงมากขึ้น ตลอดจนถึง
อโศกที่แกว่งไกวก็มีเสียงดูดังจะกระซิบกระซาบกัน สิ่งเหล่านี้เห็นจะไม่มีเหมือนแล้วตลอด
โลก!

เฮอ! ถึงเดี๋ยวนี้ ข้าพเจ้ายังระลึกและจำต้นอโศกเหล่านั้นได้แม่นยำว่ามีอยู่เรียงกัน
เป็นแถวตลอดไปตามยาวของลานนั้น และได้ต้นอโศกเหล่านี้ เราทั้งสองเคยประคองพากัน
เดินเล่น จนเราให้สมญานามนั้นว่า “ลานอโศก” เพราะต้นไม้ชนิดนั้น กวีให้ชื่อว่า “อโศก”
หรือบางทีเรียกว่า “สุขเหตุย” ข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็นต้นอโศกที่ไหนใหญ่โตงามเหมือนกับที่มี
อยู่บนลานนั้น ไปซึ่งคอยสั่งไหวอยู่เสมอ เห็นเป็นเลื่อมพรายเงินเมื่อต้องแสงจันทร์ เมื่อลม
โชยมาก็มีเสียงปานว่า หนุ่มสาวกระซิบกัน เวลานั้นแม้จะย่างเข้าวันฤดู คงยังแตกดอก
ออกช่อเป็นสีแดงบ้างเหลืองบ้างแก่อ่อนสลบกันไป ดูก่อนท่านภรรดา จะด้วยอะไรเล่า ต้น
อโศกเหล่านั้นจะไม่งดงามแตกดอกออกช่อชู่ไสว ทั้งนี้เพราะดวงจันทร์รับกระแสนอบาของ
นางงามเหยียบย่างไปมาอยู่เนื่องนิตย์^{๖๖}

ลานอโศกเป็นสถานที่ที่ก่อเกิดความรักระหว่างกามนิตและวาสิฏฐี ทั้งสองต่างต้องการให้
ความสุขนี้คงที่อยู่ตลอดไป ดังเช่นที่วาสิฏฐีไม่ยอมให้กามนิตเดินทางกลับพร้อมกับกลุ่มท่านราชทูต
แต่ต่อมาไม่นาน ก็มีเหตุการณ์ทำให้ทั้งสองได้ตระหนักถึงความจริงว่า ไม่มีสิ่งใดยั่งยืนคงที่ รวมทั้ง
เหตุการณ์ความรักของทั้งคู่ที่มีอันต้องพลัดพรากจากกัน

บริเวณทางขึ้นไปที่ลานอโศกอยู่บริเวณหุบเขา หนทางที่กามนิตและโสมทัตต์ขึ้นไปหาคู่รัก
จะต้องผ่านเลียบบหุบเขานี้ได้ขึ้นไปข้างบนจึงจะถึงลานอโศก ความแตกต่างระหว่างลานอโศกซึ่งตั้ง
อยู่บนเชิงเขากับหุบเขาซึ่งเป็นชอกลึกลงไป เป็นความแตกต่างที่ตรงกันข้ามอย่างสิ้นเชิง คล้ายกับ
เป็นสัญลักษณ์บอกว่า เมื่อมีดินแดนที่มีข้างบน ก็ต้องมีข้างล่าง หรือเมื่อมีความสุขก็ต้องมีทุกข์เป็น
ของคู่กัน ไป ซึ่งขณะที่กามนิตกำลังเพลิดเพลินมาอยู่กับความสุขที่ได้อยู่กับคู่รัก จนหลงผิดไปว่า
โลกนี้มีแต่ความสุข กามนิตก็ได้สัมผัสกับความทุกข์ในทันที

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒-๓๓.

...ครั้งหนึ่งอดอยู่ไม่ได้ต้องหัวเราะออกมาดังๆ ที่เคยได้ยินบางคนพูดว่า โลกเรานี้มีแต่ทุกข์และยังคิดหนีโลกไม่ปรารถนามาเกิดอีกแล้ว ข้าพเจ้าร้องว่า “โสมทัตต์ คนเราบางคนนี้ช่างโง่บัดชบจริง ดูเหมือนว่าโลกเรานี้จะหาที่มีความสุขเลิศยิ่งกว่าลานอโศกเป็นไม่มีแล้ว”

แต่ข้างล่างแห่งลานอโศกลงไปเป็นเหวลึก คือหุบเขา

ข้าพเจ้ากับโสมทัตต์กำลังปายป็นอยู่ ขณะที่กล่าวคำข้างต้นนี้ และดูเป็นที่จะให้ข้าพเจ้าทราบว่า ความสุขของโลกก็มีความทุกข์เกิดเป็นคู่ปรับกันไป เพราะในขณะนั่นเองมีผู้ร้ายหลายคนลุ่มุ่มเข้ามาทำร้ายเรา ผู้ร้ายนั้นจะมีกี่คนไม่ทราบ เพราะมีด้อมมองไม่เห็นตัวกัน เคาระหัดืออยู่หน้อย ที่ได้ชัยภูมิด้านหลังเป็นหิน...^{๖๓}

ลานอ โศกกับหุบเขาเป็นสัญลักษณ์ที่เปรียบเทียบให้เห็น ได้ชัดเจนถึงความสุขและความทุกข์ของชีวิต ตัวละครกามนิตมีความสุขขณะอยู่ที่ลานอโศก แต่ก็ต้องประสบความทุกข์ด้วยเหตุที่เกิดขึ้นในหุบเขาบริเวณทางป็นขึ้น ไปสู่ลานอโศกที่แสนสุขนั่นเอง นับว่าลานอโศกและหุบเขานี้ได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา คือความไม่เที่ยงของสิ่งต่างๆ ไม่ยั่งยืน ไม่คงที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่เสมอไม่ควรยึดติด

อนิจจา! ลานอโศกของเราที่หน้อย บัดนี้มากลายเป็นเกาะที่จมหายลงไปในทะเลเสียแล้ว จริงอยู่ ข้าพเจ้าอาจสละชีวิตเพื่อขึ้นไปหานาง และถึงแม้ว่าวาสิฏฐีจะฝ่าอันตรายออกมาพบด้วยทุกคืน ดังนั้นก็ไม่ว่า แต่รูปการมิได้เป็นไปเช่นนั้น เพราะอภัยสาตาเคียรุทธชาติ คงนำความไปบอกเล่าเรื่องเรอลอบพบปะกันแก่บิดามารดาของนางเป็นแน่ ด้วยต่อมาไม่ช้าก็ปรากฏว่าวาสิฏฐีถูกกักตัวไม่ให้ออกมาเที่ยวเล่นที่ลานในเวลาเมื่ออาทิตย์ตกแล้ว อ้างว่าจะเป็นอันตรายเพราะเพิ่งหายเจ็บใหม่ๆ^{๖๔}

ผู้แต่งได้เปรียบลานอโศกเหมือนเกาะที่จมหายลงไปในทะเล เพราะไม่มีทางใดที่กามนิตและวาสิฏฐีจะได้นัดพบเจอกัน ณ ที่ลานแห่งนี้ก็แล้ว หากนำมาเปรียบกับแนวคิดทางพุทธศาสนา ทะเลเปรียบเหมือนกับห้วงสังสารวัฏที่ผู้คนแหวกว่ายลอยคออยู่มากมาย เวียนเกิดเวียนตายซ้ำไปมาอยู่ไม่ถ่วง ฝั่ง เกาะโดยทั่วไปแล้วมักจะเปรียบกับนิพพานซึ่งเป็นทีที่ทะเลสังสารวัฏไม่สามารถซัดสาดให้กระเทือนหรือจมหายได้ ในที่นี้เปรียบเกาะกับลานอโศก เกาะนี้เป็นเกาะที่ไม่สามารถต้านภัยจากกระแสน้ำทะเลได้ จึงถูกน้ำทะเลซัดสาดท่วมทับจนจมหายไปไม่กลับมาอีก นั่นคือ กามนิตและวาสิฏฐีไม่มีทางที่จะได้กลับมาพบกันที่ลานอโศกแห่งนี้อีก

ลานอ โศกซึ่งในตอนแรกเป็นสถานที่แห่งความสุขของกามนิตและวาสิฏฐี แต่เมื่อกามนิตเดินทางกลับไปกรุงอุชเชนีกก็กลายเป็นสถานที่แห่งความทุกข์ของวาสิฏฐี เพราะวาสิฏฐีมักจะไปนั่งเล่นที่ลานอโศก ใต้ต้นอโศก เพื่อรำลึกถึงความหลังระหว่างตนกับกามนิตเสมอ การรำลึกถึงความ

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๘-๓๓๙.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

ทรงจำเกี่ยวกับคนรัก มักจะกอดปรไปด้วยสุข แต่ก็มีความทุกข์ร่วมอยู่ไม่น้อยเลย และยิ่งกามนิตจากไปนานเท่าไร ความทุกข์ของวาสิฏฐีก็ยิ่งมีมากเท่านั้น

ครั้งกระโน้น เมทีนี้จะได้โลมเล้าเอาใจให้หายความโศกกระทบได้ ก็ชั่วครั้งคราวเท่านั้น สหายที่ดีที่สุดและซื่อตรงที่สุดของฉันทันเวลานั้น คือต้นอโศก ซึ่งเราทั้งสองเคยยืนอยู่ควงต้นในคืนเดือนหงายคืนหนึ่ง เชื่อว่าเธอยอดที่รักคงไม่ลืมถ้อยคำของนางทมยันตี ที่ฉันทักเอามากล่าวในขณะครั้งกระโน้น ฉันทึ่งโศกครครอยฟังเสียงใบอโศก ที่สั่นไหวนับครั้งไม่ถ้วน พยายามจะดูโศกลางจากใบไม้ที่ร่วงหล่นและจากเงาและแสงสว่างที่เกิดขึ้นในเวลานั้น ถ้าปรากฏเป็นอย่างที่ฉันทคิดนึกไว้เองอย่างวิธีหมอดูเถื่อน ก็ทำให้สบายใจไปชั่วเล่นหนึ่ง ครั้นแล้วก็กลับเป็นทุกข์มีความวิตกยิ่งขึ้น คิดเห็นเป็นลางร้ายต่างๆ นานาตามแต่จิตคิดหวาดไป

๒๙

วาสิฏฐีได้นำเอาการหล่นของใบอโศกมาเสี่ยงทาย หากเป็นไปตามที่ตนต้องการก็ช่วยให้วาสิฏฐีสบายใจขึ้นมาบ้าง แต่อย่างไรก็ตามความทุกข์ ความวิตกกังวลกลับยิ่งมีมากขึ้นไม่หยุดหย่อน เพราะยิ่งวาสิฏฐีคิดถึงกามนิตมากเท่าไร ความวิตกกังวลกลัวว่ากามนิตจะได้รับอันตรายจากการเดินทางก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นเป็นทวีคูณ

ต่อมาลานอโศกแห่งนี้ยังเป็นสถานที่ที่โจรองคฺลิมาลทำสังกิริยาต่อหน้าวาสิฏฐี ทำให้วาสิฏฐีหลงเชื่อว่ากามนิตตายแล้ว จนในที่สุดอีก ๑ ปีต่อมาวาสิฏฐีก็ยอมแต่งงานกับสาตาเคียร จึงทำให้ลานอโศกกลายเป็นลานอโศกร้างเพราะวาสิฏฐีได้ย้ายไปอยู่ปราสาทของสาตาเคียรผู้เป็นสามีของตน

อย่างไรก็ตามที่ปราสาทของสาตาเคียร ก็มีลานซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับลานอโศกซึ่งวาสิฏฐีได้ไปนั่งเล่นนอนเล่นอยู่เสมอเนื่องจากคล้ายคลึงกับลานอโศกที่วาสิฏฐีคุ้นเคยมากที่สุดและทำให้วาสิฏฐีได้มีความสุขจากการได้คิดถึงกามนิต นึกเห็นภาพที่ตนกับกามนิตได้เคยนัดพบพูดคุยกัน

ปราสาทสาตาเคียรอยู่ที่หุบเขาเดียวกันกับที่เธอเคยป็นหน้าผาบนลานอโศกอยู่บ่อยๆ ในครั้งกระโน้น แต่ว่าหน้าผาที่จะขึ้นยังปราสาทสาตาเคียรนั้นชันกว่า ส่วนลานบนปราสาทนั้นคล้ายคลึงกับลานที่บ้านบิดาฉันทัน ที่นี้เวลาเย็นอากาศโปร่ง ในฤดูร้อนฉันทมักจะมานั่งเล่น บางทีก็อยู่จนกระทั่งกลางคืนตลอดไปจนสว่าง นอนบนแท่นที่ยกไว้ซึ่งไม่มีทางที่น้ำกริ่งเกรงว่าจะมีใครกล้าปีนขึ้นมา เพราะหน้าผาชัน ซ้ำยังก่อเป็นกำแพงสูงชันอีกที่ ทั้งหน้าผากลิ้นไม่มีใครๆ สามารถปีนขึ้นมาได้

ครั้งหนึ่ง เป็นเวลากลางคืนเดือนหงายปลอดโปร่ง ฉันทนอนอยู่บนแท่นแต่ไม่หลับ กำลังนึกถึงเธอ นึกมากที่สุด ก็คือคืนแรกซึ่งได้พบปะกัน นึกถึงขณะที่ฉันทนั่งอยู่กับเมทีนี้ที่แท่นหินอ่อนบนลาน ตั้งตาคอยเธอมาหา นึกเห็นติดตามเอาจริงๆ แล้วเห็นเธอโผล่เหนือกำแพงขึ้นมาก่อนโสมทัดดี เพราะอำนาจความรักอันแรงกล้า ทำให้ปายปีนขึ้นมาได้เร็ว ^{๓๐}

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔.

ลานบนปราสาทของสาตาเคียรนี้เองที่โจรองคุลิมาลแอบลักลอบเข้ามาพบกับวาสิฏฐีและขอให้วาสิฏฐีช่วยล้างความลับจากสาตาเคียร ภายหลังกุลิมาลได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าจึงได้มาบอกข่าวอันเป็นกุศลนี้แก่วาสิฏฐี และทำให้วาสิฏฐีได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า

ลานบนปราสาทของสาตาเคียรเมื่อเปรียบกับลานอโศกแล้วมีลักษณะไม่ต่างกันนัก เพียงแต่ความทรงจำของวาสิฏฐีอยู่ที่ลานอโศกมากกว่า เนื่องจากเป็นที่ที่ตนได้คุยกับกามนิตและมีความทรงจำแห่งความรักที่ลานอโศกแห่งนี้ แต่ภายหลังก็กลายเป็นเพียงลานอโศกร้างเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าลานอโศก แม้ชื่อจะบอกว่าเป็นลานที่มีแต่ความสุข แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปมีความเปลี่ยนแปลงเข้ามาในชีวิตของกามนิตและวาสิฏฐี ก็ทำให้ลานอโศกกลายเป็นสถานที่แห่งความทุกข์ของวาสิฏฐีได้ ตรงกับแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ว่าทุกสิ่งไม่เที่ยง ชีวิตเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือไม่มีตัวตน ดังนั้น ลานอโศกและหุบเขานี้ จึงถือได้ว่าเป็นกลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่งในเรื่องกามนิต

๔.๓.๓ พุ่มไม้พระกฤษณ์ : สถานที่พลัดพราก รำลึกถึงความรัก และได้ฟังพระพุทธเจ้าแสดงธรรม

ก่อนที่กามนิตและวาสิฏฐีจะพลัดพรากจากกัน ในภาคพื้นดิน ทั้งคู่ได้นัดพบกันที่ลานพระกฤษณ์แห่งนี้ เพื่อรำลึาก่อนจากกัน สถานที่แห่งนี้เองที่กามนิตและวาสิฏฐีได้ปฏิญญาต่อกัน และกันว่าจะซื่อตรงมั่นคงในความรัก และหากไม่ได้พบกันอีกในโลกนี้ ก็ขอให้ได้พบกันอีกบนสวรรค์สุขาวดี ซึ่งการนัดทั้งหมดก็เป็นไปตามที่ทั้งคู่ปฏิญญาไว้ นอกจากนี้แล้วในสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จมาประทับอยู่ที่บริเวณพุ่มไม้พระกฤษณ์นี้ พร้อมทั้งแสดงธรรมให้ประชาชนฟัง ซึ่งวาสิฏฐีก็ได้ไปฟังธรรมในสถานที่แห่งนี้ด้วย

พุ่มไม้พระกฤษณ์ อยู่หลังกำแพงกรุงโกสัมพีไปทางทิศตะวันออก บริเวณนี้เป็นป่าไม้ประดู่คู่ลายโปรงร่มรื่น เดิมเป็นเทวาลัยเก่าเพื่อบูชาพระกฤษณะ แต่ภายหลังล้มเลิกไป เพราะมีเทวาลัยที่ใหญ่กว่าสร้างขึ้นใหม่ในกรุง ดังข้อความที่กามนิตเล่าให้พระพุทธเจ้าฟังว่า

ณ ที่ถัดหลังกำแพงกรุงโกสัมพีด้านตะวันออกไปเล็กน้อย มีป่าไม้ประดู่ลายอันงาม ซึ่งที่ถูกเป็นป่าไม้อันศักดิ์สิทธิ์ ภายได้ป่าไม้อันโปรงร่มรื่นนี้ มีเทวาลัยซึ่งในเวลานั้นปรักหักพังเต็มที ไม่เคยมีใครไปทำพิธีบูชา ณ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของบูรณานี้มนานมาแล้ว เพราะพระกฤษณะซึ่งสิงสถิตในเทวาลัยได้มีผู้สร้างเทวาลัยที่ใหญ่กว่า ถวายใหม่ในกรุงเสียแล้ว เพราะฉะนั้นเทวาลัยของเก่าจึงทรุดโทรม มีแต่นกเค้าแมวคู่หนึ่งกับหญิงแก่ผู้วิเศษคนหนึ่งอาศัยอยู่เท่านั้น...^{๗๑}

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

บรรยากาศบริเวณรอบๆ มีสระบัวซึ่งนับถือกันว่าเป็นสระกฤษณ์โบราณ ทำให้เห็นว่า
เหมาะจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น

เวลาผ่านไป กว่าจะเข้าพเจ้าจะไปถึงป่าประดู่ลาย ก็เป็นเวลามืดที่เดียวขณะชักม้าไป
ในระหว่างต้นไม้ ได้กลิ่นดอกบัวซึ่งบานเมย ส่งมาจากสระพระกฤษณ์ของโบราณ ประหนึ่ง
ต้อนรับเข้าพเจ้าให้ชื่นใจ อีกไม่สู้ช้า ก็เห็นยอดหลังคาคร่ำคร่าของเทวาลัย อันมีเทวรูปอยู่ใน
นั้นมากมาย เห็นรูปนอกเว้าๆ แหว่งๆ อยู่ภายใต้ท้องฟ้าอันเต็มไปด้วยดวงดาว..^{๓๒}

กามนิตและวาสิฏฐีได้นัดพบเจอกันก่อนกามนิตจะเดินทางกลับกรุงอุชเชนี สถานที่แห่งนี้มี
หญิงแก่ผู้วิเศษคอยทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้า ทำให้วาสิฏฐีตกใจกลัวถึงอนาคต และเป็นสิ่งที่ช่วย
เสริมให้วาสิฏฐีชักชวนให้กามนิตร่วมปฎิญาเพื่อจะได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี

หญิงผู้วิเศษผู้หวังดีตอบว่า “จะร้ายไปได้อย่างไร? ดูชะตาก็บอกว่าดี ไม่มีร้ายอย่าง
ไร?”

แต่วาสิฏฐีไม่เชื่อ สะอื้น โผกอดคอเข้าพเจ้าไว้แล้วพูดว่า “โอโย! ฉันรู้สึกเป็นกลาง
เห็นเหตุการณ์ภายนอกของเราจะไม่สู้ราบรื่นนัก ให้เห็นว่าเมื่อจากกันไปแล้ว ฉันจะไม่ได้
เห็นเธออีก”...

“หากเราไม่ได้พบกันอีกในโลกนี้ เราก็จะรักษาความซื่อสัตย์ต่อกันตลอดไป มิใช่
หรือเธอ? เมื่อชีวิตอันสั้นและล้วนเป็นทุกข์อยู่ในโลกนี้สิ้นไปแล้ว ก็ขอให้เราทั้งสองไปพบกัน
ในวิมานสวรรค์ร่วมสุขกันต่อไป กามนิต เธอจงให้สัญญาข้อนี้แก่ฉันหน่อย จะทำให้ฉันชุ่มชื้น
ใจต่อผู้ต่อความทุกข์ ที่อาจมีมาได้ดีกว่าถ้อยคำอันเล้าโลมอย่างอื่น”^{๓๓}

เมื่อกามนิตเดินทางกลับไปกรุงอุชเชนีแล้ว สถานที่แห่งนี้ ก็ไม่ได้ถูกกล่าวถึงอีก จนกระทั่ง
เมื่อองคฤมาลได้เล่าเรื่องของตนให้วาสิฏฐีฟัง และบอกว่าขณะนี้พระพุทธรูปประทับอยู่ที่พุ่มไม้
พระกฤษณ์ จึงเป็นเหตุให้วาสิฏฐีได้หวนกลับไปยังสถานที่แห่งนี้อีก แต่อารมณ์ความรู้สึกของวาสิฏฐี
ในการมาที่พุ่มไม้พระกฤษณ์นี้แตกต่างไปจากเดิมนั้นคือ ครั้งก่อนมาก่อนที่จะพลัดพราก แต่ในครั้ง
นี้มาเพื่อหาทางระงับความเศร้าโศกอันเกิดจากการพลัดพรากนั้น

อย่างไรก็ตาม ความทุกข์ในความรักของวาสิฏฐีมีอยู่แน่นอน เมื่อได้มารำลึกถึงสถานที่ที่ตน
เคยพรำรำพันรักกับกามนิต จึงทำให้ความรักนั้นกลับฟูงขึ้นขึ้นมามากกว่าเดิม

จำเดิมแต่คืนที่เราต้องจากกันไป ณ ที่ตรงนี้ ฉันไม่ได้ช่างเหยียบในป่านี้อีก ครั้นบัด
นี้ได้มาพบกับผู้ที่เคยมาด้วยกัน เข้ามาถึงแดนอันร่มรื่น รู้สึกชุ่มชื้นซาบซึ่งเข้าไปในดวงใจคล้าย
กับว่าความหอมซึ่งอัดเก็บไว้ภายในนานมาแล้วจนกลิ่นนั้นงวดชื้นเข้า เมื่อระเบิดออกมาก็
กลายเป็นกลิ่นมีพิษ กระทำให้ฉันหยุดนิ่งจังจัง ดูเหมือนว่า ความรักของฉันจะกลับฟื้นขึ้นมา
อย่างพรั่งพรั่งเต็มที่แล้ว มีศัตรู คือความระทมมาทันท่วงไว้ ฉันยืนรอนแรมว่าจะเดินต่อไป

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔-๔๕.

หรือจะหันหลังกลับเสียดี เพราะที่มานี้ไม่ใช่มาพื้นความรักของเก่าแก่ แต่เพื่อแก้ไขความรัก
นี่...^{๗๔}

บรรยากาศของฟุ่มไม้พระกฤษณ์แตกต่างไปจากครั้งที่กามนิตและวาสิฏฐีรำลาก่อนจากกัน
เพราะในตอนนี้อยู่ที่เข้ามาพักอยู่คือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้แต่งได้บรรยายให้เห็นถึงความ
เงียบสงบของบริเวณรอบๆ รวมไปถึงกิริยาสงบเสงี่ยมของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่มาเข้า
ร่วมฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า

อันภูมิภาพในป่า เวลาแดดตอนเย็นส่องมีสีดั่งแสงทองอ่อนๆ ลอดเข้ามาตามช่อง
ต้นไม้ เสียงลมพัดต้องใบไม้ดังกระเส้าคล้ายคนกระซิบ ประกอบทั้งผู้ย่างเข้ามาในเขตก็สงบ
เสียงมีกิริยาสงบเสงี่ยม ตามโคนไม้ มีนักบวชหนุ่มเหลือง นิ่งขัดสมาธิเจริญภาวนาแว่น
ซ้ำๆ นานๆ บางรูปก็ลุกขึ้น มิได้เหลียวซ้ายแลขวา เดินมุ่งไปสู่ที่เดียวกัน ลักษณะเหล่านี้ยัง
ปิติให้เกิดขึ้น เห็นความผิดปกติอันเป็นไปในทางศักดิ์สิทธิ์ บังเกิดความเลื่อมใสเกิดกำลัง
วังชาเดินต่อไปได้^{๗๕}

เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงแสดงพระธรรมเทศนา วาสิฏฐีและเมทินีก็ได้ประดับประดาฟุ่มไม้
พระกฤษณ์ด้วยดอกไม้มงคล และภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ก็ได้เข้ามานั่งล้อมเป็นวงอัมจันทร์ เพื่อ
รอให้พระพุทธเจ้าเสด็จมาแสดงธรรม และที่น่าอัศจรรย์ไปกว่านั้น ก็คือแม้จะมีจำนวนคนมานั่งอยู่
ณ ที่นี้ แต่ก็ไม่มีใครปรากฏเสียงพูดหรือเสียงใดๆ ให้เกิดความรำคาญเลย

...พวกเราลาดอาสนะลงตรงชั้นบันไดเทวาลัย แล้วเราพวงมาลัยสวมตามเสาเชิง
บันไดซึ่งประกักหักแล้ว ครั้นแล้วฉันกับเมทินีหนีบดอกกุหลาบที่บรรจุอยู่ในตะกร้าจนพูนล้น
มากกระจายกลับไปรยลงบนบันไดชั้นต้นๆ ตอนที่พระบรมศาสดาจะเสด็จยืนประทับแสดงพระ
ธรรมเทศนา

ระวางนี้ สัตบุรุษผู้มาฟัง ก็รวมพวกนั่งเป็นกลุ่มๆ ล้อมกันเป็นวงอัมจันทร์ อุบาสก
อุบาสิกาอยู่ทางซ้าย พระภิกษุภิกษุณีอยู่ทางขวาของเทวาลัย พวกชาวบ้านที่มาใหม่อยู่ตรง
กลางนั่งบนหญ้า ส่วนเราอยู่ข้างเสาที่ประกักหัก ห่างจากบันไดไม่กี่ก้าว

ผู้มาเฝ้าฟังพระธรรมเทศนา มีหมัดด้วยกันประมาณห้าร้อย ล้วนมีกิริยาสงบนิ่ง
ตลอดไป เงียบเชียบปราศจากเสียงต่างๆ นอกจากเสียงลมที่กระพือมาเป็นคราวๆ และ
กระทบไม้ต้นกระเส้าอยู่เท่านั้น^{๗๖}

ในระหว่างที่รอคอยฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า ผู้แต่งได้ให้วาสิฏฐีได้บรรยายถึงความ
เงียบสงบของฟุ่มไม้พระกฤษณ์ ซึ่งเป็นบรรยากาศที่เหมาะสมแก่การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าเป็น
อย่างยิ่ง

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๗.

แสงแดดในเวลาเย็นส่องเป็นทางๆ เข้าตามช่องโหว่ของหม้อไม้ ประจักษ์ว่าอำนาจ สวัสดิ์จากสรวงสถาน มาสู่สัตว์นุษย์ซึ่งชุมนุมสงบเงียบ ตั้งใจคอยสดับพระธรรมเทศนาใน ลำเนาป่าอันร่มรื่น แลลอดขึ้นไปทางช่องว่างระวางยอดไม้เห็นก้อนเมฆที่ต้องแสงแดดจับ สลับสีเป็นชั้นๆ ดูงามตา เลื่อนลอยไปในกลางฟ้าสีน้ำเงิน ปานว่าเทพบุตรเทพธิดามาชุมนุม กันเป็นอีกบริษัทหนึ่ง

อันเทวาลัยซึ่งมีผนังดำคร่ำด้วยความชราประหนึ่งว่ายินดีรับเอาแสงแดดกำลัง รอนๆ จวนจะเลื่อนหายไปจากฟ้า เปรียบด้วยชายชราได้ดื่มน้ำทิพย์แล้วกลับฟื้นคืนความ กระชุ่มกระชวยขึ้นฉะนั้น กลางแห่งแสงซึ่งเรืองรองดั่งทองทาประสมกับเงาไม้กลายเป็นสี ม่วงแลดูเด่นระยับไปทุกแห่งหน ถึงเวลาตอนนี้ ที่ประชุมสงบเสียงเงียบยิ่งกว่าเก่า เงียบจนดู เหมือนใบไม้ที่เคยไหวก็หยุดเงียบไปด้วย ^{๓๗}

การแสดงธรรมในพุ่มไม้พระกฤษณ์ นอกจากจะทรงเปรียบเทียบให้เห็นถึงหลักธรรมที่ แตกต่างกันระหว่างพระกฤษณ์และพระองค์แล้ว ถึงก่อสร้างในเทวาลัยก็ยังมีส่วนให้ผู้ฟังพระธรรม เทศนาในที่นั้น ได้ตระหนักถึงความไม่แน่นอนของชีวิต นั่นคือ เมื่อมีเจริญก็ต้องมีเสื่อม มีเกิดก็ต้อง มีตาย เปรียบเหมือนกับรูปปั้นและเทวาลัยพระกฤษณ์ที่ครั้งหนึ่งเคยรุ่งเรืองงดงาม แต่มาถึงตอนนี้ ได้เสื่อมโทรมทรุดพังไม่มีใครให้ความสำคัญอีกต่อไป

พุ่มไม้พระกฤษณ์ซึ่งเดิมเป็นสถานที่รำลึกก่อนพลัดพรากจากกันของกามนิตและวาสิฏฐี มา บัดนี้ได้กลายเป็นสถานที่ที่วาสิฏฐีได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ทำให้วาสิฏฐีได้รับทราบหลักธรรม ตามหลักของพุทธศาสนา แม้ว่าวาสิฏฐีจะมองเห็นแม่คงคาในสวรรค์พาดผ่านในท้องฟ้าเหนือ พุ่มไม้พระกฤษณ์ อันน่าจะทำให้หวนรำลึกถึงความรักของตนกับกามนิต แต่การหวนรำลึกนั้นก็ หยุดระงับ เพราะได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า และได้รับทราบถึงพระนิพพาน ว่าเป็นสถานที่ที่ควร ปรารถนากว่าสิ่งใดทั้งหมด

ขณะนั้น มีดคำลงแล้ว พระจันทร์อันส่องแสงอ่อนๆ โผล่เป็นดวงโตมาทางหลัง เทวาลัย ฉายเงาเทวาลัยนั้น พุ่งเป็นทางดำยาวไปตลอดลำเนาป่า ฉันทุคเข้าประคองอัญชลี สงบนิ่งฟังพระธรรมเทศนา นัยน์ตาแหงนขึ้นสู่ฟากฟ้าซึ่งมีดวงดาวน้อยใหญ่ส่องแสงระยับแววม อยู่เหนือยอดไม้อันดำมึนทึบ เห็นแม่คงคาในสวรรค์ผ่านไปกลางหาวเหมือนแม่น้ำอันเรื่อง ระยับไหลผ่านไปฉะนั้น ขณะนั้นก็พลันกระหวัดถึงวันที่เราทั้งสองได้มาพบปะ ณ ที่เดียวกันนี้ ได้ให้สัตย์สัญญากันต่อแม่คงคาในสวรรค์ ซึ่งเป็นที่หล่อเลี้ยงสระบัวที่เราได้มาพบกันอีกใน แดนสุขาวดีนี้ เป็นสวรรค์อันก่อปรด้วยบันเทิงสุข ที่บรรพบุรุษของเราเคยอ่อนวอนนุชา พระกฤษณ์ขอให้ได้ขึ้นมาอยู่ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสมาแล้ว

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๘.

เมื่อฉันทวนนึกถึงความหลังดังนี้ กลับเกิดความเศร้าใจ แต่ความทะเยอทะยานที่
ปรารถนาจะไปแสวงความสุขในแดนสุขาวดีนั้นสิ้นไปแล้วเพราะมีความปรารถนาที่พิเศษกว่า
ซึ่งเล็งเห็นด้วยจักขุญาณเป็นความสว่างแต่รางๆ ขึ้นบ้างแล้ว ^{๗๔}

จะเห็นได้ว่า พุ่่มไม้พระกฤษณ์มีส่วนช่วยให้กามนิตและวาสิฏฐีได้ไปเกิดร่วมกันบนสวรรค์
สุขาวดี ตามคำปณิญาที่ทั้งคู่ได้ให้ไว้แก่กันและกัน ณ ที่นี้ นับว่าเป็นสัจจะวาจาที่ทั้งคู่ได้ยึดถือ
มั่นคง จนส่งผลให้ได้พบกันอีกบนสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก จนได้บรรลุนิพพาน

อีกอย่างหนึ่ง พุ่่มไม้พระกฤษณ์ ก็เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสังขธรรม ทำให้วาสิฏฐี
ได้รับรู้ถึงความเป็นจริง เกิดความเลื่อมใสในพุทธศาสนา จนส่งผลให้นางได้ออกบวชเป็นภิกษุณี
และได้บำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรม แต่เพราะวาสิฏฐียึดติดอยู่กับสัจจะวาจาที่ให้ไว้กับกามนิต จึงไม่ไป
เกิดในภพภูมิที่สูงขึ้นไป หากแต่วาสิฏฐีมุ่งไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี ก็เพื่อไปตามสัจจะวาจาที่ให้ไว้
นั่นเอง เมื่อวาสิฏฐีได้พบกามนิตแล้วก็ได้้นำเอาพระสังขธรรมอันล้ำเลิศที่ตนได้ฟัง ณ สุมทุมพุ่มไม้
พระกฤษณ์นี้ไปแสดงให้กามนิตฟัง จนในที่สุดทำให้ทั้งสองได้บรรลุนิพพาน นับว่าพุ่่มไม้พระกฤษณ์
เป็นฉากที่ช่วยยืนยันในสัจจะวาจาของกามนิตและวาสิฏฐี และเป็นที่ยอมรับของพระสังขธรรมของ
พระพุทธเจ้า อันส่งผลให้ตัวละครเอกทั้งคู่ได้บรรลุนิพพานในตอนท้ายเรื่อง

ฉากพุ่่มไม้พระกฤษณ์นี้ ไม่ได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาโดยตรง แต่ช่วยเสริมให้
แนวคิดหลักคือ ความรักนำไปสู่นิพพานได้ นั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากสัจจะวาจาแห่งความ
รัก ทำให้ทั้งคู่ได้สัมผัสกับสังขธรรม ได้ร่วมกันพิจารณาสังขธรรมตามที่เป็นจริง แล้วในที่สุดก็ได้
บรรลุนิพพาน อันเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา

๔.๓.๔ นรกหอก: ดินแดนลงโทษผู้กระทำชั่ว

ในเรื่องกามนิต นอกจากจะมีฉากสวรรค์ให้ตัวละครเอกกามนิตและวาสิฏฐีได้ขึ้นไปอุบัติ
เสวยทิพยสุขแล้ว ก็ยังมีฉากนรกซึ่งเป็นดินแดนที่ตรงข้ามกับสวรรค์โดยสิ้นเชิงปรากฏอยู่ด้วย
นั่นคือนรกหอก ปรากฏในตอนที่ได้แสดงธรรมแก่องคูลิมาล แล้วองคูลิมาลนำมาเล่า
ให้วาสิฏฐี และวาสิฏฐีได้นำมาเล่าให้กามนิตฟังอีกทอดหนึ่ง

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะได้แสดงสถานนรกในหอกคูลิมาลได้เห็นนั้น องคูลิมาลมีความลังเลใจ
ว่าจะเชื่อหลักธรรมของพระพุทธเจ้าดีหรือไม่ เพราะเห็นว่าขัดกับหลักความเชื่อเดิมที่วาชศรพเคย
สอนไว้ ในที่นี้พระพุทธเจ้าบอกว่า บุคคลต้องไปเกิดในนรกหรือบนสวรรค์ ตามอำนาจแห่งการ
กระทำของตน แต่วาชศรพกลับสอนไว้ว่า นรกไม่มีจริง การที่เกิดมีผู้คนกล่าวขึ้นก็เป็นเพียงแค่
ความคิดของคนฉลาดที่ปั้นขึ้น เพื่อให้คนอื่นไม่มาทำร้ายตนเท่านั้น

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๔-๒๑๕.

...ท่านชี้แจงว่าที่บุคคลต้องไปเกิดที่นั่นที่นั่นในโลกมนุษย์บ้าง ในสวรรค์บ้างและในนรกบ้าง เพราะกรรมเท่านั้นเป็นเหตุปรุงแต่งให้ไปเกิด หากแต่เพราะอำนาจเด็ดขาดที่มาจากสวรรค์ไม่ คำอธิบายนี้ผิดคิดว่าที่วาทศรพได้เคยสั่งสอน เป็นการตรงกันข้าม วาทศรพพิสูจน์ให้เห็นอย่างง่าย ๆ และอ้างอิงพระคัมภีร์เป็นหลักว่าไม่มีนรก ที่กล่าวถึงนรกในพระคัมภีร์เป็นของคนขลาดแทรกเสริมเติมขึ้นมาใหม่ เพื่อจะให้ผู้มีใจเหี้ยมหาญเกิดกลัวไม่กล้าทำร้ายตัวซึ่งเป็นความคิดขลาดอ่อนแอ...^{๙๙}

จนกระทั่งพระพุทธเจ้าได้บอกว่าจะพาองคุลิมาลไปเยี่ยมวาทศรพ ซึ่งอยู่ในนรก ทำให้องคุลิมาลแปลกใจมาก ซึ่งวิธีการไปเยี่ยมของพระพุทธเจ้าในที่นี้ก็คือ จับมือองคุลิมาลไว้แล้วนั่งสมาธิเข้าฌานในห้องคุลิมาลได้เห็นภาพของนรก

“ก็ยื่นมือมาให้เรา เราจะเข้าฌานอันเป็นเครื่องช่วยให้ถึงวิธีที่บังคับให้เทวดาและภูตปิศาจมาปรากฏร่างให้เห็นขึ้นในดวงจิต แล้วเราจะได้เดินตามไปโดยวิธีนั้น จะได้เห็นสิ่งที่ท่านต้องการเห็นด้วย”

ฉันยื่นมือให้ นักบวชรูปนั้นนั่งตาคงสงบนิ่งอยู่เป็นนาน ตลอดเวลาที่ฉันเองยังไม่เห็นแปลกประหลาดอย่างไร ทันใดนั้นรู้สึกคล้ายกับว่ายน้ำ ถูกผีพรายดูดแขนขาลงไป ห้องฟ้าอันเขียวและต้นไม้บนฝั่งที่เคยเห็นก็หายไป มีคลื่นซัดมากลบศีรษะ หนักเข้าๆ ทุกทีจนท่วมตัว ซ้ำๆ นานๆ มีเปลวแปลบแลบสว่างเป็นคราวๆ อยู่รอบตัว แล้วมีเสียงดังฟ้าลั่นเบรียงใหญ่จนชาหู^{๑๐๐}

ในนรกแห่งนี้ แรกๆ ที่องคุลิมาลไปถึงนั้น พบแต่ความมืดมิด เนื่องจากประสาทตายังไม่ชินกับบรรยากาศภายในนรก จึงได้เห็นแต่เพียงความมืดและแสงสว่างวูบวาบที่เกิดขึ้นจากหอกเหล็ก และเสียงร้องครวญครางของสัตว์นรกผู้ได้รับความเจ็บปวด

ในที่สุด รู้สึกตัวว่าตกอยู่ในที่แห่งหนึ่งคล้ายถ้ำมืดมิดไปหมด นอกจากมีแสงสว่างนับไม่ถ้วนสายฉายแวบๆ อยู่ เมื่อประสาทชินต่อลักษณะสถานที่นี้แล้ว จึงสังเกตเห็นว่าแสงสว่างที่แวบๆ อยู่ นั่นคือแสงหอกเหล็กนับจำนวนไม่ถ้วน แกว่งไกวกระทบกันไปมาอยู่ ฉาดฉานเหมือนกองพลในสงครามฝีมือไม่เห็นตัวผู้ถือ ทั้งได้ยินเสียงร้องอื้ออึงไม่ใช่เสียงบ้าเลือดเดือดดุร้ายของเหล่าผู้ที่เข้าสัประยุทธ์กัน แต่เป็นเสียงครวญครางด้วยรับความทุกข์เวทนาเพราะเจ็บปวด เสียงเหล่านี้เป็นของใครมองไม่เห็นตัว และได้ยินมาข้างใต้พื้นสันสะท้อนตรงที่ปลายหอกอันแกว่งไกว ส่วนบนพื้นว่างเปล่าไม่มีอะไร^{๑๐๑}

เมื่อองคุลิมาลเริ่มคุ้นชินกับบรรยากาศในนรกมากขึ้น ก็ปรากฏเป็นรูปของวาทศรพถูกผู้คุมนำตัวพุ่งขึ้นมาจากปากช่องมืด ซึ่งในตอนนี้ได้มีการบรรยายฉาก พร้อมทั้งผู้คุมได้ให้คำอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๗.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๗.

ในสถานที่ว่างเปล่าอยู่ที่นี่ ขณะนั้นมีรูปคนพุ่งขึ้นมาจากปากช่องมืดที่อยู่ทางขวา สามคน คนอยู่กลางเป็นรูปวาชศรพ มีกายเปลือยสันเที๋มคล้ายไข้จับหรือถูกความหนาวอย่างแรงกล้า ส่วนผู้คุมซ้ายขวาวาชศรพ กายเป็นมนุษย์แต่ทำเป็นนก กรงเล็บแหลมโง้งตนหนึ่ง หัวเป็นปลา อีกตนหนึ่งหัวเป็นสุนัข มือถือหอกยาว ภูตหัวปลาแนะนำขึ้นก่อนว่า

“ข้าแต่พระอริยเจ้าที่นี้คือนรกหอกซึ่งผู้ทำบาปตกมาต้องทนทุกข์ทรมานถูกแทงด้วย หอกที่ชูแกว่งซูลมุนอยู่นี้เป็นเวลาหมื่นปีเมื่อเสวยวิบากครบกำหนดแล้ว ก็จะไปเกิดใหม่ใน ภพอื่นตามสมควรแก่เศษผล”

แล้วภูตหัวสุนัขพูดว่า

“ข้าแต่พระอริยเจ้า ถ้าปรากฏภูมิหอกเสียบหัวใจสองเล่ม ก็แสดงกาลกำหนดว่าสัตว์ บาบานั้นได้รับโทษทรมานล่วงมาแล้วสองพันปี”

พอพูดขาดคำ นายนิริยบาลทั้งสองก็ซัดหอกเข้าไปปักกายวาชศรพ ทันใดนั้นคล้าย กับว่าการซัดหอกเล่มที่หนึ่งนี้เป็นอาณัติสัญญาณบรรดาหอกที่อยู่รอบตัวก็เคลื่อนไหวแปลบ ปลาบพุ่งเข้าเสียบติดร่างกายวาชศรพซูลมุนทุกด้าน และยังมีฝูงปากเหล็กพากันมาจิกเนื้อ ที่หนังกินซ้ำลอีก ^{๔๒}

เมื่อองคฺุลิมาลได้เห็นสภาพของนรก และวาชศรพในลักษณะนี้แล้ว เกิดความวิตกหวาดกลัว ว่าตนจะต้องได้รับโทษในนรกในลักษณะเช่นเดียวกับวาชศรพบ้าง ตามกรรมชั่วที่ตนได้กระทำให้มา ดั้งนี้องคฺุลิมาลจึงลดละเลิกจากการเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นอย่างเด็ดขาด เปลี่ยนเป็นผู้ที่นับถือ พระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ และในที่สุดก็ได้ขอบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่า นรกหอกเป็นดินแดนที่ลงโทษต่อผู้กระทำชั่ว ในที่นี้ วาชศรพเป็นผู้ที่มีความ เห็นผิดเป็นมิฉชาติฐิ และได้นแนะนำให้ผู้อื่นเห็นผิดตามการดีความของตน ดังนั้นเมื่อตายไปจึงไป บังเกิดในนรก และต้องชดใช้กรรมอยู่ในนรกนานเท่านั้น จนกว่าจะหมดสิ้นกรรม เมื่อองคฺุลิมาล ได้เห็น จึงกลับตัวกลับใจได้ทัน เปลี่ยนจากโจรใจร้ายโหดเหี้ยมมาเป็นพระภิกษุผู้มีกิริยาสงบเสงี่ยม นำเลื่อมใส

ดังนั้น จึงถือได้ว่านรกนรกหอกนี้ได้นำเสนอแนวคิิตทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่อง การเกิด ในนรก สวรรค์ ตามผลแห่งกรรมชั่วและกรรมดีของตนตามลำดับ

๔.๓.๕ ภูมิสุขาวดี และต้นปาริชาต : สวรรค์บรมสุขที่ไม่ได้ยั่งยืนอย่างทีคาดไว้

ฉากที่สำคัญมากฉากหนึ่งในเรื่องกามนิต ก็คือสวรรค์สุขาวดี เพราะเป็นสถานที่ที่ตัวละคร เอกคือกามนิตและวาสิฐฐิได้ไปปฏิญญากันไว้ว่า หากไม่ได้พบกันอีกในโลกมนุษย์ก็ขอให้ไปพบเจอ กันบนสวรรค์สุขาวดี เมื่อทั้งสองได้ไปพบกันอีก ณ แดนสวรรค์สุขาวดีนี้แล้ว กามนิตมั่นใจว่า ตน ได้ขึ้นมาอยู่บนสวรรค์บรมสุขที่ยั่งยืนแล้วไม่ต้องผจญกับความทุกข์อีกต่อไป แต่ต่อมากความมั่นใจ ของกามนิตนี้ก็ต้องพังทลายลง เมื่อสวรรค์สุขาวดีเดินทางมาถึงกำหนดกาลสิ้นอายุขัย ก็ต้อง

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๗-๑๙๘.

พังทลายเสื่อมสลายไป สมกับแนวคิดทางพุทธศาสนาว่า ไม่มีสิ่งใดเที่ยง มั่นคง เพราะมีเกิดก็ต้องมีดับ เมื่อสวรรค์สุขาวดีได้มีกำเนิดขึ้นมาแล้วก็ต้องเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา

ผู้แต่ง ได้เริ่มให้ผู้อ่านได้รู้จักสวรรค์สุขาวดีโดยผ่านตัวละครวาทิสถูฐิตที่กล่าวถึงสวรรค์สุขาวดี ในตอนที่กามนิตและวาทิสถูฐิตจะต้องพลัดพรากจากกัน วาทิสถูฐิตได้ชักชวนให้กามนิตร่วมปฏิบัติกับตนว่า หากไม่ได้พบกันอีกในชาตินี้ ก็ขอให้ได้ไปเกิดพบกันอีกที่บนสวรรค์

วาทิสถูฐิต “สวรรค์อันมีความสว่างรุ่งเรืองหาเขตมิได้นั้น มีอยู่ทางทิศตะวันตก ถ้าผู้มีใจเด็ดเดี่ยวรู้สึกเบื่อหน่ายในสิ่งซึ่งเป็นวิสัยโลก แล้วตั้งจิตเป็นสมาธิ มุ่งแต่สถานอันเป็นบรมสุขก็จะได้ไปจุติอยู่ในดอกบัวบนแดนสวรรค์ ผู้ใดมุ่งแต่สวรรค์ ก็จะเป็นปัจจัยให้เกิดดอกไม้ทิพย์ขึ้นในน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ในทะเลแก้ว ความตริกีนึกที่บริสุทธิ์ทุกครั้ง ความดีที่กระทำทุกเมื่อเป็นเหตุให้ดอกไม้ทิพย์เจริญยิ่งขึ้น ถ้าความคิดวาจาและการกระทำเป็นไปในทางชั่วก็จะเป็นเหมือนดังหนอนที่บ่อนไส้ให้ดอกไม้ทิพย์นั้นเหี่ยวแห้งไปโดยเร็ว”...

นางร้องว่า “ดูซี กามนิต นั่นคือแม่คงคาในสถานสวรรค์ ขอให้เราปฏิบัติต่อพระคงคาในสวรรค์ซึ่งมีน้ำขาวดั่งเงินยวง เป็นที่เลี้ยงดอกบัวในทะเลบนสวรรค์นั้น ให้เรามุ่งดวงจิตแน่วแน่ เตรียมการไปประสบสุขอยู่นิรันดรกาลบนนั้นเถิด”^{๔๓}

การปฏิบัติของทั้งสองเป็นผลสำเร็จ เพราะเมื่อทั้งสองสิ้นชีพลงก็ได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดีดังที่ตั้งใจไว้ โดยกามนิตได้ไปเกิดก่อน เพราะสิ้นชีวิตก่อนวาทิสถูฐิต เนื่องจากถูกโคป่าขวิด การเกิดขึ้นที่สวรรค์สุขาวดี ผู้แต่งได้บรรยายมาถี่ถ้วนอย่างละเอียด ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้อ่านได้จินตนาการเห็นภาพของสวรรค์ที่วิจิตรงดงาม ซึ่งเป็นสถานที่ที่เต็มไปด้วยความบันเทิงสุขอันหาเขตสุดมิได้ แตกต่างจากโลกมนุษย์โดยสิ้นเชิง

อันว่าสุดตมิมิที่สำคัญยิ่งนัก คือมหาสระปฐมทิพย์สถาน เป็นอุบัติภพสำหรับรองรับวิญญาณ แห่งบรรดาสาธุชน ผู้ประกอบกุศลจรรยา มีใจมุ่งแผ้วสุจริต ให้ถือเอาซึ่งปฏิสนธิจิต เป็นอุปปาติกะชาติโดยธรรมเนียมแล้ว และเสวยสุขารมณ์เกษมศานต์โสมนัสเป็นศุภผล สนองกัลยาณสมบัติที่ประพฤดิไว้ในไตรทวาร

จึงกามนิตผู้ตื่นขึ้น ณ สระมโหฬารจุฬาลักษณ์นี้ บังเกิดมีสิริราพพห่อหุ้มด้วยรัตตกำพลวิภูษิต มีเชิงชายระบายวิจิตรรุ่งเรืองระยับตา ห้อยย้อยเป็นระย้าระยียบอยู่รอบตัว สีสดขึ้นเฉกกลีบบัวบาน และอ่อนละมุนเป็นอันดี ส่วนจากการวิธินี้มีเม็ดแมงจากครรภไคยกะสัตว์ กล่าวคือ นั่งขัดสมาธิบัลลังก์ อยู่บนดอกบัวอันสงสีรับกับผ้ากำพลนั้น ชูกำนลอยเด่นเป็นสำคัญกลางสระใหญ่กว้างขวาง ก็และดอกบัวอย่างกามนิตสถิตนิสันทนาการย่อมมีอยู่ไสวในสระไพศาลเหลือคณนา ทรงสีฐานฐานต่างกันตามเวลาช้าหรือเร็วที่บังเกิดเพราะเป็นผลบุญอันประเสริฐแห่งกัลยาณชนขึ้นไปอุบัติคอยท่าเจ้าของเมื่อถึงคราว บ้างแดง บ้างเขียว บ้างขาว ที่เพิงผลิ แต่ยังคงอยู่ก็มากมี ชนิดขยายกลีบเต็มที่แล้วเหมือนอย่างดอกซึ่งกามนิตนั่งอยู่ ก็นับไม่ถ้วน แต่ละดอกล้วนมีสุขุมสรีระทรงพัศตราภรณ์งดงามอร่ามตาปรากฏอินทรียไฉล่อออกมาจากกลีบบัวบาน

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕-๔๖.

ณ พื้นที่ขานตลิ่งอันลาดเอนขึ้นไป เป็นลานหญ้าผืนใหญ่ราบรื่นขจีเขียวระดาดาช ด้วยไม้ดอกบ้าง กอบ้างชะลุคดเรียวยาวสารพัดพรรณ ชูช่อบุปผชาติเป็นชั้นๆ สลับสีสดชดช้อย อรชร เสมือนรัตนากกรก้องแก้วมณี บรรดาสีหลากหลายประหลาดในมนุษย์โลกทั้งใหญ่่น้อยและมา ลอยขึ้นไปรวมสลอน ณ ลานนั้นแลสล้าง แต่ทว่าความเข้มแข็งกระด้างแห่งดอกไม้ดุจ ลักษณะที่มนุษย์รู้จักอยู่เดิมทีมาเป็นของอ่อนละมุนแมนสำลีนุ่มนมน้ำสัมผัส ส่งกลิ่นอบอวล หวนหอมจัดยิ่งกว่าความหอมแห่งน้ำหอมวิเศษ ที่บรรจุไว้ในภาชนะแก้วเจียรระโน และทรง ความหอมตามธรรมชาติดอกไม้อันสดชื่นบริบูรณ์ทุกประการ

ถัดขานตลิ่งปานว่านิรมิตไว้นี้ และมองเลยขึ้นไปก็ทวีความเพลิดเพลินมีผู้เบือ มีป่า ไม้เป็นชนิดไปทางเหนือสะพรั่งด้วยพฤกษชาติดาดาดาด มียอดเยี่ยมฟ้า บ้างโอบนาเป็น พุ่มใหญ่ บ้างสูงเรียว มีใบเขียวอย่างมรกตสดสะอาดเย็นนัยน์ตา บ้างแตกดอกออกช่อตาม สาขา ดูดั่งดวงมณี เชิดเด่นเป็นช่อๆ บางที ก็โน้มเข้ารวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ แล้วก็แหวกเป็น ช่องเป็นแนวทางในกลางวันคร และเห็นโล่งโปร่งตลอดตอนไปกระทั่งถึงภูเขาอันงามยวน ตายวนใจเหลือพรรณนา กอปรด้วยแก้วมณีศิลาอ่อนขาวสะอาด มีพรรณไม้ต้นเดี่ยวๆ ขึ้นเป็น พืดเพียงว่าอากาศเป็นผืนผ้า่ม่านเนื้อบาง มีบุปผชาติเป็นดอกดวงปกคลุมอยู่ แต่ในที่ตอน หนึ่ง อันเว้นว่างจากสมุมพุ่มไม้และหินผापานว่าจะแหวกทางไว้ให้แก่กัน ที่ตอนนั้นคือ แม่น้ำมีกระแสไหลเอื่อยๆ เป็นทางไป คล้ายแสงดาวเดี่ยวดาดาดในท้องฟ้า ทอดลาลงไปสู่ระ มหามณฑล

เบื้องบนแดนอันตระการ เป็นท้องฟ้าโค้งคล้ายครอบไว้ด้วยเพดานสีน้ำเงิน ซึ่งค่อย จัดเข้าเมื่อถึงตอนขอบฟ้า และภายใต้ฟ้าครอบนี้ มีก้อนเมฆสีขาว สะอาดเป็นเงินยวงก้อน น้อยๆ ห้อยย้อยเป็นกลุ่มๆ เกลื่อนคั่นนัมพร แต่ละก้อนมีอัปสรทรงโฉมวิลาสถิตเอนอิงขับ สังกัดทิพยดนตรี เสียงไพเราะเสนาะมีหวานชานคะครุ่มไปทั่วแดนนั้น

อันบนท้องฟ้า หากมีดวงสุริยส่องแสงไม่ อันที่จริงก็ไม่จำเป็นต้องมีเพราะที่ก้อนเมฆ ที่เทพอัปสร ที่ภูเขาและดอกไม้ ที่น้ำและดอกบัว ที่พิศตรากภรณ์ ของผู้อยู่ในแดนนั้น ตลอด จนดวงหน้าเทพบุคคล ล้วนมีรัศมีฉายแสงสว่างรุ่งเรืองยิ่งกว่าแสงสุริยแต่ว่าไม่บาดตา ทั้ง อากาศที่อบอุ่น ก็มีละอองน้ำอันหอมชื่นมาปรุงโปรย โขยให้สดชื่นรื่นเริงสำราญใจ ซึ่งใน มนุษย์พิภพหาที่เปรียบไม่ได้^{๔๔}

ภูมิภาคของสวรรค์สุขาวดีหากกล่าวโดยสรุปคือ มีสระขนาดใหญ่ที่เต็มไปด้วยดอกบัว จำนวนมาก ที่บริเวณใจกลางดอกบัวนี้เองที่เป็นที่อุบัติของชนชาวสุขาวดี รวมทั้งกามนิค และวาสิณฐิ ด้วย สีของดอกบัวมีทั้งแดง เขียว ขาว มีทั้งที่ยังตูมอยู่และผลิบานแล้ว บริเวณชายฝั่งของสระดอกบัว นี้ เป็นลานหญ้าเขียวขจีลาดเอนขึ้นไป สลับกับดอกไม้่น้อยใหญ่ต่างๆ สวยงาม และดอกไม้เหล่านี้ก็ ส่งกลิ่นหอมออกมาตลบอบอวลไปทั่วทั้งบริเวณ ถัดจากชายฝั่งขึ้นไปมีป่าไม้ต้นไม้ต่างๆ หลาก หลายพันธุ์พืช แตกดอกออกใบอยู่อย่างงดงาม ต่อจากนั้นไปก็เป็นภูเขาหินอ่อนขาวสะอาด มีต้นไม้ พันธุ์เดี่ยว สลับกับต้นไม้ดอกแลดูคล้ายผืนผ้า่ม่านเนื้อบางงามตา มีบริเวณหนึ่งเป็นแม่น้ำไหลจาก สระดอกบัวกลางสวรรค์สุขาวดีออกไป จรดขอบฟ้าที่เห็นอยู่ไกลลิบ

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗-๑๓๙.

เบื้องบนท้องฟ้ามีสีน้ำเงินแล้วค่อยๆ เข้มจัดเมื่อถึงขอบฟ้า มีสวนเมฆสีขาวสะอาดลอยอยู่ไปมา แต่ละก้อนก็มีนางฟ้าขับสังคีตเล่นดนตรี ส่งเสียงไพเราะหวานซึ่งไปทั่วบริเวณ และที่แห่งนี้ไม่มีดวงอาทิตย์ เนื่องจากทุกสิ่งที่มีอยู่บนสวรรค์สุชาวดีนั้นมีรัศมีอยู่ในตัวเอง มีแสงส่องสว่างกว่าดวงอาทิตย์เสียอีก แต่แสงสว่างนี้ก็หาได้บาดตาแก่ผู้มองดูไม่ อีกทั้งอากาศก็อบอุ่น มีละอองน้ำอันหอมโปรยปรายให้ชื่นใจอยู่เสมอ ซึ่งทั้งหมดนี้ สภาพภูมิประเทศในโลกมนุษย์ไม่อาจเทียบได้

ชนชาวสวรรค์สุชาวดีนั้น แบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ นุ่งห่มแดงเป็นเทพบุตร นุ่งห่มสีขาวเป็นเทพธิดา ส่วนผู้ที่นุ่งห่มน้ำเงินนั้นมีทั้งชายและหญิง แต่ผู้หญิงมีจำนวนมากกว่าชาย ทั้งนี้ก็เพราะเพศชายมักมีวามะอยู่ในอบายมุข ทำให้หลุดรอดมาเกิดบนสุชาวดีได้น้อย การมาเกิดบนสวรรค์สุชาวดีทำได้โดยการตั้งจิตอธิษฐานปรารถนามุ่งมาเกิด โดยต้องข้ามพ้นการตกเป็นเหยื่อกามคุณให้ได้ มิเช่นนั้น หากมีวามะลุ่มหลงอยู่ในกามกิเลส ก็มีผลให้ดอกบัวที่อุบัตริอยู่บนสวรรค์สุชาวดีนั้นเหี่ยวแห้งและอันตรธานหายไป

เมื่อกามนิคค์อยู่รู้สึกคุ้นกับอารมณ์ในสุดตฤมิอันสง่างามนี้ สร้างความพิศวงงงงวย มีความรู้สึกเป็นปกติแล้วมองดูเหล่าผู้อื่นอันมีลักษณะคล้ายกับตนซึ่งนั่งอยู่บนบัลลังก์ในดอกบัวที่ลอยอยู่ ก็สังเกตเห็นว่าผู้ที่มีเครื่องนุ่งห่มแดงเป็นเทพบุตร ส่วนที่นุ่งห่มสีขาวเป็นเทพธิดา พวกที่นุ่งห่มเป็นสีน้ำเงินก็มีบ้าง แต่ว่าเป็นชายก็มีหญิงก็มาก ทิพยบุคคลเหล่านี้ล้วนอยู่ในวัยหนุ่มสาวทั้งนั้นและดูเป็นผู้มีใจดีทั่วไป^๕

“ลึกลงไปข้างล่าง ในมนุษยโลกอันมีตครีม มีมนุษยผู้หนึ่งตั้งจิตปรารถนามุ่งมาเกิดในแดนสุชาวดีที่นี้อีก เราควรคอยดูว่าดอกบัวนั้นจะงามดีอยู่จนกระทั่งบานบริบูรณ์หรือไม่ เพราะมีมนุษยหลายคนที่มีมุ่งแดนบรมสุขอันบริสุทธิ์นี้ แต่มีสามารถจะอยู่ได้ตั้งปรารถนา ข้ำตรงกันข้าม เข้าไปติดอยู่ในบ่วงต้นหาความร่าเริงหายซึ่งถอนไม่ออก ตกเป็นเหยื่อในกามคุณ มีกิเลสมลทินเครื่องเศร้าหมองในโลกร้อยรัดไว้ เป็นเช่นนี้แล้ว ดอกบัวนั้นย่อมเหี่ยวแห้งไป ในที่สุดก็อันตรธาน ครั้นนี้ตามที่ท่านเห็นอยู่เป็นวิญญานผู้ชาย จะถือปฏิสนธิ แต่วิญญานของเพศนี้ มักจะมาปฏิสนธิในทางสวรรค์ได้น้อย เพราะเมื่อมีชีวิตอยู่ในโลก มักจะประพฤติดนในทางอบายมุขทุจริตล่วงเบญจเวรเป็นอาทิ เหตุผลในข้อนี้ มีอยู่ที่จำนวนผู้ทรงเครื่องขาวและแดง ซึ่งท่านจะสังเกตเห็นได้ว่า แม้มีจำนวนใกล้เคียงกัน แต่ในหมู่ผู้ทรงเครื่องสีน้ำเงินอนั้น จำนวนผู้หญิงมากกว่าผู้ชายหลายเท่า^๖”

การพูดคุยของชาวสวรรค์สุชาวดีเป็นไปในทางด้านความนึกคิดไม่ต้องเปล่งเสียง ก็สามารถคุยกันได้ พร้อมกันนี้ในระหว่างที่พูดคุย เสียงดนตรีทิพย์แห่งนางอัปสรจะช่วยบรรเลงให้เข้าจังหวะอย่างนุ่มนวลไปพร้อมกับบทสนทนา การเคลื่อนไหวของชาวสวรรค์สุชาวดีเป็นไปตามที่ใจนึกคืออยากเลื่อนลอยไปที่ไหนก็เพียงแต่นึกคิด ร่างกายอันเป็นทิพย์ก็จะเลื่อนลอยไปยังจุดหมายที่ต้องการ

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

ผู้อยู่ใกล้กามนิตผู้หนึ่งสวมเครื่องสีน้ำเงิน มีกิริยาอาการแสดงว่าน่าจะปราศรัยเป็นมิตรกันได้ กามนิตก็เกิดความกระหายที่จะสนทนาด้วย จึงคิดว่า “นี่เราควรจะได้ถามผู้มีสุขคนนั้นดีหรือไม่หนอ? เพราะอยากรู้เหลือเกินว่าเวลานี้เราอยู่ที่ไหน”

ทันใดนั้น กามนิตเกิดความประหลาดใจเป็นที่สุด เพราะมีคำตอบซึ่งไม่ปรากฏเสียงหรืออาการเคลื่อนไหวแห่งริมฝีปากของผู้สวมเครื่องสีน้ำเงินว่า

“ดูก่อนผู้ประเสริฐ ท่านนั้นอยู่ในสวรรค์สุขาดีแดนบรมสุข”

กามนิต เผลอตัวนึกถามต่อไปว่า “ดูก่อนท่านผู้ทรงบริสุทธิ์ยิ่ง เมื่อข้าพเจ้าลิ้มตาขึ้นก็ได้เห็นท่านในทันทีอยู่แล้ว ท่านลิ้มตาตื่นในคราวเดียวกับข้าพเจ้า หรือว่าคงอยู่ที่นั่นมานานแล้ว?”

“ข้าพเจ้าอยู่ที่นี้มานานจนจำไม่ได้ ถ้าไม่ได้เห็นดอกบัวบานและมีผู้เกิดมาใหม่อยู่เรื่อยๆ และถ้าไม่ได้กลิ่นหอมแห่งดอกปาริชาต ข้าพเจ้าก็คงเชื่อว่าได้มาอยู่นับเวลาเป็นอนันต์กาลแล้ว”

“กลิ่นหอมอะไรนะ ที่ท่านกล่าว?”

“ท่านจะพบและทราบเองในไม่ช้า ปาริชาต เป็นต้นไม้ที่น่าพิศวงยิ่งใหญ่มืออยู่ในสวรรค์นี้”

เสียงดนตรีทิพย์แห่งนางอัปสร ซึ่งฟังเหมาะเจาะเข้ากับการสนทนาที่ปราศจากปากพูดนี้จริงๆ เป็นเสียงที่คอยประสานรับให้เข้ากับจังหวะสนทนาทุกประโยค กระทำให้การได้ถามและตอบมีความหมายเข้าใจลึกซึ้ง อันวาทาสามัญสามารถกระทำได้^{๔๓}

ทันใดนั้นกามนิตรู้สึกเหมือนมีอะไรยกตัวให้ลอยขึ้น แล้วลิวคว้างๆ ข้ามสระไปสู่ฝั่ง ในไม่ช้าก็ไปถึงท่ามกลางแดนต้นไม้อันงามนิรมิตมองไปดู ไม่ว่าจะไกลสักเท่าไรก็ลอยไปทางนั้น จะให้เร็วหรือช้าได้ตามประสงค์ ได้เห็นสระบัวอื่นๆ มีความงามสมเสมอกับสระที่ตนได้เห็นมาแล้ว ได้เร่ร่อนไปตามสุ่มทุมพุ่มไม้ที่หน้าเทียว มีนกสีต่างๆ จับอยู่ตามกิ่ง ส่งเสียงร้องวิเวกหวานประสานกับเสียงกระเส่าเบาๆ ของยอดไม้เมื่อลมโยก กามนิตลอยเลื่อนไปตามหุบเขาอันเขียวชอุ่มด้วยดอกไม้ มีเนื้อทรายลำพองกระโดดโลดเต้นตามสบาย ไม่ตื่นกลัวกามนิตเลย กามนิตเลื่อนลอยต่อไป ในที่สุดลดตัวลงยังไหล่เขาที่ลาดแต่หน่อยๆ ระวังต้นไม้อันพุ่มไม้ซึ่งกำลังมีดอก กามนิตเห็นสระน้ำสองแสงล้อมพรายอยู่รอบดอกบัวขนาดใหญ่ บนดอกบัวมี

ผู้เสวยสุขสถิตอยู่ก็หลายดอก แต่ที่บ้านเต็มที่แล้วก็มีมาก ซึ่งมีผู้สถิตประจำอยู่ในที่นั้น^{๔๔}

มีสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่ชนชาวสุชาวดีจะต้องได้ไป ก่อนจะตื่นขึ้นอย่างสมบูรณ์ นั่นคือคางตันปาริชาต เพราะเป็นต้นไม้มที่มีดอกส่งกลิ่นหอมประหลาด ผู้ที่อุบัติขึ้นในสวรรค์สุชาวดีใหม่ๆ จะต้องรอให้ได้กลิ่นดอกปาริชาตนี้ หรือเดินทางไปสูดกลิ่นปาริชาตนี้เสียก่อน จึงจะรำลึกถึงความ เป็นมาหรืออดีตชาติของตนได้

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑-๑๔๒.

กามนิตประหลาดใจมากสอบถามว่า เป็นไฉนในเรื่องที่ตนมานี้จึงทราบได้ทั่วไปในแดนสุชาวดี

“ก็เพราะ เมื่อบัวดอกไคบาน ดอกบัวอื่นๆ ที่ในสระแห่งสุชาวดีก็เคลื่อนไหว พวกที่อยู่แล้วทั้งปวงก็รู้สึกกันทั่วว่ามีผู้ตื่นขึ้นมาเสวยสุขอยู่ด้วยผู้หนึ่ง”

“ก็ท่านทราบได้อย่างไรว่าข้าพเจ้าเพิ่งมาใหม่?”

เหล่าผู้ทีลอยร่อนอยู่รอบตัวกามนิตยิ้มอย่างน่ารักใคร่ตอบว่า

“เพราะท่านยังไม่ได้เป็นผู้ที่ตื่นแล้วอย่างบริบูรณ์ เหตุด้วยท่านมองดูพวกเรา มีอาการคล้ายผู้เห็นรูปในความฝัน หวังเกรงว่าสิ่งที่ได้เห็นจะสูญหายไปทันทีทันใด แล้วจะกลับเห็นแต่สิ่งอันสูญสรีระที่เคยเห็นมาแต่ก่อนอีก”

กามนิต สันนิษฐาน “ข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจ รูปในความฝันคืออะไร?”

เทพธิดาเครื่องขาวผู้หนึ่งตอบว่า “เพราะยังไม่ได้ไปที่ต้นปาริชาติ”

“เปล่า ยังไม่ได้ไปที่นั่น แต่ก็ได้ยินมาแล้ว เพื่อนในสระที่อยู่ใกล้ข้าพเจ้าเคยบอกถึงว่าปาริชาตนั้นเป็นต้นไม้ประหลาด มีอะไรหรือที่ต้นไม้?”

พวกเหล่านั้นต่างยิ้มมีอาการเป็นนัย มองดูกันแล้วสันนิษฐาน

“ข้าพเจ้าอยากไปที่นั่นเสียทันทีจริงๆ จะไม่มีใครชี้ทางให้ไปบ้างหรือ?”

“เมื่อถึงเวลาแล้ว ท่านก็หาทางไปถูกเอง”^{๔๙}

เส้นทางไปสู่หุบเขาที่เป็นที่ตั้งแห่งต้นปาริชาตนั้น มีลักษณะแตกต่างออกไปจากบริเวณอื่น นั่นคือ ภูมิประเทศมีพุ่มไม้หนาทึบ ไม้งามเท่าที่อื่นๆ ดอกไม้มีน้อยลง ภูเขาหินสูงแก่งก้าง มีชาวสวรรค์สุชาวดีอยู่น้อย และอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่จับกลุ่ม คล้ายกับว่าผู้ที่แยกตัวออกมาบริเวณนี้เป็นผู้ที่รักสงบ ไม่ยึดติดอยู่กับความงามความบันเทิงเหมือนกับชาวสวรรค์สุชาวดีที่ร้องรำทำเพลงอยู่ริมสระดอกบัว นี้ย่อมแสดงว่า แม้แต่ในสวรรค์สุชาวดีเองก็ยังมีความรักความสงบแตกต่างกัน

...แต่กามนิตยังเลือนลอยขึ้นสูงต่อไป ผ่านพื้นภูเขาไป รู้สึกว่าภูมิประเทศทราชมความงามลงไปบ้าง ดอกไม้ที่เดียวดายก็น้อยลง สุมทุมพุ่มไม้แน่นหนาที่ใบเข้า หินผาไม่สูงนักดูซ้ำสูงแก่งก้างกว่าเก่า มีเนื้อทรายกำลังกินหญ้าเป็นฝูงๆ แต่ผู้เสวยสุขในที่นี้ มีน้อยจำนวน และมักจะอยู่โดดเดี่ยว^{๕๐}

หุบเขาบริเวณทางเข้าไปสู่ควางต้นปาริชาตนั้น มีลักษณะแปลกคล้ายเป็นสถานที่ลับที่ช่วยอบร่ำกลิ่นดอกปาริชาติให้หอมมากยิ่งขึ้น เพราะมีหินมาสกัดกั้น เลี้ยวหักมุมไปมา ทำให้กลิ่นไม่ออกไปจากบริเวณหุบเขานี้สะดักนัก

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

...หุบเขาที่กามนิตผ่านเข้าไปค่อยแคบเข้า ในที่สุดเป็นซอกผา ถึงตรงนี้ก็กลิ่นหอมยิ่ง
จัดขึ้นแล้ว ลอยต่อมาโดยเร็ว หินผาที่ผ่านมาก็ลุนโล่ง และสูงขึ้นทุกทีคล้ายกับเป็นกำแพงกัน
ไว้จนมองไม่เห็นช่องทาง

ครั้นแล้วช่องเขาก็เลี้ยวหักมุมสองสามแห่ง และในทันใดนั้นก็เป็นช่องว่างขึ้น ดู
บริเวณรอบตัว เห็นเป็นหุบเขาลึก มีหินผาสกัดกันไว้ด้วยยอดแหลมลิบลิวดูเหมือนจดขอบ
สวรรค์ กลางหุบเขามีไม้ประหลาดต้นหนึ่ง ลำต้นและกิ่งเรียบรินเป็นสีแดงดั่งแก้วประพาฬ
ใบแกมเหลืองแกมมีดอกแดงเข้มส่งสีรุ้งโรจน์ราวกับจะลุกไหม้

เหนือยอดชะง่อนผาและยอดต้นไม้ นั่น เป็นท้องฟ้าสีน้ำเงินแก่ จะหาเมฆสักก้อนก็
ไม่มี เสียงทิพยดนตรีไม่แล่นมาถึงได้พอ แต่ว่าในอากาศยังสะท้อนอยู่ ประหนึ่งว่าเป็น
กระเส็นกระสายของคลื่นเสียงดนตรีที่เคยได้ยินมานานแล้ว และระลึกรู้ได้ว่า

ในหุบเขานั้น มีสีสันเพียงสาม คือสีน้ำเงินแก่ของท้องฟ้า สีเขียวของหิน และสีแดง
ประพาฬของต้นไม้ และมีกลิ่นหอมเป็นกลิ่นเดียว กลิ่นหอมอันน่าพิศวงไม่เหมือนกับกลิ่น
หอมอื่นๆ เป็นกลิ่นมาจากดอกไม้สีแดงจัด ซึ่งเท่ากับลูดึงให้กามนิตมา

ในทันใดนั้น ลักษณะประหลาดแห่งกลิ่นหอมก็เริ่มสำแดงอาการ กล่าวคือขณะ
กามนิตสูดกลิ่น ซึ่งตลบฟุ้งอยู่ทั่วหุบเขานั้น ความรู้สึกระลึกเรื่องหนหลังได้แล่นพรูเข้าสู่ใจ
โดยเร็ว ทำลายทะเลผู้ฝ่ามีดมัวที่กำบังไว้ ตั้งแต่ตื่นขึ้นในสระจนบัดนี้

กามนิต ระลึกรู้ถึงความเป็นไปในอดีตได้ตลอด...^{๑๐}

จะเห็นได้ว่าลักษณะของต้นปาริชาตนั้นมีลำต้นเป็นสีแดง ใบสีเหลืองแกม มีดอกแดงเข้ม
และมีอยู่ในสวรรค์สุขาวดีนี้เพียงต้นเดียวเท่านั้น และที่สำคัญคือดอกมีกลิ่นหอมประหลาด ผู้ที่ได้
กลิ่นดอกปาริชาตนี้จะสามารถรำลึกอดีตของตนเองได้ทันที ดังที่กามนิตรำลึกได้

ต้นปาริชาตนี้ น่าสังเกตว่า เมื่ออยู่บนสวรรค์สุขาวดีเรียกชื่อว่าต้นปาริชาต แต่ในขณะที่ตัว
ละครอยู่ในโลกมนุษย์ วาสิฏฐีก้าวถึงต้นไม้ชนิดนี้ กลับให้ชื่อเรียกว่า ต้นประवालพฤษ

...ที่จริงข้าพเจ้าอาจได้เกิดเป็นวีรบุรุษแล้วด้วยคนหนึ่ง ครั้นมหาภารตยุทธ์ แต่จะได้
เกิดเป็นวีรบุรุษคนไหนจะระลึกยังไม่ได้ เพราะยังไม่สามารถได้กลิ่นหอมแห่งต้นประवाल
พฤษ (ในแดนสวรรค์) เหตุด้วยกลิ่นดอกโคกฟุ้งตลบกลบเสียหมด ^{๑๑}

อย่างไรก็ตามต้นประवालพฤษ หรือต้นปาริชาตบนสวรรค์สุขาวดีนี้ ใครได้สูดกลิ่นก็
สามารถระลึกอดีตชาติของตนเองได้ ยิ่งได้สูดมากเท่าไร ก็ยิ่งรำลึกได้มากขึ้นเท่านั้น ดังเช่นที่
กามนิตและวาสิฏฐีมานั่งเล่นนอนเล่นที่ได้ต้นไม้นี้ พร้อมทั้งรำลึกถึงอดีตชาติของตนไปด้วย

...เป็นแต่เลื่อนลอยไปสู่หุบเขาต้นปาริชาตนี่เองฯ ได้ไปนั่งพักผ่อนเล่นอยู่ควงต้น
ปาริชาตอันแผ่กิ่งก้านสาขา สูดเอากลิ่นหอมอันตลบมาจากดอกแดงดั่งแสงชาด กระทำให้
ระลึกถึงชาติก่อนๆ แจ่มแจ้งขึ้นเป็นลำดับ ย้อนหลังล่องไปในอดีตชาติอันไกลแสนไกล ^{๑๒}

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖.

แม้ว่าต้นปาริชาติจะช่วยส่งเสริมให้เห็นถึงความรักที่ตรงของกามนิตและวาสิฏฐีที่ซื่อตรง มั่นคงตลอดมาทุกๆ ชาติ แต่ก็เป็นการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วย นั่นคือ การวนเกิดเวียนตาย หรือการติดข้องอยู่ในสังสารวัฏ กามนิตและวาสิฏฐีต้องผ่านความสุข ความทุกข์ ความสมหวัง ความผิดหวัง มาแล้วมากมายจนนับไม่ถ้วน ทั้งนี้ก็เพราะการยึดติดอยู่กับกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ความผูกพัน ตราบใดที่ยังไม่ตระหนักถึงความทุกข์ของชีวิต และหาทางหลุดพ้น ตราบนั้นก็ยังคงวนเวียนรับสุขทุกข์อยู่เช่นนี้ ไม่สามารถหลุดออกไปได้ จนกระทั่งในอดีตชาติล่าสุดบนโลกมนุษย์ ทั้งคู่ได้พบพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า แม้กามนิตจะไม่ว่าตน ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ทั้งยังได้ปฏิเสธหลักกรรมเหล่านั้นก็ตาม แต่ก็ถือว่าพอเป็นอุปนิสัยนำพาไปสู่การบรรลุนิพพานในชาติต่อๆ มาได้ ส่วนวาสิฏฐีนั่นรู้ว่าตนได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แท้จริงแล้ววาสิฏฐีมีความปรารถนาข้ามพ้นสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลกมุ่งไปสู่นิพพานแล้ว แต่เพราะสัจจะวาจาความรักในกามนิตยังคงมั่นคงอยู่อย่างไม่เสื่อมคลายทำให้วาสิฏฐีไม่อาจมุ่งสู่นิพพานเพียงผู้เดียวได้ จึงได้มาเกิดบนสวรรค์สุขาวดีได้พบกามนิต ตามคำปฏิญญาที่ตนให้ไว้

เมื่อกามนิตและวาสิฏฐี ได้อุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดี ได้รับความบันเทิงสุขกายสบายใจจากสมบัติอันเป็นทิพย์ จึงทำให้กามนิตหลงผิดไปว่า ณ ที่แห่งนี้คือสถานที่บรมสุขนิรันดร์ แต่ต่อมาไม่นาน กามนิตก็ได้ทราบความเป็นจริง เพราะสวรรค์สุขาวดีเริ่มมีการทรุดโทรมให้เห็น โดยเริ่มจากกลีบดอกบัวมีอาการเศร้าหมอง กลีบดำคล้ำ สุดท้ายก็หลุดร่วงลงไปลอยอยู่ในสระ

...กามนิตกำลังจะเลื่อนลอยมาสู่ดอกบัวของตน ทันใดนั้นก็สังเกตเห็นสีดอกบัวแดงของตนแสดงอาการเศร้าหมองผิดปกติไป กามนิตลอยอยู่เหนือดอกบัว พิจารณาโดยละเอียดก็ตกใจที่เห็นกลีบดอกจะดำคล้ำ คล้ายถูกอะไรใหม่ที่ปลายที่เดียวก็เหี่ยวจนม้วนกลับ

กามนิตเหลียวไปดูเพื่อนที่อยู่บนดอกบัวเขียว ก็เห็นดอกบัวนั้นมีอาการเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน สังเกตหน้าตาของผู้เป็นเจ้าของไม่เบิกบาน เหมือนกับคราวที่เคยปราศรัยด้วยในครั้งแรก มีอาการตกใจอย่างเดียวกับตนและวาสิฏฐี มิใช่แต่เท่านั้นมองไปดูดอกอื่นๆ ก็มีอาการวิปริตตลอดจนตัวเจ้าของ คราวนี้หันมาดูดอกของตนอีก ก็เห็นกลีบหนึ่งมีอาการจะพินตัวค่อยๆ คลายทิ้งอับพบบนให้ต้นตัว แต่แล้วก็หลุดออกจากดอกร่วงไปลอยอยู่ในสระ ลักษณะอาการเช่นนี้ไม่ใช่แต่ดอกบัวของตน ถึงดอกบัวอื่นๆ ก็เช่นเดียวกันตลอดไป กลีบบัวซึ่งร่วงได้ลงไปลอยสลับอยู่ในสระ เสียผู้เป็นเจ้าของต่างบริเวณการถอนหายใจอยู่ระงมแดน^{๙๔}

จนกระทั่งในที่สุด เมื่อความทรุดโทรมเกิดขึ้นเรื่อยๆ สวรรค์สุขาวดีที่เคยเป็นสถานที่บันเทิงสุขก็กลายเป็นสถานที่เสื่อมทำลายลงใกล้ถึงกาลอวสาน จากอากาศที่เคยเป็นอยู่อย่างอบอุ่นสบาย ก็กลายเป็นลมหนาวพัดพาให้ชาวสวรรค์สุขาวดีที่เคยมีรัศมีรุ่งเรืองใ้ๆ ค่อยๆ จางแสงมัวซัวลง

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

ดอกบัว ณ บัดนี้ มีกลีบโรยร่วงลงไป ลอยอยู่ในน้ำมากกว่าครึ่งแล้ว ยังร่วงลงไปใหม่ก็มี กระทำให้ผู้อยู่บนดอกบัว ซึ่งบัดนี้เหลือแต่ฝัก บังเกิดสลดใจ เห็นความอวสานจะมาสูตนอยู่ชัดแจ้งแล้ว บางผู้หนึ่งคอบพับ บ้างก็เอียงคอ ตกไปทางไหน กายสิ้นสะท้านคล้ายเป็นไข้ ทุกคราวที่มีลมหนาวเฉียบเริ่มโชยมา ดวงหน้าซึ่งเคยมีรัศมีรุ่งเรือง ก็ค่อยจางแสงมัวซัวลงไปทีละน้อย ดอกไม้ที่เคยหอมก็ค่อยคลายกลายเป็นกลิ่นที่ทำให้ไอ้อัดงอแงไป^{๙๕}

ในที่นี้ ผู้แต่งได้กำหนดให้สวรรค์สุขาวดีเสื่อมลง มีอาการเปลี่ยนแปลงจากที่เคยอบอุ่น เป็นสถานที่เต็มพร้อมไปด้วยความบันเทิงสุข กลายเป็นสถานที่ที่น่าหวาดวิตก เต็มไปด้วยความทุกข์ แสดงให้เห็นถึงกฎไตรลักษณ์ คือสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงไม่มีตัวตน

และทันทีที่กามนิตและวาสิฏฐิตัดสินใจ เลื่อนลอยไปยังฝั่งงกกาสวรรค์ ภูมิสวรรค์สุขาวดีก็ถึงกาลอวสานลงภายในเวลาไม่นาน

...ครั้นทั้งสองเลื่อนลอยฝ่าพายุไป ทางด้านหลังเกิดพายุบรรลัยยุคนพุดหอบเอาสิ่งต่างๆ ในแดนสุขาวดี รวมทั้งผู้ผู้อยู่ในนั้นถึงความสิ้นลง เพราะความทรุดโทรมเข้าครอบงำ รุกเจียบๆ มานานแล้ว ด้วยประการฉะนี้...^{๙๖}

จะเห็นได้ว่า ภูมิสุขาวดีนั้นเป็นดินแดนที่ตัวละครทั้งสองคือกามนิต และวาสิฏฐิตาคาดหวังว่าจะเป็นสถานที่ที่อยู่เป็นสุขชั่ววันรันดร์ แต่ในที่สุดก็ได้พบความจริงว่า ภูมิสุขาวดีนั้น ไม่ยั่งยืน เมื่อสิ้นกาลเวลาหมดอายุก็ต้องทรุดโทรมเสื่อมสลาย สมดังแนวคิดทางพุทธศาสนาตามกฎไตรลักษณ์ที่ว่า ทุกสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน

หากภูมิสุขาวดีนั้น ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล^{๙๗} กล่าวว่าผู้แต่งน่าจะนำมาจากสุขาวดียุทธหัตถี ซึ่งเป็นพระสูตรของพุทธศาสนาเถรวาท เพราะมีหลายส่วนที่คล้ายกัน จากนั้นผู้แต่งก็ได้เพิ่มเสริมจินตนาการเข้าไปในภายหลัง ซึ่งรายละเอียดของสวรรค์สุขาวดีในสุขาวดียุทธหัตถีมีส่วนที่คล้ายกับภูมิสุขาวดีในเรื่องกามนิต

ในสุขาวดียุทธหัตธินั้น เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่เขตวันมหาวิหาร ได้ตรัสกับพระสารีบุตรถึงสวรรค์สุขาวดีซึ่งเป็นที่อยู่ของพระโพธิสัตว์นามว่าอมิตากะ หรืออมิตายุ-พุทธเจ้าว่า

“ดูก่อนสารีบุตร! ในทิศภาคเบื้องตะวันตก นับแต่พุทธเกษตรนี้ไปแสนโกฏิ พุทธเกษตร มีโลกธาตุ (หนึ่ง) นามว่าสุขาวดี อันเป็นที่ประทับอยู่แห่งพระอมิตายุตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ยังทรงพระชนม์และแสดงธรรมอยู่ในกาลบัดนี้, สารีบุตร! เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน? เหตุตั้งฤาโลกธาตุนั้นจึงได้นามว่าสุขาวดี. สารีบุตรเอ๋ย! สัตว์ทั้ง

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๙.

^{๙๗} ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล, “กามนิต” สืบเนื่องมาจากพระสูตรไหน (พระนคร: เลียงเชียงใหม่เจริญ, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑.

หลายในโลกธาตุนั้น ไม่มีทุกข์กายทุกข์ใจเลย มีแต่เหตุแห่งสุขอันหาประมาณมิได้อย่างเดียว.
เหตุดังนั้น โลกธาตุนั้นจึงได้นามว่า สุขาวดี”^{๙๙}

และที่สวรรค์สุขาวดีแห่งนี้ก็มีสระโบกขรณีทั้งหลายทำด้วยมณีรัตนทั้ง ๗ และที่สำคัญคือ
มีดอกบัวขึ้นอยู่ในสระเหล่านี้ คล้ายกับที่ปรากฏเป็นฉากในเรื่องกามนิด

“ดูก่อนศาริปุตฺร! อนึ่ง สุขาวดีโลกธาตุมีสระโบกขรณีทั้งหลาย อันแล้วด้วยรัตน ๗
ประการคือทอง, เงิน, ไพฑูรย์, ผลึก, ทับทิม, มรกตและบุศราคัม เปี่ยมด้วยอัมฤงคิกวาริ
(น้ำประกอบด้วยองค์แปด) มีทำน้ำอันเรียบราบ พอที่กา (จะก้มลง) ดื่มได้ ทรายระยับไปด้วย
ทรายทอง และมีบันได ๔ บันไดโดยรอบทั้ง ๔ ทิศ ดงงามนำดูด้วยรัตน ๔ ประการ คือทอง,
เงิน, ไพฑูรย์, ผลึก. มีรัตนพุกษอันงดงามนำดูด้วยรัตน ๗ ประการ คือทอง, เงิน, ไพฑูรย์,
ผลึก, ทับทิม, มรกตและบุศราคัม ขึ้นอยู่รายรอบสระโบกขรณีเหล่านั้น มีดอกประทุมอันมี
ธรรมชาติ, สี,แสง, ความนำดู เขียว, เหลือง, แดง, ขาวและสลบสี ใหญ่ประมาณเท่ากงเกวียน
...”^{๙๙}

และเสียงดนตรีที่ปรากฏในสวรรค์สุขาวดีเรื่องกามนิดก็ปรากฏในสุขาวดีวิยหุตฺรนี้เช่นกัน
หากแต่ว่า เสียงเหล่านี้เกิดขึ้นเอง ไม่มีนางอัปสรมาปรากฏเล่นให้เห็น และนอกจากเสียงดนตรีนี้
แล้ว ก็ยังมีชายกระดิ่งที่ยามต้องลมแล้วส่งเสียงไพเราะจับใจ

“ดูก่อนศาริปุตฺร! อนึ่ง ในพุทธเกษตรนั้น มีทิพยดนตรีอันบรรเลงอยู่เป็นนิตย์...
ดูก่อนศาริปุตฺร! อนึ่ง แถวต้นตาล และชายกระดิ่งทั้งหลายในพุทธเกษตรนั้น เมื่อลมโชยมา
กระทบ ย่อมเปล่งเสียงไพเราะจับใจดุจเสียงทิพยดนตรีมีเครื่องประกอบแสนภูมิ อันอารยชน
บรรเลงแล้ว มนุษย์ในพุทธเกษตรนั้น สดับเสียงนั้นแล้วย่อมมีพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆา-
นุสสติตั้งอยู่ในกาย...”^{๑๐๐}

การที่จะได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี ก็ทำได้โดยการตั้งปณิธานแน่วแน่ ซึ่งก็คล้ายกับการได้
ขึ้นไปอุบัติบนสวรรค์สุขาวดีของกามนิด และวาสิฏฐี ที่ร่วมกันตั้งสัตยาธิษฐานให้ได้ไปเกิดพบกัน
อีกครั้งบนสวรรค์สุขาวดี

“...อนึ่ง ศาริปุตฺร! สัตว์ทั้งหลายควรตั้งปณิธาน (ที่จะไปเกิด) ในพุทธเกษตรนั้น.
ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเวลาที่ไหนเล่า การได้อยู่ร่วมกับสัตว์บุรุษเห็นปานนั้นจึงจะมีได้
(เหมือนในสุขาวดีนี้). ศาริปุตฺร! สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบังเกิดในพุทธเกษตรของพระอมิตายู-
ตถาคตเจ้า มิใช่ด้วยกุศลมูลเพียงเล็กน้อย. ศาริปุตฺร! กุลบุตรหรือกุลธิดาไรๆ จักได้สดับ
พระนามของพระอมิตายูตถาคตเจ้านั้น ครั้นสดับแล้วจักมนสิการ จักมีจิตที่ไม่ซัดส่าย
มนสิการตลอดราตรีหนึ่งหรือ ๒ ราตรี หรือ ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ราตรี เมื่อกุลบุตรหรือกุลธิดานั้น
จักสิ้นชีพ พระอมิตายูตถาคตเจ้านั้น อันสาวกสงฆ์แวดล้อมมีหมู่พระโพธิสัตว์ตามหลัง จัก

^{๙๙} สุชีโว ภิกขุ แปล, พระสูตรมหายาน ปรชญาปารมิตาหุทยสูตร และ สุขาวดีวิยหุตฺร, พิมพ์ครั้งที่ ๒,
(กรุงเทพฯ : สมาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙-๒๒.

ปรากฏเบื้องหน้าเขาผู้กำลังสิ้นชีพ เขาย่อมมีจิตต์ส่งสิ้นชีพไป ครั้นสิ้นชีพแล้วก็จะไปเกิดบน
สวรรค์สุขาวดีโลกธาตุ อันเป็นพุทธเกษตรของพระอมิตายุทธภาคตเจ้านั้นแล...”^{๑๐๑}

อย่างไรก็ตามสวรรค์สุขาวดีในสุขาวดีวิภูหสูตรนั้น มีปรากฏบอกกาลเวลาตามความหมาย
ของพระอมิตายุทธเจ้าว่า “มีประมาณแห่งอายุอันกำหนดไม่ได้”^{๑๐๒} แสดงว่ามีระยะเวลาที่ยาวนานมาก
ในเรื่องกามนิต ผู้แต่งย่อระยะเวลาแห่งการเสื่อมสลายของสวรรค์สุขาวดีให้รีบปรากฏเร็วขึ้น ก็
เพื่อนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับกฎไตรลักษณ์ว่า ทุกสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
นั่นเอง

จากการพิจารณาจากสวรรค์สุขาวดี พบว่าผู้แต่งได้พรรณนาจากสวรรค์สุขาวดีอย่างสวย
งาม มีลักษณะบางส่วนตรงกับสวรรค์สุขาวดีในสุขาวดีวิภูหสูตรของพุทธศาสนามหายาน เป็น
สถานที่ที่สมบูรณ์พร้อมไปด้วยความบันเทิงสุข ที่ไม่สามารถพบเห็นได้ในมนุษยโลก อุดมไปด้วย
สิ่งบันเทิงและความสะดวกสบาย กอปรด้วยภูมิทัศน์ที่งดงาม รมรื่น เย็นตาเย็นใจ จนเพียงพอที่จะ
โน้มน้าวให้ใครๆ ก็อยากจะไปเกิดเสวยสุขในสวรรค์สุขาวดีแห่งนี้ และแล้วหลังจากนั้น ผู้แต่งก็ได้
พลิกสถานการณ์จากสถานที่ที่น่าอยู่ ให้เป็นสถานที่ที่หดหู่น่าหวาดกลัวอย่างรวดเร็ว ด้วยการ
บรรยายให้เห็นสวรรค์สุขาวดีเสื่อมทรุดโทรมลง ชาวสวรรค์สุขาวดีที่เคยมีรัศมีรุ่งเรืองคูเด่นเป็นสง่า
ก็มีใบหน้าจางแสงมัวซัวลง กลิ่นดอกไม้ที่เคยหอมสดชื่น ก็กลายเป็นกลิ่นที่อืดอืดง่วงย ทำให้
ผู้อ่านเห็นสภาพของการเปลี่ยนแปลง และความไม่แน่นอนของสังขารและภพภูมิ นับเป็นการนำ
เสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา ความเป็นอนิจจังของชีวิต ได้อย่างแจ่มชัด

สาเหตุที่ผู้แต่งไม่ได้นำเอาสวรรค์ชั้นต่างๆ ของพุทธศาสนาเถรวาท เช่น สวรรค์ชั้นดุสิต
หรือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นต้น มากกล่าว ทั้งที่ได้ดำเนินเรื่องโดยยึดถือหลักกรรมทางพุทธศาสนา
เถรวาทมาโดยตลอด แต่กลับเลือกเอาสวรรค์สุขาวดี ซึ่งเป็นสวรรค์ของพุทธศาสนามหายาน น่าจะ
เป็นเพราะว่าสวรรค์สุขาวดีผู้แต่งสามารถพรรณนาได้วิจิตรงดงาม เป็นสวรรค์ที่เปี่ยมล้นไปด้วย
ความอุดมสมบูรณ์ มีสภาพที่ผู้อ่านสามารถจินตนาการถึงความรื่นรมย์ได้ชัดเจน ทำให้ผู้แต่ง
สามารถนำมาพรรณนาเพื่อให้อ่านเกิดความเลื่อมใสศรัทธาได้เต็มที่ และเมื่อผู้แต่งต้องการแสดง
ให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ของสวรรค์ ผู้แต่งก็สามารถแสดงให้เห็นถึงความเสื่อมสลายของสวรรค์
สุขาวดีได้อย่างชัดเจน เป็นการแสดงให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต
ได้อย่างเด่นชัด

การที่ผู้แต่งกล่าวถึงสวรรค์สุขาวดี แต่ไม่ได้กล่าวถึงพระอมิตายุทธเจ้าซึ่งประจำอยู่ใน
สวรรค์สุขาวดีเลยนั้น น่าจะเป็นเพราะว่า พระอมิตายุทธเจ้าเป็นตัวแทนของกาลเวลาที่ยาวนานไม่
มีที่สิ้นสุด จนเรียกได้ว่า ยังยืนนิรันดร ดังที่กล่าว พระอมิตายุทธเจ้า แปลว่า “มีประมาณแห่งอายุอัน

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓-๒๕.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

กำหนดไม่ได้^{๑๐๓} ดังนั้น เนื่องจากผู้แต่งต้องการให้เห็นสภาพความไม่เที่ยงของชีวิตอันเกิดจากการเสื่อมของสวรรค์สุขาวดี ผู้แต่งจึงได้เลือกหยิบยกมากกล่าวไว้เฉพาะสภาพพื้นที่ของสวรรค์สุขาวดีที่แสดงให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ ความไม่แน่นอนเท่านั้น ไม่มีความจำเป็นที่ต้องมีพระอมิตายุพุทธเจ้าปรากฏอยู่ในสวรรค์สุขาวดี ในเรื่องกามนิตนี้ด้วย

สำหรับต้นปาริชาตนั้น ในวรรณกรรมพุทธศาสนาเถรวาทมีปรากฏอยู่ว่า ตั้งอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หากแต่ว่ามีลักษณะต่างออกไปจากต้นปาริชาตในเรื่องกามนิต เพราะกลิ่นของดอกปาริชาตไม่ได้ช่วยให้รำลึกอดีตชาติได้ เพียงแต่ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปได้ไกล และทำให้เทพบุตรเทพธิดาใจเนื่องจากจะได้อ้อมเอิบเปล็ดเปลื่นกับกามคุณถึง ๔ เดือนทิพย์

...สมัยใด ปาริชาตกัลปพฤกษ์ของเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์บานเต็มที่แล้ว สมัยนั้นเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ต่างพากันตั้งใจเป็นนักษณา เอิบอ้อมพรั่งพร้อมไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ บำรุงบำเรออยู่ตลอดระยะเวลา ๔ เดือนทิพย์ ณ ควงไม้ปาริชาตกัลปพฤกษ์ ก็เมื่อดอกปาริชาตกัลปพฤกษ์บานเต็มที่นั้น จะแผ่รัศมีไปได้ ๕๐ โยชน์ในบริเวณรอบๆ จะส่งกลิ่นตามลมได้ ๑๐๐ โยชน์...^{๑๐๔}

ในเรื่องกามนิต ต้นปาริชาต ผู้แต่งได้กำหนดให้เป็นสิ่งที่ช่วยให้ตัวละครสามารถรำลึกถึงอดีตได้ ทั้งนี้เพื่อช่วยแสดงให้เห็นถึงความยาวนานของสังสารวัฏที่ต้องวนเกิดเวียนตาย ซ้ำไปมาอยู่เช่นนี้ไปเรื่อยๆ ไม่สามารถกำหนดต้นและปลายได้ ดังจะเห็นได้จากการที่กามนิตและวาสิฏฐีระลึกอุคติชาติของตนได้เรื่อยๆ แต่ไม่มีกำหนดสิ้นสุด สิ่งเหล่านี้นับว่ามีสภาพน่าเบื่อหน่าย พุทธศาสนาสอนว่าต้องพยายามหลุดออกจากวงกลมเวียนว่ายตายเกิดนี้ให้ได้ แล้วจะเป็นการเข้าสู่นิพพานอันเป็นแนวคิดอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้สร้างฉากสวรรค์สุขาวดีและต้นปาริชาต โดยมีพื้นฐานมาจากวรรณคดีพุทธศาสนา โดยเน้นเลือกนำเสนอเฉพาะส่วนที่ช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา พร้อมทั้งได้มีการปรับปรุงเสริมเติมให้วิจิตรงดงามตามจินตนาการของผู้แต่ง เป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์ และมีความสมจริงตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเนื้อเรื่อง แนวคิดทางพุทธศาสนาที่ผู้แต่งนำเสนอผ่านฉากสวรรค์สุขาวดีและต้นปาริชาตก็คือ ความเป็นอนิจจังของชีวิตในสวนความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง และแนวคิดเรื่องสังสารวัฏที่ต้องวนเกิดเวียนตายยาวนานซ้ำไปมาน่าเบื่อหน่าย

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๑๐๔} พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิวิลาสินี (กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพฯ จำกัด, ๒๕๑๓), หน้า ๓๓๒.

๔.๓.๖ คงคาสวรรค์ : ที่ยึดเหนี่ยวของกามนิต และที่กำเนิดของความกังวลในสวรรค์

คงคาสวรรค์เป็นฉากหรือสถานที่ที่กามนิตและวาสิฏฐีมองเห็นได้ตั้งแต่อยู่บนโลกมนุษย์ เป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวของกามนิตที่ทำให้หวนคิดถึงความหลังความรักของตนกับวาสิฏฐี ทำให้กามนิตได้ตัดสินใจออกแสวงบุญ และเมื่อกามนิตและวาสิฏฐีได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดีก็ได้ไปยืนอยู่ที่ริมฝั่งคงคาสวรรค์แห่งนี้ ตามที่ทั้งคู่เคยปณิญากันไว้ หากแต่คงคาสวรรค์นี้เองที่ทำให้ทั้งคู่ได้รับความวิตกกังวลกลับมา

ผู้แต่งเปิดฉากให้กามนิตและวาสิฏฐีได้กล่าวถึงคงคาสวรรค์เป็นครั้งแรกในขณะที่ทั้งคู่ยืนอยู่ใต้ต้นอโศก

...เราทั้งสองมองชมภูมิประเทศที่เลยพ้นออกไปจนสุดสายตา เห็นแม่น้ำสองสายไหลคดเคี้ยววนกันไป ดูดั่งแถบเงินอันอร่ามแผ่ไปบนที่ราบ แล้วก็ไปประจบกันตรงที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่ง ชาวบ้านเรียกกันว่า "จุฬาทรีคุณ" เพราะเชื่อว่า "แม่คงคาแดนสวรรค์" ลงมารวมกับแม่น้ำทั้งสองที่ตรงนี้ อันว่าทางข้างเผือกที่เห็นเป็นทางขาวในท้องฟ้าในเมืองนั้น เขาเรียกกันว่า "สวรรค์คงคา" วาสิฏฐียกมือขึ้นชี้ไป ณ ที่เห็นเป็นทางสว่างขาวอยู่เหนี่ยวยอดไม้^{๑๐๕}

ก่อนที่กามนิตและวาสิฏฐีจะพลัดพรากจากกัน วาสิฏฐีได้ชักชวนให้กามนิตได้ปณิญาต่อหน้าคงคาสวรรค์ เพื่อให้ตนและกามนิตได้ไปเกิดพบกันอีกบนสวรรค์สุขาวดี

แล้วนางยกมือชี้ไปทางยอดประดู่ลายที่เห็นดำทะมึนทึน ตรงท้องฟ้าที่มีทางข้างเผือก เห็นสการวากับเศวตศิลาพาดเป็นทางไปในนภากาศ ซึ่งมีดวงดาวพราวพร่างดูดั่งเทวดาผู้วิเศษไปโปรยไว้

นางร้องว่า "ดูซี กามนิต นั่นคือแม่คงคาในสวรรค์ ขอให้เราปณิญาต่อพระคงคาในสวรรค์ ซึ่งมีน้ำขาวดั่งเงินยวง เป็นที่เลี้ยงดอกบัวในทะเลบนสวรรค์นั้น ให้เรามุ่งดวงจิตแน่วแน่ เปรี่ยมการไปประสพสุขอยู่นิรันดรกาลบนนั้นเกิด"^{๑๐๖}

ในขณะที่กามนิตเตรียมรับมือกับองค์อุคิมล ได้แหงนหน้าขึ้นไปดูดาวบนท้องฟ้า ก็ได้เห็นทางข้างเผือก ทำให้รำลึกถึงคำปณิญาระหว่างตนกับวาสิฏฐีได้

...ข้าพเจ้าแหงนดูดาวว่าจะเป็นเวลาได้เท่าไรแล้ว เห็นทางข้างเผือกสูงสว่างอ่อนๆ อยู่ในช่องระวางยอดไม้ ดำตะคุ่มๆ ผ่านเป็นลำธารไปในท้องอากาศ ซึ่งเป็นสีน้ำเงินแก่ ข้าพเจ้าออกอุทาน โดยไม่ได้ตั้งใจว่า "แม่คงคาในสวรรค์" และในบัดนั้นเอง รู้สึกเหมือนว่าความอัดอั้นตันอกค่อยเบาบางลงชั่วขณะหนึ่ง แล้วก็กลับเต็มตื่นจนน้ำตาไหลรินออกมาอ่อนๆ จริงอยู่เมื่อสองสามชั่วโมงแรกที่ล่วงมาได้ระลึกถึงประวัติการของตนแต่หันหลังตอนไหนไม่รู้จวนใจเท่าคิดถึงวาสิฏฐีและความรักของตน...^{๑๐๗}

^{๑๐๕} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๓๓.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕-๔๖.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

จะเห็นได้ว่า กงคาสวรรค์มีส่วนอย่างมากในการทำให้กามนิตเปลี่ยนความคิดฟุ้งเฟ้อของตนเสียใหม่ ไปสู่การจารึกแสวงบุญ เพื่อให้ได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี ตามคำปณิญาที่ให้ไว้ต่อหน้าทางช้างเผือกหรือ “กงคาสวรรค์” นี้

นอกจากนี้แล้ว ในภาคพื้นดิน หลังจากกามนิตถูกโคบ้ำขวิดได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส ไกล่จะสิ้นชีวิต ถึงแม้ความปรารถนาของกามนิตในขณะนั้นคือต้องการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อรับฟังพระธรรมเทศนาที่แท้จริงตามความเข้าใจของตน แต่เมื่อได้เห็นท้องฟ้าขาวเป็นทางอยู่ในระหว่างกำแพง กามนิตก็หวนคิดไปถึงกงคาสวรรค์ ซึ่งตนได้ปณิญาไว้กับวาสิฎฐี และความรู้สึกนี้ส่งผลให้กามนิตคลายจากความเจ็บปวด รู้สึกสดใสรุ่งเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนที่จะขาดใจตาย

...ดวงตาก็มืดๆ ลง คงเห็นแต่ท้องฟ้าขาวในเวลาเช้า เป็นทางอยู่ในระหว่างกำแพง ซึ่งให้กามนิตรู้สึกอยู่บ้าง แต่เข้าใจไปว่าเป็นทางช้างเผือกที่ผ่านในอากาศอันมืดในเวลาเที่ยงคืน ริมฝีปากขมขมบิบบแล้วค่อยๆ เผยอพูดออกมาว่า “แม่คงคา”...

ทันใดนั้น กามนิตก็ค่อยมีสติขึ้น ดวงตาสดใส มีอาการอัมพาตประหนึ่งว่าอัมพาต พยายามจะลุกขึ้น พระอานนท์เข้าประคอง

“แม่คงคาในสวรรค์!” กามนิตกระซิบเสียงแผ่วแต่แจ่มใส เอามือขวาชี้ไปบนฟ้าเหนือศีรษะพูดว่า “แม่คงคาในสวรรค์ เราได้ปณิญา-แทบกระแสดลัน-วาสิฎฐี”

กามนิตกล่าวได้เท่านี้ ตัวสั่นเทิ้ม กระจกโลกหลุดออกจากปาก ลิ้นเสียง ลิ้นใจอยู่ในวงแขนของพระอานนท์^{๑๐๘}

เมื่อกามนิตได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี ถึงแม้จะยังไม่ตื่นเต็มที่ ก็ยังไม่ได้ไปที่ต้นปาริชาติพอที่จะรำลึกความหลังได้ แต่สิ่งที่ยังคงสงสัยและติดอยู่ในใจของกามนิตก็คือกงคาสวรรค์

...กามนิตนึกสาวถึงความหลังได้เงาๆ แต่ก็ไม่สามารถจะระลึกได้ตลอดอยู่ดี ได้หยุดนึกไปครู่หนึ่งแล้วก็นึกพูดว่า “สิ่งที่น่าพิศวงยิ่งใหญ่อะไร? ข้าพเจ้าคิดว่าบรรดาสิ่งที่น่าพิศวงทั้งหมดซึ่งมีอยู่ที่นี่ อะไรไม่น่าพิศวงที่สุดเท่าที่กระแสดลันนามที่ไหลลงสู่สระของเรา”

เทพบุตรเครื่องเงิน “คงคาสวรรค์”

กามนิต นึกพูดคล้ายตาม คล้ายความฝันว่า “คงคาสวรรค์” แล้วเหมือนจะนึกถึงความหลังขึ้นได้ แต่แล้วเค้าเงื่อนก็กลับหายไปหมด นึกไม่ออก เสียงดนตรีทำให้ขาบซึ่งคล้ายๆ จะนึกได้ แต่แล้วก็เลื่อนๆ ไป..^{๑๐๙}

ความสำคัญของกงคาสวรรค์ที่มีต่อสวรรค์สุขาวดีนั้นมากมาย เนื่องจากเป็นสายน้ำที่ไหลลงสู่สระใหญ่แห่งสุขาวดี และสายน้ำนั้นก็ล้อมรอบแดนสุขาวดีทั้งหมด

เทพธิดาเครื่องขาวชี้ไปที่แม่น้ำน้อย แลเห็นน้ำใสขาวไหลลดเลี้ยวไปตามไหล่เขา แล้วหักวกไปสู่สระ

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑-๑๓๒.

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

“ที่นั่นแหละเป็นที่เลี้ยงน้ำในสระ สายน้ำอย่างนี้มีจำนวนนับไม่ถ้วนผ่านระกะไปในแดนเหล่านี้ และที่ท่านเห็นอยู่นี้ก็เป็นกระแสน้ำหนึ่ง แต่ว่าเป็นสายขนาดใหญ่สักหน่อย ส่วนคงคาสวรรค์สายใหญ่นั้น โอบรอบแดนสุชาวดีทั้งหมด”^{๑๐๐}

การไปคู่งคงคาสวรรค์ของเทพบุตรเทพธิดาบนสวรรค์สุชาวดีนั้น ไม่ค่อยได้รับความสนใจนัก ทั้งนี้ก็เพราะไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องไป และติดอยู่ในความสวยงามของริมขอบสระใหญ่ในสวรรค์สุชาวดีนี้อยู่แล้ว นี่ย่อมแสดงให้เห็นถึงชนชาวสุชาวดีที่ยังคงติดลุ่มหลงอยู่ในกามสุข คือติดอยู่ในความสะกดกสบายและความสวยงามที่ตนชอบใจ

จนเมื่อวาสิฏฐีได้อุบัติขึ้นมาในสวรรค์สุชาวดี กามนิตพาไปสู่กลิ่นจากต้นปาริชาติแล้วทั้งสองจึงได้เดินทางไปที่พักคงคาสวรรค์

เส้นทางไปสู่คงคาสวรรค์นั้นมีลักษณะคล้ายกับไปสู่ต้นปาริชาติ หากแต่ว่าไกลกว่า โดยผู้แต่งได้บรรยายถึงลักษณะของเส้นทางไว้ดังนี้

ทั้งสองออกจากกลุ่มเต็นรำ เลื่อนลอยไปทางห่างไกลจากสระที่ตนอยู่มาได้สักครู่ ก็ไม่เห็นสระบัวหรือดอกบัว ซึ่งมีผู้เกิดอยู่ในนั้นอีกต่อไป ยิ่งมาไกลดอกไม้อื่นๆ ที่เคยผ่านมาเนืองแน่นค่อยเบาบางลงไป ผู้เสวยบรมสุขที่ได้พบก็มีน้อยลง คงเห็นแต่ฝูงเนื้อทรายพลุกพล่านอยู่ในทุ่ง ตามสระมีหงส์ลงว่ายน้ำเล่นลอยล่อง เห็นน้ำแหวกเป็นทางมีแสงประกาย ส่วนภูเขาก็กว้างตระหง่านขึ้นทุกที่ และมีหินล้วน ครั้นแล้วก็ถึงที่เว้งว่างไม่มีเขาเลยทีเดียว

กามนิตกับวาสิฏฐีลอยมาถึงที่ราบแห่งหนึ่ง ดูราวกับทะเลมีหญ้าหนาต่ำเตี้ยเป็นพง ถัดไปทางหน้าเป็นป่าตาล และดูเป็นรูปโค้งอยู่เกะเกะ เห็นเป็นพืดไป ลอยมากับป่านั้น รู้สึกว่ามีเงาบังมืดครึ้มขึ้นทุกที่ ลำต้นตาลมีแสงคล้ายโลหะ บนยอดมีเสียงคล้ายโลหะกระทบกัน มองไปข้างหน้าเห็นแสงสว่างดูขึ้นเป็นลำๆ มุ่งปลายแหลมเด่นสายอยู่ปลายแปลบจนเคืองนัยน์ตา ต้องเอามือปิดคล้ายๆ กับว่าที่ในป่านั้น มีเสาเงินมหิมา ถูกแสงสุริยในตอนเช้าแผดมากกระทบ และกระท้อนแสงแทงตาแปลบๆ ภายหลังเมื่อทั้งสองตั้งใจเปิดหน้าก็เห็นตนกำลังเลื่อนลอยออกจากเขตป่าตาลมาแล้ว เห็นคงคาสวรรค์อยู่ข้างหน้า^{๑๐๑}

สภาพบรรยากาศรอบๆ ฝั่งคงคาสวรรค์นั้น เน้นไปที่ความเงียบสงบ คล้ายเป็นความเงียบของธรรมชาติ ไม่มีสิ่งอื่นปรุงแต่งเจือปนเป็นลักษณะของทะเลหรือแม่น้ำที่มีความงามตามธรรมชาติ เสียงที่ได้ยินก็มีเพียงเสียงกระแสน้ำไหลเท่านั้น

...มีกระแสน้ำแม่ไปตั้งเงินยวงจนจดขอบฟ้า ริมฝั่งมีระลอกน้อยๆ เป็นประกายราวกับดาวร่วงลอยมาติดบนหาดทรายฉายแสงพราวพราวเป็นประพาศ ส่วนท้องฟ้าที่นั่นแล้ว ตามปกติควรแจ่มใสขึ้นเมื่อจวนจะถึงขอบฟ้า แต่ในที่นี้ตรงกันข้าม ในชั้นต้นมีสีครามอ่อนแล้วเข้มเข้าทุกที จนในที่สุดถึงตอนขอบฟ้า เลยทีบเป็นสีดำสนิทจดกับสายน้ำ ซึ่งมีสีขาวเห็นเป็นแนวชัด

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

กลิ่นหอมแห่งดอกไม้ในที่นี้ไม่มีเลย ไม่เหมือนกับในหุบเขาซึ่งมีต้นปาริชาติ อันมีความหอมอบอวลอยู่ทั่วไป แต่ว่าในที่นี้ มีแม่น้ำแห่งสกุลจักรวาลซึ่งประกอบด้วยอากาศเย็นสดชื่น กลิ่นเอากลิ่นหอมไปเสียสิ้น คงเหลือแต่ความบริสุทธิ์อันแท้เท่านั้น วาสถิฐีพยายามตั้งหน้าสูดอากาศอันสดชื่นนี้เสียจริงๆ ส่วนกามนิตรู้สึกว่าหายใจแทบไม่ทัน

อีกอย่างหนึ่ง ในสถานที่นี้ เสียงดนตรีชาวสวรรค์มิได้ยินแม้แต่น้อย มีแต่เสียงกระแสน้ำที่ทอดถึงหลังไหลดังราวกับฟ้ากระหึ่ม^{๑๑๒}

ณ พังคกาศวรรค์นี้เองที่ทำให้กามนิตรและวาสถิฐีเกิดความวิตกกังวล เนื่องจากเห็นว่าสวรรค์สุขาวดีไม่ได้มีความสุขราบเรียบเสมอกันไป อีกทั้งยังมีความลึกลับอยู่ที่ยังไม่ทราบทำให้วาสถิฐีสงสัยว่า สวรรค์สุขาวดีนี้จะมีเขตสุดสักแค่ไหน ส่วนกามนิตรนั้นกลัวว่าจะต้องพลัดพรากจากกันไปอีก

วาสถิฐียิ้ม ทันทิวก็เลื่อนลอยไป กามนิตรตกใจว่าวาสถิฐีไว้ แล้วพูดว่า

“วาสถิฐีระวังให้ดี ชื่นเลื่อนลอยไป จะไปตกอยู่ในอำนาจอะไรไม่รู้ได้ ออกวิตกออกสั้นอยู่แล้วละ ไม่อยากจะให้พลัดกันไป”

วาสถิฐี “ก็อย่างนั้น เธอจะตามฉันมาได้หรือ?”

กามนิตร “ขอยอมตามไปจริงๆ แต่จะรู้ได้อย่างไรที่ไม่มีเหตุเภทภัยทำให้เราต้องพลัดกัน? ถึงว่าเราจะอยู่ต่อไปในที่นี้ ก็ยังรู้ไม่ได้ว่าอาจจะต้องพรากกันไกลจากแดนบรมสุขนี้ไปสู่แดนอันหาเขตสุดมิได้แล้วจะได้รับทุกข์ทรมานสักปานไร?”

วาสถิฐี “แดนอันหาเขตสุดมิได้” แล้วนางเหม่อมองดูไปทางแม่คงคาจนสุดสายตา เห็นเป็นเส้นเขตค้ำขอบฟ้า มีอาการดั่งว่าจะคิดชำแรกเลยเขตนั่นเข้าไปดูอีก แล้วพูดว่า “อันบรมสุขในสวรรค์จะมีเขตสุดบ้างไหมหนอ?”^{๑๑๓}

คงคาสวรรค์ได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นจริงของสวรรค์สุขาวดี นั่นคือมีความไม่แน่นอนไม่คงที่ปรากฏอยู่ ทำให้ผู้ที่เดินทางไปดู เกิดความวิตกกังวล ทำให้ไม่มีใครอยากไปอีก

เมื่อสวรรค์สุขาวดีถึงความเสื่อมสลายลง ดอกบัวในสระเหี่ยวเฉาร่วงหล่น เทพบุตรเทพธิดาต่างก็หมดสิ้นความอาลัย เนื่องจากเคยรื่นเริงบันเทิงอยู่กับความสุข มีเพียงกามนิตรและวาสถิฐีเท่านั้นที่ได้กลิ่นบริสุทธิ์จากฝั่งคงคาสวรรค์ และเห็นว่าเป็นลักษณะของการเชื่อเชียว

กามนิตรและวาสถิฐีรู้สึกอึดอัดใจคล้ายถูกลี้ลมที่พัดในห้วง ครั้นแล้วก็รู้สึกชุ่มชื่นใจคล้ายลักษณะที่เปิดหน้าต่างห้องให้อากาศใหม่เข้าไปสู่อากาศอันบริสุทธิ์ที่มาจากฝั่งคงคาสวรรค์ ซึ่งเคยสูดมาแล้วครั้งหนึ่ง

วาสถิฐี “เธอสังเกตอะไรหรือไม่?”

กามนิตร “เป็นอาการเชื่อเชียวแห่งคงคาสวรรค์ ฟังซิเธอ มาเชียวเราแล้ว”

ขณะที่กามนิตรพูด เสียงโอศุครวญของผู้ที่อยู่ในสวรรค์ก็หายไป เพราะมีเสียงกึกก้องมากลบไว้ เสียงนี้เขาจำได้เป็นอย่างดีว่าเป็นเสียงคงคาสวรรค์

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

วาสิฏฐีพูดว่า “ก็ดีแล้ว เรารู้ทางไปอยู่แล้ว เธอยังกลัวอยู่หรือ?”

กามนิต “กลัวทำไม? เราไปกันเถิด”

แล้วทั้งสองก็ลอยลี้วไป ประจวบกับภูมิมียที่บินเล่นออกจากวังทวมไปละนั้น^{๑๑๔}

หลังจากที่กามนิตและวาสิฏฐีเลื่อนลอยออกจากสวรรค์สุขาวดี ก็บังเกิดพายุบรรลัยพัดหอบเอาสิ่งต่างๆ ในแดนสุขาวดี ให้ถึงความสิ้นสุดลง นี่ย่อมแสดงว่าแดนสุขาวดีกับแดนแม่น้ำคงคาสวรรค์นั้นเป็นพื้นที่คนละส่วนกัน

และในที่สุดกามนิต และวาสิฏฐีก็ลอยมาถึงฝั่งคงคาสวรรค์ แล้วก็มุ่งมั่นที่จะลอยข้ามคงคาสวรรค์ไปยังขอบสวรรค์ที่มองเห็นอยู่ไกลลิบ แต่เนื่องจากถูกกระแสพายุที่พัดอยู่ในที่นั่นพัดไปด้วยความเร็วอย่างรุนแรงปานสายฟ้า กับทั้งได้ยินเสียงอุ้งแห่งพายุโดยไม่ทันรู้ตัว ทำให้ทั้งสองสิ้นใจแล้วไปเกิดใหม่บนพรหมโลก

ทั้งสองเลื่อนลอยลี้วๆ ไม่ช้านาน ผ่านดวงตาลแล้วเลยไป เห็นทางข้างหน้า เป็นผืนน้ำแห่งแม่น้ำของแสนโกฏจักรวาล ขาวดั่งเงินยวง มีขอบเขตจดไปถึงขอบสวรรค์อันอยู่ไกลแสนไกล เห็นเป็นเส้นสีน้ำเงินแก่ แล้วทั้งสองลอยข้ามน้ำนั้นไป ในทันใดก็ถูกกระแสซึ่งมีอยู่แต่ในที่นั่นพัดพาไปโดยเร็ว ด้วยความเร็วแห่งพายุที่พัดแรง

เมื่อถูกความเร็ววับเป็นเครื่องบังคับให้แล่นลุดไปปานสายฟ้า ประกอบกับได้ยินเสียงอุ้งแห่งพายุ ซึ่งดังคล้ายเสียงฟ้าร้องระคนกับเสียงระฆังขึ้นในทันทีทันใดไม่ทันจะรู้ตัวจะนี้ ต่างก็สิ้นสมปฤติดับปวัตจิตพร้อมกันทั้งคู่^{๑๑๕}

ฉากหรือสถานที่คงคาสวรรค์มีส่วนช่วยให้กามนิตได้ขึ้นมาอยู่บนสวรรค์สุขาวดี ได้พบกับวาสิฏฐีและเป็นสถานที่บอกให้ชาวสุขาวดีได้ตระหนักถึงความเป็นจริงของสวรรค์ว่าไม่ได้เป็นบรมสุขนิรันดรอย่างที่เทพบุตรเทพธิดาต่างๆ คิดกันเอาไว้ และเมื่อสวรรค์สุขาวดีถึงความสิ้นสลายคงคาสวรรค์ก็ได้รับผลกระทบตามไปด้วย แม้ว่าในเรื่องกามนิตผู้แต่งจะไม่ได้บรรยายไว้ชัดเจนว่าคงคาสวรรค์ได้ถึงคราวเสื่อมสลายไปด้วยหรือไม่ เพราะตัวละครเอกคือกามนิตและวาสิฏฐีได้สิ้นสมปฤติดับปวัตจิตไปเสียก่อน แต่ก็เป็นที่คาดเดาได้ว่าหลังจากนั้นไม่นาน คงคาสวรรค์ก็ถึงกาลปรลัยตามไปด้วย เห็นได้จากพรหมโลกแม้จะมีอายุยืนยาวกว่า ก็ยังถึงกาลปรลัยด้วยเช่นกัน ดังนั้น จึงถือได้ว่าผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาผ่านคงคาสวรรค์ด้วย คือ ความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง ดังจะเห็นได้จากคงคาสวรรค์ได้เป็นสิ่งที่เตือนให้ชาวสุขาวดีได้ตระหนักถึงความเป็นจริงและในที่สุดก็สิ้นสุดลงตามกาลเวลา

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘.

๔.๓.๗ พรหมโลก : แดนที่เข้าใจว่าเที่ยงแท้ แต่สุดท้ายก็เสื่อมสลาย

จากพรหมโลกเป็นสถานที่ที่กามนิตมั่นใจว่าเที่ยงแท้ ทั้งกามนิตและวาสิฏฐีจึงเพ่งดวงจิต มาเกิด ณ สถานที่แห่งนี้ แต่เมื่ออยู่ไปนานเข้า ก็เริ่มสังเกตเห็นความหมองมัวของรัศมีที่วามหาพรหมจึงได้ตระหนักว่า ดินแดนที่ตนมั่นใจว่ายั่งยืนที่สุด ก็มีกาลเวลาที่ต้องเสื่อมสลาย เมื่อได้ทราบความเป็นจริงเช่นนี้แล้ว ทำให้กามนิตและวาสิฏฐี ปล่อยเลิกยึดติดในสิ่งที่ตนยึดเหนี่ยวมาตลอดคือ ชาติภพ และในที่สุดก็ได้เข้าสู่ภาวะนิพพาน

ก่อนที่ตัวละครเอกกามนิตและวาสิฏฐีจะได้ขึ้นไปอุบัติอยู่บนพรหมโลกได้เกิดความคิด ไตร่ตรองในขณะที่สวรรค์สุขาวดีกำลังจะล่มสลายว่า สายน้ำคงคาสวรรค์ที่ไหลมาหล่อเลี้ยงสระดอกบัวมีความบริบูรณ์คงที่ไม่ลดไม่เพิ่ม แสดงว่าต้นกำเนิดของสายน้ำคือโลกของดาวหรือพรหมโลก จะต้องยั่งยืนมั่นคงตลอดไปแน่นอน เพราะไม่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นให้เห็นชัด ดังนั้นทั้งสองจึงเพ่งดวงจิตเพื่อให้ได้ไปเกิดบนพรหมโลกจะได้คงอยู่ยั่งยืนตลอดไปตามความเข้าใจของทั้งคู่

“...สิ่งที่ทรงความเป็นอยู่คงที่ ก็เห็นจะเป็นจำพวกดาวซึ่งโคจรไปตามวิถีแห่งกฎที่ยั่งยืน ดูสิ วาสิฏฐี สิ่งทั้งหลายที่เห็นอยู่รอบตัวเราปรากฏว่ามีความทรวดโถมเข้าครอบงำ แต่ว่าแม่น้ำน้อยนั้น ซึ่งเป็นกิงลำธารของคงคาสวรรค์ไหลมาสู่สระของเรา มีน้ำขาวบริสุทธิ์รุ่งเรืองดังดวงดาว จำนวนน้ำก็ไม่บกพร่อง คงมีสมบัติอยู่เสมอ ก็เพราะลำน้ำนี้ไหลมาจากโลก ดาว น่าจะพยายามตั้งความปรารถนาไปเกิดอยู่ในหมู่เทพประจำดาว เพื่อหนีให้พ้นจากโลกที่ตายได้”^{๑๖๖}

เมื่อทั้งสองได้จุดจากสวรรค์สุขาวดีไปปฏิสนธิบนพรหมโลก ก็ได้เกิดเป็นดาวบริวารของท้าวมหาพรหม ดาวทั้งสองดวงคือ ดาวกามนิตและดาววาสิฏฐี มีลักษณะการหมุนตามกันไปตั้งดาวแฝด มีวิถีการหมุนรอบท้าวมหาพรหมตามวงโคจรของดวงดาว ไม่อาจหลุดจากวงโคจรของผู้เป็นใหญ่ในพรหมโลก คือท้าวมหาพรหมได้เลย ดังที่ผู้แต่งได้บรรยายไว้ว่า

กามนิตและวาสิฏฐี ก็ถือปฏิสนธิในพรหมโลกเป็นเทพประจำดาวแฝด อาตมน์ของกามนิต เข้าไปสิงสถิตรวมประสานกับคุณลักษณะแห่งดาวอันรุ่งเรืองสมส่วนสนิทสนม กระทำให้ดวงดาวนั้นเหมือนกับมีชีวิตขึ้น อาศัยมโนมฤตยูของกามนิต ผู้มีเหล็กขี้เป็นเครื่องบังคับ ดาวนั้นจึงหมุนรอบด้วยตนเอง และอาการเคลื่อนหมุนไปนี้ คือลักษณะความเป็นอยู่แห่งกามนิต ในพรหมโลก...

ด้วยทิพยานุภาพสมันตจักขุ ทั้งสองอาจมองดูรอบด้านได้ในคราวเดียวกัน เมื่อมองดูไปในแดนวิศวากาศอันหาเขตมิได้ ก็เห็นดาวเทพส่องแสงอยู่พร่างพร่ามีจำนวนนับไม่ถ้วน ในหมู่ดาวเทพเหล่านั้น ต่างรวมกันเป็นราศี โดยลำดับตามดาราคติ คล้ายกับจัดนัดกันไว้ต่างไม่เดินเข้าไปใกล้กันนัก หรือเดินห่างไกลกันนัก แลดูเหมือนจะมีสมานฉันท์ฤทธิ์ บอกรู้ถึงกัน โดยกระแสนมโนญาณว่าจะควรมีคติทางไหนจึงจะได้ระยะกัน

^{๑๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗.

อันทางโคจรที่หมู่ดาวหมุนเวียนกันนี้ย่อมมีจุดที่มุ่งหมายในการเวียนรอบคือท้าวมหาพรหมผู้สถิตอยู่ท่ามกลางแสนโกฏจักรวาล มีรัศมีอันวัดไม่ถึงแผ่ซ่านไปสู่หมู่ดาวเทพทั้งปวง หมู่ดาวเหล่านั้นเป็นดั่งแว่นฉายอันนับไม่ถ้วนได้รับแสงจากท้าวมหาพรหม แล้วยังส่งสะท้อนกลับไปสู่ท้าวมหาพรหม คือ พระผู้ทรงพลฤทธิมหาอนุภาพอันหาหมดเปลืองมิได้ อันดาวเทพเคลื่อนเวียนไป ก็ด้วยได้เดชาอนุภาพมหิทธิพลาดิศัยมาจากพระองค์ เพราะฉะนั้นดาวเทพทั้งหลายจึงได้เวียนรอบท้าวมหาพรหม ห่างเลยออกไปไม่ได้^{๑๑๗}

ลักษณะของกามนิตที่เกิดเป็นดาวมีรูปร่างกลมต้องลอยตามวิถีโคจรในพรหมโลกนั้น แม้ว่าจะเป็นจินตนาการของผู้แต่งที่สร้างฉากให้ตัวละครทั้งสองไปเกิดอยู่ในวิถีของดาว แต่เมื่อนำมาพิจารณาเปรียบเทียบกับรูปร่างลักษณะของพระพรหมที่อยู่ในพรหมโลกตามหลักความเชื่อของพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว พบว่ามีลักษณะคล้ายกันอย่างไม่น่าเชื่อ นั่นคือแม้จะไม่ระบุว่าการเกิดในพรหมโลกเป็นดาว แต่ก็บอกลักษณะไว้อย่างชัดเจนว่ากลมมน

...อนึ่ง สรีระร่างกายหน้าตาแห่งบรรดาพระพรหมทั้งหลายนั้น มีลักษณะกลมเกลี้ยงสวยงามนัก มีรัศมีออกจากกายตัวล้อมประภัสสรรุ่งเรืองกว่ารัศมีแห่งพระอาทิตย์แลพระจันทร์หลายหมื่นหลายพันเท่า เพียงแต่หัตถ์หนึ่งเล้าอันพระพรหมทั้งหลายเหยียดยื่นออกไป หวังจะให้ส่องรัศมีไปทั่วห้องจักรวาล ก็ยอมจักทำได้ อวัยวะร่างกายที่ต่อกันคือหัวเข่าก็ดี แขนก็ดี มีลักษณะกลมเกลี้ยงเรียบงามนัก จักได้เห็นที่ต่อกันนั้นหามิได้...^{๑๑๘}

แต่ที่แปลกก็คือในคำภีร์ของเถรวาทจะบอกไว้ว่า ผู้ที่ไปเกิดเป็นพรหมนี้ล้วนแต่เป็นบุรุษเพศเท่านั้น แต่ในกามนิต มีวาสิฏฐีซึ่งเป็นสตรีเพศขึ้นไปเกิดบนพรหมโลกด้วย ทำให้เกิดความแตกต่าง ดังที่ได้มีผู้วินิจฉัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

...เป็นธรรมดาอยู่ ที่ความเชื่อต่างลัทธิย่อมต่างกัน หรือ อาจจะเป็นเพราะถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว กามนิตอาจจะต้องไปอุบัติยังพรหมโลกอย่างโดดเดี่ยวลำพัง โดยปราศจากซึ่งวาสิฏฐี นางผู้ซึ่งเป็นกัลยาณมิตร ด้วยกฎเกณฑ์อันไม่เป็นธรรม ลิดรอนจำกัดสิทธิสตรีนี้ (ทั้งๆ ที่ในตอนแดนสุขาวดี เทวดาผู้ทรงเครื่องสีน้ำเงินอ่อนก็ได้กล่าวไว้โดยชัดว่า ซึ่งการบรรลุนิพพานในชั้นสูงๆ ขึ้นไปนั้น ผู้ชายมักสำเร็จได้น้อยกว่า เนื่องด้วยตกไปสู่อบายภูมิเสียได้ง่ายกว่าผู้หญิง) ข้าร้ายถ้าเป็นเช่นนั้น ลำพังตัวกามนิตเอง ก็อาจจะไม่สามารถบรรลุนิพพานได้ในตอนท้ายของเรื่อง ถ้าเช่นนั้น กามนิตก็คงจะมีเกิดมีตาย เวียนว่ายอยู่แต่ในชั้นพรหมไม่ถึงนิพพานสักที เรื่องก็คงจะไม่จบครบสมบุรณ์สมดังเจตนารมย์ในอันที่จะแสดงถึงสัจภาวะอันนิรันดร์นี้ได้ และคงเป็นเพราะผู้แต่งได้บุฟั่นให้ภาพลักษณ์ของสตรีเป็นนัยไว้ตั้งแต่ตอนแรกๆ แล้วว่ามีความสำคัญ และสามารถมีความรักที่ประกอบด้วยปัญญา นำพาคนรักไปสู่ทางอัน

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐-๒๒๑.

^{๑๑๘} พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), ภูมิจิตตวิธาน, หน้า ๔๔๒.

เจริญได้ ซึ่งจะหาวรรณคดีไทยที่ให้ค่าและความสำคัญแก่สตรีในลักษณะเช่นนี้ได้น้อยเรื่องนัก ก็คงอยากจะได้สืบเอาภาพลักษณ์นี้ไปจนตลอดจบเรื่อง^{๑๑๙}

สำหรับผู้วิจัยเห็นด้วยกับผู้นิพนธ์ข้างต้นนี้ และเห็นเพิ่มเติมอีกว่า ถึงแม้ว่าเรื่องกามนิตจะมีเรื่องราวดำเนินไปตามแนวคิดของพุทธศาสนา มีฉากและเหตุการณ์หลายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า แต่เรื่องราวทั้งหมดก็เป็นจินตนาการของผู้แต่ง ดังนั้นรายละเอียดของฉากหรือส่วนประกอบอื่นๆ ผู้แต่งอาจจะเลือกนำมาเฉพาะส่วนที่ตรงกับสิ่งที่ตนต้องการนำเสนอ อาจไม่ตรงตามคัมภีร์ในทางพุทธศาสนานักก็ได้ แม้ว่าข้อมูลใดๆ บางส่วนผู้แต่งอาจจะสร้างเสริมปรับให้แตกต่างออกไปจากหลักฐานคัมภีร์พุทธศาสนา แต่สิ่งที่ผู้แต่งไม่ยอมให้ผิดไปจากความเป็นจริง ก็คือหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังที่มีผู้กล่าวไว้ว่า

Karl Gjellerup รับรองอย่างแน่นแฟ้นว่า เรื่องหลักในพระพุทธศาสนา พระพุทธประวัติ และพระพุทธรูปที่มีอยู่ในหนังสือ “กามนิต” ของเขานี้ ได้พยายามอย่างยิ่งที่จะให้เป็นไปตามความจริง ไม่ยอมให้กวีโวหารมาทำลายเนื้อแท้ให้ผิดเพี้ยนเลยแม้แต่น้อย แม้แต่การที่ยกเอาสวรรค์ภูมิสุชาติเข้ามาไว้ในเรื่อง ก็เพราะเห็นว่า เรื่องของสวรรค์ชั้นนี้เป็นเรื่องที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาที่เก่าที่สุด...^{๑๒๐}

ดังนั้นเรื่องกามนิตจึงเป็นเรื่องราวที่ผู้แต่งนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา โดยได้นำสิ่งสนุกสนานเพลิดเพลินมาเป็นส่วนประกอบให้ผู้อ่านได้ติดตามเนื้อเรื่องไปตามการดำเนินเรื่องของตัวเอง โดยมีหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าแทรกอยู่ในเนื้อเรื่องเสมอ

ในพรหมโลก เมื่อกามนิตและวาสิฏฐีได้มาเกิดเป็นดาวบริวารของท้าวมหาพรหมแล้ว ด้วยกาลเวลาที่ยาวนานทำให้ทั้งสองเข้าใจว่าพรหมโลกเป็นแดนที่เที่ยงแท้ ไม่มีกาลเปลี่ยนแปลง แต่เมื่อได้สังเกตดูท้าวมหาพรหมอย่างสม่ำเสมอ กามนิตก็เริ่มเห็นว่าท้าวมหาพรหมมีรัศมีมืดมัวลง ทำให้ความคิดเดิมต้องสะดุด เพราะไม่อาจแน่ใจได้ว่า พรหมโลกจะเที่ยงแท้ยั่งยืนอีกต่อไป

สมควรที่กามนิตจะรู้สึกต่อความเป็นอยู่ในพรหมโลกคงที่เรื่อยเสมอไป เสมือนกระแสน้ำอันไหลเชี่ยวไม่ขาดสาย ก็กลับมากะทบก็ก กระทบหนึ่งลำธารนั้นเกิดเกาะผุดขึ้นกลางน้ำ กระทำให้กระแสน้ำไหลมาปะทะขาดตอน สะดุดใจเห็นเค้าเงื่อนเป็นอดีตและอนาคต คือเบื้องต้นและเบื้องปลายในกาลแห่งพรหมโลก ซึ่งเดิมเข้าใจว่าเป็นอนันตกาล หาเขตต้น

^{๑๑๙} นิสิตอักษรศาสตร์, “มองกามนิต...อย่างพุทธ,” วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๑๐ (ธันวาคม ๒๕๓๖) : ๑๑๒.

^{๑๒๐} “อมิตายสูตร” พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงแปลจากฉบับภาษาอังกฤษของนายนิชุตตสุ กิ. อ้างถึงใน ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล, “กามนิต” สืบเนื่องมาแต่พระสูตรไหน (พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑-๔๒.

ปลายมิได้ แล้วกามนิตดูเหมือนจะแลเห็นท่าวมหาพรหม ในบัดนี้ไม่สองรัศมีรุ่งเรืองเหมือน
แต่ก่อน^{๑๒๑}

เมื่อดาวกามนิตได้ปรึกษาพูดคุยกับดาววาสิष्ठीถึงสิ่งที่สังเกตได้นี้ วาสิष्ठीก็ได้นำเอา
พระคำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสถึงความสิ้นสุดของพรหมโลกมาแสดงแก่กามนิตว่า

“สูงลิ่วไปจนถึงความสว่างอันล้ำเลิศแห่งสวรรค์ มีเกิดแล้วก็มีดับ

“จงรู้ไว้เถิดว่า ความเป็นไปในอนาคตนั้นแล ย่อมดับเสียจนกระทั่งรัศมีมหาพรหม”^{๑๒๒}

ในขณะที่วาสิष्ठीเล่าเรื่องราวที่ตนได้พบฟังธรรมของพระพุทธเจ้า พรหมโลกก็มีการเปลี่ยนแปลง
ทรุดโทรมไปเรื่อยๆ ท่าวมหาพรหมผู้เป็นเทพผู้ทรงอำนาจพยายามจะต้านทานไม่ให้เกิดความ
ทรุดโทรม แต่ก็เป็นการต้านทานที่ไร้ประโยชน์ เนื่องจากสกลจักรวาลถึงเวลาที่จะเข้าสู่ปางประลัย
คือกำลังจะหมดสิ้นวันหนึ่งของพรหมโลก

ตามเวลาของพรหมโลกนั้นมีว่า เวลาทั้งหมดที่ท่าวมหาพรหมและดวงดาวบริวารยังชีพอยู่
นานแสนนานนั้น ถือว่าเป็นวันหนึ่งของพรหมโลก แต่เมื่อถึงกาลแตกดับ ก็จะเข้าสู่ช่วงเวลากลาง
คืนซึ่งมีระยะเวลายาวนานเท่ากันกับตอนกลางวัน * รุ่งเช้าวันใหม่ของพรหมโลกเกิดขึ้นก็เมื่อมีผู้มี
บุญปรารถนามาเกิดเป็นท่าวมหาพรหมและสามารถตั้งสมณูปณณ์นั้น ได้สำเร็จ ผู้มีบุญนั้นอุบัติขึ้นเป็น
ดาวใหญ่ดวงแรก แล้วจึงบันดาลสิ่งทั้งปวงให้มีชีวิตขึ้นได้ แล้วกาลเวลากลางวันที่มีดวงดาวสรรพ
ชีพต่างๆ มากมายในพรหมโลก ก็จะดำเนินชีวิตไปตามที่เคยเป็นมา นานแสนนาน จวบจนกระทั่ง
ถึงกาลประลัย หรือหมดอายุพรหมโลก ก็จะดับสิ้นไป เข้าสู่สภาวะกลางคืนของพรหมโลกอีก
วนเวียนกลับไปมาเช่นนี้ไปเรื่อยๆ นี่คือกฎธรรมชาติความเป็นไปของพรหมโลก

หลังจากที่วาสิष्ठीได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าให้กามนิตฟัง กามนิตก็อยากทราบรูป
ร่างลักษณะของพระพุทธเจ้าเป็นกำลัง จึงขอร้องให้วาสิष्ठीช่วยบรรยายให้ตนฟัง แต่เมื่อวาสิष्ठी
บรรยายแล้ว กามนิตก็ไม่ตกลงปลงใจเชื่อ เนื่องจากยังเห็นว่าคล้ายกับภิกษุชราที่ตนพบในห้องโถง
ช่างหม้อ ดังนั้นวาสิष्ठीจึงได้สำรวจจิตเพ่งนิมิตรูปพระพุทธเจ้าให้เกิดขึ้นในใจของตน เนื่องจาก
กามนิตและวาสิष्ठीร่วมอยู่ในวิถีมานเดียวกัน ภาพที่วาสิष्ठीเห็นกามนิตก็จะเห็นพร้อมกันไปด้วย

ในขณะที่วาสิष्ठीเพ่งนิมิตรูปลักษณะของพระพุทธเจ้าให้กามนิตได้เห็น ใจของวาสิष्ठीเกิด
เป็นสมาธิ รวมเป็นหนึ่งเดียว บังเกิดความรู้ สิ้นความกระหายหมักหมม ตัดขาดจากความทุกข์ความ
อาลัยได้หมด จึงเข้าสู่ภาวะนิพพาน โดยอันตรธานหายวับไป

ส่วนกามนิต เมื่อได้เห็นรูปนิมิตพระพุทธเจ้าดังที่วาสิष्ठीได้สร้างนิมิตไว้ให้ก็เข้าใจความ
เป็นจริงทั้งหมด รู้ว่าพระพุทธเจ้าที่ตนตามหาก่อนตายเพราะถูกโคขวิดนั้น เป็นรูปเดียวกับพระภิกษุ

^{๑๒๑} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิष्ठी, หน้า ๒๒๒.

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

* ดูรายละเอียดเรื่องเวลาในหัวข้อ ๓.๕ มิติของเวลาในเรื่องดำเนินไปตามความเชื่อทางพุทธศาสนา.

ชราในห้องโถงบ้านช่างหม้อนั่นเอง ดังนั้นจึงได้นำเอาพระธรรมที่ตนได้รับฟังในห้องโถงบ้านช่างหม้อมาพิจารณาใหม่อีกครั้งหนึ่งอย่างละเอียด

ในขณะนั้น พรหมโลกก็กำลังเข้าสู่กาลประลัย แต่เพราะกามนิตยังคงมีจิตเพ่งอยู่กับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ดาวกามนิตจึงไม่ดับไปพร้อมกับดาวดวงอื่นๆ กลายเป็นดวงดาวที่เหลืออยู่ในความมืดเพียงดวงเดียวเท่านั้น

อันว่าในห้องโถงที่ประชุมเลี้ยงดูกัน เมื่อดับโคมไฟต่างๆ หมดแล้ว ก็เหลือแต่โคมเล็กอยู่ดวงเดียวริบหรืออยู่มุมห้องหน้ารูปบูชา ดังนั้นฉันใด กามนิตก็เหลืออยู่ที่หลังเพื่อนริบหรือแต่ผู้เดียว ในท่ามกลางแห่งวิศวะราตรี คือ กาลอันเป็นราตรีไปหมด^{๑๒๓}

พรหมโลกตกอยู่ในความมืดมิด มีเฉพาะดาวกามนิตเท่านั้นที่ยังคงชีพอยู่ หากกามนิตต้องการเป็นท้าวมหาพรหม ก็พร้อมจะเป็นได้ทันทีด้วยการรังสฤษฎ์ดาวต่างๆ ขึ้นด้วยอำนาจของตน แต่ตอนนี้กามนิตได้ทราบความจริงแล้ว ถึงแม้ตนจะสร้างสรรค์โลกให้เกิดมีขึ้นมาใหม่ แต่เมื่อถึงกาลอายุขัยของพรหมโลก พรหมโลกนี้ก็จะต้องเสื่อมสลายสูญสิ้นไปอีก ไม่นานอนไม่ยั่งยืน ดังนั้น การสรรค์สร้างพรหมโลก จึงไม่ใช่สิ่งที่กามนิตต้องการ อีกอย่างหนึ่ง วาสิฐิฐิผู้ที่ยกามนิตอาลัยรักก็ดับสิ้นเข้าสู่ภาวะนิพพานแล้ว จึงไม่มีสิ่งใดที่จะมายึดเหนี่ยวให้กามนิตดำรงอยู่ในพรหมโลกอีกต่อไป

“ออกไปในที่นั้น เป็นความมืดอันกว้างขวางมืมาหนาแน่นแห่งวิศวะราตรี แต่ก็จะต้องมีคราวถึงกำหนด เป็นความรุ่งเช้า เกิดมีท้าวมหาพรหมขึ้นใหม่ ถ้าว่าความตริก็หนักและมโนธาตุของเราเพ่งเล็งไปทางที่จะจัดเป็นท้าวมหาพรหมซึ่งมีหน้าที่รังสฤษฎ์สกลโลกขึ้น ก็คงไม่มีใครจะดีไปกว่าเรา เพราะในขณะจะสิ้นกัลป์กำลังถึงการประลัยอยู่นี้ สิ่งทั้งปวงก็ย่อยยับดับตามกันหมด คงเหลือแต่ท้าวมหาพรหมประจำหน้าที่มีความรู้สึกได้ดีพร้อม อยู่ในท่ามกลางวิศวะโลกานูโลกแต่ผู้เดียว จริงอยู่ ถ้าเราปรารถนาก็ยอมจะทำได้ในทันที กล่าวคือ รังสฤษฎ์สิ่งทั้งปวงให้กลับมีชีวิตขึ้น แล้วจัดให้อยู่ตามตำแหน่งในโลگانูโลกที่ปรากฏใหม่ แต่มีอยู่อย่างเดียวที่เรารังสฤษฎ์หาได้ไม่ คือไม่สามารถชুবวาสิฐิฐิขึ้นมาได้อีก วาสิฐิฐิได้สิ้นชาติสิ้นภพไปแล้ว ล่วงไปในลักษณะซึ่งไม่มีเชื้อเกิดเหลืออยู่เลย ถึงพระเป็นเจ้ามหาอนุภาพองค์ใดองค์หนึ่งหรือเทวดามารพรหม จะค้นหาก็ไม่พบร่องรอย เมื่อไม่มีวาสิฐิฐิผู้บังเกิดและดีเลิศแล้ว จะมีผลดีอะไรในความเกิดมีชีวิตอยู่? มีประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของท้าวมหาพรหมที่ต้องล่วงไปเหมือนกัน?...”^{๑๒๔}

เมื่อสิ้นราตรีพรหมโลก ก็เกิดมีท้าวมหาพรหมองค์ใหม่ฉายแสงแปลบขึ้นมา ทำหน้าที่บันดาลให้ดวงดาวเล็กดาวน้อยต่างๆ ให้มีชีวิตขึ้น เกิดเป็นวันใหม่ของพรหมโลก บังเกิดเสียงแซ่ซ้องยินดี ครึกครื้นรื่นเริงตลอดไปทั่วทุกภาค

^{๑๒๓} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฐิฐิ, หน้า ๒๖๘.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๙.

ดาวกามนิตได้ยินเสียงยินดีของดาวอื่นๆ เช่นนั้น ผู้ไม่รู้ถึงความเป็นจริง ก็เกิดความสังเวช จึงตัดขาดความติดใจเกิด และความมานะสำคัญว่ามีตัวตนให้หมดสิ้นไป แต่ก่อนที่กามนิตจะเข้าสู่ภาวะนิพพาน อันตรธานหายวับไป ก็ได้มีจิตคิดช่วยเหลือให้ผู้ที่อยู่ในพรหมโลก ขณะนั้นได้รับทราบว่ามีวิธีอื่นอีกที่น่ายินดีกว่าพรหมโลก โดยดาวกามนิตได้ค่อยๆ หรือหรีแสงลงซึ่งสวนทางกับดาวอื่นๆที่กำลังส่องแสงรุ่งเรือง มีผลให้ดาวอื่นๆ สังเกตเห็นแล้วพยายามหาทางช่วยเหลือ

แต่การช่วยเหลือนี้ไม่มีทางสำเร็จได้ เพราะดาวกามนิตได้ตัดขาดจากสิ่งยึดเหนี่ยวอาลัยต่างๆ หมดสิ้นแล้ว ดังนั้น ในที่สุดดาวกามนิตก็ดับวูบไป ถึงแม้ว่าทำมหาพรหม จะรวบรวมเอาแสงสว่างจากดาวอื่นๆ มารวบรวมรัศมี ฉายพุ่งไปที่ดาวกามนิตอย่างเต็มที่ก็ตาม

จะเห็นได้ว่า พรหมโลกเป็นฉากสุดท้ายในเรื่องกามนิตที่สำคัญยิ่งเป็นสถานที่ที่กามนิตและวาสิฏฐีเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตตามหลักพุทธศาสนา คือเข้าสู่ภาวะนิพพาน ฉากพรหมโลกนี้ได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาทั้งในเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต คือ แม้แต่พรหมโลกซึ่งมีอายุยาวนาน ก็ต้องถึงกาลเสื่อมสลาย และแนวคิดเรื่องนิพพาน คือเมื่อกามนิตและวาสิฏฐีตัดความยึดเหนี่ยวอาลัยต่างๆ ได้ ก็ได้เข้าสู่ภาวะนิพพานไม่กลับมาเกิดอีก

จากการพิจารณาฉากในเรื่องกามนิต พบว่าฉากต่างๆ เหล่านี้ ต่างก็เป็นสิ่งที่มักกล่าวถึงไว้ข้างแล้วในวรรณคดีพุทธศาสนา หากแต่ผู้แต่งได้นำมาปรับปรุงแปลงโฉมใหม่ให้มีลักษณะสมจริง เหมาะกับความเป็นนวนิยายสมัยใหม่ โดยฉากเหล่านี้มีทั้งส่วนที่นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาโดยตรง และส่วนที่นำเสนอแนวคิดหลัก

ฉากส่วนที่นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาโดยตรง ได้แก่ ฉากลานอโศกและหุบเขา นำเสนอความสุขและความทุกข์ให้เห็นชัดในส่วนของแนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต ฉากนรก หอกนำเสนอแนวคิดเรื่องความเชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังเช่นที่วาเชษฐพลถูกลงโทษในนรกก็เพราะพฤติกรรมความชั่วของตน ฉากภูมิสุขาวดี คงคาสวรรค์ พรหมโลก นำเสนอแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในส่วนของการเกิดบนสวรรค์และพรหมโลก และแนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต ดังจะเห็นได้จากความไม่เที่ยงของสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก เมื่อถึงเวลาหนึ่งก็ต้องเสื่อมสลายไปไม่ยั่งยืนนิรันดร ฉากห้องโถงบ้านช่างหม้อไม่ได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาโดยตรง แต่เป็นสถานที่ที่ช่วยให้ตัวละครคือพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมอบรมขัดเกลา กามนิต ซึ่งหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงนี้เองที่เป็นแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องอริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ และนิพพาน

สำหรับส่วนที่ช่วยนำเสนอแนวคิดหลักก็คือ ฉากพุ่มไม้พระกฤษณ์ เป็นสถานที่กามนิตและวาสิฏฐีให้สัจจะวาจาความรักต่อกัน แล้ววาสิฏฐีก็ได้รับเอาพระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดง ณ ที่นี้ ไปกล่าวแสดงให้กามนิตฟังอีกที่บนสวรรค์ พร้อมทั้งร่วมกันไตร่ตรองเหตุการณ์ต่างๆ ตามที่ทั้งสองได้ประสบ จนนำไปสู่การบรรลุนิพพาน นับว่าฉากพุ่มไม้พระกฤษณ์ช่วยนำเสนอแนวคิดหลักคือ ความรักนำไปสู่นิพพานได้ ให้มีความชัดเจน น่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น อีกอย่างหนึ่ง หากมองฉากพุ่มไม้พระกฤษณ์ที่มีเทวาลัยที่เก่าทรุดโทรมเสื่อมสลายเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปตามวันเวลา ก็จัด

ได้ว่าช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิตในส่วนของความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งด้วยเช่นกัน

๔.๔ บทสนทนา

บทสนทนาจัดเป็นองค์ประกอบของนวนิยายที่มีความสำคัญไม่น้อย บทสนทนาช่วยสะท้อนบุคลิกภาพของตัวละครว่ามีความเป็นมาอย่างไร รวมทั้งแสดงถึงความคิดของตัวละครที่มีต่อเรื่องนั้นๆ บทสนทนาช่วยให้นวนิยายเกิดความสมจริง ผู้แต่งจะต้องเขียนบทสนทนาของตัวละครให้ตรงกับลักษณะนิสัยของตัวละครมากที่สุด หากไม่แล้วก็จะเป็นการขัดแย้งกัน ทำให้นวนิยายเรื่องนั้นขาดความสมจริงไป ดังที่มีผู้กล่าวสรุปไว้ชัดเจนว่า

บทสนทนา คือคำพูดที่ตัวละครใช้ได้ตอบกันในเรื่อง บทสนทนาที่ดีต้องเหมาะสมกับบุคลิกภาพของตัวละคร ต้องสอดคล้องกับบรรยากาศในเรื่อง และที่สำคัญต้องมีลักษณะสมจริง คือมีคำพูดที่เหมือนกับบุคคลในชีวิตจริงพูดจากัน^{๑๒๕}

หน้าที่ของบทสนทนา คือช่วยดำเนินเรื่องแทนการบรรยายของผู้แต่ง การใช้บทสนทนาสลับกับบทบรรยายทำให้เรื่องไม่น่าเบื่อและมีชีวิตชีวากขึ้น ช่วยให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครในเรื่องโดยที่ผู้แต่งไม่ต้องบรรยายตรงๆ เพราะบทสนทนาสามารถแสดงลักษณะของตัวละครในด้านสถานภาพ ภูมิหลัง ลักษณะนิสัย ความคิด มุมมองและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้ และช่วยเพิ่มความสนุกสนาน ซึ่งมาจากบทสนทนาที่ตัวละครพูดจาโต้ตอบถ้อยคำที่ทันกัน หรือด้วยความสามารถในการยกย่อนที่ทัดเทียมกัน ตัวละครแสดงความคิดเห็นขัดแย้งกัน โดยต่างคนต่างก็มีเหตุผลของตัวเอง หรือการที่คำพูดของตัวละครจุดความสงสัยขึ้นในใจของผู้อ่าน^{๑๒๖}

ในเรื่องกามนิต พบว่าผู้แต่งได้กำหนดให้ตัวละครสนทนากันอยู่เสมอ ตลอดทั้งเรื่อง บทสนทนาเหล่านี้ มีทั้งส่วนที่ผู้แต่งได้ปรับเปลี่ยนมาจากพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก นำมาเป็นบทสนทนาในลักษณะของการแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในเรื่องกามนิต และส่วนที่ผู้แต่งได้สร้างขึ้นใหม่ ทั้งนี้ก็เพื่อให้มีลักษณะสมจริง ตามพฤติกรรมของตัวละครในนวนิยายที่จะต้องมีการสนทนาพูดคุยกัน อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาบทสนทนาในเรื่องกามนิต พบว่าผู้แต่งก็ได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาผ่านบทสนทนาด้วยเช่นกัน ดังต่อไปนี้

^{๑๒๕} สายทิพย์ นุกุลกิจ, *วรรณกรรมไทยปัจจุบัน*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘๔.

^{๑๒๖} ปวีณณ์ คำเจริญ, “นวนิยายรูปแบบจดหมายเหตุ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๑. อ้างอิงจาก สุพรรณิ วราทร, “ประวัตินวนิยายไทยตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๒๕.

บทสนทนาที่ผู้แต่งได้ปรับเปลี่ยนมาจากพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกปรากฏอยู่ในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าอยู่หลายแห่ง ตัวอย่างเช่น พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้กามนิตฟังในห้องโถงบ้านช่างหม้อ

หลังจากที่กามนิตเล่าเรื่องของตนเองให้พระพุทธเจ้าฟังจบแล้ว และกล่าวว่าผู้ที่ตนต้องการให้เป็นศาสดาคือพระพุทธเจ้า โดยหารู้ไม่ว่า พระภิกษุชราที่นั่งอยู่ข้างหน้าตนนั้นเองคือผู้ที่ตนกำลังพูดถึง เมื่อพระพุทธเจ้าทราบว่ กามนิตตั้งใจอุทิศตัวจะมาเป็นสาวกของพระองค์ จึงได้แสดงพระธรรมเทศนาให้กามนิตฟัง ซึ่งในการแสดงพระธรรมเทศนานี้ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสออกมาเพียงพระองค์เดียว แต่ลักษณะของพระธรรมเทศนาก็มีลักษณะของการสนทนาประกอบอยู่ด้วย นั่นคือผู้แต่งได้ใช้วิธีถามตอบ หรืออุปมา-วิเศษนา ซึ่งเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า

“พระธรรมที่ทรงประกาศ คือธรรมอันให้เห็นแจ้งความจริงอย่างยิ่งสี่ประการ สี่ประการนั้นคืออะไร? ได้แก่ความจริงอย่างยิ่งคือทุกข์ ความจริงอย่างยิ่งคือเหตุของทุกข์ ความจริงอย่างยิ่งคือ การดับทุกข์ทั้งสิ้น และความจริงอย่างยิ่งคือทางที่ไปถึงความดับทุกข์ทั้งสิ้น

“ดูก่อนภราดา ความจริงอย่างยิ่ง คือทุกข์นั้นอย่างไร? ได้แก่ความเกิดมานี้เป็นทุกข์ ความที่ชีวิตล่วงๆ ไปเป็นทุกข์ ความเจ็บป่วยเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความอาลัย ความคร่ำครวญ ความทนลำบาก ความเสียใจ และความคับใจล้วนเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ ความที่ไม่ได้สมประสงค์เป็นทุกข์ รวมความบรรดาลักษณะต่างๆ เพื่อความยึดถือผูกพันย่อมนำทุกข์มาให้ทั้งนั้น ดูก่อนภราดา นี้แหละความจริงอย่างยิ่งคือทุกข์

“ก็แหละความจริงอย่างยิ่ง คือเหตุของทุกข์นั้นอย่างไร? ได้แก่ความกระหายซึ่งทำให้เกิดมีสิ่งต่างๆ อันความเพลิดเพลิดใจ และความร่ำนเกิดตามไปด้วย เพลิดเพลิดนักในอารมณ์นั้นๆ คือกระหายอยากให้มีไว้บ้าง กระหายอยากให้คงอยู่บ้าง กระหายอยากให้พ้นไปบ้าง ดูก่อนภราดา นี้แหละ ความจริงอย่างยิ่งคือเหตุของทุกข์

“ก็แหละความจริงอย่างยิ่ง คือ การดับทุกข์ทั้งสิ้นนั้น อย่างไร? ได้แก่ความดับสนิทแห่งความกระหายนี้เอง ไม่ใช่อื่น ความเสียสละได้ ความปลดเสียได้ ความปล่อยเสียได้ ซึ่งความกระหายนั้นแหละ และการที่ความกระหายนั้นไม่ติดพันอยู่ ดูก่อนภราดา นี้แหละความจริงอย่างยิ่ง คือการดับทุกข์ทั้งสิ้น

“ก็แหละ ความจริงอย่างยิ่ง คือทางไปถึงความดับทุกข์ทั้งสิ้นนั้น อย่างไร? ได้แก่ทางอันประเสริฐมีองค์แปด คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ดูก่อนภราดา นี้แหละความจริงอย่างยิ่งคือทางไปถึงความดับทุกข์ทั้งสิ้น”^{๑๒๗}

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒ - ๑๑๓.

ลักษณะของการแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในที่นี้ มีการถามตอบหรือปจฉา วิสัชนาอยู่ด้วย การใช้กลวิธีปจฉา-วิสัชนา นับเป็นกลวิธีการสอนแบบหนึ่งที่น่าสนใจ เนื่องจากมีการตั้งคำถามตั้งประเด็นให้เกิดความสงสัย ทำให้ผู้ฟังคิดใจอยากทราบคำตอบ โดยวิสัยของมนุษย์ที่มักจะอยากรู้อยากเห็นในสิ่งต่างๆ เมื่อมีผู้มาตั้งประเด็นที่น่าสงสัยให้ ก็ยิ่งทำให้อยากรู่มากขึ้นไปอีก เป็นการกระตุ้นความสนใจของผู้ฟัง กลวิธีนี้สามารถดึงดูดความสนใจผู้อ่านได้มากกว่าการอธิบายไปเรื่อยๆ โดยเฉพาะหากเป็นเรื่องที่ไม่เคยรู้มาก่อน ก็จะเพิ่มความสนใจใคร่รู้มากขึ้น^{๑๒๔}

เมื่อพิจารณาบทสนทนาข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตั้งหัวข้อธรรมขึ้นก่อน แล้วถามว่าหัวข้อธรรมนั้นเป็นอย่างไร ต่อจากนั้นจึงทรงตอบอธิบายขยายความหัวข้อธรรมนั้นอย่างละเอียด ดังเช่นที่ทรงกล่าวถึงความจริงอย่างยิ่ง คือทุกข์ แล้วถามว่าทุกข์นั้นอย่างไร และทรงตอบต่อเนื่องไปทันทีว่า ได้แก่ความเกิดมานี้เป็นทุกข์ ความที่ชีวิตล่วงไปๆ เป็นทุกข์... นี้แหละความจริงอย่างยิ่งคือทุกข์ เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า การตั้งหัวข้อธรรมของพระพุทธเจ้าขึ้นก่อนนี้ช่วยให้ตัวละครกามนิตรวมทั้งผู้อ่านเกิดความอยากรู้ในข้อธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตั้งขึ้น และเมื่อพระองค์ทรงตอบอธิบายขยายหัวข้อธรรมนั้นอย่างละเอียด ยิ่งเป็นการเพิ่มความสนใจใคร่รู้ให้กับผู้ฟังซึ่งไม่ใช่เพียงกามนิตรเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงผู้อ่านอีกด้วย

ต่อไปนี้ขอให้เปรียบเทียบกับพระธรรมเทศนาที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกที่ผู้แต่งได้นำมาปรับเปลี่ยน ข้อความในพระไตรปิฎกมีว่า

[๒๕๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออริยสัจ ๔ อยู่ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออริยสัจ ๔ อยู่ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ซัดตามเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์อริยสัจเป็นไฉน แม้ชาติก็เป็นทุกข์ แม้ชราก็เป็นทุกข์ แม้ภริยาเป็นทุกข์ แม้โสกะ ปริเทวะทุกข์ โทมนัสอุปายาส ก็เป็นทุกข์ แม้ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ แม้ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใดไม่ได้ แม้อันนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานจันทรทั้ง ๕ เป็นทุกข์ ฯ ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรียกว่า ทุกข อริยสัจ ฯ

[๒๕๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์สมุทัยอริยสัจ เป็นไฉน ตัณหานี้ใด อันมีความเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพติดเพลิน เพติดเพลินยิ่งนักในอามมณันนํ ๑ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ฯ

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรียกว่า ทุกขสมุทัยอริยสัจ ฯ

[๒๕๘] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์นิโรธอริยสัจเป็นไฉน ความสำรอก และความดับ โดยไม่เหลือ ความสละ ความสังคิน ความปล่อยวาง ความไม่มีอาลัย ในตัณหานัน ก็ตัณหา

^{๑๒๔} ธนอร อัสวงค์, “แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๘.

นั่น เมื่อบุคคลจะละ ย่อม ละเสียได้ในที่ไหน เมื่อจะดับ ย่อมดับในที่ไหน ที่ใดเป็นที่รักที่
เจริญใจในโลก ตณฺหานัน เมื่อบุคคลจะละ ย่อมละเสียได้ในที่นี้ เมื่อจะดับย่อมดับในที่นี้
อะไรเป็นที่รักที่เจริญใจในโลก ฯ

...คุณภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัง ๑

[๒๕๕] คุณภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังเป็น ไฉน นี้คือมรรคมี
องค์ ๘ อันประเสริฐ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

...คุณภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง ๑

สังจบบรรพ รัชมานุสสันนา มหาสติปัฏฐานสูตร^{๒๕๙}

จะเห็นได้ว่าข้อความในพระไตรปิฎก เป็นภาษาที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง มีสำนวน
เฉพาะและมีลักษณะของการกล่าวซ้ำๆ มากมาย แต่เมื่อผู้แต่งได้นำมาปรับเป็นพระธรรมเทศนาของ
พระพุทธเจ้าในเรื่องกามนิต ก็จะเห็นได้ว่า ข้อความมีลักษณะราบรื่น สมจริงมากยิ่งขึ้น อ่านง่าย เข้า
ใจได้ง่าย ดังที่ผู้แต่งได้แปลหัวข้อธรรมออกมาอย่างชัดเจน นอกจากนี้ ก็ยังมีลักษณะกลมกลืนกับ
บทสนทนาอื่นๆ ที่ปรากฏอยู่ในเรื่องอีกด้วย

แนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทสนทนาที่เป็นพระธรรมเทศนาก็คือ อริยสัง
ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ และนิพพาน

บทสนทนาที่ผู้แต่งได้สร้างขึ้นใหม่นั้น มีปรากฏอยู่ทั่วไป ทั้งนี้ก็เพราะผู้แต่งต้องการให้เรื่อง
กามนิต มีความสมจริง สมตามลักษณะของนวนิยายนั่นเอง แต่บทสนทนาที่ช่วยนำเสนอแนวคิดทาง
พุทธศาสนาค่อนข้างเด่นชัดมีดังต่อไปนี้

เหตุการณ์ตอนที่กามนิตและวาสิฏฐีนัดพบกันที่เทวาลัยพระกฤษณ์ ก่อนหน้าที่กามนิตจะ
เดินทางกลับกรุงอุชเชนี ทั้งสองได้พูดพรั่ำพรรณนาถึงความคิดถึงที่ทั้งสองมีต่อกัน เมื่อหญิงผู้วิเศษ
รับอาสาจะทำนายความเป็นไปในอนาคตของทั้งสอง วาสิฏฐีไม่ยอมพร้อมทั้งได้กล่าวถึงความไม่
แน่นอนของชีวิตออกมา

“หากเราไม่พบกันอีกบนโลกนี้ เราก็จะรักษาความซื่อสัตย์ต่อกันตลอดไปมิใช่หรือ
เธอ? เมื่อชีวิตอันสั้นและล้วนเป็นทุกข์อยู่ในโลกนี้สิ้นไปแล้ว ก็ขอให้เราทั้งสองไปพบกันใน
วิมานสวรรค์ร่วมสุขกันต่อไป กามนิต เธอจงให้สัญญาข้อนี้แก่ฉันหน่อย จะทำให้ฉันชุ่มชื่นใจ
ต่อผู้ต่อความทุกข์ที่อาจมีมาได้ดีกว่าถ้อยคำอันเล้าโลมอย่างอื่น เพราะฉันเชื่อว่ากรรม เราจะ
หลีกหนีไม่พ้น ต้องปล่อยไปตามกรรม เหมือนดังกระแสน้ำที่พัดพาเอาต้นอ้อลอยไปฉะนั้น”

ข้าพเจ้าตอบว่า “วาสิฏฐี ยอตรัก ถ้าจะต้องอาศัยความเป็นไปของกรรม ไฉนเราจะ
ได้พบกันเล่า? แต่ให้เราหวังว่าจะได้พบกันใหม่ในโลกนี้ดีกว่า”

^{๒๕๙} ที.ม. ๑๐/๒๕๕-๒๕๕๙.

วาสิฏฐี “ในโลกนี้มีแต่สิ่งมายาไม่แน่นอน แม้แต่เวลาที่เรารู้สึกว่าขณะนี้ก็ไม่ใช่ของเรา จะมีแน่ก็แต่ในสวรรค์...”

ข้าพเจ้า “สวรรค์มีหรือ? ถ้ามี อยู่ที่ไหน?”

วาสิฏฐี “สวรรค์อันมีความสว่างรุ่งเรืองหาเขตมิได้นั้น มีอยู่ทางทิศตะวันตก ถ้าผู้มีใจเด็ดเดี่ยวรู้สึกเบื่อหน่ายในสิ่งซึ่งเป็นวิสัยโลก แล้วตั้งจิตเป็นสมาธิ มุ่งแต่สถานอันเป็นบรมสุขก็จะได้ไปจุติอยู่ในดอกบัวบนแดนสวรรค์ ผู้ใดมุ่งแต่สวรรค์ ก็จะเป็นปัจจัยให้เกิดดอกไม้ทิพย์ขึ้นในน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ในทะเลแก้ว ความตรึกนึกที่บริสุทธิ์ทุกครั้ง ความดีที่กระทำทุกเมื่อเป็นเหตุให้ดอกไม้ทิพย์เจริญยิ่งขึ้น ถ้าความคิดวาจาและการกระทำเป็นไปในทางชั่วก็จะเป็นเหมือนดังหนอนที่บ่อนไส้ให้ดอกไม้ทิพย์นั้นเหี่ยวแห้งไปโดยเร็ว”...^{๑๓๐}

บทสนทนาที่สะท้อนให้เห็นความไม่แน่นอนของชีวิต ดังที่วาสิฏฐีบอกว่ามีแต่สิ่งมายาไม่แน่นอน และสะท้อนให้เห็นว่าชีวิตล้วนเป็นทุกข์ ชีวิตล่องลอยไปตามกรรม บทสนทนานี้กล่าวถึงเพียงสวรรค์ว่าเป็นทางออกของความไม่แน่นอน นั่นคือ สวรรค์เป็นสถานที่อันขม่มั่นคง ยังไม่ได้กล่าวถึงนิพพาน แต่ก็เริ่มเป็นช่วงเริ่มต้นที่ทำให้ตัวละคร ได้ตระหนักถึงความไม่เที่ยงแท้ ความเป็นทุกข์ของชีวิต และเริ่มให้ผู้อ่านได้ตระหนักเห็นแนวความคิดทางพุทธศาสนานี้ไปพร้อมๆ กับตัวละคร

ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ หลังจากที่พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาที่มีเนื้อหาแสดงถึงอริยสัจสี่ ปฏิจตสมุปบาท ไตรลักษณ์ และนิพพาน ให้กามนิตฟัง กามนิตเห็นว่าไม่ตรงกับความเชื่อเดิมของตนที่เห็นว่า บุคคลเมื่อตายไปแล้ว ย่อมไปอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง หรือกลับไปรวมสู่สภาพซึ่งเป็นธาตุเดิม ตรงกับอาดมัน หรือปรมาตมัน สิ่งที่กามนิตต้องการทราบชัดเจนก็คือ การขึ้นไปอยู่บนสวรรค์เพื่อให้ได้พบกับวาสิฏฐี แต่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสรับรองเรื่องสวรรค์ ทำให้กามนิตเข้าใจผิดไปอีกว่า การที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตรัสเรื่องสวรรค์ ก็เพราะไม่มีสวรรค์ เป็นการพยายามหาความหลุดพ้นเพื่อความสูญนั่นเอง เป็นความเห็นผิดตรงกันข้ามจากความเห็นเดิมที่ว่าเที่ยง บทสนทนาต่อไปนี้เป็นส่วนที่แสดงให้เห็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าที่ช่วยปรับให้กามนิตได้เห็นตรงกับแนวความคิดทางพุทธศาสนา

“ดูก่อน อาคันตุกะ ท่านได้บอกเราแล้วมิใช่หรือว่าภายในหนึ่งเดือนท่านจะไปเฝ้าแทบบาทมุลพระพุทธเจ้า ณ เขตวันจังหวัดสาวัตถี?”

“ข้าพเจ้าหวังไว้เช่นนั้น ท่านผู้เจริญ เหตุไฉนท่านจึงถาม?”

“กระนั้น เมื่อท่านได้เฝ้าแทบบาทมุลพระศาสดา ท่านจะคิดอย่างไรเมื่อได้เห็นพระรูปกาย? และเพียงอาจถูกต้องพระกายเท่านั้นหรือ ที่รู้ว่าเป็นองค์ คือพระพุทธเจ้า?”

“หามิได้ ท่านผู้เจริญ”

“หรือบางที เมื่อพระศาสดาตรัสกะท่าน ตัวท่านรู้สึกด้วยใจ และความที่ตัวท่านเห็นขึ้นในดวงจิตนั้น เข้าใจว่าเป็นพระพุทธเจ้าหรือ”

“หามิได้ ท่านผู้เจริญ”

^{๑๓๐} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๔๕.

“ถ้าเช่นนั้น รูปและนามหรือกายและใจรวมกัน คือพระพุทธรูปเจ้า?”

“ข้าพเจ้าไม่เห็นเช่นนั้นเลย ท่านผู้เจริญ”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านคิดหรือเปล่า ว่าพระพุทธรูปเจ้ามีความเป็นอยู่นอกเหนือจากพระกายหรือพระมนัส หรือว่านอกเหนือทั้งสองประการ? สหาย ความเห็นของท่านดังนี้หรือ?”

“พระพุทธรูปเจ้า ตามที่ข้าพเจ้าคิดเห็น ย่อมเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากสิ่งที่กล่าวภาวะแห่งพระองค์ไม่พึงเห็นได้จากสิ่งเหล่านี้”

“เช่นนั้น ถ้ากายอันมีลักษณะที่จะให้เกิดความรู้สึกขึ้นได้ ยังไม่เป็นเหตุให้ท่านรู้ว่าพระพุทธรูปเจ้า แล้วก็มีอำนาจอย่างอื่นอะไรอีก ที่จะทำให้ท่านเห็นแจ้งในพระองค์?”

“ท่านผู้เจริญ อำนาจอื่นดังที่ว่า ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าไม่มี”

“ดูก่อน สหายกามนิต ถ้าเช่นนั้น ในโลกที่เห็นอยู่นี้ ตามความจริงท่านก็ไม่สามารถเห็นพระกายอันแท้จริงของพระพุทธรูปเจ้าได้ แล้วท่านจะควรกล่าวลหะหรือว่าพระพุทธรูปเจ้าหรือภิกษุที่หลุดพ้นแล้วจากบาปมลทินทั้งปวงนั้น เมื่อตายแล้วก็สูญ คือไม่มีอะไรเป็นได้อีกต่อไป ในเมื่อท่านไม่มีอำนาจญาณตรรกะที่จะเห็นพระสาระอันแท้จริงของพระองค์ได้?”^{๓๓๐}

บทสนทนานี้มีลักษณะเป็นปุจฉา-วิสัชนา พระพุทธรูปเจ้าถาม กามนิตตอบ เป็นการพิสูจน์ว่า กามนิตไม่สามารถหาสิ่งใดมายืนยันได้ว่า ความเห็นของตนที่ว่า พระพุทธรูปเจ้าหรือภิกษุที่หลุดพ้นแล้วจากบาปมลทินทั้งปวงนั้น เมื่อตายแล้วก็สูญไป ว่าเป็นความเห็นที่ถูกต้อง

แม้ว่าบทสนทนานี้จะไม่แสดงแนวความคิดทางพุทธศาสนาอย่างชัดเจนนัก แต่ก็เป็บบทสนทนาที่ช่วยจำแนกให้เห็นความคิดเรื่องนิพพานว่าแตกต่างจากความเห็นของกามนิตที่เห็นว่าเที่ยงหรือเห็นว่าขาดสูญได้อย่างชัดเจน และช่วยให้ผู้อ่านได้ไตร่ตรอง พิจารณาไปตามคำถาม คำตอบของพระพุทธรูปเจ้าและกามนิตด้วย ซึ่งก่อให้เกิดความรู้และปัญญามากขึ้น

บทสนทนาที่ผู้แตงนำเสนอแนวความคิดทางพุทธศาสนาอีกบทหนึ่งก็คือ เหตุการณ์ตอนที่กามนิตและวาสิฏฐีอุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดีและได้เดินทางท่องเที่ยวไปคูดงคาสวรรค์ ในที่นี้ทั้งสองได้ยินเสียงจักรวาลที่ลอยมากระทบกัน

กามนิต “แปลกจริง ครั้งหนึ่งเมื่อฉันเที่ยวจาริกไป ได้พบที่พักรับประทานอาหารน้อยอยู่ปากช่องหุบเขา ถัดกระท่อมเข้าไปหน่อย มีลำธารน้อยน่ารักอยู่สายหนึ่ง น้ำใสไหลรินๆ ฉันได้ลงไปล้างเท้า ถึงเวลากลางคืน ผนตกหน้าใหญ่ ฉันนอนลึ้มตาอยู่ในกระท่อมได้ยินเสียงน้ำในลำธาร ซึ่งเมื่อตอนเย็นยังไหลรินๆ กลายเป็นเสียงไหลพลุ่งพล่านโครมครามหนักขึ้นทุกที และในคราวเดียวกันนี้ ได้ยินเสียงอะไรกระทัดกรวดกรวดฟัวฟัว ไม่ทราบว่าเป็นเสียงอะไร รุ่งเช้าได้เห็นลำธารน้อยนั้น กลายเป็นโกรกธารที่เดือดพล่าน น้ำไหลดันกันมารวมกับเทตรงลงมา จากฟ้า กระทบถูกแก่งผาแตกกระจายเป็นฟองขาว มีกำลังแรงดันก้อนหินหมึกมากลิ่งกระทบกัน นี่เองคือ เสียงที่ตั้งเป็นฟ้าผ่า เมื่อได้มาเห็นที่นี้ อันมีเสียงดังเช่นเดียวกันทำให้ระลึกถึงที่ได้เห็นในคราวนั้นได้ทันที ดังนี้ว่าจะว่กระไร?”

^{๓๓๐} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๑๘-๑๒๐.

วาสิฏฐี “เป็นเพราะมีเสียงอย่างเดียวกัน แต่ว่าเสียงที่ได้ยินครั้งนั้นเป็นเสียงหินกระทบกัน ส่วนเสียงที่ได้ยินในแม่คงคาบในสวรรค์นี้ เป็นเสียงจักรวาลต่างๆ ที่หมุนลอยไปแล้วกระทบกัน จึงดังเป็นฟ้าผ่า”

กามนิตแสดงกิริยาตกใจ “จักรวาลหรือ?”

วาสิฏฐียิ้ม ทันทีตัวก็เลื่อนลอยไป กามนิตตกใจว่าวาสิฏฐีไว้ แล้วพูดว่า

“วาสิฏฐีระวังให้ดี ขึ้นเลื่อนลอยไป จะไปตกอยู่ในอำนาจอะไรก็ไม่ได้ ออกวิตกกอกสั้นอยู่แล้วละ ไม่อยากจะให้พลัดกันไป”

วาสิฏฐี “ก็อย่างนั้น เธอจะตามฉันมาไม่ได้หรือ?”

กามนิต “ขอยอมตามไปจริงๆ แต่จะรู้ได้อย่างไร ว่าไม่มีเหตุเภทภัยทำให้เราต้องพลัดกัน? ถึงว่าเราจะอยู่ต่อไปในที่นี้ ก็ยังรู้ไม่ได้ว่าอาจจะต้องพรากกันไกลจากแดนบรมสุขนี้ไปสู่แดนอันหาเขตมิได้แล้วจะได้รับทุกข์ทรมานสักปานไร?”

วาสิฏฐี “แดนอันหาเขตมิได้” แล้วนางเหม่อมองดูไปทางแม่คงคาจนสุดสายตา เห็นเป็นเส้นเขตดำจดขอบฟ้า มีอาการดั่งว่าจะคิดซ้ำแรกเลยเขตนั่นเข้าไปดูอีก แล้วพูดว่า “อันบรมสุขในสวรรค์จะมีเขตสุดบ้างไหมหนอ?”^{๑๓๒}

บทสนทนาที่กามนิตและวาสิฏฐีได้พูดคุยกันถึงเรื่องเสียงจักรวาลกระทบกันทำให้เริ่มไม่แน่ใจว่า สวรรค์สุขชาติจะยืนยงมั่นคงจริงหรือไม่ กามนิตกลัวว่าวาสิฏฐีจะพลัดพราจากตนไปอีก ส่วนวาสิฏฐีนั่นต้องการที่จะรู้ความจริงเกี่ยวกับคงคาสวรรค์ และอยากรู้ว่า “แดนอันหาเขตมิได้” นั้นเป็นเช่นไร กามนิตไม่ยอมไปสู่ “แดนอันหาเขตมิได้” เพราะกลัวจะได้รับทุกข์ทรมาน แต่สำหรับวาสิฏฐี ซึ่งได้รับฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้ามาแล้ว สนใจว่า “แดนอันหาเขตมิได้” นั้น คือ นิพพานตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้หรือไม่

จะเห็นได้ว่าบทสนทนาที่แสดงให้เห็นถึงความคิดที่ต่างกันของกามนิตและวาสิฏฐี กามนิตยังคงกลัวการพลัดพราไม่ยอมต้องทนทุกข์ทรมานเหมือนที่เคยเป็นมาอีก ส่วนวาสิฏฐีต้องการพิสูจน์ว่านอกจากคงคาสวรรค์แล้วยังมีดินแดนใดอยู่อีก และอีกประการหนึ่งก็คือบทสนทนาที่ได้สะท้อนให้เราเห็นชัดถึงความไม่แน่นอนของสวรรค์สุขชาติ จะเห็นได้จากกาลไพลเวียนเปลี่ยนแปลงของคงคาสวรรค์และการกระทบกันของจักรวาลที่หมุนลอยไปต่างๆ เป็นการกระตุ้นให้ผู้อ่านมองเห็นแนวความคิดความเป็นอนิจจังของชีวิต

เหตุการณ์ตอนที่สวรรค์สุขชาติเริ่มเสื่อมสลาย กลีบดอกบัวเหี่ยวจนม้วนกลับ บางกลีบก็หลุดร่วงลงไปลอยอยู่ในสระ ทำให้กามนิตและชาวสวรรค์สุขชาติตกใจอย่างรุนแรง กามนิตถามเหตุที่เกิดขึ้นนี้กับวาสิฏฐี วาสิฏฐีก็ได้ตอบคำถามอันโยงไปถึงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า

กามนิตคิดว่าแขนวาสิฏฐีไว้ด้วยอาการตื่นเต้น พูดว่า “วาสิฏฐีที่รัก หล่อนได้เห็นและได้ยินอะไรไหมเล่า? นี่เป็นเรื่องราวอะไรกันหนอ? แปลไม่ออก”

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

วาสิฏฐีมองดูกามนิต เมื่อสงบกิรียาเป็นปกติ แล้วยิ้ม ตอบว่า “เรื่องนี้พระองค์ทรงทราบอยู่แล้ว จึงได้ตรัสว่า

“มีเกิดมีตาย ถึงแก่ความทำลายเป็นสิ้น

“เหมือนกับสวนในโลกและดอกฟ้าในสวรรค์ย่อมร่วงโรยไป”

กามนิต “ใครเป็นผู้กล่าวความข้อนี้ อันทำลายความหวังเสีย?”

วาสิฏฐี “ก็ใครเล่า นอกจากพระองค์พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้ทรงทราบแจ้งแล้ว ซึ่งสัมผัสภาวะความเกิด และยถาภูตตะฎาณ ความรู้จริง? พระองค์ผู้ทรงพระกรุณาแก่มนุษย์ ได้ทรงแสดงหลักธรรมไว้ชัดแจ้ง เพื่อให้เราตื่นลืมตาเห็นความจริงทุกๆ คน ว่าโลกและสัตว์ที่มีอยู่ในโลกทั้งดีเลว เทวดา มนุษย์ หรือปีศาจ ก็ตกอยู่ในอำนาจลักษณะความไม่คงที่ พระองค์เป็นผู้ทรงนำทางให้ออกจากโลกอันไม่คงที่นี้ไป พระองค์คือพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๑๓๓}

บทสนทนาที่สะท้อนให้เห็นถึง ความเป็นอนิจจังของชีวิต อันเกิดขึ้นจากการเสื่อมสลายของสวรรค์สุขาวดี การที่กามนิตตกใจและถามวาสิฏฐี ช่วยแสดงให้เห็นถึงอาการตระหนกตกใจของกามนิตต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ดี และยังช่วยจุดความสงสัยขึ้นในใจของผู้อ่านด้วย

นอกจากนี้ การบอกให้ทุกคนเห็นความจริงว่า ทุกสิ่งทุกอย่างต่างก็ตกอยู่ในอำนาจลักษณะความไม่คงที่ที่ช่วยรับรองแนวความคิดความเป็นอนิจจังของชีวิตได้ดี และวาสิฏฐีได้ให้คำตอบต่อกามนิตว่า ผู้ที่รู้ตามความเป็นจริง และได้กล่าวประโยคที่เป็นความจริงนี้ขึ้นออกมา ก็คือ พระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้า นับเป็นการกล่าวยกย่องผู้คิดค้นหลักธรรมทางพุทธศาสนาอีกทางหนึ่งด้วย

เหตุการณ์ตอนที่องคุลิมาลปฏิบัติเสธที่จะลอบสังหารสาตาเคียรตามแผนการเดิมที่วางไว้จนทำให้วาสิฏฐีโกรธ องคุลิมาลก็ได้กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นมา ทำให้วาสิฏฐีเกิดความสงสัย และอยากรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นทั้งหมด

“สาวกอะไร? พระบรมศาสดาอะไรกัน?” นี่เป็นคำถามของฉันทที่หลุดออกมาเองโดยคอยฟังไม่ทันใจ แต่ถ้อยคำอันแปลกของชายผู้ที่ฉันทคิดไม่เห็นว่าเป็นคนชนิดไรนี้ ทำให้รู้สึกอยากฟังต่อไปอีก

องคุลิมาลตอบคำถามของฉันทว่า “พระองค์ซึ่งเขาขนานพระนามว่า พระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นแหละ เป็นพระบรมศาสดาของฉันท ในเวลานี้เธอคงจะได้ยินพระนามมาบ้างแล้วกระมัง?”

ฉันทสันศิระชะ

องคุลิมาลกล่าวต่อไป “ฉันทถือว่าคุณได้บุญมากคือได้เป็นผู้กล่าวพระนามพระผู้มีพระภาคเป็นครั้งแรกแก่ตัวเธอ ถ้าองคุลิมาลครั้งหนึ่งเมื่อยังเป็นโจรผู้ร้าย ได้ทำบาปไว้ให้แก่เธอมากเพียงใดก็ดี แต่บัดนี้ในฐานะที่เป็นสาวก ก็จะได้ทำบุญแก่เธอให้สมกันละนั่น”

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

ฉันถามองคุณสิมาล มีอาการตั้งใจฟังจริงๆ ว่า “ที่เธอเรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้คือใคร? ท่านทำประการใด ให้เธอกลายเป็นผู้มีกิริยาวาจาเปลี่ยนแปลง อย่างคิดไม่เห็นถึงดังนี้? และบุญกุศลอะไรที่จะมาได้แก่ฉัน เมื่อได้ยินถึงนามนั้น?”

องคุณสิมาลตอบว่า “แม้แต่ได้ยินพระนามซึ่งมีผู้ขานว่าพระตถาคต ก็ประหนึ่งว่าได้บังเกิดแสงสว่างในครั้งแรกแก่ผู้อยู่ในที่มืด แต่ฉันจะเล่าเรื่องให้เธอฟังทั้งหมด ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงพบฉัน และได้ทรงเปลี่ยนวิถีทางเดินในชีวิตของฉันเป็นประการใด ถ้าหากว่าเรื่องไม่เกิดขึ้นในวันนี้แล้ว การณ์ต่อไปก็จะเป็นเหมือนอย่างที่เป็นใหม่อยู่เดี๋ยวนี้”^{๑๓๔}

บทสนทนาที่ช่วยให้วาสิฏฐีได้รู้จักพระบรมศาสดาผู้ประเสริฐ ผู้อ่านจะเห็นได้ถึงความอยากรู้อยากเห็นของวาสิฏฐีเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับองคุณสิมาล และความภาคภูมิใจขององคุณสิมาลที่ได้เป็นผู้กล่าวชื่อนี้ให้วาสิฏฐีฟัง และคำถามของวาสิฏฐีที่ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าคือใคร ท่านทำอย่างไรที่ทำให้ห้องคุณสิมาลเปลี่ยนไปเช่นนี้ ทำให้ผู้อ่านพลอยสงสัยตามไปด้วย

เหตุการณ์ตอนที่สวรรค์สุขาวดีใกล้ถึงกาลเสื่อมสลาย ทุกสิ่งทุกอย่างบนสวรรค์สุขาวดีมีอาการผิดเพี้ยนไปหมด ทำให้กามนิตเข้าใจถึงความไม่เที่ยงแท้ของสวรรค์สุขาวดีมากขึ้น บทสนทนามีว่า

กามนิตชี้ไปทางสิ่งเหล่านี้ ที่มีอาการวิปริตไปหมดและพูดว่า “วาสิฏฐีเห็นอยู่แก่ตาอย่างนี้ใครเล่าจะยินดี?”

วาสิฏฐีตอบว่า “เพราะเหตุนี้บุคคลจึงพอจะรู้สึกยินดีต่อสิ่งที่แลเห็นอยู่นี้ได้ หากว่าสภาพที่เป็นอยู่ไม่มีอาการผันแปรต่อไป และไม่มีสภาพอื่นที่สูงกว่านี้ แต่ความจริงหาเป็นอย่างนั้นไม่ ยังมีสภาพที่สูงขึ้นไปกว่านี้ เพราะสภาพที่เป็นอยู่ย่อมมีความทรุดโทรม แต่สภาพที่เหนือมันขึ้นไป หากมีความทรุดโทรมหรือมูลเหตุแห่งความทรุดโทรมไม่ สภาพที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้พระบรมศาสดาตรัสว่า เป็นสภาพแห่งความสุขอันไม่คงที่ และเพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า ถ้าเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นย่อมถึงความสลายในที่สุด ก็เท่ากับได้รู้ถึงสิ่งที่ไม่เกิด”

กามนิตได้ฟังดังนี้ ดวงหน้าค่อยแจ่มใส เหมือนดอกไม้ที่กำลังจะเหี่ยวเพราะขาดน้ำ ต้องฝนโปรยลงมากลับสดชื่นฉะนั้น ได้พูดว่า

“วาสิฏฐี ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่หล่อนเถิด ฉันจะพบความทุกข์ได้ก็เพราะหล่อนเวลานี้รู้สึกในความจริงขึ้นบ้างแล้ว เราหลงผิดมาแต่เดิม ก็ด้วยข้อนี้ คือข้อที่ปรารถนาสุขสมบัติชนิดที่ไม่สูงพอ เรามัวปรารถนาแต่ความสุขในสวรรค์ ซึ่งตามสภาพย่อมมีความทรุดโทรมและทำลายไป สิ่งที่ทรงความเป็นอยู่คงที่ ก็เห็นจะเป็นจำพวกดาวซึ่งใคร่ไปตามวิถีแห่งกฎที่ยั่งยืน ดูซิ วาสิฏฐี สิ่งทั้งหลายที่เห็นอยู่รอบตัวเราปรากฏว่ามีความทรุดโทรมเข้าครอบงำ แต่ว่าแม่น้ำน้อยนั้น ซึ่งเป็นกิงลำธารของคงคาสวรรค์ไหลมาสู่สระของเรา มีน้ำขาวบริสุทธิ์รุ่งเรืองดังดวงดาว จำนวนน้ำก็ไม่บกพร่อง คงมีสมบัติอยู่เสมอ ก็เพราะลำน้ำนี้ไหลมาจากโลกดาว น่าจะพยายามตั้งความปรารถนาไปเกิดอยู่ในหมู่เทพประจำดาว เพื่อหนีให้พ้นจากโลกที่ตายได้”

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๐-๑๙๑.

วาสิฏฐี “เหตุใดเราจะสามารถไปโลกนั้นไม่ได้? เพราะฉันได้ยินมาแน่นอนว่าพระโยคาวจรผู้มีเพียร ทำความบำเพ็ญโยคะเพ่งเล็งต่อพรหมโลกย่อมไปเกิดในแดนนั้นได้ ถึงเวลานี้ ก็ยังไม่ล่วงเวลาที่เราคควรมุ่งหมายไปเกิดในโลกนั้น เพราะในบทหลังคิดของพระภควัด (ภควัดคีตา) มีอยู่บทหนึ่งว่า

“เมื่อปรารถนาภพหน้าใด ขณะจะตายจงเพ่งไว้ในใจให้แน่วแน่ จิตก็จะไปจุติในภพตามลักษณะที่ปรารถนาไว้”

กามนิต “วาสิฏฐี หล่อนให้สติฉัน ให้มีกำลังใจล้ำยิ่งกว่าอะไรหมด ขอให้เราตั้งดวงจิตเพ่งเพื่อให้ไปเกิดใหม่ในพรหมโลกเถิด”^{๑๓๕}

จะเห็นได้ว่า เนื่องจากวาสิฏฐีเคยฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็นพื้นฐานเบื้องต้นอยู่ก่อนแล้ว เป็นผู้ที่น่าเอาพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้ามาพิจารณาไปพร้อมกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรอบกายเสมอ ทำให้วาสิฏฐีโน้มนำไปสู่การคิดถึงพระนิพพาน อันเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสบอกไว้ว่าเป็นแดนที่ไม่มีอาการผันแปรต่อไป

แต่สำหรับกามนิต แม้จะได้เห็นสวรรค์สุขาวดีที่ตนยึดมั่นมาตลอดว่าเป็นสถานที่มั่นคง กำลังจะเสื่อมสลายลง ไป กามนิตก็ยังคงเข้าใจผิดไปอีกว่า ที่ตนได้พบกับความเสื่อมสลายของสวรรค์สุขาวดีก็เพราะปรารถนาสุขสมบัติที่ไม่สูงพอ ความคิดของกามนิตจึงเป็นการปรารถนาสุขสมบัติที่สูงขึ้นไปอีก ซึ่งดินแดนที่กามนิตแลเห็นและเข้าใจว่าสูงที่สุดในขณะนี้ก็คือพรหมโลก ดังนั้นกามนิตจึงปรารถนาจะไปเกิดบนพรหมโลกต่อไป

อาจกล่าวได้ว่า บทสนทนานี้ สะท้อนให้เห็นแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาเรื่องนิพพานที่ปรากฏในคำพูดของวาสิฏฐี ซึ่งได้กล่าวถึงสภาพที่หาความทรุดโทรมหรือมูลเหตุแห่งความทรุดโทรมมิได้ เป็นสภาพที่ไม่มีอาการผันแปร และไม่มีสภาพอื่นที่สูงไปกว่า

เมื่อกามนิตและวาสิฏฐีอุบัติขึ้นบนพรหมโลก อยู่มาเป็นเวลาช้านานก็เริ่มสังเกตเห็นความผิดปกติของดาวท้าวมหาพรหม จึงได้กล่าววาทถามตอบกันและกันว่า

“วาสิฏฐี หล่อนก็สังเกตเห็นด้วยหรือ นี่ท้าวมหาพรหมเกิดเป็นอะไรไป?”

ล่วงมาสี่โกฏิปีวาสิฏฐีย้อนถามว่า “ท้าวมหาพรหมเกิดเป็นอะไรไป วัตรดีมีมวลงทุกที?”

ทันใดนั้น เป็นเวลาห้าโกฏิปี กามนิตจึงกล่าวรับว่า “ฉันก็เห็นเป็นเช่นนั้น”

ครั้นล่วงมาครู่หนึ่งราวพันล้านโกฏิปี กามนิตพูดขึ้นอีกว่า “ฉันดูเหมือนวัตรดีทำมหาพรหมกลับรุ่งเรืองขึ้นอีก”

ล่วงมาเจ็ดโกฏิปี วาสิฏฐีจึงได้ตอบว่า “วัตรดีของท้าวมหาพรหมหาได้ทวีขึ้นไม่ กลับจะมวลงทุกที”

กามนิต จึงนั่งอ้นอยู่ครู่หนึ่งเป็นเวลาสองพันล้านโกฏิปีแล้วกล่าวว่า “ฉันสนเท่ห์ใจนักว่าเป็นอย่างไร จะหมายความว่าอย่างไร”

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗-๒๑๘.

วาสิฏฐี ถอนหายใจอยู่เก้าแสนโกฏิปี ตอบว่า “หมายความว่ารำลึกมีของทำมหาพรหมกำลังตกอยู่ในอันตรายที่จะหมดไปโดยไม่มีเพิ่มเติม”

กามนิต ตกตะลึงไปเจ็ดแสนโกฏิปี ได้สติขึ้นมาคำนวณว่า “เป็นไปไม่ได้ วาสิฏฐีเป็นไปไม่ได้ ถ้าเช่นนั้น ความสว่างรุ่งเรืองที่มีอยู่ในพรหมโลกนี้ทั้งหมด จะเป็นอย่างไรต่อไป?”

วาสิฏฐี หวนนึกถึงความเก่าอยู่แปดพันโกฏิปี ค่อยๆ เอ่ยคำละหมื่นปีว่า “พระองค์คงจะทรงเห็นความจริงข้อนี้จึงตรัสว่า

“สูงลิ่วไปจนถึงความสว่างอันล้ำเลิศแห่งสวรรค์ มีเกิดแล้วก็มีดับ

“จงรู้ไว้เถิดว่า ความเป็นไปในอนาคตนั้นแล ย่อมดับเสียจนกระทั่งรำลึกมหาพรหม”

ล่วงมาเป็นเวลาอีกเล็กน้อย ราวสองสามพันโกฏิปี กามนิตถามด้วยอาการวิตกว่า “ใครเป็นผู้กล่าวคำอันน่ากลัวทำลายความหวังของโลกนั้น?”

วาสิฏฐี ตอบโดยเร็วในเวลาสามโกฏิปีว่า “ก็จะมีใครอีก นอกจากพระบรมศาสดา พระสัพพัญญูสัมมาสัมพุทธเจ้า?”^{๑๓๖}

บทสนทนาที่แสดงให้เห็นถึงความไม่ยั่งยืนของพรหม โลกที่เริ่มมีอาการเสื่อมลงเรื่อยๆ จากการสังเกตเห็นของกามนิตและวาสิฏฐี สะท้อนให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต แม้แต่พรหม โลกซึ่งเป็นดินแดนที่สมบูรณ์ที่สุด และสูงที่สุดในความคิดของกามนิต เมื่อมีเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องมีเสื่อมสลายไป และเมื่อมีความเสื่อมสลาย นั่นก็หมายความว่ามีการเปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดความทุกข์ ดังจะเห็นได้จากการที่กามนิตเป็นทุกข์ตกตะลึงและคาดไม่ถึงว่า แม้แต่พรหม โลกก็ยังคงต้องเสื่อมสลายลงไป ซึ่งทำให้ผู้อ่านได้ถูกคิดตามไปด้วย และวาสิฏฐีเมื่อสรุปเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเข้าสู่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สวรรค์จนแม้แต่พรหม โลก มีเกิดแล้วก็มีดับ ไม่เว้นแม้แต่รัศมีของมหาพรหมผู้เป็นเจ้าของสิ่งทั้งปวง ยิ่งเป็นการยืนยันว่า ไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นแล้วจะตั้งอยู่ตลอดไปได้ เมื่อถึงเวลาหนึ่งก็ต้องดับสลายไป ถือว่าเป็นกฎของธรรมชาติ ยกเว้นพระนิพพานเท่านั้น เพราะอยู่นอกเหนือจากกฎเหล่านี้

หลังจากวาสิฏฐีเล่าเรื่องราวของตนเองพร้อมทั้งการปรินิพพานของพระพุทธรูปเจ้าให้กามนิตฟังทั้งหมด ทำให้กามนิตเริ่มตระหนักถึงความไม่แน่นอนของชีวิต บทสนทนาต่อไปนี้ก็แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางความคิดของกามนิต และยิ่งเป็นการย้ำให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต และนิพพานมากขึ้นด้วย

กามนิต “ขอความเจริญจงมีแก่หล่อนเถิด ที่ความรักของหล่อนชักนำให้ขึ้นมาอยู่บนนี้ได้ ถ้าหล่อนไม่ตามขึ้นมาบนนี้ด้วย ปานนี้ฉันจะไปอยู่ในภพไหนอีกต่อไปก็ทราบไม่ได้จริงอยู่ ในเวลานี้เราก็กังไม่รู้ว่าจะสามารถช่วยตัวเองให้พ้นภัยในคราวที่โลกาณุโลกถึงกาลประลัยได้อย่างไรแต่กระนั้นถ้อยคำที่หล่อนกล่าวมาแล้ว ทำให้ฉันมีความเชื่อมั่นในใจ เพราะดูหล่อนมิได้มีความวิตกหวาดสะดุ้งต่อสิ่งที่จะถึงกาลประลัยไปอยู่แล้วแม้แต่น้อย เปรียบเสมือนแสงแดดอยู่ในกลางพายุ จะสะท้อนด้วยก็หาไม่”

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒-๒๒๓.

“ผู้เคยพบเหตุการณ์ที่ใหญ่กว่า ย่อมไม่มีความหวั่นสะเทือนแม้แต่น้อยเหตุการณ์ครั้งนี้ คือสกลจักรวาลจะต้องถึงปางประลัยไป แม้ดูเป็นใหญ่เหลือประมาณ ถ้าเปรียบกับเหตุการณ์ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จเข้าปรินิพพานก็นับว่าเล็กน้อย เพราะบรรดาที่เราเห็นอยู่โดยรอบนี้ เป็นแต่อาการที่เปลี่ยนไปตามธรรมดาเท่านั้น แล้วชีพทั้งหลายเหล่านี้ ก็จะเข้าสู่แดนแห่งความเกิดอีก ทำวามหาพรหมที่เห็นอยู่นั้นกำลังเป็นบำเพ็ญทางด้านทานต่อสิ่งที่ด้านทานไม่ได้และบางที่จะมองดูเราด้วยวิเศษยา ที่เห็นเรายังส่องแสงอยู่เรื่อยๆ ไม่ลดลง ทำวามหาพรหมนี้ ซึ่งเผอิญมาสิ้นบุญถึงเมื่อถึงกาลประลัยแล้ว คงจะไปเกิดใหม่ในภูมิต่ำลง และมีผู้ตั้งปณิธานจะได้จุติมาเป็นทำวามหาพรหมต่อไป บุคคลจะไปสู่ภพใดก็ด้วยมีปณิธานอันแน่วแน่ ประกอบด้วยกรรมเป็นเครื่องชักนำไป โดยสรุป สิ่งทั้งหลายก็เป็นไปตามสภาพของมัน ไม่ได้ไม่ชั่ว เกิดมาจากธาตุเดียวกัน ฉะนั้นจึงเห็นว่าเป็นสิ่งเล็กน้อย และเพราะด้วยเหตุเดียวกันนี้ ฉะนั้นไม่เห็นเป็นของน่าตกใจกลัวอย่างไร ช้ำจะเป็นที่น่ายินดีที่เผอิญได้มีชีวิตอยู่เห็นในระวางกาลประลัย เพราะถ้าหลงไปว่าพรหมโลกเป็นอนันตตะไม่มีเขตสุดแล้ว ก็จะเลยไม่มีญาณความหยั่งรู้สิ่งไรที่เลิศกว่า”

“เช่นนั้น หล่อนก็รู้สึกสิ่งซึ่งเลิศกว่าพรหมโลกนั้นอย่างนั้นหรือ?”

“พรหมโลกนี้ กำลังจะสิ้นไปเธอก็เห็นอยู่ แต่มีแห่งหนึ่งไม่มีความสิ้นไป ไม่มีเบื้องต้นและเขตสุด ซึ่งพระบรมศาสดาเคยตรัสว่า มีอายตนะ (แดน) อันหนึ่ง ไม่ใช่ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม ไม่ใช่นามธรรม มีอารมณ์ยึด ไม่ใช่โลกนี้โลกหน้า ไม่ตั้งอยู่ในทิศไหน ตำบลไร ไม่ใช่เมืองแก้ววิเศษรุ่งเรืองไพศาล ไม่ใช่ที่ไป ที่มา ที่เคลื่อน ที่หยุด ไม่มีที่ยึดเกาะเกี่ยว ไม่มีเกิดไม่มีตาย แต่เป็นที่สุดแห่งทุกข์เรียกว่า พระนิพพาน เป็นของลึกซึ้งนักเห็นเองด้วยยาก นี้รู้ตามด้วยยาก คาคคะเนเอาไม่ได้ เป็นของประณีตละเอียด เพราะระงับสังขารทั้งปวง เพราะสลัดคืนกิเลสทั้งปวง เพราะสิ้นความแส้อยาก จึงเป็นที่สงบเงียบ เป็นที่ดับเย็นสนิท บันชิตก็พึงทราบได้เอง”

“ดูก่อนเจ้าผู้เป็นที่น่าสนใจ เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ จงช่วยฉันด้วย เราทั้งสองจะได้ลอยเด่นขึ้นอีก เพื่อไปสู่แดนแห่งศานตินั้น”

“พระบรมศาสดาเคยตรัสว่า ที่ว่าเราจะลอยเด่นขึ้นอีกนั้น ไม่เป็นความจริงแห่งแดนนั้น ที่ว่าเราจะไม่ลอยเด่นขึ้นอีกนั้น ก็ไม่เป็นความจริงอันเดียวกัน ท่านจะสมมุติบัญญัติสิ่งใดที่ท่านทำขึ้นหลากๆ ยุ่งเหยิงอย่างไรๆ และสามารถจะจับถือได้ ย่อมไม่เป็นความจริงแห่งแดนนั้น”

“อ้าว! แล้วมีประโยชน์อะไรแก่ฉัน ในสิ่งซึ่งฉันจับถือเอาไม่ได้?”

“ขอในสิ่งที่จับถือได้ จะมีค่าควรกับยื่นมือออกไปรับหรือ?”^{๑๓๗}

บทสนทนานี้ แสดงให้เห็นถึงความคิดของวาสิฏฐีที่ได้วิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ เปรียบเทียบกับเหตุการณ์การปรินิพพานของพระพุทธเจ้า เมื่อเปรียบเทียบแล้วพบว่า ทุกสิ่งมีเกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงไป แล้วก็ดับลง ต่างก็เป็นอาการที่เปลี่ยนไปตามธรรมดา เพราะจะวนเวียนเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลงไป และดับลงอีกเช่นนี้ไปเรื่อยๆ ต่างจากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าที่ไม่มีเกิดขึ้นอีก

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑-๒๖๓.

สาเหตุที่วาสิฏฐีไม่ตกตะลึงไปกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นเพราะได้เห็นสภาพของสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ดังที่กล่าวไว้ว่า “สิ่งทั้งหลายก็เป็นไปตามสภาพของมัน ไม่มีไม่ชั่ว เกิดมาจากธาตุเดียวกัน ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งเล็กน้อย” นี่ย่อมแสดงให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต

อีกแนวคิดหนึ่งที่ปรากฏอย่างชัดเจนในบทสนทนาที่กล่าวถึงคือ นิพพาน ดังปรากฏในคำที่วาสิฏฐีอธิบายถึงแดนที่ไม่มีกลิ่นไป ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเขตสุด ซึ่งในที่สุดกามนิตก็ย่อมรับที่ต้องการไปถึงฝั่งพระนิพพานนั้นบ้าง แต่ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนิพพานของกามนิตนั้นยังคงคลาดเคลื่อนดังจะเห็นได้จากที่บอกว่า ต้องการจะลอยขึ้นไปสู่แดนนิพพาน วาสิฏฐีจึงได้ปฏิเสธว่า นิพพานไม่ใช่ดินแดนดังที่กามนิตคิดไว้ไม่สามารถจะจับถือเอาได้ และเป็นสิ่งที่อธิบายได้ยาก เพราะไม่สามารถเทียบได้กับสิ่งใดๆ ได้ ผู้ที่ทราบเรื่องนิพพานอย่างแท้จริง ก็คือผู้ที่ได้บรรลุแล้วเท่านั้น

บทสนทนาอีกบทหนึ่งที่ได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา ก็คือ เหตุการณ์ตอนที่วาสิฏฐีเนรมิตรูปพระพุทธเจ้าขึ้นมาเพื่อให้กามนิตเห็น ในขณะที่วาสิฏฐีเนรมิตรูปของพระพุทธเจ้าอยู่นั้น ก็ได้ตัดความอาลัยความผูกพันทั้งหมด บังเกิดความรู้ สิ้นความกระหายหมักหมม และความทุกข์ทั้งหมด เมื่อเนรมิตรูปพระพุทธเจ้าในขณะที่ทรงไสยาสน์จะเสด็จปรินิพพานได้สำเร็จ ก็บังเกิดเป็นเสมือนบทสนทนาโต้ตอบกับพระพุทธเจ้าว่า

“มาแล้วหรือ? บทโอวาทที่ให้ไว้ระลึกแจ่มจบแล้วหรือ?”

กราบทูลสนองในวิถิจิตว่า

“จบแล้ว พระเจ้าข้า”

“ดีแล้ว วาสิฏฐี หนทางอันไกลที่ต้องเดินทรมาณกายมาไม่ทำให้เหนื่อยบ้างหรือ? ยังต้องการให้ตถาคตช่วยเหลืออยู่อีกหรือไม่?”

“พอความต้องการแล้ว พระเจ้าข้า”

“ดีแล้ว ตัวท่านยังยึดถือตนอยู่หรือเปล่า?”

“ข้าพระองค์รู้แจ้งซึ่งตนแล้ว พระเจ้าข้า เหมือนผู้ลอกกาบกล้วยออก จะไม่พบแก่นในต้นกล้วยนั้นฉันใด ข้าพระองค์ก็ได้เรียนรู้แจ้งซึ่งตนว่า เป็นสภาพแปรปรวน ไม่คงที่ถาวร เพราะหาแก่นสารมิได้ แล้วข้าพระองค์ก็ย่อมละความอาลัยยึดถือคือตั้งเสียด้วยความหยั่งทราบเท่าที่เป็นจริงว่า นี่ไม่ใช่ของเรา นี่ไม่ใช่เรา นี่ไม่ใช่อาตมัยของเรา มีแต่มายาเท่านั้น”

“ดีแล้ว บัดนี้ท่านยังยึดถืออยู่แต่พระธรรมอย่างเดียวหรือ?”

“ข้าแต่พระองค์ พระธรรมเป็นเครื่องนำให้ข้าพระองค์ไปสู่จุดที่หมายเปรียบเสมือนผู้ที่ข้ามลำธารโดยอาศัยแพเป็นเครื่องข้าม ครั้นเมื่อถึงฝั่งที่หมายแล้ว ก็ไม่ข้องแวะแพนั้นต่อไปหรือไม่ลากเอาแพนั้นขึ้นไปด้วย เพราะฉะนั้น ในบัดนี้ได้ปล่อยอะไรๆ ทั้งสิ้นจนพระธรรมนั้นแล้ว ไม่ได้เกาะเกี่ยวอะไรอีกต่อไป”

“ดีแล้ว เมื่อไม่เกาะเกี่ยวในสิ่งใด ปราศจากความพัวพันในสิ่งใดๆ มีสติรู้ตัวอยู่เสมอว่ามีแต่มีในธาตุ นั้นเป็นเพียงคู่สำหรับญาณ คือ ความรู้อันแจ่มใส และสำหรับสติโดยเฉพาะ

ทั้งไม่อาศัยเกาะเกี่ยวอะไร ในภพเลย ดังนั้นท่านก็จะขึ้นไปสู่ที่อันเป็นแดนศานตಿಯ่างตถาคต
ได้^{๑๓๔}

บทสนทนานี้เป็นบทสรุปเกี่ยวกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานได้ชัดเจนที่สุด โดยผู้แต่งกำหนดบทสนทนายกัหว่างพระพุทธเจ้ากับวาสิฏฐีขึ้นเพื่อให้พระพุทธเจ้าได้ตรัสทวนความเข้าใจของวาสิฏฐีว่าเข้าใจถูกต้องหรือไม่ เมื่อกวาสิฏฐีทูลตอบได้ถูกต้องก็เป็นการเน้นย้ำสภาพของนิพพานที่แท้จริง ดังที่ผู้บรรลุแล้วเข้าใจ

การที่วาสิฏฐีทูลตอบว่า ได้เรียนรู้แจ้งซึ่งตน ละความอาลัยยึดถือคือสิ่ง เหมือนผู้ลอกกาบกล้วยออก จะไม่พบแก่นต้นกล้วยนั้น และแม้แต่พระธรรมซึ่งเป็นเครื่องชี้นำ เมื่อเดินทางถึงที่หมายแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องยึดอยู่กับพระธรรมคำสั่งสอนอีกต่อไป นับเป็นการสรุปเรื่องนิพพานทั้งหมดของวาสิฏฐี และเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสสรุปในตอนท้ายอีกทอดหนึ่ง ก็เป็นการยืนยันถึงคำอธิบายเรื่องแนวคิดเรื่องนิพพานอย่างชัดเจน และผู้แต่งได้กำหนดให้ตัวละครพระพุทธเจ้าเป็นผู้กล่าวสรุปทั้งหมด ช่วยทำให้ผู้อ่านศรัทธาเชื่อมั่นมากขึ้น

จากการพิจารณาบทสนทนาในเรื่องกามนิต พบว่าผู้แต่งได้สร้างบทสนทนาขึ้นมาใน ๒ ลักษณะคือ ลักษณะแรก ผู้แต่งได้นำเอาพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกมาปรับเสริมแต่งให้เป็นบทสนทนาในส่วนของพระธรรมเทศนา ลักษณะนี้ช่วยให้บทสนทนาที่เป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า นอกจากจะมีความสมจริงแล้ว ยังมีความถูกต้องน่าเชื่อถืออีกด้วย อีกลักษณะหนึ่งก็คือ ผู้แต่งได้สร้างบทสนทนาขึ้นมาใหม่ ตามเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครที่เกิดขึ้นภายในเรื่อง ช่วยให้เนื้อเรื่องมีความสนุกสนานเพลิดเพลิน มีชีวิตชีวา นอกจากนี้ผู้แต่งยังได้สร้างความสนใจให้ผู้อ่านผ่านบทสนทนาด้วย ดังจะเห็นได้จากการถามตอบแบบปุจฉา-วิสัชนา การอธิบายตอบกลับไปมา และการแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกัน ซึ่งเป็นไปตามเหตุผลของผู้สนทนาทั้งสองฝ่าย

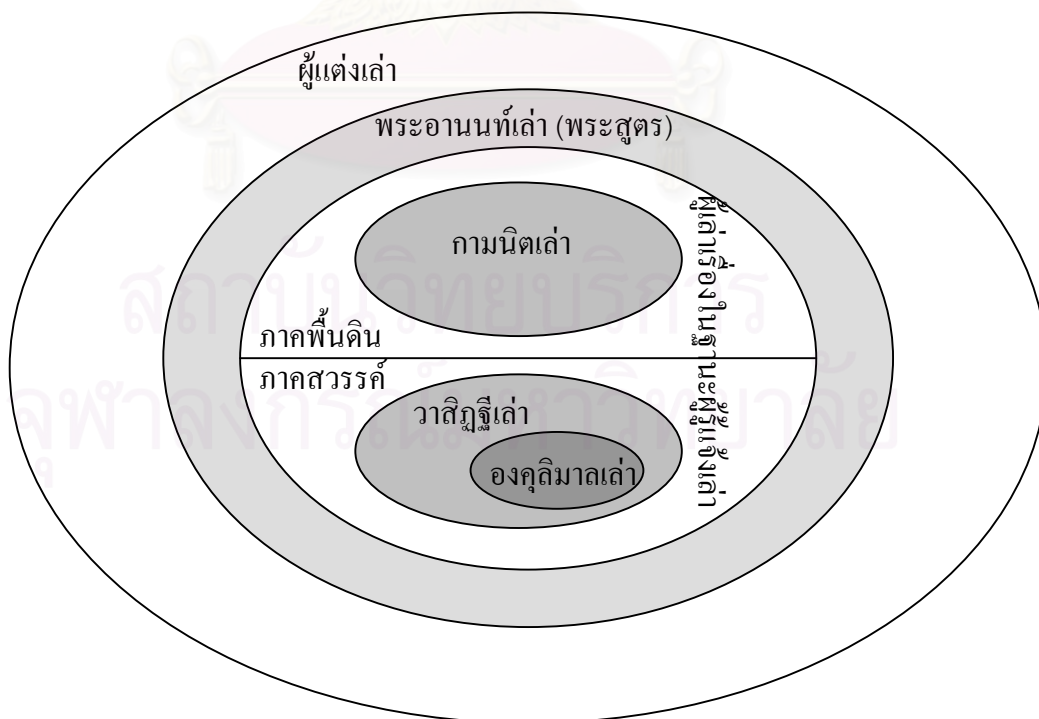
แนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนออกมาทางบทสนทนา ได้แก่ แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต ดังจะเห็นได้จากการกล่าวถึงความไม่แน่นอน และความไม่เที่ยงแท้ของสิ่งต่างๆ อยู่บ่อยครั้งของตัวละคร แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ จากการพิจารณาเรื่องการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป แล้วก็กลับเกิดขึ้นมาใหม่ ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไปของสิ่งต่างๆ วนเวียนซ้ำๆ อยู่เช่นนี้ ทั้งหมดนี้ได้รวมมาสู่นิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของนวนิยายเรื่องนี้ ซึ่งตัวละครจะสนทนาถึงภาวะของนิพพานและการบรรลุนิพพานอยู่บ่อยครั้ง ทั้งนี้แม้จะมีการเข้าใจผิดเรื่องนิพพานจากตัวละครกามนิตอยู่หลายครั้ง แต่ผู้แต่งก็ได้กำหนดให้พระพุทธเจ้าและวาสิฏฐีได้เป็นผู้อธิบาย ทำความเข้าใจเรื่องนิพพานให้ถูกต้อง ส่งผลให้ตัวละครกามนิตเข้าใจได้ชัดเจนในตอนท้าย และทำให้ผู้อ่านพลอยได้ประโยชน์จากความรู้เรื่องนิพพานด้วย

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕-๒๖๖.

๔.๕ กลวิธีการเล่าเรื่อง

กลวิธีการเล่าเรื่องนั้นตรงกับคำในภาษาไทยหลายคำ เช่น กลวิธีในการเสนอเรื่อง พรรณณะ และมุมมอง แต่ทั้งหมดนี้ก็คือการเล่าเรื่องของนักเขียนหรือผู้แตงนั่นเอง ในเรื่องเล่าหรือนวนิยายแต่ละเรื่อง ผู้แตงจะเป็นผู้กำหนดหรือเลือกกว่า จะให้ใครเป็นคนเล่าเรื่อง หรือจะเล่าเรื่องโดยผ่านสายตา หรือ “มุมมอง” ของใคร^{๑๓๙}

ในเรื่องกามนิทหากเขียนเป็นแผนผังวงกลมโดยรวมก็จะได้ผลออกมาว่า ตัวผู้แตงซึ่งเป็นบุคคลที่มีชีวิตอยู่จริงนั้น เป็นผู้เล่าที่อยู่วงนอกสุด แล้วลำดับต่อมาก็มีพระอนันต์เป็นผู้เล่า เนื่องจากผู้แปลได้สร้างเรื่องให้เป็นพระสูตรซึ่งตามปกติแล้วเรื่องราวพระสูตรหรือพระสูตรตันตปิฎก ผู้ที่เป็นผู้กล่าวเริ่มต้นว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้” ก็คือพระอนันต์นั่นเอง ถัดเข้าไปจึงเป็นผู้เล่าเรื่อง ในฐานะผู้รู้แจ้ง ดังที่ปรากฏในตอนเริ่มต้น ตอนกลางเรื่องบางส่วน และในตอนจบของเรื่อง ซึ่งลักษณะของผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้งก็คือ จะรู้เรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมด ไม่ว่าจะป็นเหตุการณ์ในอดีต ปัจจุบัน อนาคต หรือความรู้สึกรณีกริดของตัวละคร ขึ้นอยู่กับว่าจะเล่าให้ผู้อ่านฟังมากน้อยเพียงใด และจะกล่าวถึงตัวละครด้วยสรรพนามบุรุษที่ ๓ ถัดเข้าไปอีกก็คือตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวของตนเอง ดังที่ปรากฏว่าภาคพื้นดิน กามนิทเป็นผู้เล่าเรื่องราวที่ตนได้ประสบมาให้พระพุทธเจ้าฟัง ส่วนภาคสวรรค์ว่าสิทธูฐีเป็นผู้เล่าเรื่องราวของตน พร้อมทั้งนำเอาพระธรรมเทศนาจากพระ โยชฐีของพระพุทธเจ้ามาเล่าให้กามนิทฟัง และในข้อความที่ว่าสิทธูฐีเล่านั้นก็ยังมีข้อความที่อังกุสิมาลเล่าเรื่องของตนที่ได้พบกับพระพุทธเจ้าให้ว่าสิทธูฐีฟังอีกทอดหนึ่ง ดังนั้นส่วนการเล่าเรื่องของอังกุสิมาลจึงเป็นวงกลมที่ซ้อนอยู่ในคำบอกเล่าของว่าสิทธูฐี

^{๑๓๙} ธิญญา สังขพันธ์านนท์, วรรณกรรมวิจารณ์. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นาคร. ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๗.

อย่างไรก็ตามในเรื่องกามนิท การเล่าเรื่องในส่วนของเนื้อเรื่องนั้น สามารถแบ่งตามมุมมองของผู้เล่า ได้ ๒ แบบ คือผู้เล่าเรื่องในฐานะผู้รู้แจ้ง และตัวละครเล่าเรื่องราวของตนเองและเหตุการณ์ต่างๆ ที่ตนประสบ เมื่อพิจารณาจากเนื้อเรื่องทั้งหมด ๔๕ บท ก็สามารถเขียนแผนผังตามลำดับบทได้ดังนี้

แผนผังการเล่าเรื่องในเรื่องกามนิท

ภาคสวรรค์

การเล่าเรื่องทั้ง ๒ แบบนั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ ผู้เล่าเรื่องในฐานะผู้รู้แจ้ง

ลักษณะของการเล่าเรื่องแบบนี้ คือ ผู้เล่าเรื่องจะไม่ปรากฏตัวในเรื่องในฐานะตัวละคร ตัวใดตัวหนึ่ง เป็นคล้ายกับ “เสียงบนกระดาน”^{๑๔๐} เหตุการณ์และเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นจะถูกนำเสนอผ่านการกระทำ คำพูดและทัศนยะของตัวละครที่ถูกเอ่ยถึงในสรรพนามบุรุษที่ ๓ ผู้เล่าเรื่องจะสามารถรู้ความเป็นมาของเหตุการณ์ต่างๆ แทบทั้งหมด ทั้งเหตุการณ์ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต รวมไปถึงความรู้สึกนึกคิดภายในใจของตัวละครอื่นด้วย นั่นก็คือเป็นผู้รู้แจ้งนั่นเอง

ในเรื่องกามนิตผู้แต่งได้ใช้การเล่าเรื่องในฐานะผู้รู้แจ้งอยู่หลายตอน พบในการบรรยายถึงบุคคล หรือสถานที่แปลกใหม่ที่ตัวละครไม่คุ้นเคย หรือผู้อ่านยังไม่รู้จัก เป็นการบรรยายสภาพแวดล้อม บทสนทนา และการกระทำของตัวละคร

เริ่มแรกเปิดเรื่องกามนิต ผู้แต่งก็ได้ใช้กลวิธีการเล่าแบบผู้เล่าเรื่อง ในฐานะผู้รู้แจ้ง บรรยายถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรดูกรุงราชคฤห์เป็นปัจฉิมทัศนากการ ก่อนที่จะเสด็จไปหาสถานที่อันเป็นที่สงบวิเวกเพื่อพักผ่อน ในคืนนั้น การที่ผู้แต่งเลือกใช้การเล่าด้วยวิธีนี้ทำให้พรรณนาภาพภูมิประเทศต่างๆ ไปพร้อมกับการบรรยายเหตุการณ์ได้โดยไม่จำกัด ซึ่งถ้าหากเป็นตัวละครตัวใดตัวหนึ่งเล่าเรื่อง ก็จะไม่สามารถพรรณนาได้ละเอียดมากนัก เพราะจะเป็นการขาดความสมจริงไป เนื่องจากปกติแล้วคนเราจะไม่คิดหรือพูดสิ่งต่างๆ ออกมาในลักษณะของการพรรณนา

ตัวอย่างของการพรรณนาที่ผู้เล่าเรื่องในฐานะผู้รู้แจ้งได้พรรณนาไปพร้อมกับการบรรยายก็เช่นตอนที่พระพุทธเจ้ากำลังทอดพระเนตรกรุงราชคฤห์ ดังนี้

ขณะพระองค์เสด็จมาใกล้เบญจคีรีนครคือราชคฤห์เป็นเวลาจวนสิ้นทิวาวาร แดกในยามเย็นกำลังอ่อนลงสู่สมัยใกล้วิกาล ทอแสงแผ่ซ่าน ไปยังสาธิตเกษตร แลละลือเห็นเป็นทางสว่างไปทั่วประเทศสุดสายตา ดูประหนึ่งมีหัตถ์ทิพย์มาปกแผ่อำนวยสวัสดิ เบื้องบนมีกลุ่มเมฆเป็นคลื่นซ้อนทับสลัดกันเป็นทิวแถว ต้องแสงแดดจับเป็นสีระยับวะ วัณวประหนึ่งเอาทรายทองไปโปรยปราย เลื่อนลอยลิวๆ เรี่ยๆ ราชลงจดขอบฟ้า ชาวนาและ โคก็เมื่อยล้าด้วยตรากตรำทำงาน ต่างพากันคุ่มๆ เดินกลับเคหสถานเห็นไรๆ เงามูไม่อันโคคเดียวอยู่คนเดียวก็ยี้คยาวออกมาทุกทีๆ มีขอบปริมณฑลเป็นรัศมีแห่งสิริรุ่ง อันกำแพงเชิงเทินป้อมปราการที่ล้อมกรุงรวมทั้งทวารบถทางเข้านครเล้ามอดดูในขณะนั้นเห็นรูปเค้าได้ชัดเจนแจ้งตั้งว่านิรมิตไว้มีสุมทุมพุ่มไม้ดอกออกดอก โอบอ้อมล้อมแน่นเป็นชนิด ถัดไปเป็นทิวเขาสูงตระหง่าน มีสีในเวลาตะวันยอแสง ปานจะฉายเอาไว้เพื่อแข่งกับแสงสีมณีวิเศษ มีบุษราคัมทวารวรมและ ก่องแก้วโกเมน แม้รวมกันให้พ่ายแพ้ ฉะนั้น^{๑๔๑}

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑.

^{๑๔๑} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๓-๔.

หรืออีกเหตุการณ์หนึ่งที่เราเห็นได้ชัดว่า ผู้แต่งได้พรรณานาฏมโหรีประเทศอย่างละเอียดไปพร้อมกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ก็คือตอนกามนิตอุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดี การพรรณนาอย่างละเอียดถึงภูมิประเทศของสถานที่แห่งนี้ มีส่วนทำให้ผู้อ่านจินตนาการเห็นภาพของสวรรค์ที่อยู่นอกเหนือการพบเห็นในชีวิตมนุษย์ได้ชัดเจนขึ้น ทำให้รู้ว่าคุณภาพความสุขจากการอุบัติขึ้นบนสวรรค์นั้น มีท่วมท้นมากกว่าการเกิดในโลกมนุษย์ ซึ่งหากผู้แต่งเลือกใช้กลวิธีให้ตัวละครเป็นผู้เล่าก็จะไม่สามารถพรรณนาให้เห็นภาพได้ละเอียดชัดเจนเช่นนี้ได้

จึงกามนิตผู้ตื่นขึ้น ณ สรรวมโหฬารภูมิจาลยนี้ บังเกิดมีสตรีรายพหุห่มด้วยรัตตกำพลวิภูษิต มีเชิงชายระบายวิจิตรรุ่งเรืองระยับตาห้อยย้อยเป็นระย้าระยียบอยู่รอบตัว สีสดชื่นเฉกกลีบบัวบาน และอ่อนละมุนเป็นอันดี ส่วนอาการวิธีมีคิดแยกจากครรภไศยกะสัตว์ กล่าวคือนั่งขัดสมาธิบัลลังก์ อยู่บนดอกบัวอันส่งสีรับกับผ้ากำพลนั้น ชูก้านลอยเด่นเป็นสำคัญกลางสระใหญ่กว้างขวาง ก็และดอกบัวอย่างทีกามนิตสถิตนิสิตนาการย่อมมีอยู่ในสระไพศาลเหลือคณา ทรงสีสดฐานต่างกันตามเวลาช้าหรือเร็วที่บังเกิดเพราะเป็นผลบุญอันประเสริฐแห่งกัลยาณชนขึ้นไปอุบัติคอยท่าเจ้าของเมื่อถึงคราว บ้างแดง บ้างเขียว บ้างขาวที่เพิ่งผลิ แต่ยังตูมอยู่ก็มากมี ชนิดขยายกลีบเต็มที่แล้วเหมือนอย่างดอกซึ่งกามนิตนั่งอยู่ ก็นับไม่ถ้วน แต่ละดอกล้วนมีสุขุมสรีระทรงพิสดารงดงามอร่ามตา ปรากฏอินทรีย์โผล่ออกมาจากกลีบบัวบาน

ณ พื้นขานตลิ่งอันลาดเอนขึ้นไป เป็นลานหญ้าพื้นใหญ่ราบรื่นจางเขียวระดาดายด้วยไม้ดอกบ้าง กอบ้าง ชะลูดเรียวยาวสรวัดพรรณ ชูช่อบุปผชาติเป็นชั้นๆ สลับสีสดชดช้อยอรชรเสมือนรัตนกรกฏแก้วมณี บรรดาสีหลากหลายในมนุษย์โลกทั้งใหญ่น้อยและมาลอยขึ้นไปรวมการสลอน ณ ลานนั้นแลสล้าง แต่ทว่าความเข้แข็งกระด้างแห่งดอกไม้คู่ลักษณะที่มนุษย์อยู่เคยเดิมทีมาเป็นของอ่อนละมุนเม่นลำลีนุ่มนึมน่าสัมผัส ส่งกลิ่นอบอวลหอมจืดยิ่งกว่าความหอมแห่งน้ำหอมวิเศษ ที่บรรจไว้ในภาชนะแก้วเจียรระโน และทรงความหอมตามธรรมชาติดอกไม้อันสดชื่นบริบูรณ์ทุกประการ

ถัดชายตลิ่งปานว่านิรมิตไว้ นี้ และมองเลยขึ้นไปก็ทิวความเพิลินมิรู้เบื่อ มีป่าไม้เป็นชนิดไปทางเหนือสะพรั่งด้วยพฤกษชาติคายดา มียอดเยียมฟ้า บ้างใบหนาเป็นพุ่มใหญ่ บ้างสูงเรียวยาว มีใบเขียวอย่างมรกต สดสะอาดเย็นนัยตา บ้างแตกดอกออกช่อตามสาขา ดูดั่งดวงมณี เชิดเด่นเป็นช่อๆ บางทีก็โน้มเข้ารวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ แล้วก็แหวกเป็นช่องเป็นแนวทางในกลางวันคร และเห็นโล่งโปร่งตลอดตอนไปกระทั่งถึงภูเขาอันงามยวนตายวนใจเหลือพรรณนา กอปรด้วยแก้วมณีศิลาอ่อนขาวสะอาด มีพรรณไม้ต้นเดี่ยวๆ ขึ้นเป็นพืดเพียงว่าอากาศเป็นพื้นผ้า่มานเนื้อบาง มีบุปผชาติเป็นดอกดวงปกคลุมอยู่ แต่ในที่ตอนหนึ่ง อันเว้นว่างจากสุ่มทุมพุ่มไม้และหินผาปานว่าจะแหวกทางไว้ให้แก่กัน ที่ตอนนั้นคือแม่น้ำมีกระแสไหลเอื่อยๆ เป็นทางไป คล้ายแสงดาวเดิรคายในท้องฟ้า ทอดลำลงไปสู่สระมหายมณฑล

เบื้องบนแดนอันตระการเป็นท้องฟ้า โคงคล้ายครอบไว้ด้วยเพดานสีน้ำเงิน ซึ่งคอยจัดเข้าเมื่อถึงตอนขอบฟ้า และภายใต้ฟ้าครอบนี้ มีก้อนเมฆสีขาวสะอาดเป็นเงินยวงก้อนน้อยๆ ห้อยย้อยเป็นกลุ่มๆ เกลือ้นคั่นนัมพร แต่ละก้อนมีอัสพรทรง โคมวิลาสสถิตเอนอิงขับสังคีตทิพยดนตรี เสียงไพเราะเสนาะมีหวานชานกะกริมไปทั่วแดนนั้น

อันบนท้องฟ้าหามีดวงสุริยส่องแสงไม่ อันที่จริงก็ไม่จำเป็นต้องมีเพราะที่ก้อนเมฆ ที่ เทพอัปสร ที่ภูเขาคอกไม้ ที่น้ำและดอกบัว ที่พัสดราภรณ์ของผู้อยู่ในแดนนั้น ตลอดจนดวง หน้าเทพบุคล ล้วนมีรัศมีฉายแสงสว่างรุ่งเรืองยิ่งกว่าแสงสุริยแต่ว่าไม่บาดตา ทั้งอากาศที่อบอุ่น ก็มีละอองน้ำอันหอมชื่นมาปรุงโปรย โขยให้สดชื่นรื่นเริงสำราญใจ ซึ่งในมนุษย์พิภพหาที่ เปรียบไม่ได้^{๑๔๒}

จะเห็นได้ว่าการเลือกใช้กลวิธีผู้เล่าเรื่องในฐานะผู้รู้เจ้านั้น ช่วยทำให้สามารถพรรณนาภาพ สถานที่หรือภูมิประเทศต่างๆ ได้ตามที่ผู้แต่งต้องการและกลมกลืนไปกับเรื่องได้ดี

อีกอย่างหนึ่ง ผู้แต่งยังสามารถบังคับมุมมองของผู้อ่านไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครต่างๆ ได้ตามต้องการด้วย คล้ายกับการใช้กล้องจับภาพไว้ ดังเช่นในตอนเปิดเรื่องผู้แต่งได้ กำหนดให้ผู้อ่านได้ทราบถึง ความคิด อากัปกิริยาและการกระทำของพระพุทธเจ้า ในขณะที่เสด็จ หาสถานที่วิเวกเพื่อพักผ่อน จนกระทั่งได้เสด็จเข้าไปพบกามนิตในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ภาพของ กามนิตที่ปรากฏให้ผู้อ่าน ได้เห็นนั้นก็ เป็นภาพตามการมองของพระพุทธเจ้า ผู้แต่งไม่ได้บรรยาย ลักษณะของกามนิตให้ละเอียดเพิ่มขึ้นมากเกินกว่าสายตาของพระพุทธเจ้า

ครั้นแล้ว เสด็จเข้าไปในห้องโถง ทอดพระเนตรเห็นชายหนุ่มคนหนึ่ง มีลักษณะเป็น ผู้ดีมีตระกูล นั่งอยู่บนเสื่อข้างมุมห้อง

พระตถาคตตรัสปราศรัยด้วยว่า “ดูก่อนอาคันตุกะ ถ้าท่าน ไม่รังเกียจตถาคตจะขอ อาศัยแรมราตรีในห้องโถงนี้”

ชายคนนั้นตอบว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เชิญท่านตามความพอใจเถิด เพราะห้องโถง ของกุมภกราวังขวางพอ”

พระตถาคตเจ้าทรงลาดพระนิสีทน สันถัดลงใกล้ฝาผนังคองคั่งประทับด้วยสมาธิ บัลลังก์ มีพระกายตั้งตรง ดำรงพระสติสัมปชัญญะสงบนิ่ง ตลอดยามคืนแห่งราตรีนั้น ส่วน ชายหนุ่มก็นั่งนั่งอยู่ตลอดยามคืนเหมือนกัน

ต่อมาพระตถาคตเจ้าทอดพระเนตรเห็นชายหนุ่มมีอาการสงบนิ่งเช่นนั้น ก็ทรงรำพึง ว่า “กุลบุตรผู้นี้เป็นผู้แสวงหาโมกษธรรมกระมังหนอ อันเราควรถามดู”...^{๑๔๓}

ต่อมา ในตอนรุ่งเช้าหลังจากการสนทนากันในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ผู้แต่งก็ได้เปลี่ยนจาก การจับภาพไว้ที่พระพุทธเจ้ามาเป็นกามนิต จะเห็นได้จากการบรรยายการเดินทางอย่างเร่งด่วนของ กามนิตเพื่อจะไปพบพระพุทธเจ้าตามความเข้าใจของตน เหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นกับกามนิตผู้อ่าน จะได้ทราบเหตุการณ์นั้นทั้งหมด แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าหลังจากที่ทรงตื่นจาก บรรทมแล้วผู้อ่านจะไม่ทราบเลย ทั้งนี้ก็เพราะผู้แต่งซึ่งอยู่เบื้องหลังผู้เล่าเรื่องผู้รู้เจ้านั้น กำหนดมุมมอง ของผู้อ่านไว้ที่ตัวละครกามนิตแล้วนั่นเอง

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

กล่าวแล้ว กามนิตก็ขมิ้มมันออกจากบ้านไป วิ่งไปตามถนน โดยเร็ว ครั้นไปถึงประตู
กำแพงกรุงราชคฤห์ ยังไม่ถึงเวลาเปิด กามนิตจำต้องรอกคอยอยู่เป็นครู่หนึ่ง ซึ่งรู้สึกว่ามันตั้ง
กัณฑ์ ทำให้ใจเดือดพลุ่งพล่านเป็นอันมาก ได้ใช้เวลาที่รอกคอยถามหาความรู้จากหญิงแก่ซึ่งนำ
ผักจะเข้าไปขายในเมืองแต่ต้องนั่งคอยอยู่เหมือนกันว่าทางลัดที่ใกล้ที่สุดไปทางไหน จนได้
ความรู้ดี พอถึงเวลาเปิดประตูเมือง กามนิตก็วิ่งเข้าไปตามทางที่หญิงแก่บอกไว้ อารามจะไป
ให้ถึงเร็ว ไม่ได้ดูเหนื่อได้ ฟุ้งไปชนเด็กหกหล่มสองสามคน แล้วโดนหญิงคนหนึ่งกำลังล้างชาม
อยู่ข้างถนน จนชามกลิ้งตกแตก ถัดจากนั้น ไปโดนคนหอบน้ำ ถูกใครต่อใครตะโกนด่าว่าอย่าง
โกรธจัด แต่กามนิตจะได้อินก็หาไม่ เพราะกำลังตื่นปลื้มในลาภที่จะได้เฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลา
อันเร็ว ผิดความคาดหมายมาก^{๑๔๔}

หลังจากที่กามนิตถูกโคขวิดได้รับบาดเจ็บสาหัส ผู้เล่าเรื่องในฐานะผู้รู้แจ้งก็บรรยายเหตุ
การณ์ที่เกิดขึ้นรอบๆ ตัวกามนิตอย่างละเอียด จนกระทั่งกามนิตสิ้นชีวิตลง ก็ได้เปลี่ยนมุมมองกลับไป
ไปหาพระพุทธเจ้าที่ห้องโถงบ้านช่างหม้อตามเดิม

ในภาคบนสวรรค์นั้นเปิดฉากด้วยเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับกามนิต จนกระทั่งวาสิฏฐีได้
อุบัติขึ้นมา ผู้เล่าเรื่องในฐานะผู้รู้แจ้งก็จะกำหนดจับภาพไว้ที่ตัวละครทั้งสอง ต่อเมื่อวาสิฏฐีได้บรรลุ
นิพพาน อันตรธานหายวับไปแล้ว มุมมองก็จะกำหนดไว้ที่ตัวละครกามนิต อย่างไรก็ตามในตอน
สุดท้ายก่อนที่กามนิตจะเข้าสู่ภาวะนิพพานนั้น ผู้แต่งในฐานะผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้งก็ได้ขยายมุมมองไปสู่
ดาวเทพที่อยู่ล้อมรอบกามนิต รวมทั้งทำวามหาพรหมด้วย ดังจะเห็นได้จากกรการบรรยายถึงความคิด
เห็น การกระทำของดาวเทพและทำวามหาพรหม ที่เกิดขึ้นหลังจากเห็นดาวกามนิตอ่อนแสงลง

ในเวลาไม่ช้า ดาวเทพบางองค์ ก็เริ่มสังเกตเห็นว่ามีดาวเทพอยู่องค์หนึ่งทำวามกลาง
พวกตนหาได้ส่องแสงรุ่งเรืองสว่างขึ้น โดยลำดับไม่ กลับมีลักษณะตรงกันข้าม คือหริ่มัวลงไป
เหล่าดาวเทพจึงร้องเตือนว่า

“ท่านผู้เป็นภราดา ท่านพึงหัน ไปเพ่งทำวามหาพรหม เพื่อ ได้รับแสงให้เกิดความ
สว่างรุ่งเรืองยิ่งขึ้น เพราะท่านก็ผู้หนึ่งเป็นภราดาในหมู่เรา อันทำวามหาพรหม ได้เรียกให้มา
ร่วมเสวยความบันเทิงสุขด้วยอาศัยรัศมีที่วามเราฉายส่องมาให้”^{๑๔๕} ...

ทำวามหาพรหมทรงปริวิตก ว่า

“ดาวนี้ดวงเดียวที่พ้นอำนาจเราไปได้ เช่นนั้นเป็นอันว่าเรามีได้ทรงสรรพศักดิ์แท้จริง
เสียแล้ว เราไม่แจ้งว่าดาวดวงนั้นจะไปทางไหนด้วย เช่นนั้นเป็นอันว่า เรามีได้เป็นสัพพัญญู
เพราะดาวเทพดวงนั้นจะมีได้ดับ ไปเหมือนความดับ คือความตาย ที่มีแก่ชีวิตอื่นทั้งหลาย ซึ่ง
แล้วไปเกิดใหม่ตามกรรมปรุงแต่งไว้ ดาวดวงนั้น ไม่ยินดีรับแสงของเรา เพราะเห็นความสว่าง
ในวิถีไหนหนอ? เช่นนั้นคงมีความสว่างที่รุ่งเรืองกว่าเราอยู่ในวิถีตรงข้ามจากเรา เราควรจะ
ถือเอาทางนั้นด้วย ดีหรือไม่หนอ?”^{๑๔๖}

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๒-๒๗๓.

จะเห็นได้ว่าผู้แต่งได้เปลี่ยนมุมมองจากเดิมที่กำหนดไว้ที่ดาวกามนิตกลายเป็นดาวเทพและท้าวมหาพรหม ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นรอบๆ กามนิตนั่นเอง อีกอย่างหนึ่งการที่ผู้แต่งเลือกใช้กลวิธีผู้เล่าเรื่องในฐานะผู้รู้แจ้งในตอนกามนิตและวาสิฏฐีเข้าสู่ภาวะนิพพานนี้ ทำให้ผู้อ่านเห็นการเข้าสู่ภาวะนิพพานของตัวละครเอกทั้งสองได้อย่างละเอียด เพราะผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้งมีอิสระในการบรรยายเหตุการณ์ และสามารถพรรณนาภาพที่เกิดขึ้นได้ตามต้องการ

นอกจากนี้แล้วในขณะที่ดาวกามนิตอ่อนแสงลง ใกล้เคียงเข้าสู่ภาวะนิพพาน ผู้แต่งได้บรรยายให้เห็นถึงความคิดและการกระทำของดาวเทพและท้าวมหาพรหม ที่มุ่งไปในทางที่จะให้ดาวกามนิตกลับสว่างรุ่งเรืองขึ้นมาใหม่เพื่อมา “...ร่วมสวຍความบันเทิงสุข...”^{๑๔๗} ภายใต้อำนาจของท้าวมหาพรหมก็เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นถึงความคิดที่ตรงกันข้ามกันระหว่างผู้ที่กำลังจะเข้าสู่ภาวะนิพพานกับผู้ที่ยังติดข้องอยู่กับกิเลสตัณหา มีส่วนช่วยให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงความเป็นไปในโลกที่ผู้คนโดยมากยังติดข้องอยู่กับความสุขที่เกิดขึ้นอยู่กับกิเลสตัณหาต่างๆ การที่ตัวละครกามนิตและวาสิฏฐีหลุดพ้นจากอำนาจของสิ่งเหล่านี้ได้เข้าสู่ภาวะนิพพาน ก็ทำให้ผู้อ่านเห็นตัวอย่างของผู้ที่มุ่งมั่นตั้งใจจริง เมื่อเอาชนะกิเลสตัณหาต่างๆ ก็สามารถบรรลุนิพพานได้

ในส่วนของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ก็เป็นสาเหตุหนึ่งให้ผู้แต่งเลือกใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้ง ดังที่ปรากฏในตอน “พระศาสดา” ซึ่งเป็นตอนที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเทศนาให้กามนิตฟัง ในตอนนี้ผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้งได้กำหนดให้พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องอริยสัจ ๔ ออกมาในลักษณะของพระธรรมเทศนาคำต่อคำ แต่หลังจากนั้นแล้วผู้แต่งก็เปลี่ยนเป็นการเล่าเนื้อความในพระธรรมเทศนา โดยเป็นการสรุปย่อให้กระชับเพื่อให้เนื้อความนั้นไม่ยืดเยื้อจนเกินไป ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านรู้สึกเบื่อได้ และยังไม่เป็นการเปลี่ยนจากนวนิยายให้กลายเป็นหนังสือแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าด้วย นอกจากนี้การสรุปย่อพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าตามลักษณะของผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้งนี้ ยังสามารถเพิ่มเติมอุปมาลงไปในพระธรรมเทศนาทำให้เนื้อความชัดเจนมากขึ้น เป็นการช่วยอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายอีกวิธีหนึ่งด้วย

เมื่อพระศาสดา มีพระพุทธบรรหารด้วยอริยสัจเป็นเบื้องต้น ปานว่าได้ประดิษฐานหลักศิลาขึ้นสี่มุมด้วยประการดังนี้แล้ว ก็ทรงยกพระธรรมทั้งมวลขึ้นตั้งประกอบ โดยอุบายให้เป็นดังเรือนยอด สำหรับเป็นที่อาศัยแห่งดวงจิตผู้สาวก ทรงจำแนกแยกอรรถออกเป็นตอนเนื้อความ แล้วทรงชี้แจงกำกับกันไป เสมือนตั้งบุคคลตัดแต่งศิลาออกเป็นชิ้นๆ แล้ว และขัดเกลาอยู่ฉะนั้น ทรงเชื่อมตอนเนื้อความต่อเนื้อความ เสมือนบุคคลได้ลำดับซ้อนแต่งศิลาเหล่านั้น ผจงจัดดุจเป็นรากให้รับกันเองแน่นหนา มีสัมพันธน์เนื่องถึงกันตลอดเรียบริ้วย ทรงนำหลักความเห็นแจ้งว่า สิ่งทั้งปวงย่อมแปรปรวนเข้าประกอบกับหลักความเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ แล้วเชื่อมหลักทั้งสองนี้เป็นดังขุมทวารด้วยเครื่องประสานคือมนสิการอันแน่นแฟ้น ที่ว่าสภาวะธรรมทั้งปวงล้วนเป็นอนัตตา เลือกเอาไม่ได้ ทรงนำสาวกเข้าสู่ทวารอันมั่นคงนี้ คราวละชั้นเป็นลำดับไป แล้วย่อนลงย่อนขึ้นหลายครั้งหลายครา โดยชั้นบันไดอันสร้าง

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

ไว้มันคงแล้วคือปัจจุสมุปบาท หลักธรรมอันมีเหตุผลอาศัยกันเองเกิดขึ้นเป็นชั้นๆ สืบเนื่อง
ดังลูกโซ่ ซึ่งมันคงเต็มที่อยู่ทั่วไป

อันว่า นายช่างผู้เชี่ยวชาญ ก่อสร้างปราสาทมโหฬารย่อมเพิ่มรูปศิลาจำหลักไว้ในที่
สมควรตามทำนอง มิใช่จะใช้เป็นเครื่องประดับเท่านั้น แต่ยังใช้เป็นประโยชน์รองรับหรือค้ำ
จุณที่บางแห่งนั้นไว้ด้วย ความขื่อนี้อุปมาฉันใด พระศาสดาในบางคราวย่อมทรงชักเอาเรื่อง
เปรียบเทียบเป็นภายิตที่น่าฟังและสมด้วยกาลสมัยขึ้นแสดง ก็อุปมาฉันเดียวกัน เพราะทรง
เห็นว่า เทศนาวิธีชักอูทาธรรมขึ้นสาธกเปรียบเทียบ ย่อมกระทำให้พระธรรมอันประณีตลึกซึ้ง
ที่ทรงลำแดงหลายข้อ ให้แจ่มแจ้งขึ้นได้แก่บางเวไนยชน^{๑๔๔}

การที่พระพุทธเจ้าล่วงรู้ถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับกามนิตและวาสิฏฐี หากผู้แต่ง
กำหนดให้ตัวละครพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้ออกมา ก็จะกลายเป็นการลดคุณค่าของพระพุทธเจ้าไป
เพราะคล้ายกับเป็นการอวดตัว ดังนั้นการที่ผู้แต่งเล่าถึงพระพุทธเจ้าในกลวิธีการเล่าเรื่องแบบผู้เล่า
เรื่องผู้รู้แจ้งจึงดูสมจริงมากกว่า เพราะผู้อ่านรู้ว่าการอธิบายถึงคุณวิเศษของพระพุทธเจ้าในข้อนี้ เป็น
ถ้อยคำของผู้เล่าเรื่อง ไม่ใช่ถ้อยคำที่พระพุทธเจ้าตรัสออกมาเอง

พระทศพลผู้ทรงพระอนาวรรณญาณ ทรงเล็งเห็นประพตฺติเหตุทั้งมวลนี้แจ้งจบ ว่า
ความจริงวาสิฏฐีมีความซื่อสัตย์ในกามนิตมาก ที่ต้องแต่งงานกับสาตาเคียร ก็ไม่ใช่ความผิด
ของนาง แต่เป็นเพราะถูกบังคับและหลอกลวงด้วยอุบายทุจริต นางเองเป็นผู้วานให้องคฺลิมาล
เข้าไปสืบในกรุงอุชเชนี และเพราะองคฺลิมาลไปคราวนั้นเอง กามนิตจึงละอาคารสถานถือ
อนาคาริยเพศ ณ บัดนี้กำลังเดินเข้าหาทางแห่งผู้จารึกแสวงบุญแทนการที่จะจมดิ่งหนักลงไป
ในห้วงความเอื้อเฟื้อสนุกเพลิดเพลินอันเป็นโทษทุกข้มหาภัย พระองค์จะควรตรัสบอกความที่
วาสิฏฐีเป็นอยู่ในบัดนี้ดีหรือไม่...^{๑๔๕}

นอกจากนี้แล้ว กลวิธีการเล่าเรื่องแบบผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้งยังช่วยให้เห็นอากัปกิริยาภายนอก
ของตัวละครว่ามีความรู้ดีอย่างไรในขณะนั้นได้ชัดเจน และที่พิเศษกว่าการกำหนดให้ตัวละครเป็น
ผู้เล่าเรื่องก็คือ ผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้งสามารถเล่าให้ผู้อ่านเห็นอากัปกิริยาความคิด ความรู้สึก ที่มีต่อเหตุ
การณ์ที่เกิดขึ้นของตัวละคร ๒ ตัว ได้ภายในเวลาเดียวกัน ดังเช่นตอนที่สววรรค์สุขาวดีถึงคราวสิ้น
อายุ ความเสื่อมโทรมได้เกิดขึ้นชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ กามนิตเกิดความหวาดวิตกเนื่องจากคาดไม่ถึงว่า
จะเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ ในขณะที่วาสิฏฐีกลับเป็นฝ่ายที่ยอมรับความจริง ไม่ตกใจอะไรมากนัก ได้
กล่าวพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าออกมาให้กามนิตได้เข้าใจถึงความเป็นจริง ซึ่งถ้าหากเหตุ
การณ์นี้ ผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครตัวใดตัวหนึ่งเป็นผู้เล่าเรื่องก็ทำได้เพียงแต่เห็นความรู้สึกและ
ทัศนคติของตัวละครผู้เล่าเรื่องเท่านั้น

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

ดอกบัว ณ บัดนี้ มีกลีบโรยร่วงลงไป ลอยอยู่ในน้ำมากกว่าครึ่งแล้ว ยังร่วงลงไปใหม่ ก็มี กระทำให้ผู้อยู่บนดอกบัว ซึ่งบัดนี้เหลือแต่ฝัก บังเกิดสลดใจ เห็นความอวสานจะมาสู่ตน อยู่ขัดแจ้งแล้ว บางผู้หนึ่งคอบีบ บ้างก็เอียงคอ ตกไปทางไหน กายสันสະทำนคล้ายเป็นไข ทุกคราวที่มีลมหนาวเฉียบเร็ว โขยมา ดวงหน้าซึ่งเคยมีรัศมีรุ่งเรือง ก็ค่อยจางแสงมัวซัวลงไปทีละน้อย ดอกไม้ที่เคยหอมก็ค่อยคลายกลายเป็นกลิ่นที่ทำให้ไอ้อึดงวยไป

กามนิคชี้ไปทางสิ่งเหล่านี้ ที่มีอาการวิปริตไปหมดและพูดว่า “วาสิฏฐีเห็นอยู่แก่ตา อย่างนี้ใครเล่าจะยินดี?”

วาสิฏฐีตอบว่า “เพราะเหตุนี้ บุคคลจึงพอจะรู้สึกยินดีต่อสิ่งที่แลเห็นอยู่นี้ได้ หากว่าสภาพที่เป็นอยู่นี้ไม่มีอาการผันแปรต่อไป และไม่มีสภาพอื่นที่สูงกว่านี้ แต่ความจริงหาเป็นอย่างนั้นไม่ ยังมีสภาพที่สูงขึ้นไปกว่านี้ เพราะสภาพที่เป็นอยู่ย่อมมีความทรุดโทรม แต่สภาพที่เหนือมันขึ้นไป หากมีความทรุดโทรมหรือมูลเหตุแห่งความทรุดโทรมไม่ สภาพที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้พระบรมศาสดาตรัสว่า เป็นสภาพแห่งความสุขอันไม่คงที่ และเพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า ถ้าเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นย่อมถึงความสลายในที่สุด ก็เท่ากับได้รู้ถึงสิ่งที่ไม่เกิด”

กามนิคได้ฟังดังนี้ ดวงหน้าค่อยแจ่มใส เหมือนดอกไม้ที่กำลังจะเหี่ยวเพราะขาดน้ำ ต้องฝน โปรงลงมากลับสดชื่นจะนั้น...^{๑๕๐}

อย่างไรก็ตามกลวิธีการเล่าเรื่องแบบผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้งในเรื่องกามนิคยังมีบางส่วนที่ยังไม่กลมกลืนไปกับเนื้อเรื่อง ซึ่งมีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะผู้แต่งได้สอดแทรกน้ำเสียงของผู้เล่าเรื่องเข้ามาทำให้เห็นได้ว่า ข้อความเหล่านี้เป็นทัศนะของผู้แตงนั่นเอง ดังเช่นตอนที่กล่าวถึงสภาพของพรหมโลก

แม้ว่าดาวเทพทั้งหลาย อาศัยมหิทธานุภาพทำวามหาพรหมบรมมหาत्मันเป็นจุดกลาง จึงสืบชีพรุ่งเรื่องนับด้วยอสง ไชยกัลป์ก็จริงอยู่ แต่พรหมโลก ซึ่งดูประหนึ่งว่าหาเขตมิได้ เมื่อปรากฏว่า “มีขึ้น” แล้ว ก็ย่อมมีสุดสิ้นลงตามธรรมชาติ และโดยเหตุที่ระยะเวลาในพรหมย่อมดำเนินไปเรื่อยๆ เปรียบคั่งน้ำใสสะอาดที่ไหลเอื่อยไปตามลำธาร โดยราบรื่นไม่มีสิ่งอะไรกีดกั้นให้ขาดระยะลงกลางครัน เลยทำให้เห็นว่าพรหมโลกนั้น หากกาลกำหนดมิได้ แท้จริงลักษณะที่ว่าหากาลจะไม่ได้นั้น ก็ล้วนเป็นมายาทั้งเรื่อง^{๑๕๑}

เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว การที่ผู้แต่งได้เลือกใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้งนั้น ทำให้ผู้อ่าน ได้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไปพร้อมกับตัวละครอย่างชัดเจน และผู้เล่าก็สามารถบรรยายถึงเหตุการณ์นั้นได้อย่างละเอียดทุกแง่มุม ดังเช่นการเสื่อมสลายของสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก อีกอย่างหนึ่ง บางครั้งผู้เล่าก็สามารถเลือกที่จะเล่าเฉพาะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครบางตัวได้ เนื่องจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครตัวนั้นสำคัญกว่าตัวละครตัวอื่น โดยไม่ต้องกำหนดแน่นอนว่า ต้องเป็นเรื่องของตัวละครตัวใดตัวหนึ่งเท่านั้น

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑.

นอกจากนี้ การที่ผู้แต่งเลือกใช้กลวิธีการเล่าเรื่อง แบบผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้ง บรรยายถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวละคร ก็เป็นการช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาไปด้วย แนวคิดเหล่านี้คือ แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต จากการล่มสลายของสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก แนวคิดเรื่องปฏิจางสมุบาท ไตรลักษณ์ และนิพพาน จากที่ปรากฏในคำบรรยายพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในห้องโถงบ้านช่างหม้อ

๔.๕.๒ ตัวละครเล่าเหตุการณ์ที่ตนประสบมาตามทัศนะของตนเอง

ลักษณะของการเล่าเรื่องแบบนี้ ผู้เล่าเรื่องจะปรากฏตัวอยู่ในเรื่อง เป็นผู้เล่าเรื่องของตนด้วยปากคำของตนเอง เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้เล่ากับบุคคลอื่นและเหตุการณ์โดยที่มีตัวเองเป็นศูนย์กลางของเรื่อง ผู้เล่าจะเล่าทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนได้ประสบมา ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟังมาด้วยตนเอง หรืออาจจะเป็นการบอกเล่าจากผู้อื่นหากว่าเขาไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์นั้นๆ ด้วยเหตุนี้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบนี้ จึงมีข้อจำกัดอยู่บ้างนั่นคือ สิ่งที่นอกเหนือไปจากประสบการณ์ตรงของตัวละครผู้เล่าแล้ว เขาจะไม่มีความรู้เลย^{๑๕๒}

ในเรื่องกามนิต ผู้แต่งได้กำหนดให้ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องของตนเองให้ตัวละครอื่นฟัง นั่นก็คือ กามนิตเล่าเรื่องราวของตนให้พระพุทธเจ้าฟังในภาคพื้นดิน วาสถิฐีเล่าเรื่องราวของตนให้กามนิตฟังในภาคสวรรค์ และในส่วนของการเล่าเรื่องของวาสถิฐีนั่น ก็ยังปรากฏมีองค์ลีลามมาเล่าเรื่องของตนเองเกี่ยวกับการที่ตนได้พบพระพุทธเจ้าให้วาสถิฐีฟังอีกทอดหนึ่งด้วย นับว่าเป็นกลวิธีการเล่าเรื่องที่เด่นมาก เป็นการสร้างความน่าสนใจให้เกิดขึ้นกับนวนิยายเรื่องนี้ และการที่ทำให้ตัวละครเป็นผู้เล่าเหตุการณ์ของตนเอง ยังทำให้ตัวละครได้แสดงความรู้สึกอย่างลึกซึ้งที่มีต่อเหตุการณ์ต่างๆ ออกมา รวมทั้งทัศนคติของตนที่มีต่อสิ่งนั้นๆ ด้วย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

- การเล่าเรื่องของกามนิต

ตัวละครกามนิตเริ่มเล่าเรื่องราวของตนตั้งแต่ต้นคือความเป็นมาของตนเองก่อนที่จะได้เดินทางไปค้าขายที่กรุงโกสัมพี จนกระทั่งถึงการสลบบ้านเรือนออกเดินทางแสวงบุญให้พระพุทธเจ้าฟัง ในขณะที่กามนิตเล่า ก็จะมีการสอดแทรกความเห็นของตนเอง รวมทั้งความรู้สึกที่มีต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นด้วย ดังเช่น ความรักของกามนิตที่มีต่อวาสถิฐี เราจะเห็นได้ว่ากามนิตนั้นรักและชื่นชมวาสถิฐีมากเพียงใด โดยดูได้จากน้ำเสียงของกามนิตในขณะที่พูดถึงวาสถิฐี คราใดที่กามนิตกล่าวถึงก็จะมีการกล่าวชื่นชมแฝงไว้ด้วย ดังเช่นตั้งแต่ตอนแรกที่ได้พบกามนิตก็ไม่สามารถแม้แต่จะบรรยายความงามของวาสถิฐีได้ เนื่องจากกามนิตรู้สึกว่างามมากจนยากที่จะบรรยายออกมาได้นั่นเอง

^{๑๕๒} ธีญา สังขพันธ์, *วรรณกรรมวิจารณ์*. หน้า ๒๐๐.

คุณก่อนท่านมาริสะ ข้าพเจ้าฟังกล่าวได้ด้วยถ้อยคำเป็นไฉน? ถ้าจะพูดถึงความงามของนางก็เกรงว่าถ้อยคำของข้าพเจ้าอาจหาญอยู่สักหน่อย เพราะถ้าจะกล่าวให้ท่านรู้สึกซึมซาบได้ดังหลับตาแลเห็น ข้าพเจ้าจะต้องเป็นมหากวีกรดเสียก่อน และถึงจะมีความสามารถปานนั้น ท่านก็จะเห็นความงามได้เพียงรางๆ เท่านั้น รวมความ ข้าพเจ้าพอจะบอกได้เลาๆ ว่าสาวน้อยที่อยู่กลางเวทีมีวงหน้าवलประหนึ่งแสงจันทร์อ่อนๆ รูปประหงทรงอรชรหาคำหามิได้ ทรงทรมวยอยู่ทั่วสรรพางค์ จนทำให้ข้าพเจ้าผลอสติ คิดว่านางคือพระลักษมีเทวีอวตารมา บังเกิดความยินดีซาบซ่านทันทีที่ได้เห็น^{๑๕๓}

ต่อมาเมื่อกามนิตได้เห็นตัวอักษรลายมือของวาสิฏฐี กามนิตก็ยิ่งหลงใหลได้ปลื้ม จนเปรียบตัวอักษรราวกับช่อดอกไม้ อีกทั้งยังแสดงการสังเกตถึงความฉลาดของวาสิฏฐีว่าจะต้องเป็นผู้มีใจสูงเนื่องจากไม่ถือเอาคำแสดงความรักของกามนิตมาเป็นอารมณ์มากนัก

...ถ้อยคำที่เขียนเป็นกาพย์ต่อจากของข้าพเจ้ามีลีลาเหมือนกัน ตัวอักษรงามราวกับช่อดอกไม้ที่เพิ่งตูมต้งต้องลมอ่อนๆ ในฤดูร้อน โบกสะบัด ดูประหนึ่งว่าพัดมาติดอยู่ที่รูปฉะนั้น โสมทนต์ย่อมจะไม่ทราบความหมายที่แฝงอยู่ในกาพย์นั้น เพราะเป็นถ้อยคำที่ตอบความแฝงของข้าพเจ้าทั้งนี้ก็แสดงอยู่ว่า นางงามของข้าพเจ้าอ่านกลอักษรในกาพย์ข้าพเจ้าได้ถูกต้องทุกวิธีที่มีอยู่กระทำให้ข้าพเจ้าอึ้งอัมเมิดด้วยปิติ ที่เห็นว่าคุณมีความรู้ความฉลาดไม่แพ้ความมีใจสูงอยู่ในตัว เพราะถ้อยคำที่ตอบ แสดงว่าคุณรู้สึกว่าคุณแสดงความอันแสดงความรักของข้าพเจ้า เป็นแต่ชนิดเผินๆ ไม่บังควรที่นางจะถือเป็นอารมณ์นัก^{๑๕๔}

และตอนที่พบกันครั้งแรกบนลานอโศก ภาพของวาสิฏฐีที่ปรากฏในคำบอกเล่าของกามนิตนั้นก็ดูงดงาม ถึงแม้ว่าจะตื่นเต็นตกประหม่าไปบ้างก็ตาม ซึ่งเมื่อเทียบกับภาพของกามนิตที่ผมยุ่งเหยิง ยืนจังกังแล้ว ก็ยิ่งเป็นการบรรยายให้เห็นถึงความชื่นชมที่กามนิตมีต่อวาสิฏฐีมากยิ่งขึ้น

...เมื่อนางเห็นคนแปลกหน้าเข้ามาหา ก็ลุกขึ้นทำกิริยารวนเร่วนางควรจะอยู่ที่นั่นหรือว่าควรจะไปเสีย ส่วนดวงตาดูราวกับตากวางเมื่อตกใจ เหลือบชมัยดูข้าพเจ้าไม่หยุด กายก็สั่นดังลดาชาติที่ถูกลมอ่อนๆ โบกฉะนั้น ว่าถึงตัวข้าพเจ้ายืนจังกัง ผมยุ่งเหยิง ตาก็เหม่อมองพยายามพูดหลุดปากออกมาได้ ๒-๓ คำว่าข้าพเจ้ารู้สึกเป็นบุญที่มีหวังมาได้พบ นางสังเกตเห็นกิริยาข้าพเจ้ามีสะทกสะท้าน ก็ค่อยสงบความรวนเรใจ ทรุดลงนั่งบนม้าอีก แล้วยกหัตถ์ค้ำคอกบัวน้อยๆ ซี่ที่ตรงข้างที่นางนั่ง เชิญให้ข้าพเจ้านั่ง...^{๑๕๕}

ในเวลาต่อมา กามนิตก็ได้เล่าถึงวาสิฏฐีที่ได้แสดงทัศนคติเกี่ยวกับความรักของตนกับกามนิตว่าเปรียบเหมือนกับเสียงเพลงอันไพเราะของพิณและเปรียบความรักของตนว่ามีลีลาเหมือนสีซอ พระศิระอันเป็นตัวแทนของการเสียดสี ซึ่งเป็นการกล่าวขย่งของวาสิฏฐีของกามนิตว่าเป็นผู้มีปัญญา ต่อมาเมื่อถึงคราวต้องพลัดพรากจากกัน กามนิตกับวาสิฏฐีต้องการพบกันอีกครั้งเพื่อรำลอบยายเพื่อให้ได้พบกันนี้ กามนิตก็เชื่อว่าวาสิฏฐีจะต้องคิดอุบายออกอย่างแน่นอน ดังเช่นที่ปรากฏ

^{๑๕๓} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๗.

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ในคำบอกเล่าของกามินิตว่า “แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้ายังเชื่อในปัญญาของคู่รักว่าคงจะหาอุบายให้ได้พบกัน
อย่างใดอย่างหนึ่ง”^{๑๕๖}

คำมั่นสัญญาว่าขอให้ได้ไปพบกันอีกบนสวรรค์สุขาวดีนั้นก็เป็นไปตามคำแนะนำของ
วาสิฏฐีซึ่งแม้ว่ากามินิตจะไม่มีความรู้เกี่ยวกับสวรรค์สุขาวดีมาก่อนเลย แต่ก็ยอมตามที่วาสิฏฐีแนะนำ
ทั้งนี้ก็เพราะความรักและเชื่อในปัญญาของวาสิฏฐีนั่นเอง

ในขณะที่เตรียมรับมือกับโจรองคฺลิมิตตามความเข้าใจของตน กามินิตก็หวนคิดถึงความรัก
ของตนกับวาสิฏฐีและคำสัญญาที่จะไปพบกันอีกบนสวรรค์สุขาวดี จนเป็นเหตุให้กามินิตได้
สลະบ้านเรือนออกแสวงบุญ ทั้งที่ในตอนแรกนั้น กามินิตไม่ได้มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องสวรรค์
สุขาวดีมาก่อนเลย แต่สาเหตุสำคัญที่ทำให้กามินิตตัดสินใจอย่างเด็ดขาด ออกเดินทางจาริกแสวง
บุญก็เพราะเชื่อในปัญญาของวาสิฏฐี เชื่อว่าตนจะต้องได้พบกับวาสิฏฐีบนสวรรค์สุขาวดีตามที่
วาสิฏฐีได้บอกไว้

อีกอย่างหนึ่ง ในคำบอกเล่าของกามินิตนั้น เรายังพบน้ำเสียงของความเศร้าที่เกิดขึ้นจากการ
พลัดพรากจากคู่รักของตน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครกามินิตเป็น
ผู้เล่าเรื่องราวที่ตนประสบมาด้วยตนเอง เพราะหากเป็นเรื่องที่ผู้อื่นเล่าให้ฟังก็ยังไม่ลึกซึ้งจริงใจเท่า
กับตัวกามินิตซึ่งเป็นผู้ประสบเหตุการณ์เหล่านั้นเองเป็นผู้เล่าให้ฟัง อีกทั้งยังเป็นการเพิ่มความน่า
เชื่อถือให้กับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วย

น้ำเสียงของความเศร้าที่เกิดจากการพลัดพรากจากคู่รักของกามินิตนั้น พบในตอนทีกามินิต
ต้องเดินทางกลับกรุงอุชเชนี เนื่องจากอยู่ที่กรุงโกสัมพีต่อไปก็จะเป็นภัยแก่ตัว และยังขัดเจนมากขึ้น
เมื่อกามินิตกลับมารุงโกสัมพีอีกครั้งพร้อมกับใจที่เบิกบานแทบจะ โลด เนื่องจากคิดว่าตนจะได้
พบกับคู่รักคือวาสิฏฐีแล้วจะได้ปรึกษาหารือกันเรื่องแต่งงาน แต่กลายเป็นว่ากามินิตได้มาพบเข้ากับ
ขบวนแห่เจ้าสาวในงานแต่งงานของสาตาเคียร โดยที่เจ้าสาวคนนั้นก็คือวาสิฏฐีนั่นเอง

ทันใดนั้น ใจข้าพเจ้าหายวาบเย็นเยือกขึ้นทันที เพราะหญิงที่เข้าใจว่าเป็นสาวใช้หรือ
เพื่อนเจ้าสาวนั่นคือ เมทินี ข้าพเจ้ายังไม่ทันจะนึกตกลงว่า ที่เห็นนี้เป็นนางร้ายหรืออย่างไร พอ
ดีเจ้าสาวของสาตาเคียรก็เปิดผ้าที่คลุมหน้าออก
เจ้าสาวนั่นคือวาสิฏฐีของข้าพเจ้าเอง!^{๑๕๗}

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

แน่เสียแล้ว เจ้าสาวนั่นคือ วาสิฏฐิ รูปร่างอย่างนั้นจำได้ไม่ผิดนับแต่ข้าพเจ้า แต่ถึงอย่างนั้นก็ยัง ไม่คล้ายคลึงกับที่ได้เห็นมาก่อน คราวนี้ดูอาการมีทุกข์โศกแสนสาหัสอย่างใดอย่างหนึ่ง พุดไม่ถูก

เมื่อข้าพเจ้าได้สติจริงๆ พอกระบวนแห่สุดท้ายผ่านเลยไปแล้วก็หันหน้ามิตันที แต่เขาเข้าใจกันว่าเป็นลมเพราะร้อนจัดและเบียดเสียดกัน ข้าพเจ้าหมดกำลังวังชา ทอดกายให้เขาอุ้มเอาไปพักที่โรงแรมแห่งแรกที่ไปถึง นอนอยู่ที่มรมมิดแห่งหนึ่งในนั้นหันหน้าเข้าข้างฝาผนังแฉ่วอยู่อย่างนั้นหลายวันหลายคืน น้ำตาไหลพรากๆ ไม่ยอมกินอาหารทั้งหมดข้าพเจ้าสั่งคนใช้ผู้ควบคุมเกวียนคนเดียวกับที่มาค่วยกันครั้งก่อน ให้จัดแจงขายสินค้ำที่นำเอามาเสียโดยเร็ว แม้จะขายไม่ได้ราคาดีก็ตาม เพราะข้าพเจ้าป่วยจัดการเองไม่ได้ ความจริงข้าพเจ้าไม่สามารถจะทำอะไรได้ นอกจากจมดิ่งอยู่ในห้วงความเสียใจที่เสียของรักไป ไม่มีวันจะได้คืนแล้ว...^{๑๕๔}

พัฒนาการของทัศนคติต่อการมอง โลกของตัวละครกามนิต เราก็จะพบได้ในคำบอกเล่าของกามนิตเอง ดังเช่นในตอนแรกที่กามนิตได้ออกเดินทางควบคุมเกวียนสินค้ำมุ่งหน้าไปค้าขายที่กรุงโกสัมพพิพร้อมทั้งกลุ่มราชทูต กามนิตก็ได้แสดงให้เห็นถึงความตื่นตื่นสนุกสนานของตนที่ได้พบเห็นสิ่งแปลกใหม่ที่ตนไม่เคยเห็นมาก่อน

หัวใจข้าพเจ้าเต้นเร้าด้วยความอิมเอบใจ คิดนึกไปต่างๆ นานาอย่างรำเริง การเดินทางล่องไปวันหนึ่งๆ ก็เท่ากับได้ประสบมหกรรมอย่างสนุกสุดใจ ตกเวลากลางคืนหยุดพักเดินทาง ก่อไฟกองใหญ่เพื่อป้องกันเสือ ข้าพเจ้านั่งล้อมวงอยู่ข้างท่านราชทูต และคนนอกนั้นก็ล้วนเป็นผู้สูงอายุและมีศักดิ์ กระทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกคล้ายๆ กับว่าอยู่ในเทวสมาคม ณ แดนสวรรค์

เดินทางผ่านป่าใหญ่ในแดนเวทิส แล้วข้ามยอดเขาแห่งทิววินชัย จนบรรลุทุ่งกว้างใหญ่ฝ่ายเหนือ กระทำให้รู้สึกว่าได้มาเห็นโลกใหม่อยู่ตรงหน้า เพราะแต่ก่อนๆ มาไม่เคยคิดว่าโลกเรานี้จะแผ่ไปกว้างขวางมหึมาถึงปานละนี้^{๑๕๕}

ในตอนนี้เป็นความรู้สึกใสซื่อบริสุทธิ์ของกามนิตที่ได้ผจญภัยสู่โลกภายนอก ต่อมากเมื่อกามนิตได้พบรักกับวาสิฏฐิ ถึงแม้จะต้องเผชิญกับความเร้าร้อนวิตกกังวล เดือดร้อนใจเนื่องจากความต้องการอยากพบพุดคุ้ยรู้จักกับวาสิฏฐิ แต่เมื่อได้พบพุดคุ้ยและสารภาพรักตามความปรารถนาของตนแล้วก็ทำให้กามนิตลืมความทุกข์ร้อนต่างๆ นั้น ไปสิ้นจนทำให้คิดไปว่าโลกนี้มีแต่ความสุข

ครั้งหนึ่งอดอยู่ไม่ได้ต้องหัวเราะออกมาดังๆ ที่เคยได้ยินบางคนพูดว่า โลกเรานี้มีแต่ทุกข์และยังคิดหนีโลกไม่ปรารถนามาเกิดอีกเล่า ข้าพเจ้าร้องว่า “โสมที่ตัด คนเราบางคนนี้ช่างโง่บัดชบจริง ดูเหมือนว่าโลกเรานี้จะหาที่มีความสุขเหลือยิ่งกว่าลานอโศกเป็น ไม่มีแล้ว”^{๑๖๐}

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๑๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

ต่อมาเมื่อกามนิตได้กลับมากรุงโกสัมพีกครั้ง และได้พบว่าวาสิฏฐีแต่งงานกับสาตาเคียร กามนิตก็ได้รับรู้ถึงความทุกข์ที่โถมเข้ามาท่วมทับอย่างรุนแรง ในครั้งนี้เองที่กามนิตเริ่มได้ตระหนัก ถึงความเป็นจริงของชีวิตว่า ชีวิตนี้ประกอบไปด้วยสุขและทุกข์

เมื่อออกจากประตูเมืองด้านตะวันตก เหลียวไปดูกรุงเป็นครั้งสุดท้าย อันภายใน กำแพงนั้น ย่อมมีทั้งทุกข์และสุขขนานใหญ่ ที่ข้าพเจ้าประสบแล้วไม่ลืมเลย^{๑๖๑}

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการการมองโลกของตัวละครกามนิตเปลี่ยนแปลงไปจากการยึดติดว่า โลกนี้มีแต่ความสุขไปสู่การมองเห็นว่ามีความทุกข์ประกอบอยู่ด้วย ซึ่งถ้อยคำเหล่านี้ปรากฏอยู่ใน คำบอกเล่าของกามนิตเอง ทศนคติการมองโลกที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ มีส่วนคล้ายกับเป็นการปูพื้นเพื่อให้กามนิตได้เข้าใจถึงพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าได้แสดงให้เห็น ฟัง ภายหลังจากที่เล่าเรื่องของตนเองจบลง ถึงแม้ว่ากามนิตจะยังไม่ยอมรับในพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าโดยทันทีก็ตาม แต่ก็มีส่วนช่วยในการพิจารณาสิ่งต่างๆ ดังที่ปรากฏในภาคบนสวรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำกลับมาทบทวนใหม่อีกครั้ง ภายหลังจากที่ได้ทราบวาทะกฤษฎชาที่ตนร่วมสนทนาในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ก็คือพระพุทธเจ้านั่นเอง จนในที่สุดกามนิตก็ได้บรรลุนิพพาน

นอกจากนี้แล้ว การที่ผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครกามนิตเป็นผู้เล่าเรื่องของตนเองนั้น ยังมีส่วนทำให้เห็นมุมมองของกามนิตที่มีต่อองคฺุลิมาลชัดเจน เพราะกามนิตไม่มีส่วนรับรู้ในความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับโจรองคฺุลิมาล ดังนั้นในขณะที่เล่าเรื่องราวของตนให้พระพุทธเจ้าฟัง องคฺุลิมาลจึงปรากฏออกมาในลักษณะของจอมโจรผู้โหดเหี้ยม ใจร้ายทารุณ ดังเช่นในตอนแรกที่กามนิตได้เผชิญหน้ากับกลุ่มโจรองคฺุลิมาลว่า

ขณะนั้นเห็นโจรคนหนึ่งรูปร่างสูงใหญ่เคราคคมมีน้ำตาคร่ำย่นากลัว ร่ากายตอนบน เปลือย มีนิ้วแม่มือคนร่อยเป็นพวงคล้องคอไว้เป็นสามสาย ในทันทีทันใด ข้าพเจ้าก็ระลึกได้ว่า โจรคนนี้เห็นจะเป็นองคฺุลิมาล จอมโจรคร่ำใจทมิฬ เทียวปล้นสะดมเผาผลาญบ้านช่องตาม นิคมหมู่บ้านมานักต่อนักแล้ว จนที่บางแห่งกร้างไม่มีใครกล้าอยู่ ถ้าพบปะผู้ใดถึงไม่มีความ ผิดก็สับฆ่าเสีย แล้วตัดนิ้วแม่มือเอามาร้อยเป็นมาลัยคล้องคอ...^{๑๖๒}

และในตอนที่กามนิตไม่สนใจไยดีกับนางเทพทาสีที่องคฺุลิมาลจัดหามาให้ เนื่องจากกามนิต มีใจจดจ่ออยู่กับวาสิฏฐีผู้เดียว ก็จะเห็นความโหดร้ายขององคฺุลิมาลว่า

องคฺุลิมาลเห็นก็โกรธ แยกเขี้ยวเขี้ยวฟัน กรากเข้ามาค้ำคอข้าพเจ้า ถ้าไม่มีโจรศิระ โฉนหน้าเกลี้ยงไม่มีเคราเข้ามาห้ามแล้ว ข้าพเจ้าเห็นจะถูกเค้นคอตายแน่ โจรศิระ โฉนพุด สองสามคำ องคฺุลิมาลก็ปล่อยมือซึ่งแข็งกระด้างอย่างเหล็กออกจากคอข้าพเจ้า มีเสียงคำราม รวกับสัตว์ร้ายที่ฝึกหัดให้เชื่องไม่ผิดกัน แล้วก็ออกไป^{๑๖๓}

^{๑๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๑๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

ภายหลังเมื่อโจรองคูลิมาลได้พบพระพุทธเจ้าได้ฟังพระธรรมเทศนาจึงได้เลิกจากการเป็นโจรร้ายเปลี่ยนมาบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา และภิกษุณีวาสิฏฐีได้ขอร้องให้พระภิกษุของคูลิมาลช่วยไปสืบดูความเป็นอยู่ของกามนิตตามคำสัญญาที่เคยให้ไว้กับตน ดังนั้นพระภิกษุของคูลิมาลจึงได้ไปปรากฏตัวที่หน้าบ้านกามนิต แต่เนื่องจากกามนิตไม่รู้เรื่องราวที่เกิดขึ้น เมื่อได้เห็นและจำได้ว่า เป็นองคูลิมาลจึงตกใจหวาดกลัว ดังที่ปรากฏในคำบอกเล่าของกามนิตว่า

ข้าพเจ้าได้ยินทางเสียงที่นักบวชผู้นี้พูด คราวแรกก็สะดุ้งสั่นเต็มไปทั้งตัว ยิ่งได้ฟังนานซัดเข้า ก็ยิ่งตกใจแทบผงะหงาย รู้สึกกระหึ่มเยือกเข้าไปถึงหัวใจ ก่อนนกราคา เสียงที่พูดนั้น คือเสียงองคูลิมาลมหาโจรนั่นเอง! แน่เสียกว่าแน่ ครั้นเมื่อข้าพเจ้าค่อยเหลือบมองพิจารณาดูหน้า ถึงว่านักบวชผู้นั้นจะ โคนผมและหนดเคราเสียเกลี้ยง ข้าพเจ้าก็ยังจำได้มันเหมาะว่าองคูลิมาล ยังจำได้เมื่อครั้งกระโน้นว่ามีหนวดรุงรังจ้องตามดูข้าพเจ้าด้วยความโกรธแค้นอย่างจะกินเนื้อข้าพเจ้าเสีย มือที่อุ้มบาตรก็จำได้ว่าเป็นมืออันล่ำสัน ซึ่งครั้งหนึ่งเกือบจะได้เคঁคอกข้าพเจ้า^{๑๖๔}

ในความคิดของกามนิตนั้น เห็นว่าองคูลิมาลมาปรากฏตัวก็เพื่อจะมาแก้แค้นคนที่ได้ไปมาเพื่อนรักขององคูลิมาล และถึงแม้ว่าองคูลิมาลจะปรากฏตัวในชุดแต่งกายที่บ่งบอกว่าเป็นนักบวช กามนิตก็ไปพลัดคิดไปว่าเป็นการปลอมตัวเพื่อหลอกให้ตายใจ

...องคูลิมาลมาถึงที่นี่ ข้าพเจ้าไม่มีเหตุควรสงสัย เหตุที่ข้าพเจ้าก็เห็นอยู่แจ่มแจ้ง เพราะเรื่องผูกพยาบาทขององคูลิมาล ได้ยินเขายืนยันกันมาหลายครั้งนั่นก็ว่า ถ้าลงได้พยาบาทแล้ว ต้องแก้แค้นให้จงได้ อีกอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้านับว่าเป็นผู้เคราะห์ร้ายที่ไปมาเพื่อนรักเพื่อนใครของมัน ถึงข้าพเจ้าเคยอยู่กับพวกโจรอย่างสนิทสนมมาแล้วก็ตาม สัญชาติโจรจะไว้ใจว่าเคยคบค้าสมาคมกันมาแล้วไม่ทำอันตรายนั้น เป็นอันไว้ใจไม่ได้เลย ครั้งที่ตกไปเป็นเชลยโจรของคูลิมาลฆ่าข้าพเจ้ายังไม่ได้ เพราะผิดกฎของโจรพวก "ผู้ส่ง" และจะทำให้มันเสียชื่อเสียงในระวางโจรอันลบล้างไม่หาย เพราะฉะนั้นในบัดนี้ มันอุตสาห์ลอบเดินทางมาจากถิ่นไกลเข้ามาถึงเมืองนี้ ก็คงต้องการมาแก้แค้นเป็นแน่ ที่ปลอมตัวเป็นนักบวชเข้ามา จะได้สืบสวนตรวจดูดูทางได้สบาย อย่างไรเสียก็คงมารับมือกับข้าพเจ้าในคืนนี้ ถ้าหากมันจะจับกิริยาข้าพเจ้าได้ว่าจำตัวมันได้ มันก็คงไม่รอช้า เพราะคืนนี้เป็นคืนสุดท้ายปลายเดือนมืด ถ้าเข้าไปอีกคืนอันย่างเข้าข้างขึ้นของเดือนใหม่ ขึ้นเข้ามาทำร้ายก็เป็นการฝ่าฝืนกฎของโจร และเจ้าแม่กาลี ที่ดุร้ายชอบแต่เลือด ก็จะมีโรธบันดาลเหตุร้ายตกแก่มัน^{๑๖๕}

จะเห็นได้ว่าทัศนคติของกามนิตที่มีต่อองคูลิมาลนั้น เป็นไปในลักษณะเดียวคือเป็นโจรโหดร้าย แม้ว่าจะพบองคูลิมาลในชุดนักบวชก็ตาม ซึ่งการหวาดกลัวองคูลิมาลในครั้งนี้ก็กลายเป็นคุณประโยชน์ในเวลาต่อมา เพราะกามนิตจัดการเตรียมรับมือ ทำให้มีโอกาสดำอยู่ท่ามกลางบรรยากาศที่เงียบสงบ ได้คิดถึงประวัติชีวิตของตนเอง และได้หวนคิดถึงความรักของตนที่มีต่อวาสิฏฐี ในที่สุดก็ได้ออกจาริกแสวงบุญในในเวลาต่อมา

^{๑๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐-๙๑.

การกำหนดให้กามนิตเป็นผู้เล่าเรื่องของตนทำให้เห็นความคิด ทักษะคิด และมุมมองของกามนิตที่มีต่อสิ่งต่างๆ หากผู้แต่งเล่าเรื่องราวของกามนิตเอง ในฐานะผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้ง ผู้อ่านก็คงจะไม่ซาบซึ้งเท่ากับที่ตัวละครเล่าเรื่องราวของตนเอง และการที่กามนิตเป็นผู้เล่าเรื่องราวของตนเองยังช่วยให้เรื่องราวมีความสมจริง น่าเชื่อถือ และสามารถดึงดูดอารมณ์ของผู้อ่านให้คล้อยตามได้ดีกว่าด้วย

- การเล่าเรื่องของวาสิฏฐี

ในส่วนที่ตัวละครวาสิฏฐีเป็นผู้เล่า นั้น ปรากฏอยู่ในภาคบนสวรรค์ โดยวาสิฏฐีได้เล่าเรื่องราวของตนเองในขณะที่อยู่ใน โลกมนุษย์ให้กามนิตฟัง เริ่มจากหลังจากกามนิตออกเดินทางกลับกรุงอุชเชนี วาสิฏฐีเฝ้ารออยู่อย่างกระวนกระวายใจ ไปจนถึงเหตุการณ์มหาปรินิพพาน ตนสิ้นชีวิตแล้วได้มาเกิดบนสวรรค์สุขาวดี นับว่าเป็นเรื่องราวตามทัศนะของวาสิฏฐีที่เป็นส่วนเชื่อมต่อกันกับเรื่องราวของกามนิตได้พอดี เป็นคำตอบให้กับข้อสงสัยที่เกิดขึ้นในขณะที่อ่านเรื่องราวของกามนิตในภาคพื้นดิน เป็นส่วนเติมเต็มที่ทำให้เรื่องราวทั้งหมดสมบูรณ์

ในขณะที่ตัวละครวาสิฏฐีเล่าเรื่องราวของตนเองนั้น เราจะสังเกตเห็นได้ถึงความคิดทักษะคิด และการมองโลกของวาสิฏฐี ซึ่งถ้าหากเป็นการเล่าเรื่องโดยผู้แต่ง ในฐานะผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้ง ก็จะไม่สามารถแสดงทักษะคิดของตัวละครวาสิฏฐีได้ลึกซึ้งและน่าเชื่อถือได้มากเท่ากับให้ตัวละครวาสิฏฐีเป็นผู้เล่าเอง

ในข้อความที่วาสิฏฐีเล่าให้กามนิตฟังนั้น จะเห็นได้ถึงจิตใจสำนึกของวาสิฏฐีที่ยึดติดพันอยู่กับความรักในกามนิตอยู่อย่างมากมาย ดังเช่น ในตอนที่กามนิตออกเดินทางออกจากกรุงโกสัมพีไปแล้ว วาสิฏฐีก็เฝ้าเป็นห่วงทุกซักร้อนกังวลถึงกามนิต เกรงกลัวว่ากามนิตคู่รักของตนจะได้รับอันตรายไปต่างๆ นานา

เมื่อเธอผู้เป็นสหายไปจาก โกสัมพีแล้วฉันครองตนอยู่ด้วยความเดือดร้อนลำเค็ญตลอดทั้งคืนวันอย่างเดียวกับหญิงสาวๆ ที่ตกอยู่ในคราวไขหนักแห่งการครุ่นคิดถึงคู่รักจนอดแน่นในหัวใจ ซ้ำวิตกทุกซักร้อนในอันตรายอันจะมีแก่คู่รักต่างๆ นานา ตั้งร้อยพันอย่างจะนั้นเมื่อเธอจากไปแล้ว ฉันก็รู้ไม่ได้ว่าเธอจะยังมีชีวิตอยู่ร่วมโลกหรืออย่างไร เพราะได้ทราบว่าการที่เดินทางไปเช่นนั้นย่อมมีอันตรายมากอยู่^{๑๖๖}

หลังจากที่วาสิฏฐีแต่งงานกับสาตาเคียรแล้ว ถึงแม้ว่าจะเชื่อว่ากามนิตตายแล้ว หลังจากที่ได้ฟังคำสั่งกิริยาขององคุลิมาลแล้วก็ตาม แต่วาสิฏฐีก็เฝ้าแต่คิดถึงกามนิตอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย ได้ไปนั่งเล่นนอนเล่นที่บนแท่น ณ ลานริมหน้าผาของปราสาทสาตาเคียร และในวันหนึ่งองคุลิมาลก็ปีนหน้าผาขึ้นมาเพื่อขอให้วาสิฏฐีสืบทอดเรื่องราวของสาตาเคียร สายตาของวาสิฏฐีที่เห็นองคุลิมาลนั้นก็กลับ

^{๑๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

กลายเป็นว่าเห็นกามนิตกำลังปีนขึ้นมาหาตน นี่ย่อมแสดงให้เห็นถึงจิตใต้สำนึกของวาสิฏฐีที่จดจ่ออยู่กับกามนิตเสมอ

กำลังนึกเพลิดเพลิดเจริญใจอยู่อย่างนี้ ตาเหม่อมองไปทางช่องปลายกำแพง ทันใด
นั้นเห็นรูปคน โผล่ขึ้นมา

ฉันเชื่อแน่อู่แก่ใจว่า ถ้าเป็นมนุษย์คงไม่สามารถปีนกำแพงตอนนี้ขึ้นมาได้ อย่างไรก็ตาม ก็คงเป็นวิญญานเขอลอยขึ้นมาหาเพราะอำนาจความนึกของฉันแล้วจะได้นำข่าวจากสถาน
บรมสุขซึ่งเธอไปอยู่คอยทำแล้วมาบอกเล่า เพราะเหตุฉะนั้น ฉันไม่รู้สึกตกใจเลย ซ้ำลุกขึ้นอำมือ
เดินเข้าไปรับ

ครั้งเมื่อรูปที่เห็นปีนขึ้นมาถึงบนลานแล้วก็รีบสาวก้าวเดินมาที่ฉัน สังเกตดูรูปร่างมี
ขนาดสูงกว่าเธอมากนัก สันฐานออกจะใหญ่โตปานยักษ์เสียด้วย ฉันได้สติขึ้นว่ารูปที่เห็นคง
เป็นวิญญานหรือปีศาจของคฤมิต หาใช่เธอไม่ ตกประหม่าเป็นกำลัง ผงะแทบหงาย ค่อยถัด
ลอยไปเกาะอยู่มุมแทนเพื่อไม่ให้ชวนตัว ^{๑๖๗}

ในตอนที่ว่าวาสิฏฐีและเมทินีพร้อมกับโสมทัตต์ได้เดินทางไปที่สุ่มทุมพุ่มไม้พระกฤษณ์ เพื่อ
เฝ้าพระพุทธเจ้าตามคำบอกเล่าขององคคฤมิต สถานที่แห่งนี้เคยเป็นที่นัดพบของกามนิตและวาสิฏฐี
ก่อนที่จะพลัดพรากจากกัน ทำให้วาสิฏฐีรำลึกถึงความรักความหลังของตนขึ้นมา จึงหยุดชะงัก
รีๆ รอๆ ทั้งนี้ก็เพราะจิตใต้สำนึกของวาสิฏฐีที่ยึดมั่นอยู่กับความรักและกามนิตนั่นเอง

จำเดิมแต่คืนที่เราต้องจากกันไป ณ ที่ตรงนี้ ฉันไม่ได้ขยับเขยิบในป่านี้อีก ครั้นบัดนี้
ได้มากับผู้ที่เคยมาด้วยกัน เข้ามาถึงแดนอันร่มรื่น รู้สึกชุ่มชื่นซาบซึ่งเข้าไปในดวงใจคล้ายกับ
ว่าความหอมซึ่งอัดเก็บไว้ภายในนานมาแล้วจนกลิ่นนั้นงวดขึ้นเข้า เมื่อระเบิดออกมาก็กลายเป็น
กลิ่นมีพิษ กระทบทำให้ฉันหยุดนิ่งจั้งจั่ง ดูเหมือนว่า ความรักของฉันจะกลับฟื้นขึ้นมาอย่าง
พรั่งพรูเต็มที่แล้ว มีศัตรู คือความระทมมาทักขวางไว้ ฉันยืนรวนเรใจว่าจะเดินต่อไป หรือจะ
หันหลังกลับเสียดี เพราะที่มานี้ไม่ใช่มาฟื้นความรักของเก่าแก่แต่เพื่อแก้ไขความรักนั้น กลับ
มีอาการรีๆ รอๆ เช่นนี้ กระทบทำให้เมทินีเกิดความรำคาญใจ เพราะเห็นคนอื่นเขามาที่หลังขึ้น
หน้าไปหมด ^{๑๖๘}

ต่อมาเมื่อวาสิฏฐีได้บวชเป็นภิกษุณีแล้ว หลังจากที่พระพุทธเจ้าออกเสด็จเดินทางไปทาง
แคว้นแดนตะวันออก ภิกษุณีวาสิฏฐีก็ได้รับเอาพระโอวาทที่ทรงประทานไว้มาบำเพ็ญภาวนา แต่ใน
ขณะที่ภาวนา ความรักความคิดถึงกามนิตก็ฟุ้งขึ้นมาอีก จนทำให้ลืมพระพุทธรูปโอวาทที่ท่องไว้จน
หายหมด

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

แล้วหวนกลับมาคิดถึงคู่รักที่ยังมีชีวิตในโลกนี้ แต่ว่าอยู่ห่างไกลกัน บทพระธรรม
พุทธ โอวาทที่ประทานให้ท่องไว้เลยหายไปหมด!

เขายังมีชีวิตอยู่ในโลกนี้จริงหรือ? และเขายังคงรักเรายังหรือไม่หนอ?

ความผูกใจฝืนในปัญหาข้างต้นนี้ ค่อยๆ เพิ่มกำลังความรักความคิดถึงกลุ่มรวมใจ
ยิ่งขึ้น แล้วก็จัดการบำเพ็ญภาวนาลง หมกมุ่นครุ่นคิดอยู่แต่เรื่องรัก เลยไม่มีทางบรรลุความ
เห็นแจ้งซึ่งความดับทุกข์ตามความมุ่งหมายเดิม^{๑๖๙}

จะเห็นได้ว่าในใจของวาสิฏฐีนั้น ยึดติดผูกพันอยู่กับกามนิตและความรักอยู่อย่างเหนียว
แน่น ดังที่แสดงออกมาในความคิดความรู้สึก การกระทำ และคำพูดที่เล่าให้กามนิตฟัง

นอกจากวาสิฏฐีจะยึดติดอยู่กับกามนิตและความรักแล้ว ก็ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่วาสิฏฐียึดติด
เช่นกัน นั่นคือ พระพุทธเจ้า ดังที่เห็นได้จากเมื่อพระพุทธเจ้าเตรียมจะเสด็จต่อไปยังแคว้นแดน
ตะวันออก วาสิฏฐีก็เกิดความอาลัย แม้จะรู้อยู่แล้วว่าพระพุทธเจ้าคงจะไม่เสด็จประทับอยู่ที่กรุง
โกสัมพิตลอดไปก็ตาม และหลังจากที่ได้ทราบข่าวจากพระภิกษุของคุลิมาลาว่ากามนิตมีภริยาแล้วถึง
๒ คน ภิกษุณีวาสิฏฐีก็ตัดสินใจชวนภิกษุณีเมทีนีนี้ออกเดินทางตามรอยเสด็จของพระพุทธเจ้า ทั้งนี้ก็
เพราะมีความหวังว่า เมื่อได้พบพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธองค์คงจะประทานความมีชีวิตใหม่ให้ตน
ไม่ต้องทนทุกข์ทรมานอยู่กับความทุกข์เพราะความรักอีก

สำหรับทัศนคติของวาสิฏฐีต่อการมองโลกนั้นพบว่า วาสิฏฐีเป็นผู้ที่ตระหนักมาตั้งแต่แรก
เริ่มแล้วว่า โลกนี้ประกอบไปด้วยสุขและทุกข์ ความทุกข์เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตดังจะเห็นได้จาก
ตอนที่วาสิฏฐีเฝ้าทุกข์ร้อนวิตกกังวล รอคารกลับมาของกามนิต วาสิฏฐีก็มีความคิดว่า ความทุกข์ที่
ตนได้รับจากการรอคอยนี้ ก็เป็นเพื่อนกระซิบอยู่ด้วย

ในลักษณะอาการที่เป็นอยู่นี้ นับว่าเกือบจะเป็นประโยชน์ได้คืออย่างหนึ่ง เพราะความ
รักที่มีอยู่มิได้เด่นอยู่ตามลำพัง ย่อมมีความทุกข์เป็นเพื่อนกระซิบอยู่ด้วย ซึ่งหนุนให้มีกำลัง
วังชาต่อต้านศัตรูอื่นได้เป็นอย่างดี ตลอดจนบิดามารดาญาติพี่น้อง ซึ่งเกือบจะแตกหักกันเสีย
หลายหน^{๑๗๐}

ดังนั้นเมื่อวาสิฏฐีได้เผชิญกับความทุกข์ จึงไม่แสดงอาการเสียใจมากมายเหมือนกับกามนิต
ที่เปลี่ยนไปประพฤติดนเป็นคนเหลวไหล หากแต่วาสิฏฐียอมรับที่จะเผชิญกับความทุกข์และ
พยายามควบคุมดูแลตนเองอย่างมีสติ ซึ่งก็เป็นพื้นฐานให้วาสิฏฐีได้พิจารณาสภาพความทุกข์ต่างๆ
ตามความเป็นจริง ดังเช่นที่พบเหตุการณ์แปรปรวนของสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก วาสิฏฐีก็เป็น
ผู้ที่สงบกริยาอาการตื่นเต้นได้เร็วกว่ากามนิต สามารถข่มใจยอมรับสภาพ และระลึกถึงถ้อยคำ
พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า และก็นำมาบอกเล่าในกามนิตฟังอีกทอดหนึ่ง

^{๑๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘-๒๓๙.

^{๑๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

ในส่วนมุมมองที่มีต่อโจรองคฤมาลนั้น มุมมองของวาสิฏฐีก่อนข้างจะแตกต่างจากมุมมองของกามนิตโดยสิ้นเชิง โดยกามนิตจะมองว่าองคฤมาลเป็นจอมโจรใจร้าย โหดเหี้ยมทารุณ ถึงแม้ว่าองคฤมาลจะมาปรากฏตัวให้กามนิตเห็นอีกครั้งหนึ่งในชุดแต่งกายของนักบวชแต่กามนิตก็ยังรู้สึกไปว่าเป็นกลอุบายหนึ่งที่จะหลอกล่อให้ตนตายใจ เพื่อจะได้ยกพวกมาปล้นได้โดยง่าย ส่วนวาสิฏฐีนั่น ครั้งแรกที่ได้พบโจรองคฤมาล ในฐานะเป็นนักโทษที่กำลังจะถูกพาตัวไปประหารชีวิต วาสิฏฐียังคงรู้สึกว้าองคฤมาลเป็นโจรร้ายอยู่

พวกที่มาเวลานั้น พอลอกพ้นเงาผนังมาถึงตอนที่แสงเดือนฉายสว่าง ชันก็ตกใจเยือกเพราะเห็นคนที่มีรูปร่างใหญ่โต ถูกจำโซ่ตรวนทั้งเท้าและมือ มีโซ่ล่ามไปติดอยู่กับพวงคอกเป็นสองเส้น แล้วมีโซ่ล่ามออกจากพวงคอกอีกสองเส้นสำหรับทหารสองคนถือกุมไว้ ที่คอมีพวงคอกยี่โก สีแดงคล้อยห้อยลงมาถึงอกที่มีขนรุงรัง บนศีรษะโรยอิฐผงสีเหลืองแดง ลักษณะดังนี้เป็นนักโทษประเภทที่จะถูกพาตัวไปประหารชีวิต ส่วนผมมันยุ่งเหยิงหุบลงมาปิดหน้าประจบกันกับหนวดและเครา มองเห็นแต่ลูกตาทำให้ดูร้ายน่ากลัวยิ่งขึ้น ดวงตามีแสงวาว มองดูฉับแวบเดียวแล้วก็เหลือบไปมองทางโน้นทางนี้ ไม่ผิดอะไรกับสัตว์ร้าย^{๑๗๑}

แต่ในการพบกันครั้งต่อมาระหว่างวาสิฏฐีกับองคฤมาล มุมมองของวาสิฏฐีที่มีต่อองคฤมาลก็เปลี่ยนไป เนื่องจากองคฤมาลกลายเป็นผู้ที่นำสารเกี่ยวกับเรื่องคู่รักของตนคือกามนิตมาเล่าให้ฟังพร้อมเปิดเผยให้ทราบถึงความเป็นจริงทั้งหมด

ครั้นแล้ว องคฤมาล มหาโจรผู้มีกิริยาทำทางเป็นสง่าผ่าเผย ก็ยกมือเป็นสัญญาณให้ฉันทันลง คู่ประหนึ่งว่ามีเรื่องจะพูดจากันมากมาย...^{๑๗๒}

เมื่อฉันทันได้ฟังเรื่องที่องคฤมาลเล่า ในใจให้โกรธแค้นจนเดือดดาล เพราะรู้สึกถูกหลอกลวงเอาซึ่งหน้า จะติเตียนนายโจรก็ไม่ถนัด เพราะเป็นการรักษาชีวิตให้พ้นภัย ทั้งองคฤมาลก็ไม่ได้เป็นผู้ฆ่าคู่รัก เลยลืมนึกถึงการทารุณที่องคฤมาลทำแก่คนอื่น ๆ มาแล้วมากมาย กลายเป็นรู้สึกไม่เกลียด ไม่กลัวองคฤมาลเสียแล้ว เพราะเห็นเป็นผู้นำข่าวสารเรื่องคู่รักมาบอกว่ายังมีชีวิตอยู่...^{๑๗๓}

จะเห็นได้ว่าจากเดิมที่วาสิฏฐีเคยเห็นว่าองคฤมาลเป็นจอมโจรร้ายก็กลายเป็นมหาโจรผู้มีกิริยาทำทางสง่าผ่าเผยไป และยังเมื่อนำเอาองคฤมาลมาเปรียบกับสาตาเคียรผู้ที่ตนโกรธแค้นเกลียดชัง เพราะเป็นผู้ที่ทำให้ตนต้องพลัดพรากจากกามนิตไป วาสิฏฐีก็ถึงกับยกย่ององคฤมาลว่าเป็นผู้มีใจกล้าหาญเปรียบเหมือนกับพระกิมะ ในมหาภารตะ

^{๑๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

^{๑๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๖.

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๗-๑๗๘.

...เห็นได้ว่า สาตาเคียรไม่ใช่ชายชาติชาตรี ถึงกับฉันทิตถามตนเองด้วยความ
ประหลาดใจว่า เป็นเพราะเคราะห์โชคไหนจึงประจวบให้สาตาเคียรจับองคุลิมาลมาได้เพราะ
องคุลิมาลเป็นโจรสลัดสำคัญ มีความครุร้ายใจกล้าหาญไม่ผิดกับพระภิมะในยุคมหาภารตะ...^{๑๗๔}

และเมื่อองคุลิมาลได้บวชเป็นพระภิกษุ วาสิฏฐีก็ได้เปลี่ยนมุมมองที่มีต่อองคุลิมาลใหม่โดย
สิ้นเชิงกลายเป็นพระภิกษุที่วาสิฏฐีให้ความเคารพ เชื่อฟังพระธรรมเทศนา และเป็นผู้ที่ฟังของคน
ในยามอาพาธ โดยได้นำข่าวเรื่องความเป็นไปของกามนิตมาให้ตนทราบตามคำสัญญาที่เคยให้ไว้
ในขณะที่ยังไม่ได้บวช

นี่ย่อมแสดงว่า มุมมองของตัวละครจะปรากฏได้ชัดเจน ในการเล่าของตัวละครนั้นนั่นเอง
ดังเช่นที่กามนิตเห็นว่า องคุลิมาลเป็นโจรสลัดใจโหดร้าย ส่วนวาสิฏฐีเห็นว่าองคุลิมาลเป็นโจรใจกล้า
และภายหลังก็เป็นพระภิกษุที่มีใจเมตตากรุณาช่วยเหลือตน

นอกจากนี้แล้ว เรายังพบเหตุการณ์ที่แสดงถึงข้อจำกัดของการเล่าเรื่องโดยตัวละครวาสิฏฐี
ด้วยเช่นกัน นั่นคือ หลังจากที่วาสิฏฐีได้ฟังสังกิริยาขององคุลิมาลก็เข้าใจไปตามที่ตนเองคิดทันที
นั่นคือ กามนิตถูกโจรองคุลิมาลฆ่าตายเสียแล้ว ทั้งที่ในความเป็นจริง หากพิจารณาคำสังกิริยาของ
องคุลิมาลให้ดีก็จะพบว่า เป็นความจริงเพียงด้านหนึ่งเท่านั้น ส่วนอีกด้านคือ ถ้าหากคำใดถูกส่งมา
ภายในเวลาที่กำหนดไว้กามนิตก็จะถูกปล่อยตัวไป วาสิฏฐีไม่ได้คาดหวัง อีกทั้งไม่รู้ความเป็นจริง
ทั้งหมด ดังนั้นจึงยอมแต่งงานกับสาตาเคียร การที่ผู้แต่งกำหนดให้วาสิฏฐีเป็นผู้เล่าเรื่องของตนเอง
ในส่วนนี้ทำให้ผู้อ่านเห็นใจ และยอมรับการกระทำของวาสิฏฐี เนื่องจากเห็นว่าเป็นผู้ที่ถูกหลอก
โดยอุบายทุจริตจริงๆ จึงได้ยอมแต่งงานกับสาตาเคียร ถ้าหากผู้แต่งกำหนดให้ผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้งเป็น
ผู้เล่าเหตุการณ์ตอนนี้อย่างนี้ ผู้อ่านอาจจะไม่รู้สึกรู้เห็นใจวาสิฏฐีได้มากเช่นนี้ก็ได้

นอกจากนี้แล้วในคำบอกเล่าของวาสิฏฐี เรายังพบคุณสมบัติพิเศษของวาสิฏฐีปรากฏแทรก
อยู่อย่างชัดเจนคือ วาสิฏฐีเป็นผู้มีปัญญาฉลาด ไตร่ตรอง ดังจะเห็นได้จาก หลังจากที่ทราบข่าวจาก
พระภิกษุของคุลิมาลว่ากามนิตมีภรรยาแล้วถึง ๒ คน ถึงแม้วาสิฏฐีจะเศร้าเสียใจ แต่ก็ไตร่ตรอง ทบท
วนไปมา และตัดสินใจไม่ไปเกี่ยวข้องกับกามนิตเหมือนดังที่เคยวาดฝันไว้

หัวใจฉันหมดหวังเสียแล้ว ความที่ใฝ่ฝันไว้เป็นอันสิ้นไปแล้ว ที่เคยใฝ่ฝันนักพรต
ผู้หนึ่งกล่าวว่า “มุมบ้านของหญิงปากร้ายก็คือความเป็นไปของครอบครัว” ความข้อนี้อาจเข้าไป
ปรากฏในดวงใจอันเหี่ยวแห้ง ครีมนึกทบทวนมาอยู่หลายหน ความรักของฉันอยู่บนลาน
อโศกอันงาม ภายใต้ดวงดาวและแสงเดือน ฉันคงไม่โง่พอที่จะแสร้งไปหาความเป็นอยู่แห่ง
ครอบครัวในกรุงอุชเชนีเพื่อพำนักเกียรติยศลือกลือก้องทะเลาะกับหญิงปากร้ายภรรยาเธอ^{๑๗๕}

และการที่วาสิฏฐีนำเอาพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้ามาเล่าให้กามนิตฟังอย่างละเอียด
ก็แสดงถึงความจำอันเป็นเลิศของวาสิฏฐี เพราะนอกจากวาสิฏฐีจะนำพระธรรมเทศนาโดยตรงจาก

^{๑๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

^{๑๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

พระโอบุสของพระพุทธเจ้ามาแสดงแล้ว ก็ยังมีการช่วยอธิบายขยายความเพื่อให้กามนิตเข้าใจได้ง่ายขึ้น ซึ่งก็เป็นกลวิธีทางหนึ่งของผู้แต่ง ที่จะนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาผ่านข้อความที่ว่าวาสิฏฐีเล่าให้กามนิตฟังอีกทอดหนึ่ง

จะเห็นได้ว่าการที่ผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครวาสิฏฐีเป็นผู้เล่าเรื่องของตนเอง ทำให้ผู้อ่านเห็นจริงจังไปตามอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครวาสิฏฐี มองเห็นทัศนะในการมองโลกของวาสิฏฐี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยอมรับว่าทุกข์เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้วาสิฏฐีฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วยอมรับได้เร็วและง่ายกว่ากามนิต

- การเล่าเรื่องขององคุลิมาล

นอกจากผู้แต่งจะกำหนดให้ตัวละครกามนิตและวาสิฏฐีเล่าเรื่องราวของตนเองแล้ว ในคำบอกเล่าของวาสิฏฐีก็ได้ปรากฏคำบอกเล่าขององคุลิมาลปรากฏแทรกอยู่ด้วย ซึ่งเป็นการเล่าซ้อนอีกทอดหนึ่ง นั่นคือองคุลิมาลเล่าเรื่องที่ตนได้พบพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใส รวมทั้งได้เห็นภาพวาทะพญากลางโทษอยู่ในนรกหอกให้วาสิฏฐีฟัง แล้ววาสิฏฐีก็นำเอาคำบอกเล่าขององคุลิมาลนี้มาถ่ายทอดให้กามนิตฟังอีกที

ในคำบอกเล่าขององคุลิมาลนั้น ผู้อ่านจะเห็นถึงความรู้สึกนึกคิดขององคุลิมาลอย่างชัดเจน ดังเช่นเมื่อองคุลิมาลพบว่า มีพระภิกษุห่มเหลืองเดินมุ่งหน้าเข้ามาในเขตของตน เนื่องจากองคุลิมาลไม่รู้จักไม่เคยใกล้ชิดกับนักบวชมาก่อน ประกอบกับความทะนงตนเองว่าเป็นผู้เก่งกาจ จนใครๆ ก็น่าจะเกรงกลัว ดังนั้นจึงคิดไปว่าการเดินเข้ามาในเขตของตนถือว่าการบุกรุก ทำทลายอำนาจของตน จึงปล่อยให้มิชีวิตอยู่ไม่ได้ และยิ่งคิดไปว่า อาจเป็นสายสืบที่สาตาเคียรส่งมา ก็ยิ่งเพิ่มความโกรธแค้น ทำให้องคุลิมาลรีบคว้าหอกและธนู เพื่อลอบฆ่านักบวชห่มเหลืองคือพระพุทธเจ้านั้นทันที

ฉันก็คิดว่า แปลกจริงๆ บนถนนนี้ อย่างว่าแต่คนเดียว ต่อให้สิบคนสามสิบคนหรือยิ่งขึ้นไปตั้งห้าสิบคนรวมกันมา มีอาวุธครบตัว ขึ้นเดินมาทางนี้ก็ต้องตกอยู่ในอำนาจเราทั้งสิ้น แต่นี่ไหนหนอนักบวชรูปนี้จึงถือศีลล่าเดินมาแต่ผู้เดียว คล้ายกับเป็นผู้มีชัยชนะ?

ฉันเห็นว่าที่บังอาจบุกรุกมาอย่างทะนงตัวนี้ เท่ากับลอบคมดูถูกกัน จะต้องให้เห็นฝีมือเสียบ้าง และยิ่งนึกอยู่ว่า อาจเป็นคนสืบข่าวที่สาตาเคียรส่งมาก็ได้ เมื่อคิดตกลงใจ ก็คว้าหอกหยิบคันธนูและแสงสพายบ่าออกจากป่า ขึ้นไปบนถนน ค้อมตามนักบวชรูปนั้น ซึ่งในขณะนั้นเข้าไปถึงป่าแล้ว^{๑๗๖}

ต่อมาเมื่อองคุลิมาลยอมจำนนต่อการลอบทำร้ายพระพุทธเจ้า ได้เข้าไปนั่งใกล้เพื่อฟังพระธรรมเทศนา เนื่องจากองคุลิมาลเคยเป็นคนที่ดุร้าย เบียดเบียนผู้อื่นมาก่อน ดังนั้นจิตใจจึงฟังชาน

^{๑๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๓.

ไม่ได้จดจ่ออยู่กับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ซึ่งตรงนี้จะเห็นถึงกระแสดวงคิดขององคฺุฑิมล
ซึ่งเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของกลวิธีการเล่าเรื่องโดยตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องด้วยตนเอง

เธอนั่งลงตรงร่มไม้ใหญ่ บอกให้ฉันนั่งแทบเบื่องบาท แล้วก็ตั้งต้นสั่งสอนถึงเรื่อง
บุญบาปมีผลตามสนองเป็นไปอย่างไร ได้ชี้แจงให้ฟังอย่างง่าย ๆ ชัดเจนและแจ่มแจ้งทุกแง่ทุก
แง่ เท้ากับอธิบายแก่เด็ก ๆ เพราะความจริงตัวฉันไม่เคยเล่าเรียนนรทธรรมาเลย ไม่เหมือน
กับศิษย์นักบวชอื่น ๆ ซึ่งตามธรรมดาเป็นบุตรพราหมณ์ย่อมได้รับการศึกษามีความรู้ใน
พระเวทมาแล้ว ส่วนตัวฉันตั้งแต่เกิดมาเคยได้ฟังความรู้ที่จับอกจับใจไม่หายก็ครั้งเดียวคือ เมื่อ
ครั้งนั้นอยู่ปลายบาทวาศศรพที่ในป่ากินหนึ่งและฟังคำสั่งสอนของท่านผู้นั้น ซึ่งดูเหมือนฉัน
ได้เคยเฝ้าชื่อแก่เธอมาแล้ว ครั้นมาได้ฟังคำสั่งสอนของนักบวชรูปนี้ รู้สึกข้อความสุขุมกินใจ
ซาบซึ่งเหลือเกิน ท่านชี้แจงว่า ที่บุคคลต้องไปเกิดที่นั่นที่นี้ ในโลกมนุษย์บ้าง ในสวรรค์บ้าง
และในนรกบ้าง เพราะกรรมเท่านั้นเป็นเหตุปรุงแต่งให้ไปเกิด หาใช่เพราะอำนาจเด็ดขาดที่มา
จากสวรรค์ไม่ คำอธิบายนี้ผิดกว่าที่วาศศรพได้เคยสั่งสอน เป็นการตรงกันข้าม วาศศรพพิสูจน์
ให้เห็นอย่างง่าย ๆ และอ้างอิงพระกัมภีร์เป็นหลักว่าไม่มีนรก ที่กล่าวถึงนรกในพระกัมภีร์เป็น
ของคนฉลาดแทรกเสริมเติมขึ้นใหม่ เพื่อจะให้ผู้มีใจเหี้ยมหาญเกิดกลัวไม่กล้าทำร้ายตัวซึ่งเป็น
ความคิดฉลาดอ่อนแอ ที่วาศศรพอธิบายอย่างนี้ฉันเองก็ไม่ผู้เลื่อมใสเห็นจริงไปทั้งหมด จึงเกิด
ความสงสัยว่า นักบวชผู้นี้จะสามารถทำให้ฉันเกิดความเลื่อมใสได้ละหรือ? นี่ก็เห็นอยู่ทนโท่ว่า
เป็นความเห็นแย้งความเห็น ปราชญ์ต่อปราชญ์แย้งกัน ถึงหากว่านักบวชนี้จะเป็นสาวกสำคัญ
ผู้ใดผู้หนึ่งของพระสากยบุตรก็ตามที แต่วาศศรพ ก็มีศิษย์ที่นับถือเลื่อมใสอยู่มาก ถือว่าเป็น
ผู้สำเร็จผู้หนึ่ง เมื่อเช่นนั้น ใครเล่าจะเป็นผู้ตัดสินว่าคำสั่งสอนของฝ่ายไหนผิดและถูก? ^{๑๗๗}

ภายหลังจากที่องคฺุฑิมลได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้ว เกิดความเลื่อมใสเล็ก
จากการเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น ในขณะที่เล่าให้วาสสิภูสิฟัง ตัวองคฺุฑิมลเองก็เปลี่ยนแปลงฉายาให้ตน
เองไปด้วยนั่นคือ จากเดิมที่เป็นองคฺุฑิมลโจรร้าย ก็กลายเป็นองคฺุฑิมลสาวกพระพุทธเจ้า

ด้วยประการฉะนี้ ฉันมาหาเธอวันนี้ ไม่ใช่เป็นองคฺุฑิมลโจรร้าย แต่เป็นองคฺุฑิมล
สาวกพระพุทธเจ้า จงดูเถิดว่า ฉันได้โยนทิ้งหอกและกระบองเสียแล้ว เลิกเว้นการทรมานฆ่า
ฟันแล้ว แผ่ความสันตติสุขแก่เพื่อนร่วมโลกเป็นเบื้องหน้า ^{๑๗๘}

จะเห็นได้ว่าผู้ที่แต่งกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวของตนเอง ทำให้เห็นถึงความ
รู้สึกนึกคิดของตัวละคร ได้ลึกซึ้งชัดเจนขึ้น เห็นทัศนคติในการมองโลกของตัวละคร แม้ว่าจะเป็น
กลวิธีการเล่าเรื่องที่จำกัดขอบเขต เพราะตัวละครจะไม่สามารถรู้อะไรเกินกว่าประสบการณ์ที่ตน
เองได้ยิน ได้ฟังมาได้ แต่ก็มีคุณสมบัติที่สมจริงและน่าเชื่อถือ และยังช่วยเอื้อให้เรื่งราวน่าสนใจเพิ่มขึ้น
ด้วย เนื่องจากผู้อ่านก็จะได้ทราบเท่าที่ตัวละครประสบมาเท่านั้น จึงเกิดความสงสัยใคร่รู้เรื่งราว
ต่อไป ดังเช่นที่กามนิคไม่รู้ว่าองคฺุฑิมลได้เลิกจากการเป็นโจรร้ายเบียดเบียนผู้อื่นแล้ว จึงจัดเตรียม

^{๑๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๕-๑๙๖.

^{๑๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๐.

รับมือเต็มที่ และเมื่อตัวละครวาทศิลป์มาเฉลยให้ทราบถึงเรื่องราวของตนและองค์ลีมาลทั้งหมด ข้อสงสัยทุกข้อได้รับคำตอบ เป็นเรื่องราวสมบูรณ์ จึงนับได้ว่าเป็นความสามารถพิเศษของผู้แต่งที่เลือกใช้กลวิธีการเล่าเรื่อง ได้อย่างเหมาะสม ทำให้นวนิยายเรื่องกามนิตที่น่าเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนามีความดีเด่น น่าสนใจมากยิ่งขึ้น

๔.๖ กลวิธีการดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่อง คือ ลำดับเหตุการณ์ที่เป็นไปในเรื่องสั้นหรือนวนิยายเรื่องนั้นๆ หรือการทำให้เรื่องราวดำเนินไปตามโครงเรื่องที่วางไว้ ผู้ดำเนินเรื่องไม่ใช่ผู้เขียนหรือตัวละครที่ทำหน้าที่เล่าเรื่อง เพราะการเล่าเรื่องกับการดำเนินเรื่องไม่เหมือนกัน ตัวละครที่ดำเนินเรื่อง หมายถึงตัวละครที่เป็นสาเหตุ หรือผู้ผลักดันให้เรื่องราวดำเนินไปตามโครงเรื่อง^{๑๖๕}

เหตุการณ์ที่ปรากฏในเรื่องอาจจะไม่ดำเนินไปตามลำดับเวลาที่เป็นจริงก็ได้ขึ้นอยู่กับว่า ผู้แต่งจะกำหนดเล่าเรื่องไปตามลำดับเวลาหรือย้อนเล่าสลับไปมา นอกจากนี้การดำเนินเรื่องรวบรัด และการดำเนินเรื่องให้มีลักษณะชวนติดตามก็ยังเป็นลักษณะเด่นของการดำเนินเรื่องเช่นกัน เพราะทำให้ผู้อ่านติดตามเรื่องราวได้รวดเร็ว และชวนให้สนใจใคร่รู้ ติดตามอ่านต่อไป

ในเรื่องกามนิตผู้แต่งได้สร้างกลวิธีการดำเนินเรื่องให้มีลักษณะเด่นดังต่อไปนี้

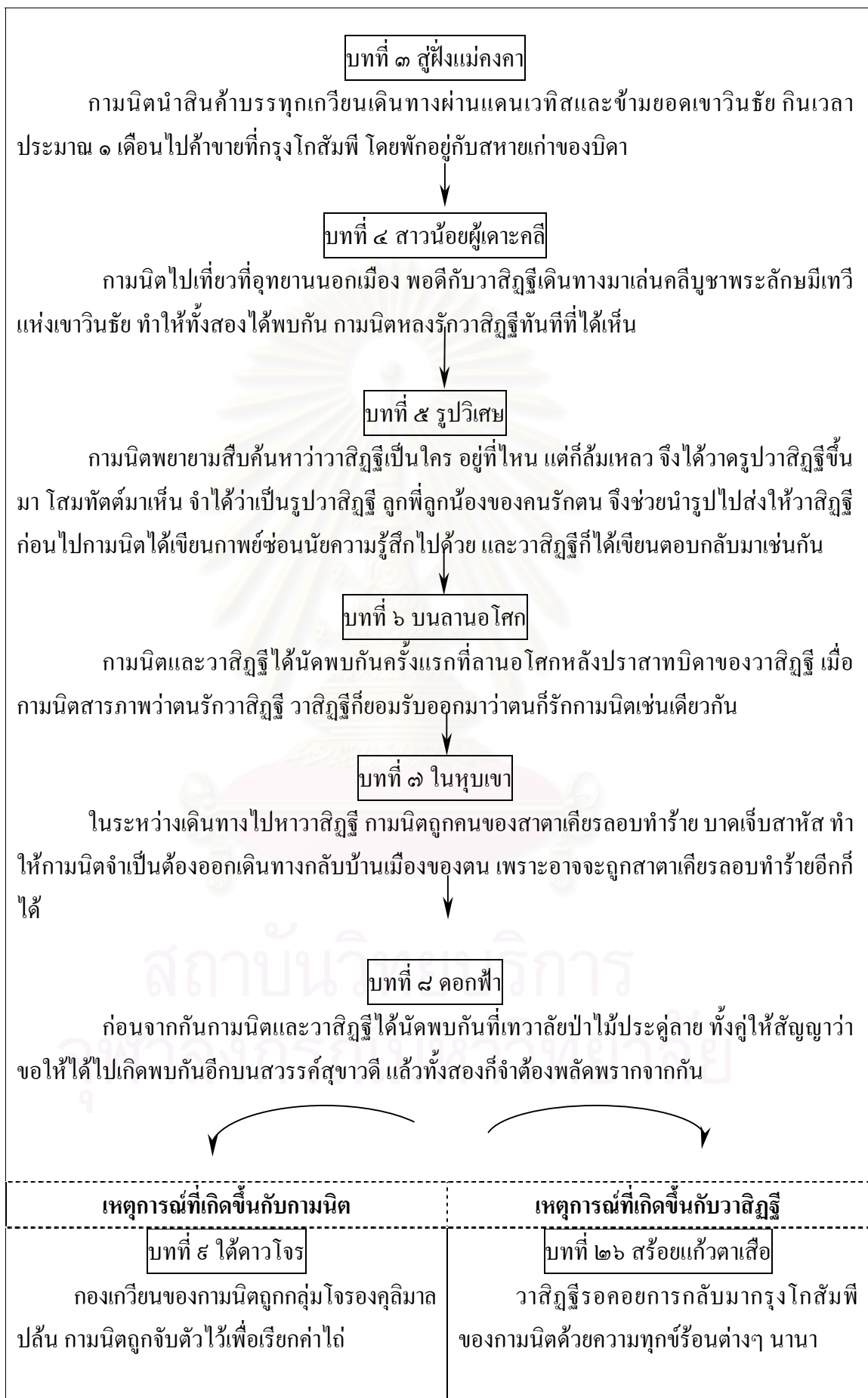
๔.๖.๑ การดำเนินเรื่องย้อนเวลา

เรื่องกามนิตหากดำเนินเรื่องไปตามลำดับเวลาที่เป็นจริง เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นก็คงจะไม่เด่น และไม่ซาบซึ้งใจผู้อ่านมากนัก และที่สำคัญก็คือการนำเสนอหลักธรรมทางพุทธศาสนาอาจจะทำได้ไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร เนื่องจากผู้อ่านจะรู้สึกที่ตัวละครกระทำพฤติกรรมไปตามเนื้อเรื่อง การที่ปรากฏหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าก็เป็นเพียงข้อความที่เข้ามาสอดแทรกไว้เท่านั้น ไม่มีความหมายต่อเหตุการณ์แต่อย่างใด แต่เมื่อผู้แต่งได้จัดลำดับเหตุการณ์ในเรื่องเสียใหม่ เหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่องกามนิตก็มีความโดดเด่นน่าสนใจมากยิ่งขึ้น ดังเช่นตอนที่กามนิตได้พบกับพระภิกษุองค์ลีมาล ผู้อ่านก็จะพลอยสงสัยไปพร้อมกับตัวละครกามนิตด้วยว่า เพราะเหตุใดโจรองค์ลีมาลจึงแต่งตัวเป็นนักบวช เพราะอะไรจึงมาปรากฏตัวที่หน้าบ้านของกามนิต แล้วจู่ๆ ก็หายตัวไปโดยไร้ร่องรอย เป็นต้น

ก่อนที่จะกล่าวถึงการดำเนินเรื่องย้อนเวลา ขอให้พิจารณาลำดับเวลาของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องกามนิต ดังต่อไปนี้

^{๑๖๕} ศศิธร ยากรณ์, ตัวละครวิกลจริตในเรื่องสั้นไทย พ.ศ. ๒๕๒๐-พ.ศ. ๒๕๓๘ (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๙.

ลำดับเวลาของเหตุการณ์ตามที่เกิดขึ้นในเรื่องกามนิต

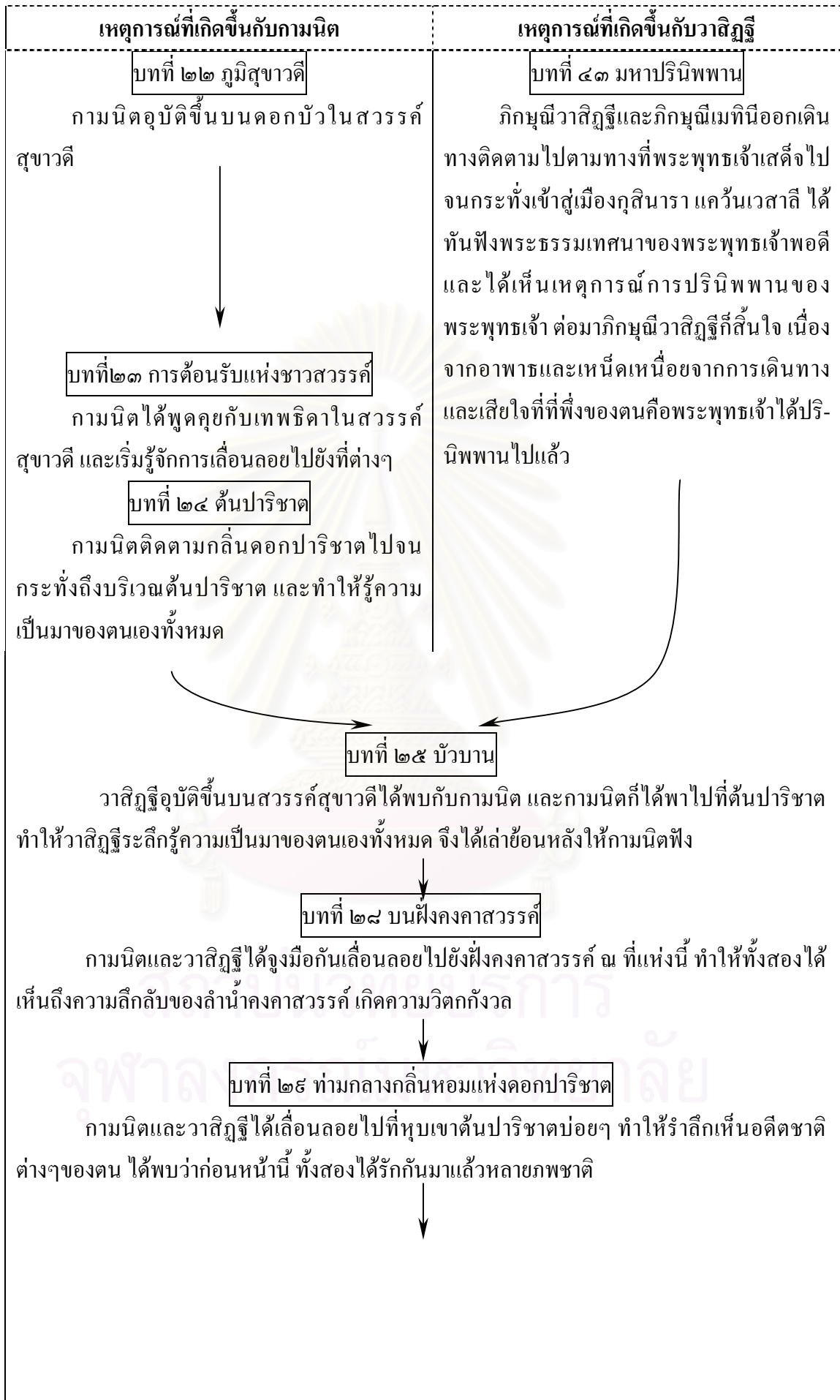

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับกามนิต	เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับวาสิฎฐี
<p style="text-align: center;">บทที่ ๑๐ รหัสยลัทธิ</p> <p>ระหว่างที่พักอยู่กับโจรองคูลิมาล กามนิตก็ได้เรียนรู้การเป็นอยู่ของโจร และวาทศรพอนุญาตให้ฟังข้อหลักกรรมลัทธิของตนเองได้ด้วย</p>	<p style="text-align: center;">↓</p> <p>วาสิฎฐีได้เห็นสร้อยแก้วตาเสื้อที่บิดานำมาจากสาตาเคียรก็ตกใจ แต่ยังไม่ยอมเชื่อว่ากามนิตตายแล้ว</p>
<p style="text-align: center;">บทที่ ๑๑ งวงช้าง</p> <p>กามนิตติดอยู่กับกองโจรองคูลิมาลเกือบ ๒ เดือน แล้วจึงได้กลับกรุงอุชเชนี</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>เมื่อได้ทราบข่าวว่า กลุ่มโจรองคูลิมาลถูกปราบสิ้นแล้ว ก็จะรีบเดินทางไปกรุงโกสัมพี แต่เกิดป่วยเสียก่อน และติดฤดูฝน</p>	<p style="text-align: center;">บทที่ ๒๗ สัจกิริยา</p> <p>สาตาเคียรในห้องคูลิมาลทำอุบายสัจกิริยา ลวงวาสิฎฐี จนวาสิฎฐีหลงเชื่อ</p> <p>อีก ๑ ปีต่อมา วาสิฎฐีก็ยอมแต่งงานกับสาตาเคียร</p>
<p style="text-align: center;">↓</p> <p>รอเวลาจนเกือบ ๑ ปี จึงออกเดินทางไปกรุงโกสัมพี และได้พบกับขบวนแห่เจ้าสาวของสาตาเคียร คือวาสิฎฐี</p>	<p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">บทที่ ๓๑ ปีศาจที่บนลาน</p> <p>วาสิฎฐีมีลูกหญิงกับสาตาเคียร ๑ คน แต่แล้วก็ตายลงไป วาสิฎฐีมักจะไปนั่งเล่นนอนเล่นที่ลานอโศก บริเวณริมหน้าผาบ่อยๆ</p>
<p style="text-align: center;">บทที่ ๑๒ ที่ฝั่งศพของวาทศรพ</p> <p>กามนิตเดินทางกลับกรุงอุชเชนีด้วยความโศกเศร้า ได้พบกับพ่อค้าเกวียนบุชาหลุมฝั่งศพของวาทศรพ และบอกกามนิตว่า ถ้าตนรู้จักกับวาทศรพก็คงจะได้เป็นคนที่มั่งมีที่สุดในกรุงโกสัมพี</p>	<p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">บทที่ ๑๓ เพื่อนบุญยี่</p> <p>กามนิตกลับมาอยู่กับบิดามารดาที่เมืองอุชเชนีประพาศิเหลวไหล และคลุกคลีอยู่กับนางคณิกา จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์โจรลักขโมยทรัพย์สมบัติของบิดา จึงรู้สึกตัว และเริ่มตั้งใจออกเดินทางค้าขาย และได้แต่งงานกับภริยาคนแรกมีลูกหญิง ๒ คน</p>

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับกามนิต	เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับวาสิฎฐี
<p data-bbox="454 230 683 286">บทที่ ๑๔ ผู้เป็นสามี</p> <p data-bbox="288 297 847 450">กามนิตแต่งงานกับภริยาคนที่ ๒ มีลูกชาย ๑ คน และต้องคอยดูแล ห้ามการทะเลาะระหว่าง ภริยาทั้ง ๒ คน</p>	<p data-bbox="874 297 1409 450">วันหนึ่งองคฤมาลก็ปีนหน้าผาขึ้นมาหา และขอให้วาสิฎฐีช่วยสืบข่าวเรื่องการเดินทาง ของสาตาเคียร</p> <p data-bbox="1023 465 1260 521">บทที่ ๓๒ สาตาเคียร</p> <p data-bbox="874 533 1409 629">วาสิฎฐีทราบข่าวการเดินทางของสาตาเคียรโดยบังเอิญ</p> <div data-bbox="885 656 1449 965" style="border: 1px dashed black; padding: 5px;"> <p data-bbox="1054 674 1273 730">บทที่ ๓๔ นรกกอก</p> <p data-bbox="906 741 1417 954">องคฤมาลได้พบกับพระพุทธเจ้า ได้ ฟังพระธรรมเทศนา และได้เห็นวาชสรพูก ลงโทษอยู่ในนรก จึงเลิกจากการเป็นโจร เบียดเบียนผู้อื่น</p> </div> <p data-bbox="1023 992 1260 1048">บทที่ ๓๓ องคฤมาล</p> <p data-bbox="874 1059 1409 1211">วาสิฎฐีพบองคฤมาลอีกครั้ง และองคฤมาลเล่าเรื่องที่ตนได้พบพระพุทธเจ้า และตัดสินใจเลิกเบียดเบียนผู้อื่นให้วาสิฎฐีฟัง</p> <p data-bbox="978 1227 1302 1283">บทที่ ๓๕ การบูชาอันบริสุทธิ์</p> <p data-bbox="874 1294 1409 1391">วาสิฎฐีเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งนำเครื่องอุปโภคบริโภคไปถวาย</p> <p data-bbox="951 1406 1334 1462">บทที่ ๓๖ พระพุทธและพระกฤษณ์</p> <p data-bbox="874 1473 1409 1626">วาสิฎฐีได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัสแสดงพระธรรมเทศนาเปรียบเทียบพระองค์กับพระกฤษณ์</p> <p data-bbox="935 1641 1350 1697">บทที่ ๔๐ ในสุมทุมพุ่มไม้พระกฤษณ์</p> <p data-bbox="874 1709 1409 1966">วาสิฎฐีแนะนำให้สาตาเคียรกราบทูลพระเจ้าอุเทนให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทำให้ได้พบกับองคฤมาลที่ได้บวชเป็นภิกษุแล้ว และวาสิฎฐีขอบวชเป็นภิกษุณีตามคำสัญญาที่สาตาเคียรให้ไว้</p>

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับกามนิต	เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับวาสิฎฐี
<p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">บทที่ ๑๕ ภิกษุไล่น</p> <p>กามนิตได้พบกับภิกษุของคุลิมาลที่มายืน บิณฑบาตหน้าบ้านเกิดความหวาดกลัว</p> <p style="text-align: center;">บทที่ ๑๖ เตรียมรับมือ</p> <p>กามนิตจัดเตรียมกำลังและผู้คนไว้รอรับมือ กับกลุ่มโจรของคุลิมาลและส่งให้ภริยาและลูกๆ ไปอยู่บ้านบิดาตน</p> <p style="text-align: center;">บทที่ ๑๗ สู่ความเป็นผู้ละบ้านเรือน</p> <p>ระหว่างรอคอยของคุลิมาล กามนิตได้หวน นึกถึงประวัติชีวิตของตนเอง และนึกถึงคำสัญญา ที่ให้ไว้กับวาสิฎฐี จึงเกิดความรู้สึกตัว เมื่อสว่าง พบว่าโจรของคุลิมาลไม่มาแน่นอนแล้วจึงเดินทาง ออกจาริกแสวงบุญ</p> <p style="text-align: center;">↓</p>	<p style="text-align: center;">บทที่ ๔๑ โอวาทอย่างง่าย ๆ</p> <p>พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปทางทิศตะวันออก จึงได้ให้โอวาทแก่หมู่ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีวา สิฎฐีได้รับพระโอวาทว่า “ที่ใดมีรักที่นั่นมี ทุกข์” เกิดความน้อยใจ และเมื่อปฏิบัติไป เรื่อยๆ ความรักที่มีอยู่ที่ฟุ้งขึ้นมาอีก</p> <p style="text-align: center;">บทที่ ๔๒ ภิกษุณีอาพาธ</p> <p>ภิกษุณีวาสิฎฐีทนต่อความอยากรู้ความ เป็นไปของกามนิตไม่ไหว จึงขอร้องให้พระ ภิกษุของคุลิมาลเดินทางไปสืบข่าวเรื่องกามนิต ตามคำสัญญาที่เคยให้ไว้กับตน</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>ภิกษุของคุลิมาลกลับมาเล่าเรื่องความเป็น อยู่ของกามนิตให้ภิกษุณีวาสิฎฐีฟัง ภิกษุณี วาสิฎฐีเกิดความเศร้าโศกเสียใจมากยิ่งขึ้น จึงตัด สินใจจะออกเดินทางตามรอยบาทพระพุทธเจ้า แต่ก่อนออกเดินทางต้องรอให้หายป่วยพอให้มี แรงเสียก่อน และต้องรอจนสิ้นฤดูฝน</p>
<p style="text-align: center;">บทที่ ๑ พระพุทธเจ้าเสด็จกลับเบญจกิรินคร</p> <p>พระพุทธเจ้าทรงทอดพระเนตรกรุง ราชคฤห์เป็นครั้งสุดท้าย แล้วเสด็จหาที่พัก แรมในคันทัน</p>	

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับกามนิต	เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับวาสิฎฐี
<p data-bbox="432 241 571 293">บทที่ ๒ พบ</p> <p data-bbox="248 304 751 629">พระพุทธเจ้าผ่านบ้านที่วุ่นวายเสียงดัง และประกอบอาชีพไม่สุจริตไปจนถึงบ้านช่างหม้อ จึงขอเข้าไปพักและได้พบว่า กามนิตได้พักอยู่ที่นี้ก่อนแล้ว ภายหลังจากการทักทาย กามนิตก็ได้เล่าเรื่องราวของคนให้พระพุทธเจ้าฟัง</p>	<p data-bbox="368 651 762 703">บทที่ ๑๘ ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ</p> <p data-bbox="288 714 847 871">กามนิตเล่าเรื่องราวการเดินทางจาริกแสวงบุญให้พระพุทธเจ้าฟัง พระพุทธเจ้าตรัสคำริจะแสดงพระธรรมเทศนาให้เป็นการตอบแทน</p> <p data-bbox="448 882 687 934">บทที่ ๑๙ พระศาสดา</p> <p data-bbox="288 945 847 1046">พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาให้กามนิตฟัง</p> <p data-bbox="472 1057 663 1108">บทที่ ๒๐ เด็กคือ</p> <p data-bbox="288 1120 847 1512">กามนิตเห็นว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไม่มีกล่าวเรื่องสวรรค์ ที่ตนต้องการจะได้ขึ้นไปพบกับวาสิฎฐี จึงคัดค้านคำสอนของพระพุทธเจ้า จนในที่สุด เมื่อเข้าใจว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ฟังมาจากพระคำรัสของพระพุทธเจ้าโดยตรง ก็ปฏิเสธทั้งหมด และกล่าวเชิญชวนให้พักผ่อน เพราะศึกมากแล้ว</p> <p data-bbox="368 1523 767 1574">บทที่ ๒๑ ในท่ามกลางความเป็นไป</p> <p data-bbox="288 1585 847 1809">กามนิตรีบออกเดินทางเข้าไปในกรุงราชคฤห์ เพื่อพบพระพุทธเจ้าตามคำบอกเล่าของหญิงคนหนึ่ง อารามร้อนทำให้ลี้มระวังตัว ถูกโคบ้าขวิดถึงแก่ความตาย</p> <p data-bbox="560 1821 576 1928">↓</p>
<p data-bbox="368 651 762 703">บทที่ ๑๘ ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ</p> <p data-bbox="288 714 847 871">กามนิตเล่าเรื่องราวการเดินทางจาริกแสวงบุญให้พระพุทธเจ้าฟัง พระพุทธเจ้าตรัสคำริจะแสดงพระธรรมเทศนาให้เป็นการตอบแทน</p> <p data-bbox="448 882 687 934">บทที่ ๑๙ พระศาสดา</p> <p data-bbox="288 945 847 1046">พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาให้กามนิตฟัง</p> <p data-bbox="472 1057 663 1108">บทที่ ๒๐ เด็กคือ</p> <p data-bbox="288 1120 847 1512">กามนิตเห็นว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไม่มีกล่าวเรื่องสวรรค์ ที่ตนต้องการจะได้ขึ้นไปพบกับวาสิฎฐี จึงคัดค้านคำสอนของพระพุทธเจ้า จนในที่สุด เมื่อเข้าใจว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ฟังมาจากพระคำรัสของพระพุทธเจ้าโดยตรง ก็ปฏิเสธทั้งหมด และกล่าวเชิญชวนให้พักผ่อน เพราะศึกมากแล้ว</p> <p data-bbox="368 1523 767 1574">บทที่ ๒๑ ในท่ามกลางความเป็นไป</p> <p data-bbox="288 1585 847 1809">กามนิตรีบออกเดินทางเข้าไปในกรุงราชคฤห์ เพื่อพบพระพุทธเจ้าตามคำบอกเล่าของหญิงคนหนึ่ง อารามร้อนทำให้ลี้มระวังตัว ถูกโคบ้าขวิดถึงแก่ความตาย</p> <p data-bbox="560 1821 576 1928">↓</p>	<p data-bbox="975 1821 1406 1928">พอลี้มระวังตัว วาสิฎฐีจึงได้ออกเดินทางตามรอยบาทพระพุทธเจ้า</p>

บทที่ ๓๐ มีเกิดมิตาย

สวรรค์สุชาวดี เริ่มแสดงความเลื่อมออกมาให้เห็น กามนิตตกใจมาก แต่วาสิฏฐีไม่เกิดอาการหวาดกลัวใดๆ เนื่องจากนึกถึงถ้อยคำของพระพุทธเจ้า และได้เล่าเหตุการณ์ที่ตน ได้เฝ้าพระพุทธเจ้าให้กามนิตฟัง

บทที่ ๓๑ ดอกฟ้าเหี่ยว

สวรรค์สุชาวดีถึงคราวล่มสลาย กามนิตและวาสิฏฐีตัดสินใจเลื่อนลอยไปยังคงคาสววรรค์ และในขณะนั้นก็ถูกความเร็ววับของพายุพัดไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับได้ยินเสียงอู้อึ้งแห่งพายุ แล้วต่างก็สิ้นสมปฤติดับปวจิตพร้อมกันทั้งคู่

บทที่ ๓๒ พรหมโลก

กามนิตและวาสิฏฐีได้อุบัติขึ้นเป็นดาวแฝดในพรหมโลก หมุนตามกันไปในวงโคจรที่เวียนรอบท้าวมหาพรหม

บทที่ ๓๓ ความมืดมัวแห่งโลกานูโลก

กามนิตและวาสิฏฐีสังเกตเห็นว่า รัศมีของดาวท้าวมหาพรหมลดความรุ่งเรืองลงไป และมัวลงทุกที กามนิตเกิดความสงสัย วาสิฏฐีจึงได้เล่าถึงถ้อยคำของพระพุทธเจ้าที่ตรัสถึงความไม่เที่ยงแท้ของสิ่งต่างๆ รวมทั้งท้าวมหาพรหมด้วย กามนิตจึงขอร้องให้วาสิฏฐีเล่าเรื่องราวของตนต่อจากเดิมทั้งหมดให้ฟัง

บทที่ ๓๔ พินัยกรรมวาสิฏฐี

วาสิฏฐีนึกเฟื่องนิมิตรูปพระพุทธเจ้าเพื่อให้กามนิตได้เห็น จึงเหมือนกับการได้เฝ้าพระพุทธเจ้าเฉพาะพระพักตร์อีกครั้งหนึ่ง และในขณะที่เฟื่องนิมิต วาสิฏฐีก็บังเกิดความรู้ สิ้นความกระหายอันหมักหมม และความทุกข์อาลัย เลิกยึดติดกับสิ่งใดๆ จึงได้บรรลุนิพพาน อันตรธานหายวับไป

บทที่ ๓๕ กลางคืนและรุ่งเช้าในสกลจักรวาล

กามนิตได้ทราบความจริงว่าพระภิกษุในห้องโถงบ้านช่างหม้อก็คือพระพุทธเจ้านั่นเอง จึงได้ทบทวนพระธรรมเทศนาใหม่ทั้งหมด จนในที่สุดก็ได้บรรลุนิพพาน อันตรธานหายวับไป

เมื่อพิจารณาเหตุการณ์ตามลำดับเวลาที่เกิดขึ้นในเรื่องกามนิตแล้ว จะพบว่า เรื่องราวต่างๆ ดำเนินไปตามปกติไม่มีเหตุการณ์อะไรพิเศษ แต่ในความเป็นจริงแล้วเรื่องกามนิตหาได้ดำเนินเรื่องไปตามลำดับเหตุการณ์เช่นนี้ไม่ หากแต่มีการสลับเล่าย้อนกลับไปมาดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ภาคพื้นดิน

เริ่มเปิดเรื่อง ผู้แต่งกำหนดให้เรื่องเปิดฉากขึ้นในตอนกลางของเนื้อเรื่องตามลำดับเวลานั้น คือ เริ่มเปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จกลับกรุงราชคฤห์และประทับแรมราตรีอยู่ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ซึ่งมีอาคันตุกะผู้หนึ่งพักอยู่ก่อนแล้ว อาคันตุกะผู้นี้ก็คือ กามนิตซึ่งออกเดินทางจาริกแสวงบุญ

การเล่าย้อนหลัง พระพุทธเจ้าเกิดความสงสัยว่า เพราะเหตุใดอาคันตุกะผู้มาร่วมพักแรมอยู่ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ เช่นเดียวกับตน จึงออกจาริกแสวงบุญ จึงได้ตรัสถาม กามนิตจึงได้เล่าย้อนเรื่องราวของตน ตั้งแต่เริ่มต้นคือความเป็นมาตั้งแต่เด็กจนกระทั่งได้ออกเดินทางค้าขาย ได้พบวาสิฏฐี ถูกโจรองคุลิมาลจับ ผิดหวังจากขบวนแต่งงานของวาสิฏฐี ได้พบโจรองคุลิมาลอีกครั้งในชุดแต่งกายนักบวช จนกระทั่งได้ตัดสินใจออกเดินทางจาริกแสวงบุญ และได้มาพักแรมที่ห้องโถงบ้านช่างหม้อแห่งนี้

ดำเนินเรื่องไปตามปกติ ต่อจากนี้ไปก็เป็นการสนทนาระหว่างกามนิตกับพระพุทธเจ้าโดยพระพุทธเจ้าได้แสดงพระธรรมเทศนาให้กามนิตฟัง แต่กามนิตไม่ยอมรับ ต่อมารุ่งเช้ากามนิตได้ข่าวเรื่องพระพุทธเจ้าว่าประทับอยู่อีกด้านหนึ่งของกรุงราชคฤห์ จึงรีบออกเดินทางมุ่งตรงไปเพื่อไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่เพราะความรีบร้อนไม่ทันเห็น โคน้ำที่วังสวนมา จึงถูกโคน้ำขวิดตาย ผู้ที่ได้พบเห็นการตายของกามนิต ส่วนหนึ่งคือสาวกของพระพุทธเจ้าก็ได้้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้แจ้งให้เหล่าสาวกทราบว่า กามนิตตายแล้วได้ไปอุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดี

จบภาคพื้นดิน

๒. ภาคสวรรค์

เปิดเรื่อง เป็นการดำเนินเรื่องไปตามปกติ กล่าวถึงกามนิตได้อุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดีได้กลิ่นต้นปาริชาติรำลึกอดีตของตนได้ วาสิฏฐีก็ได้มาอุบัติขึ้น ณ ที่แห่งนี้เช่นเดียวกัน จึงได้พบกับกามนิต เมื่อได้กลิ่นต้นปาริชาติก็รำลึกอดีตของตนได้เช่นเดียวกัน

เล่าย้อนหลัง วาสิฏฐีเล่าย้อนหลังเรื่องราวของตนให้กามนิตฟัง เริ่มตั้งแต่เฝ้ารอคอยฟังข่าวกามนิตอยู่ใต้ต้นอโศก ถูกสาตาเคียรทำอุบายโดยให้โจรองคุลิมาลกล่าวในทำนองให้เข้าใจว่ากามนิตตายแล้ว จนกระทั่งวาสิฏฐียอมแต่งงานกับสาตาเคียร

ดำเนินเรื่องไปตามปกติ กามนิตรู้สึกว่า วาสิฏฐีรู้สึกเศร้าใจที่รำลึกถึงการแต่งงานกับสาตาเคียร จึงได้พาไปคู่ผู้อื่นร่าเริงเล่นร่ากัน ได้ไปที่ฝั่งคงคาสวรรค์ ได้นั่งเล่นนอนเล่นใต้ต้นปาริชาติ จนกระทั่งสวรรค์สุขาวดีมีอาการเสื่อมโทรม ดอกบัวต่างๆ มีอาการเศร้าหมองวิปริตผิดปกติ

เล่าย้อนหลัง กามนิตตกใจ วาสิฏฐีควบคุมสติได้ จึงเล่าย้อนหลัง ตั้งแต่ได้พบกับองคุลิมาลที่มาบอกความจริงเกี่ยวกับเรื่องกามนิต และขอร้องให้ตนช่วยสืบข่าวการเดินทางของสาตาเคียร ต่อมาองคุลิมาลก็ได้เล่าย้อนหลังให้วาสิฏฐีฟังว่า ตนได้พบกับพระพุทธเจ้าทำให้เปลี่ยนใจ วาสิฏฐีอยากพบพระพุทธเจ้าบ้าง จึงได้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรม ซึ่งส่วนหนึ่งของพระธรรมก็ได้กล่าวว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีเกิดมีตาย ซึ่งก็ตรงกับสวรรค์สุขาวดีที่กำลังเสื่อมโทรมพอดี

ดำเนินเรื่องไปตามปกติ สวรรค์สุชาวดีกำลังจะเสื่อมสลายไป กามนิตมั่นใจว่าพรหมโลกจะต้องยั่งยืน จึงชวนวาสิฎฐีให้ตั้งจิตมุ่งต่อพรหมโลก เมื่อสุชาวดีและฝั่งคงคาสวรรค์ล่มสลาย ทั้งสองก็ได้เกิดเป็นดาวแฝดอยู่ในพรหมโลก โจรรรอบท้าวมหาพรหม ต่อมากามนิตสังเกตเห็นว่ารัศมีของท้าวมหาพรหมมีวามองลงทุกที แสดงว่าพรหมโลกก็ถึงความเสื่อมโทรมอีกเช่นกัน

เล่าย้อนหลัง กามนิตตกใจ วาสิฎฐีระลึกถึงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ประกอบกับกามนิตขอให้เล่าเรื่องที่วาสิฎฐีได้พบพระพุทธเจ้าทั้งหมดมาให้ฟัง วาสิฎฐีจึงเล่าย้อนหลังตั้งแต่สาตาเคียรถูกพระเจ้าอุเทนคาดโทษ วาสิฎฐีได้ออกบวชเป็นภิกษุณีในสำนักของพระพุทธเจ้า ต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังแคว้นแดนตะวันออก วาสิฎฐีท่องบ่นภาวนาพระพุทธ โอวาทที่ให้ไว้ว่า “ที่ใดมีรัก ที่นั่นมีทุกข์” แต่ไม่สำเร็จ ความรัก ความคิดถึงกามนิตกำเริบ จึงขอร้องให้พระองค์นิมิตไปสืบข่าวเรื่องกามนิตให้ เมื่อพระองค์นิมิตกลับมาบอกว่า กามนิตมีภริยาแล้ว ก็ป่วยหนักเพิ่มขึ้นกว่าเดิม รจนกระทั่งทุเลา ก็ตัดสินใจออกเดินทางตามรอยเสด็จของพระพุทธเจ้า ได้ไปทันเวลาก่อนที่พระพุทธองค์จะปรินิพพานพอดี จึงได้ฟังพระธรรมเทศนาและปัจฉิมวาจา เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานวาสิฎฐีก็สิ้นลมและได้มาอุบัติบนสวรรค์สุชาวดี

ดำเนินเรื่องไปตามปกติ หลังจากวาสิฎฐีเล่าเสร็จ พรหมโลกก็จวนเจียนจะถึงกาลดับสลายลงไปทุกที กามนิตขอร้องให้วาสิฎฐีบอกลักษณะพระพุทธเจ้าให้ฟัง แต่เมื่อฟังแล้วกามนิตก็ยังไม่พอใจเพราะรู้สึกว่าจะตรงกับพระภิกษุชราในห้องโถงบ้านช่างหม้อ วาสิฎฐีจึงสำรวจจิตเพ่งนิมิตรูปพระพุทธเจ้าให้กามนิตเห็น ในขณะที่เพ่งนิมิตนี้เอง วาสิฎฐีก็ได้บรรลุนิพพาน ส่วนกามนิตเมื่อได้เห็นรูปพระพุทธเจ้าจึงได้ทราบความจริงว่าตนเข้าใจผิดมาตลอด จึงทบทวนพระธรรมเทศนาใหม่ จนในที่สุดก็ได้บรรลุนิพพาน

จบภาคสวรรค์

จะเห็นได้ว่า เรื่องกามนิต ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการดำเนินเรื่อง โดยการเล่าเรื่องย้อนเวลาอยู่หลายแห่ง ทั้งนี้เพื่อสร้างความน่าสนใจใคร่รู้ให้กับผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเพลิดเพลินไปกับการเล่าเรื่องย้อนเวลาของตัวละครเอกทั้งสอง และที่สำคัญก็คือการเล่าเรื่องย้อนเวลายังช่วยให้ผู้แต่งสามารถดำเนินเรื่องไปพร้อมกับการสอดแทรกหลักธรรมและแนวคิดทางพุทธศาสนาได้อย่างเหมาะสม

การดำเนินเรื่องและการเล่าเรื่องของตัวละคร ต่างก็มีส่วนผูกพันที่เอื้อผลต่อกันและกัน ดังจะเห็นได้จากในภาคพื้นดิน ผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครกามนิตเล่าย้อนเวลาถึงเรื่องราวของตัวเองที่ได้ประสบกับความทุกข์ต่างๆ ก่อน จากนั้นก็ดำเนินเรื่องให้ตัวละครพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาให้ตัวละครกามนิตฟัง ทำให้ผู้อ่านเห็นจริงไปตามพระธรรมเทศนาด้วย ในภาคสวรรค์นั้น ผู้แต่งจะเปลี่ยนให้ตัวละครกามนิตและวาสิฎฐีดำเนินเรื่องไปประสบกับความไม่เที่ยงของสวรรค์สุชาวดีก่อน แล้วจึงกำหนดให้ตัวละครวาสิฎฐีเล่าเรื่องย้อนเวลากลับถึงเหตุการณ์ที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาที่ตรงกับเหตุการณ์การล่มสลายของสวรรค์สุชาวดีได้พอดี เหตุการณ์ต่อมาซึ่งเป็นการไม่แน

นอนไม่ยั้งยืนของพรหมโลกก็เช่นเดียวกัน ผู้แต่งได้ดำเนินเรื่องให้กามนิตและวาสิฏฐีได้สังเกตเห็นรัศมีของท้าวมหาพรหมหมอมวลอันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นความไม่ยั้งยืนของพรหมโลกก่อน แล้วก็กำหนดให้วาสิฏฐีเล่าเรื่องย้อนเวลาไปถึงเหตุการณ์ที่วาสิฏฐีได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ตรัสตรงกับความไม่เที่ยงแท้ยั่งยืนของพรหมโลกพอดี แล้วในที่สุดก่อนจะดำเนินเรื่องไปถึงตอนจบ ผู้แต่งก็ได้กำหนดให้วาสิฏฐีเล่าย้อนเวลาถึงเหตุการณ์การปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ซึ่งถือว่าเป็นตอนที่พระพุทธเจ้าได้แสดงพระธรรมเทศนา และเป็นเหตุการณ์ที่ไม่ธรรมดา ต่างจากการเปลี่ยนแปลงเกิดดับของพรหมโลก ซึ่งหากนำมาเทียบกับการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแล้วก็นับว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาไม่ผิดแปลกจากเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงเกิดดับของสิ่งต่างๆ ไป แล้วผู้แต่งจึงได้ดำเนินเรื่องไปจนวาสิฏฐีและกามนิตได้บรรลุนิพพาน เป็นการจบเรื่องกามนิตลงอย่างบริบูรณ์

นับได้ว่า ผู้แต่งได้นำการดำเนินเรื่องและการเล่าเรื่องย้อนเวลามาสลับสับเปลี่ยนกัน และเอื้อผลที่เกิดขึ้นต่อกันและกันได้อย่างเหมาะสม

๔.๖.๒ การดำเนินเรื่องรวบรัด

ในเรื่องกามนิต มีเนื้อเรื่องหรือเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่ผู้แต่งเน้นเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญ ส่งผลต่อเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในเวลาต่อมา ดังเช่นที่กามนิตได้พบกับพระภิกษุองค์อุทิมมา แล้วก็ได้ออกจาริกแสวงบุญในเวลาต่อมา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม นอกจากเหตุการณ์ที่สำคัญต่างๆ ที่ผู้แต่งได้เน้นเป็นพิเศษแล้ว ส่วนเนื้อเรื่องที่ไม่สำคัญผู้แต่งก็จะดำเนินเรื่องรวบรัดไปอย่างรวดเร็ว ผู้อ่านจะพบได้ในส่วนต่างๆ ของเนื้อเรื่องดังต่อไปนี้

ตอนที่กามนิตกับท่านราชทูตเดินทางมุ่งหน้าไปกรุงโกสัมพี เมื่อกามนิตเดินทางมาถึงป่าใหญ่ในแดนเวทิสแล้ว ผู้แต่งก็รวบรัดให้เวลาในเรื่องผ่านไป ๑ เดือนทันที ทำให้กามนิตและท่านราชทูตได้เดินทางไปถึงแม่น้ำยมุนาและแม่น้ำคงคาโดยเร็ว ซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงว่าจวนจะถึงกรุงโกสัมพีแล้ว

ล่วงประมาณหนึ่งเดือน นับแต่ออกเดินทางมา เย็นวันหนึ่ง มองดูทางยอดคงตาลเห็น
เป็นแถบทองขนาดใหญ่สองแถบ ดูประหนึ่งว่าคลี่คลายออกจากกันอยู่ตรงขอบฟ้า ซึ่งแลเห็น
เป็นหมอกสลัวๆ และแล่นขนานกันมา...^{๑๙๐}

และในตอนที่กำลังเดินทางกลับ ในครั้งนี้กลุ่มท่านราชทูตได้เดินทางกลับมาก่อนล่วงหน้า เนื่องจากกามนิตยังคือดิ่งไม่ยอมกลับ เพราะเพิ่งจะได้พบพูดคุยกับวาสิฏฐี และความรักกำลัง

^{๑๙๐} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๑๓.

หวานชื่น ถึงคราวกามนิตต้องเดินทางกลับเอง เนื่องจากถูกกลุ่มคนของสาตาศิขรลอบทำร้าย ผู้แต่งก็ได้กำหนดเวลาการเดินทางของกามนิตผ่านไปรวดเร็ว ๑๒ วัน ก็ได้เข้าเขตห่มไม้แห่งแคว้นเวทิส ซึ่งเป็นสถานที่ที่กลุ่มโจรองคุลิมาลซุ่มซ่อนดักปล้นพ่อค้าที่เดินทางผ่านไปมา

รอนแรมมาได้ถึงวันที่ ๑๒ เวลาประมาณเที่ยงวันก็ถึงหุบเขาร่มรื่นมากอยู่ในแดนห่มไม้แห่งแคว้นเวทิส มีแม่น้ำน้อย น้ำใสคั่งแก้ว ไหลเอื่อยวกเวียนไปในทุ่งอันเขียวชอุ่ม...^{๑๔๐}

ต่อมาเมื่อกามนิตได้รับการปล่อยตัวจากองคุลิมาลกลับสู่กรุงอุชเชนีโดยสวัสดิภาพ ความตอนนี้ผู้แต่งก็รวบรัดเช่นกัน เมื่อกามนิตได้กลับถึงบ้านของตน บิดามารดาก็สั่งห้ามไม่ให้ออกเดินทางไปไหนอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลับไปยังกรุงโกสัมพี เนื่องจากเกรงว่ากามนิตจะต้องประสบภัยจากโจรองคุลิมาลอีก ดังนั้นกามนิตถึงแม้จะร้อนใจอยากไปหาวาสิฏฐีมามากเพียงใด ก็ได้เพียงแค่นั่งคอยวันเวลา ซึ่งผู้แต่งก็ได้รวบรัดให้กามนิตได้ทราบข่าวเรื่องโจรองคุลิมาลถูกปราบอย่างรวดเร็ว

...จำเป็นต้องทนนิ่งอยู่อย่างนั้น ได้แต่นึกและหวังว่าวาสิฏฐีที่ข้าพเจ้ารักและบูชาแล้ว คงจะซื้อตรงมั่นคง คิดตั้งนี้รู้สึกว่่าค่อยสบายใจขึ้นบ้าง จนกว่าจะสบโอกาสทราบเรื่อง แต่ในที่สุดก็ได้ทราบเรื่องจริงๆ ก็มีข่าวลือกระล่อนไปทั่วกรุงว่า สาตาศิขรถูกประหารมนตรีแห่งกรุงโกสัมพีได้ปราบองคุลิมาลโจรร้ายกาจและพวกลงราบคาบแล้ว...^{๑๔๑}

เมื่อกามนิตผิดหวังจากรักของวาสิฏฐี เพราะได้พบเห็นกระบวนแห่เจ้าสาวในงานแต่งงานของสาตาศิขรจึงได้กลับมาอยู่กรุงอุชเชนีกับบิดามารดาเช่นเดิม ผู้แต่งก็ได้กล่าวรวบรัดให้เห็นว่าความเป็นไปของกามนิตนั้นได้เป็นไปในลักษณะซ้ำๆ คือการเดินทางไปค้าขายที่ต่างๆ เป็นเวลาหลายปี

การได้เป็นไปอย่างนี้ล่วงมาได้หลายปี ระยะเวลาเหล่านั้น ข้าพเจ้าแสวงหาความสนุกต่างๆ ที่ในกรุงอันเป็นที่รักของข้าพเจ้าบ้าง ไปค้าต่างเมืองฝ่าอุปสรรคเผชิญภัยบ้าง ผลัดเปลี่ยนเวียนกันไปอย่างนี้ นับว่ามีทั้งความสบายและลำบาก...^{๑๔๒}

ภายหลังบิดากามนิตได้จัดให้กามนิตแต่งงาน ซึ่งเป็นการแต่งงานที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากรักเป็นเพียงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามความต้องการของบิดา กามนิตไม่ได้รู้สึกใคร่กับภริยาจึงออกเดินทางไปค้าขายบ่อยๆ มากขึ้นเรื่อยๆ ตอนนี้ผู้แต่งก็ได้ดำเนินเรื่องไปอย่างรวดเร็ว กล่าวสรุปให้เวลาล่วงไปสองสามปี กามนิตก็เกือบจะได้เป็นคนที่มั่งมีที่สุดในบ้านเกิดเมืองนอนตามความตั้งใจของตน

คู่ก่อนภรรยา มีภริยาที่ไม่ทันจะรู้สึกใคร่ใคร่ ก็ทำให้รักบ้านมิได้ เหลียวดูรอบห้องทั้งสี่ด้าน จะหาความสำราญเจริญใจสักนิดก็ไม่มี เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเต็มใจออกเดินทางไปค้ายัง

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๑๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

เมืองไกลยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อกลับมาชั่วระยะเวลาอยู่ก็หาทางให้ยุ่งเป็นธุระด้วยการค้าขาย ไม่ค่อยขลุกอยู่กับภรรยาที่ได้กระทำวิวาทกันแล้ว เรื่องเป็นอยู่คั่งนี้ ความมั่งมีของข้าพเจ้ายิ่งทวีขึ้น เพียงล่วงมาอีกสองสามปี ข้าพเจ้าเกือบได้ถึงแล้วซึ่งความมุ่งหมายใฝ่ฝันคือ เป็นคนมั่งมีที่สุดคนหนึ่ง ในกรุงอันเป็นบ้านเกิดเมืองนอน^{๑๔๔}

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับกามนิตในภาคพื้นดินนี้ นอกจากผู้แต่งจะรวบรัดเหตุการณ์ให้ดำเนินไปเร็วขึ้นด้วยการกล่าวย่อระยะเวลาแล้ว ก็ยังได้ให้ตัวละครกล่าวสรุปในคำบอกเล่าของตนเอง ดังเช่นในตอนที่กำลังกามนิตและวาสิฏฐีได้พบพูดคุยกันบนลานอโศก และในตอนที่กำลังกามนิตกลับมาอยู่บ้านเดิมของตนที่กรุงอุชเชนีกับบิดามารดา

ดูก่อนภราดา สรุปเรื่องที่เล่าแล้วคือ ข้าพเจ้าได้ไปหาผู้รักทุกคืนขาดเสียไม่ได้เลย ประหนึ่งว่าตกอยู่ในห้วงความเมกามสุข และดูเหมือนว่าทำอะไรจะไม่ถูกดินแดนนั้น...^{๑๔๕}

เรื่องลงสุดท้าย ก็คือข้าพเจ้าคงอยู่กับบิดามารดาที่กรุงอุชเชนีสืบมา^{๑๔๖}

ในภาคสวรรค์ ในส่วนของคำบอกเล่าของวาสิฏฐีนั่น ผู้แต่งก็รวบรัดการดำเนินเรื่องโดยให้วาสิฏฐีเล่าเรื่องราวตนด้วยการย่อเวลาเช่นกัน ดังเช่น ตอนที่วาสิฏฐีได้ฟังสังกิริยาขององคุลิมาลอันเป็นอุบายส่วนหนึ่งของสาตาเคียร วาสิฏฐีเห็นว่าสังกิริยาขององคุลิมาลเป็นไปตามคำอธิบายจริงๆ จึงเชื่อว่ากามนิตถูกโจรองคุลิมาลฆ่าตายแล้ว วาสิฏฐีต้องเศร้าโศกเสียใจอยู่นานเป็นเวลาถึง ๑ ปี จึงได้ยอมแต่งงานกับสาตาเคียร ซึ่งในเรื่องก็ได้กล่าวเวลา ๑ ปีไว้เพียงสั้นๆ เท่านั้น

ต่อจากนั้น สาตาเคียรเพียรมาขอตัวฉันเรื่อยไป มาที่ไร มารดาฉันก็เอาแต่ร้องไห้ร้องห่ม ว่าท่านเห็นจะต้องตายลงเพราะตรอมใจ มีลูกเต้าเขาทั้งทีก็ไม่ได้ปลุกฝังมีเหย้าเรือน ทำให้เป็นที่อับอายขายหน้าเพื่อนบ้าน ท่านรำพันต่างๆ นานา หน้าอกฉันฉันทอนลงทุกที เกิดมีความคิดเห็นว่า สาตาเคียรมีคุณอยู่ที่ได้แก้แค้นแทนเธอ ทั้งเห็นว่ามีความรักใคร่จริงๆ จนล่วงต่อมาอีกหนึ่งปี จึงได้ยอมเป็นภริยาสาตาเคียร^{๑๔๗}

หลังจากวาสิฏฐีแต่งงานแล้วก็ได้มีลูกหญิงกับสาตาเคียร พออายุได้ ๒ ขวบก็ตายไป เวลาในช่วงนี้ไม่มีเหตุการณ์อะไรที่ผู้แต่งจะต้องเน้นเป็นพิเศษ ดังนั้นจึงได้รวบรัดการดำเนินเรื่องด้วยการกล่าวย่อเวลาอีกเช่นกัน

ฉันมีลูกหญิงด้วยสาตาเคียรคนหนึ่ง แต่พออายุได้สองขวบก็ตายไป แล้วต่อมาสาตาเคียรมีภริยาอีกคนหนึ่ง... ภริยาคนใหม่เกิดลูกชายคนหนึ่งเป็นที่สมปรารถนาของสาตาเคียร...

เรื่องราวได้เป็นไปอย่างนี้ ล่วงมาหลายปีไม่มีเหตุการณ์พิเศษ ส่วนตัวฉันโดยมากอยู่ตามลำพังสมแก่ที่ตั้งใจไว้เช่นนั้นด้วย ฉันมอบจิตใจไว้กับทุกข์โศกนั้น หวนเอาความจำแต่

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘-๗๙.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

ครั้งหลังมาเป็นเพื่อน และมีชีวิตอยู่ด้วยความหวังที่จะได้พบกันบนเทิงสุขสวสวรรค์ที่นี่และ ก็เป็นความหวังที่ฉันมุ่งไว้ไม่เหลวเปล่า^{๑๘๘}

การดำเนินเรื่องอย่างรวบรัดของผู้แต่ง นอกจากจะเป็นการรวบรัดเพราะเห็นว่าเป็นเหตุการณ์ที่ไม่มื่ออะไรต้องเน้นเป็นพิเศษแล้ว ก็ยังมีการดำเนินเรื่องรวบรัด เพราะต้องการให้เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นภายในเวลาอันรวดเร็วด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการพิสูจน์ถึงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า เหตุการณ์เหล่านี้ก็คือ การเสื่อมของสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก

ตามเวลาที่พระพุทธเจ้ากล่าวถึงระยะเวลาที่กามนิตได้ขึ้นไปอุบัติบนสวรรค์สุขาวดี เสวยสุขอยู่ “...เป็นเวลาได้หลายโกฏิปี...”^{๑๘๙} นั้น คำว่าโกฏิปีในที่นี้เทียบเท่ากับเวลาในโลกมนุษย์ก็จะเท่ากับหลายสิบล้านปี เพราะ ๑ โกฏิเท่ากับ ๑๐ ล้าน ดังนั้นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบนสวรรค์สุขาวดีตั้งแต่ต้นจนกระทั่งถึงกาลเสื่อมของสวรรค์สุขาวดีก็ต้องกินเวลานานมาก ดังนั้นผู้แต่งจึงจำเป็นต้องรวบรัดเวลาในสวรรค์สุขาวดีให้ดำเนินไปเร็วขึ้น นั่นคือ หลังจากที่กามนิตและวาสิฏฐีได้เลื่อนลอยไปยังที่ต่างๆ ได้รำลึกถึงความเป็นมาในชาติต่างๆ ของตนภายใต้กลิ่นหอมแห่งดอกปาริชาติ และได้รื่นเริงบันเทิงใจอยู่อย่างมีความสุขของชาวสวรรค์ ต่อมาไม่นาน สวรรค์สุขาวดีก็เริ่มมีอาการวิปริตให้เห็น และเริ่มทรุดโทรมลงเรื่อยๆ ส่อเค้าว่าจะเสื่อมสลายไปในไม่ช้า ส่งผลให้วาสิฏฐีได้ตระหนักถึงความไม่เที่ยงของสิ่งต่างๆ ตามพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าและกามนิตก็ได้พิจารณาไปพร้อมกับวาสิฏฐีด้วย จะเห็นได้ว่าการที่สวรรค์สุขาวดีได้เสื่อมสลายลงอย่างรวดเร็ว ก็เพราะผู้แต่งรวบรัดให้เวลาในเรื่องดำเนินไปเร็วขึ้น เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นถึงการตระหนักถึงความไม่เที่ยงตามพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าของตัวละครเอกทั้งสองนั่นเอง

เหตุการณ์บนพรหมโลกก็เช่นกัน ตามการบรรยายของผู้เล่าเรื่องได้กล่าวไว้ว่า “...ดาวเทพทั้งหลายอาศัยมหิทธานุภาพทำวามหาพรหมบรมมหารัตนเป็นจุดกลาง จึงสืบชีวิตรุ่งเรืองนับด้วยสองไขยกัลป์...”^{๑๙๐} คำว่าสองไขยกัลป์ ในที่นี้เป็นเวลาที่กำหนดไว้ว่ายาวนานมาก หากเทียบกับเวลาของมนุษย์ก็จะยาวนานเท่ากับ ๑,๓๔๔ ล้านปีมนุษย์^{๑๙๑} ช่วงระยะเวลาที่ยาวนานดังกล่าวจะปรากฏชัดเจนในเรื่องกามนิตในตอน “ความมืดมัวแห่งโลกานุโลก” ซึ่งตัวละครกามนิตและวาสิฏฐีคุยกันครั้งละหลายๆ โกฏิปี อย่างไรก็ตามผู้แต่งก็ได้ดำเนินเรื่องรวบรัดให้พรหมโลกเริ่มเข้าสู่การเสื่อมสลายลงภายในเวลาอันรวดเร็ว เริ่มจากกามนิตและวาสิฏฐีเริ่มสังเกตเห็นรัศมีของทำวามหาพรหมมัวหมองลงทุกทีแล้วก็ค่อยๆ มืดมัวลงเรื่อยๆ จนเข้าสู่คืนหนึ่งของพรหมโลก เป็นกาลประลัยของสกลจักรวาล วจน

^{๑๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๓-๑๗๔.

^{๑๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^{๑๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

^{๑๙๑} เสฐียรโกเศศ, สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒ (พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๙๙-๒๕๐๑) หน้า ๙๗๑.

กว่าจะมีผู้ตั้งปณิธานได้จุดมาเป็นท้าวมหาพรหมต่อไป ซึ่งในช่วงเวลานี้ กามนิตและวาสิฏฐีได้สนทนากันถึงความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งแม้แต่พรหมโลก และวาสิฏฐีเล่าเรื่องราวที่ตนได้เฝ้าพระพุทธเจ้าก่อนพระองค์จะเข้าสู่ปรินิพพานให้กามนิตฟัง ต่อมาวาสิฏฐีได้เนรมิตรูปพระพุทธเจ้าเพื่อให้กามนิตได้ชมพุทธลักษณะ ระหว่างนี้ วาสิฏฐีก็ตัดความอาลัยพัวพันเสียได้ ลีนความกระหายอันหมักหมมได้บรรลุนิพพาน ส่วนกามนิตหลังจากได้ไตร่ตรองพระธรรมเทศนาใหม่ทั้งหมด ก็ประหารมานะความสำคัญและกิเลสที่เหลืออยู่ให้ลึกลงได้ก็ได้บรรลุนิพพานเช่นกัน

จะเห็นได้ว่าเรื่องกามนิต ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการดำเนินเรื่องรวบรัดเพื่อข้ามหรือกระชับเหตุการณ์ส่วนที่ไม่สำคัญให้เร็วขึ้น เพื่อให้เรื่องราวน่าสนใจ และมีเหตุการณ์แปลกใหม่เกิดขึ้นอยู่เสมอไม่ซ้ำซาก อีกประการหนึ่งการดำเนินเรื่องรวบรัดยังช่วยเร่งเหตุการณ์ที่มีช่วงระยะเวลายาวนานให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเร็วขึ้น ดังเช่น เหตุการณ์สวรรค์สุขาวดีเสื่อมและพรหมโลกเข้าสู่กาลประลัยเป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อให้รองรับกับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า เป็นการพิสูจน์แนวคิดทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง ดังเช่นแม้พรหมโลกจะมีอายุยาวนานมากแค่ไหน แต่สุดท้ายก็เสื่อมสลายลงตามกาลเวลา ดังนั้น จึงถือได้ว่าการดำเนินเรื่องรวบรัดเป็นอีกกลวิธีหนึ่งในการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาของผู้แต่ง

๔.๖.๓ การดำเนินเรื่องให้มีลักษณะชวนติดตาม

เรื่องกามนิต นอกจากผู้แต่งจะใช้การดำเนินเรื่องที่มีการเล่าย้อนกลับไปมาและการดำเนินเรื่องอย่างรวบรัดแล้ว ผู้วิจัยยังพบอีกว่า ผู้แต่งยังได้ใช้กลวิธีการสร้างเรื่องให้น่าสนใจอีกวิธีหนึ่งคือการดำเนินเรื่องให้มีลักษณะชวนติดตามซึ่งเป็นลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งที่พบได้ในเรื่องกามนิต การดำเนินเรื่องเช่นนี้ส่งผลให้ผู้อ่านสนใจใคร่รู้เรื่องราวต่อไป แม้ว่าเรื่องกามนิตจะเป็นนวนิยายที่สอดแทรกแนวคิดหลักธรรมทางพุทธศาสนาไว้ตลอด แต่ผู้อ่านก็ไม่ได้รู้สึกว่าเป็นแปลกแยกหรือแตกต่าง เนื่องจากผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเหล่านี้ไว้ในเรื่องได้อย่างกลมกลืน และการดำเนินเรื่องให้มีลักษณะชวนติดตามนี้เองที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลิน ต้องการรู้ว่าเรื่องราวต่อไปจะเป็นเช่นไร ดังที่ผู้แต่งได้แทรกลักษณะการดำเนินเรื่องเช่นนี้ไว้ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

ก่อนที่ตัวละครกามนิตและวาสิฏฐีจะเล่าเรื่องราวของตนเองนั้น ผู้แต่งก็ได้สร้างเหตุการณ์ให้น่าสงสัยขึ้นก่อน ดังเช่นกรณีของกามนิต กามนิตได้พบกับพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าก็สงสัยว่ากามนิตออกเดินทางแสวงหาโมกษธรรมถือเพศเป็นผู้ละบ้านเรือนเพราะเหตุอะไร คำถามนี้พลอยทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสัยตามไปด้วย และส่งผลให้กามนิตเล่าเรื่องราวของตนเองตั้งแต่ต้น จนกระทั่งออกเดินทางจาริกแสวงบุญเป็นคำตอบ

ส่วนวาสิฏฐีนั้นก็ได้พบกับกามนิตบนสวรรค์สุขาวดี เมื่อกามนิตกล่าวว่าตนเป็นผู้ได้ไปเห็นขบวนการแต่งงานของสาตาเคียรกับวาสิฏฐีด้วยตาตนเอง เห็นท่าทางของวาสิฏฐีในขณะนั้น มีความ

ทุกข์จึงเชื่อแน่ว่า วาสิฏฐีคงไม่ได้ตั้งใจจะนอกใจกามนิต หากแต่น่าจะเป็นเพราะถูกผู้ใหญ่บังคับ วาสิฏฐีจึงกล่าวรับรองว่า ที่ตนถูกบังคับให้แต่งงานนั้นเป็นความจริง ซึ่งข้อความนี้ก็สร้างความสงสัยให้ผู้อ่านว่าเป็นจริงอย่างไร แล้ววาสิฏฐีก็เล่าเรื่องราวของตนเองตั้งแต่เฝ้ารอกามนิตจนกระทั่งถูกล่อลวงด้วยอุบายสักกิริยา และยอมตกเป็นภริยาของสาตาเคียรให้ฟังเป็นคำตอบ

การเล่าเรื่องของตัวละครวาสิฏฐียังมีอีก เมื่อสวรรค์สุขาวดีทรุดโทรม ใกล้ถึงกาลเสื่อมสลาย วาสิฏฐีก็กล่าวถ้อยคำพระธรรมเทศนาซึ่งตรงกับเหตุการณ์ในขณะนั้นออกมา กามนิตก็เกิดความสงสัยว่า วาสิฏฐีได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าด้วยหรือ ได้ฟังอย่างไร เพราะตนในขณะที่อยู่โลกมนุษย์ แม้จะอยากฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเต็มที แต่ก็ไม่มีโอกาส วาสิฏฐีจึงได้เล่าเหตุการณ์ที่ตนได้พบกับโจรองคูลิมาลอีกครั้งหนึ่ง จนกระทั่งได้เดินทางไปฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าตอบคำถามของกามนิต

ภายหลังเมื่อทั้งสองได้ไปเกิดในพรหมโลกก็ได้พบกับเหตุการณ์พรหมโลกทรุดโทรม รัศมีของท้าวมหาพรหมมัวหมองลงทุกที วาสิฏฐีก็ได้นำเอาพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ตรงกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นมาก่ออีก ทำให้กามนิตสงสัยว่า วาสิฏฐีน่าจะ ได้ฟังพระธรรมเทศนามากกว่าที่เล่าให้ตนฟังมาแล้วจึงถามเรื่องราวทั้งหมด และวาสิฏฐีก็ได้เล่าเรื่องราวเฉลยข้อสงสัยต่างๆ ที่มีอยู่ในกามนิตฟัง ซึ่งในความเป็นจริงก็คือการเฉลยเรื่องราวทั้งหมดที่เป็นข้อสงสัยให้ผู้อ่านได้รู้นั่นเอง

“ถ้าเช่นนั้น และเพราะเหตุนี้เอง ที่ฉันเชื่อว่าหล่อนเป็นผู้มีปัญญาความรู้สูงสุดยิ่งกว่าใครๆ ในพรหมโลกนี้ เพราะดาวเทพที่อยู่รอบตัวเรา มีแสงสว่างๆ ลง แม้แต่ท้าวมหาพรหมเอง ก็มีรัศมีออกจะด้านๆ ไปเป็นลักษณะให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวงก็ต้องถึงแก่ความเสื่อมทำลายไป ฉันเชื่อแล้วว่าที่หล่อนกล่าวเป็นอันถูกต้องแท้ โปรดเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าที่หล่อนยังจำได้ เพื่อฉันจะได้รู้แจ้งความจริง บังเกิดจิตญาณเป็นปกติแน่วแน่เหมือนหล่อน หล่อนได้เล่าถึงเรื่ององคูลิมาลได้บรรพชาเป็นภิกษุแต่เรื่องท้องคูลิมาลไปหาฉันถึงกรุงอุชเชนีเพราะอะไรฉันยังไม่ทราบท้องคูลิมาลไปปรากฏให้เห็นในกรุงอุชเชนีครั้งกระนั้นเป็นเหตุให้ฉันถือเอาซึ่งสัตถุจาริกแสวงการบุญ ไม่ตกไปในทางผิด จนได้ขึ้นไปเกิดอยู่ในสวรรค์สุขาวดี และอาศัยความช่วยเหลือของหล่อนจึงได้ขึ้นมาอยู่บนพิภพชั้นสูงสุด เสวยความสุขในความเป็นมเหสีกษัตริย์นับเวลาได้หลายอสงไขยกลับไป ฉันมีสังหรณ์อยู่ว่าที่ฉันสละเกศสถานถือเอาพรตสัตถุจาริกก็คงเพราะหล่อนเป็นต้นเหตุ เพราะฉะนั้น จึงอยากรู้ความจริงในเรื่องนี้นัก และเพราะเหตุไรฉันหล่อนเองเป็นผู้ช่วยฉันให้ขึ้นอยู่บนสวรรค์สุขาวดีและตัวหล่อนก็ขึ้นมาอยู่ด้วย จึงไม่ได้ไปสวรรค์ชั้นที่สูงไปกว่านั้น?”^{๑๓๒}

จะเห็นได้ว่าเรื่องราวต่างๆ ในเรื่องกามนิต ดังที่ปรากฏในคำบอกเล่าของตัวละครเอกทั้งสองคือกามนิตและวาสิฏฐีนั้น ล้วนแต่เกิดขึ้นจากการตอบคำถามหรือข้อสงสัยทั้งสิ้น ซึ่งลักษณะ

^{๑๓๒} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, กามนิต-วาสิฏฐี, หน้า ๒๒๔-๒๒๕.

ของการสร้างเรื่องให้มีข้อสงสัย ให้ผู้อ่านอยากรู้หรือติดตามไปเรื่อยๆ นี้ ทำให้เรื่องกามนิต ยิ่งอ่านก็ยิ่งน่าสนใจมากยิ่งขึ้น และคำถามที่น่าสงสัยต่างๆ ก็ผุดขึ้นมาเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคพื้นดิน ซึ่งเป็นเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ตามมุมมองของตัวละครกามนิตฝ่ายเดียว ดังนั้นผู้อ่านก็จะได้รับรู้เรื่องราวต่างๆ กับที่กามนิตได้รู้เท่านั้น จนกระทั่งได้อ่านเรื่องราวของวาสิฏฐีในภาคสวรรค์ จึงค่อยๆ ได้รับความคลี่คลายคำตอบของข้อสงสัยต่างๆ นับว่าเป็นความสามารถของผู้แต่งที่สร้างเรื่องให้มีลักษณะชวนติดตามด้วยการดำเนินเรื่องให้มีเหตุการณ์เป็นคำถามและคำตอบของกันและกัน

ในส่วนที่เป็นคำถามที่ทำให้ตัวละครและผู้อ่านสงสัยใคร่รู้ไปด้วยนั้นพบในเหตุการณ์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

ในตอนทีกามนิตและวาสิฏฐีจะต้องพลัดพรากจากกันเนื่องจากกามนิตจะต้องเดินทางกลับกรุงอุชเชนีเพื่อหลบการลอบทำร้ายของสาตาเคียร ทั้งสองได้นัดพบกันที่เทวาลัย ป่าไม้ประคูลายด้านทิศตะวันออกของกรุงโกสัมพี ซึ่งเป็นที่อาศัยของหญิงผู้วิเศษผู้ได้รับการโงยจันว่าสามารถทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้าได้ เมื่อหญิงผู้วิเศษรับอาสาจะดูเหตุการณ์ในอนาคตให้กับกามนิตและวาสิฏฐี วาสิฏฐีก็ได้กล่าวว่าตนเกรงว่าเหตุการณ์ภายหน้าจะมีแต่ร้าย กล่าวว่ามีจากกันไปแล้ว ตนจะไม่ได้พบกามนิตอีก ซึ่งถ้อยคำนี้ก็สร้างความสงสัยให้ผู้อ่านว่า จะไม่ได้พบกันอีกจริงหรือไม่ และก็ปรากฏว่าวาสิฏฐีไม่ได้พบกับกามนิตอีกในโลกมนุษย์ตามที่วาสิฏฐีได้กล่าวไว้จริงๆ มีเพียงกามนิตเท่านั้นที่ได้ไปเห็นวาสิฏฐีอยู่ในขบวนแห่เจ้าสาวของสาตาเคียร

...หญิงผู้วิเศษรับอาสาจะทำนายความเป็นไปของเราในภายหน้าให้ทราบ แต่วาสิฏฐีสะอื้นหุดตัว ออกอุทานว่า “โธ้ย! ถ้าเหตุการณ์ภายหน้ามีแต่ร้าย ฉันจะทนทรมานอยู่อย่างไรได้?”
หญิงผู้วิเศษผู้หวังดีตอบว่า “จะร้ายไปได้อย่างไร? ดูชะตาก็บอกว่าดี ไม่มีร้ายอย่างไร?”

แต่วาสิฏฐีไม่สู้เชื่อ สะอื้น โผกอดคอเข้าพเจ้าไว้แล้วพูดว่า “โธ้ย! ฉันรู้สึกเป็นกลางเห็นเหตุการณ์ภายหน้าของเราจะไม่สู้ราบรื่นนักให้หวั่นว่าเมื่อจากกันไปแล้ว ฉันจะไม่ได้เห็นเธออีก”

ข้าพเจ้าได้ยั้งคั้งนี้ รู้สึกใจสลดเหี่ยวลงวาบ เกรงจะเป็นจริงเอาเช่นนั้น ได้พยายามตั้งใจแสดงเหตุผลแก่นางว่าคงจะไม่เป็นเช่นนั้น แต่ก็ไม่สำเร็จผล นางกลับมีน้ำตาไหลลงพรราวแก้ม...^{๑๙๓}

ระหว่างที่กามนิตเดินทางกลับกรุงอุชเชนีได้ถูกกลุ่มโจรองคูลิมาลปล้นและจับกามนิตไว้เป็นตัวประกันเรียกค่าไถ่ วาชรพซึ่งเป็นผู้แสดงลัทธิก็ได้ทำนายว่ากามนิตจะต้องเป็นโจรในภายหน้าอย่างแน่นอน และจะต้องตายด้วยโทษทัณฑ์ที่โจรได้รับ เหตุการณ์ตอนนี้ก็ทำให้ผู้อ่านสงสัยว่าจะเป็นจริงดังที่วาชรพกล่าวไว้หรือไม่ ซึ่งก็ปรากฏว่า คำทำนายของวาชรพนั้นไม่เป็นความจริงแต่อย่างใด

^{๑๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔-๔๕.

...วาชศรพก็เบิกตาโต บอกว่า

ถ้ากรรมตามสนองตัวท่าน โดยที่นำเงินค่าไถ่มาไม่ทันตามกำหนดเวลา แม้ว่าจะช้ากว่ากำหนดไปเพียงครึ่งวันเท่านั้น ก็ไม่มีผีसाงเทวดาจะช่วยท่านให้พ้นจากผลกรรมนั้นได้ เพราะกฎของเจ้าแม่กาลี จะให้ผิดแผกไปจากที่กำหนดไว้ไม่ได้ แต่ไม่ต้องวิตกกังวล เพราะลิขิตในตัวท่านแสดงว่าไม่ใช่ว่าจะได้รับกรรมอย่างนี้ แต่จะต้องเป็นไปอีกอย่างหนึ่งต่างหาก ก็จะได้เป็นโจรในภายหน้า เกรงว่าในวันหนึ่งจะต้องถูกตัดหัวหรือถูกเสียบประจานให้ตายในที่ชุมนุมชนแต่ว่าเวลายังอีกนานไกล^{๑๙๔}

เมื่อกามนิตกลับมาที่กรุงโกสัมพีอีกครั้ง ได้พบกับกระบวนงานแต่งงานของสาตาเคียร ก็ดีใจคิดว่าต่อไปจะได้ไม่มีใครมายุ่งเกี่ยวกับวาสิฏฐีคู่รักของตนอีก แต่ปรากฏว่าเจ้าสาวของสาตาเคียรก็คือวาสิฏฐีนั่นเอง ภาพที่กามนิตเห็นคือวาสิฏฐีผู้มีใบหน้าโศกเศร้าคล้ายกับถูกบังคับให้ต้องแต่งงานกับสาตาเคียร ซึ่งก็ทำให้กามนิตรวมทั้งผู้อ่านสงสัยว่า เพราะเหตุใด วาสิฏฐีจึงแต่งงานกับสาตาเคียรและการที่ยอมแต่งงานกับสาตาเคียรนั้นเป็นเพราะถูกผู้อื่นบังคับใช่หรือไม่ ซึ่งคำตอบเหล่านี้ก็จะไปปรากฏอยู่ในคำบอกเล่าของวาสิฏฐีในภาคสวรรค์

รูปร่างที่ได้เห็นครั้งหลังสุดนี้ ช่างกระไร คิดตาชัดเจนอยู่ตรงหน้าไม่เดือนลงเลย ถึงว่าจะรู้สึกแค้นว่านางมีใจไม่ยังยืนก็ดี แต่ก็เห็นความจำเป็นอยู่เหมือนกัน ที่ถูกบิดามารดาของเขายัดยัด นางคงไม่โยคีปริดาในตัวลูกประธานมนตรี ข้อนีปรากฏอยู่แล้วในกิริยาที่แสดงให้เห็น ครั้นหวนนึกถึงที่ให้ความสัตย์ปฏิญาณกันไว้ที่พุ่มไม้ศาลพระกฤษณะครั้งกระโน้น ก็นึกไม่ออกเลยว่า โฉมนางจึงใจเร็วไปได้ถึงเช่นนี้...^{๑๙๕}

ระหว่างที่กามนิตเดินทางกลับกรุงอุชเชนี ก็ได้พบกับพ่อค้าที่ทำพิธีบูชาหลุมศพของวาชศรพ เมื่อพ่อค้าผู้นี้ได้ทราบวาทกามนิตเป็นผู้ที่วาชศรพรู้จักดีก็กล่าวไว้ว่า ผู้ใดที่วาชศรพโปรดปราน ถือว่าเป็นผู้ที่เคราะห์ดีที่สุด ควรจะเป็นคนมั่งมีที่สุดในบ้านเมืองของตน ซึ่งคำกล่าวนี้ ก็ทำให้กามนิตได้ตั้งใจไว้ว่าจะเป็นคนมั่งมีที่สุดในกรุงอุชเชนีให้ได้ ทำให้ผู้อ่านสงสัยว่ากามนิตจะสามารถทำได้สำเร็จหรือไม่ ปรากฏว่า กามนิตก็สามารถทำได้จริงๆ

พ่อค้ามองดูข้าพเจ้าในคราวนี้ ไม่ใช่ออย่างตะลึงกลัว กลับมีกิริยาพอใจกล่าวชมว่า “นับว่าสุท่านมีบุญวาสนาแท้ๆ ถ้าข้าพเจ้าเป็นผู้ที่วาชศรพโปรดปรานแล้วในสองสามปีเท่านั้น ข้าพเจ้าควรจะเป็นคนมั่งมีที่สุดในกรุงโกสัมพี บัดนี้ขอลาที ขอให้สุท่าน ผู้ซึ่งใครควรอธิษฐานในเคราะห์ดีของตน เดินทางไปโดยสวัสดิภาพเถิด” ว่าแล้วเขาก็ให้อาณัติสัญญาณกองเกวียนของเขาเดินทางต่อไป^{๑๙๖}

^{๑๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^{๑๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๑๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

เหตุการณ์สำคัญที่ทำให้กามนิตตัดสินใจสละบ้านเรือนออกเดินทางจาริกแสวงบุญ ก็คือ จอมโจรองคฺลิมาลได้มาปรากฏตัวที่หน้าบ้านของกามนิต ในชุดแต่งกายของนักบวช หลังจากได้พูดคุยกับกามนิตเพียงเล็กน้อย กามนิตก็เข้าไปในบ้านเพื่อจะนำอาหารมาใส่บาตร ปรากฏว่า องคฺลิมาลได้หายตัวไปอย่างไร้ร่องรอยเสียแล้ว เหตุการณ์นี้ทำให้กามนิตสงสัยเป็นอย่างยิ่งว่า เพราะเหตุใดโจรองคฺลิมาลจึงมาปรากฏตัวที่หน้าบ้านของคน แถมยังมาในชุดของนักบวชเสียอีก อีกทั้งจู่ๆ ก็หายตัวไปเฉยๆ ทำให้กามนิตเกิดความหวาดกลัวว่าจะเป็นการบอกล่วงหน้า ก่อนที่จะยกพวกมาปล้น จึงได้จัดเตรียมรับมือ จนในที่สุดได้ระลึกถึงประวัติชีวิตหวนระลึกถึงความเป็นอยู่ของตน ก็ได้ออกเดินทางจาริกแสวงบุญ เหตุการณ์นี้นอกจากกามนิตจะสงสัยแล้ว ผู้อ่านเองก็พลอยสงสัยไปด้วย ทำให้อยากรู้มากยิ่งขึ้นว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร และยังในเวลาต่อมา ผู้แต่งได้กำหนดให้ตัวละคร พระพุทธเจ้าได้เยี่ยมพราหมณ์เกี่ยวกับเรื่องการแต่งงานของวาสิฏฐีและสาเหตุที่องคฺลิมาลมาปรากฏตัวที่หน้าบ้านของกามนิต เพราะวาสิฏฐีเป็นผู้ส่งมาก็ยิ่งทำให้ผู้อ่านยิ่งสงสัยใคร่รู้มากยิ่งขึ้น

พระศกพลผู้ทรงพระอนาวรรณญาณ ทรงเล็งเห็นประพตฺติเหตุทั้งมวลนี้แจ้งจบ ว่า ความจริงวาสิฏฐีมีความซื่อสัตย์ในกามนิตมาก ที่ต้องแต่งงานกับสาตาเคียร ก็ไม่ใช่ความผิดของนาง แต่เป็นเพราะถูกบังคับและหลอกลวงด้วยอุบายทุจริต นางเองเป็นผู้วานให้องคฺลิมาลเข้าไปสืบในกรุงอุชเชนี และเพราะองคฺลิมาลไปคราวนั้นเอง กามนิตจึงละอาคารสถานถือนาคาริยเพศ ณ บัดนี้กำลังเดินเข้าหาทางแห่งผู้จาริกแสวงบุญแทนการที่จะจมคิ่งหนักลงไป ในห้วงความเอื้อเฟื้อสนุกเพิลิตอันเป็นโทษทุกขมหากษ์ พระองค์จะควรตรัสบอกความที่วาสิฏฐีเป็นอยู่ในบัดนี้หรือไม่...^{๑๙๗}

ในตอนท้ายของภาคพื้นดิน กามนิตได้ถูกโคบ้ำขวิดเสียชีวิตในระหว่างที่เดินทางรีบเร่งเพื่อไปพบพระพุทธเจ้า ผู้แต่งก็ได้กำหนดให้พระพุทธเจ้ากล่าวถึงกามนิตว่าบัดนี้ได้ไปอุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดีเสวยสุขอยู่ในสวรรค์แห่งนั้นเป็นเวลานาน ก็เป็นส่วนที่สร้างความสนใจใคร่รู้ต่อผู้อ่านต่อไปว่าในภาคสวรรค์ที่กามนิตได้ขึ้นไปอยู่บนสวรรค์สุขาวดีนั้น เหตุการณ์จะเป็นอย่างไรต่อไป จะได้พบกับวาสิฏฐีตามคำสัญญาที่ให้ไว้หรือไม่ แล้วเรื่องราวเกี่ยวกับวาสิฏฐีนั้นเป็นไปอย่างไร นับว่าเป็นความสามารถอย่างออกฉุฉนธ์ของผู้แต่งที่สร้างปมปัญหาไว้ให้ผู้อ่านสงสัย เพื่อจะได้ติดตามอ่านภาคสวรรค์ต่อไป

พระพุทธเจ้า “อาคันตุกะ กามนิต เป็นผู้ที่โง่หลงผิด คล้ายเด็กคือ ดูก่อนกัญญาทั้งหลาย ชายอาคันตุกะผู้นี้สืบเสาะหาเรา เพื่อจะขอเป็นสาวกศึกษาหลักธรรม เราตถาคตเล็งเห็นอุปนิสัยแล้วจึงแสดงหลักธรรมพอเป็นปัจจัย ในที่สุดก็สมเหตุก็เขาแสดงความไม่พอใจดิ้นรนไฝ่มุ่งอยู่ในกามสุขทิพารมณ์ และเพราะจิตยึดหน่วงเอาตถาคตเป็นอารมณ์คู่กันไปด้วย ณ

^{๑๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

บัดนี้ได้ไปเกิดอยู่ในสุชาวดีแดนสวรรค์ตะวันตกแล้ว และจะเสวยกามาพรสุขอยู่ในนั้นนับเวลาได้หลายโกฏิปี”^{๑๙๔}

บนสวรรค์สุชาวดี กามนิตได้ฟังเทพธิดากล่าวถึงกลิ่นของต้นปาริชาติ เมื่อกามนิตตามเทพธิดาผู้นั้นก็ไม่ยอมให้รายละเอียดใดๆ กลับกล่าวว่า เมื่อถึงเวลาแล้วก็จะไปถูกเอง ซึ่งก็มีผลให้ผู้อ่านพลอยสงสัยไปพร้อมกับตัวละครกามนิตด้วย

“ที่ท่านทราบได้อย่างไรว่าข้าพเจ้าเพิ่งมาใหม่?”

เหล่าผู้ที่ลือร่อนอยู่รอบตัวกามนิตยิ้มอย่างน่ารักใคร่ตอบว่า

“เพราะท่านยังไม่ได้เป็นผู้ที่ตื่นแล้วอย่างบริบูรณ์ เหตุด้วยท่านมองดูพวกเรา มีอาการคล้ายผู้เห็นรูปในความฝัน หวังเกรงว่าสิ่งที่ได้เห็นจะสูญหายไปทันทีทันใด แล้วจะกลับเห็นแต่สิ่งอันสูญสรีระที่เคยเห็นมาแต่ก่อนอีก”

กามนิต สันตึระะ “ข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจ รูปในความฝันคืออะไร?”

เทพธิดาเครื่องขาผู้หนึ่งตอบว่า “เพราะยังไม่ได้ไปที่ต้นปาริชาติ”

“เปล่า ยังไม่ได้ไปที่นั่น แต่ก็ได้อินมาแล้ว เพื่อนในสระที่อยู่ใกล้ข้าพเจ้าเคยบอกถึงว่าปาริชาตนั้นเป็นต้นไม้ประหลาด มีอะไรหรือที่ต้นไม้?”

พวกเหล่านั้นต่างยิ้มมีอาการเป็นนัย มองดูกันแล้วสันตึระะ

“ข้าพเจ้าอยากไปที่นั่นเสียทันทีจริงๆ จะไม่มีใครชี้ทางให้ไปบ้างหรือ?”

“เมื่อถึงเวลาแล้ว ท่านก็หาทางไปถูกเอง”^{๑๙๕}

ต่อมาในเวลาไม่นานก็กล่าวถึงคงคาสวรรค์ เมื่อกามนิตตามถึงรายละเอียดพร้อมทั้งชวนให้ไปดูด้วยกัน ปรากฏว่าไม่มีใครยอมไป แม้แต่ผู้ที่เคยไปแล้วก็กล่าวว่าไม่ได้ไปอีกเลย เมื่อถามถึงสาเหตุ ก็ไม่บอก ทั้งความสงสัยให้กับกามนิตต่อไป ซึ่งก็ทำให้เกิดความสงสัยขึ้นกับผู้อ่านเช่นกัน นับว่าเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งของผู้แต่งที่เพิ่มความสงสัยให้ผู้อ่านมากขึ้นเรื่อยๆ แล้วจึงไปกล่าวเฉลยสาเหตุในภายหลัง ส่งผลให้ผู้อ่านยิ่งเพิ่มความสนใจอยากรู้อเรื่องราวมากยิ่งขึ้นไปอีก

เทพธิดาเครื่องขาผู้ไปที่แม่น้ำน้อย แลเห็นน้ำใสขาวไหลลดเลี้ยวไปตามไหล่เขา แล้วหักวกไปสู่สระ

“ที่นั่นแหละเป็นที่เลี้ยงน้ำในสระ สายน้ำอย่างนี้มีจำนวนนับไม่ถ้วนผ่านระกะไปในแดนเหล่านี้ และที่ท่านเห็นอยู่นี้ก็เป็นกระแสน้ำสายหนึ่ง แต่ว่าเป็นสายขนาดใหญ่สักหน่อย ส่วนคงคาสวรรค์สายใหญ่นั้น โอบรอบแดนสุชาวดีทั้งหมด”

“ท่านเคยเห็นเหมือนกันหรือ?”

เทพธิดาเครื่องขาสันตึระะ

“ถ้าเช่นนั้น ไปดูไม่ได้หรือ?”

^{๑๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^{๑๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

“อ้อ ไปก็ได้ แต่พวกเรายังไม่มีใครไป นอกจากนี่ก็คือจะไปทำไมกัน? เพราะก็คงไม่
ดงงามยิ่งไปกว่าที่นี่ ผู้ที่เคยไปแล้วก็มีหลายท่าน แต่ไปหนหนึ่งแล้วก็ไม่ตั้งใจไปอีก”

“เพราะอะไร?”

เทพธิดาเครื่องขาวชี้ไปทางสระ “ท่านที่ทรงเครื่องแดงนั้น อยู่เกือบทางฝั่งโน้น เคย
ไปครั้งหนึ่งแต่่นมนานมาแล้ว ลองถามดูหรือว่าไปได้ไปถึงฝั่งคงคาอีกหรือไม่”

เทพบุตรเครื่องแดงตอบทันทีว่า “ไม่ได้ไปอีกเลย”

“เพราะอะไร?”

“ก็ไปเองเถิด แล้วก็ทราบเอง”

“เราพากันไปหรือ? ข้าพเจ้าจะลองไปกับท่าน”

“ข้าพเจ้าก็อยากไป แต่ไม่ใช่เวลานี้”^{๒๐๐}

ในตอนที่ว่าวิสุทธิเล่าเรื่องราวของตนให้กามนิตฟัง ระหว่างที่วิสุทธิรอฟังข่าวของกามนิต
อยู่ที่ลานอโศกนั้น ผู้แต่งก็ได้กำหนดให้วิสุทธิได้เสียดายว่าในระหว่างที่นับหนึ่งถึงร้อย ถ้าหาก
ดอกอโศกสีเหลืองแดงร่วงลงมา แสดงว่ากามนิตยังมีชีวิตอยู่ ผู้อ่านเมื่ออ่านมาถึงตอนนี้ก็จะพยายาม
ลุ้นเอาใจช่วยให้ดอกอโศกสีเหลืองแดงร่วงลงมา ทั้งนี้ก็เพื่อให้วิสุทธิได้รู้ความจริงเกี่ยวกับกามนิต
เพราะผู้อ่านได้ทราบความเป็นไปของกามนิตในภาคพื้นดินแล้ว ซึ่งก็ปรากฏว่าดอกอโศกสีเหลือง
แดงนี้ได้ร่วงลงมาในภายหลัง แต่ก็เป็นช่วงเวลาที่ว่าวิสุทธิกำลังตะลึงอยู่กับกลุ่มคนของบิดาและ
สาตาเคียรที่ให้ทหารคุมตัวองคฤมาลา ทำให้วิสุทธิลืมนับไปชั่วขณะ ซึ่งเป็นทางออกของผู้แต่ง
ให้การเสียดายของวิภูษิตนั้นผลไม่ปรากฏชัดเจน ทำให้วิภูษิตบอกไม่ได้ว่า กามนิตจะยังมีชีวิต
อยู่หรือไม่

และขณะยืนอยู่ใต้ต้นอโศกซึ่งมีช่อดอกออกเต็ม ฉันคิดหาทางเสียดายพอให้คลาย
ความทุกข์ที่วิตกอยู่วาวๆ ใจ ยืนอยู่สักครู่ก็นึกอธิษฐานว่า ถ้าระหว่างตัวฉันที่ยืนอยู่นี้กับต้น
อโศก มีดอกอโศกสีเหลืองแดงอย่างหญ้าฝรั่น ร่วงลงมาภายในเวลาที่นับยังไม่ถึงร้อยแล้ว ก็
เป็นอันว่ากามนิตคู่รักยังคงมีชีวิตอยู่

เมื่อฉันนับได้ห้าสิบ ดอกอโศกร่วงลงมาหนึ่งดอกแต่เป็นสีเหลือง ครั้นนับไปถึงแปด
สิบฉันก็ค่อยนับให้ช้าลงทุกที ยังไม่ทันถึงร้อย เสียงประคูดที่อยู่ตรงมุมดัง เหลียวไปดูทางบันได
ที่สำหรับคนสวนและคนงานขึ้นมา เห็นบิดาฉันมีสาตาเคียรตามมาข้างหลัง ถัดไปมีทหารหลาย
คนมีอาวุธครบ แล้วถึงชายคนหนึ่ง รูปร่างสูงใหญ่กว่าคนเหล่านั้นมาก ต่อไปก็มีพวกทหาร
กำกับมาข้างหลังด้วย ทหารสองคนหยุดเฝ้าอยู่ที่ประตู นอกนั้นเดินเข้ามาที่ฉันยืนอยู่ ฉันสังเกต
ดูในที่มืด ดูเหมือนคนที่รูปร่างสูงใหญ่นั้น เดินไม่ค่อยสะดวก เวลาก้าวย่างก็มีเสียงฉิ่งฉ่าง

ขณะนั้น ดอกอโศกสีเหลืองแดงก็ร่วงลงมาตกอยู่ที่เท้าของฉันทันที ซึ่งในเวลานั้น
กำลังตกตะลึงลืมนับเสียแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงไม่แน่ใจว่าเมื่อเวลาร่วงลงมา จะถึงเวลาที่นับครบ
ร้อยหรือยังก็ไม่ทราบ^{๒๐๑}

^{๒๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

^{๒๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

เหตุการณ์ตอนที่องค์อุมาลกลับมาหาวาสิฏฐีอีกครั้งและขอร้องให้วาสิฏฐีช่วยสืบข่าวเรื่องการเดินทางของสาตาเคียรให้ตน และยังไม่ทันที่วาสิฏฐีจะกล่าวตอบรับหรือปฏิเสธ องค์อุมาลก็จากไปเสียก่อน ทำให้ผู้อ่านใคร่รู้ต่อไปว่า วาสิฏฐีจะทำตามที่องค์อุมาลขอร้องมาหรือไม่ และถ้าตกลงทำตาม จะใช้วิธีใดในการล้วงความลับของสาตาเคียร นี่ก็ถือว่าเป็นส่วนที่ทำให้ผู้อ่านอยากรู้ต่อไปอีกเช่นกัน

คืนต่อมาเมื่อองค์อุมาลกลับมาอีก วาสิฏฐีก็เล่าเรื่องที่ตนได้รู้มาเกี่ยวกับสาตาเคียรทั้งหมดในห้องอุมาลฟัง พร้อมทั้งตั้งเงื่อนไขว่าให้ฆ่าเฉพาะสาตาเคียรเท่านั้น เสร็จแล้วปรากฏว่าโจรองค์อุมาลกลับสงบนิ่ง และกล่าวปฏิเสธเรื่องที่ตั้งใจไว้ทั้งหมด ทำให้วาสิฏฐีโกรธเป็นอันมาก เมื่อองค์อุมาลบอกว่า ในตอนนั้นตนไม่ใช่โจรใจร้ายอีกต่อไปแล้ว หากแต่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ก็ยิ่งทำให้วาสิฏฐีสงสัยมากยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับผู้อ่านที่สงสัยเช่นกันว่าเพราะเหตุใดองค์อุมาลจึงเปลี่ยนไป เป็นการเปิดโอกาสให้องค์อุมาลได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่ตนได้พบกับพระพุทธเจ้านับว่าเป็นกลวิธีการสร้างเรื่องให้น่าสงสัยใคร่รู้อีกเหตุการณ์หนึ่งของผู้แต่ง

“ที่จริง เรื่องจะต้องเกิดขึ้นเช่นนี้ เธอผู้เป็นภริยาที่เสวยมหิมใจบุญสุนทรไม่เคยทำร้ายแม้แต่สัตว์ที่เล็กน้อย ต้องมาคบค้าสมาคมกับมนุษย์ใจหยาบช้าสามัญมือเป็นเป็นมลทินด้วยเลือดมนุษย์ เมื่อเป็นผู้ฆ่าสามีของตนเอง ก็จะต้องทนทุกข์ทรมานใจตายไปแล้วผลอกุศลกรรมจะตามสนองให้ไปตกใหม่อยู่ในนรก ถ้าเธอได้พูดอยู่กับองค์อุมาลมหาโจร ผลจะต้องเป็นไปตามนี้ แต่เดี๋ยวนี้องค์อุมาลเป็นอีกคนหนึ่งต่างหากแล้ว”...

ถ้อยคำเหล่านี้ ล้นเกิดจนสนทนหาไม่น้อยไปกว่าที่ได้ฟังมาตอนต้น เป็นอันเข้าใจไว้ว่า จะเป็นด้วยเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง องค์อุมาลจึงกลับใจเลิกความคิดในแผนอุบายที่จะแก้มือสาตาเคียร^{๒๐๒}

เมื่อสาตาเคียรถูกพระเจ้าอุเทนจับได้ว่า หลอกลวงตนและประชาชนว่าได้ประหารโจรองค์อุมาลแล้ว จึงถูกคาดโทษว่าภายใน ๓ วัน สาตาเคียรต้องกำจัดโจรองค์อุมาลให้ได้ สาตาเคียรเดือดร้อนอย่างหนัก วาสิฏฐีจึงออกอุบายช่วยเหลือโดยให้สาตาเคียรกราบทูลเชิญพระเจ้าอุเทนให้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เทวาลัยป่าไม้ประคูลาย แล้วทุกสิ่งก็จะดีเอง สาตาเคียรได้ฟังก็โล่งใจ กล่าวขอบคุณวาสิฏฐีและบอกว่า ถ้าสำเร็จขออะไรเป็นขอมให้ทั้งนั้น วาสิฏฐีจึงกล่าวว่ามีสิ่งหนึ่งที่จะขอแต่ยังไม่บอกในทันที ทำให้ผู้สงสัยอีกเช่นกันว่า วาสิฏฐีจะขออะไรจากสาตาเคียรเป็นสิ่งตอบแทน ซึ่งในที่สุดสิ่งที่วาสิฏฐีขอ ก็คือ ขอบวชเป็นภิกษุณีในสำนักของพระพุทธเจ้านั่นเอง

อาการภริยาที่เขาแสดงความชมเชย ให้ออกราคาญเกือบนึกเสียใจ ที่ไม่ควรจะแนะนำให้อย่างนี้ แต่ถ้อยคำที่เขาพูดต่อไป ทำให้ล้นค่อยโล่งใจ เพราะเขาแสดงความขอบคุณ ไม่มี

^{๒๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๙.

ที่สิ้นสุด จะขออะไรเป็นยอมให้ทั้งนั้น เพื่อพิสูจน์ว่าจากที่พูดนี้ ฉันจึงพูดว่า “ฉันมีสิ่งที่จะขอยุ่อย่างหนึ่ง ถ้าให้ ก็เป็นเครื่องพิสูจน์ความขอบคุณ ได้เพียงพอ”

“บอกมาเดี๋ยวนี้ได้ ถึงจะขอร้องให้ส่งวชิรากับลูกชายกลับไปอยู่บ้านเดิมของเขาก็ยินดียอมทำตามทันที”

“ฉันขอสิ่งที่เป็นธรรม หาใช่อ่างโศกเหี้ยมไม่ แต่ฉันอยากขอเมื่อคำแนะนำของฉันสำเร็จผลได้แน่นอน โดยบริบูรณ์แล้ว เธอควรจะรีบไปเฝ้าทูลเชิญเสด็จพระราชดำเนินเสียเดี๋ยวนี้เถิด”^{๒๐๓}

ในตอนที่ว่าวสิฐฐีออกเดินทางตามรอยเสด็จของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นช่วงใกล้เวลาที่พระพุทธเจ้าจะเข้าสู่ปรินิพพานพอดี เหตุการณ์ในตอนนี้ผู้แต่งจะกำหนดให้วสิฐฐีเดินทางติดตามพระพุทธเจ้าเข้าไปใกล้พระพุทธเจ้าเรื่อยๆ จากเดือนเป็นสัปดาห์ จากสัปดาห์เป็นวัน และจากวันเป็นชั่วโมง ดังเช่นที่ว่าวสิฐฐี เดินทางมาถึงบ้านนายช่างทองแดง หลังจากพระพุทธเจ้าประทับเสวยพระกระยาหาร ณ ที่แห่งนี้นัก่อนหน้าเพียงสองสามชั่วโมงเท่านั้น ทำให้ผู้อ่านใครรู้ว่า วสิฐฐีจะเดินทางไปทันก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานหรือไม่

ต่อมาเมื่อวสิฐฐีได้เดินทางมาถึงปาริง เห็นภาพของพระอานนท์กำลังยืนฟังร้องไห้อยู่กับต้นไม้อ่านมาถึงตอนนี้จะรู้สึกใจหายเนื่องจากคิดว่าพระพุทธเจ้าคงจะปรินิพพานเสียแล้ว ไม่นั้น พระอานนท์คงไม่ร้องไห้เช่นนี้ วสิฐฐีคงจะเดินทางไปทันการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแน่ๆ แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ คือวสิฐฐีเดินทางไปทันได้ฟังพระธรรมเทศนาและพระปัจฉิมวาจา ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานพอดี นับว่าผู้แต่งได้สร้างเรื่องกระตุ้นให้ผู้อ่านใครรู้ตามไปกับตัวละครวสิฐฐีด้วย

ครั้นไปถึง เห็นภิกษุองค์หนึ่งยืนฟังร้องไห้อยู่กับต้นไม้อ่านมาถึงตอนนี้จะรู้สึกตื่นขึ้นมาในใจ หยุคมอดดู ขณะนั้น ภิกษุองค์นั้นเงยหน้าแหงนขึ้นไปบนท้องฟ้า แสงจันทร์วันเพ็ญส่องมากระทบเต็มหน้าท่าน ฉันก็จำได้ว่าเป็นพระอานนท์

ฉันเข้าใจว่า คงมาไม่ทันก่อนเวลาเสด็จปรินิพพานเสียแล้วกระมัง คิดแล้วก็ใจหายไม่ทราบว่าจะกำลังวังชาไปไหนหมด

ขณะนั้น ได้ยินเสียงมีใครแหวกสุมทุมุ่มไม้ แล้วเห็นพระภิกษุร่างใหญ่องค์หนึ่งเข้ามาเอามือทาบบ่าพระอานนท์พูดว่า “ท่านพระอานนท์ พระศาสดารับสั่งให้หา”

เท่านี้เอง ก็เป็นอันทราบได้แน่ ว่ายังมีโอกาสได้เฝ้าท่านในครั้งสุดท้ายแรงฉันแข็งขึ้นมาทันทีที่สามารถเดินต่อไปได้อีก...^{๒๐๔}

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่สำคัญ ที่กระตุ้นให้ผู้อ่านคอยติดตามไปกับตัวละครด้วยเช่นกัน ก็คือตัวละครกามนิท ที่ได้ร่วมพักแรมอยู่ใต้ชายคาเดียวกันกับพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนา แต่กามนิท

^{๒๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๙.

^{๒๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖.

กลับไม่ทราบว่ามีภิกษุผู้ที่นั่งอยู่หน้าตนคือพระพุทธเจ้า กลับชวนขวยริบเร่งวิ่งไปยังสถานที่ที่ตนได้
 ขำมาว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่แห่งนั้น จนกระทั่งถูกโคบ้ากัดตาย ภายหลังเมื่อได้มาเกิด
 บนสวรรค์สุขาวดีได้ฟังวาสิฏฐีกว่าถึงพระพุทธเจ้า กามนิตรู้สึกว่าพระธรรมเทศนาบางส่วนตรง
 กับคำกล่าวของพระภิกษุในห้องโถงบ้านช่างหม้อที่ตนร่วมสนทนาด้วย จึงกล่าวทักท้วงกับวาสิฏฐี
 ซึ่งเหตุการณ์ในตอนนั้นก็ทำให้ผู้อ่านเอาใจช่วยให้กามนิตรู้สึกว่าผู้ที่นั่งร่วมสนทนาด้วยใน
 ห้องโถงบ้านช่างหม้อนั่นก็คือพระพุทธเจ้านั่นเอง แต่จนแล้วจนรอดกามนิตรู้สึกยังไม่ยอมรับเสียที ถึง
 แม้ว่าวาสิฏฐีจะได้พรรณารูปร่างลักษณะของพระพุทธเจ้าที่ตรงกับภิกษุชราในห้องโถงบ้านช่าง
 หม้อให้ฟังแล้วก็ตามแต่กามนิตรู้สึกยังไม่ยอมเชื่อ จนกระทั่งวาสิฏฐีเนรมิตรูปให้เห็นรูปร่าง
 พระพุทธเจ้าจริงๆ กามนิตรู้สึกได้ว่าตนเองเข้าใจผิดมาตลอด เมื่อรู้ความจริงทั้งหมด จึงได้ทบทวน
 พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าแสดงในห้องโถงบ้านช่างหม้อใหม่อีกครั้ง

กามนิตรอกอุทานขึ้นว่า “อย่างนี้แหละ ตาขรัวแก่ที่เคยอธิบายให้ฉันฟังก็พูดถูกแล้ว”

วาสิฏฐี “ตาขรัวแก่ที่ไหน?”

กามนิตร “ก็กับขวแก่ที่ฉันเคยเล่าให้เธอฟังว่า เมื่อครั้งฉันยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก
 ได้สนทนากันในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ใกล้กรุงราชคฤห์คืนหนึ่ง ได้เป็นผู้อธิบายหลักคำสอน
 ของพระบรมศาสดาให้ฟัง ถ้อยคำอธิบายมีหลายประการที่เหมือนกับเธอนี้”^{๒๐๕}

“...มาเกิด วาสิฏฐี ในขณะที่เรายังมีสติสัมปชัญญะอยู่ที่นี่ ขอให้อ่านเห็นแก่ความรัก
 ซึ่งมีแก่นั่น จงอธิบายพุทธลักษณะให้ฉันเห็นขึ้นในใจให้ถี่ถ้วนถูกต้องตามความเป็นจริง เพื่อ
 ฉันจะได้ชมพระลักษณะซึ่งฉันไม่มีโอกาสได้เห็นเมื่อครั้งอยู่ในมนุษยโลก จะได้ช่วยให้ฉันได้
 รับศานตีสุข”

“ยินดี ที่จะพรรณนาให้เธอฟัง” แล้ววาสิฏฐีก็จาระไนพุทธลักษณะโดยละเอียดถี่ถ้วน

กามนิตรตอบด้วยยังมีความไม่พอใจอยู่มากว่า “มีประโยชน์อะไรที่บอกมา? เพราะ
 เท่าที่รำพันให้ฟังทั้งหมดไม่ผิดแม้แต่นิดเดียวก็บรูรูปพระภิกษุชราที่ฉันร่วมแรมคืนอยู่ด้วยใน
 ห้องโถงชายปั้นหม้อ ณ กรุงราชคฤห์ ที่ฉันเล่าให้เธอฟังแล้ว และซึ่งฉันเข้าใจว่าเป็นผู้ไม่รู้
 อะไร แต่บัดนี้รู้สึกว่ที่พระภิกษุชราองค์นั้นกล่าวไว้เป็นความจริงทุกประการ แต่ช่างเถิด
 วาสิฏฐี ไม่ต้องชี้แจงอีกต่อไปดอก เป็นแต่ขอให้อ่านนิพนธ์ขึ้นมาในมนต์สวดของตนเอง
 ซึ่งภาพพระพุทธเจ้า จนเด่นชัดเท่ากับ ได้อยู่เฉพะพระพักตร์ และอาศัยที่เรามีฉันทฤทธิร่วม
 กันในวิถีมาน ฉันก็อาจมีส่วนเห็นด้วยพร้อมไปกับเธอ...”^{๒๐๖}

“อ้อ! พระภิกษุชราที่อาตมาได้แรมคืนร่วมอยู่ด้วยในกรุงราชคฤห์ และดูหมิ่นว่า
 โง่เชอะ คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง อาตมานี้ช่างเขลาเสียจริงๆ จะมีใคร โง่เขลา

^{๒๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

^{๒๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๓-๒๖๔.

เหมือนอย่างอาดมานี่บ้างไหมหนอ? สิ่งที่อาดมาปรารถนาคือความสุขอันสูงสุดเพื่อความหลุด
พ้นนั้น ก็มีอยู่ในญาณแห่งอาดมาแล้วนับได้หลายอสงไขยกัลป์^{๒๐๗}

นอกจากนี้แล้ว ในเรื่องกามนิตก็ยังพบข้อความเล็กน้อยที่บ่งบอกถึงอนาคตล่วงหน้าเพื่อให้
ผู้อ่านสงสัย ดังเช่นในตอนที่ยกมโนว่าตนได้เอาขวดไปตักน้ำในแม่น้ำคงคาเพื่อ ไปฝากบิดา และ
บอกด้วยว่าขวดน้ำนี้ไปไม่ถึงบิดา แต่ก็ไม่บอกว่าเพราะเหตุอะไร ผู้อ่านจะต้องค้นหาคำตอบเอาเอง
จากที่อ่าน คำตอบก็คือ ในระหว่างเดินทางกลับ กามนิตถูกโจรองคฺุลิมาลปล้นทำลายสินค้ำและ
ทรัพย์สินต่างๆ เสียหายย่อยยับหมด ดังนั้นขวดบรรจุน้ำขวดนี้จึงน่าจะถูกล่ามลายลงในการปล้น
ครั้งนี้ด้วย

...ข้าพเจ้าจึงไม่แต่จะอาบอย่างเดียว ได้เอาขวดไปบรรจุน้ำศักดิ์สิทธิ์สำหรับไปฝาก
ท่านบิดาด้วย อนิจจา! ขวดน้ำนี้หาได้ถึงท่านไม่ ด้วยเหตุไร จะได้ทราบในภายหลัง^{๒๐๘}

จะเห็นได้ว่า เรื่องกามนิตนั้น ผู้แต่งได้สร้างเรื่องให้ผู้อ่านเกิดความสนใจใคร่รู้เรื่อยๆ
แทบจะทุกบท เรียกได้ว่าการดำเนินเรื่องให้มีลักษณะชวนติดตาม เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นดังที่
ตัวละครได้ประสบนั้น โดยมากแล้วมักจะไม่น่าเป็นไปตามที่ผู้อ่านคาดไว้ มีการพลิกผันเสมอ ดังเช่นที่
วาสิฏฐีแต่งงานกับสาตาเคียร และโจรองคฺุลิมาลกลับใจเลิกจากการเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นมาบวช
เป็นภิกษุปฏิบัติธรรมดำเนินรอยตามพระพุทธเจ้า เป็นต้น ทั้งนี้การสร้างเรื่องให้มีลักษณะชวนติด
ตามเหล่านี้เกิดขึ้นก็เพราะผู้แต่งนำมาใช้เป็นกลวิธีช่วยเสริมให้เรื่องกามนิตนำเสนอแนวคิดทาง
พุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน ชวนนำเสนอหลักธรรมของพระพุทธเจ้าได้อย่างแยบยล และราบรื่น
นั่นเอง

๔.๖ การแบ่งภาคและการแบ่งบท

เรื่องกามนิต นอกจากจะมีเนื้อหากล่าวแสดงแนวคิดทางด้านพุทธศาสนาแล้ว ทางด้าน
รูปแบบของเรื่องก็มีส่วนสนับสนุนแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน จากการพิจารณารูปแบบ
ของเรื่องกามนิต ซึ่งมีการแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาคบนดินและภาคบนสวรรค์ ในแต่ละ
ภาคก็ยังมีแบ่งเป็นบทย่อยๆ ออกไปอีก คือภาคบนดิน แบ่งเป็นบทที่ ๑ ถึง บทที่ ๒๑ รวมเป็น
๒๑ บท ภาคสวรรค์แบ่งเป็นบทที่ ๒๒ ถึง บทที่ ๔๕ รวมเป็น ๒๔ บท รวมทั้งสองภาคเป็น ๔๕ บท
รูปแบบต่างๆ เหล่านี้มีส่วนช่วยสนับสนุนแนวคิดทางพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

^{๒๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖-๒๖๗.

^{๒๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

๔.๓.๑ การแบ่งภาค

ในเรื่องกามนิต การแบ่งภาคช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วยการแบ่งเนื้อเรื่องออกเป็นครั้งแรกกับครั้งหลัง ครั้งแรกคือภาคบนดิน กล่าวถึงความรัก และการยึดติดมัวเมาอยู่กับกิเลสของตัวละครเอกกามนิตที่มีทั้งความสุข ความทุกข์คละเล้ากันไปตามวิสัยของมนุษย์โลก รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงแนวความคิดความเชื่อของตัวละครที่ยังติดแน่นอยู่ในกรอบของศาสนาพราหมณ์ ส่วนครั้งหลังคือ ภาคบนสวรรค์เป็นภาคที่ตัวละครสามารถหลุดพ้นจากกิเลสความรัก พัฒนาเป็นความเมตตาเปลี่ยนจากความรักเป็นกัลยาณมิตร ช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันด้วยปัญญา จากที่ปรากฏในภาคสวรรค์ก็ตั้งดงามชวนให้ผู้อ่านได้เคลิบเคลิ้มไปกับสวรรค์สุขาวดีที่น่ารื่นรมย์ และเป็นภาคที่ตัวละครได้พิจารณาไตร่ตรองเรื่องราวของตนเองที่เกิดขึ้นในโลกมนุษย์ ทำให้เห็นความเป็นไปของชีวิต เลิกยึดติดพัวพัน เมื่อฉากคือสวรรค์สุขาวดีล่มสลายและพรมหม โลกถึงกาลประลัย ก็ยังสนับสนุนให้เห็นชัดตามกฎไตรลักษณ์ ทำให้ตัวละครเอกคือกามนิตและวาสิฏฐีพิจารณาเห็นจริงตามหลักพุทธศาสนา ได้หลุดพ้นเข้าสู่ภาวะนิพพาน

ภาคบนดิน เนื้อเรื่องตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับกรุงราชคฤห์ เสด็จไปพักที่ห้องโถงบ้านช่างหม้อ ได้พบกามนิต และกามนิตก็ได้เล่าเรื่องราวของตนเองที่ได้พบรักกับวาสิฏฐีแล้วพลัดพรากจากกัน จนไปถึงการพบพระภิกษุของคุลิมาลที่หน้าบ้าน อันเป็นเหตุทำให้ตนได้ออกเดินทางจาริกแสวงบุญให้พระพุทธเจ้าฟัง พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเป็นการตอบแทน กามนิตฟังแล้วเห็นว่าไม่ตรงกับความเชื่อของตน จึงไม่ยอมรับ รุ่งเช้าก็รีบเร่งเดินทางไปหาพระพุทธเจ้าตามที่ตนเข้าใจระหว่างทางกามนิตถูกโคบ้าขวิดตาย เรื่องราวของภาคนี้จบลงในขณะที่พระพุทธเจ้าตรัสบอกแก่พระภิกษุสงฆ์ว่า กามนิตได้จุติจากโลกมนุษย์แล้วไปอุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดี

เรื่องราวที่ปรากฏในภาคบนดินนั้น เป็นเรื่องที่ตัวละครเอกกามนิตและวาสิฏฐีเกลือกกลั้วมัวเมาอยู่กับกิเลสความรักตามวิสัยของมนุษย์โลก มีความสุขความทุกข์เกิดขึ้นกับตัวละครตลอดเวลา การดำเนินเรื่องถูกเล่าผ่านตัวละครกามนิตเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นสิ่งที่ปรากฏจึงเป็นเรื่องที่ผ่านมุมมองและทัศนคติของตัวละครกามนิตอีกทอดหนึ่ง เหตุการณ์ที่ตัวละครลุ่มหลงมัวเมาอยู่กับกิเลส การยึดติดพัวพัน ประสพกับความสุขความทุกข์ ความสมหวังความผิดหวัง ในภาคบนดินนั้น มีดังต่อไปนี้

ในตอนที่ยกามนิตได้พบกับวาสิฏฐีครั้งแรกในอุทยานนอกเมืองโกสัมพีนัน กามนิตก็บังเกิดความรักขึ้นมาจับจิตจับใจทันที จน “...บังเกิดความยินดีซาบซ่าน...” ทันทีที่ได้เห็น อารมณ์ของกามนิตก็หวั่นไหวไปตามความต้องการของคนที่จะต้องรู้ให้ได้ว่า สาวน้อยผู้เคาะคลิคนั้นเป็นใครมาจากไหน ร่างกายของกามนิตก็ผ่าวร้อนไปด้วยความรัก แม้จะคอยระงับความร้อนรนในใจไว้ได้บ้างด้วยการอาศัยพินิจเจตตายเป็นสหายบอกเล่าความรักในใจ แต่ก็ระงับได้เพียงชั่วครู่ชั่วยามเท่านั้น เมื่อทนต่อความต้องการอยากรู้ไม่ไหว จึงได้ออกเที่ยวติดตามถามข่าวไปในที่หลายแห่ง เพื่อ

หวังจะได้พบเจอกับสาวน้อยผู้นั้นอีก เมื่อไม่พบ จึงจำเป็นต้องกลับที่พัก ทั้งที่ใจยังร้อนรนกระวนกระวายอยากจะรู้ให้ได้ว่านางเป็นใคร

จิตใจของกามนิทนนั้นพุ่งชานอยู่กับภาพภริยาของวาสิฏฐีที่กำลังเคาะกลองบูชาพระลักษมีเทวีแห่งเขาวิเศษ จนถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับ ต้องหาทางระบายออกด้วยการหยิบพู่กันและสีมาวาดรูปของนาง จนในที่สุด โสมทัตต์ได้เข้ามาพบรูปนี้เข้า จึงบอกให้กามนิทราทราบว่าตนรู้จักและก็ได้ดำเนินการให้กามนิทได้นัดพบเจอกับวาสิฏฐีต่อไป

จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์ตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความร้อนรุ่มกุ่มใจของกามนิทในขณะที่ถูกกิเลสความรักเข้าครอบงำอย่างเต็มที่

ต่อมาเมื่อกามนิทและวาสิฏฐีได้พบเจอกันแล้ว กามนิทก็กล่าววาจาแสดงความรักต่อวาสิฏฐีเสียนางยอมรับว่ามีใจปฏิบัติต่อกามนิทเช่นกัน ถึงเวลานี้เมื่อทั้งคู่ได้รู้ว่าต่างก็มีใจให้กันเช่นนั้นก็บังเกิดความสุขท่วมท้นขึ้นในใจ เพราะต่างก็รู้สึกที่ตนเองสมหวังในสิ่งที่คาดหวังและรอคอย จะเห็นได้ว่าความสุขของทั้งคู่ที่เกิดขึ้นนี้ เป็นความสุขตามภาวะของกิเลส เมื่อได้เห็น ได้ยิน ได้ประสบกับผู้ที่ตนรัก ก็รู้สึกมีความสุข ต่อมาเมื่อกามนิทบอกว่า วันรุ่งขึ้นตนจะต้องเดินทางกลับเมืองอุชเชณีพร้อมกับท่านราชทูตตามกำหนด ความทุกข์ก็เข้ามาท่วมทับวาสิฏฐีทันที จนนางร้องไห้ไม่หยุด ตัวกามนิทเองก็รู้สึกใจหายเช่นกัน เพราะตนก็ไม่อยากจากวาสิฏฐีเลย ตอนนี้ก็จะเห็นชัดถึงภาวะอารมณ์ของบุคคลที่มีกิเลสครอบงำมีขึ้นมีลง มีสุขมีทุกข์ เป็นไปตามแต่ความสมหวังหรือผิดหวังที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ก่อนหน้านั้นไม่กี่นาที ทั้งกามนิทและวาสิฏฐีต่างก็มีความสุขยินดีปรีดาอย่างล้นหลาม แต่พอรู้ว่า จะต้องพลัดพรากจากกันไปไกล ความทุกข์ก็โหมทับเข้ามาแทนที่ความสุขนั้น จนไม่เหลือให้เห็นว่า ทั้งสองเคยมีความสุขก่อนหน้านี้มาก่อนเลย ต่อเมื่อกามนิทยอมที่จะคือไม่ทำตามคำสั่งของท่านราชทูต ทั้งสองจึงรู้สึกเหมือนดึงเอาความสุขกลับมาได้อีกครั้ง

นี่ย่อมแสดงให้เห็นว่าความสุขความทุกข์ของกามนิทและวาสิฏฐีเกิดขึ้นแปรปรวนไปตามกระแสอารมณ์กิเลสความรัก ทำให้กามนิทโกหกต่อท่านราชทูตว่างานค้าขายของตนยังไม่เสร็จ และวาสิฏฐีเองก็แอบหลบบิดามารดาเพื่อมาพบกับกามนิท แสดงว่าความรักมีพลังอำนาจให้คู่รักทำสิ่งใดก็ได้เสมอ ไม่ว่าจะเป็สิ่งที่ถูกต้องหรือไม่ก็ตาม

กามนิทเองในขณะที่มีความสุขเพราะได้ไปพบกับวาสิฏฐีบ่อยๆ ก็ทำให้หลงคิดไปว่าโลกนี้มีแต่สุขใครกันเล่าที่บอกว่าโลกนี้มีแต่ทุกข์ จนเมื่อถูกลอบทำร้ายและวาสิฏฐีถูกห้ามไม่ให้ออกไปที่ลานอโศกในตอนกลางคืนอีก ก็เป็นอันว่าความสุขของกามนิทก็กลายเป็นความทุกข์แทนที่เสียแล้ว

ตอนที่ทั้งสองได้นัดพบกันที่เทวาลัยป่าไม้ประคูลายเพื่อรำลากล่อนที่จะพลัดพรากจากกันนั้น เมื่อได้กลับมาพบกันอีก กามนิทและวาสิฏฐีดีใจโผเข้าหากัน ไม่เป็นอันพูดกันเรื่องอื่น นอกจากกระซิบกระซาบแสดงความรักความอาลัยต่อกันเท่านั้น ลืมเรื่องอื่นๆ หมดสิ้น เป็นช่วงเวลาทั้งคู่มิมีความสุขเพราะได้กลับมาพบเจอกันอีก แต่เมื่อต้องจากกันไปอีกครั้งซึ่งเป็นการพลัดพรากที่ไม่อาจรู้ได้ว่าจะได้กลับมาพบกันหรือไม่ ความสุขที่เคยมีก็เลื่อนหายกลายเป็นความ โศกเศร้าเสียใจเข้ามา

แทนที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวาสิฏฐีถึงกับไม่กล้าที่จะให้หญิงผู้วิเศษทำนายความเป็นไปในอนาคต เนื่องจากหวั่นใจว่า ตนจะไม่ได้พบกามนิตอีก เห็นได้ชัดว่าอารมณ์จากกิเลสความรักที่ตัวละครเอกทั้งสองประสบอยู่นั้นเป็นไปอย่างรวดเร็ว หวือหวา สุขทุกข์ขึ้นลงอย่างรวดเร็ว ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ความเป็นไปในขณะนั้น แต่อย่างไรก็ดี เมื่อชั่งน้ำหนักระหว่างความสุขกับความทุกข์แล้ว สิ่งที่ทั้งสองได้ประสบจากภาวะกิเลสความรักนั้น ความทุกข์มีมากกว่าและคงอยู่ยาวนานกว่า ในขณะที่ความสุขก็เป็นที่ไปเพียงชั่วครั้งชั่วคราวที่ทั้งสองได้พบเจอกันใหม่ๆ เท่านั้น

เมื่อทั้งสองจากกันไปแล้ว เวลาผ่านไปจนกระทั่งกามนิตได้กลับมาเยือนกรุงโกสัมพืออีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ติดอยู่กับโจรองคูลิมาลเป็นเวลาเกือบ ๒ เดือน และต้องรองรู้ว่าโจรองคูลิมาลถูกปราบหมดสิ้นแล้ว บิดามารดาจึงยอมให้กามนิตเดินทางมากรุงโกสัมพือได้อีกครั้ง ในขณะที่เดินทางมา ด้วยอารมณ์ของผู้ที่คาดหวังจะได้เจอคนรักที่พลัดพรากกันไปนาน ทำให้กามนิตรู้สึกหัวใจเบิกบานแบ่งโตแทบจะไหลซึ่งเป็นการปลอบใจให้ไหลไปตามอารมณ์ที่กำลังรื่นเริงดีใจว่าจะได้เจอคนรักอย่างเต็มที่ จนกระทั่งเมื่อได้พบกับกระบวนงานแต่งงานของสาตาเคียร และได้พบว่าเจ้าสาวก็คือวาสิฏฐีภรรยาของตนนั่นเอง ก็ทำให้กามนิตหน้ามืด เป็นลม หมดกำลังวังชาทันที

จะเห็นได้ว่ากามนิตต้องผิดหวังอย่างรุนแรง เพราะคาดหวังไว้สูงว่าตนจะได้พบกับวาสิฏฐี และได้ปรึกษาเรื่องที่ทั้งสองจะแต่งงานกัน แต่เมื่อมาพบความเป็นจริงเช่นนี้เข้า กามนิตก็ไม่สามารถปรับใจให้ยอมรับได้ เพราะตรงข้ามกับที่ตนคาดหวังไว้ทั้งหมด จึงต้องประสบกับความทุกข์ทรมานแสนสาหัส ต้องใช้เวลาพักฟื้นนานหลายวัน จึงสามารถปรับใจให้รับความเป็นจริงได้ เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นอารมณ์ของกามนิตที่ต้องผิดหวังจากกิเลสความรักอย่างรุนแรง

ต่อมาเหตุการณ์ที่กามนิตได้พบกับองคูลิมาลที่บ้านของตนเองในชุดนักบวช เมื่อกามนิตรู้ว่าเป็นองคูลิมาล ก็เกิดความหวาดกลัวจนถึงกับ “...สะอื้นสั่นเทิ้มไปทั้งตัว ตกใจแทบจะหงายรู้สึกกระตุ้งเยือกเข้าไปถึงหัวใจ... ถึงกับยืนขาสั่น ทรงตัวอยู่ไม่ได้ ต้องถอยไปพึ่งกำแพงยันไว้ไม่ให้ล้ม”^{๒๐๙} และเมื่อนำอาหารมาเพื่อจะใส่บาตร องคูลิมาลก็หายตัวไปเสียแล้ว ทำให้กามนิตถึงกับหน้ามืดแทบเป็นลม

อารมณ์ของกามนิตในช่วงนี้อยู่ในอาการตกใจหวาดผวา เพราะความกลัวองคูลิมาลที่ฝังใจมาตั้งแต่เมื่อครั้งถูกจับตัวไว้ และความเป็นอยู่ของกามนิตในตอนนี้เป็นไปอย่างเรียบๆ ทำให้กามนิตคาดไม่ถึงว่า ตนจะต้องเผชิญหน้ากับมหาโจรใจฉกาจอีก ดังนั้น ไม่ทันใคร่ตรองให้ดีเสียก่อน กามนิตก็ปักใจเชื่อว่าองคูลิมาลมาที่บ้านตน ก็เพื่อจะแก้แค้นตน สาเหตุที่กามนิตคิดเช่นนี้ก็เพราะมีกิเลสความอาฆาตพยาบาทแฝงอยู่ดังเช่นที่กามนิตเคยคิดจะล้างแค้นสาตาเคียรหากได้เป็นโจร

ระหว่างการรอกอยการมาของโจรองคูลิมาลตามความเข้าใจของตน กามนิตก็ได้สงบสติอารมณ์ของตนเองอยู่ท่ามกลางความเงียบ เมื่อรอกอยเป็นเวลานานเข้า ก็ทำให้กามนิตได้หวนคิดไปถึงชีวิตของตน ในช่วงเวลานี้เองที่ผู้อ่านจะได้เห็นถึงพัฒนาการของอารมณ์กามนิตที่ค่อยๆ กลาย

^{๒๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙.

ความยึดติดพัวพันกับทรัพย์สินสมบัติของตน โดยเริ่มจากในตอนแรกกามนิตมัวเมาลุ่มหลงอยู่กับทรัพย์สินสมบัติ ไม่อยากให้องค์ภูมิลมาทำลาย รู้สึกหวงแหนคฤหาสน์และทรัพย์สินที่ตนสร้างและสั่งสมมา แต่เมื่อหวนคิดไปถึงความรักที่ตนมีต่อวาสิฏฐี ก็ระลึกไปถึงคำสัญญาว่าจะไปเกิดพบกันอีกบนสวรรค์สุขาวดีที่เคยให้ไว้กับวาสิฏฐี ก็สะดุ้งเพราะเห็นว่าตัวตนในปัจจุบันต่างจากในอดีตลิบลับ นั่นคือถึงแม้จะมีทรัพย์สินสมบัติมากมาย แต่ใจของตนกลับถูกล้างเหล่านี้อึดครองเสียหมด จนไม่มีช่องว่างให้ได้ไตร่ตรองถึงตนเองเลย

ดังนั้นกามนิตจึงมีความคิดใหม่ว่า อยากให้โจรองค์ภูมิลมาทำลายทรัพย์สินสมบัติของตนที่มีอยู่เสีย เพื่อช่วยปลดปล่อยตนให้หลุดพ้นจากการยึดติดพัวพันอยู่กับทรัพย์สินสมบัติ กามนิตไม่อยากให้ตนต้องรับภาระอยู่กับสิ่งของที่เกาะเกี่ยวตน ทำให้หลงติดอยู่ความสุขสบายจอมปลอม จนเหมือนกับผลไม้เน่าเหลือแต่เปลือก เนื้อในแห้งหายไปหมดดังที่เป็นอยู่นั้นอีก

รจนกระทั้งจวนรุ่งเช้า โจรองค์ภูมิลก็ไม่มาดังที่กามนิตต้องการ กามนิตรู้สึกหวาดกลัวว่าตนเองจะต้องดำรงชีวิตต่อไปเช่นเดิม แต่ต่อมาก็เกิดความคิดใหม่ว่า ในเมื่อโจรไม่มาช่วยทำลายภาระทรัพย์สินต่างๆ ของตนให้หมดไป ก็ไม่เป็นไร เพราะ “ผู้ยอมเสียสละทรัพย์สินสมบัติ โดยไม่ต้องให้ใครเขาให้สละแล้วถือเอาไม่ทำออกสัจจร เป็นผู้จาริกแสวงหาบุญกุศลก็มีอยู่แล้วไม่น้อย”^{๒๑๐} คิดได้ดังนี้แล้ว กามนิตก็พ้นจากความหวาดกลัวและความต้องการต่างๆ ภายในใจสงบ ใจแน่วแน่เป็นสมาธิ ตั้งใจมั่น ตัดสินใจเด็ดเดี่ยวออกเดินทางจาริกแสวงบุญ

จะเห็นได้ว่า อารมณ์ของกามนิตได้คลายออกจากการยึดติดอยู่กับทรัพย์สินสมบัติเป็นลำดับ จนในที่สุดก็สามารถสลัดกิเลสที่ยึดเหนี่ยวพัวพันเหล่านี้ได้หมด จึงได้ออกเดินทางจาริกแสวงบุญถือสันโดษพอกับความต้องการในสิ่งที่มืออยู่ของตน แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีกิเลสอีกสิ่งหนึ่งที่กามนิตยังไม่ได้คลายออกจากการยึดติดพัวพัน นั่นก็คือ กิเลสความรักที่มีต่อวาสิฏฐี เพราะการที่กามนิต ออกจาริกแสวงบุญ เหตุผลเล็กๆ ก็เพื่อให้ได้บุญกุศลเพื่อเป็นแรงส่งให้ตนได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดี เพื่อให้ได้พบกับวาสิฏฐีนั่นเอง

ดังที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ภาคบนดิน ตัวละครเอกกามนิตและวาสิฏฐีได้ยึดติดพัวพันอยู่กับกิเลสความรัก ได้รับความสุขความทุกข์อย่างรีบร้อน หวือหวา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกามนิตที่หาทางลบล้างความโศกเศร้าเสียใจของตนด้วยการหมกมุ่นมัวเมาอยู่กับนางคณิกา ซึ่งไม่ได้ช่วยให้เกิดผลดีต่อกามนิตแต่อย่างใดเลย ในภายหลังแม้จะสามารถสละบ้านเรือนออกเดินทางจาริกแสวงบุญได้ แต่ก็ยังเป็นเพียงแค่การสละกิเลสภายนอกเท่านั้น แต่กิเลสภายในใจของกามนิตเกี่ยวกับความรักต่อวาสิฏฐี ก็ยังติดแน่นเกาะกุมอยู่ภายในใจ โดยที่ตัวของกามนิตเองก็ไม่รู้ตัว ดังจะเห็นได้จากในเวลาต่อมา เมื่อกามนิตได้พบกับพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับอริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท

^{๒๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

กฎไตรลักษณ์ จนกระทั่งพระนิพพาน กามนิตก็ไม่อาจยอมรับได้เนื่องจากไม่มีกล่าวถึงสวรรค์ที่ตน
รอคอยจะพึง เพราะคนตั้งใจจะไปพบกับวาสิฏฐี เสวยความสุขนิรันดรอยู่บนสวรรค์สุชาวดีแห่งนั้น

“...ท่านได้อธิบายถึงความที่ภิกษุในเมื่อยังมีชีวิตอยู่ว่าควรจะต้องตัดความทุกข์เสียได้
มากพออยู่แล้ว ก็แหละเมื่อร่างกายผู้นั้นจมลงในห้วงแห่งความตาย กลับคืนสู่สภาพซึ่งเป็นธาตุ
เดิม นับแต่นั้นไปเทวดาและมนุษย์ หรือตลอดจนธรรมดา ก็ไม่เห็นเขาอีก แต่ท่านยังมีได้กล่าว
ให้แจ้งว่าผู้นั้นตายแล้ว เป็นอย่างไรต่อไป และเรื่องสวรรค์อันเป็นสถานบรมสุขที่ผู้ได้ขึ้นไป
อยู่จะไม่รู้จักตาย ข้าพเจ้ายังไม่ได้ฟังสักน้อย ก็พระพุทธเจ้าไม่ตรัสเรื่องนี้บ้างดอกหรือ?”

“เป็นเช่นนั้น เป็นดั่งนั้น ภราดา พระศาสดามีได้รับรองเรื่องนี้เลย”

“เช่นนั้น ก็หมายความว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงทราบเรื่องอันสำคัญที่สุดแห่งบรรดา
เรื่องอื่นๆ ทั้งหมด เป็นอันไม่ดีไปกว่าข้าพเจ้า”^{๒๑๐}

จะเห็นได้ว่ากามนิตยังคงยึดติดอยู่กับความสุขบนสวรรค์ ที่ตนหวังว่าจะได้พบวาสิฏฐีซึ่ง
เป็นการยึดติดที่หนักแน่น ถอนออกได้ยากกว่าการยึดติดในทรัพย์สมบัติ

นอกจากนี้แล้วเหตุการณ์ตอนที่กามนิตรีบเร่งเดินทางไปพบพระพุทธเจ้าตามที่ตนรับทราบ
มาก็เป็นอีกเหตุการณ์หนึ่งที่กามนิตรีบเร่งกระทำไปตามกิเลสความต้องการของตนนั่นคือ อยากพบ
พระพุทธเจ้า เพื่อรับฟังพระธรรมที่ตนยึดถือเอาว่า จะทำให้ได้รับแต่ความสุข อารามดีใจทำให้กามนิต
จับจ้องมองอยู่แต่ยอดหอคอยซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของตน จนลืมที่จะสนใจกับสิ่งรอบตัว จน
กระทั่งได้ชนเข้ากับ โศภินีที่วิ่งสวนทางมาพอดีทำให้กามนิตล้มลง บาดเจ็บสาหัสเลือดไหลพุ่งออก
มาราวกับน้ำพุ

ถึงแม้กามนิตจะได้รับทุกขเวทนาเจ็บปวดแสนสาหัส แต่ก็ไม่เท่ากับที่วิตกว่าจะไม่ได้เฝ้า
พระพุทธเจ้า จึงได้ขอร้องผู้ที่อยู่ใกล้ ให้ช่วยพาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

“ท่านสหายทั้งหลาย ข้าพเจ้าเดินทางมาไกล จนจวนจะถึงที่มุ่งหมายแล้ว กรุณาช่วย
พาข้าพเจ้าไปเดี๋ยวนี้เถิด อย่าได้ชักช้าเลย ไม่ต้องวิตกถึงความเจ็บปวด หรือกลัวว่าข้าพเจ้าจะ
ตาย ข้าพเจ้ายังไม่ยอมตาย จนกว่าท่านจะช่วยวางข้าพเจ้าไว้แทบพระบาทพระพุทธเจ้า แล้วจึง
จะตายด้วยความสุข และไปเกิดมีความสุขใหม่”^{๒๑๑}

จะเห็นได้ว่า กามนิตต้องการพบพระพุทธเจ้าเพราะคาดหวังว่าพบแล้วจะต้องได้รับความ
สุข แม้ตายไปเกิดใหม่ก็จะมีแต่ความสุข แสดงให้เห็นถึงกามนิตที่ยังคงยึดติดอยู่กับกิเลสคือความ
คาดหวังว่าจะได้รับความสุข และการติดอยู่ในภพชาติ ไม่ได้มุ่งหมายที่จะหลุดออกจากวัฏสงสาร
หากแต่ต้องการให้ได้รับความสุขยิ่งขึ้นไป และให้ได้รับความสุขชั่วนิรันดรอยู่บนสวรรค์ตาม
ความเข้าใจของตน

^{๒๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

^{๒๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

เรื่องราวในภาคบนดินจบลงด้วยการตายของกามนิต จะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในภาคบนดินสะท้อนให้เห็นการยึดติดมัวเมาอยู่กับกิเลสของตัวละครเอก มีความสุขความทุกข์คละเคล้ากันไปตามวิสัยของมนุษย์โลก ความคิดและการกระทำของตัวละครเป็นไปตามความอยากความต้องการของตน

นอกจากนี้แล้ว เนื้อเรื่องกามนิตในภาคบนดินยังสะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อของตัวละครที่อยู่ในกรอบของศาสนาพราหมณ์ ทั้งนี้ก็เพราะเรื่องกามนิตเกิดขึ้นในอินเดีย ซึ่งประชาชนโดยมากนับถือศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นความคิดพื้นฐานของตัวละครในภาคบนดิน จึงยังคงยึดติดอยู่ในกรอบความคิดความเชื่อเดิมของบรรพบุรุษตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกามนิต จะเห็นได้จากกามนิตได้เข้าพิธีสวมยัชโญปวีตสายธูรา และในระหว่างเดินทางไปโกสัมพี เรื่องที่กามนิตและท่านราชทูตพูดคุยกันก็คือเรื่องแม่น้ำคงคาและยมนาอันศักดิ์สิทธิ์ รวมไปถึงเรื่องการทำสงครามกันระหว่างพี่น้องปาณฑพและการพิชิตในวรรณคดีเรื่องยิ่งใหญ่มหากาพย์ การที่กามนิตจิตใจที่ได้แอบน้ำในแม่น้ำคงคา เพราะถือว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ก็เป็นการยืนยันถึงความคิดของกามนิตที่อยู่ในกรอบของศาสนาพราหมณ์ได้เป็นอย่างดี

เมื่อกามนิตออกเดินทางจาริกแสวงบุญ คำถามที่วนเวียนอยู่ในความคิดของกามนิต และกามนิตพยายามจะหาคำตอบให้ได้ก็คือ

“อะไรคืออาตมมัน? อะไรคือโลก? โลกคงที่หรือไม? อาตมมันคงที่หรือไม? หรือว่าโลกไม่คงที่ และอาตมมันก็ไม่คงที่ ทำไมมหาพรหมจึงบันดาลให้โลกออกจากพระองค์ไป? ถ้ามหาพรหมคือความบริสุทธิ์และความสุขอันเที่ยงแท้ไชร์ โลกที่พระองค์สร้างจึงไม่บริสุทธิ์หมดจด และให้เกิดแต่ความทุกข์โศกมันส์เล่า”^{๒๑๓}

จะเห็นได้ว่า คำถามเหล่านี้บ่งบอกถึงความคิดความเชื่อของกามนิต ที่ยึดติดอยู่กับความคิดความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ และการที่กามนิตได้ไปเจอกับพราหมณ์ที่ตั้งอาศรมอยู่ลำเนาป่า พร้อมทั้งชายหนุ่มมุ่งงามห่มขาวหลายคนซึ่งเป็นศิษย์เรียนลัทธิศาสนา จนทำให้กามนิตได้ตระหนักว่า ตนควรจะมีศาสนาเพื่อเป็นผู้ชี้แนวทาง เหล่านี้ก็เกิดขึ้นตามคำเชิญชวนของพราหมณ์ผู้เป็นหัวหน้าซึ่งได้ยกเอาถ้อยคำในคัมภีร์พระเวทมากกล่าวอ้าง

การที่ผู้แต่งได้กำหนดให้เรื่องราวในภาคพื้นดิน ตัวละครมีความคิดและการกระทำอยู่ภายใต้กรอบของศาสนาพราหมณ์นั้น นอกจากการสร้างเรื่องให้สมจริง เนื่องจากเรื่องกามนิตเกิดขึ้นในอินเดียแล้ว ก็ยังเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนระหว่างแนวคิดทางด้านศาสนาพราหมณ์ในภาคบนดินกับแนวคิดทางด้านศาสนาพุทธซึ่งปรากฏชัดเจนในภาคบนสวรรค์ เป็นส่วนที่ช่วยสนับสนุนให้หลักธรรมทางพุทธศาสนาปรากฏชัดเจนขึ้น และเป็นการแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของตัวละครที่ค่อยๆ เปลี่ยนจากการติดอยู่ในกรอบของศาสนาพราหมณ์ไปเป็นพุทธศาสนา

^{๒๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

ภาคบนสวรรค์ เป็นภาคที่กล่าวถึงกามนิตและวาสิฏฐีได้เปลี่ยนแปลงจากความรักมาสู่ กัลยาณมิตรที่ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ได้ร่วมกันพิจารณาสິงต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบๆ ตัวไป พร้อมๆ กับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่วาสิฏฐีนำมาเล่าให้ฟัง ดังมีรายละเอียดว่า

เนื้อเรื่องเริ่มต้นที่กามนิตอุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดี เมื่อได้กลิ่นดินปาริชาติ ก็ระลึกความเป็นมาในอดีตของตนได้ตลอด ต่อมาวาสิฏฐีก่อบุติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดีใกล้ๆ กามนิต เมื่อได้กลิ่นดอกปาริชาติก็ระลึกอดีตได้เช่นกัน วาสิฏฐีจึงเล่าเรื่องของตนตั้งแต่เฝ้ารอกอยการกลับมาของกามนิต จนกระทั่งถูกลวงด้วยอุบายสังกิริยาจนยอมแต่งงานกับสาตาเคียรให้กามนิตฟัง ต่อมาทั้งสองได้ไปยังฝั่งคงคาสวรรค์ตามที่เคยสัญญากันไว้ในโลกมนุษย์ เห็นความลึกลับอันเป็นสาเหตุของความกังวลใจ ก็กลับมาแสวงความบันเทิงสุขในสวรรค์เช่นเดิม ครั้นแล้วสวรรค์สุขาวดีก็เริ่มแสดงอาการทรุดโทรมลง กามนิตประหลาดใจ วาสิฏฐีจึงได้เล่าถึงเรื่องราวที่ตนได้พบของคุลิมาล จนเป็นเหตุให้ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้รับฟังพระธรรมเทศนา และรับทราบมาจากพระโอรสของพระพุทธเจ้าแล้วว่า ในที่สุดสวรรค์สุขาวดีก็ต้องเสื่อมสลาย หลังจากนั้นกามนิตและวาสิฏฐีก็ได้ไปอุบัติขึ้นเป็นดาวคู่แฝดในพรหมโลก อยู่มาช้านานกามนิตก็สังเกตเห็นว่าทำวามหาพรหมผู้เป็นใหญ่ในพรหมโลกมีศรีหม่อมมัวลง วาสิฏฐีจึงได้เล่าเรื่องราวที่ตนได้บวชเป็นภิกษุณี ฟังชานจนต้องขอร้องให้พระภิกษุของคุลิมาลไปสืบข่าวเรื่องกามนิต เมื่อทราบว่ากามนิตมีภริยาแล้วก็ป่วยหนัก แต่ก็ยืนยันที่จะเดินตามรอยบาทพระพุทธเจ้าเพื่อช่วยให้ตนหลุดพ้นจากความทุกข์ ได้ไปทันเวลา ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานพอดี จึงได้ฟังพระธรรมเทศนาทั้งหมด แล้วจึงได้อุบัติขึ้นมาบนสวรรค์สุขาวดีได้พบกับกามนิต หลังจากเล่าเสร็จ พรหมโลกใกล้จะถึงกาลปรลัย กามนิตขอให้วาสิฏฐีพรรณานาพุทธลักษณะให้ฟัง พบว่าเหมือนกับพระภิกษุที่ตนพบในห้องโถงบ้านช่างหม้อก็ยังไม่พอใจ วาสิฏฐีจึงได้เนรมิตพระรูปของพระพุทธเจ้าขึ้นในญาณวิถีของตนให้กามนิตได้เห็นด้วย และวาสิฏฐีก็ได้อันตรายหายวับไปในขณะเพ่งพระรูปนั่นเอง ส่วนกามนิตได้เห็นพระรูปก็ทราบความจริงทั้งหมดว่าตนเข้าใจผิดมาตลอด จึงพิจารณาทบทวนพระธรรมเทศนาในห้องโถงบ้านช่างหม้อเสียใหม่ จนในที่สุดก็ได้บรรลุนิพพานอันตรายหายวับไป

ผู้แต่งได้เปิดฉากภาคบนสวรรค์ด้วยการกล่าวถึงความมั่งคั่งของสวรรค์สุขาวดี เป็นดินแดนที่รื่นรมย์ ชวนเคลิบเคลิ้มหลงใหลให้มนุษย์โลกใฝ่ฝันถึง ดังจะเห็นได้จากการเล่นสนุกรื่นริงอยู่ตลอดเวลา การเลื่อนลอยไปยังที่ไหนๆ ได้ตามใจชอบ หรือแม้แต่การพูดกันด้วยกระแสดิจิต อีกทั้งต้นไม้ดอกไม้ที่เกิดขึ้นในสวรรค์สุขาวดีก็มีมากมายหลากสีสังกลิ่นหอมตลบอบอวลไปทั่ว และมีเสียงทิพยดนตรีขับกล่อมบรรเลงให้เหมาะตามอารมณ์และจังหวะการพูดของชาวสวรรค์สุขาวดี อย่างที่ความสวยงามและความสุขในโลกมนุษย์ในใดๆ ก็ไม่อาจเปรียบเทียบได้เลย

ณ พื้นชานตลิ่งอันลาดเอนขึ้นไป เป็นลานหญ้าผืนใหญ่ราบรื่นจียิวระคาตายด้วย
ไม้ดอกบ้าง กอบ้าง ชะลูดเรียวยาวพัดพรม ชูช่อบุปผชาติเป็นชั้นๆ สลับสีสดชดช้อยอรชร
เสมือนรัตนกรก้องแก้วมณี บรรดาสีหลากหลายประหลาดในมนุษย์โลกทั้งใหญ่น้อย และมาลอย

ขึ้นไปรวมการสวด ณ ถานนั้นแลสด่าง แต่ทว่าความแข็งแข็งกระด้างแห่งคอกไม้คู่อัดกษณะ
ที่มนุษย์ผู้อยู่เคิมทีมาเป็นของอ่อนละมุนแม่นสำลีนุ่มนมน้ำสัมผัส สังกลิ้นอบอวลหอมจัด
ยิ่งกว่าความหอมแห่งน้ำหอมวิเศษ ที่บรรจุไว้ในภาชนะแก้วเจียรระโน และทรงความหอมตาม
ธรรมชาติ คอกไม้อันสดชื่นบริบูรณ์ทุกประการ ^{๒๐๔}

เบื้องบนแดนอันตระการ เป็นท้องฟ้าโค้งคล้ายครอบไว้ด้วยเพดานสีน้ำเงิน ซึ่งค่อย
จัดเข้าเมื่อถึงตอนขอบฟ้า และภายใต้ฟ้าครอบนี้ มีก้อนเมฆสีขาว สะอาดเป็นเงินยวงก้อน
น้อยๆ ห้อยย้อยเป็นกลุ่มๆ เกล็ดอ่อนคั่นน่มพร แต่ละก้อนมีอัปสรทรงโฉมวิลาสสถิตเอนอิงขับ
สังคีตทิพยดนตรี เสียงไพเราะเสนาะมีหวานซ่านคะครื้นไปทั่วแดนนั้น

อันบนท้องฟ้า หากมีดวงสุริยส่องแสง ไม้อันที่จริงก็ไม่จำเป็นต้องมีเพราะที่ก้อนเมฆ
ที่เทพอัปสร ที่ภูเขาคอกไม้ ที่น้ำและคอกบัว ที่พิศดารภรณ์ ของผู้อยู่ในแดนนั้น ตลอดจน
ดวงหน้าเทพบุคล ล้วนมีรัศมีฉายแสงสว่างรุ่งเรืองยิ่งกว่าแสงสุริยแต่ว่าไม่บาดตา ทั้งอากาศที่
อบอุ่น ก็มีละอองน้ำอันหอมชื่นมาปรุง โปรง โขยให้สดชื่นรื่นเริงสำราญใจ ซึ่งในมนุษย์พิภพ
หาที่เปรียบไม่ได้ ^{๒๐๕}

การที่ผู้แต่งเปิดภาคบนสวรรค์ ด้วยฉากสวรรค์สุขาวดีทำให้ผู้อ่านรู้สึกสดชื่นเย็นใจไปกับ
ภูมิภาพที่ปรากฏบนสวรรค์สุขาวดี เป็นดินแดนที่สูงส่งยกจิตใจของผู้อ่านให้สูงขึ้นเป็นสถานที่ที่
บริสุทธิ์บริบูรณ์แวดล้อมไปด้วยสาธุชนคนดี ทุกสิ่งทุกอย่างก็นำไปสู่ความคิดที่ดี มีส่วนช่วยให้ตัว
ละครเอกกามนิธและวาสิฏฐีได้พัฒนาจิตใจให้ไตร่ตรองพิจารณาสิ่งต่างๆ ชัดเจนขึ้น และกิเลส
ความรักที่ทั้งสองคิดตัวมาจากโลกมนุษย์ก็ค่อยๆ แปรเปลี่ยนเป็นการเกื้อกูลกันและกันดังเช่น
กัลยาณมิตรที่ดี

เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นบนสวรรค์สุขาวดี ไม่ว่าจะเป็นการไปนั่งเล่นนอนเล่นใต้ต้น
ปาริชาติการไปเที่ยวฟังกาคาสวรรค์ของกามนิธและวาสิฏฐี ก็ล้วนแต่ส่งผลให้ทั้งคู่ได้พิจารณา
ความเป็นไปในสังสารวัฏของตน การไปนั่งเล่นนอนเล่นใต้ต้นปาริชาติทำให้ทั้งคู่ได้ระลึกถึงอดีต
ชาติอันไกลแสนไกล ได้เห็นว่าทั้งสองมีความรักมั่นคงซื่อตรงต่อกันมาตลอดทุกๆ ชาติ และได้เห็น
ความยาวนานของการเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏที่ไม่สามารถกำหนดได้ว่า ตนเกิดตายมาแล้ว
มากมายสักเพียงไร สรุปได้แต่เพียงว่าทั้งสองมีอายุไม่น้อยไปกว่าอายุของโลก

การไปคู่งกาคาสวรรค์ ทำให้เห็นความไม่แน่นอนของสวรรค์สุขาวดี เห็นความลึกกลับที่
ทั้งสองไม่อาจหยั่งรู้ได้ และเห็นว่าน่าจะมีดินแดนที่สมบูรณ์กว่าสวรรค์สุขาวดีขึ้นไปอีก ดังเช่นที่
น้ำในคงคาสวรรค์ที่ไหลมาจากโลกแห่งดาว มีความเต็มบริบูรณ์อยู่ตลอดเวลา ทำให้ทั้งกามนิธและ
วาสิฏฐีเริ่มไม่แน่ใจในความยั่งยืนของสวรรค์สุขาวดี

แล้วในที่สุดสวรรค์สุขาวดีก็เริ่มเสื่อมลง คอกบัวและสิ่งต่างๆ มีอาการเหี่ยวแห้งทรุดโทรม
ส่งผลให้กามนิธและวาสิฏฐีที่ไม่มั่นใจในความยั่งยืนของสวรรค์สุขาวดีอยู่แล้ว ได้แน่ใจถึงความไม่

^{๒๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘.

^{๒๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙.

เที่ยงของสวรรค์สุขาวดี และวาสิฏฐีเองก็ได้นำเอาพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้ามารับรองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ช่วยให้ทั้งสองได้พิจารณาเห็นจริงตามพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าด้วย

จะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบนสวรรค์สุขาวดีล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางพุทธศาสนา เช่น การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ความไม่เที่ยงของสวรรค์สุขาวดี รวมทั้งความคิดและคำพูดของตัวละครทั้งสองคือกามนิตและวาสิฏฐีที่เปลี่ยนจากการปรำพรรณาถึงความรักต่อกันและกันดังที่ปรากฏในภาคพื้นดิน มาเป็นการพิจารณาความเป็นไปในชีวิต และคำสอนของพระพุทธเจ้าแทน

หลังจากที่สวรรค์สุขาวดีล่มสลาย กามนิตและวาสิฏฐีได้อุบัติขึ้นในพรหมโลกซึ่งเป็นสถานที่ที่มีระยะเวลาช่วงอายุยาวนาน จนทำให้ผู้ที่ไปอุบัติ ณ สถานที่แห่งนี้คิดว่า ตนเองมีความเป็นอยู่ยั่งยืนนิรันดร อย่างไรก็ตามในเรื่องกามนิต ผู้แต่งก็ได้ย่นระยะเวลาอายุของพรหมโลกให้สั้นกระชับเร็วขึ้นเพื่อให้เห็นถึงความไม่แน่นอนของพรหมโลก ดังเช่นที่ตัวละครกามนิตได้พิจารณาเห็นรัศมีของท้าวมหาพรหมมีดมัวลง และพรหมโลกก็ได้ทรุดโทรมลงเรื่อยๆ จนเข้าสู่กาลประลัย

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพรหมโลก คือการสนทนากันระหว่างกามนิตและวาสิฏฐีภายในระยะเวลาที่ยาวนานมาก ช่วยให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงกาลเวลาที่ยาวนานของสังสารวัฏ ให้เห็นว่าการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนั้นเป็นเรื่องน่าเบื่อหน่ายอย่างยิ่ง และการเสื่อมลงจนกระทั่งเข้าสู่กาลประลัยของพรหมโลกนั้นก็ยิ่งเป็นการยืนยันถึงกฎไตรลักษณ์ของพระพุทธศาสนาว่าพรหมโลกถึงแม้จะดำรงอยู่เป็นช่วงระยะเวลาแสนนานสักเพียงไร แต่สุดท้ายก็ต้องเสื่อมสลายไป

การที่วาสิฏฐีเล่าเรื่องของตนเองที่เกิดขึ้นในโลกมนุษย์ให้กามนิตฟังก็มีลักษณะที่แตกต่างไปจากเรื่องเล่าของกามนิตในภาคพื้นดิน นั่นคือ เรื่องราวของวาสิฏฐีนำไปสู่การได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ฟังพระธรรมเทศนา และผู้เล่าก็ได้นำเอาพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้ามาไตร่ตรองพร้อมกับการเล่าเรื่องของตนด้วย ดังเช่นเหตุการณ์ที่วาสิฏฐีผิดหวังจากข่าวความเป็นไปของกามนิตที่มีภริยาถึง ๒ คน ก็ทำให้วาสิฏฐีได้ตระหนักถึงความทุกข์จากความรัก และพยายามหาทางที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ให้ได้

เหตุการณ์การปรินิพพานของพระพุทธเจ้าก็เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่ปรากฏอยู่ในคำบอกเล่าของวาสิฏฐีในภาคบนสวรรค์ ทำให้ผู้อ่านได้ไตร่ตรองไปตามพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงไว้ก่อนจะเข้าสู่ปรินิพพาน และการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าก็เป็นตัวอย่างของการหลุดพ้นจากวัฏสงสารไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก รวมทั้งร่างกายสังขารของพระพุทธเจ้าก็อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ เมื่อถึงเวลาหนึ่งก็ต้องเสื่อมสลายทรุดโทรมลง ตามพระธรรมเทศนาที่ได้ตรัส

ไว้เป็นพระปัจจุสมมาจาว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราตกตขอเตือนท่าน อันสังขารทั้งหลายมีแต่เสื่อมไปเป็นธรรมดาของท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญกุศลให้เต็มด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๒๑๖}

และในพรหมโลก หลังจากที่วาสถิฐีเล่าเรื่องราวในโลกมนุษย์ทั้งหมดของตนให้กามนิตฟังแล้ว กามนิตก็ได้ขอร้องให้วาสถิฐีพรรณานารูปร่างลักษณะของพระพุทธเจ้าให้ฟัง ซึ่งวาสถิฐีก็ยินดีทำตามคำขอร้องของกามนิต อย่างไรก็ตาม กามนิตก็ยังสงสัยกลางแกลงใจอยู่เช่นเดิม เนื่องจากรูปร่างลักษณะของพระพุทธเจ้าที่วาสถิฐีเล่าให้ฟังนั้นตรงกับภิกษุชราในห้องโถงบ้านช่างหม้อ จึงได้ขอให้วาสถิฐีได้เพ่งรูปนิมิตของพระพุทธเจ้าขึ้นเพื่อตนจะได้เห็นรูปของพระพุทธเจ้าโดยตรง วาสถิฐีจึงได้รวบรวมเอาสิ่งที่เหลืออยู่ในพรหมโลกที่กำลังจะสลายไป มารวมกันขึ้นเป็นรูปนิมิตของพระพุทธเจ้าทำให้กามนิตได้เห็น และได้ทราบความจริงทั้งหมดที่ตนเข้าใจผิดมาตลอด และวาสถิฐีเองก็เหมือนกับได้เฝ้าพระพุทธเจ้าอีกครั้งหนึ่ง บังเกิดความรู้ สิ้นความกระหายหมักหมม และเลิกจากการยึดติดพัวพันเสียได้ จึงได้เข้าสู่ภาวะนิพพาน

ส่วนกามนิตนั้นหลังจากที่วาสถิฐีอันตรธานหายวับไปแล้ว ก็ได้ไตร่ตรองพิจารณาเรื่องราวของตนเองทั้งหมด ทำให้เห็นความเป็นไปในชีวิต และมีตัวอย่างของการเข้าสู่ภาวะนิพพานของวาสถิฐีให้เห็น ไม่มีวาสถิฐีปรากฏอยู่ในที่ไหนๆ อีกต่อไป ทำให้กามนิตเลิกยึดติดพัวพัน หลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทั้งหมด เข้าสู่ภาวะนิพพานอันตรธานหายวับไป

จะเห็นได้ว่า ภาคบนสวรรค์เป็นภาคที่ตัวละครได้เปลี่ยนจากกิเลสความรักมาเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ช่วยกันพิจารณาความเป็นไปในชีวิต หรือในสังสารวัฏของตน เลิกยึดติดพัวพันและสามารถหลุดพ้นจากกิเลสความรัก รวมทั้งค้นหาความต้องการต่างๆ จนได้เข้าสู่ภาวะนิพพาน

เมื่อพิจารณาทั้งสองภาคแล้ว จะเห็นได้ว่าการแบ่งภาคเป็นภาคบนดิน และภาคบนสวรรค์ ช่วยให้ผู้อ่านได้เห็นความแตกต่างของความคิดและพัฒนาการของตัวละคร ได้เห็นลักษณะของชีวิตที่ดำเนินไปในสังสารวัฏ และได้เห็นถึงความแตกต่างของความคิดความเชื่อของตัวละครในโลกมนุษย์กับบนสวรรค์ซึ่งแวดล้อมไปด้วยสาธุชน อันมีส่วนโน้มนำให้ตัวละครได้พิจารณาเห็นความเป็นจริงของชีวิต ตามแนวคิทางพุทธศาสนา และได้เข้าสู่ภาวะนิพพาน

นอกจากนี้แล้ว หากมองไปที่โครงสร้างของเนื้อเรื่อง การแบ่งภาคกามนิตออกเป็นภาคบนดินและภาคบนสวรรค์ก็มีลักษณะเป็นคำถามคำตอบ โดยภาคบนดินเป็นส่วนคำถามทำให้ผู้อ่านสงสัยอยากรู้ และภาคบนสวรรค์เป็นคำตอบทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้กระจ่างแจ้งในเรื่องราวทั้งหมด โดยสามารถแบ่งเป็นคำถาม คำตอบได้ ๕ ข้อ ดังต่อไปนี้

^{๒๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๙.

คำถามภาคบนพื้นดิน	คำตอบภาคบนสวรรค์
<p>๑. วาสิฏฐีหวั่นใจว่าจะไม่ได้พบกับกามนิตอีกในภาคพื้นดินเป็นความจริงหรือไม่ และคำอธิษฐานของวาสิฏฐีที่ชักชวนให้กามนิตขึ้นไปพบกันอีกบนสวรรค์สุขาวดีจะจริงแท้เพียงใด?</p>	<p>๑. พิจารณาจากคำบอกเล่าของวาสิฏฐีในภาคสวรรค์แล้ว วาสิฏฐีไม่ได้พบกามนิตอีกหลังจากพลัดพรากกันที่ป่าไม้ประคูลาย มีเพียงกามนิตเท่านั้นที่ได้แอบไปเห็นงานแต่งงานของวาสิฏฐี และการไปเกิดพบกันอีกบนสวรรค์สุขาวดีก็เป็นความจริงตามคำสัญญา</p>
<p>๒. กามนิตเดินทางกลับมาโกสัมพีกครั้ง ได้พบกับงานแต่งงานของวาสิฏฐีกับสาตาเคียร เกิดคำถามว่า เพราะเหตุใดวาสิฏฐีจึงได้ยอมแต่งงานกับสาตาเคียร?</p>	<p>๒. สาเหตุที่วาสิฏฐีแต่งงานกับสาตาเคียรก็เพราะถูกสาตาเคียรล่อลวงด้วยอุบายสังกิริยาขององคุลิมาลว่ากามนิตตายแล้ว และเพื่อไม่ให้บิดามารดาต้องอับอายขายหน้าเพื่อนบ้าน ที่ลูกของตนไม่ได้แต่งงานมีเหย้ามีเรือน อีกทั้งวาสิฏฐีเห็นว่าสาตาเคียรปราบองคุลิมาลได้เท่ากับได้แก้แค้นให้กามนิต ถือว่ามีบุญคุณจึงยอมแต่งงานด้วย</p>
<p>๓. เพราะเหตุใด รุ่งๆ โจรองคุลิมาลก็มาปรากฏตัวที่หน้าบ้านของกามนิตในชุดแต่งกายของนักบวช แล้วก็หายไประหว่างที่รีบร้อนทั้งที่สืบถามก็ไม่ได้ความว่าไปปรากฏตัวที่หน้าบ้านของใครอีกเลย?</p>	<p>๓. วาสิฏฐีเป็นผู้ขอร้องให้พระภิกษุของคุลิมาลไปสืบข่าวเกี่ยวกับความเป็นไปของกามนิต ดังนั้นการที่องคุลิมาลไปปรากฏตัวหน้าบ้านของกามนิตก็เป็นไปตามคำขอร้องของวาสิฏฐีนั่นเอง</p>
<p>๔. กามนิตออกเดินทางจาริกแสวงบุญ ต้องการยึดถือพระพุทธเจ้าเป็นสรณะทั้งที่นั่งสนทนากับพระพุทธเจ้า ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ก็ไม่ทราบว่าเป็นพระพุทธเจ้า รุ่งเช้าได้รับเร่งออกตามหาจนประสบอุบัติเหตุถูกโคบ้าขวิดตาย เกิดคำถามว่า ในที่สุดแล้ว กามนิตได้ทราบความจริงว่า ผู้ที่ตนสนทนาคือพระพุทธเจ้าหรือไม่?</p>	<p>๔. ภายหลังจากที่วาสิฏฐีเล่าพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าให้กามนิตฟัง กามนิตเริ่มรู้สึกว้า ถ้อยคำของภิกษุชราในห้องโถงบ้านช่างหม้อตรงกับคำสอนของพระพุทธเจ้า และเมื่อวาสิฏฐีนมัสการรูปพระพุทธเจ้าให้ปรากฏชัดเจน กามนิตจึงได้รู้ความจริงทั้งหมดว่า ผู้ที่ตนนั่งสนทนาด้วยในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ก็คือพระพุทธเจ้าผู้ที่ตนรีบเร่งออกตามหา นั่นเอง</p>
<p>๕. พระพุทธเจ้าแสดงธรรมกับกามนิต ไม่ตรัสรับเรื่องเรื่องสวรรค์ เกิดคำถามว่า สวรรค์ไม่ยั่งยืนตามคำของพระพุทธเจ้าหรือไม่ แล้วพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงนิพพานไว้ว่า เป็นแหล่งเดียวที่หลุดพ้นจากความเกิด ความตาย ทั้งเรื่องสวรรค์และนิพพานเป็นความจริงมากน้อยเพียงใด มีตัวอย่าง</p>	<p>๕. กามนิตและวาสิฏฐีได้อุบัติขึ้นบนสวรรค์สุขาวดี เมื่อถึงเวลาหนึ่งสวรรค์สุขาวดีก็เสื่อมสลาย เมื่อได้ไปเกิดบนพรหมโลก พรหมโลกก็มีกาลประลัยอีกเช่นกัน จึงถือได้ว่าสวรรค์ไม่ยั่งยืนจริงตามคำตรัสของพระพุทธเจ้า และเมื่อกล่าวถึงนิพพาน ก็ได้มีการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า</p>

คำถามภาคบนพื้นดิน	คำตอบภาคบนสวรรค์
ของการบรรลุนิพพานให้ดูหรือไม่?	และการบรรลุนิพพานของกามนิตและวาสิฏฐีเป็นตัวอย่าง และนิพพานก็เป็นแหล่งที่ผู้ที่ได้บรรลุนั้น ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าจริงๆ

จะเห็นได้ว่า การแบ่งภาคช่วยให้ผู้อ่านได้เห็นลักษณะ โครงเรื่องที่เป็นคำถามและการตอบซึ่งเป็นอัจฉริยภาพของผู้แต่งที่ผูกเรื่องเป็นเค้าโครงได้อย่างเหมาะสม ช่วยทำให้น่าสนใจ และทำให้การนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิตชัดเจนขึ้น

๔.๗.๒ การแบ่งบท

การแบ่งบทในเรื่องกามนิตได้ดำเนินไปตามเหตุการณ์สำคัญของตัวละครและส่วนที่ผู้แต่งต้องการเน้นเกี่ยวกับแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งบทต่างๆ มีส่วนช่วยให้ผู้อ่านได้เห็นถึงการเน้นเรื่องราวเนื้อหา สัญลักษณ์หรือภาพของตัวละคร ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

บทที่ ๑ “พระพุทธเจ้าเสด็จกลับเบญจกิรินคร” เป็นบทแรกเริ่มต้นด้วยการเน้นภาพไปที่พระพุทธเจ้า พระบรมศาสดาผู้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ผู้นำเอาพระสังฆธรรมที่ทรงตรัสรู้มาเผยแผ่ให้ผู้อื่นได้รู้ตามเพื่อช่วยให้หลุดพ้นจากทุกข์ เป็นการกล่าวยกย่องเทิดทูน สรรเสริญพระวรคุณของพระพุทธเจ้า และทำให้ผู้อ่านได้รู้ทันทีว่าเป็นวรรณคดีพุทธศาสนา

บทที่ ๒ “พบ” คำว่าพบในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้าได้พบกับกามนิตและในขณะที่เดียวกัน กามนิตก็ได้พบกับพระพุทธเจ้าด้วย แต่เป็นการพบที่ไม่ได้พบ นั่นคือ กามนิตได้ประสบกับพระพุทธเจ้าผู้ที่ตนต้องการพบเจอแล้ว แต่กลับไม่รู้ว่ามีภิกษุผู้ที่นั่งอยู่ข้างหน้าตนคือ พระพุทธเจ้า

บทที่ ๓ “สู้ฝั่งแม่คงคา” บอกถึงการเริ่มต้นเดินทางของกามนิตมุ่งหน้าสู่กรุงโกสัมพพิ ในขณะเดียวกันก็อาจตีความได้ว่า กามนิตกำลังเข้าสู่โลกแห่งความเป็นจริงในสังสารวัฏที่จะต้องประสบกับความทุกข์ ความสมหวัง ความผิดหวัง การได้พบเจอและการพลัดพราก อันเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ หากยังยึดติดอยู่กับกิเลส

บทที่ ๔ “สาวน้อยผู้เดาศลีย์” บรรยายภาพของวาสิฏฐีผู้มีความงามเป็นเลิศ และปัญญาอันสูงส่ง แต่กามนิตยึดติดพัวพัน จึงทำให้ต้องประสบกับความทุกข์

บทที่ ๕ “รูปวิเศษ” สื่อที่ทำให้กามนิตและวาสิฏฐีได้พบเจอกัน

บทที่ ๖ “บนลานอโศก” สถานที่ที่กามนิตและวาสิฏฐีนัดพบเจอกันเป็นดินแดนที่กามนิตเล่าว่า มีความสุขอย่างท่วมท้น

บทที่ ๗ “ในหุบเขา” กามนิตคิดว่าโลกนี้มีแต่ความสุข ใครกันที่บอกว่า โลกนี้มีทุกข์ แต่คนที่ที่กล่าวจบ ก็ถูกคนของสาตาศัตรูลอบทำร้ายทำให้ได้รับบาดเจ็บสาหัส และไม่สามารถพบเจอกับ

วาสิฏฐีบนลานอโศกเหมือนเดิมอีกแล้ว จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้กามนิตได้สัมผัสกับความทุกข์ เริ่มได้รู้ว่าโลกนี้มีทั้งสุขและทุกข์ละครเคล้ากันไป และชื่อบทนี้ก็ยังเป็นสัญลักษณ์ของความทุกข์ สอดรับกับบท “บนลานอโศก” ซึ่งเป็นบทที่กล่าวถึงความสุขได้พอดี

บทที่ ๘ “ดอกฟ้า” หมายถึงดอกบัวของกามนิตและวาสิฏฐีเริ่มเกิดขึ้นในสวรรค์สุขาวดี เพราะทั้งสองได้ตั้งจิตอธิษฐานที่จะไปเกิดพบกันอีก ณ สถานที่แห่งนั้น

บทที่ ๙ “ใต้ดาวโจร” ความประมาทของกามนิต ทำให้ต้องตกเป็นเชลยเรียกค่าไถ่ของกลุ่มโจรองคฺุลิมาล

บทที่ ๑๐ “รหัสยลัทธิตี” หลักคำสอนของวาชรพที่ใช้สอนกลุ่มโจร มีเนื้อหาตรงกันข้ามกับแนวคิดทางพุทธศาสนา

บทที่ ๑๑ “งวงช้าง” กระทบหน้าเจ้าสาวของสาตาเคียร มีใบอโศกสลัดกับดอกอโศกประดับที่งวงช้าง ทำให้กามนิตได้หวนคิดถึงเหตุการณ์บนลานอโศกระหว่างตนกับวาสิฏฐี จากเดิมที่กามนิตรู้สึกเบื่อกับงาน หัวใจพองโตแทบจะโผล่ เพราะคิดว่าตนจะได้พบกับวาสิฏฐีและปรึกษาเรื่องการแต่งงาน ก็เริ่มมีจิตใจห่อเหี่ยวลง แล้วก็ตกตะลึงเมื่อเห็นว่า เจ้าสาวของสาตาเคียร ก็คือวาสิฏฐีนั่นเอง

บทที่ ๑๒ “ที่ฝั่งศพของวาชรพ” กามนิตได้รับความทุกข์ทรมานจากการยึดติดอยู่กับความรักของวาสิฏฐี เริ่มตระหนักว่าโลกนี้มีทั้งสุขและทุกข์ เมื่อเดินทางกลับ ผ่านที่ฝั่งศพของวาชรพก็ได้อธิษฐานให้วาชรพช่วยบันดาลให้ตนได้เป็นโจรตามคำทำนายของวาชรพ แต่ก็ไม่เป็นไปตามคำอ้อนวอนนั้น

บทที่ ๑๓ “เพื่อนบุญ” กามนิตได้เพื่อนช่วยสืบหาทรัพย์สมบัติของบิดาที่ถูกโจรขโมยไป จากเดิมที่ประพาศิตัวหมกมุ่นมัวเมา จึงเริ่มคิดได้ เปลี่ยนกลับมาเป็นคนขยันขันแข็ง นำสินค้าออกไปขายยังที่ต่างๆ จนร่ำรวยขึ้น

บทที่ ๑๔ “ผู้เป็นสามี” ภรรยาคนแรกของกามนิต ไม่มีบุตรชาย จึงต้องแต่งงานใหม่กับภรรยาคนที่ ๒ เพื่อให้มีบุตรชายไว้ทำทัณิณานุประทาน ตามความเชื่อของพราหมณ์ และก็สมหวังมีบุตรชายตามที่ต้องการ แต่ภรรยาทั้งสองของกามนิตทะเลาะกันไม่เว้นแต่ละวัน ทำให้กามนิตเบื่อกว่า เห็นความทุกข์ในการอยู่ครองเรือน

บทที่ ๑๕ “ภิกษุโล้น” กามนิตคิดว่า องคฺุลิมาลในชุดนักบวช โคนศิระะโล้น ปลอมตัวมาเพื่อจะมาปล้นและแก้แค้นตนจึงตกใจหวาดกลัว ทั้งที่จริงแล้ววาสิฏฐีเป็นคนอ้อนวอนขอให้พระภิกษุของคฺุลิมาลมาสืบข่าวเรื่องความเป็นไปของกามนิต

บทที่ ๑๖ “เตรียมรับมือ” กามนิตเตรียมต่อสู้ปะทะกับกลุ่มโจรองคฺุลิมาลตามความเข้าใจของตน

บทที่ ๑๗ “สู่ความเป็นผู้ละบ้านเรือน” แสดงให้เห็นถึงความคิดของกามนิต เมื่อได้หยุดพักอยู่ในที่สงบเงียบ ก็ได้หวนคิดถึงประวัติการณ์ความเป็นมาของตนเอง และความรักระหว่างตนกับ

วาสิฏฐี บทนี้แสดงให้เห็นถึงตัณหา ๓ ประการของแนวคิดทางพุทธศาสนา ที่กามนิตประสบตามลำดับคือ

๑. กามตัณหา กามนิตติดข้องอยู่ในกิเลสความรักของวาสิฏฐี และหมกมุ่นมัวเมาอยู่กับเหล่านางคณิกา
๒. ภวตัณหา กามนิตยึดติดกับทรัพย์สมบัติของตน ไม่ต้องการให้โจรองคฺคฺลิมาลมาทำลาย
๓. วิภวตัณหา กามนิตรู้สึกเบื่อหน่ายกับทรัพย์สมบัติที่ตนมีอยู่ คล้ายเป็นศัตรูที่คอยกัดกินตน จึงอยากให้โจรองคฺคฺลิมาลมาช่วยทำลายล้างผลาญให้หมดสิ้นไปเสีย

ในที่สุดก็ไม่มีอะไรเป็นไปตามที่ตนต้องการ กามนิตจึงคิดได้ว่าไม่ต้องรอให้ผู้อื่นมาช่วยก็สามารถตัดขาดจากทรัพย์สมบัติและความเชื่อใยในสิ่งเหล่านี้ได้ จึงตัดสินใจสละบ้านเรือนออกเดินทางจาริกแสวงบุญ

บทนี้แสดงให้เห็นถึงลำดับความคิดของกามนิต ตั้งแต่การยึดติดห่วงหาพันอยู่กับทรัพย์สมบัติ จนกระทั่งสละทรัพย์ทุกสิ่งทุกอย่างลงได้ จึงกลายเป็นผู้ละบ้านเรือน ออกเดินทางแสวงบุญ และช่วยแสดงให้เห็นแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนา

บทที่ ๑๘ “ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ” ภาพของพระพุทธเจ้ากับกามนิตนั่งสนทนากันในห้องโถงบ้านช่างหม้อ เป็นสถานที่ที่กามนิตได้เดินทางมาพบพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นโอกาสที่ได้ยากอย่างยิ่ง กามนิตบอกว่าตนต้องการพบพระพุทธเจ้า เพื่อยกย่องให้เป็นพระศาสดา และรับฟังพระธรรม แต่กามนิตหาได้เกลียวใจสักนิดไม่ว่า ผู้ที่นั่งอยู่ข้างหน้าตนคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

บทที่ ๑๙ “พระศาสดา” นับว่าเป็นบทหัวใจหลักของพุทธศาสนาในภาคบนดิน กล่าวถึงพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรม อริยสัจสี่ ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ และนิพพานให้กามนิตฟัง ชื่อบทว่า “พระศาสดา” หมายถึงพระพุทธเจ้า แต่ในที่นี้หมายถึงพระธรรมเทศนาทั้งหมด เพราะพระธรรมวินัยก็คือพระศาสนานั่นเอง ดังเช่น ที่ได้ทรงประกาศไว้ก่อนจะปรินิพพานว่า “ธรรมที่เราแสดงไว้ เมื่อเราล่วงไป จักเป็นศาสดาของพวกท่าน”

บทที่ ๒๐ “เด็กคือ” กามนิตไม่ยอมรับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเพราะไม่ตรงกับ ความเชื่อเดิมของตน และไม่มีเรื่องสวรรค์ที่ตนมุ่งหมายไว้ แม้พระพุทธเจ้าจะทรงชี้แจงให้ชัดพร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบ แต่กามนิตก็ยังไม่ยอมรับ เปรียบเหมือนเด็กที่ไม่เชื่อฟังคำสอนของผู้ใหญ่

บทที่ ๒๑ “ในท่ามกลางความเป็นไป” แม้กามนิตจะถูกโคบ้ำขวิดตาย โลกก็ดำเนินไปตามปกติ ตามกฎไตรลักษณ์ คือเกิดขึ้น เป็นอยู่ และดับไป วนเวียนอยู่เช่นนี้ดังเดิม เหตุการณ์การประสบอุบัติเหตุของกามนิตก็เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงเล็กๆ ที่เกิดขึ้นในกระแสวัฏสงสารเท่านั้น

บทที่ ๒๒ “ภูมิสุขาวดี” พรรณนาสภาพสวรรค์ชั้นสุขาวดีที่กามนิตไปเกิด ทำให้ผู้อ่านเห็น ความรื่นรมย์สุขสบาย

บทที่ ๒๓ “การต้อนรับแห่งชาวสวรรค์” การเป็นอยู่ของชาวสวรรค์สุขาวดี ที่เลื่อนลอยเล่นสนุกไปยังที่ต่างๆ ด้วยความรื่นเริงบันเทิงใจ

บทที่ ๒๔ “ต้นปาริชาติ” ต้นไม้ที่มีกลิ่นดอกหอม ช่วยให้ผู้ที่ได้กลิ่นสามารถรู้ความเป็นมาของตัวเองในอดีตชาติ

บทที่ ๒๕ “บัวบาน” ดอกบัวที่อยู่ใกล้กับกามนิทธาน วาสิष्ฐีมายังเกิดบนสวรรค์สุขาวดีได้ พบกับกามนิท คำว่าบัวในที่นี้อาจหมายถึงปัญญาของวาสิष्ฐี หรือหลักธรรมของพุทธศาสนาที่ วาสิष्ฐีจะนำมาถ่ายทอดให้กามนิทฟังก็ได้เช่นกัน

บทที่ ๒๖ “สร้อยแก้วตาเสือ” เครื่องป้องกันภัยของกามนิท เมื่อหลุดไปเป็นของผู้อื่นก็แสดงว่ากามนิทตกอยู่ในอันตราย วาสิष्ฐีเห็นสร้อยนี้ที่สาตาเคียรนำมาจากองคุลิมาลก็ไม่ยอมเชื่อว่าเป็นของจริง เพราะกลัวว่ากามนิทจะได้รับอันตราย

บทที่ ๒๗ “สังกิริยา” สัจวาจาขององคุลิมาล ผู้ยึดหลักไม่ยอมโกหก แม้จะถูกบังคับให้พูดเพื่อแลกกับชีวิตแต่องคุลิมาลก็ไม่ยอมผิดสังวาจา และภายหลังรู้ว่าป็นสาเหตุทำให้วาสิष्ฐีได้รับความทุกข์ก็กลับมาขอโทษ แสดงถึงจิตใจที่โน้มเอียงไปทางด้านธรรมะของจอมโจรองคุลิมาล

บทที่ ๒๘ “บนฝั่งคงคาสวรรค์” สถานที่เกิดความกังวล เพราะถลล้นน้ำถลล้น ทำให้ชาวสวรรค์สุขาวดีไม่อยากไปดู แสดงให้เห็นถึงชาวสวรรค์สุขาวดีที่ยึดติดพัวพันอยู่กับความบันเทิง ดังนั้นเมื่อสวรรค์สุขาวดีเสื่อมสลายลง ชาวสวรรค์เหล่านี้ จึงไม่อาจต้านทานต่อความกลัวได้

บทที่ ๒๙ “ท่ามกลางกลิ่นหอมแห่งดอกปาริชาติ” แสดงให้เห็นการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏของสัตว์โลก ในที่นี้กามนิทและวาสิष्ฐีระลึกอดีตชาติของตนที่อยู่ไกลแสนไกล จึงรู้ว่าตนมีอายุเท่ากับโลก เริ่มเห็นความยาวนานของสังสารวัฏ

บทที่ ๓๐ “มีเกิดมีตาย” บทสรุปตามกฎไตรลักษณ์ของพุทธศาสนา มีเกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วก็ดับไป ไม่มีสิ่งใดเที่ยงแท้แน่นอน สวรรค์สุขาวดีก็เช่นกัน

บทที่ ๓๑ “ปีศาจที่บนถาน” วาสิष्ฐีพบองคุลิมาลในขณะที่ยังเป็นคนมีจิตใจชั่วร้าย เพราะมุ่งหมายจะฆ่าสาตาเคียร

บทที่ ๓๒ “สาตาเคียร” กล่าวถึงสาตาเคียรผู้สร้างความทุกข์ให้ผู้อื่นเพราะความมัวเมากิเลสของตัวเอง

บทที่ ๓๓ “องคุลิมาล” จอมโจรผู้กลับตัวกลับใจเลิกจากการทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่นเพราะได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ผู้ที่วาสิष्ฐีได้พบในครั้งนี้นี้จึงไม่ใช่คนเดิม หากแต่เป็นองคุลิมาลผู้สาวกของพระพุทธเจ้า

บทที่ ๓๔ “นรกหอก” สภาพของนรกอันน่าสะพรึงกลัวเป็นสถานที่ลงโทษวาชสรรพ ที่ได้ก่อกรรมทำชั่วเป็นโจรทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น และสอนแนวความคิดมิฉันทิฐีทำให้ผู้อื่นหลงผิดตามตนไปด้วย

บทที่ ๓๕ “การบูชาอันบริสุทธิ์” พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์รับเครื่องสักการบูชา ก็เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ทำบุญ อันเป็นการบำเพ็ญทานมัยการกุศล เพื่อฝึกไม่ให้เป็นคนมีมัจฉริยะตระหนี่ เรียกว่าการบูชาอันบริสุทธิ์ เพราะผู้บริจาคก็มีใจบริสุทธิ์ ผู้รับก็มีใจบริสุทธิ์รองรับลูกส่วนกัน

บทที่ ๓๖ “พระพุทธและพระกฤษณ์” เปรียบเทียบพุทธประวัติกับตำนานของพระกฤษณ์ทำให้เห็นวัตรปฏิบัติของพระพุทธเจ้าที่เน้นความเมตตา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีความกรุณา เผยแผ่พระสังฆธรรมต่อมนุษย์โลก มุ่งกำจัดกิเลสภายในคือ ราคะ โทสะ โมหะ ถอนจากค้นหาทั้งปวงเพื่อเข้าสู่นิพพาน

บทที่ ๓๗ “ดอกฟ้าเหี่ยว” ดอกฟ้าคือ ดอกบัวในสวรรค์สุขาวดี ในที่นี้ ดอกฟ้าเหี่ยวก็คือ สวรรค์สุขาวดีใกล้ถึงกาลล่มสลาย ทำให้กามนิตและวาสิฏฐีได้เข้าใจถึงกฎไตรลักษณ์ความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง

บทที่ ๓๘ “พรหมโลก” โลกของท้าวมหาพรหม ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปตามการบังคับบัญชาของท้าวมหาพรหม อย่างไม่รู้ก็ตาม ท้าวมหาพรหมเองก็อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์อีกทอดหนึ่ง จึงไม่อาจหลุดพ้นไปจากการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปได้

บทที่ ๓๙ “ความมืดมัวแห่งโลกานุโลก” รัศมีของท้าวมหาพรหมมัวหมองลง ส่งผลให้ดาวต่างๆ พลอยหม่นหมองตามไปด้วย แม้ว่ากาลเวลาในพรหมโลกจะนับเป็นอสงไขยกัลป์ อันเป็นเวลานานแสนนาน แต่ก็ต้องดำเนินไปตามกฎไตรลักษณ์ และเวลาที่ยาวนานก็ยังช่วยให้เห็นความน่าเบื่อหน่ายของวัฏสงสารที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด จนกำหนดหาเบื้องต้นและที่สุดไม่ได้

บทที่ ๔๐ “ในสุมทุมพุ่มไม้พระกฤษณ์” ณ ที่แห่งนี้ พระเจ้าอุเทนประกาศยอมรับการบวชเป็นภิกษุขององคุลิมาลและให้การอารักขา และวาสิฏฐีก็ได้สละบ้านเรือน หลุดพ้นจากสาตาเคียร ออกบวชเป็นภิกษุณี ได้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในสำนักของพระพุทธเจ้า

บทที่ ๔๑ “โอวาทอย่างง่าย ๆ” ที่ใดมีรัก ที่นั่นมีทุกข์ ข้อหลักธรรมที่ฟังดูสั้น ๆ ง่าย ๆ แต่มีความหมายลึกซึ้ง ปฏิบัติตามได้ยาก เพราะต้องชำระจิตใจให้หมดจด เมื่อไม่ต้องการมีทุกข์ก็ต้องสลัดกิเลสความรักให้หลุดออกไปจากใจให้ได้

บทที่ ๔๒ “ภิกษุณีอาพาธ” วาสิฏฐีป่วยแพ้ต่อกิเลส ไม่อาจเอาชนะความรัก ความคิดถึง กามนิตที่ฟุ้งขึ้นมาอีกได้ จนล้มป่วย และเมื่อได้ทราบข่าวว่า กามนิตมีภริยาแล้วถึง ๒ คน ก็ยิ่งทรุดหนักลงไปอีก บทนี้แสดงให้เห็นว่าวาสิฏฐีแม้จะเป็นภิกษุณี ผู้อยู่ใกล้ชิดพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า หากไม่สามารถเอาชนะกิเลสได้ ก็ต้องทนทุกข์ทรมานจากกิเลสตัณหานั้นเช่นกัน

บทที่ ๔๓ “มหาปรินิพพาน” เหตุการณ์สำคัญที่สุดที่ตัวละครวาสิฏฐีได้พบ เริ่มจากได้ฟังพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอานนท์ ทรงตรัสมอบให้พระธรรมวินัยเป็นศาสดาต่อจากพระองค์ และพระปัจฉิมวาจาที่ทรงตรัสเตือนมนุษย์โลกให้เข้าใจความเป็นจริงของชีวิตว่าสังขารทั้งหลายต้องมีเสื่อมไปเป็นธรรมดา ขอให้ชนทั้งหลายบำเพ็ญกุศลให้เต็มทีด้วยความไม่ประมาท และแล้วในที่สุดพระพุทธเจ้าก็เสด็จปรินิพพาน เหตุการณ์การปรินิพพานครั้งนี้ทำให้

วาสิฏฐีไม่หวั่นไหวต่อการเปลี่ยนแปลงอื่นใดอีก ดังเช่น การเสื่อมสลายของสวรรค์สุขาวดี และการใกล้จะเข้าสู่กาลประลัยของพรหมโลก เพราะเมื่อเทียบกับการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแล้ว สิ่งเหล่านี้ก็เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติเท่านั้น อนึ่ง การปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ก็เป็นการเน้นย้ำให้เห็นชัดว่า แม้แต่พระบรมศาสดาของโลก ผู้ค้นพบพระสัจธรรมอันประเสริฐ ก็ไม่สามารถพ้นไปจากกฎไตรลักษณ์ได้

บทที่ ๔๔ “พินัยกรรมวาสิฏฐี” รูปพระพุทธเจ้าที่วาสิฏฐีเพ่งนิมิตให้เกิดมีขึ้นช่วยให้กามนิต ได้เห็นพระรูปลักษณะที่แท้จริง ทำให้กามนิตได้เข้าใจทะลุปรุโปร่งถึงเรื่องราวทั้งหมด และการเข้าสู่ นิพพาน อันตรธานหายวับไปของวาสิฏฐี ก็ถือว่าเป็นพินัยกรรมทางความคิดให้แก่กามนิตด้วยเช่นกัน เพราะทำให้กามนิตได้เห็นตัวอย่างของการบรรลุนิพพานและก็ไม่ยึดติดอาลัยพัวพันวาสิฏฐีอีกต่อไป

บทที่ ๔๕ “กลางคืนและรุ่งเช้าในสกลจักรวาล” ชื่อบทนี้ต้องการแสดงให้เห็นความแตกต่างที่เกิดมีขึ้นในสกลจักรวาล นั่นคือในตอนกลางคืนมีมิดิมของพรหมโลกที่เคยมีดาวกามนิตส่องแสง ริบหรืออยู่ เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไปกลายเป็นรุ่งเช้าของสกลจักรวาล ดาวกามนิตก็อันตรธานหาย ไปเสียแล้ว นับเป็นการสิ้นสุดของเรื่องราวของกามนิตและวาสิฏฐีที่หลุดพ้นจากกระแสวัฏสงสาร เข้าสู่ นิพพานได้ในที่สุด โดยที่วัฏสงสารก็ยังคงดำเนินไปตามปกติดังเช่นที่เคยเป็นมา วนเวียนเช่นนี้ไม่รู้จบ

จะเห็นได้ว่า การแบ่งบทในเรื่องกามนิตมีส่วนช่วยเน้นให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วยการแบ่งเหตุการณ์ต่างๆ ออกเป็นบทๆ และในแต่ละบทก็จะมีการแทรกแนวคิดทางพุทธศาสนาไว้ด้วยเสมอ อีกทั้งชื่อบทก็เป็นการสรุปรวมเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในบทนั้นๆ เมื่อตีความชื่อต่างๆ เหล่านี้ ก็สามารถเห็นความเชื่อมโยงของเนื้อเรื่องที่มีต่อแนวคิดทางพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้น

ดังนั้น การแบ่งภาคและการแบ่งบท ก็จัดว่ามีส่วนช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิตด้วยเช่นกัน

จากการพิจารณาเรื่องกามนิต จะเห็นได้ชัดเจนว่า ผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยาย ดังจะเห็นได้จากโครงเรื่อง ผู้แต่งได้สร้างโครงเรื่องย่อยซ้อนอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ โดยผูกพันต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผลกัน และการที่โครงเรื่องย่อยซึ่งได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรียงร้อยอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ ก็ช่วยให้แนวคิดหลักในโครงเรื่องใหญ่มีความสมจริง น่าเชื่อถือ เป็นเสมือนแนวคิดทางพุทธศาสนา ด้านตัวละคร พบว่า มีทั้งที่ผู้แต่งได้สร้างตัวละครขึ้นมาใหม่ และได้ปรับปรุงมาจากบุคคลที่มีอยู่ในวรรณคดีพุทธศาสนา แต่ตัวละครทั้งสองแบบก็แสดงพฤติกรรมที่ช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน สำหรับฉากนั้น พบว่าผู้แต่งได้นำเอาฉากที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีพุทธศาสนาและภูมิประเทศบางแห่งในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นแดนให้กำเนิดพุทธศาสนา มาปรับแต่งพร้อมกับการเสริมแต่งจินตนาการที่เหมาะสม ทำให้ฉากมีความสวยงามน่ารื่นรมย์ สมจริงตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละคร ทางด้านบทสนทนา ผู้แต่งก็ได้นำเอาพระพุทธรณ์จากพระไตรปิฎกมาปรับเปลี่ยนให้เป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งได้สร้างบทสนทนา

ขึ้นมาใหม่ตามลักษณะของนวนิยาย ทำให้เรื่องกามนิคมมีความสนุกสนาน เพลิดเพลิน และผู้แต่งก็ได้สอดแทรกแนวคิดทางพุทธศาสนาไปพร้อมๆ กับบทสนทนาเหล่านี้ได้อย่างดีด้วย

นอกจากนี้ผู้แต่งก็ได้นำเสนอเรื่องกามนิคมได้อย่างน่าสนใจ พบได้จาก กลวิธีการเล่าเรื่อง ผู้แต่งได้นำเสนอเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างละเอียดชัดเจน ผ่านผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้ง และนำเสนอเหตุการณ์ที่พลิกผัน แปรปรวน ผ่านคำบอกเล่าของตัวละคร ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดของตัวละครที่มีต่อเหตุการณ์นั้นๆ ได้อย่างลึกซึ้ง เห็นทศนะในการมองโลกของตัวละคร และการคิดไตร่ตรองที่นำไปสู่การนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาได้ดี ด้านกลวิธีการดำเนินเรื่อง ผู้แต่งก็ได้กำหนดให้มีการดำเนินเรื่องย้อนเวลาตามที่เกิดขึ้นในคำบอกเล่าของตัวละคร ซึ่งการดำเนินเรื่องและการเล่าเรื่องย้อนเวลานี้ ต่างก็มีส่วนผูกพันที่เอื้อผลต่อกันและกัน ช่วยให้มีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจนเหมาะสม การดำเนินเรื่องรวบรัด ทำให้เรื่องราวน่าสนใจ เกิดขึ้นรวดเร็วไม่ซ้ำซาก และเป็นการเร่งเวลาให้เหตุการณ์เกิดขึ้นเร็วเพื่อนำไปสู่การนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา และการดำเนินเรื่องให้มีลักษณะชวนติดตามก็ทำให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลิน เร่งเร้าให้ออยากรู้ความเป็นไปของตัวละคร โดยผู้แต่งจะสอดแทรกแนวคิดทางพุทธศาสนาไว้ด้วย นับเป็นการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาได้อย่างแยบคาย อีกประการหนึ่ง ผู้แต่งก็ได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาผ่านการแบ่งภาคและการแบ่งบท การแบ่งภาค ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของตัวละครที่ได้ประสบความสุขความทุกข์คละเคล้ากันไปในโลกมนุษย์ เปรียบเทียบกับการที่ได้พิจารณาไตร่ตรองเหตุการณ์ต่างๆ ตามพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าบนสวรรค์สุขาวดี และพรหมโลก ทั้งสองภาคได้มีลักษณะโครงสร้างเป็นคำถามคำตอบ ทำให้เนื้อเรื่องน่าสนใจมากยิ่งขึ้น การแบ่งบทช่วยให้เห็นการเน้นของผู้แต่ง โดยดูได้จากชื่อบทที่กำหนดตามเนื้อหา ภาพของตัวละครหรือสัญลักษณ์ ส่วนใหญ่แล้วชื่อบทจะเป็นการสรุปรวมเหตุการณ์ เมื่อตีความชื่อบทแล้วก็สามารถเห็นความเชื่อมโยงของเนื้อเรื่องที่มีความต่อแนวคิดทางพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้น

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยาย โดยได้รับอิทธิพลมาจากกลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา เพราะเนื้อเรื่อง ตัวละคร เหตุการณ์ต่างๆ ผู้แต่งก็นำมาจากวรรณคดีพุทธศาสนา แล้วได้เสริมแต่งจินตนาการ ปรับให้มีความสมจริง ผสมผสานไปกับบางส่วนที่ผู้แต่งได้สร้างขึ้นใหม่ พร้อมทั้งได้มีการนำเสนอเรื่องตามลักษณะของนวนิยายสมัยใหม่ ทำให้เรื่องกามนิคมเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ น่าอ่าน และมีความเป็นนวนิยายรักโรแมนติกที่หวานซึ้งตรึงใจผู้อ่านไปพร้อมๆ กัน

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

เรื่องกามนิตมีความพิเศษแตกต่างจากนวนิยายเรื่องอื่นๆ คือ เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาสมัยใหม่ โดยได้สอดแทรกแนวคิดทางพุทธศาสนาไว้ในเหตุการณ์ต่างๆ ตลอดทั้งเรื่อง อีกทั้งยังจบลงด้วยการบรรลุนิพพานของตัวละครเอกอันเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา

จากการพิจารณาเรื่องกามนิตอย่างละเอียด พบว่า มีแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาปรากฏอยู่ทั้งหมด ๖ แนวคิด คือ แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต ดังจะเห็นได้จากความไม่เที่ยงของเหตุการณ์และความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง กล่าวคือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครเอกทั้งสองเปลี่ยนแปลงพลิกผันอยู่เสมอ ไม่เป็นไปตามที่คาดไว้ และภพภูมิที่ตัวละครไปเกิด คือสวรรค์สุขาวดี และพรหมโลก ไม่เที่ยงแท้ยั่งยืน มีความเสื่อมสลายลงไปตามกาลเวลา รวมทั้งร่างกายสังขารที่เสื่อมสิ้นลงไปตามอายุขัย ซึ่งแม้แต่พระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมศาสดาของโลกก็ยังคงอยู่ในกฎความไม่เที่ยงนี้เช่นกัน

แนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาที่พบอีกก็คือ แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ ดังจะเห็นได้จากการเวียนว่ายตายเกิดของตัวละครหลายภพหลายชาติจนไม่อาจนับได้ เป็นเวลายาวนานน่าเบื่อหน่าย และภพภูมิที่ปรากฏการเกิดขึ้นของตัวละคร คือ นรก สวรรค์สุขาวดี และพรหมโลก ก็จัดว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังสารวัฏ เพราะเป็นภพภูมิที่สัตว์โลกผู้ยังไหลวนอยู่ในสังสารวัฏ ได้วนเวียนตายอยู่ในภพภูมิเหล่านี้

แนวคิดต่อมา คือ แนวคิดเรื่องความเชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว พุทธศาสนาสอนไว้ชัดเจนว่า บุคคลทำกรรมเช่นไร ย่อมได้รับผลกรรมเช่นนั้น ตัวละครกามนิตมีกุศลเจตนาดี มีใจใฝ่มุ่งที่จะฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า เมื่อตายไปก็ได้ไปเกิดบนสวรรค์สุขาวดีอันเป็นแดนแห่งความสุข ต่างจากตัวละครวาชศรพที่สอนผู้อื่นให้หลงผิด และก่อกรรมทำชั่ว ปล้นฆ่าเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น เมื่อตายไปจึงได้ไปเกิดในนรก ถูกลงโทษได้รับความทุกข์ทรมานสมตามกรรมชั่วที่ตนได้ทำไว้ นอกจากนี้พุทธศาสนายังให้โอกาสคนชั่วกลับตัวเป็นคนดีได้ ดังจะเห็นได้จากตัวละครองคูลิมาลที่เป็นผู้ทำร้ายเบียดเบียนปล้นฆ่าผู้อื่นเพราะเชื่อตามคำสอนของวาชศรพ แต่เมื่อมีโอกาสได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าก็ได้เปลี่ยนใจ เลิกละจากกรรมชั่วทั้งหมด และบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา

แนวคิดเรื่องปฏิจลสมุปบาท คือการแสดงให้เห็นถึงกระบวนการเกิด การดำเนินไป และการดับของชีวิต โดยมีปัจจัยอันได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส เกิดขึ้นส่งผลต่อเนื่องกันในเรื่องกามนิต ปัจจัยที่ปรากฏชัดคือ ตัณหาหรือความอยาก แบ่งเป็น ๓ ลักษณะคือ กามตัณหา ดังเช่น

กามนิตติดอยู่ในความรัก ความใคร่และทรัพย์สมบัติ ภาวตัณหา ติดอยู่ในภพที่ตนอยู่ วิภวตัณหา ติดอยู่ในความอยากให้ผู้อื่นมาทำลายในสิ่งที่ตนเป็นอยู่ หรือความไม่อยากเป็นเช่นนั้นเช่นนี้

แนวคิดเรื่องอริยสัจ คือความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธคือความดับทุกข์ และมรรคคือหนทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ประกอบไปด้วยองค์ ๘ ซึ่งในเรื่องกามนิต เน้นไปที่สัมมาทิฐิหรือความเห็นชอบ ถือว่าเป็นทางปฏิบัติที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นตัวกำหนดการกระทำหรือพฤติกรรมต่างๆ ให้ถูกต้อง ดังเช่นกามนิตที่หลงผิดเพราะยึดติดอยู่กับความเชื่อเดิม แต่เมื่อมีสัมมาทิฐิเพราะได้ฟังคำแนะนำจากวาสิฏฐิ ในที่สุดก็สามารถบรรลุนิพพานได้ นอกจากนี้เรื่องกามนิตยังจัดเข้าตามหลักอริยสัจสี่ได้ทั้งหมด นั่นคือ ทุกข์ได้แก่ความทุกข์ จากความรัก สมุทัย ได้แก่ ความรักที่ยังเป็นกามกิเลสและตัณหา นิโรธ ได้แก่ การบรรลุนิพพาน หลุดพ้นจากความยึดมั่นและความผูกพันอาศัย และมรรค ได้แก่ การคิดไตร่ตรองตามพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วนำมาปฏิบัติ

แนวคิดสุดท้ายซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญที่สุดคือ แนวคิดเรื่องนิพพาน ดังจะเห็นได้จากการกล่าวถึงภาวะของนิพพานอยู่บ่อยๆ และการบรรยายเพื่อให้ทราบลักษณะของนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา นอกจากนี้ ตัวละครเอกคือกามนิตและวาสิฏฐิก็ประสบความสำเร็จในการเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดนี้ นั่นคือ ในตอนท้ายเรื่องทั้งสองต่างก็ได้บรรลุนิพพาน โดยวาสิฏฐิบรรลุก่อน แล้วกามนิตก็ได้เลิกยึดติดพัวพัน และบรรลุนิพพานตามวาสิฏฐิไปเช่นกัน

แนวคิดทางพุทธศาสนาทั้ง ๖ แนวคิดนี้ ปรากฏซ่อนอยู่ในแนวคิดหลัก คือ ความรักนำไปสู่นิพพานได้ ดังจะเห็นได้จากตัวละครกามนิตและวาสิฏฐิรักกัน มีความซื่อสัตย์มั่นคงต่อกัน ได้พัฒนาความรักไปสู่ความเป็นกัลยาณมิตรที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ได้ช่วยกันไตร่ตรองพิจารณาเหตุการณ์ต่างๆ รอบตัว และเหตุการณ์ที่ผ่านมามีด้วยปัญญาจนนำไปสู่การบรรลุนิพพาน

แนวคิดหลักเป็นแนวคิดสำคัญที่เรียงร้อยแนวคิดย่อยอันเป็นแนวคิดทางพุทธศาสนาให้ปรากฏสอดแทรกอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างกลมกลืน และแนวคิดย่อยอันเป็นแนวคิดทางพุทธศาสนา ก็ได้ช่วยรับรองสนับสนุนให้แนวคิดหลักมีความสมจริงน่าเชื่อถือ เป็นเสมือนแนวคิดทางพุทธศาสนา ทำให้เรื่องกามนิตเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สมบูรณ์

จากการพิจารณาเรื่องกามนิตอย่างละเอียด พบว่า ผู้แต่งมีกลวิธีการนำเสนอแนวคิดที่พิเศษแตกต่างจากนวนิยายทั่วไป คือ ผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดผ่านกลวิธีการนำเสนอตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา ควบคู่ไปพร้อมๆ กับกลวิธีการนำเสนอตามขนบของนวนิยาย

กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา หมายถึง ผู้แต่งนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาตามรูปแบบที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์พุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จาก กลวิธีการสร้างเรื่องให้เป็นพระสูตร ผู้แต่งกำหนดให้มี คำนำ เปิดเรื่อง กลางเรื่อง และปิดเรื่องที่บ่งบอกไว้ชัดเจนว่าเรื่องกามนิตเป็นพระสูตรพระสูตรหนึ่ง ทำให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา

และเชื่อมั่นต่อแนวคิดที่ผู้แตงนำเสนอ และแสดงให้เห็นว่า ผู้แตงมีความเข้าใจเรื่องพุทธศาสนา และวรรณคดีพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง

กลวิธีการนำพุทธประวัติตอนปลายมาเป็นโครงเรื่อง ผู้แตงก็ได้กำหนดให้เรื่องราวในโลกมนุษย์ของตัวละครเอกกามนิตและวาสิฏฐีโลดแล่นไปพร้อมๆ กับพุทธประวัติตอนปลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์ส่วนที่ตรงกับมหาปริณิพพานสูตรในพระไตรปิฎก ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา โดยสอดแทรกหลักธรรมของพระพุทธเจ้าไว้ในเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างกลมกลืน รวมทั้งได้กำหนดให้ตัวละครเอกได้ฟังพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนา ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเหมือนกับได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าโดยตรงด้วย

จากการพิจารณาเนื้อเรื่องทั้งหมด พบว่า ผู้แตงได้นำข้อความบางส่วนจากพระไตรปิฎกมาดัดแปลงสอดแทรกไว้ในเนื้อเรื่อง ดังเช่น เหตุการณ์ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ ก็ตรงกับชาตวิภังคสูตรในพระไตรปิฎก เหตุการณ์ที่โจรองคูลิมาลได้พบกับพระพุทธเจ้า ก็ตรงกับองคูลิมาลสูตร เหตุการณ์การปริณิพพานของพระพุทธเจ้าก็ตรงกับมหาปริณิพพานสูตร นอกจากเหตุการณ์แล้วก็ยังพบข้อความที่เป็นพระธรรมเทศนา ดังเช่น โรหณสูตร ที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องความสำรวมระวังอินทรีย์ของพระภิกษุ หรือมหาปริณิพพานสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขารร่างกาย ข้อความเหล่านี้มีทั้งที่ปรากฏตรงกับพระไตรปิฎกและปรับเปลี่ยนไปบ้าง ทั้งนี้เพื่อให้เข้ากับเหตุการณ์ในเรื่อง โดยผู้แตงเน้นไปที่ความถูกต้องของใจความพระธรรมเทศนาเป็นสำคัญ ข้อความจากพระไตรปิฎกที่สอดแทรกอยู่ช่วยให้เหตุการณ์มีความสมจริง สมตามเนื้อเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล และหลักธรรมที่นำมาจากพระไตรปิฎก ก็ช่วยยืนยันความถูกต้องของแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏแทรกอยู่ในเรื่องกามนิตได้เป็นอย่างดี

ในขณะเดียวกัน ผู้แตงได้นำบุคคลประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามาเป็นตัวละครด้วย ตัวละครเหล่านี้คือ พระพุทธเจ้า องคูลิมาล พระสารีบุตรและพระอานนท์ เป็นตัวละครที่มีผลต่อความคิดและพฤติกรรมของตัวละครเอก และช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา ตัวละครพระพุทธเจ้าได้ช่วยยืนยันว่าเป็นแนวคิดทางพุทธศาสนาที่แท้จริง ตัวละครองคูลิมาลช่วยเพิ่มความสนุกสนาน ตื่นเต้น น่าติดตาม และช่วยให้มีการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ตัวละครพระอานนท์และพระสารีบุตรช่วยให้มีความสมจริง และมีการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าชัดเจนมากขึ้น นับเป็นการนำบุคคลในประวัติศาสตร์พุทธศาสนามาช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาได้อย่างเหมาะสม

เรื่องกามนิต มีเหตุการณ์การเกิดข้ามภพระหว่างโลกมนุษย์ สวรรค์สุขาวดี และพรหมโลก ผู้แตงได้นำมิติของเวลาทางพุทธศาสนามาเป็นเวลาของภพต่างๆ เหล่านี้ด้วย นั่นคือพุทธศาสนามีทัศนะว่า เวลาเป็นสิ่งเฉพาะ ดังนั้นแต่ละภพก็จะมีระบบเวลาที่ต่างกัน ดังที่สวรรค์สุขาวดีมีเวลายาวนานกว่าโลกมนุษย์ และพรหมโลกก็มีเวลายาวนานกว่าสวรรค์สุขาวดี อย่างไรก็ตามสิ่งที่ผู้แตงต้องการนำเสนอก็คือ ความยาวนานน่าเบื่อหน่ายของสังสารวัฏ ทำให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงแนวคิด

ทางพุทธศาสนาว่า การที่จะหลุดพ้นจากความยาวนานน่าเบื่อหน่ายนี้ได้ ก็คือการตัดกิเลส ล้วนความ
อาลัย และหลุดพ้นจากความทุกข์ เข้าสู่ภาวะนิพพาน

ผู้แต่งทราบดีว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องที่ลึกซึ้ง เข้าใจได้ยาก ดังนั้นจึง
นำเอากลวิธีการใช้ภาษาความเปรียบและการยกอุทาหรณ์มาช่วยอธิบายขยายความพระธรรมเทศนา
ในเรื่องกามนิตด้วย การใช้ภาษาความเปรียบเป็นการเปรียบเทียบหลักธรรมกับสิ่งที่ผู้ฟังรู้จักคุ้นเคย
กันดี ช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการ เห็นภาพ และเข้าถึงรสพระธรรม การยกอุทาหรณ์ ก็ช่วยให้ผู้อ่าน
เพลิดเพลินและจำได้ง่าย เห็นตัวอย่างกระจ่างชัด และช่วยให้เข้าใจแนวคิดทางพุทธศาสนาได้ง่าย
ขึ้น การกล่าวซ้ำ ช่วยยืนยันหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าว่าตรงกับเหตุการณ์ที่ตัวละครได้
ประสบ และแสดงให้เห็นชัดเจนว่า ไม่มีสิ่งใดเที่ยงแท้แน่นอน เว้นแต่นิพพาน และผู้แต่งก็ได้กล่าว
เน้นถึงนิพพานอยู่บ่อยครั้ง รวมทั้งการกำหนดให้ตัวละครเอกกามนิตและวาสิฏฐีได้บรรลุนิพพานใน
ตอนท้ายเรื่อง ก็แสดงให้เห็นถึงการเน้นแนวคิดเรื่องนิพพานอย่างเด่นชัด

กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งก็คือ ผู้แต่งได้
นำแนวคิดของศาสนาหรือลัทธิอื่นมาเปรียบเทียบ กล่าวคือ มีการเปรียบเทียบระหว่างแนวคิดทาง
พุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ โดยเปรียบเทียบพระพุทธเจ้ากับพระกฤษณ์ หลักธรรมของพระพุทธ
เจ้ากับพรหมาสัทธา และเปรียบเทียบนิพพานกับการรวมตัวกับพรหมัน ซึ่งช่วยให้แนวคิดทางพุทธ
ศาสนาโดดเด่นมากยิ่งขึ้น ป้องกันไม่ให้ตีความหลักธรรมของพระพุทธเจ้าผิดหรือคลาดเคลื่อนไป
จากความเป็นจริง มุ่งเชิดชูนิพพาน ทำให้ผู้อ่านเข้าใจแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาชัดเจนมากยิ่งขึ้น

กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยาย หมายถึง ผู้แต่งนำเสนอแนวคิดในรูปแบบ
ของนวนิยายสมัยใหม่ คือมีโครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก และบทสนทนา ที่มีความสมจริง และมีการเล่า
เรื่อง การดำเนินเรื่อง การแบ่งภาคและแบ่งบท ที่มีลักษณะน่าสนใจ อีกทั้งยังช่วยเชื่อมโยงไปสู่แนว
คิดทางพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยายก็ได้รับอิทธิพล
มาจากกลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา เพราะผู้แต่งนำเนื้อหาของเรื่อง
โครงสร้างเหตุการณ์ และส่วนประกอบต่างๆ มาจากส่วนที่เป็นเนื้อหาของกลวิธีการนำเสนอตาม
ขนบของวรรณคดีพุทธศาสนานั้นเอง

กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยาย มีดังต่อไปนี้

กลวิธีการสร้างโครงเรื่อง ผู้แต่งผูกโครงเรื่องใหญ่ขึ้นว่า กามนิตและวาสิฏฐีพบรักกัน ได้
ประสบกับความทุกข์จากความรักต่างๆ นานา และหลังจากที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า
ก็ได้ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองสิ่งต่างๆ แปรเปลี่ยนความรักให้เป็นกัลยาณมิตร นำพากันและกัน
ไปสู่การบรรลุนิพพาน และในขณะที่โครงเรื่องใหญ่นี้กำลังดำเนินไป ผู้แต่งก็ได้สร้างโครงเรื่องย่อย
ซ้อนอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ โดยผูกพันต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผลกัน โครงเรื่องย่อยเหล่านี้เองที่ช่วยนำ
เสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา เมื่อโครงเรื่องย่อยเรียงร้อยต่อกันซ้อนกันอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ จึงส่ง

ผลให้แนวคิดหลักในโครงเรื่องใหญ่มีความสมจริง น่าเชื่อถือ เป็นเสมือนแนวคิดทางพุทธศาสนา ทำให้เรื่องกามนิตเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ทางด้านตัวละครที่ช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนานั้น มีทั้งที่ผู้แต่งสร้างขึ้นใหม่ และนำมาจากบุคคลจริงในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ตัวละครที่ผู้แต่งสร้างขึ้นใหม่ คือ กามนิต วาสิตุณี และวาขสรพ ตัวละครที่ผู้แต่งปรับเปลี่ยนมาจากประวัติศาสตร์อย่างเด่นชัดคือ องคุลิมาล

กามนิต เป็นผู้ที่ถูกความรักชักนำไป ยึดติดอยู่กับความเชื่อเดิมของตน เมื่อได้ประสบกับเหตุการณ์ไม่แน่นอนต่างๆ และได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าจากวาสิตุณี จึงได้เปลี่ยนความคิดของตนใหม่ พิจารณาตามพระธรรมเทศนา จนได้เข้าใจถึงความเป็นจริง และในที่สุดก็ได้บรรลุนิพพาน ตัวละครกามนิตนี้ มีบางส่วนที่ตรงกับปุกกุสาติกุลบุตรในพระไตรปิฎก คือ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในห้องโถงบ้านช่างหม้อและถูกโคบ้ำขวิดตายเหมือนกัน ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ผู้แต่งสร้างตัวละครกามนิตขึ้นมาจากบุคคลในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

วาสิตุณี เป็นผู้มีปัญญา มีความคิดที่โน้มนำไปสู่หลักธรรมทางพุทธศาสนา ได้ประสบกับความทุกข์ และความผิดหวังจากความรัก เมื่อวาสิตุณีได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ก็ได้ไตร่ตรองพิจารณาตามพระธรรมเทศนา เป็นผู้ชักนำให้กามนิตได้พิจารณาเหตุการณ์ต่างๆ รอบตัวตามแนวคิดทางพุทธศาสนา จนกระทั่งได้บรรลุนิพพาน เป็นตัวละครหญิงที่ชี้ชวนและแนะนำให้ตัวละครฝ่ายชายได้บรรลุนิพพาน มีความสามารถด้านปัญญาโดดเด่นกว่าตัวละครฝ่ายชาย นับว่าแปลกแตกต่างจากวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ

วาขสรพ เป็นผู้นำทางมิจฉาทิฐิต์ตรงข้ามกับพุทธศาสนา และเป็นโจรปล้นฆ่าเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น เมื่อตายลงไปได้ไปเกิดในนรก รับโทษตามผลแห่งการกระทำชั่วของตน

องคุลิมาล เป็นตัวละครที่ผู้แต่งนำมาจากประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน โดยนำมาปรับเปลี่ยนบุคลิกใหม่ ให้องคุลิมาลเป็นผู้ที่หลงผิดเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น เพราะได้ฟังคำสอนที่ไม่ถูกต้อง ต่อเมื่อได้พบพระพุทธเจ้า และได้ฟังพระธรรมเทศนา ก็เปลี่ยนความคิดใหม่กลับตัวเป็นคนดี บวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา

ตัวละครในเรื่องกามนิต ยังแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ ตัวละครที่ปฏิบัติตามแนวคิดทางพุทธศาสนา และตัวละครที่ปฏิบัติตรงกันข้าม ตัวละครเหล่านี้ช่วยให้เนื้อเรื่องสนุกสนานตื่นเต้น และช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาไปพร้อมๆ กัน

สำหรับกลวิธีการสร้างฉาก ผู้แต่งนำฉากมาจากวรรณคดีพุทธศาสนา และภูมิประเทศบางแห่งในประเทศอินเดีย อันเป็นแดนให้กำเนิดพุทธศาสนา

ฉากห้องโถงบ้านช่างหม้อ เป็นสถานที่ที่เงียบสงบ ที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมให้กามนิตฟัง คำว่าโรงปั้นหม้อ หมายถึงนายช่างหม้อได้ปั้นหม้อให้เป็นรูปร่างที่สวยงาม ณ ที่แห่งนี้ คู่เคียงกันกับที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเพื่ออบรมขัดเกลาหรือ 'ปั้น' กามนิตให้มีความเห็นที่ถูกต้องนั่นเอง

ฉากลานอโศกและหุบเขา เป็นสถานที่แห่งความสุขและความทุกข์ของตัวละครเอก สะท้อนให้เห็นความเป็นอนิจจังของชีวิต

ฉากพุ่มไม้พระกฤษณ์ เป็นสถานที่ที่กามนิตและวาสิฏฐีได้กล่าวคำสัจจะวาจาเป็นคำปณิธานร่วมกัน จนช่วยให้ได้ไปเกิดพบกันอีกบนสวรรค์สุขาวดี และยังเป็นเป็นที่ที่พระพุทธเจ้าแสดงพระสัจธรรม ทำให้วาสิฏฐีได้เข้าใจตามแนวคิดทางพุทธศาสนา และนำไปบอกเล่าแก่กามนิตอีกทอดหนึ่ง

ฉากนรกหอก เป็นดินแดนที่ลงโทษผู้กระทำความชั่ว ตามบาปกรรมที่ได้เคยทำไว้ในโลกมนุษย์ ดังเช่นที่วาชสรพถูกลงโทษได้รับความทุกข์ทรมาน เมื่อองค์อุทิสมาลได้เห็นจึงได้กลับตัวกลับใจเสียใหม่ เลิกละจากการเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น และบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา

ฉากภูมิสุขาวดีและต้นปาริชาติ เป็นสถานที่ที่กามนิตเข้าใจว่ายังยืนมั่นคง แต่เมื่อถึงกาลสิ้นอายุก็ต้องพังทลายเสื่อมสลายไป แสดงให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ไม่แน่นอน ฉากสวรรค์สุขาวดีนี้มีพื้นฐานมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาหลายตอน สุขาวดีวิญญูสูตร แต่ผู้แต่งนำมาเพียงบางส่วนแล้วเสริมเติมแต่งจินตนาการ ทำให้เป็นสวรรค์ที่สวยงามน่ารื่นรมย์ แล้วจึงพลิกให้ถึงกาลเสื่อมโทรมล่มสลายโดยเร็ว ทั้งนี้ก็เพื่อนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต

สำหรับฉากต้นปาริชาติในสวรรค์สุขาวดี ก็ช่วยแสดงให้เห็นถึงการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏหลายภพหลายชาติยาวนานน่าเบื่อหน่ายของตัวละครเอก สะท้อนแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องสังสารวัฏ

ฉากคงคาสวรรค์ เป็นสถานที่ที่ช่วยเตือนให้เทพบุตรเทพธิดาในสวรรค์สุขาวดีได้ตระหนักถึงความจริงว่า สวรรค์สุขาวดีไม่ได้เป็นสถานที่บรมสุขนิรันดร์อย่างที่คิดกัน และเป็นเป็นที่ที่กามนิตและวาสิฏฐีได้ให้สัญญาต่อกันว่า จะขึ้นมาอยู่ร่วมกันบนฝั่งคงคาสวรรค์แห่งนี้ เมื่อได้มาพบเข้าจริงๆ ก็ได้เห็นความไม่แน่นอนของสิ่งต่างๆ จึงได้เริ่มตระหนักถึงความไม่เที่ยงของสวรรค์สุขาวดี

ฉากพรหมโลก เป็นสถานที่ที่ดำรงอยู่ในกาลเวลาที่ยาวนาน กามนิตเข้าใจว่าเที่ยงแท้ แต่สุดท้ายก็เสื่อมสลาย ต่อเมื่อทั้งกามนิตและวาสิฏฐีได้เข้าใจความเป็นจริงทั้งหมด ทั้งคู่ก็ได้บรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือนิพพาน สะท้อนแนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต และแนวคิดเรื่องนิพพาน

จากการพิจารณาฉากที่สำคัญทั้งหมดพบว่า ฉากต่างๆ เหล่านี้มีส่วนช่วยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา แนวคิดที่เด่นๆ คือ แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต และแนวคิดเรื่องนิพพาน

กลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยายอีกอย่างหนึ่งก็คือ กลวิธีการสร้างบทสนทนา แบ่งเป็น ๒ ลักษณะคือ ลักษณะแรกผู้แต่งนำพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกมาปรับเปลี่ยนเป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า นอกจากจะช่วยให้พระธรรมเทศนาที่เป็นบทสนทนาของพระพุทธเจ้ามีความสมจริงแล้ว ยังทำให้แนวคิดทางพุทธศาสนามีความถูกต้องน่าเชื่อถืออีกด้วย

อีกลักษณะหนึ่งก็คือ ผู้แต่งสร้างบทสนทนาขึ้นมาใหม่ ทำให้เรื่องกามนิคมมีความสมจริง สนุกสนาน เพลิดเพลิน มีชีวิตชีวา อีกทั้งผู้แต่งยังได้สร้างความน่าสนใจผ่านบทสนทนาด้วย ดังจะเห็นได้จาก การถามตอบแบบปุจฉา-วิสัชนา การอธิบายตอบกลับไปมา และการแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันตามเหตุผลของผู้สนทนาทั้งสองฝ่าย

นอกจากนี้ผู้แต่งได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาผ่านการเล่าเรื่อง การดำเนินเรื่อง และการแบ่งภาคและการแบ่งบทด้วย ดังต่อไปนี้

กลวิธีการเล่าเรื่อง ผู้แต่งสร้างเรื่องให้มีการเล่าเรื่องสลับซับซ้อนไปมา มีทั้งส่วนที่เป็น การเล่าเรื่องแบบผู้เล่าเรื่องผู้รู้แจ้ง และแบบตัวละครเล่าเหตุการณ์ที่ตนประสบมาตามทัศนะของตนเอง แบบแรกทำให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นละเอียดชัดเจน เพราะผู้แต่งเลือกเล่าเฉพาะเหตุการณ์ที่สำคัญที่เกิดขึ้นกับตัวละครบางตัวได้ แบบที่สองทำให้เห็นความรู้สึกนึกคิดของตัวละครได้ลึกซึ้งชัดเจน เห็นทัศนะในการมองโลกของตัวละคร แต่มีข้อจำกัดคือตัวละครจะไม่รู้สิ่งที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากประสบการณ์ของตน แต่ก็มีความจริง น่าเชื่อถือ และที่สำคัญคือทำให้เรื่องน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

ทางด้านกลวิธีการดำเนินเรื่อง ผู้แต่งสร้างเรื่องให้น่าสนใจด้วยการดำเนินเรื่องย้อนเวลาเหตุการณ์ในเรื่องย้อนสลับไปมาไม่ดำเนินไปตามปกติ และการดำเนินเรื่องย้อนเวลานี้ก็มีส่วนผูกพันและเอื้อผลต่อการเล่าเรื่องนั้นคือในภาคพื้นดินผู้แต่งสร้างให้ตัวละครกามนิคมเล่าเรื่องของตนเอง แล้วจึงดำเนินเรื่องให้พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาส่วนในภาคสวรรค์นั้นมีลักษณะที่ตรงกันข้ามคือผู้แต่งได้ดำเนินเรื่องให้ตัวละครไปประสบกับปัญหา พบความเสื่อมสลายของสวรรค์สุขาวดี และพรหมโลกแล้วจึงให้ตัวละครวาทิสถียื้อย้อนเล่าเรื่องในโลกมนุษย์ซึ่งก็จะมีเหตุการณ์การแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ตรงกับปัญหาที่ตัวละครประสบบนสวรรค์สุขาวดีและพรหมโลก

การดำเนินเรื่องรวบรัด ผู้แต่งกระชับเหตุการณ์ที่ไม่สำคัญ ไม่มีความจำเป็นต่อเนื้อเรื่องให้เร็วขึ้น เพื่อให้เรื่องราวน่าสนใจ มีเหตุการณ์แปลกใหม่เกิดขึ้นอยู่เสมอไม่ซ้ำซาก และบางเหตุการณ์ก็เป็นการเร่งรัดให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเร็วขึ้น ดังเช่น สวรรค์สุขาวดีเสื่อม และพรหมโลกเข้าสู่กาลปรลัย เพื่อให้รองรับกับแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต

การดำเนินเรื่องให้มีลักษณะชวนติดตาม พบว่าผู้แต่งสร้างเรื่องให้ผู้อ่านเกิดความสนใจใคร่รู้ อยู่เนื่องๆ จากเหตุการณ์ที่พลิกผันไม่เป็นไปตามที่คาด สร้างปริศนาให้เกิดในใจของผู้อ่านก่อนที่จะเฉลยคำตอบให้ทราบ และผู้แต่งก็ได้แทรกแนวคิดทางพุทธศาสนาไปพร้อมเนื้อเรื่องที่ดำเนินไป นับเป็นกลวิธีที่ช่วยให้ผู้อ่านได้รับทราบแนวคิดทางพุทธศาสนาอีกแนวทางหนึ่ง

กลวิธีการแบ่งภาคและการแบ่งบท การแบ่งภาคช่วยให้ผู้อ่านได้เห็นพัฒนาการความคิดของตัวละครอย่างชัดเจน ดังเช่นภาคพื้นดิน กามนิคมติดกรอบอยู่กับความเชื่อเดิม แต่เมื่อเป็นภาคสวรรค์ก็ได้ไตร่ตรองพิจารณาเหตุการณ์ที่ผ่านมาและที่ตนกำลังประสบอยู่จึงได้เลิกยึดติด เช่นเดียวกับวาทิสถียุ่ภาคพื้นดินวาทิสถียึดติดผูกพันอยู่กับความรัก แต่ในภาคสวรรค์ เป็นช่วงเวลาแห่งการใคร่ครวญพิจารณาตามพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ทำให้วาทิสถียุ่เอาชนะความรักความอาลัยผูกพันนั้นได้

อีกประการหนึ่ง การแบ่งภาคยังมีลักษณะเป็นโครงสร้างของการถามตอบ โดยภาคพื้นดินผู้แต่งได้ผูกเรื่องขึ้นให้เป็นปริศนา คำตอบทั้งหมดจะถูกเฉลยในภาคสวรรค์ ดังนั้นหากผู้อ่านต้องการรู้เรื่องราวให้กระจ่างทั้งหมดจึงต้องอ่านทั้ง ๒ ภาค ซึ่งแน่นอนว่าจะได้ซึมซับรับเอาแนวคิดทางพุทธศาสนาที่แทรกอยู่ในเนื้อหาทั้งหมดไปด้วยเช่นกัน

ส่วนการแบ่งบท ในแต่ละบท มีลักษณะเป็นการเน้นเรื่องราว เนื้อหา สัญลักษณ์หรือภาพของตัวละคร สรุปลอกมาเป็นข้อบท ตามความสำคัญของแต่ละบท เมื่อตีความชื่อต่างๆ เหล่านี้ ก็จะเห็นความเชื่อมโยงของเนื้อเรื่องที่มีต่อแนวคิดทางพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้น

จากการพิจารณากลวิธีการนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา และตามขนบของนวนิยาย จะเห็นได้ชัดเจนว่า กลวิธีทั้งสองแบบต่างมีความคาบเกี่ยว อิงอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีทั้งส่วนที่ผู้แต่งนำมาจากวรรณคดีพุทธศาสนา แล้วนำมาปรับเสริมแต่งเพิ่มจินตนาการให้มีความสมจริง สมตามลักษณะของนวนิยายสมัยใหม่ และส่วนที่ผู้แต่งสร้างขึ้นใหม่ เพื่อเพิ่มความตื่นเต้น สนุกสนาน เพลิคเพลิน ทั้งสองส่วนนี้เมื่อนำมาผสมผสานกันแล้ว ทำให้เรื่องกามนิต มีความโดดเด่นทั้งในด้านรูปแบบของการนำเสนอ และเนื้อหาที่ได้สอดแทรกแนวคิดทางพุทธศาสนา ทำให้เรื่องกามนิตเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ ผู้อ่านจะเพลิคเพลิน ไปด้วยเนื้อเรื่องและได้รับความรู้เกี่ยวกับแนวคิดทางพุทธศาสนาไปพร้อมๆ กัน

ข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งเน้นการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางพุทธศาสนาและกลวิธีการนำเสนอเพื่อหาลักษณะเด่นของแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต และพิจารณากลวิธีการนำเสนอที่มีลักษณะเฉพาะ การศึกษาในลักษณะนี้อาจนำไปใช้วิเคราะห์วรรณคดีหรือนวนิยายเรื่องอื่นๆ ที่มีความโดดเด่นในด้านแนวคิดและกลวิธีนำเสนอได้ด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ หากมองในแง่มุมมองของศาสนา วรรณคดีหรือนวนิยายที่มีแนวคิดของศาสนาอื่นปรากฏแทรกอยู่ เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม หรืออื่นๆ ก็สามารถนำมาพิจารณาอย่างละเอียดได้เช่นกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจจุดมุ่งหมายของวรรณคดีหรือนวนิยายอิงศาสนา และถ้าหากนำเรื่องที่มีแนวคิดเกี่ยวกับศาสนาที่ต่างกัน มีกลวิธีที่ต่างกันมาเปรียบเทียบกัน เพื่อดูว่าวรรณคดีหรือนวนิยายต่างศาสนานั้น มีกลวิธีการนำเสนอที่เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร ก็น่าจะให้ผลวิจัยที่น่าสนใจ และเป็นประโยชน์ต่อวงการวรรณกรรมศึกษา อีกทั้งจะทำให้เห็นลักษณะร่วมที่เป็นสากล และลักษณะเฉพาะของวรรณคดีหรือนวนิยายกลุ่มนี้ อันจะนำไปสู่องค์ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมร่วมสมัยต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฤษณะ ลีลา. “จดหมายจากคนเดินทาง : อ่านกามนิต คิดถึงสัจจะ ความรัก และการแสวงหา.”

ปาจารย์สาร ๗ (กรกฎาคม - ตุลาคม ๒๕๒๒) : ๘๓ - ๘๖.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. **วรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐.

จีรวรรณ ชินะโชติ. **การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่องกรรมในพุทธศาสนา และศาสนาฮินดู**.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

ใจปอง สัมถัมภ์. **การใช้ถ้อยคำแบบกวีนิพนธ์ในเรื่องกามนิต**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา

ภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.

ชัยวัฒน์ คุประตกุล. “จาก “กามนิต-วาสิฏฐี” ถึงซิริอุส วัลแคน และศิวะ.” **วรรณคดีกับวิทยาศาสตร์**:

โลกหนังสือและคนเขียน, หน้า ๓-๓๑. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๘.

เดือน คำดี. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์, ๒๕๓๔.

ธนอร อัสวงศ์. **แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**. วิทยานิพนธ์

ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ธนู แก้วโอภาส. **ศาสนาโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒.

ธัญญา สังขพันธานนท์. **วรรณกรรมวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นาคกร, ๒๕๓๕.

นวลผาง เสวตเวช. “วิเคราะห์เรื่องกามนิต.” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร**. ฉบับ ๑๐๐ ปี พระยา-

อนุমানราชชน. ๑๐ (มี.ย.-พ.ย. ๒๕๓๒) : ๖๔.

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. **วรรณคดีไทยเกี่ยวกับพุทธศาสนา**. พิษณุโลก: โครงการตำรามหาวิทยาลัย-

ศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๑.

นิติตอักษรศาสตร์ ชั้นปีที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๓๕. “มองกามนิต...อย่างพุทธ.” **วารสารภาษาและ**

วรรณคดีไทย ๑๐ (ธันวาคม ๒๕๓๖) : ๑๐๓ - ๑๑๕.

บรรจบ บรรณรุจิ. **อติมหาสาวก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี: กองทุนศึกษาพุทธสถาน, ๒๕๓๓.

บุญชอบ เรืองทรัพย์. **อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา

ตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

บุญถาวร หงสกุล. “หนังสือเรื่องกามนิต.” **วารสารรามคำแหง ๖** (มกราคม ๒๕๒๒) : ๑๑๘- ๑๒๕.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. **วิเคราะห์สวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม

, ๒๕๔๓.

เบญจมาศ พลอินทร์. **วรรณคดี ขนบประเพณี และศาสนา**. กรุงเทพฯ: ภาคพัฒนาตำราและเอกสาร
วิชาการ หน่วยงานนิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๒๔.

ประทีป เหมือนนิล. **วรรณกรรมไทยปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : สารสยาม, ๒๕๑๕.

ปวิวัฒน์ คำเจริญ. **นวนิยายรูปแบบจดหมายไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชา
ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ปิ่น มุทุกันต์, พ.อ.. **ประมวลศัพท์ ๖ ศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มีเดียโฟกัส, ๒๕๓๔.

พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๓๐. (แปล
จาก Pali – English Dictionary จากสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali – Text Society. London)).
ที่ระลึกในงานพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐.

พรรณี บุตรบำรุง. **พุทธปรัชญาในนวนิยายแฮร์มัน เฮสเส**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชา
วรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ, ๒๕๓๕. (จัด
พิมพ์เนื่องในงานสัปดาห์สมโภชพระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระ
ชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒-๒๐ กันยายน ๒๕๓๕).

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๓๕. (พิมพ์เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิม-
พระชนมพรรษา ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ๑๒ สิงหาคม
๒๕๓๕)

พระเทพเวที (ประยูร ชาญ ปยุตโต). **กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่**. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์
พรินต์ติ้ง, ๒๕๒๑.

พระเทพเวที (ประยูร ชาญ ปยุตโต). **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ: ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **ไตรลักษณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **นิพพาน-อนัตตา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม,
๒๕๓๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. นครปฐม: สำนักพิมพ์เบิกบาน,
๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตฺโต). ธรรมเนียม : พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร ป.ช. ๕). ภูมิวิลาสินี. กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพ จำกัด, ๒๕๑๓.

พิฑูร มลิวัลย์, ไสว มาลาทอง. ความรู้เรื่องพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ : ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๕.

พิน ดอกบัว. รายงานการวิจัยเรื่องแนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๓.

рінฤทัย สัจจพันธุ์. อิทธิพลวรรณกรรมต่างประเทศในวรรณกรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๕.

วัฒนา มูลเมืองแสน. นวนิยายอิงพุทธศาสนา : วรรณกรรมคำสอนร่วมสมัย วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ : ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑.

วิภา กงกะนันท์. วรรณคดีศึกษา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

วิสิทธิ์ วิลัยวงศ์, ร้อยตรี. มโนทัศน์เรื่องความเป็นอนัตตาของนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร สาขาวิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ศศิธร ยากรณ์. ตัวละครวิกลจริตในเรื่องสั้นไทย พ.ศ. ๒๕๒๐-พ.ศ. ๒๕๓๘. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ศักดิ์ศรี เข้มมัดดา. วรรณคดีพุทธศาสนาพาทย์ไทย. กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สนิท ตั้งทวี. วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.

สายทิพย์ นุกุลกิจ. วรรณกรรมไทยปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, ๒๕๓๗.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. "กามนิต : รักอันนำสู่นิพพาน." วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๑๕ (ธันวาคม ๒๕๔๑) : ๑๑๕ - ๑๒๖.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. “เสฐียร โกเศศกับงานแปล : การแปล “กามนิต”.” วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๖ (เมษายน ๒๕๓๒): ๒๑.

สุชาดา ลาวัลย์กุล. ลีลากระบวนการความร้อยแก้วในหนังสือกามนิต. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๒.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนาไทย. กรุงเทพฯ : สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ งานต้อนรับพระนักศึกษาใหม่, ๒๕๒๕.

สุชีโว ภิกขุ แปล. พระสูตรมหายาน ประชุมปารมิตาหุตยสูตร และ สุขาวดียหุตยสูตร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

สุนทร ณ รั้งยี. พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุปาณี มณฑานุช. เรื่องสั้นแนวสัญลักษณ์ของไทย พ.ศ. ๒๕๐๐–พ.ศ. ๒๕๓๐. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

สุมนชาติ สวัสดิ์กุล, ม.ร.ว.. กามนิตสืบเนื่องมาแต่พระสูตรไหน. พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๘๖.

สุวรรณ เกรียงไกรเพชร. พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ: สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘.

เสฐียร โกเศศ และนาคะประทีป. กามนิต แปลจาก The Pilgrim Kamnita ของ John E. Logie. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๒๘.

เสฐียร โกเศศ. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. ธนบุรี: อักษรเพชรเกษม, ๒๕๑๒. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายหนุ่ม ภูมิภักดีและนางสาวดารณี ภูมิภักดี ๗ มิ.ย.)

เสฐียร โกเศศ. สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. เล่ม ๒. พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๕๕–๒๕๐๑.

เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป. กามนิต-วาทิฐฐี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๔.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พระไตรปิฎกวิเคราะห์. กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๐.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ปรัชญามหายาน. พระนคร: สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ปรัชญามหายานและบทความเพิ่มเติม ๘ เรื่อง. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: บรรณาการ, ๒๕๒๒.

เสาวภา เจริญขวัญ. “เสฐียร โกเศศกับงานแปลวรรณกรรมต่างประเทศ.” วารสารภาษาและหนังสือ “๑๐๐ ปีพระยาอนุমানราชชน ๓๐ ปี สมาคมภาษาและหนังสือ” ๒๑ (เม.ย.๓๑-มิ.ค.๓๒) : ๑๑๕.

เสาวภา ธานีรัตน์. “กามนิต : วินิจในเชิงศาสนา” ในหนังสือ “๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชชน”

๑ (กรุงเทพฯ : ดวงกมล. ๒๕๒๑) : ๗๑ - ๘๒.

อิราวดี ไตรลึงคะ. ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
๒๕๔๓.

ภาษาอังกฤษ

John E. Logie. *The Pilgrim Kamanita*. second edition in Thai and English. Bangkok:
Matichon Publishing House, 1985.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรรณา กุศลาสัย. ภารตวิทยา: ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๗.
- กรรณา และเรื่องอุไร กุศลาสัย. อนุทวีปที่น่าทึ่ง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๘.
- กุสุมา รัศมณี. "จิตรภาษาของนาคะประทีป." วารสารภาษาและหนังสือ ๒๒ (เมษายน ๒๕๓๒-มีนาคม ๒๕๓๓): ๖๑-๖๘.
- โกลดนช'ไต้, ฉอง-ปีแยร์. การอ่านนวนิยาย. แปลโดยวัลยา วิวัฒน์ศร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. "รายงานการวิจัย เรื่อง บทบาทของพระยาอนุমানราชชนในด้านศาสนา." วารสารข้อฟ้า ๒๖ (พฤษภาคม ๒๕๓๔): ๑๕-๑๘.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. พระยาอนุমানราชชนกับศาสนาสากลและลัทธิของเพื่อน. เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการ การเสนอผลงานวิจัย ผลงานของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน. (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.).
- จุลลดา. "เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป ผู้ให้กำเนิดกามนิตและวาสิฎฐีภาคภาษาไทย." โลกหนังสือ ๑(มิถุนายน ๒๑): ๗๖-๘๓.
- ฉัตรกุมลย์ กบิลสิงห์. ประเทศจีนกับพระพุทธศาสนา (ฝ่ายมหายาน). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- โชติ แพร่พันธุ์. "กามนิต." สนิในหมึก, หน้า ๑๘๘-๒๑๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ๒๕๔๓.
- เถกิง พันธุ์เถกิงอมร. นวนิยายและเรื่องสั้น: การศึกษาเชิงวิเคราะห์และวิจารณ์. สงขลา: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา, ๒๕๔๑.
- ธรรมโฆษ. สิวาดี. พระนคร: บรรณาการ, ๒๕๐๘.
- นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. วรรณคดีไทยเกี่ยวกับพุทธศาสนา. พิษณุโลก: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๑.
- เนห์รู, ขวาหระลาล. พบถิ่นอินเดีย. แปลโดย กรรณา กุศลาสัย. กรุงเทพฯ: กมลากร, ๒๕๑๕.
- บรรจบ บรรณรุจิ, ร.ท.. "ปุกกุสาดี: กามนิตตัวจริงในพระไตรปิฎก." เล่มนี้มีปัญหา เล่ม ๑, หน้า ๒๗๐-๒๗๘. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: พรบุญ, ๒๕๓๘.

ปกรณ์ กิจมโนมัย. วรรณกรรมอิงพุทธประวัติและหลักธรรม กามนิต-วาสิฏฐี (ฉบับย่อ). พิมพ์ครั้งที่ ๖.

พระนคร: ธรรมสาร, ๒๕๔๒.

ประพัฒน์ ตริณรงค์. ชีวิตและงานของเสฐียรโกเศศ. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๔.

ประสม จันทรากุล. วาสิฏฐีคำกลอน. กรุงเทพฯ: ยูวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย, ๒๕๐๑.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่. กรุงเทพฯ: มุลินธิ-
พุทธธรรม, ๒๕๓๑.

เพิ่ม รัชไชย. การศึกษาเชิงวิจารณ์เรื่องหลักปรัชญาสมุปบาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาศึกษาศาสตร์
ปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

ไพฑูย์ แพงเงิน. “นาคะประทีป” ปราชญ์ฝาแฝดของ“เสฐียรโกเศศ.” สายธารวรรณกรรม, หน้า ๒๑๗-
๒๔๖. กรุงเทพฯ: ดับเบิลยูเอ็น, ๒๕๔๒.

มาลัย. “วาสิฏฐี.” นางในวรรณคดี, หน้า ๘๓-๘๖. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บวรสารการพิมพ์, ๒๕๑๖.

วรลักษณ์ พับบรรจง. โมกษะในวรรณคดีพระเวท. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษา-
ตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๓.

วสิน อินทสระ. พระอานนท์ พุทธอนุชา. พระนคร : บรรณาการ, ๒๕๐๕.

วิจิตร เกิดวิเศษ. รายงานผลการวิจัยเรื่อง ปรัช्यानอกพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก.
กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

วิภา กงกะนันท์. “แนวคิดทางปรัชญากับการศึกษาวรรณคดี.” วรรณคดีวิจารณ์, หน้า ๓๕-๕๖. นครปฐม
: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓.

วิลเลียม ซี โอเดอร์ เดอบารี. ป่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย. แปลโดย จำนงค์ ทองประเสริฐ. พระนคร:
ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๒.

สมพร ลำพุทธา. ความคิดเรื่องการติดขัดและความหลุดพ้นจากทุกข์ในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท สาขาศึกษาศาสตร์ ปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

สมภาร พรหมทา. พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สมภาร พรหมทา. พุทธศาสนามหายาน: นิกายหลัก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๐.

สมักร บุราวาศ. ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, ๒๕๑๖.

สมักร บุราวาศ. องคุลิมาล. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๗.

สาวิตรี เจริญพงศ์. ภารตาระยะ: อารยธรรมอินเดียตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงหลังได้รับเอกราช. กรุงเทพฯ:
โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. กองทัพนคร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร : ศยาม, ๒๕๓๘.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. ไตร่ตรองกวี. พระนคร : ศยาม, ๒๕๓๗.

สุวิงศ์ พงศ์ไพบุลย์. วรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

สุนทร ณ รังษี. **ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

สุนันทา ไตรรงค์. “กามนิต: ผู้แสวงหา.” **บทวิเคราะห์วิจารณ์ : พระเอกหรือผู้ร้ายในวรรณคดีไทย**, หน้า ๑๑๗-๑๒๖. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: นิยมวิทยา, (ม.ป.ป.).

เสฐียร พันธรั้ง. **พุทธประวัติมหายาน : พุทธประวัติฉบับค้นพบใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๒๕.

เสฐียร พันธรั้ง. **พุทธศาสนมหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

เสฐียร พันธรั้ง. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

เสฐียร โกเศศ. **ลัทธิของเพื่อน**. พระนคร: รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๐.

อนุমানราชชน, พระยา. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พระนคร: บรรณาการ, ๒๕๑๕.

อุทัย สันธุสาร. “กามนิต.” **สารานุกรมไทย ๑ (๒๕๑๖): ๑๗๕-๑๘๐**.

ภาษาอังกฤษ

Bhikkhu Khantipalo. Karl Gjellerup, Pilgrim Kamanita : A Legendary Romance translated by John E. Logie. New edition in Thailand and English. *Journal of the Siam society* 74 (1986): 238-240.

Hajime, N. Mahayana Buddhism. In Mircea Eliade (ed.), *The Encyclopedia of Religion* 2 (1987): 457-471.

Hiltebeitel, A. Hinduism. In Mircea Eliade (ed.), *The Encyclopedia of Religion* 6 (1987): 336-360.

Kotatsu, F. Pure and Impure Lands. In Mircea Eliade (ed.), *The Encyclopedia of Religion* 12 (1987): 90-91.

Reynolds, Frank E. and Hallisey, Charles. Buddha. In Mircea Eliade (ed.), *The Encyclopedia of Religion* 2 (1987): 319-332.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายเทวัญกานต์ มุ่งปั้นกลาง เกิดวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๘ ณ บ้านเลขที่ ๕๕/๑ หมู่ ๒ บ้านสะพาน ตำบลลำคอง อำเภอนอนสูง จังหวัดนครราชสีมา สำเร็จการศึกษามัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๓๗ สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๔๑ เข้าศึกษาต่อ ณ สถานที่แห่งเดียวกัน ในหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย ปีการศึกษา ๒๕๔๒

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย